תנ״ך · ראשונים · חזקוני

חזקוני

חזקוני

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

חזקוני

חזקוני

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/חזקוני/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 7

בראשית 8

פרק א 8

פרק ב 19

פרק ג 26

פרק ד 32

פרק ה 36

פרק ו 38

פרק ז 42

פרק ח 46

פרק ט 52

פרק י 56

פרק יא 58

פרק יב 59

פרק יג 63

פרק יד 64

פרק טו 67

פרק טז 72

פרק יז 73

פרק יח 75

פרק יט 82

פרק כ 85

פרק כא 87

פרק כב 91

פרק כג 93

פרק כד 96

פרק כה 102

פרק כו 108

פרק כז 112

פרק כח 118

פרק כט 123

פרק ל 126

פרק לא 129

פרק לב 132

פרק לג 138

פרק לד 139

פרק לה 141

פרק לו 143

פרק לז 147

פרק לח 153

פרק לט 157

פרק מ 158

פרק מא 160

פרק מב 165

פרק מג 167

פרק מד 168

פרק מה 170

פרק מו 173

פרק מז 175

פרק מח 178

פרק מט 181

פרק נ 187

שמות 190

פרק א 190

פרק ב 193
פרק ג 197
פרק ד 201
פרק ה 205
פרק ו 207
פרק ז 210
פרק ח 212
פרק ט 214
פרק י 218
פרק יא 221
פרק יב 223
פרק יג 235
פרק יד 239
פרק טו 244
פרק טז 248
פרק יז 252
פרק יח 255
פרק יט 261
פרק כ 267
פרק כא 274
פרק כב 288
פרק כג 294
פרק כד 299
פרק כה 302
פרק כו 309
פרק כז 312
פרק כח 315
פרק כט 320
פרק ל 323
פרק לא 327
פרק לב 328
פרק לג 333
פרק לד 335
פרק לה 341
פרק לו 343
פרק לז 343
פרק לח 344
פרק לט 346
פרק מ 347
ויקרא 347
פרק א 347
פרק ב 352
פרק ג 353
פרק ד 354
פרק ה 356
פרק ו 358
פרק ז 362
פרק ח 366
פרק ט 366
פרק י 368
פרק יא 373
פרק יב 378
פרק יג 380
פרק יד 385
פרק טו 391
פרק טז 393

פרק יז 398
פרק יח 400
פרק יט 402
פרק כ 408
פרק כא 411
פרק כב 416
פרק כג 420
פרק כד 425
פרק כה 430
פרק כו 434
פרק כז 441
במדבר 444
פרק א 444
פרק ב 446
פרק ג 447
פרק ד 449
פרק ה 452
פרק ו 456
פרק ז 458
פרק ח 460
פרק ט 465
פרק י 467
פרק יא 471
פרק יב 476
פרק יג 478
פרק יד 481
פרק טו 484
פרק טז 488
פרק יז 491
פרק יח 493
פרק יט 496
פרק כ 501
פרק כא 504
פרק כב 511
פרק כג 515
פרק כד 518
פרק כה 520
פרק כו 522
פרק כז 527
פרק כח 528
פרק כט 531
פרק ל 533
פרק לא 535
פרק לב 539
פרק לג 541
פרק לד 543
פרק לה 544
פרק לו 546
דברים 546
פרק א 546
פרק ב 551
פרק ג 555
פרק ד 556
פרק ה 560
פרק ו 563
פרק ז 566

פרק ח 568
פרק ט 569
פרק י 571
פרק יא 573
פרק יב 575
פרק יג 579
פרק יד 580
פרק טו 584
פרק טז 586
פרק יז 591
פרק יח 593
פרק יט 596
פרק כ 597
פרק כא 600
פרק כב 605
פרק כג 608
פרק כד 611
פרק כה 614
פרק כו 617
פרק כז 619
פרק כח 621
פרק כט 624
פרק ל 627
פרק לא 627
פרק לב 630
פרק לג 638
פרק לד 644

הקדמה

אותות מוסר חזקיה על יצרי לבו יעידו,
כאשר מששת הפנים על כל אחד יעמדו,
כן משש רוחי עולם יצרי לבו אל על נאחדו.
בראשית כל יתרומם על כל, כפר האשכול אשר כל יכול,
לו אעתיר באמרי שפר, להעמיד ולקיים זה הספר.
לו ישמע בהתחנני אליו, להיות שמי נקרא עליו,
אשר טפחתיו ורביתיו, ומעל הספר דרשתיו.
נאום הצעיר חזקיה הדובר פה, בן מנוח תקע ליוצרו כפו.
לפי שכלו איש יהולל, ולפי סכלו הוא יזולל.
ואבואה בראשית רבה, מכילתין, וספרא, ספרי, תנחומא, פסיקתא, פירושי התורה.
ושוטטתי במדינות למצוא פירושי חמשה ספרים, ומצאתי מהם פירושים למיניהם עד עשרים.
וכפי יכלתי הרימותי את חלבם מהם, את כתב באר היטב אשר בהם.
למצוא דברי חפץ ושלום, כמעשה טור נפך ספיר ויהלום.
ואני אין אני כמשיב על דברי רבינו שלמה, אלא כמוסיף על דבריו ירבה האל שלומו.
ויקרא שמו בישראל חזקוני, למען קוראיו בשמו יזכרוני.
ואל נא ידברו בי אלופי האבירים, בעשות צעיר כמוני ספר על ספרים.
בקנקן אל יסתכלו ויתבוננו, אלא במה שיצא ממנו.
יש כלי מסכן רש ונקלה ומבואר, כי מי ימצא בו דבר חכמה מפואר.
הלא זיר של ארון עדיין מונח הוא, לפני כל מי אשר ירצה לבוא ליטלהו.
ואמר רבי יצחק: יגעתי ולא מצאתי אל תאמן, יגעתי ומצאתי האמן, ואני יגעתי אמונה אומן.
גם לא בצדקתי ובשכל לבבי, צדקתי לערוך מערכת ספר במכתבי.
כי בצדקת אבי הקטיר לאלהי העברים יד ימינו, נתן כח ועוצם להעתיק ספר לימין בנו.
והוא פתרון חלומי בנפשי נשבעתי, אני חזקיה כי בחלומי שמעתי
קול אלהים מדבר עשרת הדברים, בנועם קול דממה לארץ ולדרים.

ואני השבעתי אתכם בדברי חפץ איש איש בשמו, לבל תתהלכו סביב בזלות הספר הזה אך לתומו.
מחזיקו ותומכו יאושר, ובעיני אלהים יישר,
יפקדהו האל במבורכיו, ויצליחהו בכל דרכיו.
מצדיקים לכף זכות ומעמידים על האמת בחזקת ידם, חן ושכל טוב ימצאו בעיני אלהים ואדם.
ויען מצאתי פרושים יש דברים בהם, אשר לא נקרא שם אביהם עליהם,
גם בספרי האחרונים, נמצא מדברי הראשונים,
ויש לא פורט מגידם, ולא נודע מי ילדם.
וגם אנכי חזקיה איש המסכן הנה סהדי בשחקים, כי אין סידרא אשר אין בה מדברי צדיקים.
לכן כליותי יעצוני, וגם לבי מלאני,
מזקנים אתבונן סותמי משנה, לבל אקח אחריהם בושנה,
לכסות מוצא הדברים מחדול להשמיעם יחד מלהדר מקטון גדול.
פן תהיה חכמת המסכנים בזויה, ודבר העשיר לפני גדולים נחויה.
כי דברי חכמה חכמים המה יחד, אמת נתנו מרועה אחד.
אחד הוא ואחד יהיה אחרי כל, ואחד לבדו מאז היה בראשית כל.

בראשית

פרק א

פסוק א

בראשית. מה שפתח הקב"ה את התורה בבי"ת ולא באל"ף אע"ג שהיא ראשונה לכל האותיות, לומר לך מה בי"ת זו יש לה גדר ומסובבת היא מג' רוחות מזרח מערב דרום, ופרוצה מצפון כך ברא הקב"ה את העולם גדור משלש רוחות אלו ופרוץ לצפונו ומשם באות רוחות רעות ומזיקות בעולם, וכן מצינו ששמו של הקב"ה כתוב באל"ף דל"ת במקרא קל"ד פעמים כנגד ראשי וסופי אותיות תיבות של מזרח דרום מערב שעולים כך לומר שהם סגורים בשמו, שכן קל"ד לשון סגירה כמו קלידא. אבל צפון אינו בכלל עד שיבוא הקב"ה ויסגירנו בשמו. והניחו פרוץ לדון בו לעתיד

עובדי פסילים שיאמר להם תבא יראתכם אם תוכל לסגור רוח צפוני שהוא פתוח. כי שארי רוחות סגורים בשמי. וכשתמנה כל האלפא ביתא תמצא חמש מאות למזרח וכן למערב וכן לדרום כנגד חמש מאות שנה מהלך שיש על פני רוחב כל אחד ואחד.

בראשית. פרש"י, אמר רבי יצחק לא היה צריך וכו' לפי שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל. וא"ת הרי שבע מצוות מצות מילה וגיד הנשה קדמו למצות החדש מצוה ראשונה, אלא י"ל הא דקרי לה בפרש"י למצות החדש מצוה ראשונה לפי שהיא ראשונה למצוות שנצטוו ישראל עליהם במעמד כולם. פירש רש"י למה פתח בבראשית משום כח מעשיו וכו'. וא"ת היאך יכולין הכנענים לומר לישראל גזולה מזי אומות חדא דאין זו גזולה שמה שקנה עבד קנה רבו וקים לן דכנען לזרעו של שם עבד הוה כדכתיב ויהי כנען עבד למו. ועוד אדרבה הם גזלוה מישראל כמו שפירש"י בפי לך והכנעני אז בארץ היה הולך וכובש את הארץ מזרעו של שם שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו. אלא י"ל כמה מלכים היו בארץ כגון מלך חצור וחביריו שלא היו ממשפחות כנען וכן בפי' ברכה גבי אפסי ארץ, ושמא הם מזרעו של שם היו ולא היה לישראל שום רבנות עליהם ליטלה מהם בחזקה ומהם היה הכנעני הולך וכובש כמו שפרש"י. ד"א מה טעם פתח בבראשית להודיע סדר הבריאה ונתינת הארץ כמו שפירש"י, היינו טעמא שלא יהא פתחון פה לכנענים לומר להם לישראל אין אתם מן היורש הראוי לירש שהוא עילם אלא אתם מארפכשד הצעיר בבנים כדכתיב בני שם עילם ואשור וארפכשד א"כ כבשתם את הארץ שלא כמשפט. ד"א לכך פתח בענין יצירה שאלמלא כן יאמרו קטני אמנה העולם על מנהגו הוא עומד ועמד תמיד. פרש"י ברצונו נתנה להם וכו' צ"ל לא נתנה להם לחלוטין דאל"כ היך חוזר ממתנתו. פירש"י שאין לך ראשית במקרא שאין דבוק לתיבה שלאחריו. חז"ק הרי מצינו דוגמא כי אחרית לאיש שלום ואין דבוק לתיבה שלאחריו.

בראשית ברא. קודם כל ברא הבורא **את השמים ואת הארץ** כמו בראשית ממלכות יהויקים, וכן ת"א: "בקדמין ברא". **אלקים.** וכו'. אם יש איש אשר יעלה על לבבו להפלא בעיניו על מלת שפת לשון אלקי אלקים אלקיך אלקינו וכיוצא בהם הרבה המבוארים בלשון רבים איכה נכתבו על הקב"ה שהוא אחד כגון אלקי אברהם יצחק

ויעקב וכן עוד הרבה יתבונן האיש וישיב אל לבו פן יהיה בו שרש פורה ראש ולענה כי דברות אלהות ואדנות ובעלות יכתבו ליחיד בלשון רבים כגון כי שם נגלו אליו האלקים. דבר האיש אדוני הארץ אם בעליו עמו ואל תשיבני מקדושת תיבת אדני הוא הנקרא בלשון רבים אצל הקדוש ברוך הוא שהוא אחד כי הוא אינו מגזרתם אלא ממשקל שדי זכאי בנאי כשדאי ארמאי דוי אשמאי. ואמת הוא כי אלהות יתבאר בלשון רבים גם אצל הקב"ה שהוא אחד ויחיד כי מלת אלהות לשון שלטון הוא, וכן פירש אחד מהם וממנו יתבררו ויתלבנו האחרים ויבעו מצפוניהם. אנכי ה' אלקיך אנכי כל מילי אדונותיך ושולטנותיך וממשלותיך שלא כן מדת בשר ודם אינו מושל על כל בני מלכותו כל ימי חייהם כי הוא מת ויבוא בנו אחריו או אחר קם תחתיו או מושל עליהם ממשלה אחרת. הנה אחרי הדברים האלה האמת נודע כי יש הרבה בני אדם שיש עליהם בחייהם כמה מיני אדנות ומרות מכמה בני אדם זה אחר זה כי האדונים בשר ודם הם מתים וכלים והקב"ה מלך ומלך וימלוך, ומלכותו בכל משלה ובידו לגדל ולחזק לכל.

את השמים. שאל רבי ישמעאל את רבי עקיבא **את** הדין דכתיב הכא את השמים ואת הארץ מהו, אמר ליה אילו נאמר ברא אלקים השמים הייתי אומר מן השמים וארץ אלהות הן עכשיו שכתב **את השמים ואת הארץ** בידוע שהשמים והארץ הם הנבראים.

השמים על המבוררים הנבראים הידועים והנראים לנו דבר הכתוב **שמים** לשון רבים ולא יתפרדו דוגמת מים חיים פנים מלקחיים רחיים. וסתם **שמים** לשון גובה הוא **וארץ** לשון שפלות ותחתית וכמו בהנשא החיות מעל הארץ, פירוש מעל הרקיע התחתון.

פסוק ב

והארץ היתה תהו. הארץ הבנויה עכשיו כבר היתה תוהו. כשנבראת בתחלה היתה תהו ובהו כלומר שממה וריקנית שלא היה בה עשב אדם חיה ובהמה עוף ודגים רמש חשך אור ורוח כתרגום ירושלמי וארעא הות צדיא מבני אנשא וריקניא מן בעירא שהרי היו מים על פני כל הארץ.

תהו. כמו ויתעם בתהו לא דרך ראיתי את הארץ והנה תהו. ואין לפרש קודם בריאתה היתה תהו ובהו דא"כ היה לו לכתוב והארץ היה תהו ובהו כלומר מה שעכשיו ארץ היה כבר תהו ובהו אבל מדקאמר **היתה** אארץ קאי. ד"א והארץ היתה תהו ובהו דבר הכתוב על העתיד פיי קודם שברא הקב"ה את השמים ואת הארץ היתה תהו ובהו אותו מקום שהארץ עתידה לעמוד בה וכן **על פני תהום** על פני מקום שהיה התהום עתיד לעמוד בו. וכן **מרחפת על פני המים** שהרי ענינים אלו עדיין לא נבראו ויש כמה ענינים שלא נתפרסמה כאן יצירתם כגון מלאכים ומעשה מרכבה וגיהנם אלא רק דברים שאנו רואים בעולם, ואפילו ויטע גן בעדן לא נכתב אלא מפני סרחונו של אדם שנתגרש משם, אך הכתוב כולל יצירתם בבת אחת כדכתיב ויכולו השמים והארץ וכל צבאם ואומר אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם. ואומר כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם כלומר הימים וכל אשר בהם. ואל תתמה על תיבת **היתה** שהיא לשון נקבה ומדבר על ענין זכר שכן דוגמתה מצינו ויראו את העם אשר בקרבה יושבת לבטח וארון האלקים נלקחה ואם ככה את עושה לי ותכל דוד המלך. וי"ו **דוהארץ** יתירה היא כמו וא"ו דולא נחם אלקים וכמוהו רבות.

והארץ היתה תהו ובהו. לא נאמר לשון זה גבי שמים אלא מפני כבוד שכינה ששורה בהם ולפי סברת התלמוד משמע שגם הם תהו ובהו נבראו וצריך לפרש וסביבות קצות הארץ ברא תהו ובהו.

וחשך על פני תהום אברא קאי הקב"ה ברא **חשך על פני תהום** שהחשך בריאה היא כדכתיב יוצר אור ובורא חשך אבל קודם לכן לא היה חושך ואור ועין לא ראתה זולתי הקב"ה ואין לדרוש ולהרהר אחריו כמו שאמרו רבותינו ז"ל שאין לדרוש ולשאול מה לפנים ומה לאחור.

ורוח אלקים. אברא קאי, כמו כן פיי בראשית ברא הקב"ה שמים וארץ וחשך, ורוח הקדש שהיתה מרחפת על פני המים.

ורוח. ארבע רוחות מנשבות בכל יום. מן הבקר עד חצי היום רוח מזרחי והוא חם ולח משם עד הערב רוח דרומית והוא חם ויבש ומשם עד חצי הלילה רוח מערבי והוא קר ולח משם עד הבקר רוח צפוני קר ויבש.
ורוח אלקים. הוצרך אותו רוח להקוות המים דכתיב יקוו המים כמה דאת אמר ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה וגו'.

פסוק ג
ויאמר אלקים אל לבו ואל מחשבתו אמר, שהרי באותו הזמן אין בעלי חיים רק הקב"ה לבדו וכן דרך ארץ אדם מוציא מפיו מה שהוא עושה וכן כתוב ויתעצב אל לבו ויאמר אמחה את האדם.
יהי אור קודם נטיית שמים היה אורו של הקב"ה מלא כל העולם וכשנטה השמים כיריעה אז היו השמים חוצצים בין האור ובין התהום לפיכך וחושך על פני תהום על כן צוה יהי אור והקדימו תחלה לפי שהוא חביב וטוב לכל מעשה.
יהי אור ששלשה דברים נבראים ביום ראשון, שמים ארץ אור, ועיברו שלשתם וילדו כל תולדותיהם כל אחד ואחד בזמנו, שמים הוציאוהו תולדותיהם ביום שני הוא רקיע. ארץ ביום ג' דשאים ואילנות. אור ביום רביעי חמה ולבנה וכוכבים. וראיה לדבר תוצא הארץ אין לומר תוצא אלא על דבר המוכן כמו צא מן התיבה.
ויהי אור מה שכתוב ויהי כן בשאר בריאות לפי שהוא לשון קצרה וכן שנינו לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה שאלו כתב ויהי רקיע ותדשא הארץ היה מאריך בלשונו אבל הכא אין מאריך בלשון ויהי אור מבלשון ויהי כן.

פסוק ד
וירא אלקים את האור פירוש ויחשוב, כי ראיה זו בלב היא כמו וראיתי את הדם, ראה אתה אומר אלי וראיתי אני דקהלת. ואעפ"י שהכל גלוי לפניו מה שהיה והוה ויהיה. ולא יתכן לפרש ולהסביר לעולם ראיה זו כשאר ראיות.
ויבדל אלקים בזמנו ביום רביעי דוגמא זכר ונקבה בראם שפירושו אחרי כן, אלא על ידי שהתחיל בו פירש לך מגמר מלאכתו. ויש מפרשים ויבדל אלקים הוא בקריאת שמות כמו שמפרש והולך.

פסוק ה

ויקרא אלקים לאור יום ששה דברים קרא הקב"ה שם כי אין אדם לקרוא להם והן: אור חשך שמים ארץ ימים אדם. א"ר אלעזר אין הקב"ה מיחד שמו על הרעה אלא על הטובה שהרי כתוב ויקרא אלקים לאור יום אבל ולחשך קרא אלקים **לילה** אין כתיב. **ולחשך** שהזכיר למעלה כבר. ויהי ערב ויהי **בקר** אעפ"י שהחשך נברא משעה ראשונה של לילה חוזר הוא ואומר סמוך לחשיכה **ויהי ערב ויהי בקר** כלומר חוזר וכולל בבת אחת כל מלאכת יום ראשון וכן בשאר ימים אחרים.

יום אחד פרש"י לפי סדר לשון הפרשה וכו' כלומר יומו של יחידו של עולם שנקרא אחד יום שלא היה בעולם אלא הוא כלומר היום היה לו לבדו ולא לאחר. ד"א לפי פשוטו לא היה לו לכתוב יום ראשון אלא יום אחד לפי שאין דרך לקרוא ראשון לשום ענין יחידי ובגמר בריאת יום זה עדיין לא נבראו שאר ימים.

פסוק ו

יהי רקיע בתוך המים השמים שנבראו ביום הראשון יהיו נרקעים להיות באמצע עובי המים שעל פני כל הארץ ופרשה זו דבוקה למעלה. והראיה מדכתיב ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים אלמא ביום אחד נבראו וכן פי' וכבר אמר אלקים יהי רקיע.

ויהי מבדיל שיהא הרקיע מגביה את עצמו משעה שיהא נתון בתוך המים להיות אויר בינו ובין הארץ. ד"א יהי רקיע השמים נבראו ביום ראשון שנא' בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, ואי זה רקיע ברא ביום שני הוי אומר אותו שעל ראשי החיות שנאמר ודמות על ראשי החיה רקיע וגו'.

פסוק ז

ויהי כן פירושו כן היה כמו שהוא עכשיו מעל לרקיע. **ויהי כן** היה להיות נכתב תיכף אחר בין מים למים. אלא אילו כן הייתי אומר על ההבדלה שהיא היתה גמר מלאכת המים והיא לא היתה עד יום שלישי כשנקוו המים אל מקום אחד. פרש"י למה לא נאמר בשני כי טוב לפי שלא נגמרה עדיין מלאכת המים וכו' ואעפ"כ הואיל ונגמרה בו מלאכת הבדלת המים ע"י הרקיע ונראה כאילו נגמרה בו מלאכתו כותב בו ויהי ערב ויהי בקר. אמרו רבותינו אין מתחילים בב' והטעם כשם שמעשה בראשית דבר שהותחל בו נשתהתה גמירתו עד למחרתו כך כל דבר שמתחילין אותו בו מאחרים לגמרו. וכמו כן אומרים אין מסיימים בד' והטעם לפי שבו נגמרו כל עניני עולם,

אלא שמשם ואילך נבראו כל בע"ח ומשסיים הקב"ה בנייני עולם שוב לא התחיל בו אחר. מה שלא נאמר כי טוב בשני לפי שבו נברא אורו של גיהנם כדאיתא בפרק מקום שנהגו ואין הקב"ה שמח במפלת בריותיו כדכתיב ובצאתו לפני החלוץ אומר הודו להי כי לעולם חסדו. ואמרו רבותינו לא נאמר כי טוב בהודאה זו לפי שאין הקב"ה שמח במפלתם של רשעים. ואמר רבי אלעזר חזר וכללו בששי שנאמר והנה טוב מאד.

פסוק ט

יקוו המים זהו גמר מלאכת יום שני. והרקיע לא נעשה עד יבשת הארץ. ואל תתמה על ויהי ערב ויהי בקר יום שני. כי כן הפי' של **יקוו המים** קודם שיהיה ערב ובוקר של יום שני אמר אלקים **יקוו המים** ויש דוגמא לפי' זה בתורה לרוב. והקוות דבר מפוזר והראות דבר נסתר אין זה בריאה.

פסוק יא

תדשא הארץ כאן מתחיל לספר מלאכת יום שלישי והלביש את הארץ עשבים ואילנות ביום שהקווה את המים קודם שנתייבש ע"י המאורות שנתן ביום רביעי. ד"א **יקוו המים** כבר נגמרה מלאכת יום שני על ידי הרקיע שהבדיל ועכשיו מתחיל מלאכת יום שלישי שאם לא יקוו המים מעל פני הארץ איך תראה היבשה בדשא עשב ואילנות.

עץ פרי והיא לא עשתה כן ובדשאים הוציאה למיניהם יותר משנצטותה, מכאן יש ללמוד שלטובה נתכוונה לפי שכמה אילנות יחסרו אם העץ עצמו כפרי ואעפ"כ כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא ונתקללה דבהדי כבשי דרחמנא למה לה. יד ה' לא תקצר.

פרי מהענינים הנכתבים בלשון יחיד דוגמא שמש, טף, שכר, כר, בצק, בטן, דגן, תירוש ויצהר ועוד הרבה.

פסוק יב

ועץ עשה פרי ואם תאמר הרי כמה אילני סרק יש אלא י"ל הכי קאמר ועץ עשה פרי יהיה למינהו.

כי טוב לכך הוכפל **כי טוב** ביום שלישי שבו נברא גן עדן.

פסוק יד

יהי מארת דרך מקראות לדבר בלשון יחיד אצל רבים כמו ויהי אנשים אשר היו טמאים וכן פיי יהי מעשה, ומהו המאורות. **מארת** האור שיולד מן האור שנברא ביום ראשון יחלק לבי חתיכות האחת גדולה מחברתה הם שמש וירח ומה שכתב ואת הכוכבים נאמר בעשיה ולא נאמר בצוואה ללמד שמאליהם כשנחלק האור האחד לבי ניתזו ממנו ניצוצות ומהם היו הכוכבים.

מארת חסר לפי שלא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד והלבנה נבראת למנות זמנים.

ברקיע השמים, ברקיע הנרקע ופרוס תחת השמים העליונים.

להבדיל בין היום ובין הלילה השמש מבדיל ממנו הלילה שעבר והירח מבדיל ממנו היום שעבר.

והיו לאתת שבהם אעשה אותות כגון למשה ליהושע ולחזקיה וכתיב מאותות השמים אל תחתו. דבר אחר **והיו לאתת** על העתידות כי החוזים אומרים עתידות על מה שחוזים בהם.

ולמועדים שמחשבים ללבנה רייח חמשה עשר בניסן ששה בסיון אחד בתשרי עשרה בתשרי טייו בתשרי וכן אמר דוד עשה ירח למועדים.

פסוק טו

ברקיע השמים להאיר על הארץ שכן דרך לתלות הנר במקום גבוה. ולפי פשוטו הוצרכו חמה ולבנה להאיר על הארץ. והאור הנברא ביום ראשון להאיר על השמים לפי שהרקיע שנברא ביום שני נעשה חוצץ בין האור הראשון ובין הארץ. אי נמי מה שכתוב ויהי אור היינו אור היום וכאן היינו אור השמש והירח. ואעפיי שעדיין לא היו בריות שיצטרכו לאורה מכל מקום הרי היו עשבים ופירות שהם צריכים להתבשל בשמש ובלבנה כמה דאת אמר וממגד תבואות שמש ועוד מפני שרץ נפש חיה ועופות שנבראו ביום חמישי לפיכך הקדים להם אורה.

פסוק טז

המארת הגדלים פירש רשיי שוין נבראו. יימ להיות מאותו זמן ואילך שוין במדת עוגל אעיפ שלא היה אורם שוה. עוד פירש רשיי ונתמעטה הלבנה. יימ הוא שמתמעטת מהמלוי עד החדש. ועוד פירשיי אי אפשר לבי מלכים שישתמשו בכתר

אחד, פי' אין הדעת סובלת שנהיה אני והחמה מתבהקין בשוה במדת עוגל שלנו, כסבורה הלבנה שתתמעט החמה.

הגדלים על שם הכוכבים הקטנים מכלם.

לממשלת היום על הפירות כדי לבשלם.

לממשלת הלילה כדי לצנן שלא יתליעו אבל באור שנברא ביום ראשון אין לשון ממשלה נופל בו שהרי אינו מושל לעשות פירות.

פסוק יח

ולמשל וגו' זה ימשול ביום וזה בלילה כי ראות הלבנה ביום אין זה ממשלה אלא כשרגא בטיהרא.

ולהבדיל בין האור ובין החשך לא לשמש וירח קאי שהרי אמרנו למעלה שהם מבדילים בין היום ובין הלילה, אלא קאי הוא אכוכבים שנראים כשהאור יוצא והחשך נכנס.

פסוק כ

ישרצו המים. לאחר שנתלו המאורות ברא כל בעלי חיים. **המים**. כל המים אף שבכלים משריצים תולעים לפי תולדותם על כן לא כתב הימים.

רקיע השמים. בהרבה מקומות נקרא האויר שמים, אשר תעוף בשמים נטה ידך על השמים וראשו בשמים ערים גדולות ובצורות בשמים, ובלשון משנה מצינו מן הארץ עד שמי קורה, מה שלא נכתב ויהי כן במעשה יום חמישי לפי שבו נבראו הדגים ולא היתה בריאה נוכחת נראית לעינים כבריאות שאר הימים.

פסוק כב

פרו ורבו וגו' **בימים והעוף ירב בארץ** מה שלא ברך בהמה וחיה כן פן תרבה על האדם חית השדה ולא יוכל לעמוד כנגדם אבל עופות ודגים אלו פורחים באויר ואלו פורחים במים.

פסוק כד

[**תוצא הארץ** לשון תוצא מורה שהדבר היה כבר מוכן].

תוצא הארץ בבריאות נפשות אתה מוצא ד' כדכתיב תוצא הארץ נפש חיה, בהמה ורמש וחיתו ארץ ובעשיית גופים אין אתה מוצא אלא שלש, כדכתיב -

פסוק כה

ויעש אלקים את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה. אלא האדם היא בריאה רביעית והיינו דכתיב לקמן ויהי האדם לנפש חיה.

[**חיתו ארץ** - וי"ו יתרה].

פסוק כו

נעשה אדם ולא כתיב נברא אדם כי הבריאה היא לבדו ברא ה' כדכתיב ויברא את האדם ואומר האדם אשר בראתי אבל העשיה וההכנה חברם אתו שכולם נעשו לו שם חברים. ד"א **נעשה אדם** במקום אחר מצינו יחיד מדבר בלשון רבים את מי אשלח ומי ילך לנו, דנא חלמא ופשריה נאמר קדם מלכא.

נעשה אדם אומינ"א בלע"ז. כלומר נעשה איש ואשה וראיה לדבר ויקרא את שמם אדם ביום הבראם. ועוד מצינו אמר רב הונא היכן מצינו שחוה נקראת אדם. שנאמר כתפארת אדם לשבת בית. ומתרגמינן כתושבחתא דאיתתא דיתבא בביתה ועוד כתיב ונפש אדם מן הנשים.

בצלמנו בצלם המלאכים.

כדמותנו כדמות המלאכים ויועיל לו מה שנברא בדמות, לרדות **בדגת הים ובעוף** וגו'. ד"א **כדמותנו** כדמות הקב"ה א"א לומר שהרי כתוב ומה דמות תערכו לו. וא"ת בצלמנו כדמותנו כדמותו בצלם שהוא צר בריותיו א"כ מה ת"ל שופך דם האדם וגו' כי בצלם אלקים עשה את האדם מה רבותיה כמו כן בצלם אלקים עשה את הבהמה אלא על כרחנו **בצלמנו כדמותנו** פי' בגווניו כמו שאני שליט עליכם, כן יהיה הוא שליט על כל התחתונים.

ובכל הארץ מה הניח הכתוב להזכיר אלא בא להוסיף כל דבר כגון רוחות שדים מלאכים מזלות מאורות.

פסוק כז

בצלמו שהוא צלם אלקים ואל תתמה אם לא נתפרשה יצירת המלאכים כי לא כתב משה רבינו כאן לא מלאכים ולא גיהנם ולא מעשה מרכבה אלא רק דברים שאנו רואים בעולם כמו שפירשתי למעלה. ד"א **בצלמו** בצלם שלו שלא הוצרך שישאילו לו אחרים שום צלם.

בצלם אלהים בדמות מלאכים שהרי דיוקן מלאכים ואדם שוה וכן תפרש גבי והייתם כאלהים. וראיה לדבר שהרי בבראשית רבה מונה מבראשית עד ולאדם אמר ע"א אזכרות ואם תימצי לומר דבצלם אלהים והייתם כאלהים מנויין בסכום האזכרות הרי לך מבראשית עד ולאדם אמר שבעים ושלש אזכרות אלא ודאי לשון מלאכים הם ולכך לא שני התרגום מן המקרא לתרגמו כבמקומות אחרים. דבר אחר **בצלם** דיין ושופט ברא אותו. ד"א סרסהו אלקים ברא אותו בצלם, אע"פ ששאר בריות נבראו במאמר האדם נברא בצלם כמו שפירש"י כדי להחשיבו.
זכר ונקבה ברא אתם כמו שפירש הכתוב ויקח אחת מצלעותיו.

פסוק כח
פרו ורבו י"מ לאחר שסרחו ונקנסה עליהם מיתה נאמר להם פרו ורבו לפי שהוצרכה לפריה ורביה מדקאמר **ומלאו את הארץ**, דאם קודם שסרחו נאמר עליהם היה לו לכתוב ומלאו את הגן שהרי דירתם היתה שם קודם שסרחו אלא ע"י שפריה ורביה דוגמת יצירה היא נכתבה כאן עם היצירה.
וכבשה רפי, שהרי לשון צווי הוא אבל אם היה דגש פי' לשעבר כמו קבצו פארור.

פסוק כט
הנה נתתי לכם נותן אני עתה לכם ובלע"ז donaz וכן הרימתי ידי מרים אני, נתתי כסף השדה נותן אני.
את כל עשב זרע זרע כגון תבואה וקטנית ופירות האילן אלו הן למאכל אדם אבל לכל חית השדה נתתי את כל ירק עשב כגון כרוב תרדין וכיוצא בהן וכשחטא אדם נגזר עליו לאכול עשב שנאמר וקוץ ודרדר וגו' ואכלת את עשב השדה הוא שנאמר נמשל כבהמות נדמו שאם הותר לו בשר אם כן מצינו חוטא נשכר.
לכם יהיה לאכלה...**ולכל חית הארץ** פרש"י השוה להם הבהמות והחיות ולא הרשם לאכול בשר והיא דבפרק ארבע מיתות דמלאכי השרת מסנין לו יין וצולין לו בשר ההוא בשר היורד מן השמים ומה שכתוב ורדו בדגת הים היינו למלאכה כדבעי רחבה הנהיג בעיזא ושבוטא מאי, ובעוף השמים היינו למלאכה כדבעי רבה בר רב הונא דש באווזא ותרנגולא מאי. ובכל החיה הרומשת על הארץ היינו נחש לשליחות, כדאיתא פרק ארבע מיתות.

פסוק לא
וירא אלקים את כל אשר עשה וגו' אפי' יצר הרע.
והנה טוב מאד שאלמלא יצר הרע לא ישא אדם אשה ולא יוליד בנים ונמצא שאין העולם מתקיים. ביום הששי נאמר שתי פעמים כי טוב אחד לבריאת בהמה ואחד לבריאת אדם.
יום הששי יום המבואר והידוע בין הימים האחרים שבו לבדו כלתה כל מעשה בראשית מה שלא היה כן בשאר הימים. וכן כתיב כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים וגו'.

פרק ב

פסוק א
[**השמים והארץ וכל צבאם** כאן כלול כל היצירות בבת אחת כגון מלאכים מעשה מרכבה וגיהנם].

פסוק ב
ויכל אלקים ביום השביעי נראה כאילו כלתה בו כל מלאכת בראשית שבעוד שהיה יום ששי לא נודע שכלתה מלאכתו או אם יעשה למחרתו כלום.
השביעי המבורר למנוחה מה שאין כן באחד משאר הימים.

פסוק ג
ויברך אלקים את יום השביעי שבו העולם היה מלא כל טוב וברכה ושובע דוגמא אשר ברכך ה' אלקיך תתן לו הוא שאנו אומרים בתפלה וברכתו מכל הימים.
ויקדש אתו פרש"י שלא היה מן יורד בו ואם תאמר אף יו"ט מקודש במן כדכתיב וביום השביעי שבת לא יהיה בו ושנו רבותינו לא בא הכתוב אלא לרבות יום כפור ויו"ט, אלא יש לומר דיו"ט לא נפקי מכלל שבת דאף הם שבת מיקרו בכמה מקומות וממקרא דויקדש אתו נלמוד שבתות וימים טובים. ד"א **ויקדש אתו** מעשיית מלאכה כדכתיב **כי בו שבת** שלא עשה בו מלאכה, וכן הוא אומר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קודש כל מלאכה לא תעשו.
כי בו שבת אינו לשון מנוחה שהרי גבי הקב"ה כתוב לא ייעף ולא ייגע, ושלא בטורח ברא הוא את עולמו אלא לשון הפסקה כמו וישבת המן וישבתו שלשת האנשים ויום ולילה לא ישבתו, פי' כי בו פסק מלעשות מלאכה.

מכל מלאכתו אשר ברא וגו' להיות מנהגם מאותו זמן ואילך **לעשות** כיוצא בהן כגון בעלי חיים אילנות דשא שמזריעין ועושין כיוצא בהם. ד"א **לעשות** כל ימות עולם כסדר של ימי בראשית שהשמים והארץ יעשו מנהגם ולא ישנו הסדר. מכאן תשובה למינים שאומרים הקב"ה עושה מלאכה בשבת כשהוא מוריד מטר ומגדל צמחים וזה הבל כי כל זה נקבע ששת ימי בראשית שנצטוו לעשות מנהגם ואין זו מלאכה. וראיה לדבר שכן הוא שהרי מן מאחר שלא נברא להיות יורד בששת ימי בראשית לא רצה הקב"ה להורידו בשבת ע"י שלא נראה זמן תחלת ברייתו עד יציאת מצרים. ד"א **אשר ברא לעשות** ולא עשה, אלו המזיקים שברא הקב"ה נשמתם וכביכול לא הספיק לבראות את גופם עד שקדש עליו היום ונבראו בין השמשות ואין להם גויה רואין ואינן נראין. ד"א **לעשות** כל עשייה האמורה במעשה בראשית ענין תקון הוא וכן הפירוש מכל המלאכות אשר ברא לתקן בה את העולם. מה שלא נכתב ויהי ערב ויהי בקר יום שביעי לפי שלא היה בו ערב אלא כולו היה אור.
[**לעשות** כי בו שבת מעשות מכל].

פסוק ד

אלה תולדות השמים וגו' לפי שבתחלה קצר במקצת דברים עכשיו חוזר ומפרש היאך נעשו, אמר רבי אבהו כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים כאן פסל תהו ובהו וחושך.
תולדות השמים מאורות וכוכבים ומעשה מרכבה ושאר דברים של מעלה כגון אש ברד שלג סופה וסערה אלא שבא דוד והורידן למטה לארץ.
והארץ בעלי חיים דשאים אילנות אבנים מים. **ביום עשות** ביום שנעשו שמים וארץ בתחלה אלו הן התולדות שעשה אח"כ כל א' וא' בזמנו.
ביום עשות ה' אלקים עכשיו כשנבנו שמים וארץ במילואם הזכיר עליהם שם המיוחד משום דברב עם הדרת מלך וכן מצינו אין מזמנין על המזון בשם בפחות מעשרה. כאן פרש"י שיתף הקב"ה מדת הרחמים עם מדת הדין והיינו דכתיב והי' שמים עשה פי' הוא בעל מדת הרחמים עם מדת דינו עשה השמים.
ארץ ושמים ולמעלה הוא אומר את השמים ואת הארץ בתנחומא אמרו בבריאה קדמו שמים לארץ אבל בעשייה ותיקון קדמה ארץ לשמים.

פסוק ו
ואד עשן ברואינה בלע"ז, וי"ו זו טפלה ויתרה היא וכן רבות במקרא וכן הפי' וכל שיח השדה קודם שנתוסף מכמו שנברא, היה עולה אד מן הארץ בכח המאורות להשקות את האדמה ולהצמיחה, ודיבור כי לא המטיר מפסיק ליתן טעם למה היו הדשאים והאילנות מוסיפין לצמוח.
יעלה העלה לשון מפעיל כמו ויעל עלות במזבח שהוא כמו העלה.

פסוק ז
וייצר ה' אלקים את האדם. לפי שהיה רוצה לכתוב וישם שם את האדם אשר יצר הזכיר כאן פעם שנית יצירת האדם ודבור ויטע, ויצמח, נכתב להזכיר מצות עץ הדעת.
ויפח באפיו נשמת חיים. בנפיחתו של הקב"ה שהיא רוח הקודש מה שלא נפח בשום אף בריה וכל כך למה כדי לכוין דעתו לחוד חידה שיקרא לבריות השמות עצמן שקרא להם הקב"ה וכן כתוב וכל אשר יקרא לו, הוא שמו פי' הוא השם שקרא לו הקב"ה קודם שהביאם לו.
נשמת חיים. נשמה שהיא חיה לעולם ואינה מתה במות הגוף.

פסוק ח
וישם שם את האדם אבל תחלת ברייתו לא היתה משם שאלו נברא בגן עדן ועמידתו שם יהיה סבור שכל העולם כך הוא אבל בראו מן החוץ וראה כל העולם מלא קוצים וברקנים ואחר כך הכניסו לגן עדן מקום מובחר.
ויטע וכבר נטע, וכן ויצמח, שהרי קודם האדם היו הצמחים מקדם אמר ר' שמואל בר נחמני אתה סבור קודם לברייתו של עולם ואינו אלא קודם לברייתו של אדם והא דאמרינן שהוא מן הדברים שקדמו לעולם היינו העדן. אבל האילנות נטע ביום השלישי.

פסוק ט
[**ויצמח** - כבר הצמיח]
[**ועץ החיים בתוך הגן** - באמצעיתו].
ועץ הדעת טוב ורע כתרגומו והעץ שהאוכלו יודע טוב ורע.

פסוק י
[**ונהר יוצא מעדן להשקות** אבל גן עדן עצמו אינו צריך להשקות].

פסוק יא
אשר שם הזהב שתי חוילות הן, סבא וחוילה וגו' את אופיר ואת חוילה. לכך נתן לו סימן שהיא אותה שאצל אופיר, כדכתיב וזהב מאופיר יובא.

פסוק יב
וזהב הארץ ההיא טוב ויכולים לערב בו נחשת ועדיין יתראה טוב, והלא דברים ק"ו אם מן הנהרים היוצאים ממנו כך, תוכו לא כל שכן.

פסוק יד
קדמת אשור התי"ו במקום ה"א, והוא כאלו כתוב קדמה וההי"א במקום למ"ד בתחלה כמו למזרח אשור.
הוא פרת הידוע לישראל שהוא תחום ארץ ישראל כדכתיב עד הנהר הגדול נהר פרת יהיה גבולכם ולכך כתב הוא פרת ולא הוצרך לפרש יותר כמו שפרש בשאר שלשת נהרות.

פסוק טו
לעבדה להשקותה.
ולשמרה שלא ירמסוה רגלי בהמה וחיה שעדיין לא היו שם להט חרב והכרובים. ד"א **לעבדה** על שם ששת ימים תעבוד. ולשמרה על שם שמור את יום השבת וכן הוא **לעבדה** בששת ימי המעשה ולשמרה ביום השבת שאין בו עבודה.

פסוק טז
ויצו ה' אלקים על האדם לא נסהו בשבילו שכל מה שהיה ועתיד להיות היה גלוי לפניו אלא להפיס דעתן של מלאכי רחמים שהיו מבקשים עליו רחמים יותר מדאי הראה להם שלא יעמוד בנסיון. ורבותינו דרשו מכאן שבע מצות לבני נח.
ויצו אלו דינין. וכן הוא אומר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו'.
ה' זה כבוד של הקב"ה וכן הוא אומר ונוקב שם ה' מות יומת.
אלקים זה עבודת כוכבים, וכן הוא אומר לא יהיה לך אלהים אחרים.
על האדם זו שפיכות דמים וכן הוא אומר שופך דם האדם.
לאמר זה גלוי עריות וכן הוא אומר לאמר הן ישלח איש את אשתו.
מכל עץ הגן זה גזל.
אכל תאכל זו אבר מן החי בא אברהם והוסיף מילה. בא יעקב והוסיף גיד הנשה בא יהודה והוסיף מצות יבום באו ישראל והוסיפו עליהם שבת וכבוד אב ואם.
על האדם עליו ועל זרעו אחריו לפיכך לא כתב את האדם.

[**על האדם** על כל אבריו של האדם]
מכל עץ הגן אכל תאכל וא"ת א"כ יש פתחון פה לבעל דין לחלוק לומר שאכל מעץ החיים. ואם כן היאך נקנסה עליו מיתה לאחר מיכן כשאכל מעץ הדעת אלא יש לומר שלא אכל מעץ החיים שלא נשתהה בגן עדן אלא ג' שעות ואם תמצא לומר אכל ממנו שמא עץ הדעת סם המות הוא לאוכל מעץ החיים. ועץ החיים סם המות הוא לאוכל מעץ הדעת לפיכך לאחר שאכל מעץ הדעת אמר הקב"ה הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים פעם שנית ואכל וחי לעולם וקרוב לבריות לטעות אחריו אבל מאחר שלא יאכל מעץ החיים אחר עץ הדעת ודאי ימות. ד"א **מכל עץ הגן אכל תאכל** לאו מעץ החיים קאי שהרי אינו צריך אזהרה שמה שכתוב ועץ החיים בתוך הגן היינו באמצע הגן וראיה לדבר שתרגומו באמצע גינתא. ועץ הדעת היה מקיפו סביב על פני כל סביבו נמצא ששניהם באמצע הגן וכל זמן שלא יעבור ולא יקח מעץ הדעת עץ החיים יהיה שמור בתוכו לפיכך לא נזהר רק על עץ הדעת וכשעבר ואכל ממנו אז אמר הקב"ה הן האדם היה כאחד ממנו וגו'. ד"א אדם הורשה לאכול מכל עץ הגן רק מעץ הדעת כדכתיב **ומעץ הדעת לא תאכל ממנו** שכל זמן שלא תאכל ממנו לא יהיה בך דעת ויצר להבחין בין טוב לרע ואיני דנך אלא שוגג ולא תהיה חוטא ואין מיחוש בדבר אם תחיה לעולם מאחר שלא תחטא אבל אם תטעום ממנו הריני דנך מזיד וקונס עליך מיתה פן תהיה חי חוטא לעולם. ד"א מה שלא הוזהר האדם על עץ החיים היינו לפי שהיה עתיד לעבור על צווי ומוטב שיאכל מעץ הדעת משיאכל מעץ החיים.

פסוק יז
[**לא תאכל ממנו** משמע לא תאכל אתה וכל אשר לך, ולכך לקתה חוה]. **כי ביום אכלך ממנו מות תמות** האדם לא נברא על מתכונת שימות אבל כשחטא נקנס למיתה כלומר אם תאכל ממנו סופך למות ולא תוכל להנצל מן המיתה לעת קץ ולא אמר שבאותו יום ימות ולפיכך הובדל הוא מעץ החיים פן יחזור לתולדתו לחיות לעולם ויצטרך לגזור מיתה עליו.

פסוק יח

לא טוב היות האדם לבדו מתחילה עלה במחשבה לעשות לו זוג ולא מצא פתח לעשות עד לאחר קריאת השמות כדי שיתאוה לה ויחבבנה יותר.

פסוק יט

ויצר ה' אלקים במקום אחר הוא אומר שהעופות מן המים נבראו וכאן הוא אומר מן האדמה לפי שיש מיני עופות שנבראו מן המים ודירתם שם כגון צאינ"א פלוב"ן ויש עופות אחרים שנבראו מן האדמה ואינן יכולים לעמוד במים כגון תרנגולים ועופות אחרים הרבה.

ויבא אל האדם דגים לא הביא כי בתוך המים הם ואינם יוצאים ואם יוצאים מתים ואין לו רדיה עליהם וגם בהמות לא הביא לפי שהיו מצויות אצלו ורגיל בם ומכירם ולא היה צריך להביאם לו.

לראות מה יקרא לו לראות מה השכיל רוח חיים אשר נפח באפיו אם יקרא לבריות שמות הראויים להם והועיל כדכתיב הוא שמו הוא השם הראוי לו שהסכימה דעתו לדעת בוראו.

וכל אשר יקרא לו וגו' כדי שידע מעצמו להזכיר שמותם כשיצטרך להם שאילו קרא להן הקדוש ב"ה שמות ומלמד אותם לאדם לא היה יודע הדבר מהר וקשה לו ליכנס בדבר.

פסוק כ

ולאדם לא מצא עזר ולמה לא בראה תחלה אלא צפה הקב"ה שעתיד לקרוא עליה תגר ולא בראה לו תחלה עד שתבעה בפיו בפירוש ומיד ויפל תרדמה.

כנגדו מן הדומה לו בצלם דמות ורקמה, כתרגום ירושלמי בר זוג בדנפיק ביה ולפיכך כתב **לא מצא עזר כנגדו** אעפ"י שכמה משרתים ועומדים היה מוצא לו.

פסוק כא

ויפל, תרדמה על האדם לפי הפשט חס הקב"ה על אדם הראשון שלא להכאיבו לפיכך הפיל עליו תרדמה.

וישן ויקח אחת מצלעתיו אחת מצלעותיו שמואל אמר מבין תרין עלעוהי.

ויסגר בשר תחתנה תחתה אין כתיב כאן דמשמע תחתית של דבר אלא **תחתנה** כתיב פי' תחת השתים.

ויסגר בשר עד בריאת האשה לא כתיב סמ"ך ללמדך באת אשה בא סטן. ד"א ללמדך שהאשה סמוך לבעלה, ופריך התם והא כתיב הסובב את כל ארץ החוילה ומשני ההוא בנהרות הוא דכתיב.
בשר תחתנה עשה לו כסתות היינו בשר העגבות.

פסוק כב
ויבאה אל האדם מהיכן הביאה והלא מצלעותיו נלקחה אלא דבר הכתוב על מחשבתו של אדם שבתחלה כשראה אותה חשב בלבו שהובאה לו כשאר הבריות וכשהרגיש בעצמו שהיה חסר צלעו אז אמר עצם מעצמי וגו' ודוגמא והאנשים רדפו אחריהם חשבו לרדוף אחריהם. וי"מ שנבנתה חוץ לגן ולכך כתוב **ויבאה אל האדם** מחוץ לגן.

פסוק כג
זאת הפעם כלומר עכשיו יצאה אשה מן האיש אבל מכאן ולהבא אינו כן אלא האיש יצא מן האשה.
זאת הפעם עצם מעצמי פרש"י מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו. צריך לומר שנתעברו קודם שבא עליהם אדם דאי לא תימא הכי הא מיעקרן בביאת אדם.
עצם מעצמי בריה זו אינה דומה כשאר בריות שהן מן הקרקע והמים והרקק ומדוע נשתנית אלא בזאת נתכוין הקב"ה שיעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו ואז יהיה הוא לבשר אחד כלומר גופו שלם לפיכך הוא רודף אחריה כי ממנו היא וכאלו הוא חסר אחד מאבריו דוגמא והיה המשכן אחד, אבל בהמות חיות ועופות ושאר בריות אינן רודפין כל כך לפי שאינם חסרים.
לזאת יקרא אשה דוגמא כי יהיה נערה בתולה.
כי מאיש לקחה אבל נקבות של שאר בריות לא נלקחו מהזכרים לפיכך לא נקראות על לשון הזכר כד"א תישים עזים אילים רחלים שוורים פרים פרות עיירים אתונות.
כי מאיש לקחה יצאה ממנו שלא כדרך הנוצרים כדי שלא תתפרץ במשכבה עם שאר אנשים רק לבעל בריתה שהוא איש שלה והיא צלעתו וכן הוא אומר ודבק באשתו.
דרש רבי חנינא איש ואשה אם זכו ללכת בדרך ישר זה וזה בלא ניאוף הקב"ה ביניהם שהרי חלק את שמו ושיכנו ביניהם לא זכו אש אוכלתם שהקב"ה מסלק שמו

מביניהם ונמצא אש ואש, ודאשה עדיף מדאיש אש של אשה קשה וממהרת לאכול וליפרע יותר משל איש מאי טעמא האי מצטרף אש של אשה נוח לדלוק שאין אות של שם מפסיקתו אלא מחובר הוא ונקרא אש, אבל של איש אין האותיות מצטרפות יחד שהיו"ד של שם מפסיקתן הכי מיתניא והכי פירש"י במסכת סוטה.

פסוק כד

והיו לבשר אחד ולא יזכה הוא באחרת והיא לא תזכה באחר.

פרק ג

פסוק א

והנחש היה ערום צריך לומר שע"י מקרה קודם לכן אכל מעץ הדעת שהרי האזהרה לא היתה רק לאדם.

ויאמר אל האשה פתח הקב"ה את פי הנחש כמו שפתח את פי האתון של בלעם.

אף כי אמר אלקים וגו' אפילו אם אמר הקב"ה מצותיו לא תאכלו משום עץ שבגן בתמיה לפי הסברא גם הוא יודע הצווי דכתיב **אף כי אמר אלקים לא תאכלו** וגו'.

פסוק ג

[**לא תאכלו** - כאן כללה עצמה באזהרה]

ולא תגעו בו לאכלו כמו ובנבלתם לא תגעו לפי הפשט והאמת כל המוסיף גורע ואין זה סייג לתורה הואיל ואמרה שהקב"ה אמר לא תגעו בו.

פסוק ד

לא מות תמתון פרש"י דחפה עד שנגעה בו, אמר לה כשם שאין את מתה בנגיעה וכו' וא"ת מנא ידע שלא תמות בנגיעה עדיין לא עבר היום ורחמנא אמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות. אבל אין להרהר אחר דברי רבותינו ז"ל אבל לתשובת המינים יש לומר שהנחש דבר עמה למחרת שדחפה ואמר כשם שאין מיתה בנגיעה וכו' שכבר עבר היום והשיאה ואכלה מעץ הדעת באותו יום שני לנגיעה ונתנה גם לאישה. ד"א **לא מות תמתון** אמר הנחש לחוה אכלי ממנו ואל תפסידי בכך שום דבר שהרי בלאו הכי נקנסה עליך מיתה בנגיעה ומה תפסידי אם תאכלי ממנו והכי הפי' **דלא מות תמתון** לא בשביל האכילה גרידא תמותון שהרי כבר נקנסה עליכם מיתה בשביל הנגיעה.

פסוק ה

והייתם כאלקים כמלאכים. וראיה לפי' זה שתרגומו כתרגום בצלם אלקים ברא אותו.

פסוק ו

ותרא האשה בלבה כמו וראיתי אני בלבי (ח). ד"א **ותרא האשה** סרסהו ותקח האשה מפריו ותאכל ותרא כי טוב העץ למאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל.

גם לאישה לרבות קין ותיומתו שכבר נולדו כמו ששנינו עלו למטה שנים וירדו ארבעה.

ותאכל היא אכלה תחלה כסבורה שאיננה בכלל הצווי (י). **ותתן גם לאישה** וגו', פרש"י שלא תמות היא ויחיה הוא וישא אחרת. כלומר הקב"ה אמר לנו פרו ורבו ומי שיאכל מעץ הדעת כמוני אם בבעלי תתקיים ברכת פרו ורבו גם בי תתקיים.

פסוק ז

ותפקחנה עיני שניהם וכי סומין היו אלא נסתכלו והבינו במה שהראה להם הקב"ה כמה דורות אבדו בשבילם.

וידעו כי גנאי הוא להם להיותם ערומים.

עירמם וערומים מלאים דמלאים.

ויתפרו עלה תאנה למלבוש ובכסות קל נתעטפו שלא להנות מן העולם כדי לכפר עליהם.

ויעשו להם חגרת לחגור את המלבוש. ד"א **חגרת** לכסות בשר ערוה כמו ודוד חגור אפוד בד מין מלבוש.

פסוק ח

מתהלך בגן הקול היה מתהלך ומצינו במקום אחר הליכה גבי קול ויהי קול השופר הולך וחזק מאד קולה כנחש ילך.

לרוח היום לרוח המצויה שהרי נכנסה בו ערמומית ויודה מעצמו אבל לא לשאינה מצויה שלא יהא לו פתחון פה לומר בשביל הרוח שאינה מצויה נחבאתי. ד"א **לרוח היום** לקרר עצמם היו יושבים אדם וחוה וכששמעו הקול ברחו משם ונמצאו בתוך הגן.

לרוח היום פירש רש"י רוח מערבית וכו' והכי קים לן דשכינה במערב.

פסוק י

כי עירם אנכי אעפ"י שכבר תפרו עלה תאנה י"ל שמא לא כיסו אלא בשר ערוה בלבד.

פסוק יב
האשה אשר נתת עמדי להיות לי לעזר והיה לי לבטוח עליה שלא לעשות לי שום דבר כי אם לעזר בשביל כך קבלתי מידה. גם לא ידעתי מאיזה עץ נתנה לי היינו דכתיב **היא נתנה לי מן העץ** ולא כתוב מעץ הדעת. והוא היה כפוי טובה שהרי הקב"ה נתנה לו לטובה והוא חשבה לרעה.

פסוק יג
ויאמר ה' אלקים לאשה ואדם היכן היה אבא חלפתא אומר בדרך ארץ נתעסק והלך וישן לו.
[**השיאני ואכל** ומשפט לשון הקדש כשתהיה התנועה באות הבא אחר הוי"ו יפתחוהו].

פסוק יד
כי עשית זאת פירש"י מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית וכו' וא"ת אם כן הוא היכי יהא נהרג מסית לעולם יטעון כך דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים אלא י"ל שאין לפטור אדם מסית בכך מאחר שהוא מוזהר שלא להסית אבל הנחש לא הוזהר שלא להסית ואם שאלו הקב"ה למה עשית כך היה פוטר עצמו לומר כך דברי הרב וכו' אלא מאחר דאיהו לא טעין אנן לא טענינן ליה. וא"ת הא ק"ל דאין מסית אלא לעבודת כוכבים אלא מדאמר להו והייתם כאלוקים ש"מ היינו דעבודת כוכבים.
ארור אתה התחיל הקב"ה לקללם כדרך שעשו העבירה הנחש שהתחיל נתקלל תחלה ואחריו חוה ואחריה אדם.
מכל הבהמה ומכל חית השדה פרש"י אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן שהרי מצינו צער עיבור בהמה גסה יותר מצער עבור חיה דקה העמידו רבותינו שימי עיבורו של נחש שבע שנים וה"ק ארור אתה מן הבהמה בדוגמא וכענין שהיא מקוללת מן החיה פירוש כשם שהבהמה המושכת ימי עבורה זו היא חמור נתקללה יותר מחית השדה שמקצרת ימי עבורה זהו חתול לאחר שבע שימי עבורו של חתול שבעה שבועות ושל חמור מ"ט שבועות כך נתקלל הוא יותר מאותה בהמה לאחר שבע דהוו להו שבע שנים. ויו"ו דו**מכל** יתירה היא. דבר אחר **מכל הבהמה ומכל חית השדה** שאין לך בהמה וחיה ההולכת על גחון ואתה **על גחנך תלך**. ולכל הבהמה ולכל חית

השדה נתתי את כל עשב לאכלה ואתה **עפר תאכל כל ימי חייך** שמתוך שפיך בארץ העפר יכנס לתוך פיך ותאכלנו בעל כרחך.
ועפר תאכל היינו קרקע בתולה וה"ק כל ימי חייך תטרח לחזר אחר קרקע בתולה לצורך מאכלך וזהו הקנס שנקנס עליו.
על גחנך תלך. מכאן ואילך.

פסוק טו
ואיבה אשית. מה שפרש"י ולא לדבר אל חוה תחלה וכו', לעיל קאי, [כלומר] וגם לאו נתכוונת לדבר אל חוה תחלה וכו'.
הוא ישופך ראש. שאתה הולך על גחון.
ואתה תשופנו עקב. שאין אתה יכול להזיקו רק בעקב.

פסוק טז
אל האשה אמר שאלו גויים את רבי יהושע למה נתקללה חוה על אכילת עץ הדעת מאחר שעדיין לא נוצרה בשעת הצווי אמר להם על האדם כתיב על כל אבריו של אדם והיא נבראת מצלעו. ד"א היא כללה עצמה באזהרה כשאמרה ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלקים לא תאכלו ממנו.
הרבה ארבה שתחיה בעצבון ובטורח כל ימיך. וא"ת מה אכפת לן מהקללה, אכניס שפחות לשמשני ת"ל **והרנך** כלומר תתעברי, מדה כנגד מדה היא מלאה את בטנה מן האיסור לפיכך תלקה בבטנה. וא"ת אלד בשופי ובנחת ת"ל בעצב תלדי והוא צער הלידה. וא"ת אשמור עצמי מלהזקק לבעלי ת"ל ואל אישך תשוקתך וא"ת אכוף יצרי ולא אזקק עמו כלל ת"ל **והוא ימשל בך** על כרחך תזקק עמו.
והוא ימשל בך פרש"י הכל ממנו ולא ממך. כלומר אפי' אין לה תאוה יכול הוא לבעול אבל אם אין לו תאוה אינה יכולה היא. והוא ימשל בך דרשו רבותינו בב"ר יכול ממשלה מכל צד פי' שיוכל למשכנה, ת"ל לא יחבול רחים ורכב ובאשה קאי כדכתיב לעיל לאלתר כי יקח איש אשה חדשה. ועוד כי פסוק זה מתורגם כתרגום ירושלמי לא תמשכנון רחיא ורכבא ארום צרכי נפשתא אינון ולא תאסור כלין וחתנים ארום כל דעביד אלין כמאן דכפר בעלמא דאתי, כלומר אם ארש איש אשה לא יניחנה זמן ארוך באירוסין.

פסוק יז

ולאדם. אמר רבי יהודה ב"ר סימון מבראשית עד ולאדם יש שבעים ואחת אזכרות כנגד שבעים ואחד סנהדרין מלמד שדנו הקב"ה בסנהדרין גדולה לקנוס עליו מיתה. ואם תאמר הרי שבעים ושלש הם אלא בצלם אלהים והייתם כאלהים אינו בכלל כמו שפרשתי למעלה.

ולאדם אמר. הכל משמשים פנים כנגד עורף חוץ מג' שמשמשים פנים כנגד פנים מפני שהשכינה מדברת עמהם ואלו הן אדם נחש דג. אדם דכתיב ולאדם אמר, נחש ויאמר ה' אלהים אל הנחש דג שנאמר ויאמר ה' לדג.

כי שמעת לקול אשתך. ולא לקולי והיא גלתה לך סוד הנחש לפיכך לא היית שוגג ועל כן נענשת.

ארורה האדמה. נתקללה האדמה על שעברה ציוויו של הקב"ה שאמר לה תדשא הארץ עץ פרי עושה פרי מה הפרי נאכל אף העץ נאכל והיא לא עשתה כן אלא ותוצא הארץ עץ עושה פרי. והיא לא נתקללה אלא ימי חייו של אדם שנאמר כל ימי חייך וצא וחשוב שנותיו ותמצא שמשמת הוא לא נולד איש עד שנולד נח וחזרה ברכה למקומה דכתיב זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו מן האדמה וגו' וכתוב ויחל נח איש האדמה ויטע כרם.

בעבורך בתבואתך לשון מעבור הארץ, כמו שכתב אחריו וקוץ ודרדר תצמיח לך.

כל ימי חייך וא"ת איך ניצל אדם מן המיתה הרי כתיב כי ביום אכלך ממנו מות תמות, אלא י"ל ניצל לפי שהשיב דברים נכוחים. האשה אשר נתת עמדי וגו' סבור הייתי שלא נתת לי אשה רק לתקנתי ולא היה לי להשמר ממנה, ומ"מ מפני שהניח צווי נתקלל.

פסוק יח

וקוץ ודרדר תצמיח לך עד עתה נתקיימה גזירת וירדו וגו' ולא נצטרכת לשמור גן ופרדס אלא מעתה תצטרך, ותצמיח לך קוץ ודרדר להקיף גן ופרדס שלך שלא יכנסו חיות השדה. ו**תצמיח** קאי אאדם.

פסוק יט

בזעת אפיך. זה החוטם שמזיע תחלה בעת הטורח. וקללה זו לא נתקיימה אלא בעובדי אדמה אבל בעצב תלדי בנים נתקיימה בכל הנשים לפי שחוה חטאה והחטיאה ולפיכך גדולה קללתה.

עד שובך אל האדמה. אבל משמש אל עפרו ומת בטל גזירה כמו שפי'.

פסוק כ

חוה לשון חיות מגזרת היה הוה.

אם כל חי אמר ר' סימון אמו של כל החיים שכל מאה ושלשים שנה שפירש אדם מחוה היו הרוחות זכרים מתחממין ממנה ויולדת מהם ורוחות נקבות מתחממות ממנו ויולדות הה"ד אשר בהעוותו והוכחתיו בשבט אנשים. ד"א **אם כל חי** לשון גבורה כמו שקמתי אם בישראל.

פסוק כא

כתנות עור. פרש"י חלקין כצפורן. כלומר לא היה בעור שער לאפוקי ממאן דאמר עור ארנבים מלא שיער.

כתנות עור. פרש"י לעור גופם ובשרם. כמו יאכל בדי עורו אברי גופו ואין לפרש עור בהמה שעדיין לא נפשטה בהמה וכן תרגם אונקלוס למשך בשריהון. ד"א **כתנות עור** מעור זוגו של לויתן ששחטו הקב"ה ומלח הנשאר לצדיקים לעתיד לבא.

וילבשם. בתחלה ויעשו להם חגורות משמע ממתנים ולמטה ולבסוף **כתנות עור וילבשם** לכל גופם.

פסוק כב

ועתה פן ישלח ידו. מקרא קצר הוא **ועתה** ראוי הוא להיות נטרד מכאן פן ישלח ידו שהרי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. ועתה פן ישלח ידו גלוי וידוע לפניו כי גם בתוך הגן יכול הקב"ה לשמור את האדם שלא יקח מעץ החיים אלא כנגד מדת הדין שהיתה מקטרגת עליו לנסותו דבר הכתוב וגלוי לפניו אם יהיה מנוסה לא יעמוד בנסיון לפיכך עשה לו לפנים משורת הדין לגרשו משם להיות לו פתחון פה לומר אף אילו היה שם לא היה מפר צוויו.

ולקח גם מעץ החיים. אחרי אשר הורגל לעבור לאכול מעץ הדעת יפרוץ הוא גדר עץ החיים ויאכל ממנו. ועוד שלא נזהר רק על עץ הדעת.

ואכל וחי לעולם. וא"ת הלא כתיב לעיל כי ביום אכלך ממנו מות תמות והנה עבר הוא על הצווי ואכל ממנו ואיך יוכל לחיות לעולם, אלא י"ל עץ החיים היה סם חיים ורפואה לאוכל מעץ הדעת דאי לא תימא הכי אלא מות תמות ממש הרי לאחר מיתתו לא יהיה לו יכולת לאכול מעץ החיים אלא ע"כ לא נברא עץ החיים אלא לתקן קלקול עץ הדעת ומות תמות פי' תהא נחשב כמת. ד"א אמר הקב"ה כבר נקנסה מיתה עליו וגזרתי על עץ החיים שכל האוכל ממנו יחיה לעולם ואם יאכל האדם ממנו איך יתקימו ב' גזירות הללו לפיכך נכון שאטרדנו מגן עדן. ד"א אם יוליד בנים בתוך הגן לא יחטאו לקנוס עליהם מיתה ואם יאכלו מעץ החיים יחיו לעולם לפיכך טרדו.

פסוק כג

וישלחהו, **מגן עדן** כדין רוצח בשגגה לפי כשהביא הוא מיתה לעולם על אכילת עץ הדעת עדיין לא היה בו דעת ובינה.

פסוק כד

ויגרש את האדם לא בא כתוב זה לומר שגרשו הקב"ה שכבר נאמר וישלחהו אלא כך פי' כאשר גרשו השכין הכרובים.

הכרבים צורות מפחידות את רואיהן, ובידם **להט החרב המתהפכת** שיש לה להט משני צדדיה.

פרק ד

פסוק א

[**והאדם ידע את** וגו' למשכב]

קניתי איש את ה' בבריאת עולם דהיינו מבראשית עד אלה תולדות השמים לא נזכר הקב"ה אלא בשם אלקים לומר שברא עולמו במדת הדין ובעשיית העולם ובתיקונו דהיינו מאלה תולדות השמים עד והאדם ידע הוא נזכר בשתי אזכרות לומר לך ששיתף הרחמים עם מדת הדין אולי יוכל עולמו לעמוד ואל תשיבני אף כי אמר אלקים, אשר בתוך הגן אמר אלקים, כי יודע אלקים, לפי שהן דברי הנחש וחוה, ומן והאדם ידע ואילך שיצר הרע בא ומתגדל בבריות סילק הקב"ה את מדת דינו ונזכר במדת הרחמים לבדה להתנהג בה עם בריותיו כדי להעמיד ולקיים עולמו.

פסוק ג

מקץ ימים שנולדו. שנה תמימה נקראת ימים על שם שכל הימים חוזרים לסידרן כבתחלה בארוכה ובקצרה.

ויבא קין מפרי האדמה ממותר מאכלו כדכתיב ויהי מקץ ימים **ויבא קין** וגו' לאחר זמן. כאן פרש"י זרע פשתן הביא. ולפיכך אל מנחתו לא שעה לפי שהביא ממותר מאכלו ומן האדמה שנתקללה אבל הבל הביא דבר חשוב קודם שנהנה מהן כדכתיב מבכורות צאנו ומחלביהן. ולפי שבא קלקול על ידי שני קרבנות הללו הזהירם הקב"ה שלא יתחברו צמר ופשתים יחדיו.

פסוק ד

וישע פרש"י ויפן וכן אל ישעו, חז"ק הפסוק הזה אינו בישעיה ואינו ואל ישעו בדברי שקר דא"כ קשה ליה מיניה וביה.

פסוק ז

הלוא אם תיטיב שאת לשון דורון כמו וישא משאות מאת פניו כלומר, **אם תיטיב** הדורון שתחזור ותביא דורון אחר מתקבל מוטב ואם לא תיטיב הדורון **לפתח חטאת רבץ** לפתח דבריך החטא שמור שלא תוכל לנקות עצמך בדברים. ופסוק זה מקצרי לשון הוא כמו לכן כל הורג קין כל מכה יבוסי ויגע בצינור. ד"א **אם תיטיב** שתכבוש יצרך מהרוג אחיך שאתה מתקנא בו יש לי לשאת עונותיך לשון נושא עון, **ואם לא תיטיב** שלא תכבוש יצרך **לפתח** ביתך העונש **רבץ**. **חטאת** לשון עונש כמו אם יקרך עון בדבר זה דגבי בעלת אוב ויכול אתה להרגו אם תרצה. וא"ת הוא יברח ממני ולא אוכל להרגו ת"ל **ואליך תשוקתו** של הבל אחיך להיותו שלם עמך כבראשונה ולא יברח ממך. וא"ת הוא גבור ממני **ואתה תמשל בו** כלומר תתקפהו ותוכל להרגו. היינו, ויאמר קין אל הבל אחיו שימשול בו כמו שאמר לו הקב"ה והבל לא הסכים בדבר לפיכך ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו.

ואליך תשוקתו פרש"י הוא מתאוה ושוקק להכשילך וא"ת הואיל וכך הוא לא תענש עליו ת"ל ואתה תמשל בו ביצר הרע. ד"א **ואתה תמשל בו** באחיך. בדין נחלה בכורה שהרי בכור אתה. ויש אגדה בב"ר על מה היו מדיינין אמר זה לזה בואו נחלוק את העולם הבל נטל את המטלטלין וקין נטל את הקרקע וכן כתוב ויהי הבל רועה צאן

וקין היה עובד אדמה קין אמר ארעא דאת קאים עלה דידי הוא והבל אמר מה דאת לביש דידי הוא דין אמר חלוץ ודין אמר פרח מתוך כך ויקם קים אל הבל וגו'.

פסוק יא

מן האדמה פרש"י יותר ממה שנתקללה היא כבר בעונה כלומר על שלא הוציאה עץ שטעמו וטעם פריו שוה. ד"א **ארור אתה מן האדמה** מחמת האדמה כיצד כי תעבד את האדמה בשנה זו לא תסף היא תת כחה לך בשנה אחרת לפיכך מיד תהיה נע ונד ותמצא ארור.

אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך. והדם הוא יחניף את הארץ לפיכך כשתעבד את האדמה לא תסף לתת לך את כחה ושמנה כל זמן שאתה וזרעך בעולם לפיכך נע ונד אחר מזוניך תהיה בארץ כד"א נודד ללחם איה.

פסוק יג

גדול עוני מנשוא עונש עוני שהטלת עלי לא אוכל לסבול שהרי גרשת אותי וכו' **עוני** כמו ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום אם יקרך עון בדבר הזה. ד"א **גדול עוני מנשוא** בתמיה הן גרשת אותי ע"י שלא תוסיף הארץ לתת כחה לי, אבי חטא לך וגרשתו מגן עדן ונתכפר לו ואותי שגרשת להיות נע ונד היה לך לכפר לי.

פסוק יד

והיה כל מצאי וגו' ובגלות לא אתכפר.

פסוק טו

לכן כל הרג קין לכן שכל כך נכנע קין.

שבעתים יקם לפי פשוטו קין ינקם שבע נקימות מאותו שיהרגנו.

שבעתים לשון שבעה, דוגמא "והכבשה ישלם ארבעתים" (ש"ב יב,ו), ואל תתמה על לשון שבעתים שכן דרכו של מקרא כמו "ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם". "כי שבע יפל צדיק וקם", "חצבה עמודיה שבעה", "מזוקק שבעתים".

וישם ה' לקין אות נתן לו אות והאמין בו אך הכתוב לא גלהו.

לבלתי הכות אתו לפי שעדיין לא הוזהר ולא הותרה על רציחה, ומ"מ קנסו גלות.

כל מצאו שום מוצאו, כמו "כל אלמנה ויתום לא תענון".

פסוק טז

ויצא קין מלפני ה' דוגמא ומרדכי יצא מלפני המלך, האריך לו חיים בשביל גלותו וגם הוא קבל עליו גזר דינו.

וישב בארץ נוד בתחלה כתב נע ונד תהיה בארץ ולבסוף כתוב **בארץ נוד** ולא כתוב נע מכאן שגלות מכפרת מחצה.

פסוק יז

[**ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך** המדינות שהיו יורשים נקראו על שמם].

פסוק כ

אבי ישב אהל ומקנה פרש"י מדרש אגדה בונה בתים לעבודת כוכבים כד"א סמל הקנאה המקנה. כלומר מקנה דהכא מתפרש כמו המקנה דהתם דתרוייהו כתובים בה"א [ולפי פשוטו אהלים של צאן].

פסוק כא

ושם אחיו יובל הענין מוכיח כי תאומים היו מדלא כתיב ביה ותלד עוד. ודרך הוא אצל רועים להיות מנגנים וכן תפרש גבי ואחות תובל קין נעמה.

פסוק כב

וצלה גם הוא ילדה להכי כתיב ביה **גם** לומר אף היא שנבחרה לתשמיש אף היא ילדה ולא הועילו לה העקרים שהשקוה משום דאיכא גופא דלא מקבל סמא כדאיתא בפרק המפלת. **וגם** דהכא מתפרש אף כתרגומו. מה שמנה הכתוב אומנות של בני קין בשביל שנתקללה האדמה בשביל זקנם והניחו אומנותו היא עבודת האדמה ותפשו אומנות אחרת. [ואחות תובל קין נעמה תאומה].

פסוק כג

ויאמר למך לנשיו מתוך דבריו שאמר להן **שמען קולי** אנו למדין שהיו לו מורת רוח ואומר להן למה אינכן שומעות לי **וכי איש הרגתי** לפצעי בתמיה.
האזנה נקוד בצר"י.

פסוק כד

כי שבעתים יקם קין. כי אפילו קין שהרג מאחר שנכנע נגזר על הורגו להנקם ממנו שבעתים וכל שכן אני שלא עשיתי עמכן רעה מימי אם תתנהגו עמי שלא כהוגן אנקם מכם.
שבעים ושבעה. כאן פרש"י שהיו נשיו פורשות ממנו משקיימו מצות פריה ורביה לפי שנגזר לכלות זרע קין לז' דורות אמרו מה אנו יולדות לבהלה מחר בא המבול ושוטף הכל. חז"ק, הרי דברים אלו סותרים את אלו, אם כן לא פירשו ממנו בשביל

כליון הזרע, אלא י"ל כסבורות היו שהמבול בא לכלות דור שביעי לקין שהן בניו של למך זה, ולא הבינו במה שראו באיצטרולגין שלהן שטעו בין למך בנו של מתושאל ובין למך בנו של מתושלח. וזהו שפרש"י לאלתר וזהו ק"ו של שטות. כל לשונו של פרש"י אחר סברתם כלומר אם כדבריו של למך שהקב"ה ותרן כל כך אינו נפרע מן הרשעים ואינו מקיים את דברו שגזר להביא עליהם את המבול.

פסוק כה

ותקרא את שמו שת. אבל למטה הואיל ובא לו הכתוב לסדר סדר תולדות הדורות נכון לכתוב קריאת השם על אדם.

שת. שממנו נשתת העולם לשון "וישת עליהם תבל", והראשונים שבאו מקין הלכו לאיבוד.

פסוק כו

ויקרא את שמו אנוש. ארבעה דברים נשתנו בימי אנוש, ההרים נעשו טרשים והתחיל המת מרחיש ונעשה פניהם כקופין ונעשו חולין למזיקין.

אז הוחל. נתבטל, כמו "לא יחל דברו".

פרק ה

פסוק א

זה ספר תולדת אדם אחר שנולד שת שממנו הושתת העולם חזר לו לכתוב יצירתו של אדם לפי שהוא היה ראשון ואחריו כל תולדותיו מדור לדור.

פסוק ב

ויקרא את שמם אדם לדעתו של אדם קראו. כדאיתא בתנחומא ובשוחר טוב: א"ל הקב"ה אתה מה שמך א"ל נראה לי שאקרא אדם שנבראתי מאדמה, ואני מה שמי א"ל נאה לך שתקרא ה' שאתה אדון כל העולם וכן הוא אומר "אני ה' הוא שמי", הוא שמי שקרא לי אדם הראשון. פרשה זו נשנית בשביל קריאת השם.

פסוק ג

ויולד בדמותו כצלמו אבל כל שלשים ומאת שנה שהיה פרוש מאשתו והרוחות מתחממות ממנו לא הוליד בדמותו כצלמו רק רוחות.

פסוק ה

ויהיו כל ימי אדם תשע מאות שנה ושלשים שנה. לאו בצימצום ממש אלא אפי' יום אחד בשנה חשוב שנה, וכן כולם.

וימת. בכל הדורות עד נח כתיב הכי להודיע שנקנסה עליהם מיתה בעטיו של נחש, ומנח ואילך לא חש.

פסוק יח

ויולד את חנוך שביעי היה ונתחנך לקדושה שכן מצינו השביעי קדש וכן כתוב בדוד "הוא השביעי" - דבר זה הביאו לקדושה. וכן מצינו בשבעה רקיעים ערבות משבע ארצות - ארץ ישראל משבע מדברות - מדבר סיני משבעה ימים - ים כנרת מז' עולמות - עולם שביעי שכולו שבת משבע נרות - נר מערבי משבעה ימים - יום שביעי, וכן תשרי, שמיטה ויובל.

פסוק כד

ואיננו. לפי שהיה קצר ימים לפי האחרים נראה כמי שלא היה.

ואיננו כי לקח אתו אלקים. תרגם אונקלוס: ואיתוהי ארי לא אמית יתיה. פי' והנה הוא עומד וקים שהרי לא המית אותו הקב"ה ועתיד לבא עם אליהו בעת הגאולה. וכל אין ואיני שבתלמוד פירוש אחר ואיננו זה. ובתרגום ירושלמי מתרגמינן: והא לית הוא ארי איתנגיד במימר מן קדם ה', ולפי תרגום ירושלמי צריך לומר **לקח אתו** לשון מיתה כמו "קח נא את נפשי ", "אך אלקים יפדה נפשי", "מיד שאול כי יקחני סלה", והוא דרך כבוד שהרי צדיק היה.

פסוק כח

ויולד בן ולא כתוב ויולד את נח, כמו שכתב באחרים לפי שממנו נבנה העולם שכל העולם חרב והוא ובניו נשארו. ד"א מתושלח השיא עצה ללמך שלא יקרא לו שם לפי שאנשי הדור מכשפים היו והיו מכשפים אותו אם ידעו שמו.

פסוק כט

זה ינחמנו, מן האדמה שהרי נאמר לאדם ארורה האדמה בעבורך כל ימי חייך ושנות אדם כלו לתולדות נח וחשב בלבו מה שקלקל זה יתקן זה.

פסוק לב

ויהי נח בן חמש מאות, ויולד יודעים היו שהמבול היה עתיד לבא כמו שפרש"י גבי נשי למך ונשתהה כל כך להעמיד תולדות פן ילד לריק ולבהלה עד שהבטיחו הקב"ה.

פרק ו

פסוק ב

בני האלהים רבי שמעון בן יוחאי קרי להו בני דיינא ולייט למאן דקרי להו בני אלקים ולמה קרי אותם בני אלהים ר' יוחנן ור"ל אמרו שהרבו שנים בלא צער ובלא יסורין. [**כי טבת הנה** יפות]

מכל אשר בחרו חכמים היו בחכמה העליונים ובחרו להם נשים דומות להם כתולדותם להוליד מהן גבורים כמותם ולקחום בחזקה ולכך כעסו להקב"ה.

פסוק ג

לא ידון רוחי באדם. פרש"י לא יתרעם ויריב רוחי עלי בשביל האדם. דוגמא מצינו באיוב שאמר עליו הקב"ה אל השטן אין כמוהו בארץ איש תם וגו'. ד"א לשון נדן ותיק כלומר לא יהא רוחי נתון בתיקו זה גוף האדם.

לעלם. לזמן ארוך כמו וישב שם עד עולם ועבדו לעולם, כלומר הבריות החיות עכשיו לא יתקימו זמן ארוך.

בשגם הוא בשר. בעבור שגם הוא בשר ואינו דבר קיים לעולם לפיכך יש לקצר ימיו ולא יחיו עוד כאשר חיו עד עכשיו שע"י כך הם משחיתים דרכם וגוזלים וחומסים שאינן יראין מן המיתה.

והיו ימיו מאה ועשרים שנה. פרש"י אין מוקדם ומאוחר וכו' ואין להקשות הא אמר בפסחים (ו' ע"ב) דבחד עניינא מאי דמוקדם מוקדם ומאי דמאוחר מאוחר דע"כ תרי ענייני נינהו דהא קים לן משנולד יפת לא היה עד המבול רק מאה שנה ומשום כבודו של נח שלא יאמרו העולם היאך הוליד נח לבהלה אחר הנחמה הקדים הכתוב "ויולד נח את שם" ל"וינחם כי עשה את האדם", קרוב לדוגמא זה פרש"י סוף פרשת לך לך.

פסוק ד

הנפלים. נפלאים בגובה חסר אל"ף דוגמא ונפלינו אני ועמך.

היו בארץ בימים ההם. הנזכרים למעלה, ויהי כי החל וגו' ויראו בני האלהים וגו' .

וגם אחרי כן. שכעס עליהם הקב"ה כדכתיב "לא ידון רוחי באדם" וגו', לא נכנעו עד אשר היו באים בני האלהים אל בנות האדם.

אנשי השם. א"ר אחא והא כתיב על אנשי המבול "בני נבל גם בני בלי שם נכאו מן הארץ", ואת אמרת אנשי שם? אלא שהשמו את העולם והושמו מן העולם.

פסוק ה

כי רבה רעת האדם אין להרהר ולומר הואיל והכל גלוי לפניו איך בראו לחטוא, הרי אין יראת שמים בידי שמים כדכתיב ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך וגו' וכתיב מי יתן והיה לבבם זה להם וגו' וכתיב ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע.

פסוק ו

וינחם ה' על שלשה דברים הנחמה באה, בפשיעת הנודר ובקוצר יד הנודר או בהתחלף דעתו. השתים באדם כמו בקוצר יד הנודר או בהתחלף דעתו. והשלישית נאמר בכמה מקומות אצל הקב"ה והוא פשיעת הנידר. כגון כאן וכגון נחמתי כי המלכתי את שאול וכגון בכמה מקומות אצל הקב"ה וכן כתיב רגע אדבר על גוי לנתוש ולנתוץ ושב הגוי מרעתו ונחמתי על הרעה אשר חשבתי עליו ורגע אדבר על גוי לבנות ולנטוע ועשה הרע בעיני ונחמתי על הטובה. ומה שכתוב ובן אדם ויתנחם היינו לשאינם חוטאים כדכתיב לא הביט און ביעקב ואז אין לו להתנחם ולעשות רע.

ויתעצב אל לבו שיעצו לבראותו. ד"א **ויתעצב אל לבו** אאדם קאי הקב"ה נתעצב בשביל לבו של אדם שהיה חושב מחשבות רעות כמו כי נעצב אל דוד שפי' בשביל דוד. ד"א **ויתעצב אל לבו** אין עציבה אלא אבילות כמו שנאמר כי נעצב המלך על בנו פי' נתאבל על עולמו. ואם תאמר וכי מתאבלים קודם שימות המת אלא אדם שאינו יודע רגעי הזמן אינו יכול להתאבל עד שימות המת אבל הקב"ה שהכל גלוי וידוע לפניו וחי לעולם מתאבל תחלה. ד"א **ויתעצב אל לבו** האדם היה [נעצב] אל לבו של הקב"ה כעצב נבזה ונמאס בעיניו של הקב"ה.

פסוק ז

אמחה את האדם נמחה לא נאמר כמו שנאמר "נעשה אדם", לפי שכשבראו אמרו המלאכים "מה אנוש כי תזכרנו" ולא הסכימו לבראותו, לכך לא נטל מהן עצה למחותו, אבל לאחר מיכן ששינה את הממונים נטל עצה מהן למחותו כדכתיב "הבה נרדה ונבלה שם שפתם".

כי נחמתי כי עשיתם מאחר כי רבה רעת האדם. אבל כשהם עושים רצונו של מקום לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם, וכן הוא אומר נחמתי כי המלכתי את שאול כי שב מאחרי, החזרה באה מאתם כמו שפירשתי למעלה. **נשלם סידרא דבראשית**

פסוק ט

אלה תולדת נח. כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים. הראשונים כל יצר מחשבות לבם רק רע כל היום והלכו לאבוד אבל נח איש צדיק תמים היה והעמיד דורות לעולם.

תולדת נח. לשון מקוראות וסבות כמו כי לא תדע מה ילד יום. וכן פרש"י גבי אלה תולדות יעקב יוסף וגו', כלומר אלה הקורות והסבות של נח כמו שמפרש והולך שהיה צדיק ודורו רשעים ובעונם נשחתו והוא נמלט.

איש צדיק תמים היה. נותן טעם למה מצא חן יותר מכל בני דורו.

תמים. בר חטיא. אמר כל מי שנאמר בו תמים השלים שנותיו למדת חשבונו, ונח כמו כן מאותו זמן שנאמר בו תמים השלים וחי אחרי כן שמיטין ויובלות, ששנת המבול לא היתה מן המנין שהרי נשתנו בה סדרי בראשית.

היה. כל מי שנאמר בו **היה** ראה עולם חדש. נח איש צדיק תמים **היה** - אתמול וימח את כל היקום עכשיו "ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה" וגו', "יוסף **היה** רועה את אחיו" - אתמול "ענו בכבל רגליו", עכשיו "ויוסף הוא השליט", ומשה **היה** רועה - אתמול ברח מפני פרעה, עכשיו משקע רבו במים, "איש **היה** בארץ עוץ איוב שמו" - אתמול "ישפך לארץ מררתי", עכשיו "וישב ה' את כל אשר לאיוב למשנה".

פסוק י

ויולד נח שלשה בנים שנאן בשביל שבא להזכיר נח שהיה צדיק בדורותיו חזר והזכיר בניו אחריו שמהם עמד העולם.

פסוק יא

ותשחת הארץ לפני האלהים לפני הגדולים שהיו בארץ, שהיו לוקחים את הנשים בחזקה.

ותמלא הארץ חמס. איזהו חמס ואיזהו גזל? א"ר חמס שוה פרוטה גזל פחות משוה פרוטה, וכן היו אנשי דור המבול עושין א' מהן היה מוציא קופתו מלאה תורמוסין לשוק, זה בא ונוטל פחות משוה פרוטה וזה פחות משוה פרוטה עד שאינו יכול להוציא מהם בדין, אמר להם הקב"ה אתם עשיתם שלא כהוגן אף אני אעשה עמכם שלא כהוגן ושלא כשורה, ה"ד "הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה" - בלא חכמת התורה. **חמס**. גילוי עריות' שנאמר "חמסי ושארי".**חמס**. עבודת כוכבים' שנאמר

"חמס וישובו להכעיסני". **חמס**. ע"ש שפיכות דמים' שנאמר "מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם".

פסוק יב

כי השחית כל בשר את דרכו תשמישו כמו דרך גבר בעלמה וכבר נצטוו תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינהו אבל לא לשאינו מינה לפיכך הנני משחיתם את הארץ מדה כנגד מדה.

כל בשר אבל לא דגים לפי שלא נגזרה גזרה על הדגים שבים היינו דכתיב מכל אשר בחרבה מתו.

פסוק יג

[**ויאמר אלקים** זו מדת הדין]

את הארץ עם כל בריות הארץ, דוגמא "כי לי כל הארץ".

פסוק יד

עשה לך תבת פרש"י הרבה רוח וכו' עד להביא מבול אולי ישובו, הכל גלוי לפניו שלא היו עתידין לשוב אלא כנגד מדת הרחמים שהיתה מבקשת רחמים עליהם פרש"י כך. וגם כך תפרש גבי ויהי הגשם, גלוי היה לפניו שלא יחזרו אלא להשקיט מעליו מדת הרחמים שהיתה מליצה עליהם זכיות הוריד לפניה המים בנחת וראתה היא שלא חזרו בתשובה.

עצי גפר גפרית יוצא ממנו ואינו כלה במים. וצוה לקחת עץ זה להראות להם במה הם ראויין לידון.

וכפרת אתה מבית ומחוץ בכפר רבותינו ז"ל אמרו ברותחים קילקלו ברותחים נידונו. וא"ת היאך יכול הזפת להתקיים הרי היה נימוח במים הרותחים אלא י"ל נס בתוך נס היה. וי"א שהמים שסביב לתיבה צוננים היו דאי לא תימא הכי היאך נמלטו סיחון ועוג אחיו למאן דאמר מבול ירד לארץ ישראל.

פסוק טז

צהר תעשה לתבה. הוא החלון שפתח נח כששלח את העורב והיונה ובעוד שהיה סתום נתן שם אבן טובה להאיר להם בפנים ונמצאו דברי רבותינו מכוונים, כי יש אומרים חלון היה, וי"א אבן טובה, כי לפי הנראה ספק, ועדות הכתוב שם היה החלון. ולפי פשוטו **צהר תעשה לתבה** לשון יצהר פי' שמן תעשה לצורך התיבה

להאיר בה. ואין לפרש חלון להאיר בה ולהכניס בה אורה שהרי לא שמשו המזלות להדיא כל ימי המבול.

ואל אמה תכלנה מלמעלה. אצוהר קאי תכלה החלון מלמעלה סמוך לגג אמה ולא יזיקו לו הגשמים שהכסוי מסך עליו. וצוהר וחלון משמשים לשון זכר ולשון נקבה כמו חלוני שקופים אטומים וכן הרבה.

ופתח התבה בצדה תשים. בקרן זוית אחת ולא באמצע פני רחבה לפי שהוא קולט כל כובד המים ורוב רוח שולט בו. ד"א **בצדה** בשליש העליון של גובה התיבה.

תחתים שנים ושלשים. שלשים הם העליונים והם היו לאדם ולכל מאכל.

פסוק יז

ואני הנני פרש"י מוכן להסכים וכו'. כנגד מדת הרחמים שהיתה מלמדת עליו סנגוריא כך פרש"י.

פסוק יח

והקמתי את בריתי אתך שלא יכרת זרעך מפני המבול.

פסוק יט

ומכל החי ר' יהודה אומר לא נכנס ראם זה עם נח לתיבה אבל גוריו נכנסו עמו. ר' נחמיה אומר לא הוא ולא גוריו אלא קשרו נח בתיבה והיה מתלם תלמיות כמין טפריא לסוסיתא ההי"ד תתקשר רום בתלם עבותו וגו'.

פסוק כ

מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה כסדר יצירת בראשית שהעוף נברא בתחלה ואחריו הבהמה.

פסוק כא

מכל מאכל לפי שיהא שם מכל האוכלים צריך לאסוף מכל המאכלים, שיש שאינו אוכל ממאכל זה ואחר אוכלו.

פסוק כב

כן עשה זה כינוס המאכל.

פרק ז

פסוק א

ויאמר ה' ויאמר קמא זה מדת הדין אבל האי דמישתעי ביה בהצלה כתיב ביה מדת הרחמים.

פסוק ב

מכל הבהמה פרש"י מכאן שלמד נח תורה. וא"ת הא אמרינן בזבחים טמאים וטהורים בההיא שעתא מי הוו ומשני אין הוו ומנא ידע העבירם לפני התיבה כל שהתיבה קולטתו טהור אין התיבה קולטתו טמא אלמא לא ידע מי טהור ומי טמא אלא מתוך קליטת התיבה ומאי האי דקאמר שלמד נח תורה. אלא י"ל דהכי הוה פירושא מנא ידע מי דבק במינו ומי לא דבק במינו בין טמאים בין טהורים ומשני כל שהתיבה קולטתו וכו' וטמאים וטהורים דהתם דאמר, קולטתו טהור לא קולטתו טמא, שייך גבי ערוה כדאמר בעריות אל תטמאו בהם וטהרה וטומאה דהכא היינו באכילה וכשהכיר הטהורות לאכילה מבין האחרות למדנו שלמד תורה כמו שפירש"י. ד"א התם בזבחים בעופות פריך מנא ידע אם טהורים אם טמאים שהרי מיני עופות טמאים מרובים ואין לעמוד בסודם ומשני העבירם לפני התיבה אבל אבהמה לא פריך שאין מין בהמה מרובה כל כך ולא היה צריך להעבירם לפני התיבה וכשהכיר הבהמה בלא העברה לפני התיבה למדנו שלמד תורה. ד"א מכל הבהמה הטהורה הנקיה. מתוך שממעטים אותם על ידי אכילה **תקח לך** ממנה, **שבעה** זכרים **ושבעה** נקבות ואם לא תביא מהם רק שנים איש ואשתו יהיו כלים, אבל מן הטמאה והמאוסה לאכול, סגי בזוג אחד. ואעפ"י שיש מהם שהאומות אוכלין כגון חזיר וכיוצא בו הם משריצים ויולדים הרבה בכרס אחד. ומתוך שריבה הכתוב בטהורות זכרים ונקבות הבין נח שהקב"ה חפץ שיקריב לו מהן קרבן שכן משפט עולה באה זכר כדכתיב אם עולה קרבנו זכר תמים יקריבנו. ומה שלקח מכל מין טהור שבעה זכרים, כדי להקריב מהם חמש עולות לו ולאשתו ולשלשת בניו, ונשתיירו שנים זכרים לחיות זרע.

שבעה שבעה איש ואשתו. בבהמה שזכרות ונקבות שלה כעין זכרות ונקבות של בני אדם כתב בה איש ואשתו אבל עופות שאין זכרותם ונקבותם כעין בני אדם לא נכתב בהן איש ואשתו רק שבעה שבעה.

פסוק ד

ארבעים יום וארבעים לילה נגד מכת ארבעים. ד"א על שעברו ישראל תורה שנתנה למשה לארבעים יום.

פסוק ז
מפני מי המבול ולא מפני הצווי.

פסוק ח
ומן הבהמה אשר איננה טהרה מיכן מוכח בפסחים עיקם הכתוב שמנה אותיות ולא הוציא דבר מגונה דמצי למימר ומן הבהמה הטמאה. חז"ק. שהרי יש לנו להוכיח כך ממקרא של מעלה ומן הבהמה אשר לא טהורה היא ונמצא עקום שמנה אותיות, ואין לתרץ דהאי קרא אשר לא טהורה אין זה עיקום דבבהמה הראויה לקרבן מישתעי קרא והאי דכתיב אשר לא טהורה היא היינו להוציא חיה טהורה ולא מצי למכתב הטמאה דטמאה חזיר משמע, הא ליתא דהא אמר בזבחים עד שלא הוקם המשכן היו מותרות בהמות חיות ועופות זכרים נקבות תמימין בעלי מומין טהורין אבל לא טמאין, וכולן קרבן עולה. ולפי התלמוד צריך תיבת **טהורה** להיות מליאה להשלים שמונה אותיות העיקום.

פסוק יב
[**ויהי הגשם** גלוי היה לפניו שלא יחזרו אלא להשקיט מעליו מדת הרחמים שהיתה מליצה עליהם זכיות הוריד לפניה המים בנחת וראתה היא שלא חזרו בתשובה].

פסוק יד
כל צפור כל כנף פרט למרוטים ולמקוטעים ולסרוחין ולמחסרי איברין שפסולין בקרבן בני נח.

פסוק טז
ויסגר ה' בעדו הניח התיבה פתוחה מתיירא היה שמא לא באו כולם שהרי לא היה מכיר כל מינין שבבריות וכשבאו כולם **ויסגר ה' בעדו**, הפתח נסגר מאליו ע"י הרוח דומיא כמו שמצינו בפסחים שערי העזרה שהיו פתוחים ננעלו מעצמן בערב פסח [**בעדו** בעבורו].

פסוק יז
ויהי המבול ארבעים יום ולמעלה הוא אומר ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום אלא מה שלא פירש הראשון פי' האחרון כלומר כשהיה הגשם והמבול ארבעים יום אז **וישאו** המים את התיבה. וכן ויכסו ההרים מן הראשון לא נודע כמה היו ההרים מכוסים בא ויכסו השני ופירשו.

פסוק כ

ויכסו ההרים לפיכך ויגוע כל בשר שלא מצאו מקום לנוס ומתו.

חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים וגו'. פסוק זה מלמדנו מכח סברת פשט כי התיבה לא היתה משוקעת במים רק שש אמות כיצד מהיכא נפקא לן דט"ו אמה מלמעלה גברו המים אלא כשתמנה הע"ב יום שיש מי"ו בתשרי שבו נחה התיבה עד אחד בטבת שבו נראו ראשי ההרים שבהם היה כל שקוע התיבה במים ותבינו עד היכן הגיעו המים כי דבר קל הוא להכיר בעץ ששרה במים ימים רבים אע"פ שיבש, ויש לומר שראו והכירו שלא היתה משוקעת במים רק שש אמות שחסרו בע"ב יום הללו והבינו כי החסרון עולה אמה לשנים עשר יום ולפי חשבון זה חזרו ומנו המאה ושמונים יום שיש מכ"ח בסיון שבו פסקו הגשמים והתחילו המים לחסור עד אחד בטבת שבו נראו ראשי ההרים ומצאו בהם ט"ו חלקים משנים עשר יום בחלק ובשני הימים היתרים אין לדקדק כי חסרון חשבונם אינו עולה רק לשישית החלק ולפי שראו בשיקוע התיבה כי החיסרון עולה אמה לי"ב יום הבינו כי חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים וגו'.

פסוק כא

וכל האדם תיבת אדם סתם שבכל המקרא כוללת אנשים ונשים וטף. וא"ת איך נענשו דור המבול מאחר שלא נצטוו על המצות. וי"ל יש כמה מצות שחייבים בני אדם לשמרן מכח סברת הדעת אעפ"י שלא נצטוו ולפיכך נענשו, כמו קין שנענש על שפיכות דמים אעפ"י שלא נצטוה על כך. או שמא על הגזל עצמו נצטוו.

פסוק כב

[**מכל אשר בחרבה מתו** ולא דגים שבים].

פסוק כד

ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום דיבר הכתוב אחר מחשבתו של נח כאילו לא נתמעטו המים עד שנחה התיבה על הרי אררט אך האמת הם התחילו לחסור מכ"ח בסיון שפסקו בו הגשמים כמו שמסדר והולך ויכלא הגשם מן השמים מיד **וישבו המים מעל הארץ** וגו' ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום משהתחיל המבול שהוא מי"ז באייר עד י"ז בתשרי אז חסרו המים כ"כ שנחה התיבה, מיד **ותנח התבה בחדש** תשרי בי"ז יום לחדש וגו', **בעשירי** הוא טבת באחד לחדש נראו ראשי

ההרים, ויהי מקץ ארבעים יום שנראו ראשי ההרים שהוא עשתי עשר בשבט ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה, וישלח את הערב לאחר שבעת ימים כמו שפירש"י שהוא י"ח בשבט, וישלח את היונה **ויחל עוד שבעת ימים**, **ויסף שלח את היונה** והוא כ"ה בשבט, **וייחל עוד שבעת ימים** שהם ב' באדר, וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו, ועמד בתיבה כ"ח ימים עד א' בניסן שנאמר ויהי באחת ושש מאות שנה בניסן באחד לחדש חרבו המים ויסר, מכסה התבה וירא והנה **חרבו** המים מעל פני האדמה. אך עדיין היתה טיט ורפש ואינה ראויה לדריסת רגל עד כ"ז באייר כדכתיב ובחדש השני בכ"ז יום לחדש יבשה הארץ.

פרק ח

פסוק א

ויזכר אלקים את נח. שזן ופרנס כל שנים עשר חדש בתיבה.

וישכו המים. מכאן שרותחין היו כמו "וחמת המלך שככה".

פסוק ב

ויסכרו מעינת תהום. פרש"י נשתיירו מהן לצורך העולם כמו חמי טבריא. וא"ת למאן דאמר לא ירד מבול לארץ ישראל מהיכן באו חמי טבריה לשם והלא מא"י היא, אלא י"ל יש מעינות תהום בכל העולם וכתיב נבקעו כל מעינות תהום ואף בארץ ישראל משמע ומשם נשארו חמי טבריא.

ויסכרו מעינת וגו'. אין כאן מקומו של מקרא זה, אלא אחר ויהי המבול ארבעים וגו' היה לו לכתוב ויסכרו מעינת ואחריו ויגברו המים וגו', אלא רצה הכתוב לסדר ולחבר כל עניני גרמת חסרון המים.

פסוק ג

ויחסרו המים פירש רש"י מקצה חמשים ומאת יום התחילו המים לחסור והוא בא' בסיון כיצד בכ"ח בכסלו פסקו הגשמים הרי שלשה מכסלו וכו' אלמא סבירא ליה האידנא לפרש"י דיום כ"ח בכסלו אינו ממנין המ' יום של ירידת גשמים אלא הרי הוא ממנין החמשים ומאת יום של תגבורת המים, ולמעלה גבי ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום סבירא ליה לפרש"י דיום כ"ח דכסליו הרי הוא ממנין הארבעים יום של ירידת גשמים שפירש רש"י - אין יום ראשון מן המנין לפי שאין לילו עמו שהרי כתיב בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש נבקעו וגו' נמצאו ארבעים יום כלים בכ"ח

בכסליו, לפיכך נכון לשקול דעתו של פרש"י הכי - אין יום ראשון מן המנין - אין ענין יום ראשון של ארבעים יום של ירידת גשמים שהוא י"ז במרחשון מן ענין מנינן של אחרים, שהרי האחרים לילותיהן עמהן וזה אין לילו עמו ומכל מקום הרי הוא ממנין הארבעים יום של ירידת גשמים, ובסדר הזה תמצאם ליישב פרש"י, יום י"ז במרחשון היה ראשון לארבעים יום של ירידת גשמים ואין לילו עמו וי"ב שנשארו ממרחשון וכ"ז מכסלו שלילותיהן היו עמהם וליל כ"ח בכסלו להשלים יום י"ז במרחשון שלא היה לילו עמו הרי לך ארבעים יום שלמים מעלות השחר של י"ז במרחשון עד עלות השחר של כ"ח בכסלו וכן כתיב ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה, אבל החמשים ומאת יום של תגבורת גשמים אין צורך למנותם שלמים הלילות עם הימים שהרי כתיב מקצה חמשים ומאת יום כלומר מעלות השחר של כ"ח בכסלו עד צאת הכוכבים של אחד בסיון. ואם תרצה למנות החמשים ומאת יום שלמים הלילות עם הימים תמנה אותם מעלות השחר של כ"ח בכסלו עד עלות השחר של אחד בסיון ויהיו חמשים ומאת יום וחמשים ומאת לילות שלמים. ואם לחשך אדם על פרש"י מי הזקיקו למנות ליל כ"ח בכסלו מן הארבעים יום של ירידת גשמים והיום מן החמשים ומאת יום דמאי איכפת ליה אם היום נמנה עם לילו מן הארבעים יום אכתי יהא סיון שביעי להפסקה אלא היינו טעמא אם תמנהו מן הארבעים יום לא תמצא ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש אלא בי"ח לחדש, כיצד שני ימים מכסלו וקמ"ז מטבת שבט אדר ניסן אייר ואחד מסיון הרי ק"נ יום כלים לסוף יום אחד בסיון, למחר התחילו המים לחסור ד' אמות ליי"ו יום וכשכלו הי"ו יום משהתחילו המים לחסור א"כ נחה התיבה בי"ח לחדש וכתיב ותנח התיבה בשבעה עשר לחדש, לא תמצא בראשון באחד לחדש חרבו המים כיצד בשני בסיון התחילו המים לחסור ומשם תמנה ששים יום לחסרון החמש עשרה אמה של המים לכשנראו ראשי ההרים ומשם ששים יום עוד עד שלוח אחרונה של היונה ותמצא שהם כלים בשלשה בתשרי וכתיב בראשון באחד לחדש חרבו המים.

פסוק ד

בחדש השביעי הוא סיון והוא שביעי לכסלו שבו פסקו הגשמים. בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים זה אב שהוא עשירי למרחשון שהתחילו בו הגשמים, כך פרש"י, וא"ת הרי שנת המבול מעוברת היתה כיצד קים לן מבריאת עולם עד המבול אלף ותרנ"ו שנה צא וחשוב שנות המחזורים ותמצא שנת אלף ותרנ"ו שלישית למחזור א"כ סיון שמיני לכסלו ואב עשתי עשר למרחשון, לפיכך י"מ שהמבול התחיל אחר אלף ותרנ"ו, ד"א מנין אלף ותרנ"ו התחיל למנות משנת תוהו ואז היתה שנת המבול פשוטה. ד"א שנת המבול לא עלתה במנין שאר השנים זו דברי ר' יהודה א"ל ר' נחמיה אע"פ שאינה עולה מן המנין עולה היא בתקופות ובחשבונות.

ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום. פרש"י מכאן אתה למד כמה היתה התבה משוקעת במים וכו' וא"ת הרי קים לן שבראש חדש אב נראו ראשי ההרים ובראש חדש תשרי חזרו המים לסדרן ראשון כדכתיב בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ הרי שחסרו בס' יום הללו כל גובה ההרים ודבר גלוי הוא שיש הרים גבוהים יותר מט"ו אמה הרי שחסרו יותר מאמה לד' ימים, ואין לתרץ כיון שהתחילו לחסור חסרו הרבה אם כן לא תוכיח שיקוע התיבה במים אחת עשרה אמה, אלא י"ל שההרים ממעטים הרבה מחללו של עולם לפיכך חסרו כל גבהות של הרים בששים יום אבל למעלה מן ההרים חללו של עולם שוה ומשם ולמעלה חסרו אמה לכל ד' ימים כמו שפרש"י וראיה לדבר שלא מצינו לשון חסרון, כתיב: משנראו ראשי ההרים, למדך שאינו חשוב חסרון פשוט. **ועוד פרש"י** ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון כלומר אין זה שביעי אלא אייר ואם כן איך תפרש ותנח התיבה באייר בחדש השביעי לירידה בי"ז יום לחדש הרי עדיין לא כלתה תגבורת המים כמו שאמרנו שלא כלו המ' יום של גשמים וק"נ של תגבורת עד א' בסיון. והוא הסדר של כל ימות שנת המבול לשיטת רש"י נ"ע. בחדש השביעי הוא מרחשון דקיימא לן במסכת ר"ה ובסדר עולם חכמים אומרים כדברי רבי אליעזר למבול וכדברי רבי יהושע לתקופה בשבעה עשר יום לחדש, נבקעו כל מעינות תהום רבה וארבת וגו', ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה מעלות השחר של י"ז במרחשון

עד עלות השחר של כ"ח בכסלו ויהי **המבול ארבעים יום** וגו', **ויסכרו מעינת תהום** וגו', ויגברו המים, ותלך התבה על פני המים. חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים. ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום מעלות השחר של כ"ח בכסלו עד צאת הכוכבים של אחד בסיון מיד ויזכור אלקים את נח ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום כלומר התחילו לחסור בסוף חמשים ומאת יום הללו שכלו באחד בסיון, ותנח התבה בחדש השביעי בסיון שביעי לפסיקת הגשמים בי"ז יום לחדש, **והמים היו הלוך וחסור** מבאחד בסיון עד אב החדש העשירי לירידת הגשמים, בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים כלומר החמש עשרה אמה שגברו המים על ההרים חסרו מבאחד בסיון עד אחד באב לארבעת ימים חסרו אמה **ויהי מקץ ארבעים יום** משנראו ראשי ההרים וכלו בעשרה באלול באותו יום ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה, וישלח את הערב וגו', ויחל שבעת ימים כמו שפרש"י, וישלח את היונה ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ותשב אליו וגו' ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויסף שלח את היונה מאתו. ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה שלקחתו בזיתים שבראשי ההרים. וי"א מהר המשחה הביאתו דלא טפת ארעא דישראל במבול כדכתיב לא גושמה ביום זעם, וייחל עוד שבעת ימים אחרים וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד, מיד ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון בתשרי שהוא ראשון **באחד לחדש חרבו המים** וגו', ובמרחשון בחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ. יש תוהים על פרש"י מי דחקו לפרש מקץ ארבעים יום דהיינו משנראו ראשי ההרים אם כן למה לא מצאה היונה מנוח לכף רגלה הרי יש ארבעים ושבעה ימים משנראו ראשי ההרים עד שנשתלחה היונה והיתה יכולה לנוח על גבי כמה הרים. ויש דוחים זה בקש ואומרים שלא נתגלו פני הבקעה, אין זה מנוח, ומשקול הדעת י"ל שדעתו של פרש"י היה לומר שכל הפרשה כולה על הסדר נאמרה ומה שלא יספה היונה שוב אליו עוד כשנשתלחה באחרונה היינו באחד בתשרי כשחרבו המים. יש מתחילין למנות החמשים ומאת יום מי"ז במרחשון וכוללים בהן המ' יום של ירידת גשמים ומונין בחדש השביעי לירידה כמו שאנו מונים עשירי לירידה והי"ק ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום, שיש מט"ז במרחשון עד

עשרים בניסן ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום שכלים בעשרים בניסן ובאותו יום התחילו לחסור ותנח התבה באייר בחדש השביעי לירידה בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים וחסרו הט"ו אמה שעל ראשי ההרים בצ"ה ימים שיש מעשרים בניסן עד א' באב אמה לששה ימים וחצי. וי"מ סוף פרשה זו אחר שטת סדר עולם **ויהי מקץ ארבעים יום** שהתחילו המים לחסור דהיינו מבאחד בסיון עד עשרה בתמוז מיד **ויפתח נח את חלון התבה** וגו' וישלח את הערב וגו', וייחל עוד שבעת ימים וישלח את היונה ולא יספה שוב הלכה וישבה לה על ההרים אותו היום ראש חדש אב היה כדכתיב בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים זהו אב דעשירי למרחשון שבו ירדו הגשמים שמקצת החדש ככולו אבל אין לומר על אלול דהוא עשירי לכסלו שבו פסקו הגשמים דאם כן בשילוח שלישי אמאי לא יספה היונה שוב אליו עוד להיכן הלכה הרי אתה רוצה לומר לא נראו ראשי ההרים עד אחד באלול ואל תתמה על מקרא זה של **והמים היו הלוך וחסור** וגו' לומר איך נקבע קודם שליחות היונה אלא מתוך שהתחיל לספר חסרון המים שחסרו מבאחד בסיון עד שנחה התבה הולך וגומר החסרון עד שנראו ראשי ההרים ומבאחד באב עד אחד בתשרי חרבו המים וכן כתיב ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש חרבו המים, ובחדש השני בשבעה עשר יום לחדש יבשה הארץ.

פסוק ז

וישלח את הערב לפי שדרכו לאכול נבלות ואם קלו המים ימצא מתי מבול מושלכים על פני שפת המים. אין להקשות איך שלחו הרי אין אורה בעולם הא ליתא דאע"ג דלא שמשו מזלות דהיינו חמה ולבנה וכוכבים ולא ניכר בין יום ובין לילה מיהא אורה הוה וראיה לדבר נראו ראשי ההרים, ועוד איכא דאמרי בב"ר ששימשו אלא שלא היה רישומן ניכר, מ"מ חז"ק היאך היה יודע נח במבול להבחין בין יום ובין לילה.

ויצא יצוא ושוב אמר ר"ל תשובה נצחת השיבו העורב לנח אמר לו רבך שנאני ואתה שנאתני. רבך שנאני שצוה לקחת מן הטהורים שבעה שבעה ומן הטמאים שנים שנים ואתה שנאתני שהנחת את השבעה ושגרת משנינו ולפיכך ויצא יצוא ושוב.

פסוק ח

וישלח פטרו לדרכו, ולכך הוא דגש, וכל שליחות לחזור רפי.

פסוק יא

וידע נח כי קלו המים על ששהתה לבא עד הערב ולמ"ד לא ירד מבול לארץ ישראל היאך ידע נח בהבאת העלה שקלו המים היה לו לספק שמא מא"י הביאתו או שמא צפה על פני המים לקחתו, אלא י"ל ניכר היה שלא הביאתו ממקום רחוק שהרי טרף כתיב לשון חטיפה שחטפתו מן האילן וחטיפתו מעידה עליו שאילו מצאתו על פני המים כדרך שאר עלין שנושרין מן האילן על ידי רוח לא היה טרוף אלא שלם וכן התרגום מוכיח תביר מחת בפומה.

פסוק יג

ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש מכאן דיום אחד בשנה קרוי שנה, פי' אחר **בשנת שש מאות שנה לחיי נח** בחדש אייר בחדש השני ביי"ז לחדש נבקעו כל מעינות תהום רבה וגו' ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה שהם י"ג מאייר וכ"ז בסיון ובכ"ח פסקו, לפי פי' זה קרו לניסן ראשון אחר פשוטו של מקרא וכן כל האחרים וכל החדשים חדשי החמה בני שלשים יום הם.

פסוק טו

וידבר אלקים אל נח לאמר דבר אל נח כדי לאמר לו כפל לשון הוא בכל מקום וכן וידבר ה' אל משה לאמר ואחד שבפרשת שמיני מוכיח וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אליהם, לאמר למשה ולאהרן ומה אמר אליהם דברו אל בני ישראל זאת החיה אשר תאכלו וגו'.

פסוק טז

צא מן התבה אתה ואשתך. והוא לא עשה כן אלא **ויצא נח ובניו**. פליגי ביה רבי יהודה ורבי נחמיה, חד אמר לפי שעבר על ציווי תשמיש נתבזה ונסתרס מדה כנגד מדה, וחד אמר לפי שהוסיף על ציווי זכה הוא ובניו לדבר כדכתיב ויאמר אלקים אל נח ואל בניו לאמר.

פסוק יז

הוצא אתך היצא קרי.

פסוק יח

ויצא נח ובניו י"מ אע"פ שהותרו בתשמיש כשיצאו מונה אותם על הסדר שהיו שם. תנו רבנן שלשה שימשו בתיבה: כלב ועורב וחם, וכולם לקו: כלב נקשר, עורב רק, חם לקה בעורו.

פסוק כ

ויעל עלת כדרך יורדי הים באניות כדכתיב ויזבחו זבחי תודה, גם זה שעמד בצער גדול והעולם אבד והוא נמלט.

[**ויעל עלת** העלה עולות]. **במזבח** המבורר הוא שהקריבו עליו אדם קין והבל.

פסוק כא

ויאמר ה' אל לבו. בתחלה נתעצב אל לבו, מעכשיו שקבל הקרבנות אמר אל לבו **לא אוסיף**, לפי הפשט חד קאי אהאדמה ואידך קאי אבעלי חיים. וראיה לדבר שכנגדו מצינו בברית הבטחון ולא יכרת כל בשר ולא יהיה עוד מבול לשחת.

כי יצר לב האדם רע מנעריו מחמת נעוריו וילדותו הוא חוטא ויצר לבו רע ואין לי מעתה להנקם ממנו כאשר עשיתי.

פסוק כב

עד כל ימי הארץ ברית אינה כרותה אלא עד שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה.

זרע וקציר וקר וחם פרש"י חצי כסלו טבת וחצי שבט חורף וכו' בב"מ. חז"ק דאמרינן בב"מ פרק המקבל חצי תשרי מרחשון וחצי כסלו זרע, חצי כסלו טבת וחצי שבט חורף, חצי שבט אדר וחצי ניסן קור חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ חצי אב אלול וחצי תשרי חום.

[**לא ישבתו** לא יפסיקו].

פרק ט

פסוק ג

כירק עשב. שיש שהוא ראוי לאכול ויש שאינו ראוי לאכול, כך בהמות חיות עופות ודגים יש מהן ראויין ויש מהן שאינן ראויין.

נתתי לכם את כל. מאחר שניצלו בתיבה שעשיתם ועל ידכם באה להם הצלה הרי הם בידכם לעשות להם כטוב בעיניכם.

פסוק ד

אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו פרש"י אסר להם אבר מן החי. לפי שהותר לנח כל רמש נצטווה על אזהרת אבר מן החי אבל אדם הראשון שלא הותר לו אלא פרי האדמה לא הוצרך להצטוות על אזהרת אבר מן החי.

פסוק ה

ואך את דמכם. פרש"י השופך את דם עצמו, כלומר שלא יאמר אדם הרי הותר לנו לשפוך דם בהמה מתוך שחיה בידינו, אף אדם חייו על ידי עצמו ומותר להרוג את עצמו.

לנפשתיכם. פרש"י אף החונק את עצמו - כלומר אף על פי שלא יצא ממנו דם. תשובה לאומרים אין ג'יהנם ואין גן עדן כלומר אף להורג את עצמו הקב"ה דורש דמו ממנו ואימת אם לא לאחר מיתה. בב"ר דריש יכול כשאול ת"ל אך יכול כחנניה מישאל ועזריה ת"ל ואך, המבין יבין.

מיד כל חיה אדרשנו. שלא יאמר אדם על שונאו לא אמיתנו בידים אך אשליכנו בין חיות רעות וימיתוהו לכך נאמר **מיד כל חיה אדרשנו**. דבר אחר **מיד חיה** עצמה **אדרשנו** כדכתיב השור יסקל.

מיד איש אחיו. שלא יאמר מאחר שהותר לאכול בעלי חיים ובלבד שלא יאכלנו בעוד דמו בו אף אדם כן הותרו איש באחיו שיאכל איש בשר רעהו ואשה בשר רעותה, לכך נאמר מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם.

אדרש. מהורג עצמו או הורג בסתר את עמיתו, אבל הורג בגלוי בית דין יפרעו ממנו.

פסוק ו

באדם דמו ישפך. עונש שמענו, אזהרה מנין? ת"ל "לא תרצח".

כי בצלם אלקים. דוגמת "אלקים לא תקללי".

עשה את האדם. שיהא דיין ושופט לירא ממנו ולא שיבזוהו ויהרגוהו.

פסוק ז

ואתם פרו ורבו אין אני רוצה שתהרגו ותתמעטו אלא פרו ורבו. ד"א כשתעשו דין בהורג ותהרגוהו לא תהיו בכך נמעטין אך תפרו ותרבו מאד. ד"א ברכה זו נאמרה בפרשה זו ב' פעמים הראשונה לאדם והשניה לשאר בריות.

פסוק ט

ואני הנני פרש"י מסכים אני עמך שהיה נח דואג לעסוק בפריה ורביה וכו' הוא שנאמר למעלה ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו, האנשים לבד והנשים לבד.

פסוק יא

והקמתי את בריתי שנה הכתוב בהקמת ברית לומר אפי' יחטאו לא יביא עוד מבול.

פסוק יג
את קשתי אות גדול הוא שהרי הוא דמותי כביכול כדכתיב כמראה הקשת כן מראה דמות כבוד ה'. ואם דעתי להשחית כשהגשמים מרובים אין אני מראה לכם דמות כבודי שאין דרך למלך לבא בין עבדיו כשהם נזופין ממנו. ד"א מה נשתנית קשת שתנתן לעולם יותר משאר אותות אלא לפי שהקשת מראה אש מראה מים מראה אדום מראה ירוק ואעפ"י שמראה מים בצד מראה אש אינן מכבין את האש כך הקשת אות שלא יציפו הגשמים עוד העולם. ד"א כשהקשת נראה הפגימה בצד מטה זה דרך שלום שדורכי קשת כשמבקשין לירות הם מכוונים היתר נגד פניהם והקשת כנגד האויבים והקשת הזאת היתר כנגדנו.

פסוק יד
ונראתה הקשת בלא חצים ויתר להראות דרך שלום.

פסוק יח
וחם הוא אבי כנען הזכירו לפי שהורתו בתיבה ונולד ביציאתו מן התיבה.

פסוק כ
איש האדמה שנשארה לו ולבניו ושחזרה לתת כוחה לו כמו שפרשתי לעיל.
ויטע כרם פרש"י הכניס עמו זמורות וייחורי תאנים. לפי שמתקלקלים במים יותר משאר אילנות. ד"א הקב"ה אמר לו מכל מאכל אשר יאכל וחבילי זמורות הן מאכל פילין. ד"א לפי שזרעים של שני אילנות אלו אינן נוחים לזרוע כשאר זרעים של שאר אילנות.

פסוק כא
ויתגל בתוך אהלה לפי פרש"י צריך לפרש **ויתגל** לשון גלות.

פסוק כב
ויגד לשני אחיו ויאמר אין כתיב כאן אלא ויגד ללמדך שהגיד להם הטעם על מה סרסו. אמר ר' יעקב בר זבדי מה טעם עבד כנעני יוצא בשן ועין מהכא וירא ויגד.

פסוק כג
ויקח שם ויפת פירש רש"י לכך זכו בניו של שם לטלית של ציצית. חז"ק הא אמרינן בעלמא בשכר שאמר אברהם אם מחוט ועד שרוך נעל, זכו בניו לחוטין של ציצית.

פסוק כד
אשר עשה לו בנו הקטן הטובה **אשר עשה לו בנו הקטן** ולכך ברכו יותר מהגדול.

פסוק כה

ויאמר ארור כנען. עליו נאמר ומכרתי את בניכם ואת בנותיכם.

ארור כנען. חם חטא וכנען נתקלל? אלא לפי שכתוב ויברך אלקים את נח ואת בניו ואין קללה במקום ברכה לפיכך ויאמר ארור כנען. וי"א חם לא עשה לו מאומה אלא ראהו מגולה ערוה ולא כסהו כמו שעשה שם ויפת והלך הוא וגילה את הדבר בחוץ ולא נתכוון שיכסוהו שאם רצה כיסהו, ולכך לא נתברך הוא ושמע כנען בנו ועשה לנח זקנו מה שעשה, על כן קללו נח, וראיה לדבר אשר עשה לו בנו הקטן בבני חם ואין לומר הקטן בבני נח שהרי חם לא היה הקטן בבנים אלא יפת הגדול חם השני שם השלישי כדמוקי לקמן ושם ויפת שנתעסקו במצוה ברכם, וחם שלא כבדו לא ברכו ולא קללו וכנען שבזהו קללו.

ארור כנען. קללהו לפי שמו, אמר לו מה שמך? כנען, שמך גורם לך שתהא נכנע לאחיך כעבד זה שנענע לפני רבו וכשאינו עושה רצונו רבו מקללו בלשון ארור.

עבד עבדים יהיה שלא ע"י מלחמה, אבל ע"י מלחמה לא תחיה כל נשמה.

פסוק כו

ברוך ה' אלקי שם ברוך ה' שהוא אדונו ואלוהו של שם שאין עליו אדון אלא ה' אלקים וכנגד שקלל זה בשעבוד בירך זה בחירות.

ויהי כנען עבד למו. לשם ולאלקיו חוטבי עצים ושואבי מים למזבח ולעזרה.

[**ויהי כנען עבד למו**. לזרעו של שם נתנה הארץ למורשה כדכתיב ויהי כנען עבד למו].

פסוק כז

יפת ירחיב, על משקל "ומלכים ירד" (ישעיה מא,ב), ולא הוזכר השם הנכבד רק על שם הצדיק בשביל כבודו.

פסוק כט

ויהי כל ימי נח תשע מאות שנה וחמשים שנה וימת וא"ת הרי כתיב לעיל בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' וכאן כתיב ויחי נח אחר המבול שלש מאות וחמשים שנה אם כן מצינו שנה יתירה אלא י"ל שנת המבול לא עלתה מן המנין כדאמרינן לעיל.

פרק י

פסוק ב
בני יפת גמר וגו' **ובני יון** וגו' מה שלא מנה הכתוב בני מגוג ומדי ותובל ומשך ותירס לפי שלא יצא מהם ראשי אומות ולא היה כל אחד מהם מנוי רק אומה אחת וכן תפרש גבי פוט בן חם וגבי עילם ואשור ולוד בני שם.

פסוק ד
כתים ודדנים וכתוב אחר אומר "ורודנים" (דהי"א א,ז) בריי"ש, ללמדך בשעה שישראל נתונים בעליה הם אומר אתם בני דודנו, ובשעה שהם יורדים הם באים ורודים אותם.

פסוק ח
וכוש ילד את נמרד מה שלא מנה נמרוד עם שאר אחיו כדי לפרש מעשיו לבדו.
הוא החל להיות גבר באותם הנשארים אחר המבול.

פסוק ט
גבר ציד לפני ה' בעולם, וכן עיר גדולה לאלקים בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה כמוה. ד"א **לפני ה'** ע"פ הדבור כמו ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו וכתיב בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחה וגו' ובשגוב צעירו הציב דלתיה כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע בן נון. הא למדת שלפני ה' הוא ע"פ הדיבור אף כאן פירש ממרום נגזר על נמרוד שתצלח רוח גבורה עליו ויתפוש נצחו בכל אשר ילך.
על כן יאמר כנמרד על כן כל אדם אשר יריק את חניכיו לחנכו לתפוש חרב מברכו ברכה זו כנמרוד שגזר עליו הקב"ה להיות גבור ציד לצוד ציד שלא ישמט מידו חיה רעה דוב וחזיר יער וארי, כן תצלח בחרב זו שאני חוגרך ותתפוש נצחון בכל אשר תלך.

פסוק י
ותהי ראשית ממלכתו וגו' בתחלה היתה מלכותו מצער אבל באחריתו הרחיב גבולו שמן הארץ ההיא יצא אשור וגו' ומלך [בכל] (בבבל ו) ארץ אשור.

פסוק יא
אשור כמו לאשור.

פסוק יב
ואת רסן בין נינוה בנה רסן בין נינוה ובין כלח וחיבר נינוה וכלח יחדיו והיו דומות לעיר גדולה ולכך נקראת נינוה העיר הגדולה. ד"א מן הארץ ההיא יצא אשור שם איש כמו שפירש"י. ונמצא במדרש מה ראה הקב"ה להעמיד נביא להוכיח את נינוה יותר מכל שאר אדמה אלא בזכות אשור שהיה צדיק שבנה נינוה כדכתיב **מן הארץ ההיא יצא אשור** פי' מן העצה ההיא יצא אשור שלא הסכים לדור הפלגה. צדיק היה ולבסוף כתיב גם אשור נלוה עמם, שלבסוף סרח. אמר ר"ל כסבורים היינו שנתבטלה משפחתו של פוט עד שבא יחזקאל ופירסמה פוט ולוד וכל הערב. והא דלא נתפרשו בתורה שאם תמנה אותם תמצא בהם יותר משבעים אומות.

פסוק טו
וכנען ילד את צידן אחד עשר בנים היו לו ולבסוף הוא אומר ואחר נפוצו משפחות הכנעני. ללמדך שהאחד נעשה שתים והיו שנים עשר דוגמא יוסף שנחלק לשני שבטים ועל זה נאמר יצב גבולות עמים למספר בנ"י, שי"ב בני כנען נתנו לי"ב שבטים ומשה רבינו קראם שבעה הששה שהיו חשובים קרא להם שם בפני עצמם והאחרים כללם בשם אביהם הכנעני. על שם שבניו כבדו את אברהם אבינו בקנין מערת המכפלה.

פסוק יט
ויהי גבול הכנעני וגו' נתפרש גבולו מה שלא נעשה כן באחרים לפי שישראל ירשו את ארצו.

פסוק כא
ולשם ילד וגו' כאן מונה אותם דרך תולדותם בני יפת וגו' בני חם וגו' **ולשם ילד** וגו' מגיד לך שזהו הסדר דווקא ולכך נכתב כאן יפת הגדול. ומה שהזכירו הכתוב כמה פעמים קודם אחיו זהו חשיבותו קא חשיב. אחי יפת שנעשה עמו שותף לכבד את אביו.

פסוק כה
פלג כי בימיו נפלגה הארץ רשב"ג אומר הראשונים ע"י שמשתמשין ברוח הקודש היו מוציאין לשם המאורע, אבל אנו שאין אנו משתמשים ברוח הקודש מוציאין לשם אבותינו.

נפלגה הארץ נפלגו שני חיי בני הארץ כי עד פלג תמצא כלל השנים ד' מאות לבד הפרט ומפלג ואילך לא תמצא כי אם מאתים.

פסוק לב

אלה משפחת בני נח בפרשה זו תמצא שבעים בנים י"ד ליפת שלשים לחם כ"ו לשם והם ראשי משפחות שמהם יצאו ע' אומות לע' לשון והמדינות שירשו נקראו על שמם דוגמת ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך ואומר קראו בשמות עלי אדמות.

פרק יא

פסוק ג

לאבן הלמ"ד נקוד בשב"א.

והחמר היה להם לחמר הטיחו אותה בזפת שאין המים יכולים לשחק. לזפת קרי חמר.

פסוק ד

וראשו בשמים גבוה הרבה כמו ערים גדולות ובצורות בשמים כי יש שמים משמשין לשון אויר, אשר תעוף בשמים ובלשון משנה מן הארץ עד שמי קורה.

ונעשה לנו שם מבצר חזק לעולם להיותנו שליטים על כל הבריות ונמלוך עליהם.

פן נפוץ על ידי מלחמות שיתגרו בנו הרחוקים אם לא נבנה לנו עיר ומגדל ואם נפוץ לא יהיה לנו שם אבל עכשיו כל יושבי העולם יודיעונו מרום המגדל כי הכל ידברו ממנו והם בקשו לבטל מה שגזר הקב"ה ומלאו את הארץ לפיכך ויפץ אותם על פני כל הארץ בגזירתו.

פסוק ו

וזה החלם הה"א נקודה בפת"ח.

ועתה לא יבצר, **ועתה** שכולם יודעים שבעים לשון אם יעמדו במקום אחד **לא יבצר מהם** וגו' שיעשו כל רצונם, ואלא מאי הבה נרדה ונבלה ואז יבצר.

פסוק ז

ונבלה ונבלבל, לשון דבר מעורב מגזרת "בלולה בשמן" (ויקרא ב,ה).

אשר לא ישמעו איש שפת רעהו. שכל אחד ואחד ישכח כל הלשונות אלא אחד ומה שידע זה לא ידע זה אבל כולם ביחד ידעו שבעים לשון, ואין לפרש שבאותו הזמן נבראו שבעים לשונות הרי אין כל חדש.

פסוק ח
[**לבנות העיר** מבנות העיר].

פסוק י
אלה תולדות שם כל מקום שנאמר בו אלה וכו' אף כאן הראשונים היו רשעים למרוד בהקב"ה והלכו לאיבוד והללו צדיקים הם וזרעם אחריהם.

פסוק יא
ויחי שם אחרי הולידו וגו' אבל ויהיו כל ימי לא נאמר כמו שנאמר בעשרה דורות שמאדם ועד נח, לפי שכל ימי דורות הראשונים היו מרובים קרוב לאלף שנה אבל אחר המבול נתמעטו כדכתיב זרמתם שנה יהיו. ונתמעטו עד שבעים ואם בגבורות שמונים שנה לפיכך לא חש לצרף אותם כל ימיהם.
ויולד בנים ובנות לאחר המבול שנתמלא העולם מבני אדם ונבנה כתב בהם ויולד בנים ובנות, וכן בדוד שהניח בן גדול כתיב ביה שכיבה אבל יואב שלא הניח בן גדול כ"כ כתיב ביה מיתה.

פסוק כט
יסכה פרש"י זו שרה צ"ל שהרן הוליד שרה לשש שנים לפי חשבון שמותם והכי איתא בפירוש בב"ר. ומצינו בפרק בן סורר ומורה דורות הראשונים כל חד וחד בתמני שנין מוליד וכן מבצלאל ובת שבע ומער ואונן.

פסוק ל
עקרה אין לה ולד אבל היה לה לאחר מיכן.

פסוק לא
ויקח תרח את אברם בנו, ללכת ארצה כנען. כי היה מזרעו של שם ולהם נתנה הארץ למורשה כדכתיב ויהי כנען עבד למו. ויצאו אתם לוט ושרי שהיו אח ואחות עם תרח ואברם שהיו ראשים ועיקר.
ויצאו אתם מאור כשדים. במצות הקב"ה, כדכתיב אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, ולפי פירוש זה הלא נתפרש היכן צוהו.
ויבאו עד חרן. ולא הספיק תרח לבא בארץ כנען וימת בחרן. **שלימא סדרא דפרשת נח**

פרק יב

פסוק א
ויאמר ה' אל אברם לך לך א"י או"ט די"ט בלע"ז, פירוש בעוד שהיה תרח באור כשדים. ד"א **מארצך** מחרן שאתה דר שם כדכתיב לעיל ויבאו עד חרן וישבו שם.

וממולדתך שלא תאמר אשוב אל ארץ מולדתי אשוב אל בית אבי בשביל ירושתי שהרי אברכך יותר מכדי ירושתך. כאן פרש"י וכאן אי אתה זוכה לבנים הוא שאמרו רבותינו שלשה דברים מבטלים את הגזרה שינוי מקום וקריאת שם וכו'
אל הארץ וגו' לפי שהיה מזרעו של שם שנפלה הארץ לחלקו כמו שפרש"י. הוליכו הקב"ה להתהלך בה.

פסוק ב
ואעשך לגוי גדול אעפ"י שאשתך עקרה כדכתיב לעיל ותהי שרי עקרה. ד"א ואשימך אין כתיב אלא **ואעשך** לומר ממה שאני עושה אותך בריה חדשה אתה פרה ורבה. שבתחילה היה אברהם חסר ה' דברים עינים, אזנים וראש הגויה כמו שאמרו רבותינו. והוסיף לו הקב"ה אות ה"א בשמו כנגד חמשה ענינים שנשלם בם.
ואגדלה שמך באות אחד למנין רמ"ח נמצא שם שלם וגוף שלם.
והיה ברכה ברכה תהיה מצויה בכל אשר תעשה, דוגמא "בימים ההם אשים את ירושלים ברכה בקרב הארץ" (זכריה יב,ג ישעיה יט,כד).

פסוק ג
ואברכה מברכיך אל תחשוב בלבך לומר אין לי קרוב וגואל בארץ כי אני אוהבך אאהב, ומשנאיך אשנא.
ואברכה מברכיך ומקללך אאר וא"ת במקום אחר מצינו שקדמה קללה לברכה כדכתיב אוררך ארור, לפי שהצדיקים תחלתן יסורין וסופן שלוה. אלא י"ל קרא פתח בברכה ברישא כדכתיב והיה ברכה ואיידי דקאי בברכה נקט נמי ואברכה מברכיך והדר נקט ומקללך אאר. **ומקללך**. לשון יחיד ללמדך שמברכין מרובין על המקללים. [ומקללך אאר אברהם ידוע היה שהוא אהוב ולא יקללוהו רבים כתוב לשונו בל' יחיד]. **ונברכו** משקל רפה, לשון "מברכך ומרכיב" (שביעית ב,ו), כלומר בך יתערבו משפחות שרי הארץ ולא תחשב כנכרי וגר ביניהם ולפיכך כתב כאן משפחת האדמה.

פסוק ד
וילך אתו לוט לפי שהרן אביו מת באור כשדים בגלל אברהם אחיו כמו שאמרו רבותינו היה לו לוט כבן בית.
ואברם בן חמש ושבעים שנה מנה הכתוב שנותיו ללמד שעדיין אביו קיים.

בצאתו מחרן פעם שניה כדאיתא בסדר עולם חזר לחרן ועשה שם חמש שנים כדכתיב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן.

פסוק ה

ואת לוט בן אחיו לוט אחיה של שרה היה כדכתיב ואת לוט בן הרן, וכתיב בהרן אבי מלכה ואבי יסכה ואמרו רבותינו יסכה זו שרה.

ואת הנפש אשר עשו. אמרי׳ בשמעתא דתנא דבי אליהו כאן מתחיל מתן תורה, והתרגום ראיה.

פסוק ו

עד מקום שכם. שהרי באותו הפרק לא היתה שם עיר בנויה רק המקום.

עד אלון מורה. פרש״י הראהו הר גריזים והר עיבל כדאמר בפ׳ ראה אצל אלוני מורה, ואלון מורה ואלוני ממרא חד הוא.

והכנעני אז בארץ. פרש״י שהיה הולך וכובש ארץ ישראל מזרעו של שם לפי שחם אביו גדול שנתים משם דודו. עוד פרש״י בחלקו של שם עצמו נפלה הארץ כשחלק נח. חז״ק שהרי בפרשת שלח ובפרשת עקב פרש״י שחם בנה חברון לבנו כנען א״כ משמע שארץ כנען נפלה לחלקו של חם, אלא יש לומר לשם שפירש רש״י כאן שהיה כובש את א״י מזרעו של שם שמא היינו במקצת הארץ ולא בכולה במצר צפוני מזרחי ועלה לחלקו של שם ובאותו חלק היתה ירושלים וארץ בני כנען היתה מתפשטת לצד מצרים אחיהם לדרומו של עולם ובה היתה חברון אבל לפי לשון התלמוד שבמסכת כתובות ניחא אפשר אדם בונה בית לבנו קטן ואח״כ לבנו גדול וכו׳. דלא בחם מיירי כלל אלא בנח וכך פי׳ אפשר דנח בנה חברון לשם בנו הקטן והדר בנה צוען לחם בנו הגדול ממנו בתמיה, אלא מאי בודאי בנה צוען לחם בנו ברישא והדר בנה חברון לשם בנו הקטן ממנו דחם גדול היה משם שתי שנים כדאיתא בפרק בן סורר ומורה. והא דקחשיב שם ברישא דרך חשיבותא קא חשיב. והשתא ניחא שפיר דחברון לחלקו של שם נפלה.

והכנעני אז בארץ שהיה הולך וכובש את א״י מזרעו של שם בחזקה. **והכנעני אז בארץ** על שם העתיד נכתב כשהיו ישראל מוחזקים בקרקע לכך נופל בו לשון **אז** כלומר אז בימי אברהם היה הכנעני בארץ, וכן לפנינו והכנעני והפרזי אז יושב בארץ .

פסוק ז
[**אתן את הארץ הזאת** לשון זכר גבי נקבה].

פסוק ח
ויעתק משם. נסתלק משם לשון "המעתיק הרים" (איוב ט,ה) מסלקן ממקומן.
מקדם לבית אל. ממזרחו לצד מערב.

פסוק י
[**וירד אברם מצרימה** לפי הפשט תלה הכתוב כל ביאות האחרים עליו לפי שכולן תלויים בו].

פסוק יא
כאשר הקריב. מחנה שלו, דוגמת "ופרעה הקריב".
הנה נא ידעתי. פרש"י ודומה לו "סורו נא" דגבי לוט. כלומר שני "נא" אלו אינן כשאר "נא" שבמקרא שפירוש לשון בקשה, ושני "נא" אלו פי' לשון עכשיו.
כי אשה יפת מראה את. קאי אבתריה, כלומר **הנה נא ידעתי** על כי אשה יפת מראה את.

פסוק יב
והיה כי יראו אתך המצרים, והרגו אתי ואתך יחיו שהן מוזהרין על אשת איש מודבק באשתו ולא באשת חבירו. וא"ת הלא כך הם מוזהרים על שפיכות דמים כשיצאו מן התיבה אלא י"ל שטופי זמה הם וירבו לחטוא ברציחה עם ניאוף. ד"א ניחא להם לחטוא פעם אחת בשפיכות דמים מלהיות חוטאים תדיר באשת איש. ד"א **והרגו אתי** פן אזעק למלך על אשר לקחו אותך.

פסוק יג
אמרי נא אחתי את דעתו של אברהם היה אם ישאלו עליה אם היא נשואה הוא ישיב להם בעלה הלך למרחוק ולא ימצאו לה תקנה להרוג בעלה ויניחוה.

פסוק יד
ויהי כבוא אברם מצרימה לפי הפשט תלה הכתוב כל ביאות האחרים עליו לפי שכולן תלויין בו. וכן כתיב לעיל וירד אברם מצרימה אעפ"י שלוט עמו.

פסוק טז
ולאברם היטיב בעבורה חז"ק עיין פרש"י שהזכיר הכתוב ולא פירש עליו שום דבר.

פסוק יז
וינגע ה' את פרעה מה שלא פירש הכתוב מכותיו של פרעה כמו שפירש מכותיו של אבימלך לפי שבסמוך לענינו של אבימלך כתיב והי' פקד את שרה ולפיכך פי'

שהמכות באו עליו בשביל שהחזיק בה כדי שלא יוכלו לומר, אבימלך הוליד את יצחק אבל ענינו של פרעה קודם לפקידת שרה לפיכך לא חש להזכיר המכות. וא"ת למה לקה הרי אברהם אמר אחותי היא שנאמר למה אמרת אחותי היא, יש לפרש **על דבר שרי אשת אברם** על דבורה אשת אברם אני. ועוד דאין התראה לבן נח כדאמרי' לקמן גבי אבימלך.

וינגע ה' את פרעה פרש"י במכת ראתן לקה שהתשמיש קשה לו. מדה כנגד מדה וכן גבי אבימלך כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך. תני ר' לוי בשם ר' אב"י שמענו בפרעה שלקה בצרעת ואבימלך נעצר מנין ליתן האמור של זה בזה תלמוד לומר **על דבר** לג"ש.

פסוק יט

למה אמרת אחותי היא. ולהלן נאמר "אחי הוא", על ידי שעכשיו ילדה היתה ומתוך צניעות תולה דבורה באברהם, אבל באבימלך גדולה היתה ומדברת בעצמה, כתיב "והיא גם היא אמרה אחי הוא".

פרק יג

פסוק א

ולוט עמו הנגבה לאותו רוח שהיה דרום שלו בצאתו מחרן.

פסוק ו

ולא נשא אתם. מצינו גם במקום אחר ארץ לשון זכר "יסוב כל הארץ כערבה" (זכריה יד,י). "בעברת ה' צבאות נעתם ארץ" (ישעיה ט,יח). ובפסוק אחר אנדרוגינוס, "אבל אומללה ארץ" (ישעיה לג,ט)

כי היה רכושם רב. ודבר זה גרם מריבה.

פסוק ז

בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט ולא היה בידם להרחיב מקומם למרעה מקניהם שהרי הכנעני והפרזי אז ישב בארץ.

[**אז ישב בארץ** אז בימי אברהם].

פסוק י

כי כלה משקה י"מ **וירא את כל ככר** כי **הירדן** משקה את כל הארץ.

כגן ה'. שאינו צריך להשקות. כדכתיב "ונהר יוצא מעדן". כך מצרים, שהרי נילוס עולה ומשקה אותה.

פסוק יא
ויפרדו איש מעל אחיו פרידה גדולה היתה, וכן הוא אומר לא יבא עמוני ומואבי וגו'.

פסוק יב
ויאהל עד סדם ולא בסדום, לפי שהיו רעים וחטאים וזהו שנאמר ולוט יושב בשער סדום שהיה ביתו בשער החומה ולחוץ.

פסוק יג
ואנשי סדם רעים לבני אדם, כדכתיב ביחזקאל (טז,מט) "ויד עני ואביון לא החזיקה".

פסוק יד
וה' אמר, אחרי הפרד לוט מעמו לא כוונת יפה, אם כוונת שדי לך במה שחלקת עם לוט.
אחרי הפרד לוט מעמו שלא יהא ללוט טענה על אברהם אני חבירך ויהיה לי חלק עמך בארץ.

פסוק טו
כי את כל הארץ אשר אתה ראה אף ככר הירדן שנתת ללוט לך אתננה ולזרעך.

פסוק יז
קום התהלך בארץ להחזיק בה.

פסוק יח
ויאהל אברם ויבא וישב היה לו לכתוב ויבוא אברם ויאהל וישב, אלא **ויאהל** דהכא אינו לשון תיקון אהל, אלא לשון סתירת אהל. יש הרבה מלות בלשון הקדש כתובות בענין אחד ויש להם שני פירושים זה להפך מזה. כגון והרים את הדשן ועשית סירותיו לדשנו ועוד הרבה. אף כאן **ויאהל** אידיש"א אפבולינ"א בלע"ז כלומר עקר אהלו ממושבו ראשון שהיה בארץ כנען ותקעו באלני ממרא.

פרק יד

פסוק ב
מלך צביים צביים כתיב צבוים קרי.
ומלך בלע היא כתיב ביו"ד.

פסוק ג
[**כל אלה חברו** נתחברו]
הוא ים המלח לשון זכר.

פסוק ו
בהררם. כמו בדברם, פי' בעלותם את הר שעיר.

עד איל פארן אשר על המדבר. דוגמת "וסכות על הארון", "והוא עומד על הגמלים על העין", אף כאן - אצל המדבר, והוא מדבר העמים שהלכו שם ישראל ארבעים שנה. [**איל פארן**. מישור פארן].

פסוק ט

את כדרלעמר ע"י שבגללו היתה המלחמה הזכירו עכשיו תחלה.

פסוק י

ועמק השדים בארת פרש"י מדרש אגדה שהיה הטיט שורף בהם שכן כתיב **ועמק השדים** לשון סיד. כד"א ושדת אותם בשיד בש"ן.

בארת בארת חמר. הבי"ת נקודה בסגול והאל"ף בחטף סגול.

ויפלו שמה מרצונם נפלו להחבא שם למלט נפשם, והוא לשון על פני כל אחיו נפל שהרי הבארת הנזכרים לא שהיו מלאים טיט לח אלא על שם שמוציאין מהן אדמה לעשות טיט.

פסוק יב

והוא ישב בסדם ישיבתו בסדום יחיד בלא קרובים גרמה לו. ד"א מפני פחד התגר נכנס לו בעיר.

פסוק יג

ויבא הפליט. פרש"י זה עוג שפלט מדור המבול. מדרש אגדה מה שהאריך ימים כל כך מימי נח עד משה שמרע"ה הרגו אלא לפי שהיה מתכוין שיהרג אברהם והוא ישא את שרה אמר לו הקב"ה חייך שכר פסיעותיך אתה נוטל שאתה מאריך ימים בעולם אבל על שחשבת להרוג את הצדיק חייך שאתה רואה אלף אלפים ורבי רבבות מבניו ואין סופו של אותו האיש ליפול אלא בידם שנאמר ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו וגו' ב"ר. חז"ק היאך פלט עוג למ"ד בני א"י מתו מהבלא בשעת המבול. ובפסיקתא דר' אליעזר זה מיכאל, שבשעה שהפיל הקב"ה את סמאל והכת שלו ממקום קדושתו ותפס בכנפי מיכאל להפילו עמו ופלטו הקב"ה ולכך נקרא שמו פליט ועליו אמר יחזקאל בא אלי הפליט. ופשוטו איש אחד שנפלט מן המלחמה, והמקרא קצר כמו ויאמר ליוסף, ויגד ליעקב, ועוד הרבה.

והוא שכן באלני ממרא. כדכתיב לעיל וישב באלוני ממרא אשר בחברון. ד"א **והוא** הפליט **שכן באלני ממרא** לפיכך בא לו אל אברם להגיד לו.

והם בעלי ברית אברם. לכך הלכו אתו כדכתיב וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכול וממרא.

פסוק יד

וירק את חניכיו שנתחנכו מחדש בכלי מלחמה.

עד דן שנקרא כן בימי השופטים "ויקראו ללשם דן" (יהושע יט,מז).

פסוק טו

ויכם וירדפם. אמר ר' תנחומא וכי אדם רודף את ההרוגים אלא אברהם הורג מה שהקב"ה רודף - **ויכם** אברהם **וירדפם** הקב"ה.

אשר משמאל לדמשק. ושם היו דרים בני משפחתו של אליעזר כמו שתרגם אונקלוס גבי הוא דמשק אליעזר וסייעו הם לאברהם בגינו של אליעזר.

פסוק יז

ויצא מלך סדם מן הבארות שנתחבא שם. וכל המלחמה בגללו היתה שהרי הזכירו הכתוב תחלה לפי שהיה גדול שבכולם לפיכך יצא הוא לבדו לקראת אברהם לדבר אליו.

פסוק יח

הוציא לחם ויין לפום ריהטא היה לו לכתוב ויאמר מלך סדום אל אברם תיכף אחר ויצא מלך סדום לקראתו אלא לפי שהיה אברהם עתיד לומר אם מחוט ועד שרוך נעל ויאמרו השומעים אם כדבריו של אברהם ממה מתפרנס הוא וכל בני חילו ולכך הפסיק וכתב בינתיים ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין ללמדנו כי אמת השיב אברהם למלך סדום אם אקח מכל אשר לך אך נהנה משל מלכי צדק. ד"א **ומלכי צדק**, **הוציא לחם ויין** שהיה טבל כדי שיפריש מהן אברהם מעשר שכן מצינו אברהם כהן היה כמו שפירש.

פסוק יט

ברוך אברם ברכו תחילה על שם שהתנדב ללכת להושיע את קרובו ואחר כך וברוך אל עליון אשר היה עמו ונתן צריו בידו.

קנה שמים וארץ שבחו בלשון זה לפי שראה בימיו עולם בנוי חרב ובנוי.

פסוק כ

ויתן לו מלכי צדק לאברהם מעשר מכל. **מלכי צדק** הועבר מן הכהונה ונתנה לאברהם לפי שהקדים אברהם להקב"ה בברכתו כדכתיב נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם

על דברתי מלכי צדק. ואם תפרש להפך שנתן אברהם למלכי צדק מעשר נמצאת אומר אברהם עכב לעצמו מן השלל וכבר אמר הוא אם מחוט ועד שרוך נעל וגו'.

פסוק כב

[**הרמתי ידי** מרים ידי לשון הווה]

הרמתי ידי הפרשתי חלקי לאל עליון כדכתיב ויתן לו מעשר מכל, אבל יותר לא אקח וזהו אחר שיטת פרש"י .

פסוק כג

אם מחוט. תכשיט של ראש כמו ששנו רבותינו "חוטין שבראשי הבנות" במסכת שבת (סה,א) הם חוטין של משי שקושרים בהן שערותיהן.

שרוך נעל. תכשיט של רגל. ד"א **אם מחוט** שממנו כל בגדים כלומר הן דבר גדול או קטן.

ואם אקח מכל אשר לך. כשיצאתי מבית אבי הקב"ה הבטיחני לעשרני מוטב שלא **אקח מכל אשר לך**, וכשאעשיר אתלה העושר במי שהעושר והכבוד שלו.

פסוק כד

בלעדי יו"ד יתרה, כמו יו"ד של זולתי כלב בן יפונה פי' לא אקח מכל אשר לך רק מה שאכלו בני חילי.

פרק טו

פסוק א

אחר הדברים האלה שהרג אברהם את המלכים האלה נתירא פן יתאספו עליו שאר אומות כדכתיב ביעקב ונאספו עלי והכוני וגו' אמר לו הקב"ה **אל תירא אברם** מקרובי המלכים אלו אם הצלת את לוט מידם אנכי מגן לך מהם, ולא עוד אלא **ששכרך הרבה מאד** על שבטחת בי יותר מכמה שרצה מלך סדום לתת לך ועל שטרחת להציל קרוביך.

פסוק ב

ויאמר אברם אדני באל"ף דל"ת. **מה תתן לי ואנכי הולך ערירי**. יחידי בלא יורש, ואעפ"י שכבר נאמר לו "ולזרעך אתן את הארץ הזאת" בתחלה, סבור היה על ידי תפלה יזכה לבנים וכשראה ששהה להוליד עלה בדעתו שמא גרם החטא לפיכך אמר **ואנכי הולך ערירי**.

הוא דמשק אליעזר בן בנו של נמרוד הרשע היה.

פסוק ג
ויאמר אברם לפי שהפסיק בנתיים חזר ואמר **ויאמר אברם** דוגמא ויאמר אליו לבן ויאמר נקבה שכרך, ויאמר מלך מצרים ויאמר בילדכן, ועוד הרבה במקרא.
והנה בן ביתי יורש אותי אעפ"י שאמרת לי לזרעך אתן את הארץ הזאת אני זקן בא בימים ואליעזר שהוא **בן ביתי** הוא **יורש אותי** כי הנער שאוליד מכאן ואילך ישאר אחרי מותי קטן ורך ואליעזר יעשה חפצו מהכל, והקב"ה השיבו את אשר יצא ממעך הוא יירשך ויהיה מוחזק בכל מבחייך.

פסוק ה
ויוצא אתו כך נראה לו בחלום כאילו הוציא אותו חוצה.

פסוק ו
ויחשבה החי"ת נקודה בשו"א.
ויחשבה לו צדקה אברהם חשב לו לעצמו שאין הקב"ה נותן לו בזכותו זרע אלא צדקה עושה לו.

פסוק ז
ויאמר אליו אני ה' מאחר הדברים האלה עד כאן נאמר לו בלילה שכן כתיב במחזה פי' בחזיון לילה ועוד כתיב וספור הכוכבים ומכאן ואילך נאמר לו ביום שנאמר ויהי השמש לבא. ונקראת פרשת ברית בין הבתרים ומוקדמת היא לפרשה שלמעלה דאחר הדברים האלה חמש שנים. שהרי כתוב כאן כי גר יהיה זרעך וגו' פי' מיצחק ואילך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וכתיב ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה לזמן ברית בין הבתרים יצאו כל צבאות וגו' אם כן נמצאת למד שפרשת ברית בין הבתרים קדמה ללידתו של יצחק שלשים שנה ואברהם בן מאה שנה בהולד לו את יצחק בנו, נמצא אברהם בן שבעים שנה בזמן ברית בין הבתרים שהיה כשיצא מחרן פעם ראשונה, ובפעם ראשונה כשנאמר לו פרשה של אחר הדברים האלה היה בן חמש ושבעים שנה דקים לן בסדר עולם בן ארבעים ושמונה שנה היה בהפלגה ושתים עשרה שנה עבדו את כדרלעומר ושלש עשרה שנה מרדו ובארבע עשרה שנה בא כדרלעומר הרי מהפלגה עד המלחמה עשרים ושש שנים. שים כ"ו אלו על הארבעים ושמונה שהיו לו קודם הפלגה ויעלו לשבעים וארבע הרי שמצינו דבשעת המלחמה היה אברם בן שבעים וארבע או בן שבעים

וחמש, ועל זה נאמר ואברם בן שבעים וחמש שנה בצאתו מחרן פעם שנייה, מיד אחר הדברים האלה שהרג את המלכים היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר וגו' אלא אין מוקדם ומאוחר בתורה, ונסמכה פרשת ברית בין הבתרים כאן כדי לחבר את הפרשיות שנתבשר אברהם בזרע וזהו ששנינו בסדר עולם חזר לחרן אחר ברית בין הבתרים שהיה באי"י כמו שכתוב בפרשת ברית בין הבתרים לזרעך נתתי את הארץ הזאת ונשתהה שם בחרן חמש שנים ובאותו פרק היה הוא בן חמש ושבעים שנה ויצא לו מחרן פעם שנייה. **ראייה אחרת** דתרי עניני נינהו כדאיתא בברכות מיום שברא הקב"ה עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון שנאמר ה' אלקים במה אדע כי אירשנה, ואי ס"ד חד ענינא הוא מאחר הדברים האלה עד ושרי אשת אברם אמאי לא מייתי תלמודא ה' א' מה תתן לי דקדים מיניה אלא פשיטא שתי פרשיות הן ופרשת ברית בין הבתרים מוקדמת לשלפניה חמש שנים כמו שפירשתי למעלה. ועוד אם סדר פרשיות האלו ככתבן איך יאמר אברהם במה אדע כי אירשנה אין לך מקטני אמנה שיאמר במה אדע כי אירשנה אחר שאמר לו הקב"ה אשר יצא ממעיך הוא יירשך, אלא פשיטא שתי פרשיות הן והאחרונה קדמה לשלפניה כדאמרינן. והשתא ניחא שהקב"ה א"ל הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, אמר אברהם לפני הקב"ה מאחר שאין לי זרע במה אדע כי אהיה יורש מן הארץ הזאת שמא היום או למחר אמות ואיך אירשנה. **וי"א** אחר שיטת פירוש רש"י אברהם לא שאל לו אות על שהבטיחו לתת לו את הארץ, אלא דואג היה על הבטחה זו שכל הבטחותיו של הקב"ה על תנאי הם, אם יקיימו מצוותיו. כמו שמצינו בדור המדבר וישבע לאמר אם יראו האנשים וגו' לכך בקש הברית מאת הקב"ה שהרי שבועותיו בלא תנאי הם. וא"ת למאן דאמר לא שאל לו אות אלא שאל באיזה זכות יתקיימו בה א"כ למה נענש בידוע תדע אלא י"ל דאין זה עונש אלא כך השיב לו בזכות הקרבנות והגלות יתקיימו בה. כאן פרש"י באיזה זכות יתקיימו בה אמר ליה בזכות הקרבנות.

פסוק ט

קחה לי עגלה. וגו' כלומר אם יחטאו בניך הריני מגלה לך כל מיני קרבנות כפרה שלכל מיני עבירה, ובכך יתקיימו בה. והכי איתא (ב"ר מד,יד) אמר לו בכפרות שאני נותן לבניך.

עגלה משלשת. שמינה ובריאה כמו עגלת שלישית וכמו ששנינו עגלה תלתא. ד"א בת שלש שנים.

פסוק י

ויקח לו את כל אלה. רבנן אמרי אף עשירית האיפה הראה לו, נאמר כאן **את כל אלה** ונאמר להלן "והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה".

ויבתר אתם. י"מ כך דרך קרבנות לנתחם כדכתיב ונתח אותה וגו'.

ואת הצפר לא בתר. שהרי אין בו רק שיסוע ולא יבדיל, לפי שקטנים הם והנתחים קטנים יותר מדאי ואין נראין לכלום.

ד"א **ויבתר אתם** הוצרך ליתן מן הבהמות החצי פרוס מזה והחצי פרוס מזה לפי שממין כל אחד מהן היה ג'. **ואת הצפר לא בתר** שנים היו ויכול להניחם שלמים אחד מכאן ואחד מכאן.

פסוק יא

וישב אתם אברם לענין חשיבות של אברם נכתב מקרא וירד העיט על הפגרים לחטוף מן הבשר של הפגרים כמנהג עופות. והיה אברהם טורח לנשב ולהניף סודרו עליהם וממתין עד שתעבור השכינה בין הבתרים לקיים הברית.

פסוק יב

ויהי השמש לבוא כלומר עוד היום גדול ולא עת שינה היתה.

פסוק יג

ידע תדע באותו לשון שחטא לומר במה אדע, נקנס על זרעו גרות מדה כנגד מדה.

ועבדום בניך יעבדו את האומות וענו אתם.

פסוק יד

את הגוי. בגלות מצרים.

וגם. לרבות שאר גלויות.

ואחרי כן יצאו ברכש גדול. שכר שעבודם.

פסוק טז

ודור רביעי. פרש"י צא וחשוב דורותיו יהודה פרץ חצרון וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה ואין להקשות הרי חצרון מבאי מצרים היה וכלב בנו היה מבאי הארץ. דהכי אמר קרא **ודור רביעי** לכל הקודם לירידת מצרים והיינו יהודה, דור רביעי לו ישובו הנה, ולא ישהו בגלות עד דור חמישי. ואין למנות דור רביעי מיעקב שהרי כשירד למצרים קרבו ימיו למות. ד"א **ודור רביעי ישובו הנה** ולדור רביעי של אמוריים ישובו בניך מגלותם הנה לרשת את הארץ הזאת, שחיות דור אחד מאה שנה הרי לארבע דורות יכלו הדי מאות של שעבוד, ולא בא הכתוב לומר **דור רביעי** אלא בשביל שכך דרכו של הקב"ה ליפרע מן האדם בדור רביעי לו כדכתיב על שלשים ועל רבעים, כלומר על השלשים מעט ועל הרבעים הכל לבערם מן העולם. וכן מצינו גבי יהוא בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל והרביעי נהרג ובטל מן העולם.

כי לא שלם עון האמרי. וא"ת מפני מה אין אני מכניסן לארץ מיד. תשובה לדבר **כי לא שלם עון האמרי** יושב הארץ **עד הנה** עד דור רביעי.

עון האמרי. כתב **האמרי** יותר משאר אומות לפי שהיה אברהם יושב באלוני ממרא האמורי.

פסוק יז

והנה תנור עשן ולפיד אש מסורס הוא ואש לפיד.

אשר עבר אחרי שהודיעו הטובה והרעה שעתיד לבא על בניו עברו שלוחיו לגמור קיום הברית והוא עברת בין הבתרים.

פסוק יט

את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמני פרש"י הם עמון ומואב ואדום, ועתידים להיות ירושה לעתיד. **את הקיני** הוא עמון כמו שמפורש בפרשת בלק. ואת הקניזי הוא מואב. **ואת הקדמני** הוא אדום על שם שיצא ממנו עמלק שהיה קדמוני להזדווג להם לישראל כדכתיב ראשית גוים עמלק ר' חלבו בשם ר' יוחנן כך עלה בדעתו של הקב"ה להנחיל עשרה עממים לישראל ולא נתן להם אלא שבעה אבל קיני קנזי וקדמוני לא נתן להם ואימתי עתיד ליתן להם לימות המשיח ואע"פ כן על ידי טרוניא באו מקצת השנים לידם. פירוש מקצה ארץ בני עמון ומואב במלחמת סיחון ועוג.

פסוק כ
ואת הרפאים הם החוי הנזכר בשבעה עממים.

פרק טז

פסוק א
ושרי אשת אברם לא ילדה מקרא זה בא להודיענו שהברית קדמה לזרע שלא תאמר אין מוקדם ומאוחר והזרע קדם לברית לכך נאמר ושרי אשת אברם לא ילדה. **ולה שפחה מצרית**. שפחת מלוג היתה והוא חייב במזונותיה ולא היה רשאי למכרה. **ושמה הגר** כשמסר פרעה את בתו לשרה אמר לה בתי היא אגרך, לכך נקראת הגר.

פסוק ה
חמסי. שעושה לי שפחתי שאינה רוצה לשמשני.
עליך. על ידך הוא שאינך מוחה על כבודי ואין אני רוצה לענותה הואיל ונזדווגה לך.
ישפט ה' ביני וביניך. שאני חוששת לכבודך ואינך חושש לכבודי.
וביניך. נקוד פרש"י כל ובינך שבמקרא חסר וזה מלא קרי ביה ובניך כלומר כל וביניך חסרים יו"ד בין הנו"ן ובין הכ"ף וזה מלא **וביניך**, כל תיבות נקודות שבתורה מסופקות היו בידיו של עזרא הסופר אמר אם יבא משה רבינו ואומר לי מפני מה כתבת את אלו אומר לו כבר נקדתי עליהם. ואם אומר לי למה נקדת עליהם אומר לו הרי מחקתים ואעביר את הנקודות מעליהם. **אמרינן במסכת ר"ה** כל המוסר דין על חברו נענש תחלה כמו שפרש"י הכא שהכניסה עין הרע בעבורה.

פסוק ז
במדבר על העין בדרך שור הוא המדבר שנא' בו בפרשת בשלח ויצאו אל מדבר שור.

פסוק ח
הגר שפחת שרי לא כשאת סבורה להיות גבירתה כי עדיין את שפחה והיא הודית לו מפני שרי גברתי אנכי ברחת.

פסוק יב
פרא אדם. תגר הולך עם סחורתו עד למרחוק במקום שאין מכירים אותו כענין שנאמר ארחת ישמעאלים באה מגלעד, ויהא שם איש פרא שלווי"א בלע"ז אדם נכרי נקרא פרא כמה דאת אמר "ועיר פרא אדם יולד" (איוב יא,יב).
ידו בכל. בכל מיני סחורה.
ויד כל בו. ע"י משא ומתן של סחורה.

ועל פני כל אחיו ישכן. נחלותיו יתפשטו בין כל אחיו מרוב עושר. ד"א והוא יהיה פרא אדם כמו פרא זה שקורין גרא"ז בלע"ז. **ידו בכל**. שינצח הכל, ואחר כך ויד כל בו שינצחוהו לבסוף.

פרק יז

פסוק א
התהלך לפני לקיים מצות מילה.
והיה תמים שלא תהיה בה מחוסר אבר.

פסוק ג
ויפל אברם על פניו השתחוה על שמחת הבשורה [**ויפל** מרצונו].

פסוק ה
ולא יקרא עוד את שמך אברם הקורא לאברהם אברם עובר בעשה לפי שנתלוה עמו בגיות ואין לפרוך מאשר בחרת באברם דהתם קרא הוא דקא מסדר שבחיה דאברהם מאי דהוה מעיקרא ופירוש אשר בחרת בהיות שמו אברם, ושמת שמו אברהם. אבל יעקב חוזר וקוראו יעקב לפי ששמו נתלוה עמו ביהדות ועל ידי שבני אדם קראו שמות לשנים אלו נשתנו שמותיהם אבל יצחק שהקב"ה קראו לו שם כדכתיב וקראת את שמו יצחק שמו לא נשתנה.
והיה שמך אברהם מנהג הוא לשנות שם לאדם כשהוא עולה לגדולה וכן גבי שרה ביעקב ביצחק ביהושע בחנניה מישאל ועזריה. אברם, אברהם אביר המון גוים.

פסוק יא
ונמלתם להביא מי שלא מלוהו בקטנותו שימול עצמו.
והיה לאות ברית. בדבר הזה יהיו ניכרים עבדי.

פסוק יג
המול ימול מילה ופריעה.

פסוק טו
שרי כי שרה שמה אמר רבי יהושע בן קרחה יו"ד שנטל הקב"ה משרי נחלק לשניים חציו לאברהם וחציו לשרה.

פסוק יז
ויאמר בלבו. ברשעים נאמר **בלבו**: "ויאמר עשו בלבו", "ויאמר המן בלבו", ובצדיקים נאמר **על לבו**: "וישם דניאל על לבו", "וישת דוד את הדבר על לבו", ללמדך שלבם של צדיקים מסור בידם אבל הרשעים מסורים ביד לבם. ומה שכתוב כאן **בלבו** לפי

שבדבר הזה היה מתמה בלבו. ויאמר הלבן מאה שנה יולד ונראה כאלו לא האמין הבשורה.

פסוק יט

והקמתי את בריתי אתו. כי הוא יהיה ראשון נמול לשמונה לקיים מילה בזמנה.

פסוק כ

ולישמעאל שמעתיך שאברכנו אבל לא אכרות בריתי עמו, אבל בריתי אקים את יצחק שכרתי ברית בין הבתרים לתת לזרעו את ארץ כנען. בפי' של מילה נזכרת ברית שלש עשרה פעמים בריתות ללמדך שהם כנגד בן שלש עשרה שנה כשעדיין לא מל ואינו מל את עצמו מחייב כרת.

פסוק כא

למועד הזה בשנה האחרת אמר רב הונא בשם רב אידי אותה שנה מעוברת היתה פי' ממועד למועד הוי שנה אחת והוא קורא אותה שנה אחרת מפני חודש העבור שנתוסף בה.

פסוק כה

וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה וגו' מקרא זה בא ללמדנו שבאותו יום שנמול אברהם נמול ישמעאל ודמבעצם היום הזה נפקא. וממקרא בעצם היום הזה הוה נמי ידעינן שישמעאל היה בן י"ג שנה כשנימול שהרי כתיב ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל וכתיב ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו וביום אחד נמולו כדאמרינן. אם כן ממילא ידעינן שהיה בן י"ג שנה כשנימול וקרא דוישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה בהמלו למה לי, אלא ש"מ האי קרא כי אתא ללמדך מה אברם לא עיכב אף ישמעאל לא עיכב הוא דאתא.

את בשר ערלתו פרש"י ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתוך הערלה ולפרוע המילה לכך נאמר בו את, ואע"ג דאמרינן ביבמות עדיין לא נתנה פריעה מ"מ קיימה אברהם אבינו וכן ערובי תבשילין.

פסוק כו

בעצם היום הזה שדבר הקב"ה עמו על כך.

נמול אברהם יום הכפורים היה גזירה שוה דעצם עצם ומפני מה לא נמול משעה שהכיר את בוראו כדי שלא תנעול דלת בפני גרים שלא יאמרו מיד שבא אצלו ציערו, ומפני מה מברית בין הבתרים כדי שיצא יצחק מטפה כשרה וקדושה.

פסוק כז

וכל אנשי ביתו קרא דלעיל איירי בשל אברהם והאי איירי בכל אנשי ביתו ויליד בית ומקנת כסף של ישמעאל.

נמלו אתו מלו אתו אין כתיב כאן אלא **נמלו** - ברצונם, שלא הכריחם. **חסלת פרשת לך לך**

פרק יח

פסוק א

וירא א"ר חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקב"ה ושאל בו וכן משמע שלא מצינו בשום מקום לשון וירא דלא כתיב בתריה אמירה או דבור והכא לא כתיב, ומפני מה (לא) נתראה אם לא לבקרו. וי"א עיקר מה שנתראה הקב"ה לאברהם לא היה אלא לצורך מעשה סדום אבל מעשה המלאכים הפסיק הענין וגם אחד מהם בא לצורך סדום. דבר אחר וירא אליו כמו שמפרש והולך שבאו אליו שלשה מלאכים שבהרבה מקומות נקרא המלאך בשם הקב"ה כאילו הוא מדבר כדכתיב כי שמי בקרבו וניתן לו רשות לדבר בשם הקב"ה כדכתיב במשה וירא מלאך ה' אליו וגו', וירא ה' כי סר לראות וכן בעקידה.

באלני ממרא פרש"י הוא שנתן לו עצה על המילה כדאיתא בב"ר בשעה שאמר לו הקב"ה למול הלך ונמלך בשלשת אוהביו אמר לו ענר כבר אתה בן צ"ט שנה ואתה הולך ומצער עצמך א"ל אשכול מה אתה הולך ומצער עצמך בין שונאיך א"ל ממרא עמד לך אלהיך בכבשן האש ברעבון במלכים והדבר הזה שאמר לך למול אי אתה שומע לו וכו', ואם תאמר היאך יתכן לומר על איש גדול וקדוש אהוב למקום כאברהם שעמד בעשר נסיונות יטול עצה אם יקיים מילה מצוה של הקב"ה אם לאו. אלא יש לנו לומר בודאי אברהם לא תלה דעתו בדעת אחרים לעשות רצון בוראו אך בדעתו היה לשקול דעתם של ענר אשכול וממרא ולא מצא בהם ישר רק בממרא. וי"א אף ענר אשכול וממרא נמולו כדאיתא באגדה ענר אשכול וממרא כולם מתו בדבר המילה. וי"א נתן לו עצה מן האספלנית לרפא המכה. והוא ישב פתח האהל בשעה חמישית שהוא עת מאכל תלמידי חכמים. ועמד אותו צדיק פתח אהלו לראות אם יעבור איש ויכניסהו בביתו.

כחם היום לכבודו של אברהם נכתב מקרא זה כלומר בעת עצומו וחומו של יום. ואין דרכם של אורחים להתאכסן אלא לסעוד ולעבור ולכך אמר להם אחר תעבורו. אבל לוט מה שאמר להם ולינו משום דויבואו שני המלאכים סדומה בערב.

פסוק ב

והנה שלשה אנשים פרש"י ורפאל שריפא את אברהם הלך משם להציל את לוט. חז"ק מה ששנינו בהשוכר את הפועלים ויבואו שני המלאכים סדומה בערב דאזל מיכאל לשיזביה ללוט ועוד מי איתא דמיכאל הוה, אם כן עשה הוא שתי שליחות בשורת שרה והצלת לוט. ונראה דלא גרסינן התם מיכאל אלא רפאל.

נצבים מתעכבים כמו ונצבת לי. לפיכך **וירץ לקראתם** הבין בהם שדעתם לעשות שום ענין.

פסוק ג

ויאמר ה' באל"ף דל"ת.

[**חן בעיניך** כמו לפניך]. אל נא תעבר מעל עבדך פרש"י לגדול שבכולן אמר וכו' ומהיכן הכיר הגדול, ראה אותן מהלכים בדרך הרב ושני תלמידיו הרב באמצע גדול מימינו וקטן משמאלו. וזה ששנינו וכן מצינו בשלשה מלאכים שבאו לאברהם מיכאל באמצע גבריאל מימינו ורפאל משמאלו. ועוד פרש"י אעפ"י שכתוב אחר וירץ לקראתם האמירה קודם לכן היתה. ואם תאמר הא אמרינן בפסחים דבחד עניינא מאי דמוקדם מוקדם ומאי דמאוחר מאוחר. אלא מאי דפרש"י הכא לא דיינינן ליה כדין מוקדם ומאוחר אבל כדין מקרא מסורס.

פסוק ד

ורחצו רגליכם עת השרב היה כמו שפרש"י שהוציא הקב"ה חמה מנרתיקה, וזיעה מצויה ברגליהם של עוברי דרכים.

פסוק ה

כי על כן עברתם על עבדכם כי בשביל כך שתסעדו מעט עברתם עלי שאינו דרך עוברי דרכים להתענות ועכשיו חצי היום הוא אבל אני מכיר בכם שאתם צנועים וביישנים.

כן תעשה כאשר דברת מה שאמרת ואקחה פת לחם. כלומר אם רצונך שנסעוד עמך תכין דבר מועט. ומכל מקום לא נמנע מלהכין סעודה גדולה וכן דרך אנשים חשובים

כשקוראים לחבריהם לאכול עמהם. ד"א **כן תעשה** יהי רצון שתספיק לעשות כך לעולם כמו שאתה מתנדב עכשיו להכניס אורחים.

פסוק ו

מהרי לפי שהיה ללכת עד סדום באותו יום.

שלש סאים קמח ומהשלש סאים קמח תוציאי שלשת עשרונים סולת לשלשה אנשים אלו. קמח פרש"י לעמילן של טבחים, לשון פת עמילה. וי"א תנורו היה מחזיק שלש סאין וצוה לעשות תנורו מלא כמו שאמרו רבותינו הפת נאפית יפה בזמן שהתנור מלא.

לושי ובלוט כתיב ומצות אפה מכאן שהאשה לשה והאיש אופה.

ועשי עגות לפי שהיו נחפזים לדרכם לעשות שליחותם ולא יכלו להתמהמה עד שתחמיץ.

פסוק ז

בן בקר רך להתבשל מהרה כאן פרש"י להאכילם ג' לשונות להודיעם ששחט בשבילם שלש בהמות בחרדל אבל לא בפלפלין כדאמרינן בעירובין לא כמדת [כדורות] הראשונים שלא היה להם פלפלין. ולמה לשונות לפי שהיו נחפזים לדרכם ואין יכולים להמתין עד שתתפשט הבהמה.

[**וימהר לעשות אותו** לשון תקון].

פסוק ח

ויקח חמאה וחלב רבנן אמרי אפי' פת הביא לפניהם ומה אם דברים שלא אמר להם הביא לפניהם דברים שאמר להם על אחת כמה וכמה. ואע"פ שאין ראיה לדבר לאכול גבינה קודם בשר ולא בשר קודם גבינה זכר לדבר ויקח חמאה וחלב והדר ובן הבקר.

ובן הבקר לפי פרש"י היה לו לכתוב ובני הבקר אלא היינו שפי' לאלתר קמא קמא שתקן אמטי ואייתי קמייהו וכו', ולשלשה פרים שהביא קאי, וכן הפי' כל פר שהוא מתוקן מתחלה הביא תחלה לפניהם כדאיתא בהשוכר את הפועלים.

ויאכלו נמצא באגדה שאכלו, וזהו ששנו רבותינו שאמר להם הקב"ה למלאכים תנוק הנמול בבית ישראל משמרה יותר מכם שאכלתם בשר בחלב.

פסוק ט

ויאמרו אליו פרש"י נקוד על אי"ו. וכל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב, וא"ת אמאי לא נקד אליו על הלמ"ד לבדה ויהיה הכתב רבה על הנקודה נדרש, אא"כ, היה משמע לפי הנראה ששאלו בתחלה לשרה איה אברהם ואח"כ שאלו לאברהם איה שרה ואינו כן שהרי בתחלה ראו אברהם, ושרה לא ראו עד עת האכילה אבל עכשיו שאי"ו נקוד מגיד שאין כאן מקומו, כלומר שאלו לאברהם איה שרה והדר שאלו לשרה איו אברהם. וכן פי' רש"י גבי הנסתרות שנקוד לומר שאין כאן מקומו.

פסוק י

שוב אשוב אליך שתי שיבות אחת בתשרי ואחת בניסן. כעת חיה המלאכים יודעים שהם חיים לעולם לפיכך אמרו **כעת חיה** פי' לשנה האחרת כעת הזאת שנהיה חיים וקיימים אשוב אליך. אבל אלישע בן יורם מעותד למות היה, לא היה יודע אם יחיה לשנה הבאה לפיכך לא אמר שוב אשוב רק כעת חיה.

כעת חיה פרש"י מדלא קרינן כעת חיה פי' הכ"ף מכעת חיה אינה נקודה בשו"א דאי בשו"א משמע היה כעת חית השדה.

והוא אחריו ת"י וישמעאל הוה קאים מן בתרואי. פי' אחר המלאך כדי שלא תתייחס שרה עם המלאכים שסבורה היתה בני אדם הם.

פסוק יא

ואברהם ושרה זקנים מה ת"ל לקמן ואברהם זקן בא בימים אלא מלמד שהחזירו הקב"ה לנערותו וצריך לכתוב פעם שניה ואברהם זקן, בראשית רבה.

זקנים באים בימים מתחלת הספר עד כאן לא תמצא זקנה כתובה בשום אדם עד שבא אברהם ואמר לפני הקב"ה רבונו של עולם אדם ובנו נכנסין למקום אחד ואין אדם יודע את מי יכבד, ומתוך שאתה מעטרו בשיבה אדם יודע למי יכבד. א"ל הקב"ה דבר טוב תבעת וממך הוא מתחיל מתחלת הספר עד יצחק לא כתיב יסורין עד שבא יצחק ותבע יסורין, אמר לפניו רבון העולמים אדם מת בלא יסורין מדת הדין מתוחה כנגדו א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת וממך הוא מתחיל ותכהין עיניו מראות יעקב תבע חולי אמר רבון העולמים אדם מת בלא חולי אינו מתיישב בין בניו ומתוך שהוא חולה שנים או שלשה ימים הוא מיושב בין בניו א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת וממך

הוא מתחיל ההי"ד ויאמר ליוסף הנה אביך חולה נמצא אברהם חדש זקנה שנאמר ואברהם זקן. יצחק חדש יסורים שנא' ויהיה כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות. יעקב חדש חולי כדכתיב הנה אביך חולה.

חדל להיות לשרה ארח כנשים שאר נשים זקנות אין להם וסת נדות וזאת היתה זקנה ופרסה נדה כמו שפרש"י גבי ויקח חמאה וחלב.

פסוק יב

ותצחק שרה כשבא תשרי אחר בשורת המלאכים וראתה בעצמה שלא נתעברה מיד נתייאשה מן הבשורה שלא היה לה רק ששה חדשים עד הפסח, ולא האמינה כמו אברהם לפי שאברהם עמד לו מפי הקב"ה ולכן האמין אבל שרה לא שמעה אלא מפי המלאכים והיא היתה סבורה שבני אדם הם, והיתה מסתכלת במעיה ואומרת אפשר קרביים הללו טוענין ולד, מיד, באותו פרק בתשרי ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה, למועד אשוב אליך, פי' למועד אשר קבע המלאך זהו פסח הבא אשוב אליך, כמו שאמר כעת חיה ולשרה בן. וכן עיקר הפי' שתי פעמים נתבשרה דקים לן פסח היה כשבאו המלאכים כמו שפי' רש"י, ועוד מדכתיב לאלתר גבי לוט ומצות אפה, לתשרי אחרון צחקה בקרבה כדמוכח בר"ה דבעי התם אימת קאי כדאמר למועד אשוב אליך ומסיק דקאי בתשרי. ועוד ר' אליעזר ור' יהושע דאמרי תרוייהו בר"ה נפקדה שרה ורחל וחנה.

בקרבה במחשבתה ולבה.

לאמר לפי פשוטו לאמר זה כמו שאר לאמר שבמקרא כלומר צחקה ונתכוונה לאמר דבור זה לבריות בענין ליצנות ולכך הקפיד הפסוק עליה יותר מעל אברהם.

אחרי בלתי בתמיה כלומר, איך יוכל להיות שאחרי בלותי תהיה לי עדנה ובחרות ועוד שאדוני זקן וזהו השינוי שלא ספר הקב"ה כל דבריה ולא רצה לומר שאמרה **ואדני זקן** . ואל תתמה מתיבת היתה שבהרבה מקומות במקרא מצינו משעבר לשון הבא ומשהבא לשון לשעבר.

פסוק יג

למה זה צחקה אם תאמר למה לא הקפיד הקב"ה על אברהם כמו שהקפיד על שרה, שהרי כמו כן צחק אברהם כמו שנאמר בפרשה אחרונה שבפרשת לך לך אלא

משל לאשה חכמה שבאה להוכיח כלתה והוכיחה את בתה וממילא הרגישה כלתה בעצמה, כך אם הוכיח הקב"ה אברהם בפניו היה מתבייש אברהם אלא הוכיחו מן הצד.

ואני זקנתי פרש"י שינה הכתוב בשביל השלום, כלומר דהכי אמרה שרה אפשר להיות לי תקנת ולד שהרי אחרי בלותי פי זקנתי, ידעתי שהיתה לי עדנה ובחרות שהרי פירסתי נדה ואדוני זקן כלומר כל זה איננו שוה לי שהרי אדוני זקן ואיך אתעבר עוד, א"כ תלתה הזקנה באברהם לגמרי ובזה שינה הכתוב.

פסוק יד

היפלא מה' דבר וכי מופלא ומכוסה ממני מה שצחקה בקרבה.

למועד בגימטריא בפסח.

פסוק טו

ותכחש שרה לאמר מכאן שהנשים פסולות לעדות לפי שמכחשות מפני היראה.

כי יראה יש מפרשים כל כי שבתורה מתורגם ארי שהרי כמו שתיבת כי בלי עברי משמש ארבע לשונות, דאי ס"ד לתרגם כי יקרא אי, וכי תאמר דלמא, וכי צחקת אלא, וכי יראה דהא, והאחרים ארי, הרי חמש לשונות בתיבת כי לפיכך כולן מתורגמות ארי אלא שבארבע מקומות הראה לך המתרגם הענין.

פסוק טז

וישקפו על פני סדם פרש"י כל השקפה שבמקרא לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך וגו'. חז"ק הרי כתיב מי זאת הנשקפה. עד ישקיף וירא, וצדק משמים נשקף. כי השקיף ממעון קדשו.

הלך עמם לשלחם פרש"י לשון לויה כסבור אורחים הם, ואף כשנאמר לו שוב אשוב אליך כסבור שהוא נביא ומדבר בשמו של הקב"ה.

פסוק יח

ואברהם היו יהיה וגו' כי ידעתיו, לשון חיבה כמו מודע לאישה, כלומר לגוי גדול יהיה. לפי שהוא חביב בעיני ועתיד להעמיד משפחות הרבה. ולפיכך נכון להודיעו הדין שאני עושה בסדום.

פסוק יט
למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו שיבואו **אחריו** שלא יהא כאנשי סדום פן יגיע אליהם כמעשה הרשעים אלא ישמרו הם דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם וגו'.

פסוק כא
הכצעתקה הבאה אלי עשו הכל גלוי לפניו אלא כנגד מדת הרחמים שהיתה מבקשת רחמים עליהם נאמר.
ואם לא אדעה ארחם. כמו וידע אלקים.

פסוק כד
בתוך העיר היא סדום שהרי מלך סדום היה ראש לכל חמשה מלכים.

פסוק כה
חלילה לך פרש"י לעולם הבא. פי' לדורות הבאים.
לך קדמאה זכר וסימן ללמד.

פסוק כז
אל אדני ואנכי עפר ואפר כתיב באל"ף דל"ת.

פסוק כח
אם אמצא שם ארבעים וחמשה וא"ת מפני מה חסר בתחלה מחמשים עד ארבעים וחמשה ואח"כ מארבעים וחמשה עד ארבעים, ומארבעים עד שלשים ומשלשים עד עשרים ומעשרים עד עשרה הרי אין הבקשות שוות, אלא י"ל בקשותיו לא היו להציל שום כרך אם לא ימצאו בו עשרה צדיקים. כיצד בתחילה בקש להציל את סדום, עמורה אדמה וצבויים לשע, בחמשים צדיקים שהם עשרה לכרך, ואחר כך בארבעים וחמשה והקב"ה יצטרף להיות עשירי לכל כרך ואח"כ ביקש אולי ימצאון שם ארבעים ויצילו ד' כרכים וכן הל' להציל ג' כרכים והכ' להציל ב' כרכים והי' להציל א' מהם, ועל פחות לא בקש כסבור היה, לוט ואשתו וארבע בנותיו וארבע חתניו כדאי להציל העיר בזכותם. ד"א כשראה אברהם שהסכים הקב"ה לשתי בקשות ראשונות חשב בלבו לא הייתי צריך לבקש מעט כל כך במין העשור. כי גם החומש הייתי יכול לבקש כי השתי בקשות שבקשתי עולות לחומש, כל הסכום שהוא חמשים, ובשביל כך עשה עכשיו כאלו בקש בראשונה החומש בבת אחת וזהו שאמר עכשיו אולי ימצאון שם ארבעים ואחר כך בקש משלשים ואחריו מעשרים ואחריו מעשרה.

וזהו הסדר בתחלה בקש מעט ואח"כ יותר ואחר כך יותר ויותר, בתחלה עלו שתי הבקשות לחומש ואח"כ בקש הרביעית, ואח"כ השלישית ואח"כ החצי ועל פחות לא בקש וכו'.

פסוק ל
אל נא יחר לאדני ואדברה כתיב באל"ף דל"ת.

פסוק לא
אל אדני אולי ימצאון שם עשרים כתיב באל"ף דל"ת.

פסוק לב
אל נא יחר לאדני ואדברה אך הפעם כתיב באל"ף דל"ת.

פרק יט

פסוק א
ויבאו שני המלאכים פרש"י גבי לוט קראם מלאכים. ואם תאמר הא כתיב ויאמרו האנשים אל לוט. אלא ה"ק ויאמרו אותם שקראו להם בני העיר אנשים, וכן תפרש, לאותם שקראתם אנשים לא תעשו דבר וכמו כן ויחזיקו האנשים.
ולוט ישב בשער סדם כשפסק התגר חזר למקומו ודירתו אצל השער ולפיכך ויפצר בם מאד כי המקום היה צנוע ואין לדאוג בו מן הפריצים לפי שאין עין הפריצים שולט בו.

פסוק ב
ולינו הכנסו לבית מיד קודם שיתנו בכם עיניהם פריצי העיר שאם תתעכבו חוץ לבית שמא יכירו בכם.
ורחצו רגליכם אף זו עשה כשורה אמר אם הללו יהיו נראין באבק שעל רגליהם הרשעים יחקרו היכן לנו.
ולינו ורחצו וכי אדם עשוי ללין תחלה ואחר כך רוחץ, ועוד הרי אברהם אמר להם תחלה ורחצו רגליכם, אלא כך אמר לוט אם יכנסו הם לבית אחר רחיצת רגליהם שמא יכירו מקצת פריצי העיר ויראו רגליהם בלא טינוף ויאמרו כבר עברו שלשה ימים שבאו אלו אל ביתך ולא הודעתנו מוטב שיכנסו רגליהם מטונפים ואם יכירו בביאתם יהיו נראים כבני אדם שבאו מיד לפיכך אמר והשכמתם והלכתם לדרככם פן יכירו בכם.
כי ברחוב נלין כדי שיראו אותנו אנשי העיר שלהפכה באנו אולי ישובו.

פסוק ד
מנער ועד זקן מלמד שכולם רשעים לפיכך לא נענה אברהם כשהתפלל על עשרה.

פסוק ה
ונדעה אתם למשכב זכר. כמו והאדם ידע את חוה אשתו, ועוד מתשובתו של לוט שאמר הנה נא לי שתי בנות יש להבין שלדבר עבירה היו תובעים אותם להתעלל בהן.

פסוק ח
אשר לא ידעו איש היה לו לומר אשר לא ידען איש כדאמר בתולה ואיש לא ידעה אלא מנהג הוא שדרך האיש לפתוח את האשה, אבל בנות לוט פרוצות בעריות היו ודרכן לפתות שכן פיתו את אביהן ולכך כתיב בהן אשר לא ידעו איש וכן בבנות מדין שהיו פרוצות ופיתו את ישראל כתיב בהן וכל אשה יודעת איש.
[רק **לאנשים האל** לאותם שקראתם להם אנשים]. כי על כן שהרי בשביל שלא תהא להם שום טרדא באו בצל קרתי.

פסוק ט
עתה נרע לך מהם הרי אתה אורח כמותם ונוהג עצמך כבעל הבית.

פסוק יב
[**ויאמרו האנשים** אותם שבני המקום קראו להם אנשים].

פסוק יג
כי משחתים אנחנו בכל שליחות המלאכים כתיב לשון יחיד, שוב אשוב, ויאמר המלט, וכאן כתיב לשון רבים. אלא כיון שבהפיכה מצינו לשון יחיד לבלתי הפכי, מצי נמי למינקט לשון רבים.
וישלחנו משקל כבד ודגש. אעפ"י שכל שליחות שלוחים החוזרים כתיב בהו וישלח מלשון קל ורפי, הכא כתיב משקל כבד ודגש לפי שהוא שלוח של השחתה, דוגמת ושן בהמות אשלח בם. ישלח בם ערוב.

פסוק טו
וכמו השחר עלה פסוק זה נכתב לפי שעתיד לומר השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה, להודיע שכל כך המתינו לו המלאכים לשחת הערים בשביל חיבתו של אברהם אבינו. אמר רבי חנינא משיעלה עמוד השחר עד הנץ החמה חמשה מילין שכן כתיב וכמו השחר עלה וכתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה, ומסדום לצוער חמשה מילין.

פסוק טז
ויציאהו חסר וי"ו לומר זה רפאל שהוציא והציל את לוט. [ויחזיקו האנשים אותם שבני המקום קראו להם אנשים].

פסוק יז
ויהי כהוציאם אתם החוצה היה לו לומר כהוציאם החוצה אלא לימדך הכתוב אותם דוקא הוציאו ולא את ממונם, מלמד שהיה לוט מחזר אחר ממונו להוציאו ולא הניחוהו דוגמת ופגריכם אתם. דבר אחר ויהי כהוציאם המלאכים **אתם** את לוט ואת ביתו.
אל תביט אחריך בשביל צער חתניך שבעיר ורוץ מהרה לדרכך ואל תפסיק להסתכל אנה ואנה כי הענן עולה ובו אש וגפרית ומתפשט בכל הארץ.
אל תביט הזהיר לו ולכל אשר לו ולכך לקתה אשתו. ודוגמא זו מצינו בפרשת בראשית ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו משמע שלא תאכל אתה וכל אשר לך ולכך לקתה חוה. אל תביט הבי"ת נקודה בחירק.

פסוק יח
אל נא אדני חול הוא זה ולפיכך סיים כאן את הפסוק ואח"כ חזר להתפלל להקב"ה הנה נא מצא עבדך חן, ולפי המסורת קודש הוא. וכתיב באל"ף דל"ת.

פסוק יט
פן תדבקני הרעה של הגפרית והמלח והאש המתפשטים עד למרחוק.

פסוק כא
גם לדבר הזה מוסיף על אשר שמעתי להצילך.

פסוק כד
המטיר על סדם פרש"י שעה שחמה עומדת עם לבנה ברקיע שכן באותו פרק הלבנה חסרה שכבר נכנס פסח ולבנה נראית עם החמה.
מאת ה' נמצא בב"ר ובתנחומא, הראשון הוא גבריאל דהכי קים לן דההוא שר של אש, והשני הוא הקב"ה.

פסוק כה
ויהפך את הערים מהכא משמע שהפיכת סדום קדמה למיתת שרה, ובחלק משמע איפכא דתני התם אליעזר עבד אברהם איקלע לאתרא דסדום ובעו לאסוקי לפוריא אמר להו מיומא דמיתת שרה לא סליקית לפוריא אלמא דמשמע דמיתת שרה קדמה. אלא י"ל הא דתני איקלע אליעזר לאתרא דסדום היינו צוער, וצוער לא נתהפכה.

וצמח האדמה אמר ריב"ל עכשיו ילקוט אדם מעפרה של סדום ויתן בערוגה אחרת אינה צומחת.

פסוק כו

ותהי נציב מלח במלח חטאה כמו שפרש"י לפיכך כשעברה צווי המלאכים לקתה בלקוי סדום. דבר אחר **ותבט אשתו מאחריו ותהי** כל הארץ נציב מלח שכן גפרית ומלח שרפה כל ארצה.

פסוק כח

וישקף על פני סדם לדעת אם נמצאו שם עשרה שיהיו ניצולים.

פסוק כט

אשר ישב בהן לוט באחת מהן. כמו ויקבר בערי הגלעד, ועל עיר בן אתונות.

פסוק ל

כי ירא לשבת בצוער כי לא הניחה המלאך להשחית אף מפני שלא היה ללוט פנאי להמלט ההרה ומשהיה לו פנאי נתיירא פן יהפוך המלאך את העיר.

פסוק לג

ותשכב את אביה לפי פרש"י משמע שעשתה שלא כהוגן. וא"ת הא אמרינן בב"ק לעולם יקדים אדם במצות שבשביל לילה אחת שקדמה בכירה וכו' אלא י"ל שעשתה יפה במה שקדמה אבל מפתיחת בקשת הזנות ומה שלמדה את אחותה עשתה שלא כהוגן.

ובקומה נקוד.

פסוק לו

ותהרין שתי בנות לוט פרש"י שלטו בעצמן והוציאו את עדותן. ה"ג בדלית לשון עדות, וראיה מב"ר ואלה בתולי בתי עדות בתי. ולא גרסינן ערותן ברי"ש. ועוד כי דרך אותו מקום עדות הוא לבתוליהן והיו מזנות ממקום אחר והם מעכו כל כך למטה שהוציאו הבתולים שהוא עדות שלהם.

פסוק לח

והצעירה גם היא לרבות שגם הצעירה ילדה זרע מלוכה כאחותה זו נעמה העמונית שיצא ממנה רחבעם.

פרק כ

פסוק א

ויסע משם מאלוני ממרא.

פסוק ב
ויאמר אברהם אל, אשתו בפניה אמר אחותי היא, והיא שותקת.

פסוק ג
הנך מת מכאן שאין התראה לבני נח.

פסוק ד
ואבימלך לא קרב אליה הוצרך לפרש באבימלך שלא קרב אליה יותר מבפרעה לפי שהורתו של יצחק היה סמוך למעשהו של אבימלך.
ויאמר ה' באל"ף דל"ת.
הגוי גם צדיק תהרג סרסהו הגם גוי צדיק, תהרוג. ויש גמין הרבה מסורסין כזה. ד"א **הגוי גם צדיק** גם רבוי הוא כלומר אם תהרוג אותי הקרוי גוי. גם אברהם תהרוג שהרי על דבריו לקחתיה.

פסוק ה
והיא גם כתיב ביו"ד.
והיא בפני אברהם **גם היא** שלא בפניו.
עשיתי זאת שלקחתיה, ד"א שלא קרבתי אליה י"א לפי שבדק בה הוכיחו הקב"ה ולא הלקהו אבל פרעה של בדק לקה.

פסוק ו
גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך וגו' לרבות נקיון כפים.
על כן שהיה רצוני לחשוך אותך מחטוא לי לא נתתיך לנגוע אליה.
[**מחטו** חסר אל"ף].

פסוק ח
ויראו האנשים אמר ר' אבא עדיין היו רואין עשנה של סדום עולה אמרו הרי המלאכים שנשתלחו לשם באו לכאן.

פסוק יא
רק אין יראת יכול לא היו יראים כל עיקר ת"ל **רק** אין מעוט אחר מיעוט אלא לרבות ההי"ד וייראו האנשים מאד.

פסוק יג
כאשר התעו אתי אלהים כאשר גירשוני נמרוד וחבריו שופטי הארץ והוצרכתי להיות תועה כשה אובד אנה ואנה חוץ מבית אבי על ששברתי את הצלמים והרגתי אמרפל וחבריו **ואומר לה** וגו'
[**אמרי לי** אמרי עלי, אחי הוא שלפי צורך השעה אפשר לשנות הדבור].

פסוק טז

הנה נתתי אלף כסף לאחיך לאותו שאמרת אחי הוא שכן היה דרכם לתת לקרובי הכלה כמו שמצינו באליעזר.

הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך ענוה היא זו ואין לאומרה אלא לעם אשר אתך שהרי הם יודעים שהוא אישך ולא יכשלו בך.

ואת כל ועם כל אחרים תהיי מוכחת שלא לומר עוד כך שלא יכשלו בך שאני דמיתי כך. וי"ו **דונכחת** יתירה וכמו כן יש הרבה וכתרגום ירושלמי הא יהבית אלף סלעין דכסף לאחיך הא כספא ההוא יהבית לך מתנה חלף על דאיתכסית מן עינוהי דאברהם בעליך לית חד סמן כל דהוה הוה לי לית אנא כמיסת דאיתווכחון מיליא דידע אברהם צדיקא דלא חכימית יתך. ד"א **הנה נתתי** אם נתתי **אלף כסף** ולא דבר אחר לאותו שאת אומרת אחי הוא, **הנה הוא לך** דבר זה **כסות עינים** דבר הסמוי ונכסה מן העין שיכולת להסתירו ואת תתבישי בדבר שיאמרו נתן ממון לבעלה בצינעא כדי לפייסו אחר שעשה כל רצונו ממנה, אבל עכשיו שנתתי לו צאן ובקר דבר הידוע והנגלות לעינים **ואת כל ונכחת** תתווכחי עמם לומר ידים מוכיחות שלא קרבתי אליך מאחר שנתתי לו כזאת, והשיבותיך לו בעל כרחי. ד"א הנה אברהם אחיך **הוא לך כסות עינים** מעלים ומכסה מעיני כל חי שאת אשתו **ולכל אשר אתך** הוא מצוה לעשות כך **ואת כל ונוכחת** וגם לכל העולם היית מתווכחת לומר אחי הוא וא"כ לא פשעתי כל כך.

פסוק יז

וילדו לא נאמר על אבימלך אלא על אשתו ואמהותיו, דוגמא ויחמו הצאן וראיה לדבר כי עצור עצר בעד כל רחם לבית אבימלך דוגמא תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אותך בהן דלא קאי עבדתי אותך בהן אלא אנשי.

פרק כא

פסוק א

וה' פקד את שרה כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו. ישב עליו בדין, כתיב אם לא נטמאה וגו' וטהורה היא ונקתה זרע וגם יולדת זכר, ושרה נסתרה ולא נטמאה. ואין

להקשות מן וה' שמים עשה שהרי כן פירושו הוא הבעל רחמים עם מדת דינו שמים עשה. כמו שפירשתי גבי ביום עשות ה' א' ארץ ושמים.
את שרה לרבות כל העקרות.
כאשר אמר שוב אשוב.
כאשר דבר ביום ההוא כרת ה' ברית את אברהם וגו'.

פסוק ב
למועד אשר דבר פרש"י כשאמר לו למועד אשוב אליך כעת חיה שרט לו שריטה בכותל. וא"ת הא אמרינן לעיל דהוה קאי בתשרי כדאמרינן למועד אשוב אליך וקים לן דבפסח נולד יצחק. אלא י"ל דבניסן ובתשרי לילות וימים שוים וזורחת בהן החמה בחלון אחר.

פסוק ז
מי מלל מי הוא שעלה על לבו כבר לומר עוד יבוא יום שיאמרו הניקה בנים שרה קישטיניי"ט בלע"ז לא היה להאמין כך.

פסוק ח
ויעש אברהם משתה גדול כך היה המנהג. כמו שמצינו בשמואל הרמתי כאשר גמלתו בפרים שלשה וגו'.

פסוק ט
את בן הגר המצרית, **מצחק** כמנהג שאר ילדים ויצחק היה קטן ולא היה יכול לעשות כך לפיכך נתקנאה בו שרה ונתקשה הדבר בעיניה.

פסוק י
כי לא יירש מתוך דבריה של שרה למדנו, שהיה מבקש בכורה פי שנים.

פסוק יד
ויקח לחם וחמת מים פרש"י ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו לפי שיצא לתרבות רעה ועוד לא היה לו לאברהם להורישו שום נחלה שהרי הוא וישמעאל בנו גרים היו. ותניא בפ"ק דקדושין אינו יהודי את הגר וגר את הגר אינו יורש לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים דתניא לוה מעות מן הגר שנתגיירו בניו עמו ומת לא יחזיר לבניו ואם החזיר אין רוח חכמים נוחה הימנה. מ"מ דעתו היה ליתן לו מתנות אחרי מות שרה כדכתיב ולבני הפלגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות.
שם על שכמה קאי אל וחמת מים.

ואת הילד קאי אויתן אל הגר. **שם על שכמה** פרש"י שאחזתו חולי וא"ת הא אמרי' עד יעקב לא הוה חולשא. וי"ל נהי דבאותו זמן לא הוה חולשא דמייתי מיהו מחמת צמאון הם מתים ומתוך כך יראה שמא ימות בצמא.
וישלחה שהרי לא היה לו למוכרה אחרי ששכב עמה כדכתיב ושלחתה לנפשה ומכר לא תמכרנה בכסף.

פסוק טו
ויכלו המים מן החמת קודם שבאתה למלון שהרי אברהם לא נתן לה מים אלא שעור כדי שתבא אל הישוב והיא הלכה ותתע בדרך.
ותשלך את הילד לא מפני שהיה על שכמה משעה שיצאה מבית אברהם אלא כשחלה נתנתו על שכמה ובראותה שנפשו יצאה השליכתו.

פסוק יז
את קול הנער פרש"י מכאן שתפלת החולה נשמעת מתפלת אחרים. והא דאמרינן בברכות אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין. י"ל היינו טעמא משום דסתם חולה לא מצי מיכוין אבל זה שכיוון נשמעה תפלתו לפני הקב"ה.
באשר הוא שם פרש"י לפי מעשיו של עכשיו. והא אמרינן בן סורר על שם סופו הוא נהרג. אלא י"ל בן סורר ומורה מתחלתו הוא רשע ממה שעתיד להיות בסופו אבל הכא מתחלתו ישמעאל היה צדיק מאותה עבירה של לקראת צמא התיו מים, היינו שפירש רש"י לפי מעשיו של עכשיו. באשר הוא שם לפי שנתרחקה ממנו כמטחוי קשת ולא ראתהו הוצרך לומר באשר הוא שם. ד"א **באשר הוא שם** אפי' במדבר שאין בו מים.

פסוק כ
וישב במדבר על כן קראו פרא אדם.
ויהי רבה קשת י"מ לשון רביא פי' **ויהי** ישמעאל נער **קשת** יורה חצים אנפנ"ט ארקי"ר.

פסוק כא
ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים ממקום משפחתה וגדוליה. שבתחלה נשא אשה מבנות מואב ולא היתה הגונה ושלח לו אברהם אביו רמזים ע"י אותה עצמה שהיתה

אשתו, שיגרשנה, כי לא היתה רחמנית והגונה ולקחה לו אמו אשה אחרת רחמנית כדאיתא בפרקי דרבי אליעזר והיינו ותקח לו אמו וגו'.

פסוק כב

ויהי בעת ההיא כשילדה שרה ואמרו מלכי הארץ בודאי יקיים הקב"ה את שבועתו לאברהם שאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים וגו'. ולכך בקש אבימלך ממנו אם תשקור לי ולניני ולנכדי, אבל יותר לא היה אבימלך יכול לישאל שהרי הקב"ה אמר לו לאברהם ודור רביעי ישובו הנה כלומר לאחר דור רביעי של אמוריים ישובו בניך ויכבשו את הארץ הזאת, ולפיכך כשבא אבימלך השני בימי יצחק אמר נכרתה ברית בינותינו בינינו ובינך, ולא שאל לו לניני ולנכדי מפני שנאמר ודור רביעי ישובו הנה.

פסוק כג

כחסד אשר עשיתי עמך עכשיו כשאתה גר ואני בעל הבית תעשה גם אתה עמדי כשאהיה גר ואתה בעל הבית. **ועם** יושבי הארץ אשר גרתה בה.

פסוק כד

אנכי אשבע אחרי אשר בקשת את פני, אבל אתה לא עשית עמי חסד מעולם שהרי עבדיך גזלו ממני את הבארות אשר חפרתי והיינו והוכיח אברהם וגו'.

פסוק כח

את שבע וגו' לשון שבע נופל על לשון שבועה.

פסוק ל

כי את שבע כבשת תקח מידי אמר לו הקב"ה אתה נתת לו שבע כבשות חייך שאני משהה שמחת בניך שבעה דורות והם מחריבים מבניך שבע משכנות, אהל מועד גלגל שילה נוב גבעון ובית עולמים תרין. ושבעה חדשים ישהה ארוני בבית בשדה פלשתים וזהו שנאמר בתהלים ואויבי חיים עצמו אמר דוד מה שנתת לאבימלך לשלש דורות נתן לאברהם לשבעה דורות שהרי משה שביעי לאברהם ועדיין פרעה נכדו של אבימלך קיים.

פסוק לא

על כן קרא למקום ההוא באר שבע המקום גרידא נקרא באר שבע בימיו. אבל העיר לא נקראת באר שבע עד בימיו של יצחק. חז"ק היאך עשה אברהם שותפות עם אבימלך הרי אמרו רבותינו דאין לעשות משום דקא עבר על לפני עור לא תתן מכשול.

פרק כב

פסוק א

ויהי אחר הדברים האלה פרש"י אחר דבריו של שטן וכו' וי"א אחר דבריו של ישמעאל. מה שפרש"י כך היינו משום דאמרינן בעלמא כל מקום שנאמר אחר סמוך, והכא לא מצינן למימר הכי כמו שפירש רש"י כאן. ואותה שנה קדמה לעקדת יצחק שתים עשרה שנה. וי"מ **אחר הדברים האלה** שכרת אברהם ברית עם אבימלך לו ולנינו ולנכדו שלא ברשות הקב"ה וארץ פלשתים נתנה לו ולזרעו כדכתיב ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים, וגם ביהושע כל ערי חמשת סרני פלשתים מנויות בכל גבול ארץ ישראל והקב"ה ציוה עליהם לא תחיה כל נשמה לפיכך והאלקים נסה את אברהם קינתרו וציערו לשון על נסותם את ה' מסה ומריבה, והנם זועפים מתורגם נסיסים בנס וקצף דדניאל כלומר נתגאית בבן שנתתי לך לכרות ברית ביניכם ובין בניהם ועתה לך והעלהו לעולה ותראה מה הועילה כריתת הברית. דבר אחר **נסה את אברהם** לשון נסיון ולא נסהו בשבילו שהכל גלוי וידוע לפניו מה שהיה והוה ועתיד להיות אלא הביאו לידי נסיון לפני מדת הדין שהיתה מקטרגת לפניו עליו ולהודיע לבריות כמה נדבו לבו לעשות רצון בוראו ולא יוכלו לקטרג עליו.

פסוק ב

אל ארץ המריה האמוריה, ארץ האמורי כמה תיבות חסרות אל"ף וימש חשך. לא יהל שם ערבי.

והעלהו שם לעלה אמר לפניו רבונו של עולם וכי יש קרבן בלא כהן א"ל כבר מניתיך כהן ההי"ד נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק.

פסוק ג

ויקח את שני נעריו כאן לא פי' רש"י מה שפי' גבי שני נעריו דבלעם ליתן האמור של זה בזה ושל זה בזה.

פסוק ד

וישא אברהם את עיניו וי"ו דוישא יתירא היא.

פסוק ה

שבו לכם פה ירא היה פן יעכבוהו מלשחוט את בנו.

עם החמור נהג בהר בחומרא גדולה שלא נהג שם בהמתו.

[**ונשתחוה ונשובה** שלפי צורך השעה אפשר לשנות הדבור].

פסוק ח
יראה לו השה לעלה אע"פ שנאמר לאברהם כי ביצחק יקרא לך זרע, ירא היה שמא יהא יצחק נשחט, אמר שמא שכב יצחק עם אשה קודם העקידה והוליד בן או בת ונמצא מקוים כי ביצחק יקרא לך זרע שהרי כבר באותו פרק היה בן שבע ושלשים שנה.

פסוק ט
ויבן שם אברהם וגו' ויצחק לא בנה שהרי הטמינו אביו בשעת הבנין שלא יפיל עליו השטן אבן לפוסל במום.
את המזבח מזבח לא נאמר ללמדך הוא מזבח שהקריבו בו ראשונים אדם הבל נח ובניו.

פסוק יא
אברהם אברהם פעמיים, כך מנהג הקורא בחפזון אפילו בלשון לעז.

פסוק יב
עתה ידעתי הכל גלוי לפניו אלא פירש עתה הודעתי כמו ידעתיך בשם שתרגום שלהם לשון גדול שם.

פסוק יג
אחר נאחז בסבך אחרי כן ראה את האיל נאחז בסבכי היער וכן קדמו שרים אחר נוגנים. אחרי כן באו נוגנים ושבו העבים אחר הגשם אח"כ בא הגשם. וראהו כשהוא נאחז כמו שפרש"י, אז הבין אברהם כי מאת הקב"ה שם אבל אם היה עומד אצלו כשאר אלים היה אברהם סבור שמא משל אחרים הוא ואבד מהם. דבר אחר **אחר** היותו **נאחז**, **בקרניו** בסבכי היער.

פסוק יד
ה' יראה אברהם אומר כך **ה' יראה** ויהיה לי לעד כי עשיתי מצותו כי יודע אני ש**יאמר היום** בכמה מקומות **בהר ה'** אשר אברהם הוליך בנו שמה יהא נראה לנו אם יוכל לכבדו לשחוט את בנו וכשיראו בני חוזר עמי יאמרו כי כחשתי לאל ממעל ומאסתי בדבריו ולא יאמינו כי מה' היתה הסבה והקב"ה יראה כי לא מריתי דבריו ויהיה לי לעד.

פסוק טו
[**ויקרא מלאך ה' אל אברהם** שליחו של ה', וניתן לו רשות לדבר בשם הקב"ה].

פסוק טז
[**בי נשבעתי נאום ה'** שליחו של ה' וניתן לו רשות לדבר בשם הקב"ה].

פסוק יז
וכחול אשר על שפת הים כך נמצאו בימי שלמה.

פסוק יט
וישב אברהם אל נעריו ויצחק היכן הלך, אלא נטמן בגן עדן שלש שנים. ד"א הלך לו לבית עבר ללמוד תורה.

פסוק כ
ויהי אחרי הדברים האלה פרש"י בהר המוריה בשובו היה אברהם מהרהר ויאמר אילו היה בני וכו' וא"ת הרי בפרשת לך לך גבי אחר הדברים האלה פרש"י כל מקום שנאמר סמוך אבל מקום שנאמר אחרי מופלג והיכן מצינו אחרי סמוך אלא יש לומר אחר סמוך דווקא, ואחרי פעמים מופלג ופעמים סמוך. שלימא סדרא דפרשת וירא

פרק כג

פסוק א
ויהיו חיי שרה הרוצים למנות גימטריאות אומר כמנין **ויהיו** , היו חייה הם שלשים ושבע שנים שמיום שנולד יצחק עד יום העקדה שמתה, אבל התשעים שנה שחיתה קודם לכן אינן חשובין חיים שמי שאין לו בנים חשוב כמת.
מאה שנה פירש"י לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל לומר וכו', וא"ת הרי בישמעאל כתיב שנה בכל כלל אלא י"ל היכא דכתיב מאת דצריך למכתב שנה אבתריה לא דרשינן ביה אבל גבי שרה כתיב מאה ומסתייה בלא שנה, וכתיב שנה בתריה ש"מ לדרשא אתא. ומה שאנו דורשים אותו גבי אברהם אע"ג דכתיב ביה מאת היינו משום דכתיב ביה ימי שהוא מיותר. ועוד פרש"י בת מאה כבת עשרים לחטא מה בת עשרים לא חטאה. וא"ת הא קים לן דבני עשרין בני עונשין הן. אלא ה"ק מה כשהיתה בת כ' לא היתה בת עונשין שבאותו פרק לא היו בני עונשין עד ק' שנה עד מ"ת שהיתה מהנפש אשר עשו בחרן כדקיימא לן כהלכה דתנא דבי אליהו. אף כשהיתה בת מאה שכבר עבר מתן תורה והיו בני עונשין היתה בלא חטא. ועוד פרש"י בת עשרים כבת שבע ליופי, פירוש היתה יפה בלא כחל ושרק ופרכוס כשהיתה בת עשרים שבאותו

זמן דרך נשים לקשט עצמן כמו שהיתה בת שבע שאין דרך לקשט. ובאגדה דורשו בת מאה כבת עשרים ליופי ובת עשרים כבת שבע לחטא.

שני חיי שרה פרש"י כולן שוין לטובה. אף השבע דהא לא דרשינן ליה אלא משבע ולמעלה אבל גבי שני חיי ישמעאל ליכא למדרש הכי שהרי עדיין לא פירש שנותיו והכא כתיב **ויהיו חיי שרה** אם כן שני חיי שרה למה לי אלא ש"מ לדרשא הוא דאתא.

פסוק ב

ותמת שרה אין דרכו של מקרא לכתוב מיתת אשה אעפ"י שהיא צדקת, אם לא על ידי מעשה כגון שרה, רחל, דבורה, מרים, שרה, בשביל שהוציא אברהם דמים יקרים לקברה ולא הרהר וזהו אחד מהעשרה נסיונות. רחל, להודיע שנקברה חוץ למערה. דבורה, להודיע למה נקרא שם אותו מקום אלון בכות. מרים, על שם הבאר שפסק כשמתה.

בקרית ארבע י"מ מה שכתב מקום מיתתה מה שאין כן באברהם ושאר אמהות על שם ששלחה שם אברהם כשיצא ללכת להר המוריה שלא תרגיש בעקדה שהרי בבאר שבע היה עומד כדכתיב וישב אברהם בבאר שבע. וי"א כשחלתה הוליכה שם משום דבחברון בסים אוירא וכששמעה בשורת העקדה מתה. לכך **ויבא אברהם** מבאר שבע **לספד לשרה** ולכך הוצרך לו לקנות שם אחוזת קבר כי לא היה שם מקום מושבו.

בקרית ארבע עיר שבנה אותה אדם ששמו ארבע. כדכתיב קרית ארבע האדם הגדול בענקים. דבר אחר עיר שירשוה ארבע בעלים זה אחר זה מתחלה לשבט יהודה, אח"כ לכלב ואח"כ לכהנים ואח"כ ללוים כדאיתא בס' יהושע, ב"ר. והיא היתה עיר מקלט ולכך לא ניתן לכלב רק פרורהא כדכתיב את שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפונה לאחוזתו. פרק יש נוחלין. **ויבא אברהם** י"מ אפי' לא בא אלא מן החוץ יאמר ויבא, דוגמא ויבא הביתה לעשות מלאכתו.

לספד לשרה ולבכתה לפי שלא היה לו מקום מוכן לקבורה.

פסוק ד

גר ותושב אנכי עמכם, **גר** שבאתי מארץ נכריה, **ותושב** שדעתי להתיישב עמכם. כאן פרש"י ואם לאו אטלנה מן הדין ואם תאמר הרי בפרשת לך לך גבי והכנעני והפרזי אז יושב בארץ פרש"י עדיין לא היה לאברהם חלק בארץ שעדיין לא היה לאברהם

זרע וכתיב לזרעך אתן את הארץ הזאת אבל עכשיו בפרשת חיי נולד יצחק והיה לו חלק בארץ.

תנו לי אחזת קבר אם אקבר את מתי באחד משדה אנשי העיר היום או למחר יבא בעל השדה לחרוש ויחטט בקבר וישלך העצמות, אבל משתתנו לי אחוזת קבר אין לחוש שיחרשו בו.

פסוק ו

נשיא אלהים השיבו על ראשון ראשון, אמרת גר ותושב אינו כן אלא נשיא אלהים אתה ומה ששאלת לקנות אחוזת קבר פן יחרשו בו במבחר קברנו בקברנו המובחר שקוברים בו את השרים **קבר את מתך** וכבוד הוא לבקש לך מקום במבחר קברנו **איש ממנו את קברו** אפי' קבר המיוחד לו בחייו.

פסוק ז

ויקם אברהם וישתחו אברהם היה צריך לכולן שאפי' מכר לו עפרון את השדה לא היה אברהם רשאי לעשותו בית הקברות שלא ברשות כל בני העיר ולכך הוצרך לקום כדי להשתחוות לכולם אפי' לאותם של אחוריו. אבל בהשתחות לעפרון שהיה יחידי לא הוצרך לקום אלא להשתחות לפניו.

פסוק ח

ופגעו לי בעפרון וא"ת הרי אמרו לעיל במבחר קברנו קבור את מתך, אלא עפרון לא היה חתי בא ונתיישב בתוכם ונעשה נשיא ואמר להם אברהם שיבקשו מעפרון שיסכים בדבר.

פסוק ט

ויתן לי עלי הוא כאילו הוא נתנה לי.

בקצה שדהו אינה מקלקלת שדהו כלל.

פסוק י

ועפרון ישב **בתוך בני חת** דוגמא בתוך עמי אנכי ישבת.

פסוק יא

השדה נתתי לך אם לא נתתי לך רק המערה לא יהיה לך דרך לעבור ולבא אל המערה.

פסוק יג

נתתי כסף השדה קח ממני, תיבת **נתתי** לעיל קאי שאמר עפרון השדה נתתי לך ואברהם השיב לו **שמעני נתתי** בתמיה, אתה אמרת **נתתי** לך אך אתה כסף השדה

קח ממני שבמתנה לא אקבלנה והטעם שבנתתי מוכיח שיש בו גרש להפרידו מכסף השדה.

[**נתתי** עתיד לתת שהוא כמו ואתן].

פסוק טז

וישמע אברהם אל עפרון מה שמע, שמע השומא שאמר עפרון ארץ ארבע מאות שקל וגו'

וישקל אברהם לעפרן חסר וי"ו להשוות גימטריא שלו לדי מאות שקל כסף ששקל לו אברהם.

כסף עבר לסחר כסף צרוף מקובל לכל. **כסף עבר** מור עובר.

פסוק יז

ויקם על ידי הכסף קם השדה להיותו לאברהם למקנה . שדה עפרון השדה היה לאורך כל פני העיר. כאן קראה ממרא היא חברון, ולמעלה קרית ארבע היא חברון. וביעקב הוא אומר ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית ארבע היא חברון וכו', ולמעלה אברהם וישב באלוני ממרא אשר בחברון, לומר לך ממרא בנה לו קריה על פני חברון חוצה לה וחברון לפנים לבני חת וקראה ממרא בשמו ואלוני ממרא לפניה ומכפלה לפני חת לרוח אחרת ולאחר מיתת ממרא גברה בפנים יד הענק ששמו ארבע והחזיק בכולן ונקרא ארבע על שמו וכאשר גברה יד ישראל והשמידו את החתי קראוה חברון.

פסוק יט

אל מערת המכפלה אל במקום בי"ת דוגמא ונתתה אל הארון, אל תוך שרפת הפרה, מים חיים אל כלי.

פסוק כ

ויקם השדה לשון קיום כמו יקום עליה הקים אותם ביום שמעו. לומר שאחר שנקברה בו שרה נתקיים השדה והוחזק לאברהם לאחוזת קבר.

מאת בני חת שלקח חתימת העיר וקיום המקנה מן השדה שלא יאמרו אין עפרון רשאי להרבות אצלנו מקום טומאה.

פרק כד

פסוק א

ואברהם זקן לא יוכל עוד לצאת ולבא לפיכך שלח עבדו.

פסוק ב
זקן ביתו ואין לחשדו על העריות.
תחת ירכי לפי הפשט אינו נראה על המילה דא"כ היה לו להשבע על מצות המילה והרי הוא נשבע בשם כדכתיב ואשביעך בה' אלא כך היה המשפט באותן הימים שכל אדם שהיה כפוף לאדם אחר נותן ידו תחת ירכו לאות שהוא אדוניו הרי ידי תחת רשותך לעשות רצונך ומשפט זה עודנו היום בארץ הודו.
[**תחת ירכי** בית הרחם].

פסוק ג
מבנות הכנעני פן יאמרו עלי ע"י ירושה ומתנה נכנס הוא לארץ לפיכך איני רוצה אלא ע"י הקב"ה שיתננה לי בחזקה.

פסוק ד
אל ארצי חרן.
ואל מולדתי אור כשדים איני רוצה שתירש שום נכרית את נכסיו.

פסוק ה
ההשב אשיב את בנך אעפ"י שמעולם לא בא יצחק לשם מאחר שאליעזר ישוב קרי ליה שיבה גבי יצחק כמו שמצינו ותשב נעמי ורות המואביה כלתה עמה ואעפ"י שמעולם לא היתה שם רות קורא בה לשון שיבה, לפי שלגבי נעמי ההולכת עמה הויא שיבה גמורה.

פסוק ז
ה' אלהי השמים פרש"י ולא אלהי הארץ, שלא היו באי העולם מכירים בו. ובשטה זו תצטרך לפרש כביכול לפני שברא שום דבר שבעולם לא היה אלהי השמים. ועל דוגמא זו אמר הנביא לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה אחר שתפסוק מפי הבריות ידיעת אלהותו, כלומר אחר שיהיה כל העולם עבר ובטל לא תהיה שום יראה בלעדי אמנם הוא לבדו בלי תחלה ובלי תכלה ומטעם זה ליכא מלכות בברכה ראשונה של תפלת של שמונה עשרה דלא שייך לומר מלך העולם אלקי אברהם שהרי בפרק שהתחיל להיות אלקי אברהם לא היה עדין מלך על כל העולם.
אשר לקחני מבית אבי שהרחקני מקרובי לתת לי את הארץ הזאת ואינו רוצה שיתרחק זרעי מכאן לפיכך יודע אני שישלח מלאכו וגו' לקיים לי הבטחתו לתת לזרעו את הארץ הזאת שאם אין דעתו כך למה הבאני כאן.

ולקחת אשה לבני נבואה היא זו ולא תפלה והיינו דכתיב לקמן כאשר דבר ה'. ויש מפרשים **הוא ישלח מלאכו** תפלה היא דאילו נבואה היא מהו דכתיב ואם לא תאבה האשה ללכת הרי נתנבא שתצלח דרכו.

פסוק ח

רק את בני פרש"י בני אינו חוזר וכו' לפי שהוא עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לו.

לא תשב שמה איני רוצה שיצא מארץ אחוזתו שנתן לו הקב"ה.

פסוק ט

תחת ירך אברהם אבל יוסף לא עשה כך מפני כבוד אביו כמו ששנו רבותינו עם הכל אדם רוחץ חוץ מאביו.

פסוק י

ויקח העבד היכולת בידו, שהרי וכל טוב אדניו בידו.

עשרה גמלים להרכיב עליהם עשרה אנשים לברך ברכת אירוסין ונשואין.

מגמלי אדניו מן המובחרים שבהן מאותן שגדלו בביתו.

וכל טוב אדניו בידו י"מ שהוא חסר מ"ם ומוסב אל מ"ם של **מגמלי** פי' ומכל טוב אדוניו עם העשרה גמלים כדכתיב כלי כסף וכלי זהב ומגדנות. וכל כך כדי להמשיך אליו לב רואיו.

פסוק יא

ויברך הגמלים שני ברכים יש לו זה למעלה מזה וצריך להבריכו שני פעמים קודם שישחה, והוא ששנינו בחולין וכנגדו בגמל ניכר.

פסוק יג

הנה אנכי נצב מתעכב.

על עין המים לבדוק בענינה אם היא הגונה כי כל מה שתעשה הרי היא מחכמת עצמה אבל מה שתעשה בבית הרי היא אינה מחכמה אלא מחכמת קרוביה שיצוו עליה לעשות.

פסוק יד

והיה הנערה פי' והיה הענין שהנערה שאומר אליה וגו' דוגמא כי יהיה נערה בתולה.

ואמרה שתה אין זה ניחוש אלא סימן בעלמא ולא סמך על הסימן לתת לה התכשיטין קודם שישאל בת מי את אלא הזמינם לתת לה.

פסוק טז
[**טבת מראה מאד** קודם שילדה, אבל לאחר מכן כי טבת מראה היא]. **בתולה** חז"ק מאי רבותא הוא למאן דאמר בת שלש שנים היתה הרי בתולותיה חוזרים אם נבעלה כבר.

פסוק כ
ותער כדה אל השקת דרך ארץ עשתה שלא הערתה תוך המעין מה שהותיר אליעזר.

פסוק כא
משתאה לה עליה, כמו כעת יאמר ליעקב ולישראל וגו'.

פסוק כב
ויקח האיש ויתן אין כתיב כאן אלא ויקח האיש נזם זהב, ושני צמידים בידו לתת **על ידיה** אם תהיה הגונה.
בקע משקלו שקל חלוק לשני חצאין לשון נטה ידך על הים ובקעהו.

פסוק כג
ויאמר בת מי את וכבר אמר לה בת מי את קודם שנתן לה כלום, וכן מוכיח ספור הדברים. ד"א ויקח האיש נזם זהב כמשמעו עשה כהוגן ליתן לה דבר הגון כדי לקנות שם להודיע שהוא עבד לנדיב ועשיר. אבל בספור הדברים אמר שלא נתן לה עד ששאל בת מי את לומר שלכבודם נתן לה. נזם זהב חז"ק שהתרגום משונה כאן מבפרשת ויקהל ומבפרשת מטות. נזם שייך באף ובאוזן.
ושני צמידים על ידיה חסר והוא כאלו כתוב ושני צמידים שם על ידיה.
ללין שם דבר בית לינה פונדק שרגילין בני אדם להתאכסן שם ללין כמו לדין כאשר יאמר מן וירב ריב, ככה יאמר מן וילן לין.

פסוק כד
בת בתואל אנכי בן מלכה אשר ילדה לנחור אמרה לו כולי האי, לומר אל תהי סבור שבתואל אבי נולד מן הפלגש כי בן מלכה הוא.

פסוק כה
גם תבן גם מספוא שלא שאלת, **גם מקום** ששאלת. גם לרבות צרכו וצורך האנשים אשר אתו.
ללון עצמכם כמו לדון לשוב לקום לומר אין שום פונדק מיוחד להתאכסן בו אדם ברגילות אבל יש לו מקום להתלונן עמו.

פסוק כז
ברוך ה' כל לשון ברוך דגבי הקב"ה הן במקרא הן במשנה הן בתפלה הן במצוה הן בפירות כולם מפורשים לשון נתינת שלום שלומי"ר בלע"ז או לשון שבח.

פסוק ל
[**על הגמלים על העין** סמוך לגמלים, סמוך לעין].

פסוק לא
ברוך ה' אמרו רבותינו נעשה חפשי ויצא מכלל ארור לבוא לברוך ע"י ששמש את אברהם הצדיק באמונה.

פסוק לב
לרחץ רגליו ורגלי וגו' אעפ"י שעובד ע"ז היה כדכתיב ואנכי פניתי הבית משמע שפינהו מע"ז מ"מ מקפיד היה על ע"ז אחרת משלו.

פסוק לג
ויישם כתיב ויושם קרי.

פסוק לה
ועבדם חסר לומר שלא היו לאברהם עבדים אלא הוא והרי הוא לו כעבדים הרבה.

פסוק לו
אחרי זקנתה ושוב לא יהיה לו בן ממנה.

פסוק לט
אלי תניינא חסר. לומר בשעת ספור דברים כדי לחבב בעיניהם אמר להם אם היה רצון מדוע הייתי מעכבו אלי.

פסוק מב
ואבא היום פרש"י פרשתו של אליעזר כפולה וכו'. ולפי הפשט נכפלה להודיעך כי הוא ספר להם איך השביעו אברהם ואיך אירעה לו רבקה בתפלתו שאם לא כן תתמה היאך הסכימו לו מיד קרובי רבקה הוא שנאמר ויאמרו מה' יצא הדבר.

פסוק מג
והיה העלמה לעיל קרי לה נערה וכאן עלמה, אלא כסבור היה אליעזר שלא היו מספרים אלא לשון ארמי לפי שהוא מארם והם היו יודעים אף עברי כדכתיב לקמן תשב הנערה.

פסוק מח
את בת אחי אדני לבנו קדמאה בצירי"ה והדין נותן נחני אל משפחתו ואל קרוביו של אדוני. והדין שהזכיר בו הלקוחים נקוד בחירי"ק לשון יחיד, פיי לקחת את בת אחד מקרוביו של אדוני.

פסוק נג
[**ויוצא** כמו ויוציא]
ויוצא העבד כלי כסף הללו לשם קדושין נתנן והראשונים לשם מתנה ושדוכים דמסבלי והדר מקדשי, ולפי הפשט הדברים החשובים נתן לה יודע היה שישובו עמה, והדברים קלים נתן לאחיה ולאמה אבל בתואל לא היה צריך פיוס. שמח היה שנתן בתו ליצחק בן דודו. וכמו"כ ויאמר אחיה ואמה אבל בתואל לא היה חפץ באחור אך חפץ היה בזווג לפי שקרובו היה. ולפי הפשט בשביל המתנות שקבלו הקדימן לדבר, או שמא לבן גדול מאביו בחכמה היה. ונמצא באגדה בתואל בקש להאכיל אליעזר סם המות כדי שיירש הממון ובא גבריאל והחליף הקערה והניחה לפני בתואל, לכך לא הזכירו כאן הכתוב. ד"א בני דורו קראו שמו בתואל על שם שהבתולות כולן נבעלות לו תחלה והיה מולך על ארם ורצו בני עירו שיבעול אף רבקה בתו קודם שתלך לנשואיה ואם לאו יהרגוהו ונתרצה בדבר ובא גבריאל והרגו.

פסוק נה
תשב הנערה אתנו וא"ת הרי כבר אמרו הנה רבקה לפניך קח ולך, אלא בתחלה לא היו יודעים שהוא היה שליח לקדש לפיכך אמרו קח ולך הוליכהו ליצחק שיקדשנה ולאחר מכן שראו שהוא עצמו קדש אז אמרו מאחר שהיא מקודשת **תשב הנערה אתנו** וגו' כמו ששנינו נותנין זמן לבתולה י"ב חדש אחר קדושיה.
ימים או עשור ימים י"ב חדשים כדכתיב כדת הנשים שנים עשר חדש וגו'.

פסוק נט
ואת מנקתה בנעוריה והזכירה עכשיו, שלא תתמה לכשתגיע לפרשת מיתתה לומר מאין באה.

פסוק סב
בא מבא באר לחי ראי לא בא מבאר לחי רואי, אלא מגבולו כמו מלבא חמת בואך אשורה והרי הוא כאלו כתוב מן בא, ובא הוא שם כניסת העיר כמו הראנו נא מבוא העיר והמ"ם במבוא כמו מ"ם של מתום שהוא כמו תום.

פסוק סג
ויצא יצחק מהיכן יצא מגן עדן שהיה שם משעת העקידה עד עכשיו שלש שנים.
לשוח בשדה לשון שיח השדה תחת אחד השיחים כלומר לנטוע אילנות ולראות ענין פועליו. ד"א לשון שיחה לדבר לאיש הצורך לדבר עמו.

פסוק סד
ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל ראתה אותו הדור ובעל קומה ופרצוף מהלך לעבר השדות בלא דרך כי בושה והיא היתה קטנה בת שלש שנים כסבורה אנס או לסטים הוא ונתבהלה ונפלה. ד"א **ותפל מעל הגמל** מסורס הוא אחר ותאמר אל העבד וכן הפי' **ותרא את יצחק** ותאמר אל העבד מי האיש הלזה ההלך בשדה לקראתנו ויאמר העבד הוא אדני ואחר כך ותפל מעל הגמל ותקח הצעיף ותתכס, מרוב צניעות הפילה עצמה מרצונה כמו ויפול על פניו.

פסוק סז
ויביאה, האהלה שרה אמו כל תיבה הצריכה למ"ד בתחלה הטיל לה כו' פי' הביאה אל האהל המבורר שהיא של שרה אמו.
שרה אמו פרש"י כל זמן שהיתה קימת היה נר דלוק מערב שבת לערב שבת וברכה מצויה בעיסה וענן קשור על האהל, כנגד קיום מצות נדה חלה הדלקת הנר, ענן קשור הוא דוגמת נדה שהענין שלהם חוזר ושוב פוסק וחוזר.
וינחם יצחק אחרי אמו אחרי שהיתה דומה לאמו במעשיה.

פרק כה

פסוק א
ויסף אברהם ויקח אשה זו הגר דוגמא ויוסף ה' דבר אלי עוד. למדה תורה דרך ארץ על אלמון שיש לו בנים גדולים שלא ישא אשה עד שישאו הם ולכך כתיב ויקח את רבקה ותהי לו לאשה וסמך ליה ויסף אברהם ויקח אשה.
ושמה קטורה פרש"י זו הגר ונקראת קטורה על שם שמעשיה נאים בקטורת. וא"ת הרי לעיל גבי ותתע פרש"י מלמד שחזרה לגלולי בית אביה אלא י"ל קודם שחזר ולקחה אברהם פעם שניה עשתה תשובה ונקראת קטורה על כך. וי"א בקשה לחזור לגלולי אביה ולא חזרה. ולפי הפשט אין זו הגר.

פסוק ג
אשורם יושבים במחנות כתרגומו משירין **לטושם** מפוזרים כמו נטושים על פני השדה נו"ן מתחלפת בלמ"ד.

פסוק ו
ולבני הפילגשים פרש"י חסר כתיב כו' חז"ק לפי' רש"י שהרי הוא מלא בספרים מדוייקים והן הגר וקטורה.
נתן אברהם מתנת פי' רז"ל שם בטומאה מסר להם פי' שם להשביע את השדים שיוכלו להזכיר את השם בטומאת הגוף ולא יזיק להם. וי"א ח"ו שלמד צדיק כאברהם שום שם קדוש לרשעים אלא מסר להם שם להשביע השדים באדוניהם הממונים עליהם שיעשו להם כל מה שירצו וקרי ליה שם טומאה כמו ששנינו הלן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה. וראיה לדבר זה שהרי **מתנת** חסר וי"ו עולה בגמטריה: למדם להשביע השדים.
וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו שלא יחזיקו בנחלה עם יצחק.
אל ארץ קדם להחזיק שם ירושתו שנפלה לו מאת אבותיו. ואלו המתנות שנתן להם שהרי ארץ ארם במזרח כדכתיב ארם מקדם. ועוד כתיב בבן נחור אחיו של אברהם את עוץ בכורו ואיוב היה מארץ עוץ. וכתיב ביה באיוב והוא גדול מכל בני קדם. נמצא קדם וארם אחת הם.

פסוק ח
ויגוע פרש"י לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים. והאיכא דור המבול, אנן גויעה ואסיפה קא אמרינן והא איכא ישמעאל דכתיב ביה גויעה ואסיפה תשובה עבד, ועשו נמי תשובה עבד. **ויגוע** היא יציאת הרוח מן הגוף בלא עצב ועכוב. ובכל גויעה יש מיתה ואין בכל מיתה גויעה לפיכך כתב במבול גויעה. **ויאסף אל עמיו** הלך בדרכי אבותיו ונתחבר להם.

פסוק ט
יצחק וישמעאל אף על פי שישמעאל היה גדול בשנים הקדים הוא ליצחק אחיו, לפי שהיה בן הגבירה והוא היה בן השפחה.

פסוק יא
ויהי אחרי מות אברהם פרש"י אעפ"י שמסר הקב"ה את הברכות לאברהם וכו' וא"ת הרי לעיל לאלתר פרש"י אמר רבי נחמיה ברכה דיאתיקי כו' אלא יש לומר אעפ"י שאברהם מסרם ליצחק לא ברכו אברהם.

פסוק טו
חדד ותימא בשני דלת"י"ן.

פסוק יח
[**באכה אשורה** בגבול אשור.
על פני כל אחיו נפל שכן]. **חסלת פרשת חיי שרה**

פסוק יט
ואלה תולדת יצחק למעלה פירש תולדותיו של ישמעאל אחר תולדות בני קטורה עכשיו מפרש לנו תולדותיו של יצחק.
אברהם הוליד את יצחק מה שהאריך כל כך היינו לפי שלא הזכיר כאן שם אמו כגון שהזכיר למעלה ישמעאל בן אברהם אשר ילדה הגר ואלמלא כן הייתי אומר מה שכתב יצחק בן אברהם היינו על ידי שגידלו בביתו כמו שמצינו במשה ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן, לכך כפל **אברהם הוליד את יצחק** ללמדך שעיקר תולדותיו של אברהם הוא יצחק. ד"א **אברהם הוליד את יצחק** ולא אברם הוליד את יצחק. ד"א **אברהם הוליד את יצחק** וכי הוא לא הוליד אלא יצחק בלבד אלא כתב לך הפסוק את מי שנתגדל בו אברהם הה"ד עטרת זקנים בני בנים וגו'.

פסוק כ
ויהי יצחק בן ארבעים שנה פרש"י המתין לה עד שתהא ראויה לביאה בת שלש שנים ונשאה. חז"ק. דבשילהי ספרי מסיק ג', שנותיהן שוין רבקה וקהת ובן עזאי והם חיו מאה ושלשים ושלש שנים ואי סלקא דעתך שלא היתה רבקה אלא בת שלש שנים כשנישאת ליצחק נמצא חסר משנותיה אחת עשרה שנה, כיצד בת ג' שנים נשאת ובת עשרים ושלש כשילדה כמו שפרש"י ויעקב היה בן ששים ושלש שנים כשנתברך כמו שפרש"י וארבע עשרה שנטמן בבית שם ועבר ועשרים שנה שמש בבית לבן ושנה וחצי בסוכות וששה חדשים בבית אל דבאותו פרק נתבשר על מיתת אמו כמו שפרש"י גבי אלון בכות, שים עשרים ושלש שהיתה כשילדה עם תשעים ותשע שנים שיש משילדה עד שמתה לא יהיו רק מאה עשרים ושתים לכך נראה

שהיתה בת ארבע עשרה שנה כשנשאת. וכן גרסינן בסדר עולם כשחזר אברהם מן העקידה נתבשר שנולדה רבקה פי' שנתבשר שנולדה כבר כשעברו אחת עשרה שנה וראיה לדבר נקרא לנערה ונשאלה את פיה פירש רש"י שאין משיאין את הגדולה אלא מדעתה.

מפדן ארם פרש"י שדה ארם ובלשון ישמעאל פדן שדה יגיד עליו ריעו ויברח יעקב שדה ארם.

אחות לבן הארמי דרך הפסוק ליחס אחר אחיה הגדול כגון אחות נביות, אחות אהרן, אחות נחשון.

פסוק כא

ויעתר יצחק פרש"י הרבה והפציר בתפלה ואומר אני כל לשון עתר לשון הפצרה. וא"ת מאי אשמעינן פרש"י לומר ואומר אני כל עתר לשון הפצרה. אלא י"ל בתחלה פרש"י מה שקבל מרבותיו דדוקא ויעתר הם לשון הפצרה ורבוי ואח"כ פירש הוא דעתו דאפילו כל לשון עתר הוא לשון הפצרה ורבוי.

לנכח אשתו לתקנת אשתו, כמו נכח ה' דרככם שתרגומו אתקן ארחתהון. אבל בשבילו לא היה מתפלל שהרי יודע היה שאינו עקור כדכתיב כי ביצחק יקרא לך זרע.

כי עקרה היא מפני מה נתעקרה רבקה שלא יאמרו האומות תפלתנו שהתפללנו על אחותנו את הי' לאלפי רבבה עשתה פירות אלא ויעתר יצחק, ויעתר לו.

פסוק כב

ויתרצצו לשון שבירה, כמו כי רצץ עזב דלים, וירוצץ אסא.

אם כן גדול צער העיבור **למה זה אנכי** קיימת בחיים נוח לי שאמות מיד ולא אסבול עוד צער הריון ולידה.

ותלך לדרש את ה' לדרוש בנביאים שהיו בימים ההם מה הוא זה שמתרוצצים בקרבה, כל כך יודעת היתה בעצמה שלא מלאו ימיה ללדת ודואגת שמא תפיל.

פסוק כג

ויאמר ה' לה ע"י שליח, וי"מ דהוא אברהם שעדיין חי. ויאמר לה ולא לו לפיכך לא היה סבור שיהיה עשו רשע.

שני גוים בבטנך אל תראי אם צער העיבור שלך גדול שהרי הוא בשביל **שני גוים בבטנך** ומרובה צער עיבור של שנים משל אחד.

גיים כתיב גויים קרי.
ממעיך יפרדו פרש"י ז"ל זה לצדקו וזה לרשעו ועדיין אין ידוע מי רשע ומי צדיק אבל משגדלו ויהי עשו איש יודע ציד ויעקב איש תם יושב אהלים.
ורב יעבד צעיר כאן נגזר על יעקב שיהא גביר לאחיו. אמר רב הונא זכה יעקב רב יעבד צעיר ואם לאו רב יעבד מן הצעיר. ד"א הרבה יעבוד צעיר.

פסוק כד

והנה תומם חסר יו"ד שהרי כל התאומים דומים זה לזה אבל כאן האחד איש שעיר והאחד איש חלק. עשו נולד ערל ויעקב נולד מהול. האחד אדמוני והאחד יפה. עשו חזיר ויעקב שה. א"כ למה נולדו תאומים לפי שאין קש בלא תבואה ואין תבואה בלא קש שנאמר ובית עשו לקש. וכתיב קדש ישראל להי' ראשית תבואתו ועל יעקב לבדו נאמר והנה תאומים בבטנה.

פסוק כה

ויצא הראשון למה יצא ראשון כדי שיהא הוא יוצא וסירותיו עמו פי' כל טינוף הדמים. המשיל ר' אבהו משל לבנאי שנכנס תחלה לשיטוף במרחץ ואח"כ נכנס רבו. ד"א **ויצא הראשון** לפי שהיה עתיד לנחול העוה"ז שהוא ראשון. ד"א **ויצא הראשון** לפי שהיה מטפה אחרונה של יצחק כדאמר לה ר' יוסי להה"א מטרוניתא כשמכניסין שתי מרגליות בשפופרת, האחרונה יוצאה ראשונה, כך יעקב היה מטפה ראשונה לפיכך יצא הוא אחר עשו. אדמוני לשון אדם אאומי"ץ בלע"ז.
אדם נגמר כולו היה עשו שעיר כאדרת שער ואין לפרש אדמוני לשון אדמומית כי מה ענין אדמומית גבי אדרת שער. ויש מפרשים אותו כלו שער כאדרת שהרי תיבת אדרת אינה סמוכה ואינה דבוקה.

פסוק כו

וידו אחזת מכבר, בעוד שהיה בבטן וכן כתיב בבטן עקב את אחיו. לשון עקב ופרסה פי' בבטן אחזו יעקב לעשו בעקבו כדי לעכבו שלא יצא ויצא הוא תחלה כי הוא היה מטפה ראשונה כדאמר לה ר' יוסי להה"א מטרוניתא. ולו משפט הבכורה ודבר זה הזקיקו לקנותה.
בן ששים שנה פרש"י ושפחה לא רצה לישא, לאו שפחה ממש אלא אשה ממש מכנענית מדכנענים זכרים קרויין עבדים הנקבות קרויות שפחות.

פסוק כז
ויגדלו הנערים פרש"י כיון שנעשו בני שלש עשרה וכו' שעד אותו פרק נטפל אביהם בהם ומוכיחם ומלמדם דרך ישר. כדאיתא בב"ר צריך אדם ליטפל עם בנו עד י"ג שנה מכאן ואילך יאמר ברוך המקום שפטרני מעונשו של זה. וא"ת על כרחיך בני חמש עשרה שנה היה באותו הפרק, כיצד באותו פרק מת אברהם שלא יראה את עשו יוצא לתרבות רעה, ואברהם בן מאה שנה בהולד לו את יצחק ואברהם חי מאה ושבעים וחמש שנים הרי יצחק בן שבעים וחמש כשמת אברהם אביו, צא מהם ששים שנה של יצחק בלדת אותם נשאר לך חמש עשרה שנה משנולדו עד שמת אברהם, אלא נמצא באגדה שעשה מעשיו הרעים במטמוניות שתי שנים ולכך לא נמנו לו שתי שנים אלו.
איש ידע ציד אומנותו ברמאות שאין צידת חיה ועוף בלא רמיה. ולפי שעתיד לומר בסמוך הביאה לי ציד. קדם ולמדך כאן שעשו איש ציד היה.
ישב אהלים לפי פשוטו אהלים של צאן כמו אביו יושב אהל ומקנה ולפי שעתיד לומר שהיה רועה את צאן לבן קדם ולמדך שאמנתו לרעות צאן.

פסוק כח
ויאהב יצחק את עשו גבי יצחק כתיב **ויאהב** ללמדך שלא היה יצחק אוהבו תמיד אלא באותו זמן **כי ציד בפיו**, אבל גבי יעקב שהיה איש תם כתיב ביה **ורבקה אהבת את יעקב** אהבה תדירה. ועוד דדרך אשה לאהוב את מי שמגדל בהמותיה.

פסוק כט
והוא עיף דרך צידים להיות עייפים לפי שהן רודפין אחר החיות ופעמים שהם תועים ביערים יום או יומיים וע"י כן הם רעבים וצמאים.

פסוק ל
מן האדם האדם כל דבר שהוא אדום ביותר נכפל בלשונו כמו אדמדם ירקרק. וי"מ כן דרך כל אדם לכפול דיבורו כשהוא נחפז לשאול דבר וזה היה עיף וממהר לאכול.

פסוק לא
מכרה כיום פרש"י וכו' כדאמר כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו, וכל שכן שלא יעבוד עבודה ובאותו זמן העבודה היתה בבכורות. ד"א אמר יעקב חייב אדם בכבוד אחיו הגדול ממנו, ורשע זה אינו ראוי לכבוד. כיום של עכשיו שעדיין אין העבודה נוהגת אבל לעתיד שהעבודה בבכורות אין אדם רשאי לקנות בכורה. ד"א

מכרה כיום לאלתר כמו שהיום הזה לאלתר הוא. פירוש מיד מכור לי בדמים שאתן לך חלק בכורתך הראוי לך מממון אבי. ד"א **כיום** לפי מה שהיא שוה היום והוא דבר מועט שהרי כמה נולדות יש לבא בדבר.

פסוק לב

הנה אנכי הולך למות ירושת ארץ ישראל תלויה בבכורה, והירושה אינה באה עד לאחר ארבע מאות שנה, כדכתיב וענו אותם ארבע מאות שנה. וכתיב ודור רביעי ישובו הנה, והואיל ואיני חי עד אותו הזמן היינו הנה אנכי הולך למות מה ריוח יש לי בה ומה אני מפסיד למכרה **ולמה זה לי בכרה** אם הייתי חי עד אותו זמן שאני בעצמי אירשנה לא הייתי מוכרה. ד"א הנה אנכי הולך למות בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים ששם מצויין דובים ואריות וחיות רעות ומסכן עצמי למיתה ולמה זה לי להמתין חלק הבכורה הראוי לי לאחר מיתת אבא שמא אמות תחלה.

פסוק לג

השבעה לי כיום שאינך חוזר בך לא תחזור בך להיות מערער עליה מן היום הזה ולהבא ועל ידי כן תתקיים המכירה שאלמלא כן יוכל עשו לומר חוזר אני בי דהא אמרינן האומר מה שאירש מאבא מכור לך לא אמר ולא כלום.

פסוק לד

ויעקב נתן לעשו וגו' עם הכסף שנתן לו במקח נתן לו לחם ונזיד עדשים לעדות קיום המכירה כדרך כל לוקחים מקח. וכן מצינו ויקרא לאחיו לאכול לחם בברית בין יעקב ובין לבן.

ויבז עשו את הבכרה עד שלא נבחר אהרן לכהונה היתה העבודה בבכורות אמר אותו רשע מה אני מלכלך ידי בקרבנות הה"ד כי דם שנאת ודם ירדפך, דם מילה ודם קרבנות. ד"א לפי שלא היה רוצה שיחזיקוהו לסכל על שמכר את בכורתו היה מבזה אותה ואומר שלא היתה שוה רק דבר מועט אבל לבסוף היה מתחרט כדכתיב את בכורתי לקח.

פרק כו

פסוק א

ויהי רעב בארץ וכסבור היה יצחק שמיד היה מתחיל גלות מצרים אמר לו הקב"ה אל תרד מצרימה, כלומר אין הגלות העתיד להיות במצרים מתחיל מעכשיו.

מלבד הרעב הראשון למדך הכתוב שזה שני היה וכן תרגם רב יוסף במגילת רות.
וילך יצחק אל אבימלך שהיה בעל ברית של אביו.
מלך פלשתים גררה דעתו של יצחק היה לירד במצרים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא.

פסוק ג
והקמתי את השבועה וגו' ונתתי לזרעך וגו', ולא לישמעאל אעפ"י שהוא מזרעו של אברהם אביך.

פסוק ד
הארצת האל שהרי ארץ פלשתים אף בכלל ארץ ישראל היא כמו שפירשו בפרשת וארא.
האל רמז לל"א מלכים שכבש יהושע.
והתברכו בזרעך אמר רב יוסף בן טוביה בזרעך יתערבו כל גויי הארץ כדתנן אחד המבריך ואחד המרכיב.

פסוק ה
עקב אשר שמע אברהם בקלי זו עקידה וכן הוא אומר שם עקב אשר שמעת בקולי.
וישמר משמרתי זו מילה שקבלה מיד כדכתיב זאת בריתי אשר תשמרו וגו'
מצותי זו מילה לשמנה כדכתיב וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים כאשר צוה אותו אלקים.
חקותי שיצוה כמו כן זרעו אחריו שיהיו נמולים. כדכתיב והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם, ואומר ויעמידה ליעקב לחק וגו'
ותורתי שאמרתי לו לך לך אל הארץ אשר אראך, וראיה לדבר אשכילך ואורך בדרך זו תלך. וכן יורנו בדרך יבחר וכן כל תורה לשון הוראה. ולפי הפשט **מצותי חקותי** הן שבע מצוות שנצטוו בני נח.

פסוק ז
וישאלו אנשי המקום לאשתו מה שלא נלקחה רבקה לאלתר כמו שנלקחה שרה היינו לפי שהוכיחם אברהם כבר כדאמרינן לעיל בפרשת וירא שאמר להם אכסנאי שבא לעיר וכו'

פן יהרגני אבל אברהם לא היה ירא לסוף הדברים לומר אשתי היא כי היו יראים אותו מפני מלחמת אמרפל וחביריו שנצחם. אבל את יצחק לא היו יראים, לכך נתירא יצחק.
כי טובת מראה היא ולא כתיב מאד לפי שילדה אבל קודם שילדה בפרשת חיי כתיב בה מאד.

פסוק ח
ויהי כי ארכו לו שם הימים ימי תשמיש ולכך הותר לו לשמש מטתו וכן מצינו בחלקיהו הכהן אביו של ירמיהו שבא על אשתו ביום לפי שלא בא עליה מימים רבים.
וישקף אבימלך, בעד החלון ״מ לא שהיה החלון פתוח אלא שמתוך שהיה נעול הבין אבימלך המעשה שכן בבית אפל מותר לשמש אפילו ביום ולפי שלא היה רעב רק בארץ ההיא לבדה הותר לו תשמיש.
וירא והנה יצחק מצחק צחוק שלפני הבעילה כדכתיב הביא לנו איש עברי לצחק בנו ואחריו כתיב לשכב עמי. ואין לומר שראהו בועל שלא היה יצחק עושה כך לפני רואים וביום.

פסוק י
אחד העם כפשוטו אחד מן העם הן גדול הן קטן כמו כי בא אחד העם דשמואל.
והבאת עלינו אשם על ידי השבועה אם תשקור לי ולניני ולנכדי שכן חייבים אשם על עברת שבועה כמו שמצינו גבי כפר ונשבע והודה.

פסוק יב
מאה שערים פרש״י רבותינו אמרו אומד זה למעשרות היה, פי׳ שעשתה על אחד שאמדוה אלף.

פסוק טו
סתמום פלשתים שלא יחזיק יצחק בהם להיות לו חזקה בארץ.

פסוק טז
לך מעמנו אמרו, ארצותינו אינן מתברכות מפני גזירת הרעב וארצו של זה שבאה לו מנחלת אבותיו מתברכת מאה שערים ונתכוונו שילך לו יצחק וארצו תשאר בידם.

פסוק יח
כשמת אשר קרא להן אביו שיהיו לו השמות לשם ולראיה ולזכות כי מירושת אביו באו לידו שהרי אביו גר לו בגרר כדכתיב וישב בין קדש ובין שור וישב בגרר ועליהן כרת ברית.

פסוק כ
לאמר לנו המים לפי שהיו זוחלין מן הנחל שהיה שלהן וגם על השניה רבו אבל כשהרחיק משם לא רבו כענין שנאמר ויעתק משם ויחפור באר אחרת ולא רבו.

פסוק כא
ויקרא שמה שטנה אינו מפרש על מה קרא שמה שטנה, כמו שמפרש עשק כי התעשקו עמו, אלא מן הראשון אמר שמא כדין עירערו וכשראה שהיו מערערין בשני אמר ודאי שטנה ושנאה היא ומשום כך אינו מפרש.

פסוק כג
ויעל משם באר שבע היא באר שבע שעמד אביו שם וקרוב לחברון היה.

פסוק כד
אל תירא כי אתך אנכי לפי שהיה מטולטל בשביל קנאת פלשתים ובמריבת רועי גרר נגלה עליו הקב"ה ואמר לו אל תירא.

פסוק כו
ואחזת יש מפרשים שם אדם.
מרעהו חברו, והמ"ם בו יסוד כגון ויתנה למרעהו וכן מצינו במסורת, על ואחזת, לית שום בר אינש.

פסוק כח
ראו ראינו ראינו כשעמדת בגרר שנתברכה הארץ מאה שערים, וראינו עכשיו אחרי שהלכת משם שפסקה ממנה ברכתה ואין הדבר תלוי אלא בך כי היה ה' עמך.
בינותינו ביניכם ובינך. **בינותינו** השבועה שאנו נשבעים ביראתנו גם עתה, **ביניכם ובינך** שתהיה אתה נשבע בהם.
ונכרתה ברית עמך אעפ"י שכבר נשבעו אברהם ואבימלך עד שלשה דורות מכל מקום ביקש אבימלך לכרות ברית חדשה ביניהם לפי שהוא פשע בברית על דבר הבארות ועל ששלחו מאתו.

פסוק כט

לא נגענוך לפי שאמר להם ואתם שנאתם אותי, השיבוהו אם שלחנוך לא נגענוך ונשלחך בשלום. לא קאי אף למטה כאשר לא נגענוך וכאשר לא עשינו עמך רק טוב. דוגמא כי לא לנצח ישכח אביון תקות עניים תאבד לעד.

אתה עתה ברוך ה' שלא תאמר עד שאתם משביעים אותי השביעו את ישמעאל אתי. לכך נאמר **אתה עתה ברוך ה'** אין אנו צריכים להשביע רק אתה, לפי **שאתה עתה ברוך ה'** שהקב"ה גזר שתירש הארץ. כדכתיב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלקים את יצחק בנו.

פסוק לג

על כן שם העיר באר שבע וא"ת הרי מימות אברהם קרויה היא באר שבע. אלא הכי קאמר **ויקרא אתה** הבאר **שבעה**, **על** אשר קרא שם העיר באר שבע. מיהו בתחלה נקראת באר שבע על שם השבועה ועל ידי כך באו שם עכשיו לחדש השבועה. חז"ק. איך עשה יצחק שותפות עם אבימלך הא אמרינן במסכת ע"ז דאית ביה משום לפני עור לא תתן מכשול. דקעבר אלא ישמע על פיך.

פסוק לה

ותהיין מרת רוח לפי שעתיד לומר אם לוקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים קדם ולמדך כאן שלא היו נוחות ליצחק ולרבקה. ועוד אם היה לה ליצחק ולרבקה נחת רוח מהם היו יושבות בבית אחד וכשיבא יעקב ליטול את הברכות יהיו מודיעות ליצחק אין זה עשו בכורך לפיכך קדם ולימדך כאן שהיו מורת רוח ליצחק וגרשם מביתו. [מרת רוח מקנתרות]

ליצחק ולרבקה ליצחק תחלה כדברי רבותינו לפי שרבקה היתה בת כומרים לא הזיק לה ע"ז כמו ליצחק בן קדושים.

פרק כז

פסוק א

ותכהין עיניו ולא עיני רבקה משום שהאשה נבראת מן העצם ונשי עשו מן העצם ואין עצם מזיק עצם אבל יכולין להזיק אדם היינו יצחק שתחלתו מן האדמה. ד"א **עיניו** ולא עיני רבקה לפי שהיתה למודה בבית אביה בעשן עבודת כוכבים.

פסוק ב
לא ידעתי יום מותי ואם אמות תפסיד הכל ממון ושררה שהרי מכרת לו בכורתך ולפיכך אני רוצה להקדים לתת לך הכל מחיים ולא יוכל יעקב להוציא מידך כלום שהרי מתנת בריא קיימת.

פסוק ג
תליך האשפה שתולין אותה בחגורת המתנים.
וצודה לי ציד ואם תאמר היאך מסתייע מילתא שהיה אוכל איסור בשוגג השתא ומה בהמתן של צדיקים וכו' אלא יש לומר שלא אכל משחיטתו משהיה כופר והדברים ידועים שהרי הקדימו יעקב בגדי עזים ומה שכתב כי ציד בפיו היינו קודם שכפר.
צידה ה"א יתירה הזהירו על חמשה דברים שהייה דרסה חלדה הגרמה עיקור, המעכבים את השחיטה.

פסוק ד
והביאה לי ואכלה הרי מכרת לאחיך בכורה בשביל הנאת סעודה אחת ובהנאת סעודה אחת אחזירנה לך שאתן לך כל השררה כדכתיב הוי גביר לאחיך.
בעבור תברכך נפשי אמר לו בני הלילה הזה פסח הוא עליונים אומרים שירה ואוצרות טללים נפתחים והברכה חלה מפני המברכים.

פסוק ה
בדבר בבי"ת.

פסוק ז
ואברככה לפני ה' פי' על פי הדבור שעל כל ברכה וברכה שיברכך אביך הקב"ה יסכים על ידו לפיכך אני מצוה אותך לחזור אחריהם. ודוגמא זה פי' בפרשת נח גבי נמרוד.
ואברככה בכ"ף ה"א. [בדבר בבי"ת].

פסוק ט
טבים שיהיה בהם טעם.

פסוק י
והבאת לאביך ואכל כדי שיברכך בלב טוב שאין שכינה שורה אלא בלב טוב ומתוך שמחה.

פסוק יא
איש שער תרגם ירושלמי גבר בגיר לשון בוגרת שהיא מלאה שעיר.

פסוק יב
והבאתי עלי קללה ולא ברכה ע"כ אני [איני] אומר לו אני עשו דבלאו הכי לא יאמין לי ואם ימושני יכירני ויקללני לפי שכזבתי לו.

פסוק יג
עלי קללתך בני אין לי ולך לירא מן הקללה שהרי בטוחה אני כמה שאמר הקב"ה ורב יעבד צעיר. ד"א אפי' ימושך לא יקללך כי מעצמו יבין שלא עשית זאת מדעתך כי אם מדעתי שאני רגילה לעמוד לפניו והשאתי ערמה זאת אותך, ואם בא לקלל יקללני. ד"א **עלי קללתך בני** דוגמא על עמך ברכתך, שהרי למה יקללך ואתה מביא לו מטעמים אבל עלי לקללך שאתה מסרב מצותי. אך שמע בקלי ולך קח לי.

פסוק טו
החמדת נאים וחדשים שמתכבד בהן בפני הבריות ומשמש בהן בפני אביו ולפיכך הריחן יצחק שהרי בגדים חדשים ריח הצבע נודף. ד"א **החמדת** שהיה לובש אותם כשהיה יוצא השדה לצוד ציד והיו נודפים ריח השדה, והאילנות כדכתיב וירח את ריח בגדיו ויאמר וגו' כריח השדה ואותו היום לא לבשם עשו כשהלך לצוד ציד.
החמדת מצינו בבגדים בלשון נקבה ובגדיו לא תשרפנה.

פסוק טז
הלבישה על ידיו לפי ששערו קשה משל טלאים ודומה הוא לשער אדם.

פסוק יט
אנכי עשו בכרך י"מ שלפי צורך שעה אפשר לשנות הדבור כגון אברהם אמרי לי אחי הוא, ונשתחוה ונשובה אליכם, וכגון דוד שבלבל דבריו עם אחימלך ואמר ויהי הנערים קדש. גם אמר שהיה הולך בשליחות המלך. וגם אלישע אמר לחזאל מלך ארם לך אמור לו חיה תחיה והראה הקב"ה שיהרג, וכן מיכיהו שאמר לאחאב עלה והצלח אלא לפי מה שראו אמרו. ד"א לפי שקול הדעת לא כחש לו, כך אמר לו **אנכי** במקום עשו בכרך שהרי כבר מכר לי את הבכורה.
בעבור תברכני נפשך וכי יעקב משמש היה על מנת לקבל פרס אלא אמר יעקב, אומר לאבי דברים שבינו ובין עשו שאמר לו בעבור תברכך נפשי.
תברכני הנו"ן בדגש.

פסוק כב
הקל קול יעקב לא נסמוך על הקול שלפעמים הוא משתנה ע"י צעקה וקורא פעמים עבה ופעמים צלול אבל על כי היו ידיו כידי עשו אחיו שעירות כסבור דבר ברור הוא ודבר זה גרם לו ברכה.

פסוק כה
ויבא לו יין וישת שהיין מערבב קצת דעתו של אדם ולא ידקדק אם הוא עשו אם לא.

פסוק כז
וירח את ריח בגדיו שהיה רגיל להריח.
ויאמר ראה ריח בני משהריח ריח הבגדים אמר אין כאן ספק. וצריך לסרס המקרא ראה בני ריח אלו, כריח השדה. ד"א **ראה ריח** לשון ראה נופל על כמה דברים ואפילו בלי לעז, דוגמא ראה נתתי לפניכם את הארץ.
כריח השדה בגדים שהוא מלובש בהם ריחם **כריח השדה** לפי שבהם אדם יוצא השדה.
אשר ברכו ה' י"מ קאי הוא, **אבני** שנתן לו הקב"ה את א"י כדכתיב לך ולזרעך.

פסוק כח
מטל השמים שהרי ארץ כנען נתונה לזרעו של אבא ולזרעי, וגשמים אין יורדים בה אלא ב' פעמים בשנה. יורה במר חשון ומלקוש בסיון נשאר כל ימות השנה צריכה טל מן השמים.
ומשמני הארץ כענין שנאמר חמאת בקר וחלב צאן.

פסוק כט
וישתחו לך לאמים, **וישתחו** כתיב וישתחוו קרי. הוה גביר לאחיך הסכימה דעתו לדעת שגזר הקב"ה ורב יעבד צעיר.
[**הוה גביר** היה גביר, והוא לשון נתינה].
בני אמך אם היא תנשא עוד אחרי מותי.
ארריך ארור לפי הפשט יצחק היה סבור שהוא עשו ויודע שהוא שנוא ואעפ"י כן שהיה חסיד בעיניו מ"מ גברא אלמא הוא והיה מצוי ביערים, לפיכך הקדים קללתו לברכתו ואמר לשונו לשון רבים, אבל אברהם ידוע היה שהוא אהוב ולא יקללוהו רבים כתוב לשונו בלי יחיד ומקללך אאור.

פסוק ל
ויהי אך יצא יצא יעקב. **אך** מלמדנו כי לא נשתהה עשו בשדה אפי' רגע אחד אלא כדי שיעור שנתברך יעקב ויצא והלך לו.

פסוק לא
יקם אבי שהיה מנמנם אחר אכילתו.

פסוק לג
ויחרד יצחק פרש"י ראה גיהנום פתוחה מתחתיו לפי שרצה לקלל את יעקב. וי"מ אמר יצחק אם אני טעיתי בין עשו ליעקב בזה אין אני חרד ואין לי תימה בדבר שהרי כהו עיני ולא הכרתי אותו. אבל על זאת אני חרד שאין דבר נסתר מעיני הקב"ה היאך הסכים להעביר הבכורה מן הגדול ונתנה לצעיר. [**ואכל** משפט לשון הקודש בהיות התנועה באות הבא אחר הוי"ו יפתחוהו].
גם ברוך יהיה שע"פ הדבור ברכתיו שהרי קנה הבכורה ממך ושורת הדין עשיתי. ד"א **גם ברוך יהיה** לפי שכבר אמרתי לו אוריך ארור ואם אקללהו אקלל את עצמי ולכך איני חפץ לקללו. וא"ת לא אקללהו ולא אברכהו כבר אמרתי לו מברכיך ברוך לכך אני מברכו שאני מברכך א"ע. ד"א גם ברוך יהיה מפי הקב"ה עתיד הוא להיות ברוך.

פסוק לה
ויקח ברכתך ברכה שהיתה ראויה לך שאתה בכור.

פסוק לו
את בכרתי לקח פיו הכשילו, לגלות כי דינו של יעקב בבכורה.

פסוק לז
ואת כל אחיו קרוביו בני ישמעאל וקטורה.
ולכה בכ"ף ה"א.
איפוא מה אעשה בני שלא נתן הקב"ה לאברהם רק ארץ כנען ואני נתתיה לו כולה.

פסוק לט
הנה משמני הארץ מקצת ארץ ישראל שהיא שמני הארץ.
יהיה מושבך זה הר שעיר הסמוך לא"י בחלקו של יהודה והיא ארץ שמנה ונשקית מטל השמים כא"י. ומנין שהסכים הקב"ה על ידו שנאמר ואתן לעשו את הר שעיר. יהיה מושבך בין תזכה בין לא תזכה דאי בזכותא תליא מילתא לא אתיא לעולם, אבל בישראל כתיב מדת הדין ללמדך אם יזכו.

פסוק מ
ועל חרבך תחיה בשכר שלקחת תליך וקשתך במצותי.
[**ועל חרבך** בחרבך תחיה]
ואת אחיך תעבד אמר עשו מאחר ששמתו גביר לי הוא ינהוג בי מנהג בזיון אמר אביו **ועל חרבך תחיה** תשמישך יהיה בחרב ואין זה מנהג בזיון. אמר עשו אעפ"כ בתשמיש חרב יטריחני יותר מדאי א"ל **ואת אחיך תעבד** בתשמיש זה וירחם עליך. **כאשר תריד** כמו אריד בשיחי כשיכביד עולו עליך יותר מדאי, **ופרקת עלו** תניח לו ארצך ולא תעבדנו כמו שעושים הפרשים כשהשר מטריחם יותר מדאי הם מניחים לו הקרקע שמחזיקים ממנו ושוב לא יעבדוהו. ל"א **כאשר תריד** ל' וירד מיעקב כאשר תמשול **ופרקת עלו** וכן מצינו בימיו פשע אדום וימליכו עליהם מלך.

פסוק מא
וישטם עשו את יעקב על הברכה י"מ **על הברכה**, לא קאי אברכה דיעקב אלא קאי הוא אברכה דעשו שברכו אביו, על חרבך תחיה, ובה היה בטוח. וה"ק **וישטם עשו את יעקב** על בטחון **הברכה** דעל חרבך תחיה וגו'.
יקרבו ימי אבל אבי ולא יוליד עוד בן שינקום יעקב אחי.
ואהרגה הוי"ו בשו"א והאל"ף בפת"ח.

פסוק מב
ויגד לרבקה את דברי עשו היה אומר בגלוי שבלבו היה יקרבו ימי אבל אבי וגו' והלך השומע והגיד לה.

פסוק מד
ימים אחדים שנה אחת.

פסוק מה
למה אשכל גם שניכם יום אחד אביך ואתה שהרי עשו אמר יקרבו ימי אבל אבי וגו' נמצא שיצחק מת עשו יהרג את יעקב ואז אהיה שכולה משניהם ביום אחד מבעלי ומבני. והעיקר כדפרש"י. **וגם** אתא לרבות את רבקה לומר כשתהיה היא שכולה מבניה הרי היא חשובה כמתה.
יום אחד אע"פ שמיתתן לא היתה ביום א' קבורתן מיהא ביום אחד הוא. כך שנויה במסכת סוטה.

פסוק מו
אם לקח יעקב אשה מבנות חת כונתה להרחיק יעקב מעשו. אמרה לו רבקה ליצחק אם לא תזהירנו על זאת, תמיד ישאף לישב פה ויקח אשה בת גדולים וחזקים להתחזק ולעמוד נגד עשו.

פרק כח

פסוק ג
ואל שדי מי שיש די באלהותו לכל הבריות יברך אותך ארי"א אין קיום השטר אלא בחותמיו לפיכך ברכו אחר ברכת ויתן לך פעם אחרת מדעת היא ברכת **ואל שדי יברך אותך** היא קיום השטר שלא יאמרו במרמה לקח יעקב את הברכות.

פסוק ד
לרשתך את ארץ מגריך מאחר שלא תקח אשה מארץ כנען שהם עבדים כמו שצוה לי אברהם אבי.

פסוק ה
אם יעקב ועשו הוצרך לכתב שלא תתמה איך יצא רשע כעשו משני צדיקים כמו יצחק ורבקה לכך נאמר אל לבן בן בתואל הארמי אחי רבקה אם יעקב ועשו להגיד לך כדאמרי' בעלמא רוב הבנים דומים לאחי האם, עשו דומה אל לבן אחי אמו. ד"א **אם יעקב ועשו** שלטובת שניהם נתכוונה כדכתיב למה אשכל גם שניכם יום אחד.

פסוק ט
וילך עשו אל ישמעאל שנו רבותינו בהחובל אמרי אינשי דיקלא בישא גבי קינא דשרכי פרש"י אלנות בטלים ואין עושין פרי. כמו גברא שרכא בטל כלומר דרך דקל רע ליגדל בצד אלני סרק דבר זה כתוב בתורה וילך עשו אל ישמעאל שנוי בנביאים ויתלקטו אל יפתח אנשים רקים. ומשלש בכתובים כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו. אפילו לספר בן סירא קרי התלמוד כתובים. ויקח את מחלת בת ישמעאל אמר עשו בברכות אחרונות הללו נתן יצחק ליעקב את ארץ כנען שנתנה לאברהם וצוה לו לקחת אשה ממשפחתו ושלא מבנות כנען לקחה ומה שנשאתי מבנות כנען הפסיק ממני ארץ כנען, הלך ולקח לו את בת ישמעאל אמר שמא מעתה אזכה לנחלת אברהם.
אחות נביות הגדול באחיו.**נשלם סדרא דפרשת תולדות**

פסוק י

ויצא יעקב פרש"י על ידי שבשביל שרעות בנות כנען וכו', פי' לפי' וה"ק ע"י שהפסיק ענין עשו פרשתו של יעקב שכתוב וירא עשו כי ברך יצחק וגו' ולמה הפסיק, תשובה לדבר שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק הלך עשו אל ישמעאל ומשגמר ענינו של עשו חוזר לענינו ראשון דהיינו ענינו של יעקב. ולמה פרשה זו סתומה לפי שהיה סתום בבית עבר. ד"א לפי שהעלים יציאתו מן העיר בשביל עשו אחיו נסתמה הפרשה. גם בכל הסדר לא תמצא שום פרשה מה שאין כן בכל שאר הסדרים. ועוד שהענין מחובר למעלה אל וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם. כמו שפרש"י אלא שהפסיק בנתים בוירא עשו כי ברך יצחק את יעקב וגו' וחוזר ומפרש יציאתו בשביל חלום הסולם והליכתו לפדן ארם.

באר שבע מקום מיוחד לשבועה ויצא לו משם פן ישבעוהו שלא הערים על הברכות.**באר שבע** מקום קרוב לחברון היה כדכתיב בעקדה וישב אברהם בבאר שבע, וסמוך ליה ותמת שרה בקרית ארבע היא חברון. ועוד כתיב כאן **ויצא יעקב מבאר שבע** וכתיב בפרשת וישלח ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע היא חברון.

וילך חרנה באותו יום הלך עד חרן ומקרית ארבע נסע כדאמרינן לאלתר ואמרו חכמים מקרית ארבע עד חרן מהלך שבעה עשר יום ובשתי עשרה שעות הלכן יעקב. **חרנה** הוא חרן הוא פדן ארם כדכתיב לעיל אל לבן אחי חרנה, וכתיב לאלתר קום לך פדנה ארם וגו'.

פסוק יא

וילן שם בעל כרחו שהרי **בא השמש** וכדאמר רב יהודה לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב. אבל אם לא בא השמש היה הולך כפי היכולת כדי להרחיק מעשו.

ויקח מאבני המקום מאבני המזבח שיצחק אביו נעקד עליו ופרש"י שכולן נעשו אחת ונמצא באגדה רמז לו בהן שתהא מטתו שלמה. וי"מ **ויקח** אבן אחת מתוך אבני המקום והיינו דכתיב לאלתר ויקח את האבן אשר שם מראשותיו.

וישכב במקום ההוא ולא על כרים וכסתות אף על פי שהיה קרוב לעיר כדכתיב, ואולם לוז שם העיר לראשונה. אלא לפי שהיה רוצה להשכים בבקר כדכתיב

וישכם אברהם בבקר. ואם היה מתאכסן בתוך העיר לא היה יכול לצאת בהשכמה שהשערים סגורים. ד"א לכן שכב חוץ לעיר לפי שמקום מבוא העיר היה נעלם כדכתיב בשופטים גבי לוז, הראנו נא מבא העיר, ולא היה יכול אדם לעמוד על פתחה.

פסוק יב

עלים וירדים בו, **עלים** תחלה ואח"כ **ירדים** ונשארים למטה כאדם העולה מן הבית לעליה ואח"כ יורד בבית ונשאר בבית ובשביל כך אמר אין זה כי אם בית אלקים, כלומר דירתם כאן ולכך עולים תחלה ואלמלא אין דירתם כאן אלא לפי שעה היה לו לומר יורדים ועולים. בתרגום ירושלמי מפרש, המלאכים שהיו ממונים ללוותו היו עולים למעלה לבשר לשאר המלאכים בואו למטה וראו את יעקב הנחמד למראה שדמותו חקוק בכסא הכבוד והיו המלאכים עולים ויורדים ומסתכלים בו.

פסוק יג

אברהם אביך מלמד שבני בנים הרי הם כבנים.

הארץ אשר אתה שכב עליה מאי רבותא, אלא ע"י שאתן לך מעט קרקע משם תפרוץ בכל הרוחות ותכבוש כל סביבותיך משל כמו שהיו עושים מלכים לפרשים חשובים שנותנים להם מעט קרקע והם הולכים וכובשים בגבורתם כל סביבותם. כאן פרש"י קפל הקב"ה כל ארץ ישראל תחתיו כל זה הראה לו הקב"ה בחלום כגון עניינו של סולם.

פסוק טו

ושמרתיך שמירה היה צריך מפני עשו אחיו והשבתיך אל האדמה הזאת וכן כתיב וישב יעקב אל יצחק אביו.

כי לא אעזבך בדרך הזה את אשר דברתי לך להשיבך אל האדמה הזאת, שהרי בדרכים אדם צריך שימור כדכתיב לשמרך בכל דרכיך.

פסוק יז

אין זה כי אם בית אלקים פרש"י אמר ר' אליעזר בשם ר' יוסי בן זימרא הסולם היה עומד בבאר שבע וכו' שהרי כשנסע מבאר שבע שהוא בארץ ישראל ירדו מלאכי א"י וליווהו עד קצה גבול א"י ומשם עלו ושם ירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו בחוצה לארץ. לפיכך צ"ל כי הסולם היה מתהפך לכל רוח. נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו מגיע בבית אל היא לוז. אמצע שפועו כנגד ירושלים. ושם בירושלים מוצב

עמוד שעליו מתהפך הסולם. ומוצב קאי אעמוד שעליו מתהפך הסולם שתרגומו נעוץ בארעא. וזהו דמות תבניתו. אין זה כי אם בית אלקים פרש"י ומהיכן למדו רז"ל לומר כן כלומר אחר שרבותינו פי' על פסוק זה צדיק בא לבית מלוני שמשמע שלן בירושלים שוב חזרו ופירשו יעקב קראו בית אל וזו היא לוז ולא ירושלים - אם כן דברים אלו סותרים את אלו לפיכך אני אומר שנעקר הר המוריה ובא לכאן עד בית אל וזו היא קפיצת הארץ וכו' כך פרש"י. ומה שעקם יעקב את דרכו שהרי כל מי שרוצה ללכת דרך ישר מבאר שבע לחרן הוא הולך ממערב למזרח שכן חרן למזרח של ארץ ישראל כדכתיב ארם מקדם ופלשתים מאחור וחרן וארם אחד הם כדאמרינן לעיל, והוא הלך מבאר שבע לחרן דרך הר המוריה לבית אל דהיינו מדרום לצפון עד בית אל כשטת פרש"י, אלא י"ל הוא הדרך שבא בו אברהם זקנו כשיצא מאור כשדים והלך לו לחרן ומחרן לבאר שבע ובכמה מקומות, שבאותו הדרך נתיישבו שם אברהם ויצחק כמו שמצינו בפרשיות של מעלה, והיו רגילין באותו הדרך ומכירין בו לפיכך הלך בו יעקב. ומה שפרש"י אפשר עברתי במקום שהתפללו אבותי וכו', לא על הר המוריה אמר כן שהרי בהר המוריה התפלל כמה פעמים וכמו שאמרו רבותינו אין אדם יודע לשער כמה נסוכים נסך יעקב אבינו בהר המוריה אלא על בית אל אמר כן שהרי אברהם נתפלל שם ובנה בו מזבח כדכתיב בפרשת לך לך ויט אהלו בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח. אמרו רבותינו אלמלא לא התפלל אברהם אבינו בין בית אל ובין העי לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט. ומה שנקרא שם המקום בית אל על העתיד נקרא שהרי לוז שם העיר לראשונה ויצחק כמו כן נתפלל על אותו מזבח שבנה שם אברהם אבינו ואעפ"י שאין בידינו כתב וראייה על זה, יש לנו לומר כי בודאי על אותו מזבח נתפלל יצחק כמה ימים ושנים. אבל יעקב לא היה שם ולא נתפלל לשם מקודם לכן, ועל זה אמר אפשר עברתי על מקום שעברו אבותי ולא התפללתי שם יהב דעתיה למיהדר מחרן שהיה עומד שם ללכת עד בית אל להתפלל שם, מיד קפצה לו הארץ ר"ל העיר שכבר היה שמה לוז, ובאה נגדו עד חרן. אמר הקב"ה אין תפלת הצדיק נשמעת אלא בבית הכנסת או בבית המדרש מיד נעקר גם הר המוריה ובא עד חרן. בתר דצלי ובעא למיזל אמר הקב"ה צדיק זה

בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה מיד שקעה לו החמה שנאמר כי בא השמש וישכב במקום ההוא ויחלם והנה סולם מוצב ארצה וגו'

אין זה כי אם בית אלקים פי' המקום הזה אני מכיר כי התפללתי בו כמה פעמים וידעתי כי הר המוריה בא לכאן ואחרי שמקום המקדש בא לכאן אקרא אני לעיר בית אל בזכות בית המקדש שבא לתוכה, כדכתיב ויקרא למקום ההוא בית אל ואולם לוז שם העיר, והר המוריה חזר למקומו, אך האבן אשר שם מראשותיו שהיתה מהר המוריה נשארה שם בלוז להיות לאות ולעדות ששם קפץ הר המוריה וגם לוז חזר למקומו ויעקב והאבן עמו כדכתיב ויקח את האבן וגו' ומשם עמד יעקב בבקר ממשכבו ללכת חרנה, ואין לומר שבחרן עמד יעקב ממשכבו שהרי כתיב בסמוך וילך ארצה בני קדם. וכתיב בתריה ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו, ובשובו מבית לבן בנה עליה מזבח כדכתיב בפרשת וישלח ויבא יעקב לוזה הוא בית אל, ויבן שם מזבח ויקרא למקום ויצב יעקב מצבה מצבת אבן ויסך עליה נסך ויקרא שם המקום בית אל.

וזה שער השמים פרש"י מקדש של מעלה מכוון כנגד מקדש של מטה הרי הוא קפץ נגד יעקב כדאמר לעיל לכך צריך לומר שגם מקדש של מעלה קפץ כנגדו.

פסוק יח

ויקח את האבן אבן שתיה היא שממנה נשתת העולם.

ויצק שמן על ראשה משח אותה לקדשה להקריב עליה קרבנות בשובו מפדן ארם. כמו שמצינו בכלי משכן וימשחם ויקדש אותם. וכן מוכיח לפנינו אנכי האל בית אל אשר משחת לי שם מצבה. ד"א לסימן משחה כדי שיכירנה כשיחזור.

פסוק יט

ואולם לוז שם העיר לראשנה ועל שם המקום שהיה חוץ לעיר ששם לן יעקב נקרא שם העיר בית אל.

פסוק כ

וידר יעקב נדר וא"ת הא אמרינן טוב מזה שאינו נודר כל עיקר. אלא י"ל **לאמר** כתיב, להורות לדורות שיהיו נודרים בעת צרתם כמו שהוא נדר בשעת הדחק.

אם יהיה אלקים עמדי ירא היה פן יגרום החטא. ויש מפרשים אותו לשון שבועה כלומר כן **יהיה אלקים עמדי ושמרני בדרך** וגו'.

פסוק כב
והאבן הזאת אקריב עליה קרבנות ואפריש מעשרות. וי"ו דוהאבן יתירה היא והיה ה' לאלקים לדיין ונוקם והאבן הזאת. וא"ת איך עשה יעקב מזבח מן האבנים ששם מראשותיו הא אמרי' בשלהי זבחים מזבח שלא נשתמש בהן הדיוט וכו' אלא י"ל בבמת יחיד אין להקפיד. יהיה בית אלקים מקומה יהיה בית אלקים. ותיבת יהיה לא אאבן קאי ד"א דוגמתו מצינו לשון זכר גבי נקבה אך בגורל יחלק את הארץ אתן את הארץ הזאת ולא נשא אותם הארץ.

פרק כט

פסוק א
ארצה בני קדם ארץ ארם כדכתיב ארם מקדם.

פסוק ב
וירא והנה באר בשדה כל הפרשה הזאת עד ויגל את האבן וגו' לא נכתבה אלא להודיע כמה גדול כחו של יעקב.
רבצים עליה ממתינים אצלה.
והאבן גדלה על פי הבאר שלא יפול בה בריה וכלים ושלא ישאבו ממנה שאר בני אדם.

פסוק ה
לבן בן נחור בתואל אביו היה חדל אשים וכשבא לבן לחרן כבר מת בתואל ולא היה ידוע באותו מקום והיו מכנים על שם נחור זקנו שהיה איש ידוע.

פסוק ז
לא עת האסף דוגמא ואין איש מאסף אותי הביתה.
השקו הצאן ולכו רעו למה היה ליעקב לומר להם כל כך, אלא מתיירא היה שמא תלך לה רחל עם הרועים והוא היה רוצה לדבר עמה.

פסוק ט
ורחל באה עם הצאן אשר לאביה כי רעה היא אבל לאה עיניה רכות ורוח והאויר קשים לה לפיכך לא היתה רועה ועוד כדי לחלוק כבוד לגדולה.

פסוק יב
ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא ואח"כ וישק יעקב לרחל. ד"א ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא כדי שלא תתגנה על אשר נשקה. ותגד לאביה לפי שהגיד לה כי

אחי אביה הוא. אבל רבקה שלא היתה יודעת מי הוא כתיב ותגד לאמה שהבנות מצויות אצל אמותיהן.

פסוק יג

ויספר ללבן את כל הדברים האלה שבאו לידו הבכורה והברכה כדי שיתרצה לו לבן להשיא לו בתו. ועוד ספר לו איך ברח מפני עשו אחיו שלא יתמה איך בא ריקם בלא שום דבר.

פסוק יד

אך עצמי ובשרי אתה מן הדין היה לי להרחיקך מעלי כמו שהתרחקת משאר קרוביך מאחר שרמית את אחיך פעמיים. אך עצמי ובשרי אתה ולא ארחיקך מעלי.

וישב עמו חדש ימים למדך תורה דרך ארץ עד אימת צריך אדם ליטפל בקרוביו, ד"א לבן שמע מה עשה יעקב לעשו ונתירא להשכירו עד שניסהו מה הוא עסקו.

[**חדש ימים** חדש שלם מימים].

פסוק יח

ויאהב יעקב את רחל כבר נתן עיניו בה.

אעבדך הבית בחטף קמץ.

שבע שנים היה לו לומר שנה או שנתיים אלא לא היה בדעתו של יעקב שיתנו לו אשה יפה כרחל בשביל עבודה מועטת ולכך אמר שבע שנים.

ברחל בתך הקטנה שאינה חשובה בעיניך כלאה כי רועה היא ועל כן אמר להיות רועה תחתיה. ד"א **ברחל** אמר אם אשא הבכורה יחזור עשו ויבא עלי ויאמר לא דייך שנטלת בכורתי וברכתי אלא אף אשתי אנסת.

פסוק כ

ויהיו בעיניו כימים אחדים דבר מועט היה בעיניו לעבוד בשבילה ז' שנים מרוב חיבתו בה, ואילו היה לבן שואל יותר היה יעקב עובד. ד"א לאחר שעבד היו בעינו כימים אחדים אבל בשעת העבודה היו בעיניו כימים מרובים מתוך אהבתו אותה.

פסוק כא

כי מלאו ימי שבע שנים שעבדתיך. ד"א ימי הזקנה דוגמא זקן ומלא ימים.

פסוק כד

את זלפה שפחתו והלא בנותיו היו אלא כתוב היה בנימוסי הארץ בנותיו מפלגשיו נקראות שפחותיו.

פסוק כה
ויהי בבקר והנה היא לאה מקרא זה מלמדנו צניעותו של יעקב שלא ריבה דברים אפילו עם אשתו שאלו דבר עמה היה מכירה בקול שהרי כבר דר עמה שבע שנים. וא"ת והא היו לה קדושי טעות דהוא סבור שהיא רחל, וי"ל משידע שהיא לאה בעל לשם קדושין.

פסוק כז
ונתנה לך גם את זאת לשון רבים לפי שמתחלה רימהו לבן ליעקב ולא היה יעקב מאמינו עד שהבטיחוהו עכשיו אנשי המקום.

פסוק כח
ויתן לו את רחל וא"ת איך נשא יעקב אבינו שתי אחיות בחייהן הרי קיים את כל התורה כלה אלא אמרו רבותינו גר שנתגייר כקטן שנולד דמי. וי"א לאה ורחל משתי נשים היו וגר אין בניו מתיחסים אלא אחר האם כדנפקא לן מכי יסיר את בנך ולכך הותרו ליעקב.

פסוק ל
ויאהב גם את רחל מלאה מהו גם [את] אלא נוהג שבעולם אשה ראשונה שאדם בועל אהבתו תקועה בלבו עולמית וכאן יעקב אהב את רחל כשבא אליה יותר מלאה אעפ"י שבא אל לאה תחלה וזהו גם.

פסוק לד
ילוה אישי אלי עד עכשיו הייתי מנהלת שני בני בשתי ידי ועכשיו שנולד לו בן שלישי יצטרך אישי לסייע לי לנהלם.
על כן קרא שמו לוי יעקב קרא שמו שסברת שמו תלויה ביעקב כדכתיב עתה ילוה אישי אלי ואע"פ שסברת שם זבולן תלויה ביעקב כדכתיב יזבלני אישי והיא קראתו זבולן י"ל לפי שלא הודה יעקב לדבריה להיות עיקר דירתו עמה, אלא עם רחל לכך קראתו לאה.

פסוק לה
ותעמד מלדת כתב בה לשון עמידה כי לאחר מכן שבה אל לדתה, ולא שבה עד לאחר לידת אשר.

פרק ל

פסוק א
ותקנא רחל באחתה לא נתקנאה בה עד שילדה בן רביעי שעכשיו נטלה יותר מחלקה הראוי לה מי"ב שבטים.

פסוק ד
את בלהה שפחתה לאשה וכן בזלפה ותתן אותה ליעקב לאשה. וכתיב והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו, מלמד שאף הם היו נשיו בכתובה וקדושין ולא היו השבטים בני פלגשים ולא נמצא בהם לשון פילגש רק כשמזכירים עם רחל ולאה הגבירות, ובבלהה לאחר שבלבל ראובן יצועי אביו שנתחללה וכבר נולדו גד ואשר.

פסוק ו
דנני שנתעקרתי, **וגם שמע בקלי** שזכיתי לבנים.

פסוק ח
נפתלתי עם אחתי אמרה בתחלתה דנני אלקים וחברני עם אחותי. שכשם שבצלאל הבא מאחותי נבחר להיות עושה מלאכת המשכן כך יהיה נבחר אהליאב למטה דן הבא ממשפחתי. **גם יכלתי** עליה שנצחתיה שבבית עולמים לא יהיה מזרעה שום בונה אלא מנפתלי הבא ממשפחתי כדכתיב וישלח ויקח את חירום ממטה נפתלי.

פסוק יא
ותאמר לאה בגד לשון בגידה אעפ"י שנתתי לו שפחתי לא היה לו לשכב עמה מאחר שילדתי לו ארבעה בנים ואעפ"י שבא אל שפחת רחל, לרחל לא היו לה בנים. והבן השני שילדה שפחתה קראתו אשר, כלומר שבח הוא לי שהנחתיו לשכב עם שפחתי. **בגד** כתיב, בא גד קרי. ד"א פי' שתי תיבות בא גדוד וחיל של בנים שכבר ילדתי ד' ועכשיו שפחתי אחד.

פסוק יד
וימצא דודאים תאנים.

פסוק טו
המעט קחתך את אישי שהרי אנכי נשאתי לו תחילה ואת נעשית צרתי.

פסוק טז
וישכב עמה בלילה הוא דוגמא ויקם בלילה הוא דפרשת וישלח.

פסוק יח
נתן אלקים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי ואע"פ שאחותי עשתה כן, היא עשתה לפי שלא היו לה בנים. אבל אני הרבה בנים היו לי ובשביל גמילות חסד שעשיתי שמסרתי לו שפחתי, **נתן אלקים שכרי** ועל שאמרה כך ושאמרה כי שכר שכרתיך נקרא יששכר בשני שינ"ן.

פסוק כ
יזבלני אישי יזבול עמי כמו בני יצאוני גדוד יגודנו המשמשים כשתים. ד"א צריך שיעשה בית מדור לי ולבני שהרי ילדתי לו ששה בנים.

פסוק כא
ואחר ילדה בת אין כתיב בה הריון ללמדך שהיא היתה תאומים לזבולון. ד"א לכך אין כתיב בה הריון לפי שלא היתה בת אלא בשעת לידה אבל כל זמן ההריון היתה בן, ולאה דנה בעצמה כמו שפרש"י. והחליף יוסף בדינה כמו שיסד הפייט עובר להמיר בבטן אחות.

פסוק כב
ויזכר אלקים את רחל אשריהם הצדיקים שהופכים מדת הדין למדת רחמים.

פסוק כג
אסף אלקים את חרפתי כרת, כמו נאספה שמחה וגיל.

פסוק כה
ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף כלומר כאשר תמו ימי עבדותו שהרי בשבע שנים אחרונות נולדו כל השבטים. ורחל ילדה באחרונה דכתיב ורחל עקרה וכשנולד יוסף תמו י"ד שנה של ימי עבדותו לפיכך **ויאמר**, **שלחני ואלכה** וגו'. ד"א **ויאמר**, **שלחני** אבל קודם שנולד יוסף לא נטל יעקב רשות אמר שמא לא יתן לנו רשות ולא יניחנו ללכת עמו, כי ירא לאמר ישנאנה ויגרשנה לפי שהיא עקרה, תנן התם בסדר עולם אחד עשר שבטים ודינה כולם נולדו בשבע שנים כל אחד ואחד לשבעה חדשים. פי' לכל אחד ואחד ששה חדשים לעיבור ושבוע לטומאה. והכי קיי"ל יולדת לשבעה יולדת למקוטעין.

פסוק כו
[**אשר עבדתי אתך בהן** בנשים ולא בילדים].

פסוק כז
[נחשתי - **לשון אות**, **סימן**].

נחשתי תרפים היו לו ובשביל כך היה הולך לקראת נחשים.
נחשתי ויברכני פרש"י כשבאת לכאן לא היו לו בנים כדכתיב ורחל בתו וגו', חז"ק הרי פתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר שנולדו לו בנים ללבן קודם ביאת יעקב, ומה שכתוב כי רועה היא ולא הם היינו לפי שעדיין קטנים היו בני שנה או שנתיים.

פסוק כח
ויאמר נקבה שכרך וגו' לעיל קאי, כלומר אם נא מצאתי חן בעיניך שידעתי שנתברכתי בגללך **נקבה שכרך עלי** וגו'. והא דכתיב **נקבה שכרך** משום שהפסיק בינתיים בדברים חזר לאמר **ויאמר**, וכפל לשון כזה יש הרבה במקרא.

פסוק כט
אשר עבדתיך באשה ולא בשכר.

פסוק לא
ויאמר מה אתן לך בשביל אותה עבודה שעשית עמדי,
ויאמר יעקב לא תתן לי מאומה מאותה עבודה כי באשה עבדתי אבל אם תרצה שאשוב לרעות צאנך עשה לי הדבר ואז אשובה ארעה צאנך.

פסוק לב
כל שה נקד וטלוא כלומר בחום נקוד וטלוא דווקא. אבל לא כבש ותיש ועז ולא עקודים והוא הסיר אף העקודים והזכרים זקנים שהעמיד להוליד מהם כדכתיב ויסר ביום ההוא את התישים העקודים. וזהו רמאות גדול שהרי לא היה התנאי כך ולכך עשה יעקב את המקלות מפוצלין.
חום בכשבים אבל לא בעזים כי רובם חום הוא.**חום** רו"ש בלע"ז.

פסוק לג
וענתה בי צדקתי וגו' סרסהו וענתה לפניך בי צדקתי ביום מחר כי אתה תבא על שכרי לראות מה לקחתי בשכרי.
ביום בבי"ת.

פסוק לז
מקל הקו"ף בפתח, בשביל הדבקות דוגמת מעשר בקר וצאן מספד תמרורים.
לבנה לח לבנה, אין בשרו נראה לבן אלא כשהוא לח. אבל הלוז והערמון בשרם לבן בין לחים בין יבשים, לכך הוא אומר לח גבי לבנה.

ולוז היינו שקדים דאמרינן בבכורות תרנגולת לכ"א יום וכנגדם לוז באילן. ואין זה קולדר"א שהרי יש מחניטתו ועד לקיטתו יותר מכ"א יום. ועוד בטנים ושקדים מתורגם בירושלמי משח דבוטנים ומשח דלוזין.

ויפצל אין לו דמיון, והוא לשון חילוק בלשון תלמוד. ועשה מהן מסוכה וגדר להכניס בהם הצאן. ולא יוכלו הנקבות לברוח מפני הזכרים והיו מתעברות לאלתר והיינו דכתיב והיה הקשורים ליעקב.

פסוק לח

ויחמנה תיבה זו אנדרוגינוס כמו ויישרנה הפרות ועוד ארבע מלכיות מגוי יעמודנה.

ותקרבו העצמות עצם אל עצמו.

פסוק לט

ויחמו הצאן לא חש לומר על רבים לשון זכר דוגמא אם יצאו בנות שילה.

אל המקלות כמו מן המקלות. לשבור אל יוסף מן יוסף. ד"א בשביל המקלות כמו כי ארד אל בני.

ותלדן הצאן עקדים ומכאן ואילך לא הציג מקלות, אלא הכשבים שהיו עקודים ונקודים הפריד יעקב ויתן שאר פני הצאן אל אלו שהיו עקודים ואת כל חום שהיה מצאן לבן.

פסוק מ

ולא שתם על צאן לבן שלא יהא פתחון פה ללבן לומר הניח יעקב בעדר שלי העקודים להוליד כמותם.

על צאן לבן עם צאן לבן דוגמא על שדה הארץ יחשב.

פרק לא

פסוק ג

ויאמר ה' אל יעקב הוא החלום שספר לנשיו.

פסוק ד

ויקרא לרחל וללאה לפי שהיו גבירות אבל לבלהה ולזלפה ולבניו לא היה צריך לקרות, שאף הן היו תדיר אצלו בשדה לרעות עמו.

פסוק ט

את מקנה אביכם במ"ם.

פסוק י

וברדים לשון ברד, יש מהן בהרות לבנות.

פסוק טו
את כספנו עכב לעצמו כסף נדוניתינו שהיה לו לתת לנו כדרך כל הארץ.

פסוק יז
[**את בניו ואת נשיו** כיון שבניו היו גדולים הזכירם לפני הנשים].

פסוק יט
ותגנב רחל את התרפים שלא יגידו בריחת יעקב והתרפים עשויים לקסום בהם, כענין שנאמר אין אפוד ותרפים, כי התרפים דברו און.

פסוק כג
וירדף אחריו פרש"י כל מה שהלך יעקב לשבע ימים הלך לבן ביום אחד. כלומר כל מה שהלך יעקב לשבעת הימים מהלך שהיה בין לבן ובין הר הגלעד. וכמה ימים הלך בהן יעקב הוי אומר ארבעה ימים, שהרי אף בשביעי היה יעקב הולך לו ומתרחק מלבן, הלך לבן ביום אחד לפי שרדף אחר יעקב כשאר רודפים ויעקב היה כבד בעושר גדול במקנה וברכוש ובבני ביתו שהיו הרבה.

פסוק כד
ויבא אלקים אל לבן פי' וכבר בא.

פסוק כה
[**ויעקב תקע את אהלו** חבר את אהלו].

פסוק כח
לנשק לספק להם בגדים וכלים לשון נשקו בר.

פסוק כט
יש לאל ידי לעשות עמכם רע וגם אלקיכם יודע כן ומתפחד פן אקח נקמתי מכם ולכך בא אלי אמש להזהיר אותי עליכם.

פסוק לג
ויבא באהל רחל פרש"י כשיצא מאהל לאה חזר ובא לו באהל רחל קודם שיחפש באהל האמהות. מי דחקו לרש"י לומר שחפש באהל האמהות באחרונה. אלא לפי שנאמר **ולא מצא** גבי אהל שתי האמהות דבר זה מלמדנו שחיפש אהל שלהן באחרונה. וצריך לסרס המקרא, ויבא באהל יעקב ובאהל לאה ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל ובאהל שתי האמהות ולא מצא, ואהל רחל היה באמצע לפי שהיא עיקר הבית ויעקב היה תדיר שם. ואהל לאה מכאן ואהל שתי האמהות מכאן וכולם פתוחים לאהלה של רחל ולרשות הרבים. ויי"מ לפום ריהטא דקרא, אהל לאה היה

באמצע ואהל רחל מכאן ואהל שתי האמהות מכאן ואהל לאה ורחל פתוחים לרשות הרבים, אבל של האמהות לא היה פתוח לרשות הרבים כדי שלא יוכל יעקב ליכנס בו שלא בדעת רחל או לאה ולפיכך כשיצא מאהל האמהות נכנס באהל לאה, וכשיצא מאהל לאה בא לו באהל רחל.

פסוק לד

ורחל לקחה את התרפים כשיצא מאהל לאה ללכת באהל רחל, לקחתם רחל ותשמם בכר הגמל.

פסוק לח

לא שכלו נוהג בעולם הרועה מכה הצאן ודופקם ומנהלם בדוחק וע"י כן משכלות ואני לא הכתים אלא נהלתים לאט.

ואילי צאנך פרש"י מכאן דאיל בן יומו נקרא איל. וא"ת הא אמרינן בעלמא דאינו קרוי איל פחות משתי שנים והמחויב איל אשם צריך להביא איל בן שתי שנים. וי"ל דודאי בן יומו קרוי איל אבל לגבי קרבן צריך שיהא בן שתי שנים. ואילי צאנך לא אכלתי מנהג הרועה כשהוא נוהג צאן למקום רחוק למצוא מרעה דשא ואינו מוצא לקנות לו מזון לפי שנתרחק מן היישוב לוקח לו מאילי צאן שאינם ראויים לפרייה ואוכלן, אבל אני ואילי צאנך לא אכלתי.

פסוק לט

טרפה לא הבאתי אליך אפי' נטרפה באונס שמן הדין הייתי פטור כדכתיב יביאהו עד, ואמרו רבותינו יביא עדים שנטרפה באונס ויפטר. אפילו אותו לא הבאתי לך כדי ליפטר אלא שלמתיה משלי. גנבתי יום וגנבתי לילה מנהג לרעות ביום ובלילה להחזיר הצאן לדיר לבעל הצאן. ואם נגנבה בלילה לבעלה נגנבה אבל אני **מידי תבקשנה** גנובת יום וגנובת לילה ועלי לשלמה.

פסוק מא

ושש שנים בצאנך כדין עבד עברי.

ותחלף הלמ"ד בצר"י.

פסוק מב

ופחד יצחק היה לי לולי הפחד שפחדת מיצחק אבי שהוא עשיר ושר גדול.

היה לי פיי היה לי לסיוע שע"י כן נתיראת. ד"א יראת יצחק את הקב"ה היה לי והועילה לי. כאן פרש"י לא רצה לומר אלקי יצחק וכו'. חז"ק הרי אליעזר הזכיר שם המיוחד ארבע פעמים על אברהם.
כי עתה ריקם שלחתני לקחת את עבודתי בחנם כרצונך.

פסוק מג
ולבנתי מה אעשה התחיל לבן לפייסו.

פסוק נ
אם תענה את בנתי מעונת תשמיש. וא"ת אקח עליהם אחרים ועונתן של בנותיך לא אגרע, לכן אמר **ואם תקח נשים על בנתי** הרי תנאי שני.
אין איש עמנו כשר להעיד.

פסוק נב
אם אני לא אעבר אליך כשאויבים יבואו עליך לרעה אם אני לא אעבר **אליך את הגל הזה** לסייע לך, וכן אתה אם **לא תעבר אלי את הגל הזה** אם נצטרך זה לזה.

פסוק נג
ישפטו בינינו ממי שיתרשל מחבירו.
אלקי אביהם משמש קדש וחול. **וישבע יעקב בפחד אביו יצחק** לא רצה להזכיר הקב"ה אחר החול שהזכיר לבן.
בפחד אביו יצחק זה כינוי אלהות כלומר נשבע באלהי אביו יצחק ביראתו היינו בפחד אביו, והתרגום מוכיח בדדחיל ליה יצחק, ודוגמא זו מצינו הרבה בלשון תלמוד ובלשון מקרא יובילו שי למורא. ד"א יעקב הזכיר ללבן החרדה שחרד יצחק אביו בשעה שבא לקללו על שנטל הברכות בערמה כדכתיב ויחרד יצחק לומר אפיי אביו שהוא צדיק גמור הרגיש בעצמו כשבא להרע לו.
[**וישבע** וקיים].

פסוק נד
[**ויקרא לאחיו לאכל לחם ויאכלו לחם** עדות לקיום שבועה, כדרך כל לוקחים מקח].

פרק לב

פסוק ג
מחנים על שם שתי מחנות שהיו שם של מלאכים ושלו. **שלימא סדרא דפרשת ויצא**

פסוק ד
וישלח יעקב מלאכים כתרגומו איזגדין שלוחים.

ארצה שעיר שהיתה מתחלה משל שעיר וכשנשא עשו את אהליבמה ירש בה ארץ שעיר כי היתה בת ענה בת צבעון בן שעיר החורי והיה עשו הולך ובא שמה אצל נשיו ולבו נמשך אחריהן ונקרא על שמו שדה אדום, לכך אמר להם שדה להודיעך שרגילותו בשדה ע"י שהוא ציד.

פסוק ה

לאדני לעשו בפרשה זו תמצא שמונה פעמים שקראו יעקב לעשו אדוני וכנגדן מלכו שמונה מלכים באדום לפני מלוך מלך לבני ישראל.

כה אמר עבדך יעקב כדי לקרר דעתו אמר לו כך כלומר לא נתקימה בי ברכת אביך שאמר הוה גביר לאחיך אך רוצה אני להיות עבדך.

עם לבן גרתי אל תתמה מהיכן בא לי כל זה שיש לי שהרי **עם לבן** דודינו הייתי ואילו הייתי גר עם איש אחר נכרי לא היה לי שום דבר. ד"א **עם לבן גרתי** כמו שידעת במצות אבי ואמי שלא יחשוב עשו כי בשבילו הוא בורח. ד"א שלא יהא בלבו עליו על שלא הלך להקביל פניו זה עשרים שנה שהרי שכיר היה.

פסוק ו

למצא חן בעיניך להתפייס אליך שאני מגלה לך ומודיע את כל אשר לי.

פסוק ז

וגם הלך לקראתך להקביל פניך מרוב שמחה.

וארבע מאות איש עמו לחלוק לך כבוד.

פסוק ח

ויירא יעקב מאד וא"ת מאחר שפגעו בו מלאכים שבאו ללוותו ולשומרו כמו שביארנו בפ' ויצא למה היה מתיירא מעשו. אלא יש לפרש המלאכים שפגעו בו האחד היה מיכאל שר שלו והאחד סמאל שרו של עשו ובשביל כך **ויירא יעקב**, שכשם שמיכאל בא לעזרו כך סמאל בא לעזור לעשו. **ויירא יעקב** אעפ"י ששלח לו דברי פיוסין נתיירא שמא גרם החטא להמסר ביד אחיו לפי ששהא בבית לבן עשרים שנה ולא נתעסק בכבוד אב ואם וחשב כי מחשבתו של עשו לא היתה רק לרעה. ד"א באנו אל אחיך אל עשו ולא השיבנו דבר שהרי אמר אני בעצמי אלך אליו, ודי מאות איש עמו ודברתי עמו פה אל פה, ולפיכך **ויירא יעקב** שלא היה יודע מחשבתו אם לטובה אם לרעה.

ויצר לו היו"ד בציר"י.

ויחץ את העם אשר אתו אומר יעקב אם עשו ימצאני בורח אכניס בלבו שנאה.

פסוק ט

אל המחנה האחת י"מ אחת מהאמהות. והיה המחנה הנשאר לפליטה שלא יהא עשו סבר שיש לי שתי מחנות. ד"א בעוד שהיה עשו נלחם אל המחנה האחת יש שהות במחנה הנשאר לפליטה לברוח או לאחר שיכה המחנה הראשון יהא הוא ואנשיו יגעים ועיפים ויהא המחנה הנשאר לפליטה שלא יהא יגע, וילחם עמם ויהרגם.

[**המחנה האחת והכהו** כל דבר שאין בו רוח חיים פעמים נקרא לשון זכר ופעמים לשון נקבה].

פסוק י

ויאמר יעקב פרש"י ולהלן אומר וכו' ובבית לבן אמרת לי שוב אל ארץ אבותיך כלומר בבית לבן אמרת לי בהזכרת שם המיוחד שוב אל ארץ אבותיך כדכתיב בפ' ויצא ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך.

פסוק יא

קטנתי מכל החסדים קטן אני מלהיות לי כל החסדים שעשית עמי, ולכך אני ירא מעשו פן לא יהיה בידי זכות להנצל ממנו. כל לשון חסד ואמת ענין החזקת טובה הוא מירצ"י בלע"ז כמו ועשית עמדי חסד ואמת, וכמו שוב והשב את אחיך עמך חסד ואמת, דגבי אתי הגתי.

[**ועתה הייתי** הווה אני].

פסוק יב

מיד אחי מיד עשו אם לא אמר רק **מיד אחי** היה משמע קרובי ואיני אח, לכך אמר **מיד עשו**, ואם לא אמר אלא **מיד עשו** משמע עשו דעלמא לכך אמר **מיד אחי ומיד עשו**.

פן יבוא והכני ואיך תתקיים הבטחת ושמתי את זרעך. ד"א לא היה ירא שמא יהרג שהרי הבטיח הקב"ה ושמרתיך בכל אשר תלך. אלא ירא פן יהרוג עשו את נשיו ואת בניו והיינו דכתיב **אם על בנים**, האם עם בנים דוגמת על עולת התמיד. על פרשה ישרוף.

פסוק יד

מנחה לעשו אחיו לפייסו בין כוונתו לטובה בין כוונתו לרעה.

פסוק טז
גמלים מיניקות אלו הנקבות.
ובניהם אלו הזכרים. בין הכל שלשים כיצד, הנקבות עשרים והזכרים עשרה. כדרך ששלח מן החמורים והאתונות שבאו כמו כן לכלל שלשים והאחד מפרש את חברו. ולפירוש רש"י שלשים נקבות ושלשים זכרים.

פסוק יט
למי אתה וגו'. **ואמרת לעבדך** וגו' צוה להם להשיב על ראשון ראשון, על ששאלת למי אתה ואמרת לעבדך ליעקב. ועל ששאלת ואנה תלך ואמרת לאדני לעשו, מנחה היא שלוחה. וששאלת ולמי אלה לפניך ואמרתם והנה גם הוא אחרינו.

פסוק כא
ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו שנה דבור זה אפי' כשתראו אותו אל תפחדו לומר לו דבר זה. ואם ישאלכם מה זה שלא הקדים לקבל פני, היה לו לצאת ולקדם כי אחי הוא הקטון ממנו. ואתם תשיבו לו **כי אמר** יעקב אכפרה פניו ואפייס כעסו שיש לו עלי במנחה ההלכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני. ד"א **כי אמר אכפרה פניו** בעל הספר פי' דבר זה אבל השלוחים לא אמרוהו דא"כ יזכירו הם לעשו השנאה והמשטמה.

פסוק כב
והוא לן בלילה ההוא במחנה הוא שנאמר למעלה וילן שם בלילה ההוא אלא שהפסיק בנתיים היאך צוה לסדר מנחתו.

פסוק כג
ויקם בלילה נתכוין לברוח דרך אחרת.
ויקם בלילה הוא סרסהו ויקם הוא בלילה. ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחתיו ואת אחד עשר ילדיו הקדים הנשים לילדים לפי שהיה חס על בניו יותר מעל נשיו ואם בא עשו להרוג יהרוג את הנשים תחילה אבל כשברח מבית לבן הקדים הבנים לנשים וכשירדוף אחריו לבן יפגע בבנותיו תחלה.
יבק י"מ הוא הירדן שאמר למעלה עברתי את הירדן הזה וכאן הוא שמו יבק.

פסוק כה
ויאבק איש עמו מלאך בדמות איש לעכבו שלא יוכל לברוח ויראה הוא הבטחות הקב"ה שלא יזיקהו עשו.

עד עלות השחר עד הסתלקות שחרות הלילה.

פסוק כו

וירא המלאך.

כי לא יכל לו ליעקב. פירוש לא היה לו רשות להזיקו אלא שלחו הקב"ה לחזק ולברכו ומ"מ הזיקו מעט להודיע שהוא מלאך והרבה לשון יכולת מצינו כזה במקרא לא יוכל העם לעלות אל ה', ולא יכול להלחם עליה דישעיה. כלומר אין היכולת בידו.

ויגע המלאך

בכף ירכו של יעקב. רצה להגביה ירכו של יעקב אולי יפול.

ותקע אירי"ש אתק"א בלע"ז כי יש דברים ובפתרונם מתהפכים לשתי מליצות בנין וסתירה כגון זה. וכגון פן תקע נפשי ממך ומצינו ויעקב תקע את אהלו בהר, וכן ועשית סירותיו לדשנו והרים את הדשן, ותשרש שרשיה ושרשך מארץ חיים.

כף ירך יעקב אעפ"י שהבטיחו הקב"ה ושמרתיך בכל אשר תלך הזיקו המלאך לפי שנתיירא מעשו כדכתיב ויירא יעקב מאד. וכן מצינו במשה אעפ"י שאמר לו הקב"ה אהיה עמך הזיקו המלאך בדרך במלון לפי שהיה מתיירא מפרעה כדכתיב שלח נא ביד תשלח.

פסוק כז

שלחני כי עלה השחר עד עתה עכבתיך ומעכשיו יש לך רשות ללכת. ד"א **כי עלה השחר** ואין לך לדאוג כי אין דרך מזיקים להתראות ביום.

כי אם ברכתני ואז אהיה בטוח שלא תהיה נוטר איבה. ולא תזיקני על שנאבקתי עמך.

פסוק כט

כי שרית עם אלקים נעשית שווה למלאכים בשררה וממשלה אבל לא עליהם.

פסוק ל

למה זה תשאל לשמי אינך צריך לשאול שמי, נוהג בעולם כשהולכי דרכים נפגשים שלא ראו זה את זה מימיהם הם מרגילים בעת פרידתם דברי אהבה ורעות ושואלים זה לזה מה שמך שאם תשלח שליח מאתך שמזכיר שמך אשלים חפצך. וכן אמר מנוח למלאך מי שמך כי יבא דברך וכבדנוך, וכן עשה יעקב למלאך והמלאך השיבו אינו צריך לכך. ד"א למה זה תשאל לשמי אינך צריך לשאל שמי המלאכים אינם רוצים לגלות שמן פן ישביעום בני אדם, וכן מצינו גבי מנוח למה זה תשאל לשמי

והוא פלאי. ד"א שמך שאלתי לשנותו על שם המעשה אבל שמי מה יועיל לך למה תשאלני.

פסוק לב

ויזרח לו השמש בכל יום ויום מתקופת טבת עד תקופת תמוז מקדים וממהר השמש לזרוח על יום שעבר קרוב לל"ו חלקים וכמו כן מאחר הוא ומעכב שקיעתו מיום שעבר קרוב לל"ו חלקים בין הכל ע"ב חלקים כל יום גדול על יום שעבר. ואסמכתא מהכא **ויזרח לו** לו בגימטריה הכי הוי. כיצד קים לן אין השמש מהלך ביום תקופת טבת רק רוח דרומית ומשם ואילך הולך היום וגדול ומקדים השמש זריחתו מתוך מזרח ומאחר שקיעתו בתוך מערב עד שהוא זורח באמצע מזרח ושוקע באמצע מערב ביום תקופת ניסן שהימים והלילות שוים והולך שתי רוחות ביי"ב שעות נמצא יום תקופת ניסן גדולשש שעות על יום תקופת טבת א"כ מצינו לתקופה אחת שהיא רביעית השנה הזמן רבה רבע יום שהוא שש שעות. ולחדש חמה שהוא שלשים יום ועשר שעות ומחצה הזמן רבה שתי שעות. ולחצי חדש שעה. לרביע החדש שהוא שבעה ימים וארבע עשרה שעות ומחצה וקל"ה חלקים הזמן רבה תק"מ חלקים שהם חצי שעה. לכ"ו שעות וי"ט חלקים שהם השביעית מרביע החדש הזמן רבה השביעית מתק"מ חלקים שהוא ע"ז חלקים. וכנגד שיש לך יתר על יום קרוב לאחת מי"ג ידות מהשביעית מרביעית החדש שהוא השתי שעות וי"ט חלקים. כנגדו יש לך לסלק קרוב לאחת מהי"ג ידות משל ע"ז חלקים וישארו ע"ב חלקים, שכן היום הולך ורבה על חברו מתקופת טבת עד תקופת תמוז וכמו כן חוזר וחסר מחברו ע"ב חלקים בכל יום מתקופת תמוז עד תקופת טבת.

והוא צלע על ירכו לא הספיק לעבור את פנואל עד שזרחה השמש. ד"א עכשיו כשזרחה השמש נראה שהוא צולע על ירכו והוא כמו ויהי בבקר והנה היא לאה כי עד עכשיו לא נודע שהיא לאה.

פסוק לג

על כן לא יאכלו כמו והוא לא כן ידמה, כלומר בדין הוא שיש לקנוס ולענוש בני ישראל מאכילת גיד הנשה שהניחו את אביהם הולך יחידי כדכתיב ויותר יעקב לבדו. והן היו גבורים והיה להם להמתין אביהם ולסייעו אם יצטרך והם לא עשו לו לויה

והוזק על ידם ומכאן ואילך יהיה להם לזכר ויהיו זריזים במצות לויה ולכך ליוה יעקב את יוסף. ד"א **על כן** שיכול יעקב לעמוד נגד המלאך **לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה** להיות להם לזכרון ולתפארת כי אביהם נלחם עם המלאך. ד"א **על כן** שהוזק יעקב **בגיד הנשה** קבלו עליהם בניו משם ואילך שלא יאכלו ממנו. משל לאדם שחש בראשו או באחד מאיבריו, שמקבל עליו שלא לאכול מאותו אבר מעולם כדי שיהא לו אותו האבר לרפואה. תניא אמרו לו לרבי יהודה וכי נאמר על כן לא יאכלו בני יעקב, בני ישראל נאמר והרי הם לא נקראו בני ישראל עד סיני אמר להם בסיני נאמר ונכתב כאן לדעת מאיזה טעם נאסר להם.

פרק לג

פסוק ד

ויפל על צווארו חסר יו"ד.

וישקהו נקוד.

פסוק ה

מי אלה לך הילדים האלה בניך הם או בני ביתך הם או עבדיך הם.

פסוק ו

השפחות הנה וילדיהן ותשתחוין אבל ילדיהן לא התשחוו לפי שהיו בני השפחות ואין קפידה להתכבד בהם. ד"א הבנים לא עשו אלא הגשה לבד עם השפחות אמותם אבל לא רצו להשתחוות עם אמותם אמרו דין אמותינו להשתחוות יען כי הם שפחות ואנחנו בני יעקב, אבל בני רחל ובני לאה כשראו אמותם הגבירות משתחוות השתחוו גם הם עמהם ולכך כתיב בהו וישתחוו.

פסוק ז

נגש יוסף ורחל דרך הכתוב להזכיר האיש תחלה אבל למעלה מתוך שאמר ואת לאה וילדיה אמר כמו כן ואת רחל ואת יוסף. ואי"ת למה לא הטמינה בתיבה כמו שעשה לדינה. אלא י"ל כל זרעו של אברהם היו נזהרים מאשת איש ועל זאת לא סמך יוסף ונתרבה לפני אמו.

פסוק ח

מי לך כל המחנה למי אתה משלחו.

פסוק י
כי על כן ראיתי, שהרי בשביל כן שתקבל את מנחתי אאמין עצמי לראות פניך וראיתי כמו נתתי כסף הרימותי ידי.
כראת פני אלקים דכתיב ביה לא יראו פני ריקם.

פסוק יג
כי הילדים רכים על הצאן הוא. כדכתיב ומתו כל הצאן כמו שמצינו וילדיהן ירקדון. שהרי בניו ונשיו הולכים לאט על הגמלים.

פסוק יד
[**לרגל המלאכה** לשון קנין ונכסים].
עד אשר אבא אל אדני שעירה. אחרי שאושיב בני ונשי וצאני במקום מנוחתם אבא אליך בשעיר להתכבד ושם נתראה בשמחה ושלום.

פסוק טז
וישב עשו ביום ההוא פרש"י ארבע מאות איש שהיו עמו נשמטו. חז"ק שהרי כתיב לעיל אציגה נא עמך וגו'.

פסוק יח
ויבא יעקב שלם בא לשלם שהיא אחת מערי שכם שהיה נשיא הארץ כמו ותבאנה בית לחם. **עיר שכם** כמו עיר סיחון. ד"א שלם עיר שכם הואיל והוזק שם בדינה בתו רצה להזכיר כי עד שכם בא שלם. ואין נכון לומר ששלם זו ירושלים כמו ומלכי צדק מלך שלם. שהרי לא מצינו שכם שמשל על ירושלים.
ויחן את פני העיר לפי שהיה רכושו רב ונוח לו לעמוד חוץ לעיר.

פסוק כ
ויקרא לו כמו אמרי לי אחי הוא שהוא כמו עלי, פי' ויקרא על המזבח אל אלקי ישראל והתפלל לו וכן תרגומו של אונקלוס. כאן פרש"י לא שהמזבח קרוי בפי כל העולם אלהי ישראל אלא על שם שהיה הקב"ה עמו קרא יעקב לבדו שם המזבח אלקי ישראל על שם הנס, כמו שמצינו בסמוך ויקרא למקום אל בית אל. ובשופטים ויבן שם גדעון מזבח ויקרא לו ה' שלום וכן פירשתי בפרשת בשלח.

פרק לד

פסוק ז
באו מן השדה כשמעם מהרו ביאתם על השמועה ששמעו.
וכן לא יעשה אפי' בבת הדיוט.

פסוק יג
במרמה ששאלו להמול כל זכר וסבורים בני יעקב שלא יאותו להמול רק שכם וחמור בשביל אהבת הנערה ואמרו כיון שלא ימולו כולם נקח נקמתנו מהם וזהו במרמה ומ"מ ע"י עלילה גמורה ונכונה באו עליהם כמו שנפרש.

פסוק יד
כי חרפה היא לנו אם לא תהיו נמולים כמונו היום, למחר תבזו אותנו ותקראו אותנו בעלי מומין על שאנו מהולים.

פסוק יט
והוא נכבד מכל בית אביו ויודע שלא יסרבו בקשתו.

פסוק כא
רחבת ידים מקומות כמו ויד תהיה לך.

פסוק כד
כל יצאי שער עירו ולהלן הוא אומר גבי שרה לכל באי שער עירו אלא כאן שהכל בורחים לפי שהיו צריכים להמול בעל כרחם כתיב כל יוצאי לא היה אחד מהם רשאי לצאת עד שנמול אבל גבי שרה שהכל באים לגמול לה חסד כתיב לכל באי.

פסוק כה
ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים כולם מצטערים ומתחרטים על שמלו. ובני יעקב שמעו וידעו שחמור ושכם שינו את התנאי ולשונם לאנשי עירם ותלו הכבוד באנשי העיר ולא ביעקב ובני ביתו. ועוד שאמרו חמור ושכם מקניהם וקנינם וכל בהמתם הלא לנו הם לכך ויבאו אל העיר וגו'. ולמה ביום השלישי לפי שביום אחד לא יספיקו אנשי העיר להמול ואפי' בשנים ובשלישי גמרו להמול וכולם כואבים ונפצעים אז ויבאו על העיר בטח וכן ת"א. ד"א **על** בני **העיר** שהיו יושבים **בטח** שלא נזהרו מהם.
ויהרגו כל זכר לפי שבני נח מצווים להושיב ב"ד בכל פלך ופלך והם ראו שגזל את דינה ולא עשו בו דין.

פסוק כו
ויקחו את דינה מבית שכם רבי יודן אומר גוררין היו אותה ויוצאין א"ר חוניא הנבעלת לאחר קשה לפרוש.

פסוק ל
[**ונאספו עלי והכוני** נתיירא פן יתאספו עליו שאר אומות].

פסוק לא
הכזונה יעשה את אחותנו פרש"י כתרגומו ית אחתנא פי' לפי שיש אחותינו במקרא שהוא לשון רבות הוצרך לפרש"י לומר כתרגומו ית אחתנא שהוא לשון יחידה, שאם היה לשון רבים היה מתורגם אחותנא.

פרק לה

פסוק א
קום עלה בית אל פירש"י לפי שאחרת בדרך נענשת ובאת לך זאת מבתך. וא"ת הרי לעיל גבי אחד עשר ילדיו פרש"י עצמו שע"י שמנעה מעשו אחיו ושמא תחזירנו למוטב לכך נענש ממנה שלסוף נפלה ביד שכם. אלא הא בהא תליא מיד שחזר לו מפדן ארם היה לו ליתנה לעשו אולי יעשה תשובה על ידה ועל ידי שהיה הולך ומונעה מעשו ומישתמיט משכם לסוכות ובית אל היה מאחר נדרו.

פסוק ב
הסרו את אלהי הנכר שלא תהא העבודה נראית לשם אותו אלהות.
[**והחליפו שמלתיכם** לפי שעבדו בהם עבודת כוכבים].

פסוק ד
אשר באזניהם של אלהי הנכר.

פסוק ו
לוזה אשר בארץ כנען כי יש לוז אחרת במקום אחר.

פסוק ז
האלהים המלאכים כדכתיב ויפגעו בו מלאכי אלהים והנה מלאכי אלהים.

פסוק ח
ותמת דברה פירש"י מה ענין דבורה בבית יעקב כלומר מהיכן נמצאת דבורה עם יעקב הרי כתיב כי במקלי עברתי אלא מלמד ששלחה רבקה את דבורה אחר יעקב להחזירו הוא שנאמר וישבת עמו ימים אחדים עד אשר תשוב חמת אחיך, ושלחתי ולקחתיך משם, ולא רצה לבא ודבורה שהתה עם יעקב בבית לבן ומתה בדרך אצל יעקב ולפי שסתם למעלה שמה כשאמר וישלחו את רבקה אחותם ואת מיניקתה, בא עכשיו והזכיר שמה.

פסוק י
שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב לבד כי שני שמות יהיו לך יעקב וישראל, שאם יעקר מכל וכל את יעקב שמך יאמרו, כי בשביל עוקבה נקרא שמך יעקב כדכתיב

הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים, ויקראו שמך פעמים כך ופעמים כך אבל באברהם לא נאמר שמך אברם לפיכך הקורא לאברהם אברם עובר בעשה.

כי אם ישראל יהיה שמך לשון שררה כדכתיב כי שרית עם אלקים ונאה לך שם זה כי מלכים מחלציך יצאו. כאן פרש"י זהו שאול ואיש בושת וא"ת מהו ששנינו מפני מה נענש אבנר על שהשהה מלכות בית דוד שתי שנים ומחצה שהמליך איש בשת בן שאול ומה לו להענש על כך הלא גזירת הכתוב היא כמו שפרש"י אלא נענש על שכונתו לבייש את דוד כשישהה מלכותו.

פסוק טז

ויהי עוד כברת הארץ חסר בי"ת והרי הוא כאלו כתוב ויהי בעוד.

כברת הארץ כברתלשון ריבוי כמו ואוריד כביר יושבים פי' מקום רחוק מן העיר.

ותלד רחל לא הספיקה ללכת עד אפרת כי עד שמה היה רבוי בארץ.

פסוק יז

כי גם זה לך בן פרש"י נוסף על יוסף. כלומר נתקיימה תפלתך יוסף ה' לי בן אחר ולא חפץ להמיתך, ולדבר על לבה נתכוונה.

פסוק יח

בצאת נפשה כי מתה ולא מתה.

בנימין מלא כלומר בן ימים בן זקונים כלומר יחזיק ימיני בזקנותי דוגמא אין מחזיק בידה מכל בנים גידלה.

פסוק יט

ותקבר בדרך אפרתה בשביל שבקושי לידה מתה וירא היה יעקב פן תתלכלך בדמיה כשאר נשים יולדות לפיכך לא הוליכה עד המערה.

פסוק כא

למגדל עדר מקום קרוב לאפרת כדכתיב במיכה ואתה בית לחם אפרתה. וכתיב לאלתר ואתה מגדל עדר. ד"א לפיכך לא נקברה במערה לפי שעדיין היה עשו מערער עליה אבל משבא יעקב הלך לו עשו ופטר לו ליעקב את הכל.

פסוק כב

וישכב את בלהה בלבל ועקר את מטתה ממקומה כשתבע עלבון אמו, כמו שפרש"י. ובלע"ז ארקוק"א. שיש דברים כתובים בענין אחד ומשמשים שני פנים זה למפרע מזה כמו שפרשתי למעלה גבי ותקע כף ירך יעקב. וישמע ישראל שראובן בלבל

מטתו, **ויהיו בני יעקב** משם והלאה שנים עשר ולא יותר. שלא הוסיף עוד יעקב להזקק עם נשיו וזהו שאמר יעקב אז חללת יצועי כלומר משכבי נסתלק ונפסק. ומקרא דו**ישמע** נכתב שלא תתמה לכשתגיע לכי עלית משכבי אביך לומר מי הגיד לו ליעקב לפיכך קדם כאן ולמדך ששמע. ד"א לכך נקבעה פרשה זו בין מעשה ראובן ובין מעשה בני יעקב ללמדך על פסוק של **ויהיו בני יעקב שנים עשר** שאינו נמשך **אוישכב את בלהה**, לומר ראובן הוליד קצת מהם אלא קאי הוא אלידת רחל, ובאותה שעה ויהיו בני יעקב שנים עשר כלומר הוא ולא אחר הוליד את כולם. חזר ושנה מספר בני יעקב ללמדך שבא הוא ושנים עשר בניו אל אביו.

פסוק כו

אשר ילד לו בפדן ארם והרי בנימין לא נולד בפדן ארם אלא ה"ק אשר ילד לו על פי התפלה שנתפללה רחל **בפדן ארם** שאמרה יוסף ה' לי בן אחר ומתוך כך מעלה עליו הכתוב כאלו נולד בפדן ארם. ד"א מאחר שרובם נולדו בפדן ארם כאלו נולדו שם כולם. כמו שמצינו בפרשת ויגש הבאים מצרימה שבעים ויוסף ושני בניו ויוכבד היו בכלל שהכתוב הולך אחר הרוב.

פסוק כט

ויקברו אתו עשו ויעקב בניו לפי שהיה בכור ויעקב היה חולק לו כבוד הקדימו הכתוב אבל בקבורת אברהם הקדים הכתוב יצחק לישמעאל לפי שישמעאל היה בן השפחה.

פרק לו

פסוק א

ואלה תלדות עשו וי"ו מוסיף, למעלה כבר כתב לך תולדות יעקב עכשיו בא לכתוב לך תולדות עשו.

פסוק ב

עשו לקח את נשיו מבנות כנען וגו' כאן לא נזכרה בת בארי כלל ומצינו בפרשת תולדות שלקחה עשו לאשה אלא י"ל שמתה בלא בנים והאחרות המנויות כאן ילדו.**עדה בת אילון** היא בשמת בת אלון שבפרשת תולדות שנשתנה שמה וכן בת ישמעאל שנקראה כאן בשמת ובפרשת תולדות מחלת.

אהליבמה בת ענה פרש"י היא יהודית . וא"ת הרי יהודית בת בארי היתה כדכתיב בפרשת תולדות וכאן הוא אומר בת ענה ואם יש בה ממזרות אמאי לא פרש"י מבין שניהם יצאה מבארי ומענה כמו שפי' גבי ענה בת צבעון. אלא י"ל דבארי וענה אחד הם.

בת ענה בת צבעון בפרשה זו תמצא ענה אחיו של צבעון כדכתיב ושובל וצבעון וענה, וכתיב ואלה בני צבעון ואיה וענה הוא שפרש"י שצבעון בא על אמו והוליד ממנה ענה א"כ הוא היה בנו ואחיו ולכך מונהו עם בני שעיר ועם בני צבעון והיינו דכתיב הוא ענה פי' הוא ענה דמעיקרא. ויתכן לומר **בת ענה** בן צבעון ומה שכתוב **בת צבעון** אינו מוסב אענה שהרי זכר היה אלא מוסב לאהליבמה כלומר **אהליבמה** שהיתה בת ענה ו**בת צבעון** שבני בנים הרי הם כבנים דוגמא בת מטרד בת מי זהב. י"מ בפרק יש נוחלין ענה נקבה היתה מדכתיב **בת ענה בת צבעון**, והא דכתיב לקמן הוא ענה אשר מצא את הימים דמשמע זכר היה היינו על ידי שירשה במקום איה שהרי איה אחיו של ענה היה ולא מצינו שנמנה באלופים אלא שמע מינה איה מת וענה נשארה יחידה לאביה ולהכי מנו לה בבני שעיר החורי יושבי הארץ וירשה במקום זכר ונמנית באלופיהם.

פסוק ה

ואהליבמה ילדה את יעיש כתיב יעוש קרי.

פסוק ו

וילך אל ארץ הלך וכבש ארץ שעיר מן החורים, פרש"י אמר אלך לי מכאן וא"ת הרי בתחלת הפרשה כתוב ארצה שעיר שדה אדום אלמא שאפילו קודם ביאת יעקב היתה דירת עשו בארץ שעיר אלא י"ל בתחלה היה דר כאן וכאן ומשבא יעקב הלך לו מכל וכל מארץ כנען לארץ שעיר.

מפני יעקב אחיו שהרי הוא מכר לו את הבכורה ודינו של יעקב לירש את יצחק אביו לכך הלך לו בארץ נכריה.

פסוק יב

ותמנע היתה פילגש ובדברי הימים משמע שתמנע היה זכר לפיכך צריך לומר דתרי תמנע הוו חד זכר וחד נקבה כמו שמצינו בדברי הימים ותמנע דהכא היתה אחות לוטן, ותמנע דדברי הימים הוא זכר והוא בן אליפז. ומ"מ תמנע דהכא קאי אתרוייהו

ולפיכך יש טעם פסיק בין **ותמנע** ובין **היתה** וה"ק בני אליפז תימן אומר צפו וגעתם וקנז, **ותמנע** הנקבה היתה פילגש לאליפז ודוגמא זו כתוב בספר יהושע ועתה חלק את הארץ הזאת בנחלה לתשעת השבטים וחצי שבט המנשה עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם וגו', וצריך לומר שהחצי שבט המנשה קאי אלפניו ולאחריו.
ותמנע היתה פילגש לאילפז פרש"י לא מנאה עם בר שעיר שהיתה אחותם מן האם ולא מן האב, משמע שאם היתה אחותם מן האב היה מונה אותם. חז"ק ועי' בפ' וירא גבי אחותי בת אבי מה שפרש"י ובת אביו מותרת לבני נח וכו'.

פסוק יד
ותלד לעשו את יעיש יעיש כתיב יעוש קרי.

פסוק טז
אלוף קרח הנזכר בבני אליפז י"מ שהוא תמנע שבבני אליפז הנזכר בדברי הימים שהרי בבני אהליבמה יש קרח אחר ובמסכת סוטה פרש"י יש קרח בן אליפז ויש קרח בן אהליבמה. וי"א ששניהם אחד הם ומה שהזכירו הכתוב עם אלופי אליפז לפי שדר עמהם ואהליבמה אמו מתה בעודו קטן ולקחתו עדה וגדלתו עם בניה וחיה והיה לה לבן וכן מצינו שעמלק נכתב מבני עדה בשביל שהוא בן שפחת בנה.

פסוק כ
אלה בני שעיר וגו' לא נודע יחס שלו והזכירו הכתוב להפריש בין יחס שלו ליחס עשו לפי שישראל עתידין להצטוות על בני עשו אל תתגרו בם וגו'.
ישבי הארץ מתחלה היתה הארץ שלהם כדכתיב בפרשת דברים ובני עשו יירשום וגו' וישבו תחתם.
וצבעון וענה כדאי היה צבעון שבא על אמו והוליד ממנה ענה ושוב בא על כלתו אשת ענה והוליד ממנה אהליבמה אשת עשו.

פסוק כא
ודשון ואצר ודישן לפי הניקוד והמסורת של ספרים מדוייקים כך סדר קריאתם דישון דישן דישון דישן דישון דישן והם יומא דמפקי בהו ספרא דאורייתא דישון. ומתחיל בשבת דישון ביום ז' דישן ביום א' דישון ביום ב' דישן ביום ג' דישן ביום ד' דישון ביום ה' דישן ביום ו', ואל תתמה על ואלה בני דישון חמדן וגו' דקאי הוא אדישון קמא לומר שהיה לינקד דישון, התבונן שבכל המקומות שבמקרא כששנה

הכתוב מה שהזכיר כבר הוא משנה כתיבתו או נקודתו כגון דברי הימים שהוא משנה ממה שהוא כתוב בתורה. ושירת וידבר דוד להי' משונה ממה שכתובה היא בתהלים וכן פנואל פניאל מחוייאל מחייאל, ובחלום פרעה דקות דקות רקות ועוד הרבה אין מספר, אף כאן ואלה בני דישן חמדן היינו בני דישן קמא.

פסוק כב

ואחות לוטן תמנע לפי שהוא גדול באחיו נתייחסה אחריו כגון אחות נביות אחות אהרן אחות נחשון.

פסוק כד

אשר מצא את הימם פרש"י הביא פסולים לעולם, וא"ת הרי לעיל בפרשת תולדות גבי כי גדל מאד פרש"י שהיו אומרים זבל פרדותיו וכו' אם כן משמע שהיו כבר, אלא ה"ק **מצא את הימם** הוא היה ראשון שהרכיב חמור על סוסיא אבל קודם לא היו פרדות ע"י עצמן של בהמות ולא ע"י אחרים ולשון מצא מתחלה מצא חכמה זאת שמתערבות שני מינין יצא מין אחר כגון פרדה מסוס וחמור שכל שאזניו דקות אמו סוסיא ואביו חמור וכל שאזניו גסות אמו אתון ואביו סוס. ולפי שאין רוח הקב"ה נוחה ממנהג זה אין לך בריה יוצאת מב' מינין שתוליד. ד"א בריות הבאות משני מינין אלו לא היו בברכת פרו ורבו כשיצאו מן התיבה לפיכך לא יולדות ולא מולידות.

פסוק כה

ואלה בני ענה שני ענה יש בפסוק זה ואינם אלא אחד.

פסוק לא

לפני מלך מלך לפני משה שהיה מלך בישראל כדכתיב ויהי בישרון מלך על שם שהושיע את ישראל. ואין לפרשו על שאול שהרי כתוב ביוסיפון כי המלכים האלו קרוב לארבעים מלכים נקובי שמות זה אחר זה מלכו קודם דוד וכאן אינן אלא שמנה ומאברהם עד שאול יש ארבע עשרה דורות לבני ישראל. אבל כשמלך דוד נטל הוא המלוכה מאדום כדכתיב וישם באדום נציבים ויהיו כל אדום עבדים לדוד וכן תמצא בדברי הימים.

פסוק לה

וימלך תחתיו הדד השני הדד והשלישי הדר בריי"ש.

פסוק מ

ואלה שמות אלופי עשו למשפחתם למקמתם אלו האחרונים נעשו עיקר להימנות אלופי עיר ועיר כדכתיב למשפחותם בארץ אחוזתם וראיה לדבר שהרי בדברי הימים אינו מזכיר כלל אלופי פרשה ראשונה רק אלופי פרשה שניה.**שלימא סדרא פרשת וישלח**

פרק לז

פסוק א

וישב יעקב מוסב אוישב עשו בהר שעיר לאחר שסיפר לך איך נתיישב עשו בהר שעיר חזר וכתב שיעקב ישב **בארץ מגורי אביו** כי לו משפט הבכורה שהרי לקחה בדמים ודינו לירש נכסי אביו, ועשו הלך לו כאיש נכרי.

בארץ מגורי אביו בארץ כנען תרווייהו צריכי אם לא נאמר בארץ מגורי אביו לא ידענו באיזו עיר, ואם לא נאמר בארץ כנען הייתי אומר בארץ מגורי אביו זהו אברהם והיינו אור כשדים.

וישב יעקב בארץ מגורי אביו כתב לך להודיעך כי דבר ה' יקום לעולם שאמר לאברהם ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך. שגם האבות נתיישבו בה באברהם הוא אומר וישב באלוני ממרא אשר בחברון, ביצחק הוא אומר ויזרע יצחק בארץ ההיא, ביעקב הוא אומר וישב יעקב בארץ מגורי אביו.

פסוק ב

אלה תלדות יעקב כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים לומר הראשונים רשעים בני ממזרות ואלו צדיקים מטפה כשרה והם בני יהודה ויוסף האמורים לקמן בענין.

אלה תלדות יעקב יוסף אחר שהפסיק הענין בענין יוסף והתחיל בענין אחר כשחזר לענינו הראשון אמר אלה תלדות יעקב יוסף, וכן מצינו בנח.

היה רעה את אחיו לפי דרך ארץ לבני לאה קורא הכתוב אחיו ולא לבני השפחות. ד"א **והוא נער** כלומר בעוד שהיה נער היה רעה את אחיו ואין גנאי לבן הגבירה בעודנו נער לרעות צאן אביו עם בני השפחות, והמקרא מסורס והוא נער היה רועה בצאן את אחיו בני בלהה ובני זלפה. ואל תתמה על שהיה מביא דבתם אל אביהם כי הוא היה נער.

בצאן הצאן לא נאמר, שהיה שומר עליהם ושומר מה יעשו ובצאן שלא ישחיתו שהיה נאמן לאביו.

ויבא יוסף את דבתם רעה לפיכך שנאוהו כולם שנאמר וישנאו אותו פי' כולם בני השפחות מפני הדבה, ובני הגבירה נתקנאו בו על שאותו אהב אביהם מכל אחיו והיו יראים פן ימליכהו יעקב עליהם כמו שרצה יצחק לומר לעשו, הוה גביר לאחיך בשביל שהיה אוהבו.

פסוק ג

כי בן זקנים הוא לו וא"ת הרי בנימין בן זקונים אלא אין אהבת בנימין קשורה בלבו של יעקב כאהבתו של יוסף לפי שכשילדתו אמו מתה.

פסים על שם מכירתו, למפרע. ד"א לשון פיוס כמו שטר פיוסים כתונת נאה כדי לפייסו.

פסוק ה

ויחלם יוסף חלום ויגד לאחיו חלום זה לא נתקיים לפיכך לא נכתב.

פסוק ו

ויאמר אליהם שמעו ספר להם חלומו להוציא מלבם אם יעלה לגדולה לא מאת אביו הוא אלא מסייעתא דשמיא.

פסוק ז

מאלמים אלמים כענין שחלם עלה לגדולה ונעשה מושל כדכתיב ויצבור יוסף בר וגו' **ותשתחוין לאלמתי** אות הוא כי העולם יצפו לתבואתו כי הוא משביר לכל עם הארץ.

פסוק י

ויגער בו אביו ואעפ"י כן ואביו שמר את הדבר יודע היה שהיו הדברים עתידין ליגע אליהן. אבל כדי להשקיט הקנאה שביניהם גער בו.

פסוק יב

לרעות את פרש"י נקוד על את לא הלכו אלא לרעות עצמן. משמע כאלו **את** מחוק כלומר לא כל הצאן דוגמא ירעו בשן וגו' ולא כתיב ירעו את בשן ואת גלעד אבל אם אתה דורש תיבת **את** משמע שהלכו לרעות את הצאן במקום מרעה. א"נ **לרעות את** עצמן עם צאן אביהם שהרי בכל לשון רעיית בהמה תמצא את.

פסוק יג

הלא אחיך רעים בשכם במקום סכנה שהרגו אנשי המקום.

פסוק יד
לך נא ראה את שלום אחיך ואין נא אלא לשון בקשה אע"פ שבכל יום אני שומע בשורות מהם דרך ארץ הוא שתלך שם אתה שהרי אחיך הם.
ואת שלום הצאן הדא אמר צריך אדם לשאול בשלום דבר שיש לו הנאה ממנו.
וישלחהו מעמק חברון העיר יושבת בהר ויעקב ליווהו עד העמק וכן אמרו רבותינו שליוה יעקב ליוסף והיו עסוקים בפרשת עגלה ערופה ומשם שלחו.

פסוק יז
נסעו מזה כאן היו רועים אלא שנסעו מזה.

פסוק יט
הלזה בא מתקרב אלינו אבל והלאה פי' מתרחק ממנו.

פסוק כא
וישמע ראובן ויצלהו מידם אמר הקב"ה הוא פתח בהצלת נפשות תחלה חייו שאין מפרישין ערי הצלה מתחלה אלא מתחומו ההי"ד את בצר במדבר בארץ המישור לראובני.

פסוק כב
אל הבור הזה אל במקום ביי"ת, פי' בבור הזה דוגמא והשליך אל תוך שריפת הפרה.
להשיבו אל אביו פרשי" נתכוון לטובה והלא היו נחשים ועקרבים בבור אלא י"ל שבאותו בור שהושלך תחלה לא היו נחשים אלא כשהלך ראובן משם הלכו אחיו והשליכוהו בבור אחר שהיו בו נחשים ועקרבים. ומה שכתוב וישב ראובן זה בבור שאמר ראובן להשליכו בו.

פסוק כג
את כתנת הפסים לפי שהיא גרמה תחלה השנאה.

פסוק כד
אין בו מים שאם היו בו מים לא היו משליכים אותו שם להמיתו בידים שהרי אמרו וידינו אלא תהי בו להמיתו בידים.

פסוק כה
[**וישבו** בסעודה]
וישבו מרחוק לאכול לחם פן ישמעו משם קול צעקתו.

פסוק כו
מה בצע כי נהרג את אחינו שהרי אין זו נקמה כי כל המתים משתכחים וכן אמר דוד אל תהרגם פן ישכחו עמי.

מה בצע כל המברך יהודה הרי זה מנאץ לפי שהציל יוסף בלשון **מה בצע** דמשמע הא אם יש בצע נהרגנו ועל זה נאמר ובוצע ברך נאץ ה'

וכסינו את דמו פרש"י ונעלים את מיתתו כמו ונעלם דמתרגמינן ויהא מכסה. שנצטרך לכסות ולהעלים מיתתו ולא נוכל להתפאר בה בשביל צערו של אבא ונוהג שבעולם כשאדם מתנקם משונאו אין הנקמה נחשבת אם אינו מתפאר בה.

פסוק כז

וישמעו אחיו אמרו כבר בברית בין הבתרים נגזרו גזירות על זרעו של אברהם זקנינו ואנחנו מזרעו מוטב שנמכרנו לזה ושמא עליו לבדו תתקיים הגזירה.

פסוק כח

ויעברו אנשים מדינים סחרים אצל הבור שהיה יוסף מושלך בו ושמעו שהיה צועק ובוכה.

וימשכו המדינים את יוסף ויעלו אותו מן הבור וימכרוהו לישמעאלים וישמעאלים מסרוהו לפקדון ליד המדינים ונמכר לפוטיפר מיד שניהן ונתקיימו ג' מקראות והמדינים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר ומקרא זה ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים ומקרא אחר אשר מכרתם אותי מצרימה כלומר ע"י גרמתכם.

מן הבור ואחיו לא ידעו מאומה מכל זאת וכשהלך ראובן אל הבור ולא מצאו חשבו כולם חיה רעה אכלתהו ולא שקרו לאביהם שאם מכרוהו לשום אדם לא היה גוי וממלכה בדי פנות העולם שלא יבקשוהו עד שידעו בירור דבר אם הוא חי או מת. ועוד אם היו מסופקים ממנו אם הוא חי או מת מדוע לא הכירהו במראה או בדיבור ובבנימין שאמר לו אלקים יחנך בני ובמשאות חמש ידות שלו ובמה שהושיבם לפניו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו, אלא כן הוא כמו שפי'. ד"א בעוד שהיו מדברים ביניהם לכו ונמכרנו לישמעאלים הבאים עלינו ובטרם הגיעו הישמעאלים אליהם ויעברו אנשים מדינים סחרים ומכרוהו להם בעודו בבור פן יבכה לפניהם ויתבייששו ממנו **וימשכו** המדינים **ויעלו את יוסף מן הבור** שהרי קנוהו מיד אחיו ובעודם מושכין אותו מן הבור באו הישמעאלים עליהם וימכרו המדינים את יוסף לישמעאלים והישמעאלים מכרוהו למדינים ומדינים לפוטיפר הרי כאן ד' מכירות. והא דכתיב לקמן ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים, כך היה המעשה השבטים

מכרוהו למדינים ומכירה זו לא נכתבה הואיל ולא היתה רק לפי שעה ומדינים מכרוהו לישמעאלים וישמעאלים למדינים ומכירה זו שלישית לא נכתבה לפי שהשלישית הישמעאלים מכרוהו בחפזון ובהצנע כי אמרו שמא יחזרו בהם המדינים מלקנותו ומדינים מכרוהו לפוטיפר כשראה פוטיפר את יוסף שהיה יפה מראה ביד המדינים שהיו המדינים סוחרים שהרי אחים הם לישמעאלים, תמה בעצמו ואמר גרמני מוכר את הכושי ואין כושי מוכר את הגרמני פי' אדם יפה, אמר פוטיפר ודאי זה אינו עבד תנו לי ערב שלא גנבתם אותו הלכו המדינים והביאו הישמעאלים וערבו שלא גנבוהו והיינו דכתיב ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים פי' מערבותם כמו אנכי אערבנו מידי תבקשנו.

בעשרים כסף וכי אדם יפה כיוסף לא נמכר אלא בדבר מועט כזה, אלא מחמת שהוריקו פניו בבור מחמת הנחשים לא מכרוהו יותר, וכל אחד מהשבטים נטל שני כספים לחלקו לקנות לחם מנעלים שנאמר על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים. ד"א **בעשרים כסף** שכך קצב זה כתוב בפרשה כדכתיב ואם מבן חמש שנים ועד בן עשרים שנה והיה ערכך הזכר עשרים שקלים, ויוסף לא הגיע לכלל עשרים באותו פרק כדכתיב ויוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה את אחיו בצאן, אמר הקב"ה אתם מכרתם את בן רחל הבכור בחמש סלעים לפיכך יהא כל אחד ואחד מכם מפריש חמש סלעים של בכור במנה צורי. א"ר יהודה בר סימון אמר הקב"ה לשבטים, אתם מכרתם בנה של רחל בחמש סלעים לפיכך יהא כל אחד ואחד מכם מגיעו בקע לגולגולת.

פסוק ל

ואני אנה אני בא מפני מה היה ראובן מתייירא יותר משאר אחיו, אדרבה יהודה היה לו לירא יותר משאר אחיו שהיה ממונה על אחיו עד אותו פרק, אלא י"ל שנתנה בכורתו ליוסף, היה ירא שמא יחשדהו אביו יותר משאר אחיו משום דסני ליה על בכורתו כדכתיב בחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף. ד"א משום שהגיד יוסף לאביו החלול שעשה ראובן כמו שפרש"י גבי ויבא יוסף את דבתם וגו' שהיה אומר

דבני לאה חשודים על העריות לפיכך היה ראובן דואג שמא יאמרו בשביל הדבה שהביא לאביו שנא אותו ראובן.

פסוק לא

שעיר עזים פרש"י דמו דומה לשל אדם, וההיא דהנזקין דגבי נבוזרדאן דלא אידמו היינו משום שהיו מעורבין.

פסוק לב

וישלחו את כתנת הפסים לשון שליחות סרס את המקרא הכי וישלחו את כתנת הפסים אל אביהם ויביאו אותה השלוחים ויאמרו זאת מצאנו אבל הם עצמם לא רצו להביאה אל אביהם פן ירגיש כי הדבר נודע ששונאים אותו.

פסוק לג

חיה רעה אכלתהו שאילו באו לסטים עליו לא הניחו לו הכתונת.

פסוק לד

ימים רבים פרש"י שנענש על שלא קיים כבוד אב ואם. וא"ת היאך נענש הרי אביו ואמו ציוהו ללכת שם אלא י"ל לא רצה לבא כששלחה אמו רבקה את דבורה מיניקתה אחריו כמו שפי' למעלה גבי ותמת דבורה ולכך נענש.

פסוק לה

וימאן להתנחם כסבור שנטרד בפשיעתו ששלחו שם.

כי ארד אל בני בשביל בני כמו אל המקלות בשביל העון שבא לי מחמת בני ששלחתיו במקום שהייתי יודע ששונאים אותו שנאת מות ארד אבל שאולה.

ויבך אתו אביו זהו יצחק. ר' סימון אומר על שם כל המתאבלים עליו מתאבלים עמו, ר' לוי אמר אצלו היה בוכה כמו שהיה יוצא ממנו היה אוכל ושותה ורוחץ וסך, כדאמר ליה רב לרי חייא בריה באפה נהיג אבילותא בלא אנפא לא תנהיג אבלותא והכי איתא במועד קטן פרק אלו מגלחין.

פסוק לו

והמדנים מכרו אתו אל מצרים כנגד שע"י השבטים נמכר יוסף להיות עבד למצרים והיו שם לעבדים מדה כנגד מדה ואחרי כן נשתקעו שם הם ובניהם דור אחר דור ולמדו ממעשה המצריים עד שנתקנאו בהם המצריים והעבידום וענו אותם.

אל מצרים במצרים, דוגמא ואל הארון תתן את העדות. מים חיים אל כלי. אל תוך שרפת הפרה.

שר הטבחים כתרגומו רב קטוליא רב הממונה מאת המלך על המחויבים מיתה להרגם בדין שנפסק עליהם שכן מצינו ענין הריגה בלשון טביחה כדכתיב לטבוח ישרי דרך.

פרק לח

פסוק א

וירד יהודה מאת אחיו הלך לו שלא היה יכול לסבול צערו של אביו. כאן פרש"י הורידוהו מגדולתו. והיינו דכתיב **מאת אחיו** כלומר ע"י אחיו. וא"ת הרי אין מירידה זו עד שירדו אבותינו למצרים עשרים ושתיים שנה ואיך יארע שבתוך כך ילדה אשתו של יהודה ער ואונן ושלה וכתיב וירבו הימים ותמת בת שוע וגו' ואח"כ נתעברה תמר וילדה פרץ וזרח ופרץ הוליד את חצרון וחמול קודם שירדו למצרים. תשובה לדבר אין לתמוה על כך שהרי דורות הראשונים היו מולידים לשבע שנים וכן עשו אלו כדאיתא כסדר עולם כיצד שנה אחת עלתה לעיבורו של ער אחרת לאונן אחרת לשילה. הגדיל ער ושהה ז' שנים ונשא תמר הרי שמונה שנים משירד יהודה עד ויהי ער רע וימיתהו. שנה תשיעית נשא אונן ובאותה שנה מת. שנה עשירית עלתה לגידול שילה שנאמר שבי אלמנה בית אביך וגו'. שנת אחת עשרה וירבו הימים שגדל שילה ולא נשאה ויגד לתמר וגו' עד ויבא אליה ותהר לו. שנת שתים עשרה עלתה לעיבור פרץ וזרח, ושהה פרץ שבע שנים ונשא אשה הרי תשע עשרה שנה משירד יהודה. שנת עשרים עלתה לעיבורו של חצרון ושנת עשרים ואחת לעבורו של חמול ובשנת שתים ועשרים נולד חמול וירד הוא וחצרון אחיו עם אבותם למצרים.

פסוק ב

בת איש כנעני כתרגומו שהרי בנות כנען היו רעות בעיני האבות.

פסוק ה

והיה יהודה **בכזיב בלדתה אתו** לפיכך **ותקרא** האשה **את שמו שלה** ואילו היה יהודה שם בעת לדתה היה קורא לו שם. כאן פרש"י בב"ר ראיתי ותקרא את שמו שלה פסקה, כלומר שם פסק הריונה, לשון שלהי פרקין שלהי קייטא ולשון זה מצינו במקרא לא תשלה אותי כלומר לא תניחני להיות פוסקת ממנו. ובתרגום ירושלמי **והיה בכזיב** והוה בפסיקת.

פסוק ז
וימתהו לא היה שוכב עמה כדרכה פן תהר ולשניהם היתה בתולה לפיכך לא חטא בה יהודה כי לא היתה בעולת בעל. חז"ק איך נענשו הרי עדיין לא הגיעו לכלל עשרים להיותם בני עונשין.

פסוק ח
ויבם אתה מתיבות המשמשות בנין וסתירה כמו פארות תפאר מסעף פארה בסעיפותיו קננו כלומר הסר ממנה היבום להיות לך לאשה.

פסוק ט
וידע אונן כסבור היה, כמו הידוע נדע איקוד"א בלע"ז.
כי לא לו יהיה הזרע וגו' אמר בלבו אם אבא אל אשת אחי אשחית את ארצי שלא אמצא מי חורשה ומי זורעה.
לבלתי נתן זרע לאחיו לא רצה לתת זרע השדה לאחיו שלא רצה להשחית נחלתו. כמו שמצינו גבי רות ויאמר הגואל לא אוכל לגאול פן אשחית נחלתי.

פסוק יא
כי אמר פן ימות פרש"י מוחזקת זו שימותו אנשיה כדאמר ביבמות ובכתובות נתארמלה תרי זימני תו לא חזי לאינסובי, ואפילו למ"ד לא הויא קטלנית עד תלת זימנין מ"מ ירא היה פן ישחית זרעו כאחיו וימות והכתוב מוכיח **פן ימות כאחיו** כמיתת אחיו.
עד יגדל שלה ויהיה חכם וישמור עצמו מעון גדול כזה. ד"א **שבי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה** וישא אשה אחרת ויוליד ממנה בנים כדי שלא ימות בלא זכר ואחר כך ייבם אותך. [בית אביך מתיבות חסרות בי"ת, בבית אביך].

פסוק יב
על גזזי צאנו עם גוזזי צאנו.
[**על גזזי** אל גוזזי].

פסוק יג
עלה תמנתה לו היתה ההליכה עלייה שהוליד בה שני צדיקים, אבל בשמשון כתיב וירד שמשון תמנתה לפי שההליכה היתה לו ירידה שהרי ע"י האשה שלקח שם נקרו עיניו.

לגז צאנו היא ביררה לה שעה שהיה יהודה שמח שהדין נותן להתגבר על יצרו עליו כי רגילים היו לעשות משתה בעת גזיזת הצאן, וא"ת איך הסכים הקב"ה שיצאו כל מלכי יהודה מפרץ שבא מתמר שהרתה לזנונים. אלא י"ל מוטב שיצא מתמר בת שם הצדיק, ואל יצאו מאשת יהודה שהיתה כנענית שהיו מקולקלים. ועוד לא הרתה לזנונים שהרי קודם מתן תורה כל הקרובים מיבמין ואפי' אביו של מת וכיון שלא יבם שילה על יהודה ליבם. וכשנתנה תורה נתחדשה הלכה שלא ליבם אלא אחיו מן האב. ואעפ"כ אם אין אחים נהגו ליבם בכשרים קרובים לה. ועל כן עשתה בהיתר מה שעשתה כמו שעשה בועז לרות גם לאחר מתן תורה.

פסוק יד

ותכס בצעיף שאין זה דרך אלמנות.

[**ותכס** מן ותכסה].

פסוק טו

ויחשבה לזונה כי כסתה פניה עכשיו ולא הכירה. ויחשבה לזונה החי"ת בשו"א.

פסוק יז

אם תתן ערבון מקרא קצר הוא אז אשמע לקולך.

פסוק יח

חתמך ופתילך שאלה לו דברים אלו לפי שהיו צריכין לו תדיר חותמך לחתום הקשרים של צמר, ופתילך לקשור הצמר, ומטך לישען עליו.

פסוק כד

זנתה תמר כלתך כי היתה שומרת שלה לייבם ודרכם להחזיקם באשת איש עד ימאן הקרוב, כענין רות לגואל.

וגם הנה הרה אינה יכולה להעלים.

ויאמר יהודה וכי לא היה בדור גדול ממנו לדונה והרי שם יצחק ויעקב קיימים, אלא כולם ישבו בדין עליה. ולמה פתח יהודה לפי שבדיני נפשות מתחילין מן הצד.

הוציאוה ותשרף פרש"י בתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה. לא מפני שהדין כך שהרי לא היתה ארוסה ולא נשואה אלא שהיתה זקוקה ליבם. ואפילו משנתנה תורה לא היה בה רק לאו אלא עשו גדר בעריות ורוב מיתות בני נח בסייף, ולפי שהיתה בה מעלה יתירה שהיתה בת כהן דנוה לשריפה, ואע"פ שהכהונה ניטלה משם וניתנה לאברהם לפי שהקדים ברכת אברהם לברכת הקב"ה, מ"מ מזרעו

ניטלה ולא ממנו. וי"א אפי' לא היתה בתו של שם דינה היה בשריפה דאינהו סבור הבא על תמר כנעני הוה וכנעני הבא על בת ישראל דמשכה אבתריה בבית דינו של שם גזרו דכתיב ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף, ואף על פי שלא היה שם קיים מ"מ בית דינו איקרי משום שישבו בדין על גזירתו. וא"ת יהודה נמי מיחייב שריפה שהרי כלתו היתה והבא על כלתו בשריפה, אלא י"ל מנהג היה בדורם כל הגדול מייבם ואם הבן קטן האב מייבם והיא לשם יבום נתכוונה להבעל.

פסוק כה

והיא שלחה כתיב ביו"ד.

פסוק כו

צדקה ממני מהו **ממני** אלא ה"ק אשר עשתה להזקק לי להקים למת זרע ממני. ולא משילה כי יראה פן ישחית זרעו כאחיו וימות.

כי על כן שהרי בשביל כן שיראתי פן ישחית זרעו וימות כאחיו לא נתתיה לשלה בני. ד"א **צדקה ממני** מאתי תזכה היא בדין שלא אדון אותה לחובה שאם הייתי מחייבה הייתי מחייב את עצמי.

ולא יסף עוד לדעתה ולא פסק עוד מלבא אליה כי מתחלה בא עליה לשם קדושי יבום לדעתה כדאמרינן לעיל. וי"א שבאותו הדור לא היו מקדשין אלא בביאה וקידושי ביאה אינן קדושין אלא לנבעלת כדרכה ועד ואונן שלא כדרכה שמשו נמצאת שלא היתה כלתו. ד"א **ולא יסף** לא הוסיף כסבור קטלנית היא. ד"א בוש על שהיתה כלתו. ואם אתה מפרשו לא פסק לא היה לו לכתוב לדעתה אלא מדעתה.

פסוק כז

והנה תאומים בבטנה קודם שילדה הרגישה המילדת וידעה שתאומים בבטנה ולכך ותקשר שני על אותו שיצא ראשונה לומר זה יצא ראשונה.

פסוק כט

והנה יצא אחיו לפי שעתידין המלכים לצאת ממנו.

פרץ על אחיו לצאת בראשונה.

פסוק ל

ויקרא שמו זרח בשביל השני שהוא אדום, וזרח לשון אדמומית כדכתיב במלכים וישכימו בבוקר והשמש זרחה על המים ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם.

פרק לט

פסוק א
ויוסף הורד מצרימה עד שלא נולד שעבוד ראשון נולד גואל אחרון תחלה נולד פרץ שעתיד מלך המשיח לצאת ממנו, ואחר כך ויוסף הורד מצרימה שהוא שעבוד ראשון של ישראל.

פסוק ב
ויהי ה' את יוסף הוצרך סיוע וסעד כדי שלא יטמע לבין הגוים.

פסוק ה
[**בבית ובשדה** שנה עמד בבית המצרי, בבית אלו ימות הגשמים ובשדה אלו ימות החמה].

פסוק ו
כי אם הלחם אשר הוא אוכל כדכתיב בפרשת מקץ כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם כי תועבה היא למצרים, לפי שהם גסי הרוח כדכתיב גבי מצרים לכן קראתי לזאת רהב הם שבת, ולכך לא מינהו על הלחם. ד"א לא היה עוד פוטיפר יודע על יוסף שום דבר גנאי רק מהלחם שהיה יוסף אוכל עמו, וכתיב לא יוכלון המצרים וגו'.

פסוק ט
וחטאתי לאלקים אפילו יסתר הדבר מן הבריות אי אפשר שיסתר מלפני הקב"ה.

פסוק יא
ויהי כהיום ויהי יום כשאר הימים לשבחו של צדיק ולגנותה של הארורה נכתב מקרא זה שאין דרך לשמש ביום לפיכך דבר גלוי הוא שלא נתכוין אלא לעשות מלאכתו ממש והיא אע"פ כן ותתפשהו בבגדו, רבי ישמעאל אומר יום מבול נילוס היה והלכו כולם לראות שכך היה המנהג כשנילוס מתגדל המלך והשרים הולכים לראות ולשמוח בנהר והיא והוא לא הלכו.
[**ויבא הביתה** אפי' לא בא אלא מן החוץ יאמר ויבא].

פסוק יד
[**לצחק בנו** צחוק שלפני הבעילה].

פסוק טו
ויעזב בגדו אצלי שהסיר מעליו כדי לאנסני ולא הספיק לקחתו עד שצעקתי והניחו וברח.

פסוק כ
ויתנהו אל בית הסהר לא היה בן מות כי לא היו עדים בדבר רק להניחו במשמר.
אסורי המלך כתיב אסירי קרי. ונמצא באגדה שהביאו יוסף לפני המלך בא גבריאל כדמות איש ויאמר אם על המלך טוב יצוה לבדוק בבגדיהם אם בגדי האשה נקרעים בידוע שהחזיק בה יוסף לאנסה ואם בגדי יוסף נקרעים החזיקה היא לאנסו ויבקש הדבר וימצא שהיו בגדי יוסף קרועים ובשביל כך לא דנוהו להריגה ומ"מ לא נפטר מיד כדי שלא לבייש אשת פוטיפר לאמר אכן נודע הדבר כי היא אנסה את יוסף. וכהני מצרים דנו דין זה ולכן לא קנה יוסף אדמתם בשני הרעבון.

פסוק כב
[**ואת כל אשר עשים שם הוא היה עשה** פי' את כל המעשה אשר היו עושים].

פרק מ

פסוק א
חטאו משקה מלך מצרים זה ערב מים ביין וזה ערב אבני נתר שחוקות בקמח, פרש"י זה נמצא זבוב בפיילי פושרין שלו טע' סופרים הוא לכתוב פושרין שהרי נכתב בערוך שכוס נקרא בלשון יון פוטירי ופיילי. אלא פשיטא דפוטירין הוא, והכי איתא בב"ר שר המשקים זבוב נמצא בתוך פיילי פוטירין שלו.

פסוק ג
ויתן אתם במשמר בית שר הטבחים שכן דרכן של הורגי המחויבים מיתה להיותם ממונים על בית הסוהר.

פסוק ה
איש כפתרון חלמו כפתרון הנראה שהוא עיקר ולא כפתרון של הבעלים.

פסוק ו
והנם זעפים כסבורין היו שהחלומות טובים הם אמרו זה לזה אין לנו שום דבר מעכב לצאת חוץ מכאן אלא להזכירנו למלך ולכך היו זועפים.

פסוק ז
[**מדוע פניכם רעים** מכוערים].

פסוק ח
ופתר אין אתו לפי שאנו במשמר ואין אנו יכולין ללך ולחזר אחר החרטומים והחכמים לשאל.
הלוא לאלקים פתרנים ושמא גזר עלי הקב"ה לפתור חלומותי בם.

פסוק י
[**הבשילו אשכלתיה** לשון הכנת אוכל, לשון גמר].

פסוק יג
בעוד שלשת ימים מה שלא נתן יוסף זמן בפתרון שר המשקים רק שלשה ימים לפי שראה כל החלום דבר נחוץ כמו שנאמר והיא כפרחת עלתה נצה הבשילו אשכלותיה ואגב גררא דהאי פתר כמו כן לשר האופים.
והשיבך הוי"ו בפת"ח וה"א בחטף פת"ח.

פסוק יד
כי אם זכרתני פי' דילמא שמא אם זכרתני תעשה עמדי חסד שע"י הזכירה תוציאני מן הבית הזה.

פסוק טו
כי גנב גנבתי מארץ העברים לפי שהודיע יוסף שהוא עברי לפיכך זכה ליקבר בארצו אבל משה רבינו שנאמר עליו איש מצרי הצילנו משמע שלא גילה להם ארץ מולדתו לא זכה ליקבר בארצו.

פסוק טז
[**וירא שר האפים** מצינו לשון ידיעה קרויה ראיה]
כי טוב פתר האמין לדבריו שהרי מי שרוצה לכחש נותן זמן ארוך לדבריו וזה לא אמר רק בעוד שלשת ימים.

פסוק כא
וישב את שר המשקים לפי שעונו בא ע"י אונס שלא יכול להיות נזהר מהזבוב שנמצא בכלי משקיו.

פסוק כב
ואת שר האפים תלה לפי שנמצא צרור בגלוסקאותיו ופשע בדבר שהיה לו לשמור בנקיות.

פסוק כג
ולא זכר שר המשקים את יוסף לא הזכירו בפה אל פרעה מיד בצאתו כמו שבקש ממנו יוסף כי אם זכרתני אתך, ולכך **וישכחהו** בלב. חסלת פרשת וישב

פרק מא

פסוק א

ויהי מקץ פרש"י כתרגומו מסוף וכו' לומר אם תפרשהו אחר לשון העברי יש פתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר שהוא דוגמא ומקצה אחיו לקח ומשמע כשעברו מקצת שתי השנים שיצא שר המשקים. עכשיו בא התרגום ללמדינו כשעברו כל השתי שנים ופרעה חלם. ועוד מצינו מקץ שהוא לשון תחלה מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו, דירמיה.

שנתים ימים משיצא שר המשקים מבית הסוהר פי' שתי שנים, אם כתב שנתים בלא ימים הייתי אומר חסרות, מקץ שנה ויום אחד, כמו בן שנתו, שבתוך השנה קורהו בן שנתו, הלכך כתב לך ימים ללמדנו לומר שתי שנים מימים שלמים מיום ליום, וכן חדש ימים חדש שלם מימים. ד"א **מקץ שנתים** אחר הזמן שנגזר עליו להיות בבית האסורים. כמו ששנו רבותינו במסכת סוטה שרצה לשכב עם אשת פוטיפר ונראה לו דמות דיוקנו של אביו וכבש את יצרו ונעץ צפרניו בקרקע ויצא מהם זרע וראוי היה יוסף לצאת ממנו שנים עשר שבטים כדרך שיצא מיעקב אלא שיצא הזרע מבין עשרה צפורני ידיו ולא הוליד רק השנים. ונגדם נגזר עליו להיות חבוש עשר שנים ולקץ שתי שנים אחר גזירה זו, **ופרעה חלם** וגו'. דהא קים לן בן שבע עשרה היה כשנמכר, ושנה עמד בבית המצרי כדכתיב בבית ובשדה בית אלו ימות הגשמים ובשדה אלו ימות החמה, ובעמדו לפני פרעה על ידי הפתרון, בן שלשים שנה היה אם כן צריך לומר שהיה חבוש שתים עשרה שנה.

פסוק ב

מן היאר עלת שירדו שם לשתות.

פסוק ג

שבע פרות רמז לרעב ולשובע על שם שהם חורשות שדה התבואות.

ותעמדנה אצל הפרות נתעכבו אצלם שלא אכלו אותם מיד, פתרון שלא יכלה הרעב מיד את תבואת הארץ דכתיב ובכל ארץ מצרים היה לחם.

פסוק ד

ויקץ פרעה לתת לו ריוח להתבונן בנתיים לא לערב שתיהן כאחת.

פסוק ה
עלות בקנה אחד אות הוא לשובע. ומפורש יותר מן הראשון ובדין הוא דלהוו מכחישים את היניקה זה לזה ואפי' הכי היו בריאות וטבות.

פסוק ו
ושדופות קדים רוח מזרחית קרוי קדים שהשמש קודם לזרוח בו בבקר וכן קדמה מזרחה. ומערב בשביל ששוקעת בה החמה בערב.

פסוק ז
ותבלענה השבלים י"מ גדלו למעלה וכיסו הראשונים עד שלא נראו לשון כבלע את הקדש ואין לפרשו לשון בליעה ממש שהרי אין מראים לאדם דבר שאי אפשר יכול להיות כגון פילא דליעול בקופא דמחטא.
והנה חלום לפי שכל זמן שאדם ישן כמדומה לו על החלום שהוא מעשה ודבר אמת וכשמקיץ מתבונן שהוא חלום כדכתיב והיה כאשר יחלום הצמא והנה שותה והקיץ ונפשו שוקקה. ואף בחלום הפרות היה לו לומר כן אלא המתין עד שגמר דבריו. וי"מ גבי פרות לא כתיב והנה חלום לפי שפעמים שייך שבהמות אוכלות זו את זו אבל בשבלים לא שייך לומר כן לפיכך כתב בהן והנה חלום ודאי מראה זו אינו חלום. דבר אחר **והנה חלום** עכשיו נגמר החלום שלא חלם יותר על הענין.

פסוק ח
ותפעם רוחו ואע"ג דכתיב גבי נבוכדנצר ויאמר לחרטומים חלום חלמתי ותתפעם רוחי היינו לפי שמשבאו החרטומים לפניו לא היתה שם כי אם פעימה אחת שאלו היה מספר להם החלום ידוע בודאי כי הפתרון יהיה להם ידוע מה שלא שכח פרעה רק הפתרון היינו שע"י שלא דרש רק אחר פותרים הזכיר שם שר המשקים את יוסף.
ותפעם יש הפרש בין ותפעם לותתפעם שהרי ותפעם אינו יכול להיות נשמע כעושה ואינו עושה אבל ותתפעם יכול להיות נשמע, מפורש שעושה עצמו כאילו רוחו נפעמת ואינה נפעמת. וכן כל התפעל כמו והתברך בלבבו. וכן שכב על מטתך והתחל, ורבים כמותם, לפיכך יש לפרש ותתפעם רוחו דנבוכדנצר, אמר, אם אני אגלה החלום יודע אני שאמצא הרבה פותרים ואעפי"כ לא יתברר לי האמת אם הוא פתרונו אם לאו. אלא אני אעלים החלום וכל מי שיוכל לגלותו גלוי וידוע הוא כי מהקב"ה הוא ונביאו אמת, וכל מה שיפתר על חלומי יתקיים והכי איתא בילמדנו,

אבל פרעה שגלה החלום שוטה היה בדבר רק שלא רצה להרוג חכמיו וחרטומיו כמו נבוכדנצר.

ויספר פרעה להם את חלמו מה שהוזקק נבוכדנצר להיות שוכח החלום יותר מפרעה לפי שפתרון חלומו של נבוכדנצר היה לזמן ארוך ולעתיד לבא לא יאמין לדניאל מן הפתרון ולא יתגדל בו דניאל מאחר שלא יתקיים הפתרון בימיו וכשהודיעו החלום שלא יכלו החרטומים להגיד האמין בו גם על הפתרון, אבל כאן בעיני פרעה היה קל להאמין הפתרון שהרי אמר כי נכון הדבר מעם האלקים וממהר האלקים לעשותו.

ואין פותר אותם החלומות, סבורים היו שני חלומות הם.

פסוק ט

את חטאי מה שסרחתי על פרעה ומה ששכחתי את יוסף.

פסוק יב

נער עבד עברי ירא היה פן יכניסוהו לגדולה וישנאהו על אשר לא הזכירו כמו שבקש ממנו, לפיכך הוציא עליו דבה. ד"א שלא יכעוס עליו המלך שלא הגיד לו עד עכשיו שיש חכם גדול כזה בארץ ולכך ביזהו.

פסוק יט

דלות ורעות תאר מאד ורקות בשר ותאכלנה הפרות הרקות, ושבע הפרות הרקות, ושבע השבלים הריקות, ארבעתן בריי"ש וריי"ש בתראה בצירי. חלומו של פרעה נכפל משום כבודו של יוסף.

פסוק כה

את אשר האלקים עשה מה שרוצה לעשות בעולמו. הגיד לפרעה שהרי הוא מלך ויבקש תקנה על זאת שהרי ספק בידו לעשות.

פסוק כז

יהיו שבע שני רעב פתח ברעב תחלה ואחר כך בשובע הראה לו המכה והרפואה שהרי כל החלום לא בא אלא לעשות תקנה על הרעב.

פסוק לב

ועל השנות החלום וא"ת והלא חלומותיו של יוסף עצמו נשנו ולא נתקיימו עד לאחר עשרים ושתים שנה אלא י"ל שחלום זה היה בלילה אחד, ושל יוסף בכמה לילות.

פסוק לד
וחמש את ארץ מצרים יצוה שיגבו חומש כל התבואות לצורך המלך אף על פי שבשאר שנים משפטו לעשר כדכתיב ואת שדותיכם יעשור עכשיו יטול פי שתי מעשרות וכן עשה כדכתיב על אדמת מצרים לחומש.

פסוק לה
את כל אכל לפי היכולת דוגמא וכל הארץ באו מצרימה.

פסוק לט
אחרי הודיע קאי אף אסיפא כלומר **אחרי** אשר **הודיע אלקים אותך** ואחרי אשר **אין נבון וחכם כמוך** אתה תהיה על ביתי.

פסוק מ
ישק כל עמי על פיך יריקו את חניתם למלחמה לשון נושקי רומי קשת.

פסוק מב
ויתן אתה על יד יוסף אמר פרעה שמא דבריו של זה אינם כנים ולא אמר כך אלא כדי לפטור את עצמו ממני, אנסנו בדברים אתן לו הממשלה אם הוא מקבלה ודאי דבריו כנים שלא יהא חצוף ליכנס בגדולה ואין סופו לעמוד בה.
בגדי שש שאין לובשים במצרים רק מלכים וגדולים.
רביד זהב לשון מרבדים רבדתי ערשי, פרמנ"ץ בלע"ז.

פסוק מד
אני פרעה ובלעדיך הוא דוגמא רק הכסא אגדל ממך אלא שהוצרך לחזור ולכתבו בשעת נתינת הטבעת.
לא ירים איש את ידו לעשות שררה כמו שכתוב בירבעם אשר הרים יד במלך, רמה ידו ושררתו על שלמה המלך, כמו שנאמר ויפקידהו לכל סבל בית יוסף.

פסוק מה
[**ויקרא פרעה צפנת פענח** מנהג הוא לשנות שם לאדם כשהוא עולה לגדולה]
ויתן לו את אסנת בת פוטי פרע הוא פוטיפר, כמו שפרש"י. ולקחה יוסף לו לאשה שאם יקח אחרת אפיי גדולה ממנה היה מתיירא שמא יאמר פוטיפר עבדי הם שהרי קניתי את אביהם לי לעבד אבל כשנשא את בתו לא היה מבייישו ולא בני ביתו. ד"א לקחה כדי לפרסם שלא שכב את אמה. וי"א על ידי שגדלה בביתו נקראת בתו, כמו שמצינו במשה רבינו דכתיב אלה בני בתיה בת פרעה לפי שגדלתו נקרא על שמה. כדאיתא במדרש בת דינה משכם היתה ובקשו להרגה בני יעקב אבינו, בא יעקב

אבינו ותלה לה קמיע בצוארה וגירשה מביתו והחביאה עצמה בין הקוצים והברקנים ועל שם הסנה נקראת אסנת ובא גבריאל והביאה למצרים לפני אשת פוטיפר וגדלתה וכשבא יוסף למצרים יצאו כל הנשים לראותו מחמת יופיו כדכתיב בנות צעדה עלי שור וכל אחת זורקת לו חפץ או תכשיט וזו לא היה לה מה לזרוק וזרקה לו הקמיע שבצוארה, ונסתכל בו יוסף שהיתה בת בתו של יעקב ונשאה לו לאשה.

פוטי פרע פרש"י הוא פוטיפר על שם שנסתרס, פרע לשון פריעה. יש סרוס חמה שאינו יכול לזקק לזכר רק לנקבה, ופוטיפר סריס חמה היה דאי לא תימא הכי מהיכא תיתי ליה בת ועוד הרי כתוב כדברים האלה עשה לי עבדך.

פסוק מח

אכל שדה העיר בכל עיר ועיר נתן בתוכה התבואה שגדלה בכל גבוליה וסביבותיה להיות בה למשמרת ולאוצר.

פסוק נ

בטרם תבוא שנת הרעב פרש"י שאסור לשמש מטתו בשנת רעבון וא"ת הרי לוי שמש מטתו בשנת רעבון שאמרו רבותינו זו יוכבד שנולדה בין החומות, אלא י"ל דיוסף היה לו לפרוש מתשמיש המטה לפי שאביו ואחיו שרויין בצער אבל לוי שהיה יודע שאין מחסור לאביו לא היה לו לפרוש, ואם בשביל יוסף לא אסרו הדבר בשביל היחיד.

פסוק נא

[**כי נשני** לשון שכחה].

פסוק נג

ותכלינה על שם שהבריות היו כלולות ביופי מתוך השובע.

פסוק נד

ותחלינה על שם שהבריות היו חולות וחלושות מתוך הרעב. ובכל ארץ מצרים היה לחם שהרי נתן יוסף אוכל בערים.

פסוק נה

ויצעק העם אל פרעה ללחם שימכור להם תבואה וגנאי הוא למלך לקבוץ דמים לתבואה שלו אבל בכבוד נפטר מהם, לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו הדמים שיקצוץ במדה תנו.

פסוק נז
[**וכל הארץ** לפי היכולת]
לשבור אל יוסף לקנות מן יוסף, דוגמת אל המקלות שפיי מן המקלות.

פרק מב

פסוק א
וירא יעקב כי יש שבר שמע כי יש שבר במצרים כמו שכתוב בסמוך הנה שמעתי כי יש שבר במצרים דוגמא וכל העם רואים את הקולות.
למה תתראו פרש"י אל תראו עצמכם וכן פירש בתענית היו להם חטין הרבה ולא הלכו אלא בשביל דבר זה שלא להתראות בפני ישמעאל ועשו שהם צעורים ורעבים. ועוד פרש"י מפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה למה תהיו כחושים ברעב ודומה לו ומרוה גם הוא יורא. כלומר תיבת תתראו ותיבת יורא תרוייהו באלף כתיבי והיינו הדמיון אעפ"י שזה לשון כיחוש וזה לשון שובע מצינו תיבות הרבה שאותיות יסוד שלהם שוות ופי' זה למפרע מזה כגון דשן לדשנו שרש תשרש מחלצות ואחלצה לשבור אל יוסף ויוסף הוא המשביר ועוד הרבה.

פסוק ה
בתוך הבאים הטמינו עצמן שלא יכירו בהן כמו שצוה להם אביהם למה תתראו.

פסוק ו
ויוסף הוא השליט על הארץ ואעפ"כ **הוא המשביר לכל עם הארץ** שהוא בעצמו מקבל את הכסף מכל הבאים כדי שאם יבואו אחיו יבואו לפניו ואם אחרים יקבלו את הכסף לא ידע כשיבואו אחיו.
[**המשביר** המוכר].

פסוק ז
ויתנכר אמר אם אגלה עצמי להם יאמרו אף אתה מושבע ועומד שלא תגלה אותנו או שמא יברחו מיראתי ויצטער אבא מוטב שיבואו מתוך דוחק הרעב ואדחק אותם להביא בנימין ואעכבנו וע"י כן יודע הדבר. [ויתנכר אליהם דרכו של אדם כשאינו רוצה לגמול חסד עם קרוביו עושה עצמו כאילו אינו מכירו].

פסוק ח
ויכר יוסף את אחיו לפי שהיו קוראין זה את זה בשמם והיה מכיר לשונם ושמם.

והם לא הכרהו שהיה בחתימת זקן ושמו נשתנה לצפנת פענח ומדבר לשון מצרית זה שנאמר כי המליץ בינותם.

פסוק יב

כי ערות הארץ באתם לראות פרש"י שהרי נכנסתם בעשר שערי העיר, וא"ת מנא ידע, אלא בתנחומא מפרש שלש גזירות גזר יוסף אחת שלא יהא עבד נכנס למצרים לוקח בר, ואחת שלא ילך אדם אחד אחר שני חמורים ואחד שלא יהא אדם נכנס עד שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו מה עשה יוסף צוה שיביאו לו שמות בני אדם שהיו כתובים בכל יום ויום כיון שירדו אחי יוסף נכנסו עשרה בעשרה שערים כמו שצוה להם אביהם למה תתראו, היה בעל השער אומר להם מה שמך והוא משיב ראובן בן יעקב בן יצחק וכן כולם הביאו השוערים את הכתבים אל יוסף כיון שקרא אותם ידע שהיו אחיו.

פסוק כ

ויעשו כן אמרו לעשות כן.

פסוק כא

[**בהתחננו אלינו** בהתמלא תחנונים אלינו].

פסוק כב

ויען ראובן מתחלתו היה בדעתו של יוסף לקחת ראובן שהיה גדול שבאחים כי הדין נותן כשרבים חוטאים הגדול נענש וכששמע מתוך דבריהם שראובן אמר **אל תחטאו בילד** לא רצה לצערו ולקח שמעון שהיה גדול אחריו.

פסוק כח

מה זאת עשה אלקים לנו אם נאסר אחינו דין הוא בשביל יוסף אחינו אשר ראינו צרת נפשו, מדותיו של הקב"ה אדם נכשל כיוצא בעון אבל אין מדותיו של הקב"ה לזמן כסף לשום אדם באמתחתו, א"כ מצינו חוטא נשכר.

פסוק לד

ואת הארץ תסחרו יוסף לא אמר להם כן אלא כל זה היו אומרים מעצמם כדי שישלח אתם את בנימין.

פסוק לה

את צררות כספיהם לא מצינו במקום אחר כסף וזהב בלשון רבים.

פסוק לח

וקראהו אסון הוא"ו בשורק [גדול] והקו"ף בשוו"א.

פרק מג

פסוק ז
הידוע נדע שיקודנ"ט קוידשמ"ט בלע"ז.

פסוק יא
מעט צרי שאינו מצוי במצרים כענין שנאמר וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולוט להוריד מצרימה.
בטנים הבי"ת בחטף קמץ.

פסוק טו
ויעמדו לפני יוסף לא דברו אליו מאומה אבל נתראו מרחוק ויוסף לא דבר אליהם מחמת רחמנות שהיה לו על בנימין, והם היו סבורים כי מחמת כעס מן הכסף הנמצא היה עושה כך ולכך נתפחדו כמו שכתוב להתגולל עלינו ולהתנפל עלינו.

פסוק יח
להתגלל עלינו לשון בגלל הדבר הזה בגלל כעס הכסף המושב באמתחתינו.
ואת חמרינו אם לא היו מביאים רק אותנו לבד היינו אומרים רק לדבר אתנו אנחנו מובאים אבל מאחר שגם חמורינו מובאים אתנו לבית אין זה אלא להביא עלינו עלילה.

פסוק כ
לשבר אכל הבי"ת בחטף קמץ.

פסוק כה
ויכינו את המנחה לפי שהוכחש יופי מראיתם מטורח הדרך. [ויכינו לשון הצנעה].

פסוק כח
וישתחו חסר וי"ו.

פסוק כט
יחנך בני היו"ד בחטף קמץ והחי"ת בשו"א.

פסוק לא
וירחץ פניו לפי שהיה לו לישב עמהם ולעמוד עד אחר האכילה ויוכלו להבין שבכה אם לא ירחץ פניו אבל למעלה שלא היה לפניהם אלא לפי שעה לא הוצרך לרחוץ פניו.

פסוק לב
כי תועבה היא למצרים בזוי להם לאכול עם אדם נכרי כי אנשי מצרים גסי הרוח כדכתיב לכן קראתי לזאת רהב הם שבת.

פסוק לג

הבכר כבכרתו פרש"י כיון שהגיע לבנימין אמר לזה אין לו אם וכו' סבור היה יוסף נשי אביו קיימות.

ויתמהו על כרחך לא היתה התימה אוישבו לפניו הבכור כבכורתו, דהא לא כתוב ויושיבם אלא **וישבו** מעצמם, אלא תמהו על אשר ראו וישימו לו לבדם ולהם לבדם ולמצרים לבדם, אמרו מה טיבו של זה מדהוא אוכל לבדו אינו לא מצרי ולא עברי.

פסוק לד

וישא משאת מאת פניו מביאין היו המנות לפניו תחלה לראות שהן הגונות ו**מאת פניו** של יוסף היו נושאים **אליהם**. [**משאת** לשון דורון]. ותרב משאת בנימן לפי שבא במצותו.

וישכרו עמו שעדיין לא גזרו על סתם יינם.

פרק מד

פסוק ב

תשים בפי אמתחת הקטן מה ששם יוסף על בנימין עלילה לפי שלא היה מכירו שהניחוהו בלא חתימת זקן אמר בלבו שמא הביאו לי אסופי מן השוק אמר אשים לו עלילה אם הוא אחיהם לא יניחוהו.

פסוק ג

הבקר אור והאנשים שלחו אעפ"י שרוב לוקחי תבואה דרכם לקום מחצי הלילה לא שלחם עד הבוקר שהיה ירא שמא יהרגו האיש שישלח לרדוף אחריהם לחפש כליהם כי עדיין אין בני אדם מצויין בדרכים.

פסוק ד

לאשר על ביתו נמצא בב"ר שהוא היה מנשה וע"י שעל ידי רדיפתו קרעו השבטים בגדיהם נקרעה גם לו נחלתו שהירדן מפסיק נחלתו.

פסוק ה

והוא נחש ינחש בו הלא יש לכם לדעת שלכך הניחו על השלחן והעלים עיניו ממנו כדי לנסותכם לראות אם תגנבוהו. וי"מ **והוא נחש ינחש בו** הלא יש לכם לדעת כי הוא ישאל למנחשים בעבורו כי איש כמוהו יש לו מנחשים ויודעים לגלות גנבות. ופיי **בו** בעבורו. ד"א הוא לשון אות ודוגמתו נחשתי ויברכני נראה לו בסימן רע כשאבד ממנו כלי חשוב כמותו. ואין לפרשו לשון קסם דגנאי הוא גבי גדול.

פסוק י

כדבריכם כן הוא כלומר בן מות הוא מאחר שאתם חרצתם המשפט אבל איני רוצה להחמיר עליכם יותר מקו המשפט. **אשר ימצא אתו** הגביע יהיה לי עבד שכן היה דינם קודם מתן תורה כדכתיב לעיל ולקנות אותנו לעבדים ואת חמורנו. אבל משנתנה תורה ישלם כפל ואם אין לו ונמכר בגנבתו.

פסוק יב

וימצא הגביע אבל בכסף הנמצא לא היה שום עלילה כי יש לומר אין דרך סוחרים להביא כסף בצמצום.

פסוק טז

מה נאמר לאדני אף בכסף ראשון **מה נדבר** בכסף שני מה נצטדק בגביע. **גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו** וכי מה בא זה ללמדנו הרי אפי' אותם שלא פשעו נעשו עבדים כל שכן בנימין עצמו שנמצא הגביע בידו, אלא י"ל משום דלעיל אמרו אשר ימצא אתו מעבדיך ומת וגם אנחנו נהיה לאדוני לעבדים. כשראו אחיו שנמצא ביד בנימין אמרו **גם אנחנו** עבדים כאשר אמרנו **גם אשר נמצא הגביע בידו** לא יהיה אלא עבד כי יראים היו פן ימיתוהו. **שלימא סדרא דפרשת מקץ**

פסוק יח

ויגש אליו יהודה כי אין בידו יכולת להוציא כל איש מעליו כמו שעשה יוסף. **יהודה** לפי שהוא ערבו.

באזני אדני רוצה אני לדבר אליך בחשאי. ואל יחר אפך בעבדך שהרי יש לחוש לחמתך, משום **כי כמוך כפרעה** שניכם שוים בגדולה ויראתי מחרון אפך כי למי אקבול עליך, לפיכך צריך אני שתשים לבך לויכוח שלי.

כי כמוך כפרעה דוגמא כמוני כמוך כעם ככהן כטוב כחוטא כחשיכה כאורה. פרש"י מה פרעה גוזר ואינו מקיים וכו' כדאיתא במדרש. כתוב בנימוסי מצרים שאין עבד מולך ואינו לובש בגדי מלך כגון בגדי שש. ובראשית מלכות המלך משביעין אותו לקיים חוקי הארץ ופרעה הלבישך בגדי שש וכשם שמצינו ששבועתו אינו מקיים ודאי אינו שומר הבטחתו שאין בה אלא דיבור בעלמא אף אתה כן ועוד פרעה הכריז בכל ארצו כל מי שיבא לשבור בר, ביאתו והליכתו לשלום היינו מבטיח ואינו עושה.

פסוק יט
אדני שאל חז"ק לא מצינו ששאל זה אלא יש לנו לומר ששאל להם כי איך ימלאנו לבו להוציא שקרים עליו בפניו. והוא שנאמר למעלה שאול שאל האיש לנו ולמולדתנו.

פסוק כא
ותאמר אל עבדיך הורדהו אלי ואני יהודה אשימה עיני עליו כי אני ערבתיו. ד"א **ואשימה עיני עליו** שאמרת **הורדהו אלי** לשמירתי ואפי' פשע גנאי וחולין הוא לך להחליף דבריך ולעכבו.

פסוק לג
ישב נא עבדך הדברים נכרים שאין אתה בא אלא בעלילות שהרי מן הדין אין לך לחפוץ בו מאחר שאתה מחזיקו בחזקת גנב.

פרק מה

פסוק א
[**בהתודע יוסף** שהוא מן ידע].

פסוק ג
כי נבהלו מפניו יראו ודאגו על אשר עשו לו.

פסוק ד
גשו נא אלי לומר להם ענין המכירה בלחישה שלא ישמעו אחרים. ד"א הם יכולים ליגש כי הם הרבים אבל הוא לא יכול ליגש שאם יגש לזה יתרחק מזה ולא לכבודו נתכוין אלא לכבודם נתכוין. פרש"י הראה להם שהוא מהול ואין לחוש שמא ישמעאל הוה משום דאיכא הכירא טובא שהישמעאלים אינם נימולים עד לאחר שלש עשרה שנה ומחמת תשמיש אין בו פריעה אבל בני ישראל הנימולים כשהם קטנים הפריעה ניכרת יפה. ואעפ"י שהמצריים נמולים היו כמו שפרש"י אשר יעשה לכם תעשו, היינו מחמת דוחק רעב, אבל הוא עשיר אם כן לא מל אם לא היה יהודי. ד"א השבטים לא היו יודעים במצרים שהם נמולים ולכך היה להם להכיר ביוסף במילתו.

פסוק ט
רדה אלי לא אמר רד כבר עברה שנה ממנין רד"ו.

פסוק יב
ועיני אחי בנימין פי' אם לא תרצו להגיד בשביל השבועות הרי בנימין אחי שלא היה בשבועה הוא יגיד לאבי. ד"א גם בנימין יש לו לדאג יותר מכם שמא אני מת

שהרי לא היה במכירתי יכול להאמין דברי **כי פי המדבר אליכם** ועד עכשיו היה המליץ בינותינו.

פסוק יג
את כל כבודי שיש לי **במצרים** ולא ידאג לבא כי בידי סיפק ויכולת להטיב לו.

פסוק יד
על צוארי משני צדדי הצואר שבשביל שהוא כפול נכתב בלשון רבים.

פסוק כב
לכלם נתן לאיש חלפות שמלת הלמ"ד בפתח.
חלפת שמלת חלוקים ומכנסיים שדרך בני אדם להחליף ודומה לו היא שמלתו לעורו זהו החלוק הטפל לעורו. וי"א מלבושי בגדים לפי שגרם להם שקרעו בגדיהם שלא כדין כשצוה לתת הגביע באמתחת בנימין ונתביישו על שהיו קרועי בגדים. ולבנימן על ידי שלא היה במכירתו נתן שלש מאות כסף אבל לשאר אחיו שמכרוהו לא נתן כדי לקנוס כל אי עשר ידות יותר מדמי עבד. כמו שאמרו רבותינו בגיטין פרק השולח המוכר עבדו לעובד כוכבים קונסין אותו עד עשרה בדמיו. והשלש מאות כסף הם עשר ידות מדמי עבד כדכתיב בפרשת משפטים כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו.
וחמש חלפת שמלת אחת על שקרע בגדיו עם אחיו והשנית על שהוא בן אמו והשלשית על בושתו שהוציא עליו שם גניבה ושתים שהיה מחייבו תשלומי כפל. ד"א **וחמש חלפת שמלת** על דרך ותרב משאת בנימן ממשאות כלם חמש ידות.

פסוק כג
שלח כזאת כעין המתנה שנתן לאחיו שלח לאביו משא **עשרה חמרים** של חליפות בגדים. **מטוב מצרים** משש ורקמה חטובות אטון מצרים. עשרה חמרים, ועשר אתנת לעשר אחיו לאיש שתי בהמות להנהיג ואע"פ שבנימין חזר עמהם. לא רצה להטריחו.

פסוק כד
וישלח את אחיו כל לשון לויה משקל דגש וכשהוא לשון שליחות לחזור משקל רפי.
אל תרגזו בדרך אל תפחדו משום דבר, להביא כל מקניכם ורכושכם וכל אשר לכם מאחר שאתם אחי כי שלום לי מכל צד ולי כל הארץ, לשון לב רגז. ד"א אף כי הטענתי אתכם עושר כל כך בימי רעב שלסטים מצויין אין לכם לירגז.

פסוק כו

ויפג לבו לשון אל תתני פוגת לך לשון הנחה פיי וינח לבו כי לא נבהל עוד ולא נתעורר במה שאמרו לו **כי לא האמין** עד שראה העגלות. ד"א לשון טיול ושמחה וחברו ביומא אישי כהן גדול עמוד והפג אחת על הרצפה שהיה הדבר עליו כשחוק. ותרגומו מוכיח והווי מליא פייגין על ליביה.

פסוק כז

את כל דברי יוסף פרש"י זהו שנאמר וירא את העגלות אשר שלח יוסף ולא נאמר אשר שלח פרעה, כלומר לפיכך לא נאמר כאן אשר שלח פרעה עד שעת כניסתן למצרים כדכתיב אשר שלח פרעה.

אשר שלח יוסף אמר יעקב לא היה מוציא בני עלי יציאות על חנם לטרוח ולהביא כמה עגלות אם לא היה בני. כאן פרש"י סימן מסר להם במה היה עוסק ושפירש ממנו בעגלה ערופה, וא"ת מה סימן הוא זה אלא אביו ליוהו כדמתרגמינן וישלחהו מעמק חברון ואלויה אמר לו יוסף לאביו חזור בך אמר לו בני גדולה לויה שעתידה פרשת עגלה ערופה שנוספה בתורה, כדכתיב ידנו לא שפכה את הדם וכי תעלה על דעתך שסנהדרין הורגין אלא לא פטרנוהו בלא מזון ובלא לויה, וסימן בחון הוא שלא היה יודע בו אלא אביו והוא. וי"מ שבאותן עגלות ששלח היו בהן עגלות למשוך אותם ובכך היה סי' שהלשון נופל על הלשון כמו ששנינו עגלה המושכת בקרון פסולה לעגלה ערופה, והוכחה יש בדבר דכתיב אשר שלח על פי פרעה וכי צריך היה יוסף שהיה שליט ליטול רשות לשלוח עגלות לאביו אלא מהעגלות היה צריך ליטול רשות שאין פרה וחזירה יוצאה משם אלא אם כן ניטלה האם שלה בשביל שלא תלד ועגלות אלו שלח יוסף שלמות על פי פרעה.

ותחי רוח יעקב חזר לבו לבריאות. פרש"י שרתה עליו שכינה שפירשה הימנו כדאיתא בתנחומא עשרים ושתים שנה שעשה יוסף במצרים חוץ מאביו נגנזה רוח הקודש מיעקב ובניו ולא היה רחוק מהם אלא מהלך ארבעה או חמשה ימים ולא היו יודעים שבמצרים היה.

פסוק כח

רב עוד יוסף בני חי וכי הוא מושל, **רב עוד** לי אם הוא **חי** איני חושש בממשלתו.

פרק מו

פסוק א
לאלקי אביו יצחק שגם יצחק בנה שם מזבח כדכתיב בפרשת תולדות.

פסוק ג
אלקי אביך הקב"ה נגלה על יעקב בלשון שכבדו כדכתיב ויזבח זבחים לאלקי אביו יצחק.
אל תירא מרדה מצרימה אין אומרים אל תירא אלא למי שהוא מתייירא לפי שהיה יעקב מתייירא ואומר עכשיו שאני יורד למצרים קרבו הימים שנאמר לזקני גזירת שעבוד ועינוי על זרעי בארץ לא להם אמר לו הקב"ה **אל תירא מרדה מצרימה** אם לאביך הזהרתי באתי לך להבטיחך אם קרבו ימי שעבוד ועינוי גם קרבה הברכה שברכתי את זקנך ואעשך לגוי גדול. היינו כי לגוי גדול אשימך שם.

פסוק ד
גם עלה לרבות עצמות שאר כל השבטים.
ויוסף ישית ידו על עיניך מנהג הוא שהחיים עושים עם המתים שסוגרים את עיניהם סמוך אחר הפטירה והיה מבטיחו שיוסף יהיה בפטירתו ויעזור לו להוציאו ממצרים להוליכו אל המערה. ד"א **על עיניך** על ענינך, מגזרת עין יעקב כלומר ישתדל לעסוק בצרכיך.

פסוק ז
בנתיו אעפ"י שאין לו אלא אחת כן דרך הכתוב לדבר כמו ובני דן חושים ובני פלוא אליאב.

פסוק ח
ואלה שמות חזר ומנאן לספר נפלאות הקב"ה שבשבעים נפש ירדו למצרים ובזמן מועט נעשו יותר מששים רבוא.

פסוק י
בן הכנענית פסוק זה מעיד כי נשי השבטים היו מצריות אדומיות מדייניות והזכיר זאת לבדה בשביל שעשה שמעון שלא כהוגן לקחת כנענית ועל דבר זה הזכיר מיתת ער ואונן בעבור שהיו בני כנענית. ד"א מה שהזכיר כאן ער ואונן אעפ"י שמתו קודם ירידה למצרים לפי שעל ידי יהודה ירדו למצרים שאם רצה למחות במכירת יוסף

היו שומעין לו אמר הקב"ה אתה לא חסת בצער אביך חייך בשעה שאביך בשמחה מיתת בניך תהיה נזכרת כדי לצערך.

פסוק טו

אלה בני לאה פרש"י אשה מזרעת תחלה יולדת זכר היינו טעמא כשזרע האשה בא תחלה הוא מתפזר ע"י התשמיש שעדיין לא נגמר ומתבטל אבל זרע האיש הבא בגמר ביאה עומד ונקלט ממנו הולד נוצר. איש מזריע תחלה יולדת נקבה מהאי טעמא איפכא, כי באמת מזרע הזכר נולד זכר ומזרע הנקבה נולדת הנקבה.

פסוק כא

בלע ובכר אין לעמוד על מנינם. לפי שיטת דברי הימים נמצא שהם י"א ומונה אחיה במקום אחוה והוא אחי הנזכר כאן. וי"ל כשירדו למצרים לא היו רק עשרה בשעת ירידה ושוב נולד אחר, ושינוי השמות על שם שמזכיר אותו פעם אחרת וכן המנהג בכל המקרא כשבא לכתוב להזכיר מה שהזכיר כבר.

וארד הוי"ו בקמץ.

פסוק כג

ובני דן חשים שנים ומת אחד מהם ולא הזכירו.

פסוק כו

כל נפש ששים ושש שהרי בני לאה היו ל"ג ודינה וחצרון וחמול ויוכבד שנולדה בין החומות בכלל. ובני זלפה ששה עשר וחבר ומלכיאל בכלל. ובני רחל י"ד. ובני בלהה שבעה. וצריך אתה להוציא מהם יוסף ושני בניו ויוכבד שלא יצאו מארץ כנען, כפרש"י כל הנפש הבאה שיצאו מארץ כנען לבא מצרים. ויוצאי ירכו אתא להוציא נשי יעקב ומלבד נשי בניו אתא להוציא את התיומות שלא היו בכלל החשבון (ה) . הרי לך ששים ושש.

פסוק כז

הבאה מצרימה שבעים יוסף ושני בניו ויוכבד בכלל, והכתוב הולך אחר הרוב וכן דרך הרבה מקראות. זה הכלל יעקב ושום אשה לא היו בכלל רק דינה יוכבד וסרח וחצרון וחמול וחבר ומלכיאל היו בכלל. למאן דאמר תאומות נולדו עם השבטים כמו שפרש"י מנא לן דמתו קודם ירידתן למצרים אלא יש לומר מדלא כתיב בכל הפרשה את גבי שבטים רק בדינה מכלל דכולהו מתו רק אותה של דינה שהשלימה.

פסוק כח
ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף שיורה הדרך לגושן בלא ירידה למצרים שהרי שלח לו כבר וישבת בארץ גושן והיית קרוב אלי.

פסוק כט
ויבך על צואריו עוד מלבד הבכי שבכה על צואר אחיו כדכתיב ויבך עליהם. ד"א **עוד** קאי אויפול וה"ק נפל על צואריו, ועוד עשה ענין אחר על צואריו, הוא הבכי.

פסוק לב
וצאנם ובקרם וכל אשר להם הביאו צריכים הם לשמור צאנם ואין להם פנאי להיות אנשי חיל.

פסוק לד
ואמרתם אנשי מקנה יוסף היה דואג אם יהיו שרים בבית פרעה שיורידוהו מגדולתו שהרי בשביל קנאת כתונת פסים מכרוהו.
כי תועבת מצרים פרש"י לפי ש(אין)[הן] אלהות להם. יראתם היה מזל טלה ובגללו היו עובדים אותו. תועבת מצרים יראת מצרים, דוגמא שקוץ מואב ולמלכום תועבת בני עמון.

פרק מז

פסוק ב
[**מקצה אחיו לקח** מקצת].

פסוק ד
לגור בארץ באנו דירת עראי עד יעבור דוחק הרעב אבל לא להשתקע כמו שדרשו רבותינו.
כי אין מרעה לא באנו אלא בשביל מרעה לצאננו כל כך תאמרו כדי שלא יאמר פרעה לקחת משל יוסף באו. ועתה ישבו עבדיך בארץ גשן עד שיחפוץ הקב"ה שיפסוק הרעב ונחזור לארצנו.

פסוק ו
במיטב הארץ הושב את אביך כי הוא זקן ואינו מבקש רק מנוחה ואויר טוב. אבל אחיך בחורים **ישבו בארץ גשן. ארץ** מקום מרעה, ואל תשיבני מן האתנחתא לומר שהיא מפסקת שהרי דוגמתו מצינו זבולן עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה.
אנשי חיל פרש"י בקיאים באומנותם וכו' דוגמא אשת חיל כלומר חכמה, ואין לומר כמשמעו שאין דרך נשים לצאת לחיל או לצבא.

ושמתם שרי מקנה על הסוסים ועל הפרד ועל הגמל. והראיה בדברי הימים ויקהל דוד את כל שרי ישראל ושרי כל רכוש ומקנה וגו' ולמעלה כתיב ועל הגמלים. ד"א לפי שהצאן הולכות במדבר לרעות במקום גדודי חיות ולסטים צריכים הרועים להיות גבורים.

פסוק ח

כמה ימי שני חייך מאד אתה נראה זקן ומלא ימים ויעקב השיבו אל תתמה על זה שהרי ימי שני חיי מעט אלא ע"י שרעים היו ימי שני חיי אני נראה זקן מרוב ימים. ונמצא במדרש למה חיי יעקב פחות מאביו ל"ג שנים אלא אמר לו הקב"ה אני הצלתיך מלבן ומעשו ומשכם והחזרתי לך דינה ויוסף ואתה אמרת מעט ורעים היו ימי חייך, חייך אני נוטל מהם כפי חשבון התיבות שאמרת והם הל"ג תיבות שיש מ**ויאמר פרעה אל יעקב** עד בימי מגוריהם.

פסוק יב

ויכלכל יוסף את אביו צריך היה יעקב שיפרנסהו יוסף בנו שהרי כתיב ולחם אין בכל הארץ.

לפי הטף ולא לפי היוקר כלומר בריוח פרנסה.

פסוק יח

בשנה השנית לפי הפשט לביאת יעקב והיא רביעית לרעב שהרי התבואה שנשארה מן השובע והכסף שבידם הספיק להם שלש שנים וברביעית נתנו מקניהם ובחמישית אדמתם ובששית גופם ובשביעית נתן להם זרע וזרעו ולקטו בשמינית תבואה מן השדה ופסק הרעב.

לא נכחד לא נשאר לנו דבר לכחד לך עליה.

פסוק יט

גם אדמתנו לשון מיתה וחיות נופל אף על דבר שאינו חי וכן הוא אומר ואתה מחיה את כולם. ועוד אם אין חורשין ועובדין אותה ואינה עושה פירות הרי היא כמתה.

אנחנו, ואדמתנו עבדים לפרעה. אנחנו לעבדו, **ואדמתנו** לתת לו מס ממנה.

פסוק כא

ואת העם העביר אתו לערים שלא יאחזו עוד בקרקע לפי שקנה אדמתם, או שמא לאחר זמן יחזור כל איש בקרקע שלו לומר זו ירושתי מאבותי ולפיכך העבירם שלא תהא להם שום טענה עכשיו כי כל אחד ואחד גר בשל עמיתו.

פסוק כב
רק אדמת הכהנים השרים כמו כהן מדין. **לא קנה** פן יתגרו במלך. ד"א לפי שדנוהו לזכות כמו שפיי למעלה גבי ויתנהו אל בית הסהר.

פסוק כד
ונתתם חמישית לפרעה כי מחמש הידות יהיה, אחת **לזרע** הארץ, והשניה **לאכלכם**, והשלישית **לאשר בבתיכם** לעבדכם ולשפחותכם, והרביעית לטפכם, והחמישית לפרעה.

פסוק כז
ויאחזו בה קנו שם נחלה ואחוזה.
ויפרו וירבו לקיים מה שנאמר כי לגוי גדול אשימך שם. שלימא סדרא דפרשת ויגש

פסוק כח
ויחי יעקב פרש"י פרשה זו סתומה לפי שכיון שנפטר וכו' וא"ת הרי יוסף מלך אחר פטירתו של יעקב. אלא י"ל כשנפטר יעקב התחילו לשעבד בהם מעט. ד"א סתומה היא על שהענין מחובר למעלה שהתחיל למנות שנותיו של יעקב ועדיין לא השלים החשבון עד עכשיו.
ויחי יעקב בארץ מצרים אבל כל שאר שנותיו וחייו לא היו חיים שכל ימיו היה שרוי בצער ומשבא למצרים נחה רוחו וחיה בנחת. **בארץ מצרים שבע עשרה שנה** מקרא זה נכתב לשבחו של יוסף שפרנס את אביו ואת כל בני ביתו י"ז שנה כמו שפרנסו אביו שהרי בן י"ז שנה היה כשנמכר.

פסוק כט
ויקרא לבנו ליוסף לפי שאמר לו הקב"ה בירידתו למצרים ויוסף ישית ידו על עיניך קראו עתה. ועוד כי בגללו בא יעקב שמה דין הוא שיתעסק להעלותו.
שים נא ידך תחת ירכי זאת לפנים בישראל דוגמת תקיעת כף היא.
ועשית עמדי חסד ואמת הוא תשלום גמול לפנים משורת הדין כמו שוב והשב אחיך עמך. **חסד ואמת** וקורין אותו מרצ"י בלע"ז, כלומר מחויב אתה לקברני אבל אינך חייב לטרוח לקברני בארץ כנען, ולכך אני מפייס אותך **אל נא תקברני במצרים** להשתקע שם בקבורה.

פסוק ל
ושכבתי עם אבתי בקבר ובאיזה ענין, שתשאני ממצרים וקברתני בקברתם. ד"א **ושכבתי** בקבר במצרים **ונשאתי ממצרים** שבתחלה היה נקבר במצרים כדאיתא פרק נזיר המוצא מת מושכב כדרכו נוטלו ואת תפוסתו היכי דמי תפוסה, אמר רב יהודה דאמר קרא ונשאתני ממצרים טול עמי וכמה שיעור תפוסה, נוטל עפר תיחוח וחופר בקרקע בתולה ג' אצבעות.
כדברך חסר יו"ד.

פסוק לא
על ראש המטה נתן שבח להקב"ה על שנתן בלבו של יוסף לקברו עם אבותיו וכאן נתקיים החלום שהשמש משתחוה לו ומ"מ ההשתחויה כלפי שכינה היתה.

פרק מח

פסוק א
ויהי אחרי הדברים האלה מיום שנבראו שמים וארץ לא היה אדם עוטש וחיה מחליו, אלא בכל מקום שהיה או בדרך או בשוק והיה עוטש היה נפשו יוצאה, עד שבא יעקב ובקש רחמים על זאת אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם אל תקח נפשי ממני עד שאצוה אל ביתי את בני ואת בני בני ונעתר לו, שנאמר **ויהי אחרי הדברים האלה** וגו', שמעו כל מלכי הארץ רגזו וחלו שלא היה כמוה מיום שנברא העולם לפיכך חייב אדם בשעת עטושו להודות להקב"ה שהפכו ממות לחיים שנאמר עטישותיו תהל אור. פרקי דרבי אליעזר. [ויאמר ליוסף המקרא קצר].

פסוק ב
[**ויגד ליעקב** המקרא קצר]
ויתחזק ישראל התחזק בחזקו להראות עצמו כבריא לפי שמתנת שכיב מרע אם עמד יכול לחזור בו ועכשיו לפי שרצה לברכם נתכוין להיות מתנתו מתנת בריא שאינו יכול לחזור בו.

פסוק ד
ונתתיך לקהל עמים לשון רבים ואחרי כן לא נולד לי אלא בנימן לכך צריך אני ליתן אותה ברכה לאחד מבני והריני נותנה לך.

פסוק ה

ועתה שני בניך וגו' מה שהבטיח יעקב ליוסף להיותו זוכה לשני שבטים מה שלא עשה כן לשבט אחר היינו טעמא כמו ששנו רבותינו בפרק יש נוחלין לפי שכלכל אותו ברעב. ועוד יש לומר לפי שהיה פטר רחם לרחל שהיתה ראשית ועקר מחשבתו מה שאין כן בדן וגד. ד"א לכבודה של רחל נתכוין להיותה יתירה שבט אחד על כל אחת מן הפלגשים.

פסוק ו

ומולדתך אשר הולדת אחריהם מה שאפרים ומנשה יולידו בחייך לך יהיו לקרותם בתי אבות כמו בני יהודה ואשר.

על שם אחיהם כמו על שדה הארץ יחשב פי' **על** [עם] **שם אחיהם יקראו בנחלתם** ולכן נאמר וירא יוסף לאפרים בני שלשים וגו', כלומר אע"פ שלא נולדו בארץ כנען מאחר שנולדו בחייו זכו להיות נקראין בתי אבות כמו חצרון וחמול וחבר ומלכיאל שנולדו בארץ כנען. **ומולדתך אשר הולדת** כי מעיינת שפיר בסוגיא פ' יש נוחלין לא תמצא אחר המסקנא מה שפרש"י כאן דבעי התם לשבטים אתפלג או לקרקפי דגברי אתפלג ומסיק דלשבטים אתפלג ודריש התם, לרב תרבה נחלתו בענין אחר.

פסוק ז

ואני בבאי מפדן עדיין לא הייתי מוחזק במערה שהרי עשו מערער עליה לפיכך קברתיה בדרך אבל כשקברתי את לאה כבר הלך לו עשו אל ארצו והניח לי את הכל.

ואקברה שם כי ידעתי כי אותו גבול יעלה לחלק בניה, וכבוד הוא לה להיות נקברת בחלק בניה וכן הוא אומר ומצאת שם שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח. ואם קברתיה במערה אין זה כבודה שהרי היא בחלק יהודה בן לאה. ד"א לכך קברה שם יעקב לפי שגנות הוא לאשה יולדת מתה להוליכה למרחוק ולהשהותה פן יהיו דמיה מלכלכים תכריכיה. ולפי שרצה להקבר בארץ כנען הזכיר ליוסף זאת שלא יאשימהו על אמו ולא יהיה עצל בדבר. חז"ק על פרש"י שהרי קבורתה של רחל בארץ ישראל.

פסוק ח
ויאמר מי אלה לפי פשוטו לא היה רואה שיוכל להכיר ולהבחין צורתם שהרי כתוב ועיני ישראל כבדו מזוקן ומה שכתוב וירא ישראל את בני יוסף רואה ואינו רואה אבל את יוסף הכיר לקולו שהיה מדבר עמו.

פסוק ט
אשר נתן לי אלקים בזה הם אותן שנולדו לי במקום הזה קודם שבאת שעתיד אתה למנותם שבטים כמו שאמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי ולכך הביאותים.

פסוק יא
לא פללתי לשון תפלה כמו ויעמוד פנחס ויפלל לא התפללתי לראות פניך שהרי אמרתי טרוף טורף יוסף. ד"א לא דנתי בלבי. כל פלול לשון דין.

פסוק יג
ויקח יוסף וכבר לקח יוסף.

פסוק יד
וישת על ראש אפרים למנותם שבטים דוגמת ויסמוך את ידיו עליו ומזה למדו למנות פרשים כענין זה.
שכל את ידיו עשה עניינו בהשכל ובחכמה שמן הדין היה לו להפוך הבנים לפי מה שהיה בדעתו לתת אפרים לימינו ומנשה לשמאלו והוא עשה ההשכל והחכמה בידיו שלא רצה לבייש מנשה כי הוא היה הבכור וצריך לחלוק לו כבוד קצת. ד"א **כי מנשה הבכור** אע"פ שמנשה הבכור לא שת ימינו עליו כי ראה ברוה"ק שאחיו הקטן יגדל ממנו. ויש הרבה כי שפירושם אע"פ, כמו רפאה נפשי כי חטאתי לך. וסלחת לעוני כי רב הוא, דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא ועוד הרבה.

פסוק טו
ויברך את יוסף היא ברכת הבנים היא ברכת האב.

פסוק טז
המלאך הגאל פתח הכתוב דבריו של יעקב בשם הקב"ה וסיים במלאך, אלא ה"ק הקב"ה אשר התהלכו אבותי לפניו על ידי המלאך הגאל אתי, הוא יברך את הנערים.

פסוק יח
לא כן אבי אינם סדורים כמו שאתה סבור.

פסוק כ
וישם בברכתו **את אפרים לפני מנשה** שאמר ישמך אלקים כאפרים וכמנשה. וגם למעלה אמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי.

פסוק כא
[**הנה אנכי מת** העתיד להיות מת].

פסוק כב
שכם אחד האל"ף בפת"ח.
אשר לקחתי אשר עתיד אני לקחת בימי יהושע במלחמות חרב וקשת, כמו נתתי כסף השדה שהוא כמו ואתן. ועוד שחשובה היא בעיני יעקב כאילו לקחה כבר מאחר שהבטיחו הקב"ה עליה והא דנקט מיד האמורי ולא אומה אחרת משום שהיה גבור מכולם שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים. ד"א על הקב"ה הוא אומר **בחרבי ובקשתי** דוגמת נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך. כאן פרש"י כשהרגו שמעון ולוי את אנשי העיר נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם וכו' אבל לאו נזדווגו כדכתיב ולא רדפו אחרי בני יעקב.

פרק מט

פסוק א
אשר יקרא אתכם העתידות לבוא עליכם אבל אינן ברכות שהרי לא מצינו שברך את ראובן ושמעון ולוי, ומה שכתוב וזאת אשר דבר להם אביהם ה"ק וזאת אשר אמרנו הוא אשר דבר להם ואח"כ בירך אותם ולא פי' במה ברכם.
באחרית הימים ימים לא נאמר אלא **הימים** הם מבוארים כבר שקבע הקב"ה לאברהם זקני זמן עבדות ד' מאות שנה בברית בין הבתרים.

פסוק ג
וראשית אוני ואע"פ שאין אשה מתעברת מביאה ראשונה מיהו ע"י מעיכה מתעברת.
כחי וראשית אוני יתר שאת ראוי היית לשאת חלק יתר בכחי וראשית אוני כדין בכור.
אוני לשון ממון, כגון מצאתי און לי וידיו תשבנה אונו.
שאת כמו לשאת.

פסוק ד

כי עלית כאשר **עלית משכבי אביך**, מיד **חללת יצועי עלה** מאותו יום שחללת משכבי נסתלק יצועי שמאותו יום ואילך לא שכב יעקב עם בלהה. **עלה** נסתלק, כמו אל תעלני בחצי ימי. ד"א **חללת** אותו שעלה על יצועי דהיינו אתה בעצמך, שבאותה שעה ירדת מקדושתך ונעשית חול ואבדה ממך הבכורה והמלכות, וכן הוא אומר ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף. **יצועי עלה** י"מ שהיה אומר זה לשבטים כלומר אל תתמהו אם אני מדבר אליו קשות שהרי הוא העוה מאד כי עלה על יצועי.

פסוק ה

שמעון ולוי אחים לפי שהיו תמיד בעצה אחת דבר להם בבת אחת מה שלא עשה לשאר אחים.

כלי חמס מכרתיהם הכרתם זה עם זה כלי חמס הוא, כמה חמסים יוצאים מתוך עצתם.

מכרתיהם לשון איש מאת מכרו.

פסוק ו

בקהלם בלא וי"ו. **וברצנם** אפילו כשהם בעת רצון.

עקרו שור תרגום ירושלמי וברעותהון זבינו יוסף דמתיל לתורא. ד"א **עקרו שור** לשון חומה כי החול"ם והשורק יתחלפו וכן התרגום תרעו שור סנאה. והוא חומת שכם.

פסוק ז

ארור אפם אין זה קללה אלא ברכה כלומר יהי רצון שלא יצליחו באפם כדי שלא ירגילו להיות רגזנים. ד"א **ארור אפם** כמו ארור ובזוי אפם ועברתם העזה והקשה.

אחלקם ביעקב שכן מצינו שנפלה נחלת שמעון בין נחלת בני יהודה כדכתיב ויצא הגורל לשמעון בתוך נחלת בני יהודה ולוי נפל גורלו מ"ח עיר לשבת ומגרשיהן בתוך נחלת כל שבט ושבט.

פסוק ח

יהודה אתה יודוך אחיך לשון נופל על הלשון כלומר ישבחוך ויכבדוך וכאשר יראו **שידך בערף איבך** אז **ישתחוו לך** כמו למלך. [ידך בערף איבך תמיד ידו תהיה בעורף אויביו].

פסוק ט

מטרף בני עלית מעניני טרף נתעלית ונתגדלת שאין טורף ושולל כמוך כמו ואת עלית על כולנה. **מטרף בני עלית** פרש"י ממה שחשדתיך בטרוף טורף יוסף. חז"ק הא אמרינן בעלמא גבי מה בצע כל המברך יהודה הרי זה מנאץ. אלא פי' על תמר ותרגום מוכיח יהודה את אודיתא ולא בהיתתא וכו' מדין קטלא ברי נפשך סליקתה וכו' מדין הריגת תמר ושני בניה.

פסוק י

לא יסור שבט מיהודה משימלוך יהודה תחלה כמו ממלכות דוד ואילך לא יסור ממשלתו להנתן לשבט אחר כמו שהוסרה מלכות שאול להנתן לדוד.

ומחקק מבין רגליו כן דרך כל סופר להיות יושב בין רגלי המושל.

עד כי יבא שילה כי אז נחלקה מלכות בית דוד ונתנה לירבעם מלכות עשרת השבטים וזהו עד כי יבא שילה שנאמר ויבואו שילה וימליכו עליהם את ירבעם. ד"א עד כי יבא שילה אחיה השילוני שהיה משילה שקרע בגדי רחבעם ל"ב קרעים.

ולו יקהת עמים נתקבצו שם להמליך ירבעם כדכתיב ויבא רחבעם שכמה כי שם בא כל ישראל להמליך אותו, ושכם ושילה סמוכים זה לזה כדכתיב ויאסוף יהושע את כל העם שכמה וגו' וכתיב לאלתר ויניחה שם במקדש ה' והוא משכן שילה. ופשט זה לתשובת המינים. ויעקב פי' עקר גדולתו של יהודה שמדוד עד רחבעם, אבל חוסר גדולה לא רצה לפרש אך מכללו של מקרא אתה יכול לדקדק שמשילה ואילך נתמעטה.

פסוק יא

סותה מגזרת מסוה.

פסוק יג

זבולן לחוף ימים הזכיר השבטים כסדר תולדותם רק זבולן הזכירו קודם ישששכר לפי שנחלת ישששכר נפלה בין זבולן ובין דן. ד"א על ידי שזבולן היה עוסק בפרקמטיא בגלל ישששכר מינה זבולן תחלה.

על צידן שהוא מקום סחורה כדכתיב סוחר צידון עובר ים מלאוך, ולכן ברכו משה שמח זבולן בצאתך בים לסחורה.

על צידן סמוך לצידון דוגמת וסכות על הארן.

פסוק יד
רבץ בין המשפתים נחלתו נפלה לו בין תחומי אחיו כמו שמפורש בספר יהושע. [**בין המשפתים** בין הגבולים].

פסוק טו
וירא מנחה וישבח את המנוחה כמו אל תרא יין כי יתאדם. כי טוב ישששכר צדיק ונבון ויודע להבחין טובת המנוחה ולא כזבולן השרוי בצער כשהולך בפרקמטיא באניות וכן הוא אומר שמח זבולן בצאתך וגו'.
ויט שכמו לסבל עול מלכי ישראל, ובאיזה ענין **ויהי למס עבד** לתת למלכי ישראל עישור תבואתו כדכתיב בספר שמואל ואת שדותיכם יעשור. ד"א ויט שכמו לסבל עול אחיו המתאכסנין עליו שכל מי שצריך לעבור מנחלתו לנחלת אחיו עובר עליו והוא סובל טורח כולם והיינו ויהי למס עבד.

פסוק טז
דן ידין עמו לפי שהיה הולך תמיד אחר הדגלים בימי משה גם בימי יהושע כדכתיב והמאסף הולך אחר הארון והיה צריך להלחם עם כל הרודפים אחריהם שהרי גבורים היו, לכך אמר **דן ידין עמו** פי' ינקום נקמת עמו כאחד שבטי ישראל, כמו כי ידין ה' עמו.

פסוק יז
יהי דן, יהי שבטו של **דן, נחש עלי דרך** להרוג את האומות וגבורתו תהיה משונה כגבורת נחש שממית בדבר קל כמו שמצינו בשמשון בלחי חמור הכיתי אלף איש. **שפיפן** מגזרת הוא ישופך ראש. **ויפל רכבו אחר** אחורי הסוס ונופל לפני דן רודפו.

פסוק יח
לישועתך קויתי ה' לדן היה אומר כן דן **קויתי ה'** שיושיעך וישגבך על אויבך. ד"א **לישועתך** שתעשה שתושיע את ישראל כדכתיב והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים.

פסוק יט
גד גדוד גדודי ישראל יגודו אחריו כשיהיו הולכים למלחמות יהושע שנאמר חלוצים תעברו לפני אחיכם.
והוא יגד בשובו מן המלחמה **יגד** גדודו אחר **עקב** שונאי ישראל, כדרך הגבורים כשהן יוצאין למלחמה יוצאין תחלה ובחזרה הם אחרונים לשמור את החוזרים מן

המלחמה פן ירדפו האויבים אחריהם. ד"א **והוא יגד עקב** תמיד הוא רודף ומצוי בעקבות אויביו דוגמת ידך בעורף אויביך.

פסוק כ

מאשר שמנה לחמו לפי שלא בירך גד הוא אומר כך יותר משל אשר תהיה שמנה לחמו של גד לפי שארצו מקום מרעה למקנה.

והוא יתן וגו' לא מפני שארצו של אשר גרועה אלא גם הוא אשר **יתן מעדני מלך** ואף על פי כן תהיה ארצו של גד טובה הימנה. ד"א מתוך ארצו של אשר תהיה **שמנה לחמו** של גד עם שאר שבטי ישראל. שהרי מאשר היו מביאים שמן זית ומטגנין מאכלן בשמן וכן אמר משה ברוך מבנים אשר, בני ישראל יברכוהו ויהי רצוי להם לפי שטובל בשמן רגלו.

והוא יתן מעדני מלך מס של שמן היו גובים ממנו מלכי ישראל למשוח בו ולעדן בו את בשרם כמו ששנינו ולמה סכין אותו לפי שמשיר את השער ומעדן את הבשר.

פסוק כא

נפתלי אילה שלחה קלים כאילות בהשתלחם מן המלחמה לבשר בשורות טובות ומשופרות של נצחון המלחמה. היינו **הנתן אמרי שפר** וכן הוא אומר ונפתלי על מרומי שדה כעין הצבאים הרצים על מרומי הרים. וי"א נפתלי אילה שלחה לשון מישור כמו איל פארן, אי נמי לשון אילן כמו אילי הצדק.

שלחה כמו נטועה, כמו שלוחותיה נטשו עברו ים.

אמרי שפר לשון ענפים כמו שנים שלשה גרגרים בראש אמיר פי' מישור ארצו יהא נטוע מענפים הנותנים פירות יפות ומשופרות.

פסוק כב

בן פרת לשון ענפים כמו מסעף פארה במערצה יוסף הוא בן, שהענף שלו גדל עלי עין ושתל על פלגי מים.

עלי עין כך מנהג דברי שירה לכפול הלשון כמו נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם אנכי להי' אנכי אשירה ועוד הרבה.

בנות הם הענפים היוצאים מגוף האילן ואמר שהם גדולים וגבוהים עד למעלה מן החומה היינו צעדה עלי שור.

צעדה הוא לשון רבות לנקבות כמו צעדו לזכרים דוגמא וחטאתינו ענתה בנו ויהי ידיו אמונה והפשתה והשעורה נוכתה בעצמותי וירדנה. והמשל על יוסף שהיה פרה ורבה מאפרים ומנשה שנתמנו שבטים. וגם בני יוסף אמרו ליהושע ואני עם רב אשר עד כה ברכני ה'. [בנות צעדה עלי שור כשעבר יוסף במצרים יצאו כל הנשים לראותו מחמת יפיו].

פסוק כג

וימררוהו ורבו לפי שכבר שטמהו בעלי חצים.

פסוק כד

ותשב באיתן קשתו הקשת הזה שקורין בלישטר"א בלע"ז מושיבים אותו על עץ איתן וחזק שקורא פורק"א והמושך בקשת אם הוא חזק מושך חבל הקשת בזרועותיו וזרועיו נכפפין לפי שאמר וישטמוהו בעלי חצים, חזר ואמר **ותשב באיתן קשתו** וכך פי' המקרא ישב ומלך עליהם כי קשת שלו היה איתן וחזק כדכתיב לאסור שריו בנפשו.

ויפזו זרעי נכפפו זרועיו במשכו חבל הקשת וזרק חציו עליהם. **ויפזו** לשון רקוד פיזוז בידים וכרכור ברגלים. ד"א **ותשב באיתן קשתו** לא עשה לצריו כמו שעשו לו רע אלא נתחזק ונתאפק בכח כמו דורך קשת, ולא שלם להם רעה תחת רעה אלא הסביר להם פנים. **ויפזו זרעי ידיו** אע"פ שהיה מלך והיו הרבידים והזהב על ידו לא נתגאה נגדם ומאין באה לו זו המדה מידי אביר יעקב.

משם מאותה גדולה זן ופרנס משפחות ישראל.

[**משם** מאז]

אבן לשון אב ומשפחה והנו"ן יתירה בו כמו נו"ן שבשגעון, עורון, רצון, חרון, רעבון, ערבון.

פסוק כה

ברכת שדים ורחם דימה שמים לשדים, וארץ לרחם. ד"א ברכת שדים שלא יהי צומקים ולא ימותו הילדים מחוסר חלב. **ורחם** אף בתוך הרחם לא ימות העובר כאן הקדים שדים לרחם לפי שדרך החלב לבא בשדי האשה לפני לידתה אבל הושע אמר תן להם רחם משכיל קודם שאמר ושדים צומקים. כלומר תן להם שלא ילדו ואם ילדו יצמקו שדיהן ולא יוכלו להניק.

פסוק כו
נזיר אחיו יוסף שהיה שר באחיו לשון זכו נזיריה משלג.

פסוק כז
בנימין זאב שאול שלא נמשכה מלכותו נמשל לזאב טורף שאינו מתעכב על טרפו אבל מלכות בית דוד שנמשכה מלכותו נמשלה לאריה שאינו בורח אלא עומד על טרפו.
זאב יטרף יטרוף רוב בהמות כל כך שבכל בוקר תהא אכילתו מספקתו עד לערב שיחלק בו משלל טרפו לגוריו ומשל הוא. וי"ו **דולערב** יתירה היא וכמוה רבות, ואין להשיב מן האתנחתא שב **עד** כמו שפי' בפרשת ויגש גבי במיטב הארץ.
ולערב יחלק שלל שכן מנהגו של זאב כדכתיב זאבי ערב לא גרמו לבקר.

פסוק כח
אשר כברכתו העתידה לבא לו. [וזאת אשר דבר להם אביהם איש כברכתו וזאת אשר אמרנו הוא אשר דבר להם, ואח"כ בירך אותם, ולא פי' במה בירכם].

פסוק כט
ויצו אותם שילכו עם יוסף כולם לקברו.
אל אבתי עם אבותי.

פסוק ל
לאחזת קבר ולא יוכלו לערער מלקברני.

פסוק לב
מאת בני חת אע"פ שאמר כבר מאת עפרון החתי חזר ואמר מבני חת לפי שלא היה עפרון חי באותו הזמן ובשביל שלא היה יוסף בעת המכירה פי' לו כל הענין מה יאמר אל היורשים אם ימאנו.

פסוק לג
ויאסף רגליו אל המטה שמתחלה ישב עליה כמ"ש בתחלת הענין ורגליו על הארץ.

פרק נ

פסוק ב
לחנט את אביו י"מ אותו שמן נעשה מדבר שלא הביא שליש. והוא לשון התאנה חנטה פגיה. וכן שנו רבותינו אנפקינון שמן זית שלא הביא שליש.

פסוק ג
ויבכו אתו מצרים כמה תיבות חסירות בי"ת אף זו חסירה והוא כאלו כתוב ויבכו אותו במצרים.

שבעים יום ארבעים יום של חניטה ושלשים של אבילות כמו שמצינו במשה ואהרן שבכו אותם שלשים יום. ד"א שבעים יוצאי ירכו יורדי מצרים בכוהו איש יומו.

פסוק ד

דברו נא באזני פרעה בשביל שהוא היה המביא והמוציא כדכתיב בלעדיך לא ירים איש את ידו וגו', חשב שיקשה בעיני פרעה איך יעזוב הוא את הארץ. גם פרעה היה ירא שמא ישאר יוסף בארץ כנען ובידו כל תוקף ולב עם ארץ מצרים.

פסוק ט

ויעל עמו העלה עמו לשון מפעיל כמו ויעל עולות.

פסוק י

ויעש לאביו אבל שבעת ימים י"מ ששם באו לכבדו אלופי עשו ונשיאי ישמעאל ובני קטורה ושם עשו אבל חדש כי כן דרך כשבא אחר מקרובי המת הם בוכים כבתחלה.

פסוק יא

וירא יושב הארץ הכנעני הוא סיחון ועוג שגם הם כנענים נקראו כמו שפרש"י בפ' שלח ושופטים ובכמה מקומות.

אשר בעבר הירדן היא ארץ כנען כלומר יושבי ארץ סיחון ועוג ראו את האבל בגורן האטד בארץ כנען שהיו קורין לו **בעבר הירדן** שכשם שאותם היושבים בארץ כנען שהוריש יהושע קורין לעבר סיחון ועוג עבר הירדן כך אותם היושבים בארץ סיחון ועוג קורין לארץ כנען עבר הירדן כדכתיב בפרשת מטות כי לא ננחל אותם מעבר לירדן והלאה כי באה נחלתנו אלינו מעבר הירדן מזרחה.

פסוק יב

כאשר צום לעסוק בקבורתו.

פסוק יג

וישאו אתו בניו פרש"י ולא בני בניו מפני שהם מבנות כנען. חז"ק הא אמרינן בפסחים מה בת איש כנעני דגבי יהודה אילימא כנעני ממש אפשר בא אברהם והזהיר את אליעזר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני ובא יצחק והזהיר את יעקב ובא יהודה ולקח אלא מאי כנעני תגרא. וא"ת אליבא דמ"ד גבי ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום אמאי לא נשאוהו בני בניו, וי"ל התיומות מתו בלי בנים והשבטים נשאו להם כנעניות וילדו להם בנים. וא"ת אמאי לא נשאוהו בני שמעון שהרי מדינה קאתי כדכתיב יכין וצוחר ושאול

בן הכנענית ואמרינן זו דינה שנבעלה לכנעני אלא י"ל שלא היה רוצה להטיל קנאה ביניהם שישאוהו בני שמעון ולא בני שאר השבטים. אבל מאפרים ומנשה שנשאוהו אין שם קנאה שהרי בני מלך היו ועוד סמכם להיותם שבטים. ועוד פרש"י לוי לא ישא וכו' ואין להקשות איך נשא משה ארונו של יוסף, שהרי הוא נשא את עצמו כדכתיב נוהג כצאן יוסף ולא שמשה נשאו.

פסוק טו

ויאמרו לו ישטמנו יוסף כששב מקבורת אביו עבר על בור שהשליכוהו אחיו וברך עליו שעשה לי נסים במקום הזה והם שמעו על כן יראו פן תתחדש עליו כל הרעה שעשו לו.

פסוק טז

ויצוו אל יוסף תרגום ירושלמי ופקידו ית שבטיא דבני בלהה שפחה דרחל למימר אבוך פקוד דלא יתכניש למימר.

פסוק יז

ועתה שא נא מדברי המגידים.

פסוק יח

וילכו גם אחיו אחר שלוחיהם.

פסוק כג

גם בני מכיר בן מנשה. **גם** לרבות על אפרים, כיצד יוסף לא ראה לאפרים רק בני בנים ולמנשה ראה הוא בנים לבני בניו שהרי מצינו בפרשת פנחס לאפרים בני בנים מנויין לבתי אבות ולמנשה בנים לבני בנים וקים לן כל המנויין בפי פנחס לבתי אבות לאפרים ולמנשה נולדו בחיי יוסף.

פסוק כו

ויישם בארון אבל לא נקבר שהרי עתידין היו להעלותו.

ויישם כמו ויושם על משקל על בשר אדם לא יוסך.

בארון הבי' בקמץ ללמדך שבחייו בחרוהו לו והכינוהו. בכל שאר האבות לא נזכר הארון. שלימא סדרא דפרשת ויחי נשלם ספר בראשית בעזרת השם.

שמות

פרק א

פסוק א

ואלה שמות וי"ו זו מחוברת למעלה שאמר, וירא יוסף לאפרים בני שלשים וגו' **ואלה שמות** פרש"י נמשלו לכוכבים שמוציאן במספר ומכניסן במספר שנאמר המוציא במספר צבאם וגו'. וא"ת היכן מצינו שמכניסן במספר, אלא י"ל מדקאמר "בשם יקרא" ש"מ בהכנסה קאמר.

ואלה שמות חזר ומנאן לומר, שכולם באו מצרים ומתו שם.

הבאים מצרימה היה לו לכתוב אשר באו, אלא מתוך האכזריות שהיו מצרים עושים להם אחר מיתת יוסף היו נראים להם בכל יום כאילו הם באים עכשיו ולא ראו אותם מעולם.

את יעקב. עם יעקב.

איש וביתו. איש ואשתו, כדכתיב "מלבד נשי בני יעקב", לפי שהיה יעקב יודע בהם במצרים שהם שטופי זמה והיה ירא שמא ילמדו בניו ממעשיהם, והשיאם קודם שירדו למצרים.

פסוק ב

ראובן שמעון הזכיר כאן בני הגבירות לפני בני השפחות, לפיכך הקדים כאן בנימין לדן ונפתלי וגד ואשר. ומ"מ מזכיר הגדול לפני הקטן כסדר תולדותם.

פסוק ה

ירך יעקב דרך ארץ וצניעות שהכתוב מזכיר מקום הקרוב לאבר המוליד. ובלשון משנה "אין אשה מתקנאה אלא בירך חבירתה" (מגילה יג,א). ובמקום אחר לקח את הרגלים, כי גם הם קרובים לו כדכתיב, "לא עשה את רגליו".

יצאי ירך יעקב. הוא לא היה ממנין השבעים.

שבעים נפש לספר נפלאותיו של הקב"ה נכתב מקרא זה שבשבעים נפש ירדו אבותינו במצרים. ובמאתיים ועשר שנים שעמדו שם נתרבו לששים רבוא גבורים, לבד מזקנים ונשים וטף.

ויוסף היה במצרים. באחרים כתיב הבאים מצרימה, אבל זה לא היה עמהם אלא היה שם לפני בואם והוא מן המנין לכך הוא אומר **ויוסף היה במצרים**.

פסוק ו
וכל הדור ההוא. בין ישראל בין גוים כדכתיב "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף".

פסוק ז
ובני ישראל פרו וישרצו לקיים מה שאמר הקב"ה, "אל תירא מרדה מצרימה, כי לגוי גדול אשימך שם".
ותמלא הארץ אתם כמו מהם. פירוש נתמלאה הארץ מהם, שהרי תיבת אותם מגזרת את כדכתיב "אותו ואת בנו", ומצינו את משמש בלשון מן, "כצאתי את העיר", "חלה את רגליו".

פסוק ח
ויקם מלך י"מ מדלא כתיב מיתה במלך ש"מ שהוא עצמו היה, שהיה כבר אלא שנתחדשו גזרותיו. ומהו ויקם, שקם על ישראל כאויב שנאמר, לאור יקום רוצח, כי קמו בי עדי שקר.

פסוק ט
ויאמר אל עמו הוא התחיל בעצה תחלה אמרינן בפ"ק דסוטה שלשה היו באותה עצה וקא חשיב בלעם. וא"ת היאך האריך ימים מקודם שנולד בנו עד מלחמת מדין בשנת המ' לצאתם מארץ מצרים. שהרי אמרינן בחלק, כתוב בפנקסיה דבלעם בר תלתין ותלת שנין הוה בלעם חגירא כד קטליה פנחס לליסטאה. אלא י"ל תרי בלעם הוו וזה אביו של אביו. ונכדו נקרא בלעם ע"ש זקנו. וי"מ שלשה היו באותה עצה לזנות בנות מואב.

פסוק י
[**הבה נתחכמה לו** בשבילו]
והיה כי תקראנה מלחמה לשון מקרה ומאורע כמו ותקראנה אותי כאלה ומצינו לשון רבים אצל יחיד גבי מלחמה. וכי תבואו מלחמה בארצכם ובמקום אחר הוא אומר, ידה ליתד תשלחנה. פי' כשתקראנה מלחמות שונאים. ד"א לשון קצר הוא. כאלו נכתב כי תקראנה קורות מלחמה. וכמוהו, וברוב יועצים תקום שהרי כאלו נכתב וברך ברכה ולא אשיבנה.
ונוסף גם הוא על שנאינו כתולה קללתו על חבירו. ד"א יתחבר על שונאנו ובכך, **ועלה מן הארץ** בעל כרחנו.

פסוק יא
למען ענתו בסבלתם לשון מעוט תשמיש. כמו "אם תענה את בנותי", כלומר שימעטו לשמש מטתם בשביל סבלותם, וכל זה לקיים "ועבדו אותם".
וכן אמרו רבותינו "את ענינו" - זו פרישות דרך ארץ.

פסוק יב
כן ירבה וכן יפרץ שכן אמר לו הקב"ה אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם.

פסוק יד
ובכל עבדה בשדה לחרוש ולקצור לזמור ולבצור.
את כל עבדתם. עם **כל עבודתם אשר עבדו** עמהם בתוך העיר **בפרך**.

פסוק טו
[**ויאמר מלך מצרים**, **ויאמר בילדכן** לפי שהפסיק בינתיים חזר ואמר ויאמר].
שפרה, **פועה** י"מ הרבה מילדות היו במצרים שהרי שתיים אלו לא היו מספקים מזון לסי רבוא. אלא שתיים אלו היו שרות על כולן.

פסוק טז
וראיתן על האבנים סימן מסר להם הבן פניו למטה והבת פניה למעלה כדרך תשמיש.
אם בן הוא והמתן אתו כשראה שלא הועיל להם ענוי סבלותם כדכתיב וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו', אז לקחו להם צד להמית הבנים שדרכם להלחם כי היו יראים מן המלחמה. כדכתיב ונלחם בנו.
ואם בת הוא וחיה אין דרך אשה להלחם.

פסוק כ
וייטב אלוקים למילדת ממאי, מוירב העם מאד. ולא נחשדו הן על שפיכות דמים. וממה שלא היה לפרעה לב להרע להם אמר בלבו שתי מילדות הן אינן יכולות להספיק לילד כל הנשים של עם רב כזה, בודאי כדבריהם כן הוא, בטרם תבא אליהן המילדת וילדו.

פסוק כא
ויעש להם בהרבה מקומות מצינו לשון זכר גבי נקבה. ויצל אלוקים את מקנה אביכם ויתן לי ויבואו הרועים ויגרשום. ועוד הרבה.
בתים אלו בנים, שבניו של אדם נקראו בית. מישנד"א בלע"ז. כמו שמצינו בדוד, והגיד לך כי בית יעשה לך וגו' והקימותי את בניך אחריך וגו' והכינותי את ממלכתו.

אף כאן נתן להם בנים והולך ומפרש כיצד. ד"א ויעש להם פרעה בתים לעמוד בם ולא יהיו זזות מהם וצוה להוליך שם העבריות בשעת לידתם להשליך היאורה הזכרים.

פסוק כב

לכל עמו כיון שראה שלא עשו המילדות כאשר דבר אליהן עשה כל עמו ממונים עליהם היינו ויצו פרעה לכל עמו, כסבור שלא יהיו יכולים להיות נשמרים מכולם. **היארה תשליכהו** לפי שראו אצטגניני פרעה שעתיד עם אחד ללקות במים וחשבו הם להפוך הגזרה על ישראל לכך אמרו היאורה תשליכוהו.

וכל הבת תחיון ראו באצטגנינות שלהן שאין עתידים לטבוע רק זכרים וכן היה כי אנשי המלחמה שרדפו אחריהם טבעו.

פרק ב

פסוק א

וילך איש אמר רבי יהודה בר ביזנא, מהו וילך שהלך בעצת בתו, תנא עמרם גדול הדור היה כיון שראה את גזרת פרעה גרש את אשתו עמדו כולם וגרשו נשותיהם אמרה לו מרים אבא גזרתך קשה משל פרעה שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גוזר על הזכרים ועל הנקבות. פרעה לא גזר אלא בעוה"ז ואתה גוזר בעולם הזה ובעולם הבא. והלך עמרם והחזיר את אשתו והחזירו כולם את נשותיהם. ולפי הפשט מעשה זה לפני גזרת פרעה היה שהרי נולדו להם אהרן ומרים קודם לכן, אלא משבא לספר מה שאירע להם בשעת גזירה מבניהם התחיל לספר גם מתחלת נשואיהם.

פסוק ב

ותרא אתו כי טוב הוא לפי שנולד משה (מהול) לששה חדשים. הציצה בו אם גמרו בו סימני שעריו וצפרניו וידעה בו שהוא בר קיימא כמו ששנינו ביבמות ולכך ותצפנהו שלשה ירחים עד סוף תשעה חדשים שהוא זמן לידות רוב הנשים וכשבאו לבדקה לסוף תשעה אמר להם נפל היה והשלכתיו היאורה זהו לפי הפשט. ד"א **כי טוב הוא** כי יפה הוא, כמו כי טובות הנה. ד"א **כי טוב הוא** נולד מהול. ולפי שכתוב בו כי טוב על שם שנולד מהול נהגו העם לומר הודו לה' כי טוב על המילה.

ותצפנהו שלשה ירחים כיצד כמו שאמרו רבותינו ז"ל בשבעה באדר נולד משה והצפינתו כ"ג ימים באדר וניסן ואייר ושבה בסיון נשלמו השלשה ירחים ואז נתנתו בסוף על שפת היאור והיום שהיה עתיד לקבל בו את התורה הגין עליו. **ותצפנהו**

שלשה ירחים אעפ"י שאמרו היום נולד מושיען של ישראל מ"מ לא נתבטלה גזרת פן ירבה, והיו משליכים כל הזכרים ליאור.

פסוק ג

ולא יכלה עוד הצפינו. פרש"י היא ילדתו לששה חדשים ויום אחד והם בדקו אחריו לסוף תשעה. וא"ת הא אמרינן בסוטה דהות מתעברא ביה תלת ירחי קודם שהחזירה. אלא י"ל בדקו אחריו לסוף ג' חדשים משהחזירה שהם ט' חדשים משנתעברה ממנו שיודעים היו יולדת לשבעה יולדת למקוטעים והוא נולד לסוף ג' חדשים מן החזרה לכך לא יכלה עוד הצפינו רק ג' חדשים.

תיבת גמא. לפי שהוא דומה לסוף שנשלך בו.

ותחמרה. ה"א רפה.

בחמר. מפנים **ובזפת** מבחוץ. ואלו היה החומר מבחוץ המים היו ממחים אותו **ותשם בסוף** כדי שלא תראה שם התיבה, משום דגומא וסוף מין אחד הם, ודעתה לגנבו משם אלא שהקדימתה בת פרעה.

על שפת היאר. לא יכלה להכנס ביאור יפה מכל צדדיו, רק מצד שפת הנהר ולכך ראתהו בת פרעה שהיתה רוחצת בתוך היאור, אבל נערותיה ההולכות על שפת היאור לא יכלו לראותה.

פסוק ה

לרחץ על היאר לרחוץ ביאור. דוגמא על שדה הארץ יחשב. על חרבך תחיה. על הבתים אשר יאכלו אותו בהם.

ונערתיה הזכירן כאן לפי שעתיד לומר ותשלח את אמתה שהיא אחת מן הנערות.

הלכת פרש"י למות. וכן הוא אומר הנה אנכי הולך למות. כדאיתא בפרק קמא דסוטה בא גבריאל וחבטן בקרקע לפי שמיחו בה בבת פרעה, בר מן חדא דשייר לה דלאו אורח ארעא דבת מלכא למיקם לחודה. היינו ותשלח את אמתה, שפחתה. שהרי האל"ף נקוד בחטף פת"ח.

פסוק ו

ותפתח ותראהו מי הוא, שראתה את הילד ועדיין לא ידעה בו אם זכר או נקבה, שתיבת ילד משמע סתם. ואחר שהתבוננה בו ראתה והנה נער בכה. ד"א **והנה נער**

בכה ראתה אהרן בוכה שאחיו היה לפיכך ותאמר מילדי העברים זה אמרו רבותינו קרי ליה ילד וקרי ליה נער, מלמד שעשתה לו אמו חופת נערים בתיבה.

פסוק ז
מן העברית כי מצרית לא תניק את בן ישראל.

פסוק ח
ותלך העלמה קרי לה עלמה על שהעלימה שהיא אחותו.

פסוק ט
היליכי י"מ לשון הולכה על משקל הטיבי הניקי.
והניקיהו לי הקו"ף בחיריק.

פסוק י
[**ויהי לה לבן** על ידי שגדלתו בביתו]
ותקרא שמו משה כדברי רבותינו שנתגיירה והיתה לומדת לשון הקודש על שם הנס שנמשה מן המים להזכיר כי מן העברים הוא ולכך אינו נזכר בכל התורה אלא על שם זה. ד"א בת פרעה לא היתה יודעת לשון הקודש, אלא כך פשוטו של מקרא, **ותקרא** יוכבד את שמו משה **ותאמר** לה בת פרעה מהו לשון משה והגידה היא לה שהוא לשון המשכה ואז אמרה בת פרעה יפה קראתו כן כי מן המים משיתהו. **משה**. משוי אין כתיב כאן אלא משה, לומר כשם שמשיתיהו כן יהיה הוא מושה אחרים פי' יהיה מושה ישראל ממצרים.

פסוק יב
ויך את המצרי מצא בו חטא משפט מות לבן נח, שהיה מאנס את אשתו של זה דכתיב ודבק באשתו ולא באשת חברו ולא היה צריך התראה כדנפקא לן מהנך מת על האשה וגו'.
ויטמנהו בחול שהיה שם לצורך הבניין.

פסוק יד
מי שמך לאיש עדיין לא באת לכלל אנשים ואתה בא לבקש להיות שר ושפט.

פסוק טז
ולכהן מדין שבע בנות יתרו ראש כומרים של מדין היה וכי לא היה לו בן לרעות את צאנו אלא שפירש לו מעבודת כוכבים ונדוהו בני עירו ולא מצא רועה לכך הוזקק לבנותיו לרעות את צאנו.

פסוק יז
[**ויגרשום** לשון זכר גבי נקבה].

פסוק יט
[**איש מצרי הצילנו** משמע שלא גילה להם ארץ מולדתו, ולא זכה ליקבר בארצו].

פסוק כ
למה עזבתן פרש"י שהמים עולים לקראתו, שהרי לשון דלה דלה לנו לשון עליה וגבהות.

פסוק כא
ויתן את צפרה למה נקרא שמה צפורה, שרצתה כצפור לקרוא למשה ד"א היתה יפה ומאירה כבוקר דמתרגמינן צפרא, ואומר "באה הצפירה" (יחזקאל ז,ז), "ויצפור מהר גלעד" (שופטים ז,ג).

פסוק כב
ותהר לא נאמר, ללמד שהיתה בחורה והריון אין ניכר בה.
ויקרא את שמו גרשם. מתוך קו הדין היה לו לקרוא לבנו הראשון על שם הנס שהצילו הקב"ה מחרב פרעה ולא הזכיר את הנס אלא על שם בנו הקטן שהוא אליעזר. אלא י"ל לא היתה ההצלה חשובה בעיניו כל זמן שמלך מצרים חי שהרי לעולם היה ירא ממנו בכל מקום שהולך וכשאמר לו הקב"ה כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך כלומר מלך מצרים אז הזכיר חשיבות הנס. מיד באותו זמן כשנולד לו בן שני כדכתיב ויהי בדרך במלון וגו' שנענש על שלא מל אליעזר בנו שנולד באותו פרק. ד"א כשנולד גרשום עדיין היה משה חדש במקומו ונחשב כגר והיה ירא להזכיר מפני מה ברח ממצרים פן יגרשהו חותנו אבל אחר שנתיישב לא הקפיד.

פסוק כג
ויהי בימים הרבים ההם. כשארכו הימים שעברו ד' מאות שנה מזמן ברית בין הבתרים וכסבורים שעבר קץ השעבוד.
הרבים ההם. בעת צרה נקראים רבים, ובעת שמחה נקראים מעטים. כדכתיב ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה. פי' מאחר שעברו לא היה כל השעבוד רק למעט.
וימת מלך מצרים. קדם הקב"ה והמית מלך מצרים ואח"כ ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך פן יאמר משה איך אלך

ושמע פרעה והרגני כדכתיב ויבקש להרוג את משה. דבלא"ה הוה משתמיט דכתיב מי אנכי כי אלך אל פרעה, ואומר לא איש דברים אנכי ואומר שלח נא ביד תשלח.
ויאנחו בנ"י. יודעים היו שהוטל עליהם שעבוד של ד' מאות שנה אבל סבורים היו שהתחילו מברית בן הבתרים ולפיכך **ויאנחו** ועל ידי כך מהרו בני אפרים לצאת, והם לא התחילו אלא משנולד יצחק. ד"א כל זמן שאותו מלך חי היו מצפין שמא כשימות זה יתבטלו גזרותיו מעלינו שכן מנהג כשמלך מת מיד מתירים כל החבושים שבכל עיר ועיר וכשמת זה לא נתבטלו גזרותיו אמרו מעתה אין לדבר סוף לפיכך ויאנחו.

פסוק כד
את נאקתם מחמת נוגשי פרעה. כדכתיב בסמוך ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו.
ויזכר אלקים את בריתו שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו וגו' ונשלם זמן השעבוד של ד' מאות שנה משנולד יצחק שנאמר לאברהם בברית בין הבתרים.

פסוק כה
וירא אלוקים את בנ"י נתן לב להסתכל בצרת שעבודם דוגמא ראה אתה אומר אלי וראיתי את הדם.
וידע אלוקים לשון "ידע תדע פני צאנך" (משלי כז,כג),הכין לבו ורחמיו לדעת צרתם. ד"א **וירא אלקים את בנ"י** מה שהיו עושים להם בגלוי. **וידע אלקים**. מה שהיו עושים להם בסתר. וכן אמרו רבותינו "וירא את עינינו" - זו פרישות ד"א כמה שנאמר **וידע אלקים** שדבר זה לא ידע איש בחבירו רק הקב"ה שהנסתרות שלו.

פרק ג

פסוק א
[**ומשה היה רועה**. כל מי שנאמר בו **היה**, ראה עולם חדש, **ומשה היה רועה** - אתמול ברח מפני רבו עכשיו משקע רבו במים].
[**כהן מדין**. שר מדין].
אחר המדבר שם מצוי דשא מרעה בהמות.
חרבה הוא קרוב למצרים מהלך ג' ימים, כמה שנאמר "נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר"' ונקרא הר סיני על שם מעשה הסנה.

פסוק ב
בלבת אש שיהיה רגיל בכך כדי שלא יתבהל כשיבא לסיני מן האש והברקים.
מתוך הסנה י"מ מפני שכולו מזה ואין יכולת לחרוט בו פרצוף סמל.

והסנה איננו אכל אות כנגד מצרים וישראל כי האויב נמשל לאש וישראל לסנה וכמו שהאש לא היה בוער את הסנה כך לא יוכל האויב לכלות את ישראל.

פסוק ג

מדוע לא יבער הסנה מקרא חסר הוא מדוע איננו אוכל וכי לא יבער הסנה בתמיה. וכי לא רואה אני שהסנה בוער באש.

פסוק ד

[**וירא ה'**. הוא מלאך ה' וניתן לו רשות לדבר בשם ה'].

כי סר לראות. כל מליצת סר אם יש אחריו מ"ם פרושו לשון הרחקה כמו "סורו ממני" ואם אחריו אל"ף או למ"ד פי' לשון קירוב כמו סורה אלי.

פסוק ה

של נעליך השלך נעליך מגזרת "כי ישל זיתך", "ונשל גויים רבים".

מעל רגליך. כי פעמים הוא דורס במקום טינופות. וע"י שגם אותו של יד נקרא נעל סתם כדכתיב "שלף איש נעלו" ותרגומו נרתק יד ימיניה הוצרך לומר כאן "מעל רגלך", וכן אמרו רבותינו (ברכות נד,א) לא יכנס אדם להר הבית ונעלו ברגלו כי זה מורא מקדש.

כי המקום אשר אתה עומד וגו' כל מקום שתמצא שכינה מקדמת בו לדבר אל נביאו כמו כאן שקדמה בסנה וגבי יהושע וגבי מתן תורה שם תמצא המקום מקודש, אבל בשאר מקומות שנגלה עליהם כמו שמצינו בהרבה נביאים אין המקום מקודש.

פסוק ו

אנכי אלוקי אביך גלה לו שאביו מת, ולכך כתיב אלוקי אביך. שהרי אין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים בחייהם אלא במיתתם משום דבקדושיו לא יאמין, ולכך גלה לו עכשיו מיתת אביו שלא יסרב ליטול גדולה שהרי לפני אהרן אחיו היה מסרב ליטול גדולה, לפני אביו לא כל שכן.

ויסתר משה פניו. בשכר **ויסתר** זכה לקלסתר פנים. בשכר **כי ירא** זכה לויראו מגשת בשכר **מהביט** זכה לתמונת ה' יביט.

פסוק ח

זבת חלב דבוק הוא זבת של חלב.

פסוק ט
צעקת בנ"י באה אלי. ואם תאמר לשוא הם צועקים? ת"ל **וגם ראיתי את הלחץ** - בדין הם צועקים.

פסוק י
את עמי בנ"י דוגמת "עם בני עם יצחק" (בראשית כא,י).

פסוק יא
מי אנכי משה השיבו להקב"ה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. **כי אהיה עמך** - כנגד **מי אנכי** , **כי אנכי שלחתיך** - כנגד **כי אלך אל פרעה** , **בהוציאך את העם הזה** - כנגד **וכי אוציא את בנ"י**.

פסוק יב
[תעבדון את האלקים] **על ההר הזה** על בסמוך, ושכינה עומדת בראש ההר.

פסוק יד
אהיה אשר אהיה הראשון שם, והשני פירוש השם, כלומר שמי אהיה לפי שאהיה ואעמוד לעולמי עולמים בלי תכלה ושאהיה עמהם שאגאלם מסבלות מצרים ושם זה של הויה מסר יעקב לבניו כדכתיב והיה ה' עמכם והשיב אתכם וגו' כל מי שיבשר לכם גאולת מצרים בלשון הויה עם בשורת הפקידה תאמינו לדבריו. וכן עשו כיון שבאו משה ואהרן והזכירו להם שם זה של הויה מיד ויאמן העם כי פקד.

פסוק טו
ויאמר עוד אלקים אל משה כה תאמר אל בנ"י. לא נאה שיקראו לי בשמי המיוחד לכל צרכיהם ועניניהם ק"ו מבשר ודם שאין קוראים אותו בשמו, אלא כך יהיו קוראים לי בשם ה' אלקי אבותיכם שהוא לשון אדנות ומלכות כשם שאומרים יחי המלך.
ה' אלקי אבתיכם אלקי אברהם. מכאן שאומרים בא"י אלקינו ואלקי אבותינו אלוקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב, (מכילתא).
זה שמי. אהיה האמור בפסוק ראשון הוא **שמי לעלם** שכן אנו כותבים השם המיוחד במצפ"ץ. שהקב"ה קורא לעצמו תצמ"ץ. ואנו קוראים לו מצפ"ץ. כלומר יהיה עכשיו ואחרי כן בלי תכלה והוי"ו שבמצפ"ץ במקום יו"ד כמו וי"ו של הוה גביר שהוא במקום יו"ד והוא כמו היה. ולפי שאין נכון להיות תיבה זו של הוית קדש כשאר תיבות של הוית חול משונה היא משאר תיבות של הוית חול.

וזה זכרי לדר דר. האמור בפסוק שני אלקי אבותיכם כענין שמזכירים המלכים ולא בשמם המיוחד.

פסוק טז

את זקני ישראל פרש"י המיוחדים לישיבה וכו' וכן תפרש לקמן גבי ויאספו את כל זקני ישראל.

פסוק יז

ואמר אעלה אתכם כן תאמר לבני ישראל.

פסוק יח

ושמעו לקלך. פרש"י יעקב אמר להם פקוד יפקוד אלקים אתכם. חז"ק. שהרי פסוק זה אינו גבי יעקב.

נקרה עלינו. בשבילנו, כמו כי "עליך נשאתי חרפה" (תהלים סט,ח).

דרך שלשת ימים. וכן עשו, כדכתיב "ויחנו ביום השני באיתם בקצה המדבר".

פסוק יט

ואני ידעתי כי לא יתן וגו' גלה לו תחלה שעתיד פרעה להקשות לבו כדי שלא יתמה כשיסרב. ומה אם כשגלה לו תחלה התרעם עליו אלו לא גלה לו על אחת כמה וכמה.

ולא ביד חזקה אע"פ שאני מראה לו התשע מכות שנקראו יד חזקה כדכתיב ולכל היד החזקה ואמרינן אלו ט' מכות, עדיין לא יתן אתכם לצאת. אבל כשאשלח ידי והכתי את מצרים במכת בכורים אחרי כן ישלח אתכם.

פסוק כא

לא תלכו ריקם. כי הם יעניקו לכם מני מינים כסף וזהב ושמלות לקיים "ייצאו ברכוש גדול", דוגמת הענקת עבד "צאן גרן ויקב" (דברים טו,יד).

פסוק כב

ושאלה אשה במתנה גמורה כמו שאל ממני ואתנה וגו' שהרי אתן את חן העם הזה בעיני מצרים.

ושאלה אשה אף הזכרים שאלו אלא שדבר הכתוב בהוה שהנשים רגילות לשאול תכשיטין יותר מן האנשים וכמו כן הזכיר הכתוב מכשפה. בשביל הרגילות.

כלי כסף וכלי זהב ושמלת לכבוד החג שתחוגו לי במדבר.

ונצלתם את מצרים בשכר שעבוד עבודת פרך.

פרק ד

פסוק א

ולא ישמעו בקלי ואם תאמר והלא הבטיחו הקב"ה ושמעו לקולך אלא על הזקנים אמר לו הקב"ה ושמעו לקולך ולא על שאר העם.

פסוק ב

מזה בידך מה זה קרי.

פסוק ח

והאמינו לקל האת האחרון כי מי יכול לרפוא נגע צרעת רק הקב"ה ויראו כאן שתרפא.

פסוק ט

והיו לדם ביבשת ולא יחזרו לקדמותם ובזאת ידעו כי מאת הקב"ה הוא כי כל דבר שנעשה ע"י כשוף חוזר לקדמותו, והללו יהיו דם.

פסוק י

בי אדני. באל"ף דל"ת.

לא איש דברים אנכי. מקרא חסר הוא, והכי קאמר: בי ה', כבר **מתמול שלשום מאז דברך אל עבדך** דברתי לך לא איש דברים אנכי. ואם באת לפרש דברים ככתבם היאך תפרשנו, לא איש דברים אנכי מתמול שלשום, הרי אם לא היה איש דברים מאתמול כ"ש משלשום והיה לו לכתוב למפרע לא איש דברים אנכי מאז דברך אל עבדך ולא משלשום ולא מאתמול.

גם מאז דברך אל עבדך. שלא תאמר מיום שדברת אלי למדתי לדבר בצחות.

כי כבד פה. לפי שברחתי ממצרים בקטנתי ועכשיו בן שמונים שנה אנכי וכבר שכחתי לשון מצרי אבל אהרן לא זז משם ויודע לשונם.

פסוק יא

מי שם פה לאדם כשאני בורא את האדם אני הוא השם לו פה ולשון כ"ש שיש בי כח לתקן כובד פיך וכובד לשונך לדבר צחות.

אלם כנגד מי שם פה. פקח הטילו הכתוב בין חרש לעור לפי שהוא נופל על שניהם כמד"א (ישעיה מב,כ) "פקוח אזנים ולא ישמע", (ישעיה מב,ז) "לפקוח עינים עורות".

או עור פרש"י מי עשאן עורים כשברחת ולא ראו. חז"ק: שהרי כתוב לעיל "וישמע פרעה" פירש"י מסרו לקוסטינר להרגו ולא שלטה בו החרב.

פסוק יב

עם פיך שירפא את פיך לדבר צחות וכשראה משה שלא הועילו דבריו ואמתלאותיו הכתובות למעלה גלה הדבר שאין רצונו לעשות השליחות שלא ליטול הגדולה לפני אחיו ואמר שלח נא ביד מי שתרצה לשלוח חוץ ממני עד ויחר אף ה' במשה וגו' עד כי דבר ידבר הוא, בשמחה יקבל לעשות שליחותי ולדבר בשמי מה שלא עשית אתה.

פסוק יג

ויאמר בי אדני באל"ף דל"ת.

פסוק יד

וראך ושמח בלבו שזכית לנבואה ולא יקנא בך, מיד **וילך משה** וגו'.

פסוק יח

וישב אל יתר חתנו מן המדבר להביא לו צאנו שלא היה יודע מתי ישוב.

פסוק יט

ויאמר ה' אל משה במדין אחרי שאמר לו במדבר חזר ואמר לו במדין.

כי מתו כל האנשים וגו' פרש"י מי הם דתן ואבירם חיים היו וכו' כלומר סומים היו אין לומר, שהרי כתוב בפרשת קרח "העיני האנשים ההם תנקר". אין להם בנים - אין לומר, שהרי כתוב "ונשיהם ובניהם וטפם", מצורעים היו - אין לומר, שהרי במחנה ישראל היו כדכתיב "העלו מסביב למשכן קרח דתן ואבירם", על כרחך עניים היו. ולפי הפשט כל האנשים קרובי המצרי שהרגת.

פסוק כ

ויקח משה את אשתו ואת בניו. על ידי שהיו הבנים קטנים ועדיין צריכים לאמם הושיב הוא האם תחלה ואח"כ הילדים בחיקה. אבל גבי יעקב שהיו הבנים גדולים כתיב את בניו תחלה ואח"כ את נשיו.

וישב ארצה מצרים. הוא לבדו שהרי מיד שפגש הקב"ה במשה נמול אליעזר והניחם משה שם והלך לו משה משם עד מצרים וכשנתרפא אליעזר ממילתו שבה צפורה ושני בניה אל אביה.

את מטה האלקים. עדיין לא נקרא המטה על שמו של משה לפי שעד אותו זמן לא עשה בו נס.

פסוק כא

ראה כל המפתים וגו', חז"ק: הרי מהשלושה אותות הכתובות לעיל לא מצינו שנעשה לפני פרעה רק אחד, יהי לתנין.

ואני אחזק את לבו. אין לומר שהקב"ה מחזיק ומקשה הלבבות לבלתי שוב אליו אם ירצו לשוב, אלא הכי קאמר אני אחזק את לבו שלא ימות מתוך מורא ולא ירך לבבו מתוך פחד עד שישתלמו כל המכות וכן תפרש ואני אקשה את לב פרעה וראיה לדבר כי אתה שלחתי את ידי ואך אותך וגו'.

פסוק כב

בני בכרי ישראל כל האומות בני הם, אבל ישראל חביבים לפני יותר מכולם והם הבכור, שהם עלו במחשבה להבראות קודם שום אומה. ד"א **בני בכרי ישראל**, מאתי היה הדבר שקנה יעקב את הבכורה מעשו אחיו ונתנה לו ועד שלא נבחר אהרן לכהונה היתה עבודה בבכורות לפיכך אמר שלח את בני ויעבדני לפי שהוא בכור.

פסוק כג

ואם מאן אתה לשלח הנה אנכי הרג את בנך בכרך מדה כנגד מדה כאן פרש"י היא מכה אחרונה וכו' וזהו שנאמר באיוב וכו'. הכי גרסינן. ולא גרסינן וזהו שאמר איוב, דהא איוב לא אמרו אלא אליהוא.

פסוק כד

ויהי בדרך במלון פסוק זה ראוי להיות דבוק אל ויקח משה את אשתו ואת בניו כמו שלם ישלם שדינו להיות דבוק אל חמשה בקר ישלם תחת השור, אלא ע"י שמסר לו את דבריו בשעת המסע הפסיק בינתיים.

ויפגשהו לשון "אפגשם כדוב שכול" (הושע ג,י"ח).

ויבקש המיתו רשב"ג אומר: לתנוק, שנאמר כי חתן דמים אתה לי. צא וראה איזהו קרוי חתן או משה או התינוק הוי אומר התנוק. ד"א **ויבקש המיתו** למשה, שהרי היה לו למול את בנו ולהניחו עם אמו וללכת לבדו בחפזון בשלחותו של מקום. והוא הלך לאט לרגל אשתו ובניו שהוליך עמו.

ויבקש המיתו פרש"י ומפני מה נענש לפי שנתעסק במלון תחלה. וא"ת היה לו למשה רבינו להזדרז במילה תחלה שהרי יש בה כרת ובהליכת מצרים לא היו רק עשה. אלא יש לומר אין הכרת מוטל על האב אלא על הערל עצמו כדכתיב וערל זכר

אשר לא ימול בשר ערלתו ונכרתה וגו' ולפיכך נתרשל בה ונתעסק במלון תחלה ועל ידי שנתרשל בה ויבקש המיתו.

פסוק כה

ותקח צפרה וגו'. על ידי החלשות שנפל על משה לא יכול למולו עד שנגלה הדבר לאשתו והיא מלתהו.

צר אזמל חריף כמו חרבות צורים. ד"א **צר** לשון אבן כמו כשמיר חזק מצור. שהרי בדרך היתה ובפתע לקחה מה שמצאה.

ותגע לרגליו של הילד זו המילה, כמו לא עשה את רגליו. וצריך לסרס את המקרא ותקח צפורה צר ותגע הצר לרגליו של ילד ותכרות את ערלת בנה. ד"א השליכה המילה לרגליו של מלאך להיות במקום קרבן והועיל וכן מצינו בגדעון ומנוח שהקריבו קרבן לפני המלאך. ד"א **לרגליו** של משה כי בדם המצוה יסתלק לו הנגף כמו שמצינו במצרים שדם הפסח לא היה נותן המשחית לבא.

ותאמר אל משה.

כי חתן דמים אתה לי בשבילי. מה שבקש המלאך להרגך הוא בשביל שנתחתנת בי שאנכי מדינית ואתה עברי ואין אני ראויה לך.

פסוק כו

וירף ממנו. המלאך, אחר שנמול **אז** הבינה שעל המילה היה **ואמרה חתן דמים למולת** מה שהיה משה חתן של דמים היינו למולות בשביל מילת בנו ולכך לא אמרה למולות אלא לאחר וירף ממנו. ד"א **ותאמר** על בנה כי חתן דמים אתה לי היא קרא לבנה חתן [דמים] ביום מילתו על שם המצוה, וכן הפי' אתה בני, **חתן** של **דמים אתה לי** שהרי המלאך שופך את דמי בעלי. **חתן דמים למולת**. מה שקראתי לבני חתן דמים היינו בשביל המולות וכל זמן שהיה בבית חמיו לא נענש לפי שלא היה בידו ספק לעשות בשביל חמיו שהיה מעכב כדאיתא בהגוזל שבקש המלאך להמיתו במלון בשביל בנו בכורו שעדיין לא מל ודבר זה גרם לבן בנו להיות עובד עבודת כוכבים. ולפיכך הקדים המלאך להרוג את משה מיד ותקח צפורה צור לפי שעל ידה היה העכוב. מ"מ סברת רוב העולם נוטה שעל בנה הקטן שבשני בניה אמרה כי חתן דמים אתה לי, אבל אין משיבים על האגדה. ואם תאמר הרי לעיל גבי ולכהן מדין

פרש"י שפירש מעבודת כוכבים. אלא נ"ל לאו דווקא מעבודת כוכבים אלא שלא יהא נמול ויהא כגר תושב.

כי חתן דמים אתה לי לפי שפרש"י דמים כמו שופך דמים כמו צא איש הדמים וצריך לסרס המקרא כי דמים חתן אתה לי כלומר הורג חתני אתה לי.

פסוק כז

ויפגשהו וישק לו הה"ד חסד ואמת נפגשו חסד זה אהרן דכתיב תומיך ואוריך לאיש חסידך אמת זה משה כדכתיב בכל ביתי נאמן הוא צדק ושלום נשקו צדק זה משה כדכתיב צדקת ה' עשה ושלום זה אהרן כדכתיב בשלום ובמישור הלך אתי.

פסוק כח

ויגד משה לאהרן הגיד לו כל אשר קרהו ושהביא אשתו במלון ראשון. ואמר לו אהרן על הראשונים אנו מצטערים. ויש לנו לומר אחרי דברי רבותינו שמשם שלח לה שתשוב לבית אביה.

פסוק כט

[**זקני ישראל** המיוחדים לישיבה].

פסוק ל

ויעש האתת מהנחש ומידו ומהמים.

פרק ה

פסוק א

ואחר באו משה ואהרן זה שיסד הפייט יכנס הבא במנה ואלה לבד באחרונה. ויום הולדת את פרעה היה.

ויחגו לי ויזבחו לי לשון אסרו חג בעבותים.

פסוק ג

ויאמרו אלקי העברים אתה אמרת לא ידעתי את ה' אותו שאמרנו אלקי העברים. אלקי אבותם של אלו ויש לו דין עליהם כי הוא אלקיהם והם עבדיו ועמו.

פן יפגענו אני ואתם. אני אם נבטל מצותו ואתם אם תכבשו בנו יהיה לכם חסרון יותר. ד"א **פן יפגענו** עצמינו לבד ונמצאת מפסיד הכל מוטב לך שנלך ונשוב משנמות ונפסיד הכל.

בדבר או בחרב כאן עשה משה מצותו של הקב"ה להתרות בפרעה בתחלה במכת בכורות כמו שפרש"י גבי הנה אנכי הורג את בנך בכורך.

פסוק ד

[**למה תפריעו העם** בטל ממצות פרעה] **לכו לסבלתיכם** הטעם מפני מה זכו שבטיו של לוי להיות חפשי משעבוד מצרים, כששעבדו מצרים בישראל מתחלה היה פרעה משעבד עצמו עמהם כדי שיתאמצו במלאכה כדדרשינן בפרק בפה רך באותה שעה נזכר שבטו של לוי מה שצוה יעקב בשעת פטירתו שלא ישאהו לוי לפי שהיה עתיד לשאת את ארון קודש ולא רצה לשעבד את עצמו ולא הכריחם פרעה, מיום ההוא והלאה הוקבע להיות משועבד כל מי ששעבד עצמו. ועוד נמצא באגדה, אברהם מסר כל קבלת התורה ליצחק ויצחק ליעקב ויעקב ללוי ולוי וזרעו הושיבו ישיבות במצרים ולפי שלא היו יודעים שום מלאכה ולא נסו בה רק בתורה היה כל עסקיהם לא נשתעבדו במצרים.

פסוק ז

לא תאסיפון אל"ף לא קרי.

פסוק ט

ואל ישעו בדברי שקר לשון רפיון כמו "השע ממני" (תהלים לט,יד). "שעו מני" (ישעיה כב,ד). פי' אל ירפו ידיהם מן המלאכה בשביל דברי שקר שאומרים להם משה ואהרן.

פסוק יב

ויפץ העם בכל ארץ מצרים לפי שהיו המצריים עתידים ללקות ושמא יאמרו עם הארץ מפני מה אנו לוקים מה פשענו בהם לכך נתן הקב"ה בלב פרעה לעשות צווי זה והיו בני ישראל מקוששים קש ובאים וחובטים ומכים אותם אפילו השפחות והעבדים ולכך לקו כולם. **קש לתבן** במקום התבן ילקטו קש לעשות ממנו המלאכה כמו והחמר היה להם לחמר.

פסוק יד

גם תמול. שעשה משה האותות לעיני העם ולא נתעסקו במלאכתם.

גם היום. שבאו משה ואהרן אל פרעה.

פסוק יט

ויראו שטרי ישראל אתם ברע השוטרים ראו את עצמם ברע שהרי מקודם לכן לא מצינו שדחקו מצריים לשנות המנהג ועכשיו הוכו, ועוד שפרעה אמר להם ותבן לא ינתן לכם.

אתם עצמם כמו והשיאו אותם עון אשמה.

פסוק כא
הבאשתם את ריחנו גריתם בנו פרעה ועבדיו.

פסוק כב
וישב משה אל ה'. אל המקום שהיה מדבר עמו שם.
ויאמר אדני. באל"ף דל"ת.
למה הרעות, למה זה שלחתני. וכי לא היה משה יודע שלא ישלחם פרעה בכך עד שיעשה כל האותות הרי כבר נאמר לו, "ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך" וגו'. אלא סבור היה משה לכל הפחות יתחיל פרעה להקל העול בדברים הראשונים לפיכך אמר "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך" וגו'. והצל לא הצלת את עמך ואתה אמרת וארד להצילו והקב"ה השיבו עתה תראה מכאן ואילך כשאתחיל להכות מצרים אז יקילו מעליהם השעבוד.

פרק ו

פסוק א
כי ביד חזקה שלי **ישלחם** ולא **ביד חזקה** שלו יגרשם ולא כמו שפייסתו ללכת דרך שלשת ימים לזבוח ולשוב אחר כך לעבודתו וכן הוא אומר כשלחו כלה גרש יגרש ואמר ותחזק מצרים על העם. **נשלם סידרא דפרשת שמות**.

פסוק ב
אני ה'. אעפ"י שאמרתי ואתה תהיה לו לאלהים, לא לענין יראה אמרתי, שהרי אני ה' כלומר אני לבדי היראה. פרש"י נאמן לשלם שכר טוב וכו' אני ה' נאמן ליפרע. וא"ת מאי משמע דשם זה מסתבר נאמן לשלם שכר טוב ונאמן ליפרע יותר משאר שמותיו של הקב"ה, אלא מדכתיב שם זה בלשון הוי"ה כמו שפי' בפרשת שמות משמע יהיה חי וקיים לעולם בלי תכלה ובידו לשלם כל בריה גמולה כל זמן שירצה.

פסוק ג
ושמי ה' לא נודעתי להם. פרש"י לא הודעתי אין כתיב כאן וכו' עד אחר שלא נאמר ושמי ה' לא שאלו לי. וא"ת לא הודיעם שכך שמו וכו' כלומר וא"ת עוד יתישב המדרש. ולגם בתרא קאי שפירש"י וכשבקש אברהם לקבור וכו' עד ולא הרהרו אחר מדותי. וכן הפי' וא"ת כשדברתי עמם לתת להם את הארץ לא הודעתי להם

שמי המיוחד דמשתמע נאמן בהבטחותיו ולא נדברתי בו עמהם כשם שעשיתי עמך ואעפי"כ לא הרהרו אחרי אלא בדבור בעלמא האמינו לי. ועכשיו תפרש לא נודעתי כמו לא הודעתי. תשובה לדבר הרי בתחלה כשנגלה לאברהם אמר אני ה' ומאחר שהודיעם שמו המיוחד ובו היה מדבר עמהם מה להם להרהר אחריו ומה היה לו להקב"ה להשתבח בהם. ע"א ואם תאמר לא הודיעם שכך שמו, כלומר אעפי"י שלא נאמר ושמי ה' לא שאלו לי תתישב הדרשה. והכי קאמר הרבה פעמים נגליתי עליהם באל שדי ולא הודעתים שמי המיוחד ואעפי"כ לא שאלו לי מה שמך שמאחר שלא הודעתים שמי היה להם לשאול מה שמך ואעפי"כ לא שאלוהו. ואתה אמרת מה שמו מה אומר אליהם. תשובה לדבר הרי תחלה כשנגלה לאברהם נאמר אני ה' וגו' ומאחר שהודיעם שכך שמו מה היה להם לשאול מה שמו, שהרי אין דרכו של אדם לישאל מה שהוא יודע ובמה היה להקב"ה להשתבח בהם. ועוד פרש"י היאך הסמיכה נמשכת בדברים וכו', כלומר בשלמא ללישנא קמא ניחא, בשביל שהצבתי והעמדתי ברית לתת לזרעם את הארץ בשביל כך גם אני שמעתי וכו' אבל ללישנא בתרא מה ענין וגם אני שמעתי לוגם הקימותי וכי מפני שלא הוחזקו בה האבות בחייהם היה לו לשמוע את נאקת בנ"י לכך אני אומר יתישב המקרא וכו'.

פסוק ד

וגם הקמתי נשבעתי. כדמתרגמינן וישבע וקיים.

פסוק ט

ולא שמעו אל משה. נתיראו לשמוע אל משה מחמת קוצר רוח של העבודה הקשה שצוה אליהם פרעה כבר, "תכבד העבודה על האנשים ואל ישעו בדברי שקר" של משה. וי"ו דו**מעבודה קשה** יתרה וטפלה.

פסוק יא

בא דבר אל פרעה. בא עמי והכנס בעיר ודבר אל פרעה כי אני אלך עמך אבל במקום אחר שהוא בזמן יציאה חוץ לעיר כתיב לך, כגון לך אל פרעה בבקר הנה יוצא המימה.

פסוק יב

הן בני ישראל לא שמעו אלי משה לא הרגיש שבקוצר רוח לא שמעו ולכך אמר **הן בנ"י לא שמעו אלי** לכך נאמר ויצום אל בנ"י. פירוש כי מקוצר רוח לא שמעו וע"כ

השיבו משה להקב"ה בפרשה שניה על כי אני ערל שפתיים לא השבתני, עד שאמר לו ואהרן אחיך יהיה נביאך.

פסוק יג

אל משה ואל אהרן. לפייס דעתו של משה לקח לו הקב"ה את אהרן אחיו עמו, ד"א **ויצום אל בני ישראל** לדבר אליהם כל מה שכתוב למעלה מתחלת סדרא עד לכם מורשה אני ה'. ואחרי כן שילכו **אל פרעה** וידברו אליו משמו, להוציא את בני ישראל מארץ מצרים.

פסוק יח

ובני קהת עמרם ויצהר וגו'. מה שלא מנה בני משה ובני חברון ובני איתמר היינו לפי שלא אירע בם מעשה, אבל מנה בני עמרם לפי שהוזכרו בתורה כמה פעמים, ובני יצהר מפני מחלוקת של קרח, ובני עוזיאל משום ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עוזיאל, אך בני איתמר הוזכרו בדברי הימים בשביל עלי הכהן.

פסוק כ

ויקח עמרם את יוכבד דדתו. מה שהסכים הקב"ה שיצא אדם גדול כמשה מלקוחים שעתיד להזהיר עליהם. לפי שאין מעמידים פרנס על הצבור אלא א"כ קופה של שרצים תלויה לו בצוארו פן יתגאה על הצבור, כמו שמצינו בדוד.

פסוק כג

ויקח אהרן את אלישבע. הזכירה בשביל כבוד כהונה.

פסוק כה

מבנות פוטיאל. הזכירה בשביל כבוד פנחס, שלו ניתנה הכהונה לעולם. כאן פרש"י שפטפט ביצרו, פרש"י בסוטה, זלזל וכבש יצרו ולא חשבו.

פסוק כו

הוא אהרן ומשה. היכא דקאי בתולדות הקדים אהרן למשה כסדר שנולדו.

פסוק כז

הוא משה ואהרן דקאי אל**הוציא את בני ישראל** הקדים משה לאהרן דהוה מריה דעובדא.

פסוק ל

ואיך ישמע אלי פרעה פרשה זו היא עצמה של מעלה הן בני ישראל לא שמעו אלי, אלא למעלה קצר בדבריו עד שפירש לך אלה ראשי בית אבותם, לדעת מי הם משה

ואהרן המדברים ואח"כ חוזר ושונה אותם כדי לכתוב הצווי והדברים על הסדר ולחבר ואהרן אחיך יהיה נביאך על הן אני ערל שפתיים.

פרק ז

פסוק א

[**ראה נתתיך אלהים לפרעה**. מנהיג ודבר].

[**ואהרן אחיך יהיה נביאך**. בעל דברי השבח].

פסוק ג

ואני אקשה. פרש"י בחמש מכות ראשונות לא נאמר ויחזק ה' אלא ויחזק לב פרעה, ומה שכתוב במכת ברד ויחזק לב פרעה אעפ"י שהיא מחמש מכות אחרונות לפי שכתוב אבתריה כי אני הכבדתי את לבו, כלומר החזקתי כבר במכת ברד והרי הוא כאלו כתיב ביה ויחזק ה' את לב פרעה, והטעם כמו שפרש"י מאחר שלא נכנע בחמש ראשונות הקשה הקב"ה רוחו ולבבו בחמש אחרונות, ואם היה פרעה פטרן לישראל לא היה הקב"ה מקבלו עד שיראה גבורותיו.

פסוק ד

ולא ישמע אלכם פרעה. מקרא זה אינו להבא שהרי במכת בכורות שמע אלא פי' על תחלת המכות.

פסוק ו

כן עשו. אעפ"י שהולכים על נפשם בדברם אל פרעה, לא נמנעו לעשות שליחותו של הקב"ה.

פסוק ז

[**בדברם**. בזמן דברם].

פסוק ט

תנו לכם מופת. פרש"י אות להודיעו שיש צרוך במי ששולח אתכם. צרוך לשון יכולת וממשלה כדאיתא באגדה למה נקראו עבודת כוכבים אלהים. רבי יוסי אומר שלא יהא פתחון פה לומר לא נקראו אלהים. שאלו נקראו אלהים היה בהם צרוך. יזבחו לשדים לא אלוה מתרגמינן דבחין לטעותא דלית בהון צרוך.

והשלך לפני פרעה יהי לתנין. לפני פרעה שהיה פרעה מתגאה בעיניו וקורא לו תנין כד"א התנין הגדול אמר לו הקב"ה למשה לך אמור מה מטה זה נעשה תנין ובולע

מטות וסופו לחזור ולהיותו עץ יבש אף אתה בולע שנים עשר מטות שבטי ישראל וסופך להיות כעץ יבש ומת.

יהי לתנין. פרשה זו נאמרה כבר בפרשת שמות ראה כל המופתים אשר שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה ונשנית כאן בשביל דבר שנתחדש בה, ומה החדוש שלא לעשות לפני פרעה רק יהי לתנין.

פסוק יא

ויקרא גם פרעה. מהו **גם** אפילו התנוקות שבכאן יכולים לעשות כן.

פסוק יג

ויחזק לב פרעה. כסבור ע"י מכשפות עשה אהרן.

כאשר דבר ה' ולא ישמע אליכם פרעה.

פסוק טו

הנה יוצא המימה. פרש"י לנקביו שהיה עושה עצמו אלהות ומשום שהוא מקום טינוף לא כתיב בא אל פרעה. דבא משמע בא עמי.

הנה יוצא המימה להעלות נלוס לרגלו. ד"א כדרך בני אדם המשכימים בבוקר על שפת הנהר ורוחצים ממימי הנהר להאיר עיניהם. ד"א **הנה יוצא המימה** לטייל ולצוד שם עופות על ידי גוונין שנושא על ידו כשאר מלכים, ושם תמצאנו פנוי לדבר עמו.

פסוק טז

ואמרת אליו. י"מ לפי שהוא יוצא המימה במקום טהור ושם תדבר עמו אבל לא בביתו שלא להזכיר שם שמים במקום גלולים וטנוף.

פסוק יז

בזאת תדע. מדה כנגד מדה. כנגד שאמרת לא ידעתי את ה', פירוש בזאת תתחיל לידע.

ונהפכו ההי"א בסגול.

פסוק כ

ויהפכו כל המים אשר ביאר לדם. לא נעשה היאור דם כי אם לפי שעה ומיד מתה הדגה מחמת הדם ואח"כ חזר היאור לקדמותו, ומה שכתוב ולא יכלו מצרים לשתות ממימי היאור לא מפני שהיה דם שלא מצינו שבקשו להסיר המכה, אלא משום והדגה אשר ביאור מתה ויבאש היאור. וראיה לדבר ויעשו כן החרטומים, ואם לא חזר היאור לקדמותו היאך יכולים לעשות כן. וי"מ המכה שמשה רביע חדש במים

הנראים לבריות והחרטומים עסקו באותם שתחת הקרקע. וראיה לדבר ויחפרו כל מצרים סביבות היאור כי אותן מים לא נהפכו לדם רק מימי היאור.

פסוק כב

בלטיהם. פרש"י בלחש שאומרים אותו בלט וחשאי, חז"ק: לעיל פרש"י עצמו בלטיהם, בלחשיהון וכו'.

פסוק כט

ובכה ובעמך. (כן) [ובך] קרי.

פרק ח

פסוק א

נטה את ידך להראות שעל ידך תבא המכה שמיד שתטה את ידך תחול המכה.

פסוק ב

ותעל הצפרדע משמע אפי' רבים דוגמא ויסר מעלינו את הנחש.

פסוק ג

בלטיהם פי' רש"י (לעיל ז כב) בלחש שאומרים אותו בלט ובחשאי. חז"ק לעיל (ז יא) פי' רש"י עצמו בלהטיהם בלחשיהם וכו'.

פסוק ה

התפאר עלי למתי לעיל קאי **התפאר עלי למתי** תשלח את בני ישראל ואני **אעתיר לך** שיכרתו מיד.

ולעמך המ"ם בשו"א. הסברא נותנת שמכה זו לא שמשה רביע החדש ואת"ל יום ששי למכה היה, והמכה היתה משמשת שבעת ימים א"כ מפני מה אמר לו משה **למתי אעתיר לך** הרי נכרתות הם למחר.

פסוק ו

ויאמר למחר אני אשלחם לדרכם. ד"א **ויאמר למחר** כמו שפרש"י שיכרתו למחר, פרעה חשב בלבו שבשעה שאמר לו משה התפאר עלי הגיע זמן הכרתת הצפרדעים לפיכך נסהו והאריך לו הזמן עד למחר, אמר עכשיו אחזיק משה בדאי.

פסוק ט

מן הבתים מן החצרת אבל לא מן התנורים ומן המשארות, לפי שמסרו נפשם למות על מצות הקב"ה כמו שאמרו רבותינו, חזרו למקום תולדתם חיים.

פסוק יב

והיה לכנם הם שקורין פוצי"ש שדרכם לבא מן העפר מקום תולדותם כמו שאר מכות שכל אחת ואחת באה ממקום תולדותה.

פסוק יד

[**ויעשו כן החרטומים**. רצו לעשות כן].

ולא יכלו. שהרי כל העפר היה כנים. ומאין באים להם כנים. וי"מ **להוציא את הכנם** לבטל, ולכך נסו לבטלם כי בכך ירגישו הבריות, אבל להביא אותם כמו שעשה אהרן לא נסו שהרי כבר היה כל עפר הארץ כנים. ד"א **ולא יכלו** לא יכלו לעמוד איש לפני אחיו מפני הבושה שהיו מלאים כנים, כיוצא בו מפני השחין שהיו מלאים שחין. ד"א **ולא יכלו** לפי שכל עפר הארץ היה כנים ולא היו רגליהם נוגעות לארץ וכל זמן שרגליו של מכשף אין נוגעות אין כשופו מצליח. **ולא יכלו** אעפ"י שבדם וצפרדעים עשו כמשה ואהרן ומ"מ לא בטלום, בשלישית לא נתן בהם כח לא לעשות ולא לבטל כדי שלא יהיו מוחזקים בדבר, וכשראו שלא יכלו אמרו אצבע אלקים היא ולא עשו כשוף. ואין הטעם לפי שאין השד שולט בפחות מכשעורה דאם כן מפני מה לא יכלו להוציא את הערוב.

פסוק טו

אצבע אלהים היא מכת מדינה היא זו דאילו על ידיהם של אלו באה גם כן היינו עושים.

אצבע אלהים היא לשון נקבה בחיר"ק.

ויחזק לב פרעה גם על זאת לא שאל לו רפואה לפי שלא היתה אלא בעפר וכליו היו מכובדים בכל יום, וכן מנהג כל הגדולים גם העניים לעולם הם רגילים בכנים ואינם חוששים. מכה זו היתה בלא התראה, וכן היה הסדר בשתים היה מתרה ובשלישית מכה בלא התראה. דכיון שחטא אדם ושנה נעשה לו כהיתר, מה תועלת יש בהתראתו מאחר שלא יחזור בו. ועוד כי כנים חושך שחין שהיו מכות שלישיות הם מכות הוות ולא ישוב באזהרתם, ולפיכך שהיו משולשות ר' יהודה היה נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב. רק במכת בכורות ששתפה עם שלש אחרונות שאין נכון לקבוע תיבה בשביל אות אחת. וי"מ נתן בהם סימנים שלא יאמרו העולם עקר הוייתן בסדר תהלים, ושם אינו מונה המכות על הסדר שמונה אותם כאן.

פסוק יח
[**והפלתי** מתיבות חסרות אל"ף].

פסוק יט
למחר יהיה שלא תאמר מקרה הוא. וכן במכת דבר דכתיב ביה וישם ה' מועד לאמר.

פסוק כא
זבחו לאלהיכם בארץ כשראה פרעה שהפריש הקב"ה בינו ובין בני ישראל, נתן להם רשות לזבוח בארץ פן יפגענו הקב"ה בדבר.

פסוק כב
ולא יסקלנו לשון ויסקל באבנים לעומתו, דשמעי.

פסוק כג
דרך שלשת ימים נלך במדבר שכן ביום השני חנו בתחלת המדבר כדכתיב ויסעו מסוכות ויחנו באיתם בקצה המדבר, פירוש בתחלת המדבר.

פסוק כח
ויכבד פרעה את לבו גם בפעם הזאת שהרי כבר במכת צפרדעים הכביד לבו פעם אחרת.

פרק ט

פסוק ג
הנה יד ה' הויה לפי סברת שקול הדעת יש פתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר על מכת דבר וברד שלא שמשו רביע החדש.
במקנך אשר בשדה גם הבהמות שהצלתם מן הערוב על יד רועים לא יוכלו לעמוד בחזקת מכה זו.

פסוק ד
והפלה בה"א.

פסוק ו
וימת כל מקנה מצרים כלומר כל המת היה ממקנה מצרים ואין לומר שכל מקנה מצרים מת שהרי כתיב וממקנה בני ישראל לא מת אחד וכתיב במכת ברד הירא את דבר ה' הניס את מקנהו אל הבתים.

פסוק ז
וישלח פרעה והנה לא מת לפי שאמר משה והפלה ה' בין מקנה וגו'.
ויכבד את לבו כאן לא שייך שישאל רפואה דמי שמת מת, ומי שחי חי.

פסוק ח
מלא חפניכם דבר זה לא היה מספיק לכל מצרים לפיכך צ"ל מעצמו בא השחין ולא מתולדות האש, אלא שאין הקב"ה רוצה לשנות מנהג העולם ועושה כענין במקצת הנוהג.
מלא חפניכם פיח רמץ ריקול"ט בלע"ז מגזרת נופח באש פחם.
וזרקו משה השמימה בהרבה מקומות נקרא האויר שמים. ומן האויר נחלק ונופל על כולם.

פסוק ט
לאבק הלמ"ד בשוי"א והאל"ף בקמ"ץ.

פסוק י
באדם ובבהמה פירש"י והירא את דבר ה' הניס את מקנהו אל הבתים זהו לשון פרש"י ואינו הפסוק.

פסוק יא
[**ולא יכלו החרטומים לעמד** איש לפני אחיו מפני הבושה שהיו מלאים שחין].

פסוק יב
ולא שמע אלהם כסבור אבעבועות אלו מתרפאות כשאר אבעבועות של מכוה.

פסוק יד
את כל מגפתי פירש"י למדנו מכאן שמכת בכורות שקולה וכו', הם צמחי האדמה והאילנות שמהרו לבכר והכם הברד. ד"א **את כל מגפתי** כמה מיני חבלות אש וברד אבני אלגביש גפרית שלג קיטור.
[**את כל מגפתי** הרבה ממגפותי]
אל לבך שאף לבו של אדם נשבר עליו למפחד מאד. אל לבך הבית בשוי"א.

פסוק טז
ולמען ספר שמי בכל הארץ מדה כנגד מדה. אמרת לא ידעתי את ה' חייך שתצטרך להודיע שמי בכל הארץ.

פסוק יז
עודך מסתולל משתבח בעצמך שיש לך כח לעכבם, לשון סולו לרכב בערבות.
למן היום הוסדה ההי"א רפה.

פסוק יט
ועתה שלח העז וגו' מה שלא הזהיר משה את פרעה במכת דבר לומר שלח העז את מקנך כמו שעשה במכת ברד, י"ל פירש לך העז את מקנך והירא את דבר ה' בקלה

וממנה תבין שנאמר כן בחמורה. ד"א מה שלא התרה בו על הדבר לפי שהדבר לא היה רק על הבהמות, והברד הכה אדם ובהמה.

פסוק כא

ואשר לא שם לבו וגו' גם לשאינם יראים היה מקנה ע"י מקרה שלא הוציאום ביום הדבר.

פסוק כג

וה' נתן קולות הוא וסנקליטין שלו.

ותהלך אש ארצה ממה שנאמר ואש מתלקחת יודעים אנו שיש אש באותה מכה, לא אמר כך אלא בשביל האש ששנתה מנהגה שדרכה לעלות למעלה.

פסוק כד

ויהי ברד ואש מתלקחת לאחר שמכהו לוקחו האש ושורפו.

פסוק כז

ה' הצדיק בכל המכות לא אמר פרעה ה' הצדיק אלא במכת ברד בלבד. ולמה נאמר אלא אדם שהוא רוצה להלחם עם חבירו ולרצחו פתאום הוא בא עליו והורגו, והוא אמר לפרעה שלח העז את מקנך וגו'.

פסוק כח

קולות אלהים מודה היה שהיה אלהים. ובשביל שלא אמר שם המיוחד בא משה וחברו, ואמר מפני ה' אלקינו. פירוש האלוקים הוא ה' לבדו, ולא תמצא בכל התורה שהזכירו שום אדם כן ואין טענה מן ה' אלוקים מה תתן לי, במה אדע, אתה החלותה, אל תשחת עמך ונחלתך, שהרי כולם כתובים באל"ף דל"ת.

פסוק כט

כצאתי את העיר לפי שאמר למעלה אשר ימצא בשדה וירד עליהם הברד, עכשיו בעת המכה שלא יאמרו ירא הוא לצאת בעבור הברד, אמר כצאתי את העיר אפרש כפי ולא אירא מן הברד. ד"א **כצאתי** מאתך לבא אל העיר, אפרש כפי בתוך העיר. וכן הוא אומר ויצא משה מעם פרעה את העיר וגו'. ד"א לפי הפשט מכת ברד נכרת בשדה יותר מבעיר לכך אמר כצאתי את העיר ואראה בשדה השחתת הברד ואתפלל לפי הצורך.

[**כצאתי את העיר** מן העיר].

פסוק ל

ידעתי כי טרם תשלחו אותנו **תיראון** כלומר עליכם [תבא] יראה ופחד גדול יותר משל עכשו. ד"א **ידעתי כי טרם תיראון** עדין אינכם יראים שהרי החטה והכוסמת לא נכו ועדיין יש לכם לאכול.

פסוק לא

נכתה לשון רבות כמו ויהי ידיו אמונה, ועיניו קמה, בנות צעדה.

כי השערה אביב מה שלא שתף הכתוב פשתה ושעורה באביבות כמו ששתף חטה וכוסמת באפילות, לפי שהפשתה בין שנזרעה בבכיר בין שנזרעה באפל לעולם הוא גבעול מה שאין בשאר עשבים לכך כתיב הפשתה לבדה, אבל חטה וכוסמת אם נזרעו יחד גדלים הם בענין אחד.

והפשתה גבעל משמע אם לא היתה גבעול לא היתה לוקה. חז"ק שהרי כתיב ואת כל עשב השדה הכה הברד.

פסוק לב

והחטה והכסמת לא נכו לפי שעתיד לומר ואכל את יתר הפליטה הנשארת לכם מן הברד, ויש פתחון פה לחלוק ולומר הרי כבר נאמר ואת כל עשב השדה הכה הברד, לכך קדם ולמדך כאן ש החטה והכוסמת לא נוכו כי אפילת הנה שמה שלא שבר הברד אכל הארבה, הברד מקלקל את הקשה והארבה אוכל את הרך.

כי אפילת הנה לשון אופל שהיו עוד בארץ ולא נראו.

פסוק לד

כי חדל המטר שלא הבטיחו משה רק בקולות וברד אמר עכשיו משה בדאי הוא ולפיכך ויסף לחטא.

ויכבד לבו הוא ועבדיו אמרו אין הקב"ה מביא מכה פעם שניה. ד"א לפי שאמר למעלה ה' הצדיק וגו' משמע שלא היה בלבו לחטוא ולעכבם ועכשיו כשנתחרט כתיב ביה ויסף לחטא. הוא ועבדיו לא מצינו לשון זה במקום אחר אלא לפי שאמר למעלה ואתה ועבדיך נקט ליה הכא כדאמר ויוסף לחטוא לפי שאמר למעלה חטאתי הפעם. כן דרכם של רשעים כשהם בצרה נכנעים עברה הצרה חוזרים לקלקולם. ולשעבר היתה הצרה עליהם כדכתיב הירא את דבר ה' וגו' ועכשיו כשעברו היסורים בעטו בהם.

פסוק לה
כאשר דבר ה' ולא יתן אתכם מלך מצרים להלוך.
ביד משה בנבואה שנאמרה למשה, וכן כל ביד משה.**חסלת פרשת וארא**

פרק י

פסוק א
בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו בכל המכות לא מצינו לשון זה רק עכשיו, אלא לפי שאמר פרעה ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים ואח"כ כתב ויוסף לחטוא הוא ועבדיו, הוצרך לומר כן **כי אני הכבדתי** וגו' כלומר אל תתמה אם הוסיפו לחטוא אחר שאמר ה' הצדיק שהרי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו.

פסוק ב
התעללתי כל תיבה דוגמא זו כשיש בה ת"י"ו היא לשון צחוק ולעג וכשהיא בלא ת"י"ו היא לשון מעשה.

פסוק ג
ויבא משה ואהרן מה שלא הזכיר בשאר מכות שבאו שניהם שהרי אין צריך שגלוי לכל שאהרן היה עמו בכל דבריו, ומה שהזכירו כאן לפי שעתיד לומר שנתגרשו שניהם דכתיב ויושב את משה ואת אהרן.
לענת מפני לפי שאתה מתגאה על יתר הפלטה הנשארת לכם מן הברד.
כה אמר וגו' כמה נבואות ומצות לא נתפרש היכן אמר הקב"ה כגון מכת ארבה, וכגון כחצות הלילה, וכגון שימו איש חרבו על ירכו דעגל, וכגון זאת חקת התורה דפרשת פרה אדומה, וכגון זה הדבר אשר צוה ה' דפרשת נדרים, וכן הרבה שאר נביאים אמרו כמה פעמים כה אמר ה' ולא פורש היכן אמרן ב"ה ועל זה נאמר מקים דבר עבדו.

פסוק ה
הצמח לכם מן השדה הברד שבר את כל עץ השדה ומה שיצמח אחרי כן יאכל הארבה.

פסוק ז
ויאמרו עבדי פרעה אליו ומה שכתוב למעלה הוא ועבדיו הם אותם שהשיאו עצה שלא לשלח רק את הגברים.

עד מתי יהיה דבר זה שאתה מעכבם. **הטרם תדע כי אבדה מצרים** תמיהה מתקיימת. וכי קודם שתשלחם אתה רוצה לדעת כי אבדה מצרים בשביל עקשותך.

פסוק ט
כי חג ה' לנו ודרך להיות כל הטף לחג.

פסוק י
ראו כי רעה שאתם חושבים לברוח מכל וכל מארצי,
נגד פניכם היא נכרת כשאתם שואלים להוליך עמכם כל אשר לכם.

פסוק יא
לכו נא הגברים והטף יהיו ערבון עד שתשובו.
ויגרש אתם מה שהמתינו כל כך עד שנתגרשו היינו לפי שהושבו ולא היה להם ליפטר בלא רשות. **ויגרש אתם** כסבור היה שאין הקב"ה מביא מכה פעם שנית.

פסוק יב
על ארץ מצרים מן הדין היה לו לנטות ידו על הים כדי להביא הארבה ששם הוא מצוי כמו שמצינו למעלה בצפרדעים שלא נטה ידו על הארץ רק על הנהרות ועל היאורים, אלא לפי שהיה משה עתיד לנטות ידו פעם אחרת על הים לא רצה הקב"ה שיטה ידו עכשיו על הים.

פסוק יג
רוח קדים הוא רוח מזרח ונקרא כן שממנו תקדים השמש לזרוח. ומערב נקרא אחור שמשם תאחר השמש לערוב כדכתיב הן קדם אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו.

פסוק יד
ואחריו לא יהיה כן פרש"י ממין אחד כמוהו לא נהיה וכמוהו לא יהיה. ואם תאמר הרי כתיב בתהלים אמר ויבא ארבה וילק אין מספר, ויש לומר דודאי הרבה מינין היו שם אף בשל משה, ומה שפרש"י הכא של משה מין אחד היינו בבת אחת, ובימי יואל בן פתואל מצינו שבאו כל המינין כל אחד ואחד בפני עצמו זה אחר זה כדכתיב יתר הגזם אכל הארבה וגו', והיינו דקאמר וכמוהו לא נהיה מן העולם, מגזם לחודיה לא נהיה מן העולם כן וכן מארבה לחודיה ומחסיל ומילק.

פסוק טו
ותחשך הארץ מרוב צל שהיה מיצל.

פסוק טז
חטאתי לה' שהוא עושה לי חסד להזהירני מרעתי.

ולכם שגרשתי אתכם בבשת פנים מאת פני.

פסוק יט

רוח ים חזק מאד רוח מזרחי הביאו כדכתיב נהג רוח קדים ורוח מערב החזירו למקומו למזרח.

ויתקעהו לשון ולבן תקע את אחיו.

פסוק כא

[**נטה ידך על השמים** אויר נקרא שמים]

ויהי חשך מכה זו אירעה והיתה כשלא היה צריך התראה, כדי שלא יטמינו את שלהם.

פסוק כב

ויהי חשך אפלה פרש"י שראו ישראל את כליהם והיו אומרים אינו בידינו. חז"ק דהא כתיב וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום.

ויהי חשך אפלה שלשת ימים. ולא קמו איש מתחתיו הרי ו' ימים אם כן לא שמשה מכת החשך רביע החדש והכי נמי איתא במכילתא: אמר רבי לוי יום שביעי ממכת החשך היכן היה ומתרץ שגנזו הקב"ה למצרים שהיו על הים כדכתיב ויהי הענן והחשך. דמתרגמינן והוה עננא וקבלא למצראי וגו'.

פסוק כג

היה אור במושבתם בארץ גשן אין כתיב כאן כמו במכות אחרות הוא שאמרו רבותינו שונה מכה זו מכל האחרות שאפילו כשהיה ישראל בבית המצרי במצרים היה אור עמו.

פסוק כד

רק צאנכם ובקרכם יצג לערבון שתשובו.

פסוק כה

גם אתה תתן בידנו להקריב בעדך. פרעה לא בקש להתפלל לפי שהיה סבור שאף במקומן של ישראל כמו כן חשך ולא תועיל שום תפלה.

פסוק כט

לא אסף עוד ראות פניך אבל אתה תצטרך לראות פני וכן כתיב כאשר ראיתם את מצרים וגו'.

פרק יא

פסוק א

עוד נגע אחד פרש"י פרשה זו נאמרה לו למשה בעמדו לפני פרעה. שהרי כשיצא מלפניו לא הוסיף משה ראות פניו אך חוץ לכרך היה כמו שמצינו הנה יוצא המימה. ונמצא במדרש הגביהו הקב"ה למעלה מי' טפחים ואח"כ השיב לפרעה כחצות הלילה.

פסוק ב

דבר נא דבר עכשיו **באזני העם**, כי אין שהות בדבר מאחר שילכו להם מכל וכל אבל במכות שלמפרע אלמלא היו מצרים משאילים להם יאמרו להם השב לי את אשר השאלתי לך כשיראו פרעה מסרב ליתן להם רשות לצאת לצמיתות.

וישאלו איש מה שקיים הקב"ה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול בענין שאלה ולא בענין מתנה כדי שיהיו מצריים להוטים לרדוף אחריהם. וי"מ וישאלו לשון מתנה גמורה כמו שאל ממני ואתנה וגו'

מאת רעהו וכי מצרים היו להם רעים לישראל אלא מלמד שאחרי המכות היו כרעים ואוהבים ישראל להשאיל להם כליהם.

כלי כסף וכלי זהב במקום שהניחו ישראל בתיהם ושדותיהם וכליהם שלא יכלו לשאת עמהם שהרי היו להם לישראל נחלות במצרים כדכתיב ויאחזו בה.

פסוק ג

גם האיש משה גדול מאד הוא נתינת טעם לניצול מצרים כמו נתינת חן העם והיו ישראל מוציאים ממצריים הרבה שנותנים להם בשביל כבודו של משה.

ובעיני העם של מצרים.

פסוק ד

ויאמר משה פרש"י: פרשה זו בעמדו לפני פרעה נאמרה לו. פירוש נאמרה לו לפרעה מפי משה וראיה לדבר דאי ס"ד נאמרה למשה מפי הקב"ה אמאי לא פרש"י כך גבי ויאמר ה' אל משה, אלא כן הוא שמשה אמרה לו לפרעה מדעתו כמו שאמר אזהרת מכת ארבה כדאיתא בפסיקתא ובילמדנו גבי פרשה זו. **כחצת הלילה** מקים דבר עבדו זה הקב"ה שקיים דבר משה עבדו שאמר כחצות הלילה.

כחצת הלילה כשיגיע חצי הלילה דוגמת היום אתם יוצאים בחדש האביב. כאן נופל לכתוב כ"ף כשיגיע הזמן, אבל בשעת מעשה נופל בו לומר בחצי הלילה בבי"ת.

אני יוצא הואיל ואינו שומע בקול שלוחי ארד אני בכבודי.

פסוק ה

כל בכור הן בכור לאב הן בכור לאם.

מבכור פרעה היינו בכור לאב, עד בכור השפחה היינו בכור לאם.

עד בכור השפחה חז"ק על פרש"י שהרי ברוב הפירושים נקט ליה הכא עד בכור השבי. ויש שוקלים דעתו של פרש"י בכור השפחה הוא בכור השבי כי השבויה שפחה היא. עד בכור השפחה ובתשלום המכה הוא אומר עד בכור השבי, אלא כששמעו הבכורים שאמר משה עד בכור השפחה שמחו ואמרו נלך בשבי ולא נמות שהרי בכור השבי הוא פחות מבכור השפחה אמר הקב"ה אני אמרתי עד בכור השפחה חייהם עוד אוסיף להכותם עד בכור השבי. ד"א **עד בכור השבי** הרי הוא בכלל בכור השפחה, שהרי הנביאים אינן נותנים לב אל המליצות רק אל הטעמים כי מליצת השקיני נא הגמיאיני, שמור וזכור שוא ושקר, לא תחמוד ולא תתאוה טעם אחד הם. ד"א כשאמר משה **ומת כל בכור** שמחו בכורי השפחה אמרו עכשו לא יהיה חלוק בינינו ובין אדונינו כשראו אדוניהם ששמחו במפלתם אסרו אותם בבור, ובאה עליהם המכה בעודם בבור נמצא בשעת התראה בכור השפחה ובשעת המכה בכור השבי.

אשר אחר הרחים ובתשלום המכה הוא אומר בבית הבור אלא הוא כמו שאמרנו. וי"מ ששני פסוקים הללו אחד הם שהרי בכור השבי הוא ביום אחר הרחים, כמו שמצינו בשמשון ויהי טוחן בבית האסורים ובלילה יכניסום בבור וישימו הרחים על פי הבור הרי לך אחר הרחים כמו בבית הבור.

וכל בכור בהמה פרש"י שהקב"ה נפרע מאומה ואח"כ מאלהיה, חז"ק שהרי בפרשת וארא גבי ונהפכו לדם פרש"י הלקה את יראתם ואח"כ הלקה אותם.

פסוק ו

אשר כמהו לא נהיתה מצינו לשון זכר גבי ענין נקבה, והרים ממנו בקומצו כל אשר יתן ממנו להי' יהיה קדש, ובענין אחר זכר ונקבה אל המחנה האחת והכהו והנה רוח גדולה וחזק. וי"א **דכמהו** לא קאי אצעקה אלא אלילה דכתיב לעיל כחצות הלילה אני יוצא, והכי קאמר כמוהו של אותו לילה לא נהיתה כן צעקה ולא תוסיף.

פסוק ז
לא יחרץ כלב לשנו מנהג הכלבים לנבוח אחר חצות לפי שהוא משמרתן כדאיתא בברכות שנייה כלבים צועקים ואלו ישכימו ומקלם בידם ולא ינבחו אחריהם.

פסוק ט
לא ישמע אליכם פרעה וא"ת הרי מצינו ששמע דכתיב ויקם פרעה לילה ויאמר להם קומו צאו וגו', אלא פי' הכי כבר מתחלת הענין במעשה הסנה ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי. ובלע"ז איאוגידי"ט אמש"ה.
לא ישמע אליכם פרעה . ד"א לא ישמע אליכם פרעה לא היה לו להמתין מכה זו והיה לו להבין שקשה מכולן ועליו לשלוח אתכם, שהרי בה התריתם בו מתחלה, פן יפגענו בדבר או בחרב. ומה שלא ישמע אליכם פרעה עכשו למען רבות מופתי, הוא מכת בכורים עם שאר מכות.

פסוק י
את כל המפתים האלה הם תשע מכות האמורות למעלה וכן הוא, שהרי בתחלת הענין כתיב ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה אבל כשאשלח ידי והכיתי את מצרים בבכוריהם אחרי כן וישלח אתכם.

פרק יב

פסוק א
ויאמר ה' אל משה ואל אהרן פרשה זו נאמרה קודם אותה של מעלה של מכת בכורים שהרי פרשה זו קודם עשור מראש חודש. ואת של מכת בכורים בערב פסח. אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה שלא רצה להפסיק בין סדר התראת כל המכות וגם רצה לפרש על הסדר כל המצוות התלויות בחדש ניסן.
בארץ מצרים לפי שפרשה של מצות היא זו, הוצרך לפרש היכן נאמרה, כמו שמצינו בשאר מצות מהן בסיני מהן באהל מועד ומהן בערבות מואב.
לאמר צא ואמור להם מיד.

פסוק ב
החדש הזה החדש נקרא חדש וירח בשביל חדוש אור הירח.
הזה זה ניסן שהרי כשהוא אומר חג האסיף תקופת השנה וחג האסיף בצאת השנה צא וראה איזה חדש שיש בו חג האסיף ותקופת השנה שהשנה יוצאה בו וקרוי שביעי כדפרש בפרשת אמור, אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי הזה באספכם את

תבואת הארץ וגו' אין אתה מוצא אלא חדש תשרי ולאחר שלמדת ששביעי הוא תשרי ניסן יהיה ראשון, ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר בחדש הראשון הוא חודש ניסן. **הזה** נתקשה משה בו לפי שמולדו של אותו ניסן לא נראה עד לאחר י"ח שעות ביום רביעי והיה דק מאד. וכן יסד הפייט ועד שלשים מחצות לא ניכר בחוצות. וי"א שנתקשה אימת יתקדש החדש אם כשפגימת הלבנה היא לצד צפון או כשהיא לצד דרום עד שאמר לו הקב"ה כזה ראה וקדש כלומר כשהלבנה בחידושה פגימתה למטה כשהיא צומחת ועולה ופניה מול צפון וביושנה פגימתה למעלה כשהיא צומחת ועולה ופניה מול דרום.

לכם ולא לאומות אחרות שהרי הם מונים לחמה.

ראש חדשים אבל לא לשנים לשמיטין וליובלין לנטיעה ולירקות. שנאמ' מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות ואם ניסן הוקבע להיות ראש השנה אמאי לא יצוה הקב"ה לקרות בתורה בחג המצות, ועוד מצינו חג האסיף תקופת השנה, וחג האסיף בצאת השנה, ללמדך שמשם מתחלת תחלת השנה.

ראש חדשים שומע אני מעוט חדשים שנים ת"ל לחדשי השנה.

ראשון הוא שנאמר שמור את חדש האביב וגו' סד"א יעברו את ניסן אלא אם אמרת כן נמצא עושה ניסן שני והתורה אמרה ראשון לכם-להתחיל בו חשבון חדשי השנה בין שתהיה מי"ב חדש בין שתהיה מי"ג חדש שהרי לא מצינו אזהרה בתורה שלא למנות רק י"ב חדש, אך מצינו כתוב לעשות הפסח ולקראו ראשון החדש שיקרה בו אביב, ולעשות שבועות בזמן שיוכלו להקריב בו בכורי חטים.

ראשון הוא לכם מכאן ואילך הוא ראשון שמתוך שתמנו החדשים מזמן החירות תזכרו הטובה שעשיתי עמכם, אבל מאדם הראשון עד עכשיו תשרי ראשון וניסן שביעי כדכתיב במלכים בירח האיתנים בחג ומתרגם יונתן בירחא דעתיקיא קרו ליה ירחא קדמאה וכען הוא ירחא שביעאה.

לחדשי השנה ניסן ראשון אייר שני סיון שלישי וכל שמות החדשים אינן לשון הקדש אלא לשון כשדים לפיכך לא תמצא שם אחד מהם בכל המקרא רק בספר חגי זכריה דניאל אסתר לפי שכל אלה בגולה היו, אך מצינו במקרא שנקראו בלשון אחר ירח זיו בירח האיתנים ירח בול.

פסוק ג

בעשר לחודש הזה ויקחו להם יום שבת היה ולפי שעשו בו ישראל מצוה ראשונה כגון מקח הפסח בעשור נקרא שבת הגדול.

ויקחו להם איש שה ע"י שמזל טלה היה יראתם ובגללו היו עובדים לצאן אתם תקחו יראתם בידכם ולא תהיה בהם יכולת לעכב אתכם וילקו בחדש שמזלו טלה ולא יועיל לה.

שה לבית אבת אפילו אינם ממשפחה אחת והם בבית אחד יקחו להם שה.

שה לבית למצא יראתם בכל בית ובית.

פסוק ד

תכסו על השה שנה הכתוב עליו לפסלו אם שחטו שלא למנויו.

פסוק ה

שה תמים שלא יוכל היהודי לקחת בעל מום להשמט מן המצרי ולומר, אין זה ראוי לכם ואין להקפיד עליו, שהרי הוא בעל מום ונקבה וזקן, לכך נאמר תמים זכר בן שנה שמיקרין אותו לעבודתם אע"פ כן אין לירא מהם, כשתיראו שאין יכולת בידם להציל יראתם מכם בעודכם בעיר כ"ש כשתצאו מן העיר חוצה לא יוכלו להחזירכם.

בן שנה בן שנתו והראיה מן הנשיאים דכתיב כבש אחד בן שנתו ובסוף כתוב י"ב כבשים בני שנה. [מן הכבשים ומן העזים או מן העזים].

פסוק ו

והיה לכם למשמרת פרש"י נתן להם שתי מצוות דם פסח ודם מילה. כדכתיב ביחזקאל ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי. ומתרגם יונתן בדמא דמהולתא ארחם עלך ובדמא דפסחא אפרוק יתך.

והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום והא דאמרינן במסכת עבודת כוכבים אנן דפסלינן בדוקים שבעין בעינן לי' יום. דילמא ההוא לידע בין מום קבוע למום עובר והכא לידע אם יש בו מום כלל. ד"א התם כשבא ליקח מן הא"י צריך שלשים יום אבל הכא שהיו מזומנים בידם לא בעינן רק ד' ימים.

עד ארבעה עשר יום כדי שיראו המצרים את יראתם קשורה בבשת ובזוי בבתי היהודים וישמעוה צועקת ואין מושיע לה, וראיה לדבר שהרי כאן כתיב לחדש הזה ללמדך שמצוה זאת לא נהגה רק לאותו פסח.

ושחטו אתו בין בחול בין בשבת, ומה אני מקיים מחלליה מות יומת בשאר מלאכות חוץ משחיטת הפסח.
ושחטו אתו כנגד שאמר משה הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו אמר לו הקב"ה ושחטו. הפסח אינו טעון נסכים ולא סמיכה ולא תנופה חי.
ושחטו אתו כל קהל עדת ישראל שלא יוכל שום יהודי להטיל על חבירו הדבר לומר לא עשיתי אני זאת אלא אחר עשה הדבר כי כולם יהיו שותפין.
בין הערבים בשעת אסיפת העם כשפועלים באים ממלאכתם.

פסוק ז
ולקחו מן הדם ונתנו על ידי טבילת אזוב כמו שפירש משה לישראל ומה שקצרה פרשה זו פירשה שנייה.
על שתי המזוזת משני צדדי הפתח.
ועל המשקוף לשון וישקף הוא עבר הפתח הנשקף למעלה וכל זאת שמא לא יוכלו כולם לבא בשעת שחיטה עכשיו יראו כולם דם יראתם נתון שם לבזיון. ד"א כדי שיהיה הדם כמין ח' להגין על הפתח לבלתי נתון בה את המשחית לבא ואות חיים הוא.
על הבתים בבתים דוגמת על צבאותם על חרבך תחיה.

פסוק ח
ואכלו את הבשר בלילה בשעה שכל בני אדם מצויין בבתיהם.
בלילה הזה בליל ט"ו בניסן שהוא אותו ליל עצמו של ראש חדש שאני נדבר עמך עכשיו.
צלי אש שיהא ריחו הולך ונודף בחוטמן של מצרים וידעו שאתם אוכלים את יראתם.
על מררים עם מרורים כל זה דרך בזיון שיאכלוהו עם דבר רע ומר ולא עם דבר חשוב ומתוק.

פסוק ט
אל תאכלו ממנו נא אם מצרי יבא בבתיכם בעת צלייתו אל תסלקוהו מן האש לומר צלוי יפה ועדיין הוא נא וכל כך תאמרו מתוך יראה לכך נאמר שלא תיראו מהם,
ובשל מבשל וגו' לפי פשוטו וא"ו דובשל יתרה, וה"ק בבקשה מכם אל תאכלוהו מבושל במים פן יהיה נראה דבר סתר כי אם צלי אש בגלוי.
נא לשון בקשה.

ראשו על כרעיו ועל קרבו עם כרעיו ועם קרבו. דוגמא על שדה הארץ יחשב. האנשים על הנשים, כלומר אפילו בשעת צליה כולו שלם שיהיה ניכר שהוא יראתם.

פסוק י

ולא תותירו שאם תותירו לא יהא נודע איזהו זמן קבועו.

באש תשרפו כ"ז דרך בזיון.

פסוק יא

וככה תאכלו אתו וגו' כלומר דרך חול ובזיון אבל לא כשאר קדשים שאוכלים אותן דרך כבוד. וי"מ מצות אכילתו על החפזון. מצות אואכלו קאי פירוש גם יאכלו בלילה הזה מצות דרך מהירות. על מרורים יאכלהו יאכלו עמו עשב מר כדי שיהיה הכל נאכל בבת אחת: עבדות, הצלה, חירות. עשב מר זכר לוימררו. פסח זכר להצלה שבשעת המגפה פסח עליהם. מצות זכר לחירות שלא הספיק הבצק להחמיץ עד שנגאלו. **אל תאכלו ממנו נא** שעל ידי כן נפשו של אדם קצה בו ומניחו ונמצא בא לידי נותר. **ובשל מבשל** שאינו ממהר לבשל כל כך במים כמו באש. ועוד שע"י הבשול שבמים יש פירורין בבשר ובא לידי נותר וכל כך מטעם חפזון. ד"א אל תאכל ממנו, מבושל במים אף על פי שכבר בשלו באש שכן **ובשל** פירושו צלי אש כמו ויבשלו את הפסח. **כי אם צלי אש** ויתבשל מהר שאין באש חציצה בינו ובין האש ולכך קורין אותו בלע"ז האט"א לשון מהירות. חזר וכתב כי אם צלי אש להוציא כל משקין, ולהוציא מבושל בקדרה בלא משקין וכולם בלאו הן רק צלי אש לבדו. ולא דמי לאלמנה וגרושה חללה זונה כי אם בתולה דאמרי בעולה בעשה היא, שהרי כתיב שם את אלה לא יקח ללמד שאין לאו רק למבוארים, והכא לא כתיב יאכלוהו. **ראשו על כרעיו ועל קרבו** יצלוהו כולו כאחת ואם יעשה ממנו שני מיני מאכל אין זה דרך חפזון ושמא יבא לידי נותר. **ולא תותירו ממנו עד בקר** אין דרך בני אדם שדעתם ללכת בדרך להותיר לצורך המחרת. **והנתר ממנו באש תשרפו** שהרי תלכו לדרככם ולא תאכלוהו ואם יותר כלבים יאכלוהו. (אך) [או] יושלך דרך בזיון וזה דרך חול והוא בשר קדש. כאן פרש"י מה ת"ל עד בקר פעם שני לומר שאינו נשרף בי"ט אלא ביום המחרת, ואין להקשות ליתי עשה דבאש תשרופו ולדחי לא תעשה מלאכת

די"ט, דהא קיי"ל די"ט עשה דכתיב ביום הראשון שבתון, דמשמע שבות ולא תעשה מלאכה ואין עשה דוחה לא תעשה ועשה.
ומקלכם בידכם לנהוג את החמורים כמו שמצינו ויך את האתון במקל.
ואכלתם אתו בחפזון שהרי בחפזון תצאו ממצרים.
פסח הוא לה' פרש"י הקרבן קרוי פסח על שם הדלוג וכו' ואתם עשו כל עבודותיו, כלומר הקב"ה עשה מה שמוטל עליו ואתם כמו כן עשו מה שהוטל עליכם במצות פסח ודוגמא זו פרש"י גבי השקיפה ממעון קדשך מן השמים.

פסוק יב
ובכל אלהי מצרים כמו נתתיך אלהים לפרעה, אשר הלכו אלהים. פי' **בכל אלהי מצרים** שרי מצרים.
אעשה שפטים יסורין, כמו וביואש עשו שפטים. בית שהיה בו בכור הבכור לוקה, אין בו בכור גדול שבבית לוקה. ואין לפרש אלהים לשון עבודת כוכבים שהרי אינו נופל לומר יסורין בדבר שאין בו רוח חיים. כאן פרש"י, של מתכת נמסת ונתכת לשון וחם השמש ונמס.

פסוק יג
והיה הדם לכם לאת שאתם מקיימים את המצוה. ד"א לאת וזכר ששפכו את דמכם.
וראיתי את הדם אע"פ שהוא בפנים כשהקב"ה מצוה את עבדיו לעשות דבר או לדבר דבר בשמו הם מדברים כאלו הקב"ה מדבר שהרי שלוחו של השולח כשולח וסוף הענין מוכיח, ולא יתן המשחית וגו', אבל ההוצאה היתה על ידי הקב"ה כמו שאמרו רבותינו ויוציאנו ה' לא על ידי מלאך [**וראיתי** פירוש ויחשוב כי ראיה זו בלב היא].
ופסחתי עליכם ופסעתי כמו ויפסחו על המזבח.

פסוק יד
לכם לזכרון עד עכשיו דבר בפסח מצרים מכאן ואילך מדבר בפסח דורות. **לכם לזכרון** עכשיו תעשו אותו לצורך, ולדורות תעשו אותו לזכרון. לדרתיכם חקת עולם פרש"י מיעוט דורות שניים ת"ל חקת עולם. וא"ת הא אמרינן ביש נוחלין דשאני התם דכתיב לדורותיכם כלומר כיון דכתיב ביה דורות לעולם משמע, אלא י"ל אי לא כתיב הכא חקת עולם יש פתחון פה לבעל דין לחלוק כמו שפרש"י ובא ולמדך התם כל מקום שנא' לדורותיכם לעולם משמע אע"ג דלא כתיב ביה חוקת עולם.

פסוק טו

שבעת ימים מצות תאכלו פרש"י ובמקום אחר הוא אומר ששת ימים תאכל מצות וגו' למדנו על השביעי שאינו חובה לאכול מצה ובלבד שלא יאכל חמץ ומנין שכל ששת ימים רשות, זו מדה בתורה דבר שהיה בכלל וכו' כלומר השבעת ימים היו בכלל אכילת מצה דכתיב שבעת ימים מצות תאכלו והשביעי יצא מכלל השבעה מהאי קרא דששת ימים תאכל מצות ללמד עליו שהוא רשות שאינו חובה, ולא ללמד על עצמו לבדו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא דהיינו השבעה ימים מה שביעי רשות דכתיב וביום השביעי עצרת, ולא כתיב תאכל מצות שהרי הוציאו מכלל האחרים אף ו' ימים רשות רצה לאכול בלא לחם או להתענות הרשות בידו, יכול אפילו לילה הראשון רשות ת"ל בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה. שבעת ימים מצות תאכלו כנגד רביע החדש שהוא שבעת ימים שכך שמשה המכה. שבעת ימים מצות תאכלו מצוה זו לדורות. ומוסב אחוקת עולם תחגוהו. ואי אפשר לומר במצות שהוציאו ממצרים, שאע"פ שנסתפקו מהם ששים ואחת סעודות לא היתה המצוה רק לילה הראשון.

אך ביום הראשון תשביתו לפי הפשט פי' דוגמא ויכל אלהים ביום השביעי שאי אפשר לומר שעשה מלאכה ביום השביעי אלא כלה כל מלאכתו ביום הששי וכשבא יום השביעי נמצאת כל מלאכתו נגמרת אף כאן נמי **ביום הראשון תשביתו** לפני בא יום ראשון תשביתו וכשבא יום ראשון נמצא שהוא מושבת.

כי כל אכל חמץ שלא תאמר אוכל מצה ואוכל חמץ עמה, דאם כן תבטל המצה מפני החמץ שאדם רגיל בה. כי כל אכל חמץ עונש שמענו אזהרה מנין ת"ל ולא יאכל חמץ.

פסוק טז

מקרא קדש כתרגומו מערע קדיש, בו יארע קדוש י"ט.

כל מלאכה לא יעשה בהם פרש"י אפילו ע"י אחרים חז"ק אם כן מצינו אמירה לא"י מן התורה, ואמרינן בעלמא דאמירה לא"י שבות.

בהם בשני הימים ראשון ושביעי.

אך אשר יאכל לכל נפש על שם שכתב כאן כל מלאכה, הוציא מכללה הדבר הנאכל ולכך כתיב בכל החגים במקום אחר כל מלאכת עבודה לא תעשו למעוטי הכנת אוכל

נפש שאינה עבודה. אבל בשבת וביום הכפורים שאפילו הכנת אוכל נפש אסורה כתיב בהן כל מלאכה לא תעשו.

לכל נפש פרש"י אף לבהמה. והא דאמרינן לכם ולא לכלבים היינו משום שיכול לחזר אחר מזונותיו, יכול לאחרים ת"ל אך. ואע"ג דכתיב לכם ואמרינן לכם ולא לאחרים תרוייהו צריכי דאי לא כתיב אלא חדא הוה אמינא בשביל האחר עצמו לא יכין אבל להרבות בשבילו מותר להכי איצטריך אך.

פסוק יז

ושמרתם את המצות י"מ שלא תפסוק מכם אכילת מצות לדורי דורות דוגמא תשמרו להקריב לי במועדו.

פסוק יח

עד יום האחד ועשרים פרש"י למה נאמר והלא כבר נאמר שבעת ימים לפי שנאמר ימים לילות מנין ת"ל וכו'. חז"ק היאך מצינו למימר לילות מנין הרי לעיל כתיב מיום הראשון עד יום השביעי ואפי' לילות משמע. אלא ע"י דוחק י"ל יש לך דברים שמקבלים שכר בעשייתם ולא עונש כשאין עושים אותם כגון מצה בלילה הראשון ויש לך דברים שאין מקבלים שכר בעשייתם ושכר כשאין עושים אותם כגון מצה מליל ראשון ואילך. ומ"מ מצות, שבעת ימים מצות תאכלו כתיב כלומר אם אכל מצה כל שבעת הימים קיים הפסוק זה של שבעת ימים מצות תאכלו. לילות מנין כלומר אם אכל כל שבעת הלילות מצה מנין שקיים את הפסוק ת"ל עד יום האחד ועשרים מכל מקום. מיום הראשון עד יום השביעי לא קאי אלא אכי כל אוכל חמץ.

עד יום האחד ועשרים שלא תאמר שבעת הימים שצוה הקב"ה לאכול בהם מצה אין קפידא לעשותן בסוף החודש או סירוגין ת"ל בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחדש בערב.

פסוק יט

שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם מקרא זה בא להעיד על ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם שאמר למעלה שההשבתה אינה ביום הראשון אלא מלפני היום מושבת כי כל השבעת ימים שוים הם נמצא שהרי כבר מערב יו"ט מושבת הוא. וי"מ לפי פשוטו אינם צריכים לשאור שימצא בבתיכם שהרי אתה ענוש כרת על אכילת

חמץ כדכתיב כי כל אכל מחמצת ונכרתה וגו'. **כי כל אכל מחמצת** עונש שמענו אזהרה מנין תלמוד לומר כל מחמצת לא תאכלו.

פסוק כ

בכל מושבתיכם תאכלו מצות לפי שהיא מצוה ראשונה נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ כתיב ביה **בכל מושבתיכם** אבל גבי פסח לא כתיב אלא לדורותיכם לפי שאין נוהג אלא בארץ.

פסוק כא

ויקרא משה לכל זקני ישראל ולעיל כתיב דברו אל כל עדת ישראל, אלא מצות הלקיחה היתה לכל ישראל ומצות השחיטה לא היתה רק לזקנים אבל לא להדיוטות פן יקלקלו בשחיטתן.

משכו את עצמיכם למשפחתיכם, וקחו לכם צאן, דוגמת ומשכתי אליך אל נחל קישון וגו'. אהדרה קרא בשביל אגודת אזוב ובשביל ואתם לא תצאו וגו'.

פסוק כב

והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזת ולמעלה הוא אומר למפרע על שתי המזוזות ועל המשקוף ללמד שאם שנה במתנות לא עכב.

פסוק כג

ולא יתן המשחית ומה שאמרו רבותינו ועברתי בארץ מצרים. אני ולא מלאך היינו שלא ישלח מלאך במקומו אלא הוא בעצמו בכבודו ירד למצרים ועמו מלאכי משחית להשחיתם.

פסוק כו

מה העבדה הזאת לכם שאר עבודות הולכות אחר העתים עומר בט"ז ניסן לפי שהוא עת קציר שעורים, שתי הלחם בששה בסיון לפי שהוא עת קציר חטים, ד' מינים שבלולב שהוא עת אסיפת פירות, אבל עבודה זו שבי"ד בניסן מה טיבה **ואמרתם זבח פסח** וגו'.

פסוק כז

בנגפו את מצרים בליל ט"ו בניסן.

ואת בתינו הציל ולזכרון אותו נס אנו עושים מצוה זו. ד"א **מה העבדה הזאת לכם** שנאכלת צלי שהרי אין שאר בשר קדש נאכל צלי.

ואמרתם זבח פסח הוא ובשביל זבח החפזון אנו אוכלים אותו צלי לפי שהוא דרך חפזון. **ויקד העם וישתחוו** זו קבלת מצוה שקבלו עליהם לעשות כל האמור למעלה. שכן דרך כל מי שמקבל לעשות את אשר יצווה מרכין צווארו ונראה בהשתחואתו שקבל עליו המצוה.

פסוק כט

ויהי בחצי הלילה ראויה היתה פרשה זו להיות סמוכה לפרשת ולא שלח את בני ישראל מארצו כדי להיות כל המכות על הסדר ומה שנכנסה פרשת החדש באמצע להודיעך איך נמלטו בכורי ישראל כשבא המשחית על מצרים.

בחצי הלילה וה' הכה כל בכור ובמקום אחר הוא אומר ביום הכותי כל בכור, א"ר יוחנן אעפ"י שהכה אותם בחצי הלילה היתה נפשם מפרכסת בתוכם עד הבוקר, כדי שידעו ישראל באיזה מכה מתו שונאיהם.**וה' הכה כל בכור** רבי אלעזר בן פדת אומר כל מקום שנאמר וה', הוא ובית דינו וסנקלטין שלו, מלמד שב"ד של מעלה ישבו וגזרו שינגפו בכורי מצרים.

מבכר פרעה בא הכתוב ללמדך על פרעה שגם הוא בכור ואולם בעבור זאת העמדתיך וגו'

הישב על כסאו העתיד לישב על כסאו אלו חיה, דוגמא ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו. י"מ בדי תולדות העולם הוכו מצרים מים רוח אש עפר, בשתים הראשונות דם צפרדע - מים. בשתים שניות כנים וערוב - בעפר. כדכתיב תוצא הארץ נפש חיה. בשתים שלישיות דבר ושחין, דבר ע"י אויר רע בא היינו רוח שחין מפיח כבשן האש בא, בשתיים רבעיות ברד ארבה - ברוח. הברד בא מרוח סערה שהוא מביאו וכן הארבה הרוח מביאתו. והשתיים החמשיות במכת מעשה ידי שמים שהוא - אש כגון החשך שהמאורות מנעו אורם מעל ארץ מצרים, ומכת בכורים מלאך ירד מן השמים להרגם. נמצא שהוכו במים ורוח ואש ועפר. ועשר מכות אלו היו על ידי הקב"ה ומשה ואהרן שלש ראשונות על ידי אהרן ובענין שפל, השתים במים והשלישית בעפר הארץ. ועל ידי משה שלש בעליונים כמו שמעלתו עליונה ממעלת אהרן והם ברד ארבה חשך, שכן משה שלט בשמים ובארץ. וע"י הקב"ה ערוב דבר מכת בכורות, ואחת על ידי שלשתם היא מכת שחין.

פסוק ל
ויקם פרעה לילה מהו לילה שהיה חשך כלילה. הוא ועבדיו, כי אין בית אשר אין שם מת רבי נתן אומר וכי לא היו שם בתים שלא היו שם בכורות, אלא שכיון שבכור מת לאחד מהם היה עושה לו איקונין ומעמידה בתוך ביתו ואותה לילה נשחקת ונהדקת ונזרת והיה אותו יום קשה בעיניהם כאותו יום שקברוהו, ולא עוד אלא שמצרים קוברים אותם בבתיהם והיו הכלבים נכנסים דרך הכוכין ומוציאים את הבכורות מתוך שיניהם ומתעתעין בהם והיה קשה בעיניהם כאותו יום שקברוהו.

פסוק לא
ויקרא למשה ולאהרן לפי שאמר לך מעלי וגו'.

פסוק לב
גם צאנכם גם בקרכם גם ריבה, מלמד שנתן להם משלו ומשל שריו לקיים מה שנאמר גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות.
[**וברכתם גם אתי** פי' גם תברכו אותי].

פסוק לג
כלנו מתים לשון פעולה כולנו מתים והולכים שהרי נתפחדו ממה שאמר משה פן יפגענו בדבר או בחרב, ואם יאמר ישראל המתן לי עד שאחזיר לך מה שהשאלת לי המצרי אומר יהי לך הכל ולך לך ולא נמות.

פסוק לד
צררת בשמלתם לכך נהגו העולם לתת האפיקומן תחת המפה זכר לצרורות בשמלותם.
על שכמם שהיו חמוריהם טעונים כלי כסף וכלי זהב ושמלות.

פסוק לו
וה' נתן את חן העם לקיים מה שנאמר ונתתי את חן העם וגו'.

פסוק לז
ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה נתקבצו כולם שם שזה היה מקום שעבודם ומשם יצאו חפשים.
סכתה רבי נחמיה אומר לפי שצריך למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה.

פסוק לט
ויאפו את הבצק בסכות שהיתה חניה ראשונה.

ענת מצות מה טעם כי גרשו ממצרים וגו'. וכאן אמרו רבותינו בפרק מי שהיה טמא שאין חמוצו של פסח מצרים נוהג אלא יום אחד ופסח דורות נוהג כל שבעת ימים. והכי איתא בהגדה מצה זו שאנו אוכלים על שום מה על שום שלא הספיק וכו'.

פסוק מב

ליל שמרים הוא לה' ששמרם מן המשחית בנגפו את מצרים ולפיכך צוה הקב"ה שיהא גם הוא לישראל ליל שמורים לכל הדורות שישמרו אותו לילה שלא ישנו אלא יודו ויספרו את הנסים והגבורות שעשה אלוקים לנו באותו הלילה.

שמרים גיינו"ש בלע"ז. ד"א **ליל שמרים** שישמרו מלאכול בו את פסחיהם דוגמא תשמרו להקריב לי במועדו.

פסוק מג

זאת חקת הפסח פרשה זו לדורות נאמרה,

לא יאכל בו ממנו, כמו והנותר בבשר ובלחם.

פסוק מד

מקנת כסף לרבות אשה ועבד וקטן להיות כעבד איש.

ומלתה אתו אז יאכל בו להביא את שנתקיימה בו מצות מילה אפילו שעה אחת אפי' חזר הבשר וחפה העטרה אינו מעכבו מלאכול בפסח ובתרומה, ועל זה נמנו רבותינו בלוד ואמרו אינו חוצץ לטומאה.

פסוק מה

תושב פרש"י זה גר תושב. פירש כלומר שקבל עליו שלא לעבוד עבודת כוכבים ואוכל נבלות ואע"ג דבפרשת אמור פרש"י זה עבד עברי הנרצע י"ל התם בתרומה והכא בפסח.

פסוק מו

בבית אחד יאכל לפי הפשט בבית שכל אחד ואחד בית אב יהא נאכל ולא ישלחו ממנו מנות איש לרעהו שאין זה דרך חפזון אלא דרך בני אדם הקבועים על הסעודה, אי נמי פן יפגע בהם המשחית. וכן כתוב ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר. **ועצם לא תשברו** להוציא ממנו המוח שלא תבואו לידי איחור כי כל עניינו דרך חפזון. ד"א **ועצם לא תשברו בו** לפי שהוא נאכל בחבורה וראוי לכל אחד ליטול חלקו, כתב לך שלא יקפיד איש על חלוקת העצם ואין לשברו. ד"א דינו היה להיות נאכל על השבע כדי שיהא טעם הפסח בפיו, אם ישבור בו עצם נראה כרעבתן וגרגרן. וי"מ

מה שהוא נאכל על השבע היינו כדי שלא יבא לידי שבירת עצם. ואין להקשות ויהא נאכל לתאבון כדי שלא יבא לידי נותר. דהא נותר יש לו תקנה בשריפה מה שאין כן בשבירה. **ועצם לא תשברו** וא"ת יבא עשה דואכלו את הבשר וידחה לא תעשה דועצם לא תשברו בו, שאין ת"ל איסור שבירה שהרי כבר נאמר ככל חוקת הפסח יעשו אותו, הוי אומר אחד עצם שיש בו מוח ואחד עצם שאין בו מוח ויש עליו כזית בשר יש בו משום שבירת עצם הכי מתני' בפרק כיצד צולין.

פסוק מז

כל עדת ישראל יעשו אותו מגיד הכתוב שאף פסח דורות בא בערבוביא.

פסוק מח

ועשה פסח ובא לעשות פסח.

והיה כאזרח הארץ הואיל ושמע ספור נסי הקב"ה ובא לחסות תחת כנפיו אע"פ שלא היו שם אבותיו באותו הנס. הרי שנתגייר בין שני פסחים שומע אני יעשה פסח שני ת"ל והיה כאזרח הארץ מה אזרח אם נפטר מן הראשון לא יעשה את השני אף גר כן.

וכל ערל לא יאכל בו משום דמאיס כדאיתא בפרק מי שהיה טמא.

פסוק מט

תורה אחת יהיה לשון זכר גבי נקבה בכמה מקומות.

הגר הגר בתוככם ולא לגר בשער הוא גר שער.

פסוק נ

ויעשו כל בני ישראל אמרו לעשות כן לדורות דוגמא ויעשו כן החרטומים גבי כנים.

פסוק נא

ויהי בעצם היום הזה דבוק הוא לפסוק שלאחריו ויהי בעצם היום הזה **שהוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים**, **וידבר ה' אל משה** בחצי הלילה בשעת מכת בכורים לקדש בכורי ישראל ובכורי בהמתם וראיה לדבר כי לי כל בכור ביום הכותי וגו' [**על צבאתם** פי' בצבאותם].

פרק יג

פסוק ב

כל בכור. באדם בתחלה היתה העבודה בבכורות.

באדם ובבהמה השוה בכור אדם לבכור בהמה מה בכור אדם אתה נותנו לכהן בכל מקום אף בכור בהמה כן ומה בכור אדם אתה מטפל בו עד לי' יום אף בכור בהמה כן.

פסוק ד

היום אתם יצאים אזכור קאי זכור את היום הזה אשר אתם יוצאים בחדש האביב.

פסוק ה

והיה כי יביאך חזר והזהירם שינהגו איסור חמץ אפילו בארץ.

פסוק ו

שבעת ימים תאכל מצות אהדריה קרא בשביל ביאת הארץ.

וביום השביעי חג חז"ק אמאי לא הזכיר שם לחוג את יום הראשון.

פסוק ח

והגדת לבנך שאינו יודע לשאול, תאמר לו כך: מה ראה הקב"ה לתת למצרים כח לגרשנו מארצם קודם שהספיק בצקת אבותינו להחמיץ הרי בידו להעמידנו שם עד שתחמץ ועד שיכינו להם צידה לדרך. תשובה לדבר בעבור זה שקבלתי עלי לקיים מצות פסח מצה ומרור **עשה ה' לי** הנסים בצאתי ממצרים.

בעבור זה עשה ה' לי פרש"י רמז תשובה לבן רשע כלומר דבר זה תגיד לבן שאינו יודע לשאול, ומתיבת **לי** נלמד שאף זו תשובה לבן רשע כלומר לי ולא לך.

פסוק ט

והיה לך לאות על ידך כל זה תאמר לבנך. והיה לך לאות וגו' כרך אחד של ד' פרשיות.

לך לאות הדין נותן להיות **לך לאות** תחלה ואחר כך לאחרים, היינו **ולזכרון בין עיניך** וזהו שנאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, ואמר מר אלו תפילין שבראש.

פסוק י

מימים ימימה מלמד שצריך אדם לבדוק תפילין אחת לי"ב חודש נאמר כאן ימים וכו' דברי ב"ה, ב"ש אומרים אין צריך לבדקן עולמית. הלל הזקן אומר אלו תפילין של אבי אמא ותנן התם בחלק עמד יהודה בן בתירא על רגליו ואמר אני מבני בניהם של מתים שהחיה יחזקאל והללו תפילין שהניח לי אבא מהם.

פסוק יא

והיה כי יביאך שלא תאמר לא צוה הקב"ה לקדש רק אותם שיצאו ממצרים לכך בא ולמדך כאן שאפילו בארץ יקדשום.

אל ארץ הכנעני על ידי שבני חת כבדו את אברהם הזקן וכששמעו שנתן הקב"ה לאבותינו את הארץ עמד הוא ופנה מפניהם, אמר הקב"ה אתה פנית מפני בני חייך הארץ תקרא על שמך, ואני נותן לך אחרת טובה ואיזו זו אפריקי.
כאשר נשבע לך ונתתי אותה לכם מורשה אני ה'.

פסוק יב
והעברת כל פטר רחם דוגמא והעברתם את נחלתו לבתו. שמעבירין הנחלה מן הקרובים זכרים לבת אף כאן תעביר את הבכור מתורת שאר בנים לתתו להקב"ה.
וכל פטר שגר בהמה לא היה להם לישראל באותו זמן בהמה טמאה רק חמור לפיכך לא הוצרך לפרש טהורה.

פסוק יג
וכל פטר חמר פרשה זו נשנית בשביל מצות בכור חמור ופדיון חמור שנתחדשו בה.
בבניך תפדה מצוה זו לא נהגה עד לאחר שנתקדשו הלויים בשנה שניה תחת כל בכור בבני ישראל.

פסוק יד
מה זאת לפי שהוא רואה בן נכר ערל תושב ושכיר לא יאכל בו מה שאין כן במועדים אחרים. ד"א **מה זאת** על פסח ועל מצה כבר שמענו טעם, אבל על פדיית הבן והבהמה לא שמענו, ואמרת אליו כי בחזק יד וגו', על כן שהציל בכורינו ובכורי בהמתנו אני זובח וגו'.

פסוק טז
והיה לאות על ידכה תפלין של יד זכרון לחוזק יד, ותפילין של ראש זכרון לאותות ולמופתים שעשה הקב"ה לעינינו. כדכתיב בפ' ואתחנן ויתן אותות ומופתים בפרעה ובמצרים לעינינו.
ידכה יד כהה לפי שהימין מזומנת לכל דבר ומושיטין אותה בכל מקום לפי שהיא עסקנית מן השמאלית ואין נכון שיהיו השמות נתונים עליה. ד"א אמרו רבותינו לפי שהימין מזומן לקשור התפילין על יד השמאל ולא השמאל על הימין וברוב מקומות נקרא השמאל יד.
ולטוטפת לשון הבטה כמו ועינוהי מטייפין על שם וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, ומתוך שיראו אותם יזכרו הנסים. שלימא סדרא דפרשת בא

פסוק יז

ויהי בשלח פרעה את העם לרבות ערב רב ואיקטורין ששלח עמהם.

ולא נחם אלהים ללכת אל ארץ כנען שנתן להם. וי"ו **דולא נחם** יתרה היא.

דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא אעפ"י שקרוב הוא דוגמא כי לי כל הארץ רפאה נפשי כי חטאתי לך. שכל את ידיו כי מנשה הבכור. שפי' אעפ"י שכן ארץ פלשתים מפסקת בגבול אחד בין גבול ארץ מצרים ובין גבול ארץ כנען כמו שמצינו ביצחק שהיה יורד מארץ כנען ללכת לארץ מצרים דרך ארץ פלשתים מפני הרעב, ומה טעם לא נחם, דרך ארץ פלשתים, כי אמר אלהים פן ינחם העם על שיצאו ממצרים.

כי אמר אלהים פן ינחם העם אין להרהר על פסוק זה כי גלוי וידוע שבידו לנחותם גם דרך ארץ פלשתים ולא ישובו מצרימה, אלא כנגד מדת הדין שהיתה מקטרגת עליהם לנסותם אם ישובו אם לא ישובו, אמר הקב"ה כך גלוי לפני אם יהיו מנוסים לא יעמדו בנסיון ודוגמא זו פי' בפרשת בראשית גבי ועתה פן ישלח ידו.

בראתם מלחמה שהפלשתים יהיו סבורים עלינו הם באים לנקום בני אפרים שהרגנו ע"י שמהרו לצאת משעבוד מצרים לי שנה. כדמתרגמינן והוה כד שלח פרעה בשביעי של פסח. והם טעו למנות את הארבע מאות שנה מזמן ברית בין הבתרים והם לא התחילו אלא משנולד יצחק וילחמו עם ישראל וישיבו את ישראל למצרים. ע"א **כי קרוב הוא** אבימלך מלך פלשתים קרוב הוא לפרעה מלך מצרים ואברהם נשבע לו אם תשקור לי ולניני ולנכדי, כדאיתא במדרש תהלים ואויבי חיים עצמו אמר דוד מה שנתן לאבימלך לשלשה דורות נתן לאברהם לשבעה דורות, שהרי משה שביעי לאברהם ועדיין נכדו של אבימלך קיים ולכך **לא נחם דרך ארץ פלשתים פן** ילחמו ישראל עמהם ועדיין השבועה קיימת, וזהו שיסד הפייט וזכר הקב"ה ברית סבו של פרעה שנשבע לו אברהם אם תשקור לי ולניני ולנכדי ולפיכך מעם פלשתים הסבו.

בראתם מלחמה מצרים ירדפו אחריהם. ופלשתים יצאו לקראתם להחזירם אל קרוביהם המצריים. ועוד שיודעים שעליהם הם באים כי ארץ פלשתים מארץ ישראל הוא כמו שפירשתי בפרשת וירא ובפרשת תולדות וכמפורש בספר יהושע ותהי להם המלחמה פנים ואחור, וע"י כך **ושבו מצרימה** יתנו לב לשוב מצרימה כמו שעשו אפילו כשנשתהו במדבר.

פסוק יח
דרך המדבר ים סוף דרך המדבר של ים סוף. כמו הארון הברית שפירושו הארון שהוא ארון הברית, וכן עץ הדעת טוב ורע, שפירושו עץ שהוא דעת טוב ורע.
וחמשים מה שפירש"י מזויינים, לומר לך לא מפני שהיו יראים מן המצרים הסיבן דרך ים סוף שהרי מזויינים עלו בני ישראל ממצרים, ועוד שלא תתמה מהיכן באו להם כלי זיין במלחמת המדבר ובמלחמות ארץ ישראל. ד"א **וחמשים** לשון וחמש את ארץ מצרים פי' מכולכלים מהבצק שהוציאו מצרים שהספיק להם עד ט"ו באייר לפי שהסיבם דרך המדבר.

פסוק יט
כי השבע השביע שבועה אחר שבועה השביע את אחיו שישביעו את בניהם דור אחר דור, אמר להם אין אני מטריח אתכם שלא כדין, משכם גנבתוני כדכתיב ויבא שכמה, לשכם החזרוני וכן עשו דכתיב ואת עצמות יוסף אשר העלו ממצרים קברו בשכם.

פסוק כ
ויסעו מסכת ביום השני.

פסוק כא
וה' הוא ומלאכיו. ד"א מלאך כמו שאמרנו בפ' וירא והי' זה גבריאל.
ללכת יומם ולילה ויהא פרעה סבור בורחים הם ורדף אחריהם.

פסוק כב
עמוד הענן יומם לא תמצא תיבת יומם בכל המקרא רק בהיות השמש על הארץ, אבל תיבת יום תמצא בתורה ובנביאים ובכתובים שהוא לילה. בתורה ביום הכותי כל בכור והוא לילה. בנביאים היום יום בשורה ושם כתיב וחכינו עד אור הבקר. בכתובים יום צעקתי בלילה נגדך.
לא ימיש כמו לא מש כמו ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש.

פרק יד

פסוק ב
וישבו אין אני רוצה שיחזיקום מצרים בדאים שקבעו להם זמן דרך שלשת ימים נלך במדבר.
לפני פי החירת פרש"י הוא פיתום ועכשיו נקרא פי החירות על שם שנעשו שם בני חורין ולא יכלו מצרים להרהר על חירותם של ישראל כדאיתא במדרש: כך היה

מנהגם של מצרים כל עבד שהיה בורח מרבו כיון שמגיע על פי החירות הוא פיתום, מיד נעשה בן חורין. ד"א לפני פי החירת להטעות את פרעה שיהא סבור נבוכים הם בארץ, ומתחרטים על שיצאו כשהם חוזרין לפני פי החירות שהוא פיתום מקום שעבודם.

נכחו נכח פי החירות **תחנו על הים** וכשיבא פרעה יראה דגל שלכם.

פסוק ד

ורדף אחריהם כשיצא לקראתם למלחמה הם ינוסו והוא ירדפם ונמצאת הפשיעה עליו ועל עמו שלא יניחום לחזור ואין עליהם להשיב להם את מה ששאלו שהרי הניחו להם בתיהם ושדותיהם וכליהם.

וידעו מצרים כי אני ה'.

פסוק ה

ויגד למלך מצרים פרש"י איקטורין שלח עמהם וכיון שהגיעו לשלשת ימים כו'. כלומר ביום השלישי לא נתרחקו ממצרים רק מהלך יום אחד שהרי ביום ראשון באו מרעמסס לסוכות, ביום השני מסוכות לאיתם, ביום השלישי חזרו לצד מצרים מאיתם לפני פי החירות, כדכתיב וישבו ויחנו וגו' ופרש"י לצד מצרים היו מקריבים כל יום שלישי, נמצא שלא נתרחקו יום שלישי רק מהלך יום אחד. ביום הרביעי לא הזמינו עצמם לדרך, וראו האיקטורין שאין חוזרים באו באותו יום רביעי והגידו לפרעה, וישראל עמדו על הים עד שרדפו מצרים אחריהם, כדכתיב וישיגו אותם חונים על הים, בחמישי ובששי רדפו אחריהם אעפ"י שלא נתרחקו מהם רק מהלך יום אחד כי אין דרך יוצא צבא במרכבות ובעגלות ללכת במרוצה.

ויהפך לבב פרעה לשון צער כמו נהפך לבי בקרבי.

פסוק ו

ויאסר את רכבו פרש"י הוא עצמו אסר, מכאן שהשנאה מקלקלת השורה.

פסוק ח

יצאים ביד רמה שברשות יצאו. [בקומה זקופה].

פסוק י

והנה מצרים נסע אחריהם הכתוב קורא אותם בלשון יחיד, כמו ויבא עד חברון וכן והאורב קם מהרה ממקומו. והם היו חמשת אלפים.

ויראו מאד מה ראו ישראל לירא כל כך משש מאות רכב והלא הם היו ששים רבוא וכולם בני עשרים שנה ומעלה וחלוצי צבא, כדכתיב וחמושים עלו בני ישראל, אלא יראים היו להלחם עם אדוניהם, משל לעבד המפחד מאדוניו תמיד.

פסוק יא

להוציאנו כמו להוציאנו דוגמא ה' זכרנו יברך, שהוא כמו זוכרינו הבדל יבדילני ועוד הרבה.

פסוק יד

ה' ילחם לכם ואתם תחרשון כלומר תחרישו ואל תלינו עוד עלי לומר מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים.

פסוק טו

מה תצעק אלי לפי הפשט בטוח היה משה שיהיו נושעים שהרי אמר לו הקב"ה ואכבדה בפרעה וגו'. אלא על ישראל הוא אומר שהיו צועקים כלומר מה אתם צועקים, שכן בכל מקום הוא מדבר עם משה במקום ישראל. דבר אל בני ישראל ויסעו הרי כבר אמרת להם בשמי ה' ילחם לכם בטוחים היו שלא אניח לנצחני.

פסוק טז

ואתה הרם את מטך לשון הסרה וסלוק, כמו וממנו הורם התמיד הרימו מכשול מדרך עמי, והרים העטרה. כלומר הסר את מטך, ובנטיית ידך גרידא תבקע את הים. וכן הוא אומר ויט משה את ידו על הים.

פסוק יט

ויסע מלאך האלהים הוא המוליך את עמוד הענן ומתוך כך ויסע עמוד הענן. **מלאך האלהים** הוא שנאמר והי' הולך לפניהם, ומפני שהוא שלוחו של הקב"ה קורא לו הכתוב ה'. ד"א **ויסע מלאך** הכתוב סתם דבריו בתחלתו שלא הודיע מי הוא המלאך ההולך לפניהם ואח"כ פי' שהוא עמוד הענן, והיה החשך בין ישראל ובין מצרים כמו שמפרש והולך.

פסוק כ

ויבא בין מחנה. ויבא הענן **בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי** שם **הענן והחשך** וכן כתיב ביהושע וישם מאפל ביניכם ובין המצרים. ויאר את הלילה פרש"י לשון אורה, וא"ת הרי בתהלים גבי ולילה אור בעדני פרש"י לשון חשך, אלא י"ל דלשון חשך קאי למצרים ולשון אורה קאי לישראל והתרגום מוכיח.

ויאר את הלילה עמוד האש ההולך לפניהם לילה לא שנה מנהגו ואם חזר לאחוריהם כמו עמוד הענן היה מאיר למצרים כמו לישראל, אבל הענן שעד עתה היה שוקע לעת ערב עכשיו עמד לו מאחריהם ודבר זה גרם שלא קרבו מצרים לישראל כל הלילה. ד"א ולא קרב זה אל זה לא קרב עמוד האש שלפני מחנה ישראל אל עמוד הענן שלפני מחנה מצרים, אבל בבקר קרבו ונתערבו יחד לפני מחנה מצרים והממום כמו שמפרש לקמן.

פסוק כא

ויבקעו המים משמע עד קרקעיתו של ים. וכתוב אחד אומר קפאו תהומות בלב ים, דמשמע שלא נבקעו לגמרי, אלא ים זה גדוש הוא ואילו לא נבקעו המים כלל הוצרכו ישראל לטרוח ולעלות למעלה, ואם נבקעו לגמרי הוצרכו לירד עד תהום לפיכך נבקע הגדוש דתולתא הוי ונעשה לישראל חומה מזה ומזה ושתי הידות קפאו היינו בלב ים, מה מהלכו של אדם בשליש גופו אף המים בשלישם קפאו, וכשעברו ישראל בים לא הוצרכו לעלות ולרדת כי המים שוים לארץ והוא שיסד הפייט פונו כאן וכאן שליש רוב מימות צועו הנותרים למדרס פעמות.**ויסע**, **ויבא**, **ויט**. כל אחד משלשה פסוקים אלו יש בו ע"ב אותיות ומהם יוצא שם בן ע"ב אותיות כמו שפרש"י בסוכה בפרק לולב וערבה. ובו קרע משה את הים ולפי שמתחלה הזכירו משה על המים לפיכך בהושענות בחג שבו אנו נדונים על המים אנו מזכירים ממנו שתי תיבות הראשונות לשני חצאין ונראה כאילו הזכרנוהו כולו והם אנ"י וה"ו שהאחד תיבה ראשונה והאחרת תיבת שלשים ושבעה.

פסוק כב

ויבאו בני ישראל בתוך הים לא שעברו בני ישראל את הים דרך רחבו כי ידוע שאין הים מפסיק בין ארץ מצרים ובין ארץ כנען, אלא לא היה צריך שיכנסו בה רק כדי שיכנס פרעה אחריהם ויטבע ונכנסו בו בחצי עגול שהרי ממדבר איתם נכנסו לים וממדבר איתם חזרו מן הים.

בתוך הים אפילו לא נכנסו בו רק חצי פרסה קוראו תוך כדכתיב והאספסוף אשר בקרבו והם לא היו באמצע המחנה.

פסוק כג
ויבאו אחריהם שהענן מחשיך להם ולא הרגישו בדבר עד שנכנסו בים אחרי ישראל.

פסוק כד
באשמרת הבקר פרש"י ואומר אני לפי שהלילה חלוק למשמרות שיר של מלאכי השרת לכך קרויה אשמורת. פירוש לפי שהם מצפים ומשמרים מתי אומרים שירה אומר אני שהן קרויות אשמורות לשון המתנה, כמו ואביו שמר את הדבר.
באשמרת הבקר סמוך ליום בשעה שבני אדם משמרים ומצפים את הבקר.
בעמוד אש וענן בשעה שעמוד האש מסתלק ועמוד הענן בא, באותו זמן נתערבו יחד זה בזה לפני מחנה מצרים, ומצרים לא הורגלו לראות עמוד אש רק עמוד הענן וחשך בלילה וכשראו כן נתהממו בקול גדול שהיו צועקים להשיב את המרכבות אבל ישראל לא היו צריכים לא לעמוד הענן ולא לעמוד האש ואין להם לנטות ימין ושמאל כי המים להם חומה מימינם ומשמאלם.

פסוק כה
ויסר המצרי **את אפן מרכבתיו** לשון ויסר אליה האהלה. המצרי מבקש להפנות המרכבה לאחוריו ולנוס כמו שמפרש **וינהגהו בכבדת** שפי' כבד ממנו הדבר לסור לאחוריו שמרכבת חבריו ההולך לאחוריו מעכבת המרכבת שלו ההולכת בראשונה לחזור, וכסדר זה כולם מעכבות זו את זו וכשראו המצרים כן **ויאמר מצרים אנוסה** ברגלי ואניח המרכבה, **מפני ישראל** ואפי' זאת לא עלתה להם, כדכתיב ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים וגו'.

פסוק כז
לפנות בקר לאיתנו כשפנה הבקר ונעשה קרוב לחצי היום.
נסים לקראתו בתחלה הגלידו המים וכשהיו המצרים סבורים לצאת דרך שפת הים שהיה גבוה נמוחו המים ובאו לקראת המצרים והיו נסים לקראתו.

פסוק כח
[**לכל חיל פרעה** הלמ"ד יתרה].
לא נשאר בהם עד אחד אפי' אחד וזהו שאמר דוד אחד מהם לא נותר.

פסוק כט
ובני ישראל הלכו ביבשה פסוק זה דבוק לשלמעלה הימנו, בעוד שהמים כסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה, היו בני ישראל הולכים ביבשה שהיו שתי

רוחות משמשות בים, וברוח אפך נערמו מים משמש לישראל, נשפת ברוחך כסמו ים משמש למצרים.

פסוק ל

ויושע ה' ביום ההוא לקיים מה שנאמר התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום ואותו יום היתה הישועה שלמה, שמשם והלאה לא ראום. **את מצרים מת** הכתוב קורא אותם לשון יחיד, דוגמת והנה מצרים נוסע אחריהם.

על שפת הים דרך הים להשליך נבלתו על שפתו כדכתיב ויגרשו מימיו רפש וטיט. ויש מסרסים המקרא **וירא ישראל** שהיו על שפת הים את מצרים מתים ונטבעים.

פסוק לא

ובמשה עבדו כתרגומו ובנביאותיה דמשה עבדיה.

פרק טו

פסוק א

ויאמרו לאמר אמרו לאמר לדורות להנהיג שיאמרו שירה זו תמיד בכל יום.

פסוק ב

עזי וזמרת יה פרש"י וכן כל תיבה וכו' כל כלו ושלישים על כלו. כלומר כמו שיאמר מעול עולו כך יאמר מכל כולו.

ויהי לי לישועה פרש"י היה לי לישועה ואל תתמה על לשון ויהי שלא נאמר היה וכו' וכן בדברי הימים ובני יהודה וימלוך עליהם רחבעם. חז"ק על פרש"י שהרי אפי' פסוק זה במלכים הוא.

זה אלי. אע"פ שאין אדם רואה דבר יאמר עליו **זה**, כמו "כי זה משה האיש".

פסוק ג

איש מלחמה שהרי מרכבת פרעה וחילו ירה בים.

פסוק ד

[**ירה בים** השליך בים].

פסוק ה

תהמת יכסימו תיבה זו היה לה להנקד בחול"ם כדוגמת שאר תיבות מפעולתה, אך בשביל השור"ק שלפניו אמר גם השני שורק דוגמת מוצאיו ומובאיו דיחזקאל.

פסוק ו

נאדרי קאי אהקדוש ברוך הוא. והיו"ד יתרה בו כמו יו"ד היושבי בשמים. וכן הפירוש **ימינך ה'** הנאדר **בכח** היא תרעץ אויב.

פסוק ז
תהרס קמיך לשון נענוע כמו פן יהרסו אל ה' לראות ויהרסך ממצבך.

פסוק ח
נערמו מים אונקלוס תרגם חכימו מיא. פי' חכמו לנער מצרים והיינו דכתיב בפרשת עקב "אשר הציף את מי ים סוף על פניהם ברדפם אחריהם", פי' ברדוף המים אחרי המצרים.

פסוק ט
אמר אויב. וגו' כשראה הים לחרבה וקפאו תהומות בלב ים, ומה עלתה בידו נשפת ברוחך כסמו ים.
אריק חרבי. כמה תיבות חסרות בי"ת דוגמא שבי אלמנה בית אביך, אף כאן אריק בחרבי הגופים מן הנשמה והדם והרוח.
תורישמו ידי. לשון ירושה. **אריק חרבי**. ואשבה אותם ואורישם לעמי.

פסוק י
כעופרת לשון עפר כי הששה מיני מתכות אם יושמו בארץ יחסרו, והעופרת לעולם תוסיף.

פסוק יא
מי כמכה באלם חסר יו"ד כלומר מי כמוך באלמים ובשתקנים שאין שתקן כמוך שמכעיסים אותך ואתה שותק.
נורא תהלת על ידי רבוי התהלות האמורות בך. שכן מצינו כמה דברים נקראים נוראים כשיש בהם מדה אחת מרובה בענינה כדכתיב המדבר הגדול והנורא ההוא, אל עם נורא מן הוא והלאה, ומראהו כמלאך האלוקים נורא מאד, איום ונורא הוא, לפני בא יום ה' הגדול והנורא.
עשה פלא נוהג שבעולם רוח האף חם הוא ומקדיח המסים ורוח הפה קר ומגליד דבר חם אבל אתה וברוח אפך נצבו כמו נד נוזלים נשפת ברוחך כסמו ים ונמסו הקרחים והגלידות.

פסוק יב
נטית ימינך כדכתיב ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים וישובו וגו'.

פסוק יג
עם זו כל מקום שנאמר בו זו הרי הוא במקום אשר, וכן זו חטאנו, ופי' עם אשר גאלת.

אל נוה קדשך לכל ארץ ישראל קורהו נוה קדש כמו ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו. וכן מאספיו וגו' ישתוהו בחצרות קדשי.
נחית. נהלת לשון עבר בלשון עתיד וכן משפט לשון הנבואות והשירות.

פסוק יד
חיל אחז ישבי פלשת אמרו עכשיו הם באים לעורר הריגת בני אפרים שהרגנו כשמהרו את הקץ כדכתיב ויהרגום אנשי גת הנולדים בארץ.

פסוק טו
אז נבהלו אלופי אדום אמרו, יערערו עלינו המריבה שבין עשיו ליעקב.
נמגו כל ישבי כנען אמרו, לגרשנו מארצנו הם באים ולהחזיק בה שהרי נתנה להם הקב"ה כדכתיב וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו אל מקום הכנעני וגו'.

פסוק טז
תפל עליהם אימתה תפלה היא, תשכון עליהם ולא תעבור מהם הפחד לשון ועל פני כל אחיו נפל.
בגדל זרועך כמו בזרוע גדלך דוגמא קדוש היכלך, שהוא כמו היכל קדשך.
עד יעבר עם זו קנית שקנית לך ע"י שהוצאתם מארץ מצרים כשתבאמו ותטעמו בהר נחלתך. **זו** במקום אשר.

פסוק יז
תבאמו ותטעמו אעם זו קנית קאי. דוגמא וישמחו כל חוסי בך לעולם ירננו ותסך עלימו.
תבאמו ותטעמו פרש"י נתנבא שלא יכנס לארץ. ואין להקשות מעתה תראה, ולא בשלשים ואחד מלכים שפרש"י בסוף פרשת שמות שהרי הקב"ה לא אמר לו כך אלא אנן דרשינן ליה. חז"ק מיהו מנוסעים אנחנו בפרשת בהעלותך שכלל עצמו עמהם.
ותטעמו עמידת ימים רבים כאלו נטועים. ודוגמא בהר מרום ישראל אשתלנו.
מקדש ה' באל"ף דל"ת.

פסוק יח
ה' ימלך לעלם ועד יהי רצון שימלוך עלינו לעולם ועד אדון כזה שעשה לנו טובות אלו. דבר אחר לשון הווה ועתיד הוא כתרגומו. כמו כנשר יעיר קנו, ירחף יפרוש כנפיו יקחהו ישאהו ועוד הרבה.

לעלם ועד לשון קצר הוא שהוא כמו לעולם ועד לעולם. ואל תתמה על מלת עולם ועד שאינה סמוכה שכן מצינו דוגמא שוכן עד וקדוש שמו, שפירושו שוכן עד מרום וקדוש שמו, ומשפט לשון הקודש כשתהיה התנועה באות הבא אחר הוי"ו יפתחוהו כמו שור וכשב ועז בעבור זה נפתח ועד. ומצינו ואוכל מכל ובסוף הפסוק הנחש השיאני ואוכל לפיכך הוא לעולם ועד.

פסוק יט

כי בא סוס כאשר **בא סוס פרעה בים** והשיב ה' עליהם את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים אז ותקח מרים הנביאה אחות אהרן וגו'.

פסוק כ

מרים הנביאה בעלת דברי השבח כמו ואהרן אחיך יהיה נביאך.

פסוק כא

שירו לה' כי גאה ואמרו כל השירה, אלא על ידי שכתב כבר כל השורה לא הזכיר כאן אלא תחלתה.

פסוק כב

[**ויצאו אל מדבר שור** הוא המדבר על העין בדרך שור המוזכר אצל הגר]

שלשת ימים במדבר שלש חניות, איתם פי החירות מרה.

פסוק כה

ויורהו ה' עץ וישלך אל המים אעפ"י שזה היה ביד הקב"ה להמתיק בלא עץ דרכו לעשות נסים כמנהג העולם שמטילין דבר מתוק לתוך דבר מר. [**אל המים** במים, אל במקום בי"ת].

שם לו חק ומשפט כמו שכתוב אחריו ויאמר אם שמע תשמע וגו' **חק ומשפט** פרש"י פרה אדומה ודינין, מיהו לא נעשית עד שנה שניה.

פסוק כו

ויאמר משה **אם שמוע תשמע** וגו' הקב"ה אומר לך כל המחלה אשר שמתי במצרים וגו', **לקול ה' אלהיך** תג בלמ"ד.

לא אשים עליך שאם אשים, עלי לטרוח לסלקה מעליך.

כי אני ה' רפאך מאחר שתשמע לקולי כמו שרפאתי המים שאין יכולת לשום רופא בלעדי.

פסוק כז

ויחנו שם לעסוק בתורה שצוה להם דכתיב שם שם לו חק ומשפט.

פרק טז

פסוק א

ויבאו כל עדת בני ישראל מלמד שלא חסר מהם איש.

בחמשה עשר יום לחדש השני נקטינן ר"ח ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים חמישי בשבת היה א"כ ט"ו באייר שבו באו למדבר סין יום שבת היה ונתרעמו על משה ואמר להם בערב תאכלו בשר ובבקר ירד המן אתיא כמאן דאמר אשבת אפקוד אתחומים לא אפקוד לכך לא הקפידו ללכת בו.

פסוק ב

וילינו כל עדת כתיב וילונו קרי.

פסוק ג

מותנו ביד ה' מיתת עצמנו בעתנו ולא יתקצרו ימינו ברעב.

בשבתנו על סיר הבשר בסעודה, דוגמא וישבו לאכול לחם.

פסוק ד

לחם מן השמים ממקום שאין היד שולטת כדי שיהיו עיניהם תלויות אליו תמיד.

ולקטו דבר יום ביומו וא"ת עד שאתה ממטיר להם לחם דבר יום ביומו תמטיר להם ביום אחד לכמה שנים, תשובה לדבר למען אנסנו הילך בתורתי אם לא אצוה להם לא יותירו ממנו עד בוקר המותיר הרי הוא מחוסר אמנה, ומי שלא יותיר ממנו הרי הוא שומר אמונים, שמי שברא היום ברא פרנסתו. מכאן היה ר' אלעזר המודעי אומר מי שיש לו לאכול היום ואומר מה אוכל למחר הרי הוא מחוסר אמנה. ד"א **הילך בתורתי** אם יעסקו בתורה, שאני מוריד להם מאכל מוכן בלא טורח הרבה ומאחר שכן הוא יש להם לעסוק בתורה תמיד.

למען אנסנו אין נסיון גבי הקב"ה שכל מה שהיה והוה ועתיד להיות גלוי לפניו, אלא נסהו לפני מדת הדין שהיתה מקטרגת עליהם ועל מדת הרחמים שהיתה מבקשת עליהם רחמים יותר מדאי.**הילך בתורתי** לא יהא פתחון פה למדת הדין לקטרג עליהם ואף לא יהא פתחון פה למדת הרחמים לבקש רחמים יותר מדאי.

ויצא העם ולקטו, והיה ביום הששי, והיה משנה. מקראות הללו אינן ציווי אלא אמר להם הקב"ה כך וכך אני עושה וכך וכך יעשו וכך וכך יארע. והיינו דכתיב לקמן איש אל יותר ממנו וגו'. ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה כל נשיאי העדה ויגידו למשה שלא היו מכוונים ללקט אלא כתמול שלשום והם מצאו לחם משנה לכל אחד ואחד.

פסוק ה
והכינו את אשר יביאו לשון הצנעה כמו ויכינו את המנחה עד בא יוסף בצהרים וכן כל הכלים אשר הזניח המלך אחז במלכותו במעלו הכנו.

פסוק ו
ערב וידעתם, **ובקר וראיתם** תן האמור של זה בזה ואת של זה בזה וידעתם וראיתם בערב, וראיתם וידעתם בבקר. כיוצא בו דגן בחורים ותירוש ינובב בתולות. שפירושו דגן ותירוש בחורים, ודגן ותירוש אשר ינובב בתולות ועוד הרבה.

פסוק ז
כי תלונו כתיב כי תלינו קרי.

פסוק ח
ויאמר משה בתת ה' לכם היא האמירה שהתחיל בה, אלא מתוך אריכות הדברים חוזר בה, וכן פי' ערב וידעתם בתת לכם בערב בשר, ובקר וראיתם בתת לכם לחם בבקר.**לא עלינו תלנתיכם** אתם הסבותם התלונה עלינו כשאמרתם כי הוצאתם אותנו. וגלוי וידוע כי לא אמרתם אלא כלפי מעלה כביכול כאדם המתאונן על השר ומסבב התלונה על המשרת והשר יודע שאין התלונה אלא עליו.

פסוק יא
וידבר ה' אל משה וכבר בפרשה שלמעלה דבר ה' למשה לאמר להם לבנ"י כן.

פסוק יב
בין הערבים תאכלו בשר וגו' למדנו דין סעודה שתי פעמים ביום, ערב ובקר.

פסוק יג
ותעל השלו מתנת השלו לא היתה אלא באותה שעה ולפיכך לקמן בפרשת בהעלותך התאוו תאוה מי יאכילנו בשר ונתן להם פעם שנית כדאיתא בפרש"י כי בשני התאוו יותר, אבל המן ירד להם במדבר מ' שנה דבר יום ביומו.

פסוק יד
ותעל שכבת הטל ותפסוק, כמו אל תעלני בחצי ימי.
שכבת הטל ירידת הטל כמו ונבלי שמים מי ישכיב.

פסוק טו
מן הוא מן בלשון מצרי כמו מה בלשון עברי, ושואלין זה לזה מן הוא כלומר מה הוא.

פסוק טז
זה הדבר אשר צוה ה' אין לומר דצוה דהכא צווי גמור הוא שלא ילקטו כל אחד ואחד אלא עומר בצמצום, דא"כ לא עשו הצווי, שהרי לקחו מן המדה פחות או יותר, והוא

אומר ויעשו בני ישראל. אלא צוה דהכא פי' כמו צוה דויעמוד אישטבלי"ר בלע"ז חוק הוא, ולמדוד אפי' אחד לוקט שני עמרים, כשבא בביתו למוד לא ימצא רק עומר מצומצם. ואם חברו לא ילקוט רק חצי עומר כשבא בביתו למוד ימצא עומר שלם.

פסוק יח

ולא העדיף המרבה פשוטו כמשמעו ולא העדיף המרבה שהשליך המותר על המדה והממעיט לא החסיר שחוזר ולוקט כפי המדה.

פסוק יט

אל יותר כמו אל יותיר וכן ויוצא העבד כמו ויוציא עמו בששון מוצא רוח מאוצרותיו כמו מוציא.

פסוק כא

ויללקטו אותו בבקר בבקר זריזים היו ללקטו בבקר שהרי וחם השמש ונמס ושוב לא יוכלו ללקטו.

פסוק כב

לחם משנה ממשמע שנא' לחם משנה איני יודע שהוא שני העמר ומה ת"ל **שני העומר לאחד**, שני העמרים ליום המיוחד הוא שבת, לכך הלמ"ד בקמ"ץ, **לאחד** המבורר המיוחד.

ויגידו למשה יראים היו להצניעו עד למחר לפי שכבר קצף משה על המותירים. והוא לא אמר להם מצות עומר בשבת כדי שלא ילקטו כל אחד רק עומר אחד ויבא לשנים.

פסוק כג

הוא אשר דבר ה' שאמר למעלה והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו.

ואת כל העדף על הראוי לשתי סעודות של שחרית וערבית של יום הששי הניחו לכם למשמרת עד הבקר של שבת גזרת מלך שלא יסריח והוא הדין לסעודת מוצאי שבת.

פסוק כו

וביום השביעי שבת מחוסרי אמנה אומרים כי היום והלילה הבא אחריו הוא יום שבת וראיה שלהם שהרי משה אמר שבת היום לה', ולא לילה שעבר גם אמר מחר. והם לא דברו נכונה שהרי מצינו בערב תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחדש בערב. ואומר מערב עד ערב תשבתו שבתכם.

פסוק כז

ויהי ביום השביעי לירידת המן ויום השבת היה.

יצאו מן העם ללקט וחללו את השבת בהוצאת כליהם, וכבר אמר שבתון שבת קדש להי' מחר.

פסוק כח
מצותי על שהותירו ממנו עד בוקר. **ותורתי** שהורה להם טעם שבת דוגמא והודעתי את חוקי האלוקים ואת תורותיו.

פסוק כט
אל יצא איש ממקמו אינו צריך לצאת ממקומו לבקש פרנסת היום שהרי מאתמול הכינותי לו.

פסוק ל
וישבתו העם ביום השביעי משם ואילך.

פסוק לא
ויקראו שמו מן לפי שבא בפיהם לומר מן הוא כמו שאמרנו למעלה, נקרא מהיום ההוא והלאה מן, ואמרו יפה כוננו שלא מדעת שהרי מן במקום מה היא. ומן לשון הכנת מזון בלשון עברי כדכתיב וימן להם המלך.
והוא **כזרע גד** לפי שאמר למעלה דק ככפור, וכפור אין לו שיעור פעמים גס פעמים דק, חזר ונתן לו שיעור דוגמא, והמן כזרע גד.
כזרע הכ"ף בשו"א והזיי"ן בסגול.
וטעמו כצפיחת בדבש שאוכלים אותו כמות שהוא אבל להלן כשהוא אומר וטחנו אותו בריחים או דכו במדוכה היה משתנה טעמו לשד השמן.

פסוק לב
[**זה הדבר אשר צוה ה'** הוא כבר צוה לעיל רק כאן נאמר].

פסוק לה
אל ארץ נושבת אל ארץ מיושבת שאינה מדבר, כדכתיב ועברתם את הירדן וישבתם בארץ וגו'.

פסוק לו
והעמר שהיו מודדים בו את המן,
עשרית האיפה הוא לשון זכר.

פרק יז

פסוק א

ממדבר סין למסעיהם אחז לשון קצרה כי ממדבר סין נסעו לדפקה ומדפקה לאלוש ומאלוש לרפידים אלא מפני גנותם של ישראל שהיו רוצים לשוב למצרים קצר לו שני מסעות.

פסוק ב

תנו לנו מים הכי גרסינן לשון רבים, אף על גב שלא הזכיר כאן אהרן מכל מקום הוא היה שם ואין צורך להזכירו.

מה תריבון מה תנסון תרוייהו בלא ויי"ו.

פסוק ה

וקח אתך מזקני ישראל לעדות שלא יאמרו שמא מעיינות היו שם. אשר הכית בו אע"ג דאהרן הכהו מ"מ משה היה מריה דעובדא.

אשר הכית בו את היאר להראות בו נסים שכבר מנע הוא מים ביאור ועכשיו הוא ממציא מים בחורב.

פסוק ו

והכית בצור הם היו ברפידים והלך בחורב למצוא שם צור.

פסוק ח

ויבא עמלק מהיכן בא אלא קאי הוא לעיל אוילך אל ארץ מפני יעקב אחיו, שפרשיי הלך לו מפני שטר חוב של גזרת כי גר יהיה זרעך המוטל על זרעו של יצחק, אמר אלך לי מכאן אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת ולא בפרעון השטר ומפני הבושה שמכר את בכורתו ליעקב ועל ידי כך המתין עמלק בן בנו עד שיצאו ישראל ממצרים ונפרע שטר חוב של ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה. **וילחם עם ישראל** מפני שנאת מכירת הבכורה אבל מקודם לכן נתייראו להזדווג אליהם שלא יהא מוטל עליהם פריעת שטר החוב של ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה.

פסוק ט

בחר לנו אנשים שנולדו באדר השני ואין להם לירא ממכשפות שהרי אין בו מזל ובני עמלק מכשפנים הם ויש להם יכולת בי"ב מזלות ובעת שאין בו מזל אין כשוף מצליח. ד"א **בחר לנו אנשים** כדי שיהא מספר חיל שלנו ושלהם שוים.

אנכי נצב על ראש הגבעה כדי שיראוני אנשי החיל לתת לב לחזק את לבם לקראת המלחמה כמה שנאמר ויהושע לא השיב ידו אשר נטה בכידון עד אשר החריב וגו', שכן דרך אנשי המלחמה אחד מגבוריהם עומד במקום גבוה ואוחז דגל בידו לפי שכל האנשים היוצאים עמו למלחמה נושאים ונותנים עיניהם לדגל כל זמן שהוא עומד במעמדו נותנים לב לחזק לקראת המלחמה וכשהדגל נמוך ושפל כסבורים שמת שר שלהם ונסים. אף כאן ומטה האלהים בידי לאות ולסימן במקום דגל.

פסוק י

ומשה אהרן וחור לפי שעתיד לומר ואהרן וחור תמכו בידיו קדם וכתב לך כאן שהם עלו עמו ראש הגבעה.

פסוק יב

וידי משה כבדים כבד ממנו הדבר לעמוד כל היום כמו שנאמר מחר אנכי נצב על ראש הגבעה, וכבד ממנו להרים ידו כל שעה, ועל העמידה תקנו ויקחו אבן וישימו תחתיו וגו' ועל שהיו ידיו כבדים להרים מטה האלוקים כל שעה תקנו להיות תומכים אהרן וחור **בידיו מזה אחד ומזה אחד** שלא ימס לב העם אם ישפילה, ודבר זה גרם שהיו **ידיו אמונה עד בא השמש** כל דבר העומד בחזקו ובעמדו ואינו מחליש ואינו נחסר מכמות שהיה קרוי אמונה כמו ותקעתיו יתד במקום נאמן, שתרגומו באתר קיים. ועוד הרבה אף כאן ויהי ידיו אמונה קיימות ועומדות ומרימות מטה האלוקים **עד בא השמש** ודבר זה גרם להחליש **יהושע את עמלק ואת עמו** שהיו ישראל רואים את ידיו של משה מרימות המטה ומתגברים. כתיב **ידו** וכתיב ידיו אלא בתחלה מגביה ידו אחת ומנמיך ידו אחת עד שהתחילו שתי ידיו להיות כבדים. נמצא במדרש **ויהי ידיו** פרושות השמים.**אמונה** להזכיר זכותו של אברהם שנאמר בו והאמין בה' **עד בא** להזכיר זכותו של יצחק שנאמר ויצחק בא מבא. השמש להזכיר זכותו של יעקב שנאמר כי בא השמש.**אמונה** לשון רבות כמו שאומרים לרבים אמונים כן יאמר לרבות אמונה, דוגמא בנות צעדה עלי שור, ועיניו קמה. אלה היו ערי המועדה.

פסוק יג
ויחלש יהושע את עמלק עמלקיים עשו מכשפות שלא תשלוט בהם חרב בענין מיתה אלא הכום ישראל והחלישום לפי חרב אבל לא המיתום. ד"א לפי שכתוב למעלה וגבר עמלק כתוב כאן ויחלוש, אבל מ"מ לשון הריגה הוא, כמו וגבר ימות ויחלש.

פסוק יד
כתב אבל לא על פה שמא יבא לידי שכחה לזמן מרובה כי המחיה תלויה לכשימלוך מלך ישראל כדכתיב והיה בהניח לך וגו'
זאת זכרון בספר מה שעשה עמלק. שאני רוצה שיהיה נגלה סרחונו וידעו למה אמחנו. זכרון בספר בספר הידוע והוא ספר מלחמות ה'. ובעונותינו איננו אתנו כאשר אין לנו ספר הישר. ומדרש עדו. ודברי הימים למלכי ישראל וספרי שלמה.
ושים באזני יהושע שהרי התחיל במצוה וימסור ספר זכרון זה לשופט הבא אחריו לזכרון וכענין זה ימסרנו שופט לשופט ספר זכרון זה עד שיעמוד מלך לישראל ויהיה לזכרון ולא יתמהו על מה אמחנו. ואין לפרש ושים **באזני יהושע** להלחם הוא בעמלק שהרי לא נלחמו בו ישראל עד שאול.
את זכר עמלק לפי שאלופי אדום ואילי מואב וכנען ופלשת נבהלו מגאולת מצרים וזה שמע הכל ובא ממקום רחוק להלחם עמהם ולא פחד מהקב"ה.

פסוק טו
ויבן שם מזבח בחורב.
ויקרא שמו ה' נסי רבי אליעזר המודעי אומר הקב"ה קראו נס ויקרא שמו ה' נסי, דוגמא פרש"י בפרשת וישלח גבי ויקרא לו אל אלהי ישראל.

פסוק טז
כי יד על כס יה כשיהיה כח ביד ישראל להעמיד להם מלך שישב על כסא הקב"ה, דוגמא וישב שלמה על כסא ה' למלך אז תהיה מלחמה לה' בעמלק.
יד לשון כח וממשלה, כד"א בא שאול הכרמלה והנה מציב לו יד ואומר בלכתו להשיב ידו בנהר פרת. וכסא לשון מלכות כדכתיב ויגדל כסאו מכסאך. ד"א כי יד על כס יה ידו של עמלק על כסאו של הקב"ה זו ירושלים **מלחמה לה' בעמלק** עליו מוטלת המלחמה. ועל זה יסד הפייט נא זכור יום זבולך כששרף טיטוס ירושלים ולפיכך ישולם לו. כלומר עליך מוטל הדבר לעשותו, והיינו רמז כתיב מחה אמחה

וכתיב תמחה אלא עד שלא פשט ידו בכס תמחה. משפשט ידו בכס אמחה, וזו היא ירושלים שלמעלה שנקראת כס דכתיב ביום ההוא יקראו לירושלים כסא ה'.**שלימא סדרא דפרשת בשלח**

פרק יח

פסוק א

וישמע יתרו פרש"י שמע קריעת ים סוף דוגמא כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף. ולפי שיתרו ועמלק סמוכין זה לזה, כדכתיב ויאמר שאול אל הקיני סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו, עכשו שמא ע"י פלטים שברחו ממלחמת עמלק שמע.

יתרו פרש"י שבעה שמות היו לו. וא"ת אמאי לא קחשיב רכב שאף כן נקרא יתרו, כדכתיב מבני רכב חותן משה, אלא יש לומר דלא חשיב כאן רש"י אלא אותם שנכתבו בתורה אבל אותם דדברי קבלה לא חשיב.

כהן מדין גדול היה מדהשוה הכתוב ליבין חבר, דהיינו יתרו כדכתיב כי שלום בין יבין מלך חצור ובין בית חבר הקיני ש"מ גדול היה.

חתן משה פרש"י כאן היה יתרו מתכבד במשה כלומר כאן שנתגדל משה ונעשה שר היה יתרו מתכבד בו ולשעבר שעדיין לא נתגדל וגלה מארצו היה הוא תולה הגדולה בחמיו שהיה נשיא בעירו.

את כל אשר עשה אלהים למשה שהצילו שלא הזיקו פרעה אע"פ שהיה מחויב למלכות ושגדלו לפני פרעה ולפני עבדיו.

פסוק ב

אשת משה הוזכרה על שם אישה שהיה מלך.

אחר שלוחיה אלמלא מקרא זה לא היינו יודעים ששלחה משה אך היינו סבורים שהיתה עמו, דכתיב וירכיבם על החמור עכשיו בא ולמדך כאן כשנפגשו אהרן ומשה וישראל היו שרויים בצער ויתרו בריוח, שלחה.

פסוק ג

גר הייתי הווה אני, דוגמת נתתי כסף, הרימותי ידי, ועתה הייתי לשני מחנות ועוד הרבה.

פסוק ד
ושם האחד אליעזר אע"פ שהוא בן שני כתוב בו האחד. לפי ששמו נקרא על מאורע ראשון שאירע לו שעליו ברח ממצרים ונדמה לו כאילו הוא ראשון.
ויצלני מחרב פרעה שאותו פרעה שבקש להרוג את משה מת. כדכתיב באותו פרק כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך. ד"א לכך אינו קורהו ראשון שהרי הוא לא היה מעניינו של ראשון כדאמרינן לעיל בפרשת שמות לפי שהראשון לא היה ספק בידו לעשות, וכשנולד זה שהיה להקב"ה נראה לו שהוא הראשון.

פסוק ו
ויאמר שלוחו של יתרו למשה.
אני חתנך יתרו וגו'. וא"ת יתרו שהיה עניו גדול כמו שמצינו שאמר למשה מדוע אתה יושב לבדך, אין ד"א שישלח לגדול כמשה דברים כאלו. אלא ענני כבוד היו מקיפים את ישראל והשלוחים נכנסים תוך הענן וקשר לו האגרת בחץ וזרקו פנימה. תנחומא.

פסוק ז
וישתחו וישק לו פירש"י איני יודע מי השתחוה למי וכו'. וא"ת הרי גם יתרו נקרא איש דכתיב ויואל משה לשבת את האיש אלא טעמו מדכתיב והאיש משה עניו מאד ש"מ משה עניו מכל אדם.
האהלה הידוע, שהוא אהלו של משה.

פסוק ט
ויחד יתרו לשון שמחה כמו תחדהו בשמחה דתהלים והוא ממשקל וישב ממנו שבי, ויפת בסתר לבי. כאן פרש"י דאמרי אינשי גיורא עד עשרה דרי וכו' ואסמכוה אינשי אקרא גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ה'. וי"מ מישמעאל בן נתניה שהיה דור עשירי לגר מצרי ונקם הוא נקמתם מישראל.
אשר הצילו מיד מצרים שהיו ראויים להשתעבד עדיין בגזרת בין הבתרים.

פסוק י
אשר הציל אתכם משה ואהרן.

פסוק יא
כי בדבר אשר זדו עליהם לעיל קאי **עתה ידעתי כי גדול ה'** כלומר כשהראה את גדולתו **בדבר אשר זדו** מצרים **עליהם** בתחלה, וכן הוא אומר כי ידעת כי הזידו עליהם.

פסוק יב
עלה וזבחים על שמחת הטובה שעשה הקב"ה לישראל.
ויבא אהרן וכל זקני ישראל. אבל משה לא היה צריך לבא כי האהל שלו הוא ובאו שם כולם לכבוד יתרו חמיו.
לפני האלהים לפי הפשט לפני כמו מלפני כלומר ממה שהקריבו לפני הקב"ה והם השלמים.

פסוק יג
ויהי ממחרת לפי הפשט ממחרת יום הסעודה כי ביום הסעודה היה טרוד לכבוד חותנו ולא היה לו פנאי לישב בדין עד למחרתו. כאן פירש"י מהו ממחרת למחרת רדתו מן ההר. וא"ת היאך ישב לשפוט את העם באותו זמן שהרי לקמן פרש"י ויקהל משה למחרת יום הכפורים כשירד משה מן ההר ומיד התחילו במלאכה וגמרו בכ"ה בכסלו של אותה שנה, אלא י"ל מה שכתב **וישב משה לשפט את העם** לא לכל ישראל קאי אלא לאותם שלא נתעסקו במלאכה קאי. וכן תפרש בסוף פרשת תשא שפרש"י לאחר רדתו מן ההר והיה לומד תורה לאותם שלא נתעסקו במלאכה. ומה שפרש"י כאן ואין הפרשה כתובה על הסדר שלא נאמרה עד שנה שניה היינו לשנות עולם שמתחילים מתשרי כמו שפירש למעלה בפרשת בא, וכן הפי': ואין הפרשה - מויהי ממחרת - כתובה על הסדר שהרי לא נאמרה - עד ממחרת יוה"כ - שהיה בשנה השניה שהרי נאמר כאן וישלח משה את חותנו. ומצינו במסע הדגלים - שהיה בשנה שניה - שאמר לו משה נוסעים אנחנו אל נא תעזוב אותנו, ובאותו פרק שלחו כדכתיב ויאמר אליו לא אלך ואם זו קודם מתן תורה - כלומר אם פרשת ויהי ממחרת נאמרה קודם מתן תורה ובשנה שנייה במסע הדגלים חזר ואמר לו משה נוסעים אנחנו, תשובה לדבר - משלחו והלך היכן מצינו שחזר ואמר לו משה נוסעים אנחנו. ומה שכתוב לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר, שדרשוהו רבותינו שלא רצה הקב"ה שישתתף יתרו עם ישראל בשמחת קבלת התורה לפי שלא היה עמהם בצרת השעבוד מכל מקום לא שלחו משה באותו הפרק לארצו, אלא על פי הדבור נסתלק ונתרחק מעל ישראל עד שקבלו התורה ואחר כך חזר לו אצל ישראל ללמוד תורה

והיה שם עד שנה שנייה במסע דגלים ואז אמר לו משה נוסעים אנחנו וגו' והיינו דכתיב כאן וילך לו אל ארצו, מכלל ששלחו פעם אחרת ולא הלך לו אל ארצו.
וישב משה לשפט לשון עכבה, כמו ותשבו בקדש.
לשפט את העם יש מפרשים מן ערב רב שהיו תובעים מהם את שלל קרוביהם, אבל אינו מיושב על הסדר.
מן הבקר עד הערב יכול כל היום דן אם כן אימתי התלמידים יושבים ללמוד תורה תלמוד לומר **מן הבקר** ולא כל הבקר ולא כל היום ושערו חכמים עד שש שעות ברייתא דרבי אליעזר.

פסוק יד
אשר הוא עשה לעם שאלו טורדים את אלו ועומדים ומצפים כל היום מתי יבואו לדין לפניו.
מדוע אתה יושב לבדך לא הוכיחו על שהיה יושב והם עומדים, שהרי הדין כך הוא הדיין יושב ובעלי הדין עומדים כדכתיב ועמדו שני האנשים אשר להם הריב, גם לא היה ליתרו להוכיח איש גדול כמשה שהרי אהרן שהיה גדול ממשה שלש שנים אמר לו בי אדוני, אלא ה"ק מה דעתך לעשות שאתה יושב ודן לבדך, היה לך לחבר עמך הרבה חכמים להיות דנים עמך להקל מעליך ולא תשב בדין אתה לבדך, ומשה חשב בלבו ששאל לו יתרו למה היו עומדין עליו ועל זה השיבו כי יבא אלי העם וגו'.
מן בקר עד ערב. אעפ"י שאתה יושב בדין כל היום כולו אין אתה לבדך יכול להספיק לדון את כולם.

פסוק טז
את חקי האלהים ואת תורתיו שנתן לנו כבר כדכתיב שם שם לו חק ומשפט.

פסוק יז
לא טוב הדבר, **לא טוב** בעיני **הדבר אשר אתה עושה** .

פסוק יח
נבל תבל לשון ערבוב כמו ונבלה שם שפתם. בענין זה תתבלבל אתה והם, זה צועק שמעני אדוני וזה כמו כן. ואין אתה יודע למי תענה שאין אתה יודע מה הם אומרים ולא הם מה שאתה אומר.
גם אתה פרש"י לרבות אהרן וחור ושבעים זקנים. וא"ת הרי בפרשת תשא גבי ויבן מזבח לפניו פרש"י ויבן מזבוח ראה חור שהרגו אותו, והמעשה היה בי"ז בתמוז

ובפרשה זו לא נאמרה אלא לאחר יוה"כ שלאחריו כמו שפרש"י כאן, אלא ה"ק נבל תבל גם אתה לרבות אהרן וחור ושבעים זקנים, כלומר אפילו אם חור קיים עמך ועם אהרן ועם שבעים זקנים לא תהיו יכולין לצאת ידיכם בענין זה. ודוגמא זו אמר ה' לירמיהו הנביא, אם יעמוד משה ושמואל לפני וגו' וכבר נפטרו, אף כאן נפטר חור אעפי"כ הזכירו אבל לקמן לא הזכירו גבי כל העם הזה שפרש"י אהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל הנלוים עתה עמך. גם העם הזה שלא יוכלו לסבול הטורח שיעמדו כל היום להמתין על דינם.

פסוק יט

היה אתה לעם מנה עצמך לצורך העם וע"י כך שתהיה פנוי, והזהרתה אתהם את החוקים וגו'.

פסוק כא

אנשי חיל שיש בהם כח וגבורה לסבול הטורח ולא יפחדו מהם.

יראי אלהים שאין להם יראה מאדם אלא מהקב"ה.

שנאי בצע פרש"י ששונאים את ממונם בדין כההיא דאמרינן כל דיינא דמפקין מיניה ממונא בדינא לאו דיינא הוא. שונאים ממונם בדין, כיצד אחד מהבעלי דינין מגזמו אם אתה מחייבני הריני שורף גדישך ושורף כרמך ואעפ"כ שונא הוא ממונו בדין ואינו מחשיבו ואינו נמנע מלחייבו ודן הדין לאמתו היינו ששונאים ממונם בדין, אבל אם חייב את הזכאי בשביל גזומו של בעל הדין, חבירו של זה הזכאי יוציא ממנו ממונו בדין נמצא דלאו דיינא הוא שהרי לא דן דין אמת לאמיתו כההוא דאמרינן כל דיינא דמפקין וכו' והכי תנינא דן את הדין זכה את החייב, חייב את הזכאי מה שעשה עשוי וישלם מביתו, שהרי לא דן את הדין לאמתו. **שנאי בצע** שונאים את ממונם בדין וכ"ש ששונאים ממון חבריהם ומואסין בו לקבלו לשוחד.

שרי אלפים פרש"י הם היו שש מאות שרים לשש מאות אלף וכו', וא"ת א"כ נמצא דייני ישראל שבעה רבוא ושמונה אלפים ושש מאות שרים, בצרי להו שיעורא, ע"כ צריך לפרש דכל הני שרים היו יתרים על הששים רבוא של ישראל ולא נמנו, וי"מ דכל הני שרים אפשר דהוו זקנים יתירים על ששים שנה דאמרינן בפרק יש נוחלין

דלא נמנו פחותים מבן עשרים ויתרים מבן ששים. ד"א השרים היו מן המנין שר האלף מאלפי ישראל, המאה ממאה שלו, וכן כולם.

פסוק כב

ושפטו את העם בכל עת על ידי שיהיו פנויים שאין להם לדבר עם השכינה כמוך ואין שאר צרכי צבור מוטלים עליהם כמו עליך.

והקל מעליך י"מ שהוא לשון צווי והקל המשא מעליך.

פסוק כג

על מקומו ביתו ואהלו.

יבא בשלום שלא יצטרכו לבא עדיך כי שכניהם יהיו להם דיינים.

פסוק כה

ויבחר משה אנשי חיל כגון אלו היה יכול משה להכיר עשירים, אבל מדת הלב כגון יראי אלוקים אנשי אמת שונאי בצע אין בשר ודם יכול לראות רק לפי אומד הדעת, לפיכך לא הזכירם כאן וגם במשנה תורה לא הזכיר משה, רק חכמים ונבונים וידועים לפי שכ"כ יש ביד אדם להכיר בחברו אם הוא חכם אם לאו אבל ירא שמים אינו יכול להכיר.

פסוק כו

[**יביאון**, **ישפוטו** לשון הווה].

פסוק כז

וישלח משה לשון לויה, כמו ואברהם הולך עמם לשלחם. י"מ כל הפרשה מוישמע יתרו עד וילך לו אל ארצו לאחר מתן תורה, וכן הפי' ויבא יתרו בעשרה בתשרי שבו ירד משה מן ההר ויצא משה לקראת חותנו, באותו יום עצמו ויספר משה לחותנו וגו' על הסדר עד ויבא אהרן וכל זקני ישראל, באותו יום עצמו שירד מן ההר היה, ויהי ממחרת יום הסעודה שבו ירד משה מן ההר ללמד תורה לישראל כמו שפרש"י בסוף פרי תשא וישב משה לשפוט את העם וגו' על הסדר עד ויעש כל אשר אמר, היינו דכתיב בפרשת דברים לא אוכל אנכי לבדי שאת אתכם וגו' עד ואתן אותם ראשים עליכם שרי אלפים ושרי חמשים ושרי עשרות. י"מ יתרו עמד שם עם ישראל עד שנה שניה שאמר לו משה לכה אתנו וגו'. ואגב גררא דיציאת מצרים דעסיק בה נקטה לפרשת יתרו הכא משום דאף היא קא מתחלא ועסקא ביציאת מצרים וע"י שהיא גומרת והולכת בעניני התורה ודינין כדי לחברנה לפרשת מתן תורה הפסיק הענין

של יתרו בכך, ונקיט ליה למסקנא דמילתיה דיתרו דהיינו וישלח משה לחותנו וגו', ולפי שטה זו צ"ל גרשום ואליעזר לא עמדו על הר סיני ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר שלא הוזכרו מכאן ואליך בשום מקום בתורה.

פרק יט

פסוק א

בחדש בראש חדש כמו מחר חדש.

השלישי לפי שנשבו ונשתחררו ונתגיירו, וכן שנו רבותינו הגיורת והשבויה והשפחה שנפדו ושנתגיירו ושנשתחררו צריכות להמתין שלשה חדשים.

ביום הזה שנסעו מרפידים בראש חדש סיון שהיה ביום שני בשבת היינו אליבא דרבנן, כיצד קים לן בפרק ר' עקיבא דבשבת היה מתן תורה לדברי הכל. ורבנן אמרי בששה בחדש נתנה, א"כ ר"ח סיון היה ביום שני בשבת ואייר דההיא שתא מלויי מליוהי. וא"ת א"כ מצינו שבעה שבועות ויום אחד מפסח לעצרת, אלא י"ל לא נצטוו על ספירה עד לאחר ביאה.

ביום הזה באו מדבר סיני אמר רבי לוי משל לבן מלך שעמד מחליו אמר פדגוגו ילך לו לאסקולא אישקולי"א בלע"ז פי בית שמלמדים בו תינוקות.

פסוק ב

ויסעו מרפידים פרש"י נסיעתם מרפידים בתשובה אבל קודם נסיעתם מרפידים לא היו בתשובה, לקיים דברי רבותינו שנקרא שמה רפידים על שם שרפו ידיהם מן התורה.

ויחנו במדבר מקום הפקר כל הרוצה לקבל יבא ויקבל.

נגד ההר פרש"י למזרחו. אינו אומר בפרש"י במזרחו דאם כן היה משמע שעברו את ההר וחנו במזרחו, ואיך יתכן לומר שעברו את הר סיני קודם מתן תורה. אלא פרש"י למזרחו וה"ק **ויחן שם ישראל נגד** מזרחו של הר סיני, שהרי משנסעו מאיתם היו תמיד פניהם למזרח עד בואם אל ארץ מואב, כמו שפרש"י בפרשת מסעי. והוא שפרש"י כאן, וכל מקום שאתה מוצא נגד פנים למזרח, והכי איתא במכילתין נגד ההר למזרחו של הר. ועל מה שפרש"י נגד - פנים, חז"ק הרי כתיב מנגד סביב לאהל מועד יחנו.

פסוק ג
ומשה עלה ביום שני לחדש שהוא יום שלישי בשבת, ולא מעצמו עלה אלא ע"י שכבר **ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר כה תאמר** ללמדך שלא עלה אלא ברשות. וי"מ מעצמו עלה לשאול מפי הקב"ה במה יעבדוהו לקיים מה שאמר לו בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, והקב"ה אמר לו **כה תאמר לבית יעקב** אם שמוע תשמעו וגו' זאת תהיה עבודתי. ואעפי"כ מצינו במתן תורה ויעלו עולות ויזבחו זבחים וגו'.
ותגיד לבני"י פרש"י לזכרים דברים הקשים כגידים, וכדי לדרוש בו כן הוא מלא אבל לפי פשוטו ותגיד לבני ישראל קאי אאתם ראיתם אשר עשיתי וגו' שלשון אגדה לא תשמש לעולם ענין הבא אלא לשעבר.

פסוק ד
ואשא אתכם על כנפי נשרים פרש"י זה יום בואם לרעמסס. וא"ת הרי למעלה בפרשת בא פרש"י דהוא יום שבאו בו מרעמסס לסכות, אלא י"ל ד**ואשא אתכם** קאי אהא וקאי אהא.
על כנפי נשרים בים. כעוף הפורח ונושא את גוזליו על גבי הנהר דרך פריחה.

פסוק ה
ושמרתם את בריתי היא ברית הדם אשר כרת את בנ"י כדכתיב בפרשת משפטים.
סגלה מכל העמים שהרי בידי לגדל אתכם על כולם כי לי כל הארץ. ד"א **כי לי כל הארץ** אעפ"י שיש לי כל הארץ, אתם תהיו לי חביבים מכולם. **כי** במקום אעפ"י, כמו כי מנשה הבכור. כי קרוב הוא. [כי לי כל הארץ כל בריות הארץ].

פסוק ו
ואתם תהיו לי ממלכת כהנים מאחר שאני נותן לכם אהבתי ושלי כל הארץ.

פסוק ז
ויבא משה באותו יום **ויקרא לזקני העם** לבא עמו.

פסוק ח
וישב משה למחר ביום ג' לחדש שהוא יום רביעי בשבת, למחרת ביום ד' לחדש ואל משה אמר וגו' עד לא יעלה עמך. מיד ויאמר אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגו' כדי שישמעו ויאמינו בך שאתה שלוחי. אבל אם לא ישמעו יאמרו לאחר זמן בשלחי אותך אליהם לא נראה אליך ה' היינו וגם בך יאמינו לעולם בו ביום ד' לחדש

בפרשת משפטים: ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה'. שאמר: הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגו' עד, יאמינו לעולם. ואת כל המשפטים שנתנו במרה כדכתיב שם שם לו חק ומשפט, ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה מיד כאן בפרשת יתרו ויגד משה את דברי העם אל ה'. שאמרו, כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. כאן פרש"י תשובה על דבר זה שמעתי מהם וכו'. מהיכן פרש"י כן אלא מתוך תשובתו של הקב"ה שאמר כי ביום השלישי ירד ה', נמצאת למד שבקשו לשמוע מפיו ומתוך שכתוב לעיני כל העם, אתה למד שאמרו רצוננו לראות מלכנו. ובו ביום בעצמו ביום רביעי לחדש נאמר ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם וגו' מאחר שאומר כך לך אל העם וקדשתם היום וגו' עד אל תגשו אל אשה, יום ד' ויום ה' לחדש שהוא יום ה' ויום ו' בשבת. וקדשתם שירחצו במים והראיה מוכבסו שמלותם כדכתיב ואם לא יכבס ובשרו לא ירחץ ובכך יהיו קדושים. דוגמא והיא מתקדשת מטומאתה ועל ידי כך יהיו נכונים וטהורים מאשה ילמד סתום מן המפורש.

פסוק ט

ויגד משה לעיל שייך לומר וישב לפי שהוא תשובת דברים למה ששאל מהם אם שמוע תשמעו וגו' אבל כאן נאמר ויגד לפי שהוא תחלת דברים, כמו שפרש"י שאמרו רצוננו לראות מלכנו, שכן כל לשון אגדה נופל על דבר שלא הוזכר לשומע.

פסוק יא

ליום השלישי הוא יום שבת יום מתן תורה שלישי ליום זה שהוא ד' לחדש וה' בשבת כי באותו יום שלשי **ירד** וגו'. לפי שלא פי' לך כאן זמן באזהרה זו פירשה להם במקום אחר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם. וי"מ ויגד משה היינו וישב משה דלעיל, אבל אין סדר הימים מיושב אחר המקראות לא אליבא דרבנן ולא אליבא דר' יוסי.

פסוק יב

והגבלת את העם שומע אני למזרחו, לאותו רוח ששכינה באה כנגדם והוא מזרח, כדכתיב וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן וגו', ת"ל סביב.

לאמר שהתרו זה בזה.

פסוק יג

לא תגע בו יד שלא יעלה איש להורידו מן ההר שהרי עולה שני מוזהר כעולה ראשון, אלא שליח ב"ד יעמוד ברגל ההר והעולה סקול יסקל באבנים אם הוא קרוב, או **ירה**

יירה אם הוא רחוק. וא"ת למה עלייתו בהר חמורה מסקילתו הרי סקילתו מטמאה את מקומו, כלומר אם הקפיד הכתוב על בעלי חיים שלא יעלו בהר דין הוא שיקפיד יותר שלא ימיתו איש בהר לטמא את ההר. תשובה לדבר כיוצא בדבר זה מצינו בקדושה חמורה הוא אהל מועד שלא נכנס בו זר וכשהקריבו בו נדב ואביהוא קטורת זרה יצאה אש ותאכל אותם וימותו לפני ה' אע"פ שטמאו את מקומם. וגם בבית עולמים כשנכנס עוזיה בבית קדש הקדשים להקטיר קטרת הצרעת זרחה לו במצחו אע"פ שהיה עומד במקום קדושה חמורה. ד"א כי סקול יסקל באבנים או בברד **או יירה יירה** בחצי אש.. ולפרש"י היה לו לומר כי ירה יירה או סקול יסקל בלי דחיה. דדחיה קודמת לסקילה כדתנן התם אחד מן העדים דוחפו על מתניו אם מת בה יצא ואם לאו נוטל האבן ונותנה על לבו וכו'. אלא **או** דהכא פי' אשר, כמו והגישו אל הדלת או אל המזוזה דמתרגם בירושלמי ויקרביניה לות דשא דלות מזוזתא. וכן הפי' **כי סקול יסקל** אשר **יירה יירה** בתחלה.

אם בהמה אם איש לא הזכיר עוף כי לא יוכלו לו כי מיד יעוף למעלה.

במשך היבל האמת שהוא קרן איל אבל אינו שופר של מתן תורה, וזה במשך היובל היה לאחר שהוקם המשכן ואז תקע משה בשופר ונתן רשות לעם לעלות. רב סעדיה גאון. ד"א **במשך היבל** בפסוק השופר, כמו משך ידו את לוצצים. וסימן הוא לסלוק השכינה.

פסוק יד

וירד משה באותו יום עצמו שהוא ד' לחדש ויום ה' בשבת.

ויקדש את העם מאותו יום עד יום ג' אע"ג שדי להם ברחיצת הערב, לפי שהם ערב רב נתן להם זמן רב.

פסוק טו

ויאמר אל העם באותו יום **היו נכנים** לצורך יום שלישי. ויום זה שיהיה מתן תורה ובאיזה ענין **אל תגשו אל אשה** מכאן עד לאחר מתן תורה.

לשלשת ימים לפי פשוטו ליום השלישי ולא הוסיף משה יום אחד מדעתו. דוגמא ויאסף אותם אל משמר שלשת ימים ושם נאמר ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי, ואומר בעוד שלשת ימים וכתוב שם ביום השלישי יום הולדת את פרעה. לאחר שהיה

יום ה' לחדש ויום ששי בשבת עשה מה שכ' בפ' משפטים וישכם בבקר וגו' עד שבטי ישראל.

פסוק טז

ויהי ביום השלישי יום שבת ומתן תורה היה ושלישי לאותו יום שהוא רביעי לחדש ויום ה' בשבת. הא לך פי' ששת הימים שמראש חדש סיון עד ו' בו שבו נתנה תורה על פי סדר המקראות אליבא דרבנן דסברי שבששה בסיון נתנה. ועתה אפרש לך שטת ר' יוסי דסבירא ליה שבשבעה בסיון נתנה התורה. ביום הזה בראש חדש סיון שהיה ביום ראשון בשבת דקים לן דראש חדש ניסן שבו יצאו ממצרים יום ה' בשבת היה, א"כ ר"ח סיון הסמוך לו איקלע ביום ראשון בשבת, בו ביום באו מדבר סיני ובאותו יום לא אמר להו ולא מידי מפני טורח הדרך. ומשה עלה ביום השני ויקרא אליו וגו' על הסדר עד כל אשר דבר ה' נעשה. למחר ביום השלישי וישב משה את דברי העם שאמרו כל אשר דבר ה' נעשה. ובו ביום נאמר הנה אנכי בא אליך וגו' עד יאמינו לעולם. למחר ביום רביעי ויגד משה את דברי העם וגו'. ובו ביום נאמר ואל משה אמר וגו'. שפי' למעלה וקדשתם היום ומחר יום ד' ויום ה' והיו נכונים ליום הג' ומחר הג' שלו יהיה יום ז' לחדש יום שבת שבו נתנה התורה לדברי הכל, כי באותו יום שלישי ירד וגו' על הסדר עד יעלו בהר וירד משה. באותו יום ויאמר אל העם באותו יום רביעי היו נכונים לשלשת ימים שהם שש עונות מעלות השחר של יום רביעי שבו היה עומד עד עלות השחר של יום שבת שהרי משה הוסיף מדעתו להיות פרושים יום אחד על מה שצוה לו הקב"ה, שהקב"ה אמר היום ומחר משמע יום רביעי ויום חמישי והוא הוסיף יום ששי. ולמ"ד דלשלשת יתירה היא כמו למ"ד דלכל חיל פרעה, לכל כליו תעשה נחשת. כלומר היו נכונים ופרושים שלשת ימים שלמים שהם שש עונות. כדפרש"י. ומה שפרש"י לשלשת ימים לסוף שלשת ימים הוא יום רביעי, היינו שבת שהוא נכנס לסוף יום שלישי ליום רביעי בשבת, והוא רביעי ליום ד' בשבת שהיה משה עומד בו.

בהית הבקר פרש"י מלמד שהקדים על ידם וכו' פירוש בשבילם.

ויחרד כל העם אינו לשון פחד אלא לשון שאון והנעה כמו והמצב חרדו וכל העם חרדו אחריו פי' שמעו את הקולות ועדיין היו על מטותם והרגישו ששכינה ממתנת להם על ההר לכך חרדו ונעו.

פסוק יז

ויוצא משה את העם י"מ לפי שהיו חרדים ויראים לצאת.

ויתיצבו בתחתית ההר מפני פחד הקולות והברקים. כאן פרש"י שכפה עליהם הר כגיגית וא"ת הרי כבר אמרו נעשה ונשמע אלא י"ל תורה שבעל פה לא קבלו עדיין.

פסוק יט

משה ידבר להקב"ה ולא היה קולו נשמע לשום אדם רק להקב"ה אבל **האלהים יעננו בקול** בשביל קול השופר שהיה הולך וחזק מאד וצריך שיהיה קולו של הקב"ה נוצח את קול השופר להשמיע למשה.

פסוק כ

על הר סיני לא נתנה תורה בארץ ישראל שלא יהיה פתחון פה לאומות לומר לפי שלא נתנה בארצנו לא קבלנוה עלינו. ד"א אם נתנה תורה בארץ ישראל תהא קנאה בין השבטים זה אומר בחלקי נתנה וזה אומר בחלקי נתנה. וסין שבמקרא הוא סיני לאחר שנתנו עליו עשרת הדברות נקרא שמו סיני.

פסוק כא

[**רד העד בעם** רד התרה בעם]. [**פן יהרסו** לשון נענוע].

פסוק כב

וגם הכהנים הם השבעים זקנים שהיו בכורות.

יתקדשו יהיו מזומנים וזהירין על כך, ולא יאמרו אנו משרתיו של מקום ובני ביתו. ד"א הכהנים השרים והשופטים.

הנגשים אל ה' ללמד דינים, כדכתיב כי המשפט לאלהים הוא, גם הם יהיו זהירין על כך שלא יאמרו צריכין אנו ללמוד הלכות ודינים. ואין לומר כהנים ממש שהרי עדיין לא נתכהנו.

פסוק כג

[**לא יוכל העם לעלת** אין היכולת בידו].

פסוק כד

ויאמר אליו ה' לך רד וא"ת שלש אזהרות למה אלא הוא אמר לא יוכל העם לעלות, לעיל קאי דאמר פן יהרסו לראות כלומר לא יוכלו לעלות שהרי מוזהרים הם ועומדים

כדכתיב לעיל השמרו לכם עלות בהר, ושולטים הם ברגליהם, אבל על זה שאמרת פן יהרסו לראות, אינן שולטים בעיניהם ויהא להם פתחון פה לומר רצוננו לראות את מלכנו, אמר לו יפה אמרת **לך רד** וגו' כלומר אין אני מענישם רק על העליה היינו דכתיב אל יהרסו לעלת.

ואהרן עמך תוך הגבול ממש שהרי אתה עתיד לפרש להם מלא יהיה לך ואילך. ד"א **לך רד** שלא יאמרו הכהנים והעם, הרי אהרן בכלל כל האזהרות כשאר העם, עכשיו כשיראו אתה ואהרן עולים יאמרו שמותר לעלות בהר, לכך רד ואמור להם שלא נתן רשות רק לך ולאהרן.

פסוק כה

ויאמר אלהם שלא נתן רשות רק לו ולאהרן.

פרק כ

פסוק א

וידבר אלהים את כל הדברים האלה כביכול כאדם המסדר בלבו דברים כדי לאמרם לאחרים כך וידבר בינו לבין עצמו ואח"כ לומר לישראל. אנכי ה' אלהיך זש"ה אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם וגו' למדתך תורה דרך ארץ אם תהיה בן תורה שלא תהא רוחך גסה עליך לומר דבר לפני הצבור עד שתפשוט אותו בינך לבין עצמך ב' או ג' פעמים. מעשה ברבי עקיבא שקראו החזן בבית הכנסת לקרוא בתורה ולא רצה לעלות אמרו לו תלמידיו ר' לא כך למדתנו כי היא חייך ואורך ימיך, ולמה מנעת לעלות אמר להם העבודה לא נמנעתי לעלות אלא לפי שלא סדרתי הפרשה ביני לבין עצמי ב' או ג' פעמים שאין אדם רשאי לומר דבר לפני הצבור עד שיפשוט אותה בינו לבין עצמו שתים או שלש פעמים.

את כל הדברים האלה פרש"י מלמד שאמר הקב"ה את כל הדברות בדבור אחד מה שאי אפשר לו לאדם לומר כן, אם כן מה ת"ל עוד אנכי ולא יהיה לך מלמד שחזר ופירש כל דבור ודבור בפני עצמו. פי' א"כ שהקב"ה אמר כל עשרת הדברות - מה ת"ל עוד אנכי ולא יהיה לך - כלומר מפני מה נשנו, ומשני - מלמד שחזר ופי' על כל דבור וכו', - כלומר בתחלה אמרן הקב"ה בבת אחת ובדבור אחד ולא הבינום ישראל ומה שנשנו מלמד שחזר המפרש ופי' כל דבור ודבור בפני עצמו כדי שיבינום ישראל

אנכי ולא יהיה לך חזר ופי׳ הקב״ה, ולא היה להם יכולת לסבול ולשמוע מפיו יותר, כד״א דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות. וכן אמרו רבותינו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום בא משה וחזר ופי׳ משם ואילך כל דבור ודבור בפני עצמו. ונראים הדברים שהרי מליצת דברות אנכי ולא יהיה לך משמע כאדם המדבר על עצמו, והשאר כאדם המדבר על אחרים. כדכתיב לא תשא את שם ה׳ אלקיך, ולא כתיב את שמי. כי ששת ימים עשה ה׳ ולא כתיב עשיתי וכן השאר. ומה שפרש״י מלמד שחזר ופי׳ קאי אהקב״ה וקאי אמשה פי׳ כל אחד ואחד חזר ופירש חלקו מהדברות כמו שפי׳.

פסוק ב

אנכי ה׳ אלהיך אמר רבי לוי נראה להם הקב״ה לישראל כמו איקונין שיש לה פנים לכל צד ואלף בני אדם מביטים בה והיא מבטת בכולם, כך הקב״ה כשהיה מדבר כל אחד ואחד מישראל אומר עמי הוא מדבר. אנכי ה׳ אלהיכם אין כתיב, אלא אלהיך, למה לפי שהיה מדבר עם כל אחד ואחד כסדר שהם עומדים סביב ההר כדכתיב והגבלת את העם סביב לאמר. ואל תתמה שהרי המן כל אחד היה טועמו לפי כחו, ומה המן כך, הדבור על אחת כמה וכמה.

ה׳ אלהיך כבר פירשתיו בפרשת בראשית.

אנכי ה׳ אלהיך הוא דבור ראשון, אנכי מצוה עליך שתחזיקני לאדון שלך לפי שהוצאתיך מארץ מצרים ויש לי עליכם דין אדנות.**מבית עבדים** וטוב לך לעבוד אותי מעבוד אותם עבדים.

אשר הוצאתיך היה יכול לומר אשר עשיתיך או אשר בראתיך וכן כמה הרבה חסדים שעושה עם בריותיו לומר שיש להקב״ה דין עלינו לקבל מצותיו, אלא אם היה אומר כן היו יכולים להשיב הלא עשית כן לכל שאר אומות ולמה תטיל עלינו בשביל כך עול תורתך, לפיכך שם לפניהם מה שלא עשה כן לכל גוי ולשום אומה אחרת.

פסוק ג

לא יהיה לך אל תאמר אעבוד לך ולהם, שהרי אני לבדי הוצאתיך, ועוד כי אין אתה צריך להם כי הם הבל וריק יעזורו.

אלהים אחרים שאחרים קוראין אותם אלהים. למה נקרא שמם אלהים ר' יוסי אומר שלא יהא פתחון פה לומר לא נקראו אלהים שאלו נקראו אלהים היה להם צורך.
אחרים רבי אליעזר אומר לפי שהם אחרים בכל יום, שאם היה של זהב ונצרך עושהו של כסף, של כסף עושהו של נחשת, של נחשת עושהו של ברזל של ברזל עושהו של עץ לכך נקראו אלהים אחרים.
לא יהיה לך אלהים אחרים שררה של אחרים.
על פני כלומר לא יהיה לך אדון אחר במקומי. דוגמא על פני בן השנואה הבכור. ויכהן אלעזר על פני אהרן. ד"א אם תקבלהו עליך לאדון תדע שיהיה על פני ועל אפי. דוגמא חמס ושוד ישמע בה על פני, אם לא אל פניך יברכך.

פסוק ד

לא תעשה לך פסל וכל תמונה במקום אחר הוא אומר הטעם כי לא ראיתם כל תמונה, שלא תאמר אתה אל מסתתר ואין רואך אעשה לי פסילים לזכרונך להשתחות לך לכבודך.
וכל תמונה וי"ו יתרה, פי' לא תעשה לך פסל של כל תמונה אפי' אין לו פרצוף הואיל והם לשם עבודת כוכבים כגון אבני מרקוליס שאין להם דמות פרצוף. **וכל תמונה** שום תמונה כמו כל אלמנה ויתום.

פסוק ה

לא תשתחוה להם גם אם אחרים יעשו אותם.
ולא תעבדם אפי' עבודה בזויה הואיל ועבודתו בכך.
כי אנכי ה' אלהיך יש לך אדון טוב לפיכך לא תפנה אליהם.
אל קנא שאל פוליפוס את רבי כלום מתקנא גבור אלא בגבור חכם אלא בחכם, אמר לו רבי אם אדם מכנה שם כלבו בשם אביו אינו דין שיהא אביו כועס עליו אמר לו הן כו'
פקד עון אבת אל תאמר אשכח את הפשע, **כי אנכי**, **פקד עון אבת על בנים** ולא משום שאהיה נפרע מן הבן עונותיו של אב כי איש בחטאו ימות, אלא כך היא המדה אדם חוטא הקב"ה ממתין לו כל ימיו אם ישוב, וכן בבנו ובבן בנו, אבל ברביעי אם הוא עומד ברשעת אבותיו הקב"ה טורדו מן העולם וזהו **פקד עון אבת** וגו' בזמן שהם מסורגים, הא כיצד רשע בן רשע. [**על שלשים ועל רבעים** כך דרכו של הקב"ה ליפרע

מן האדם בדור רביעי לו כדכתיב על שלשים ועל רבעים כלומר על השלשים מעט ועל הרבעים הכל לבערם מן העולם].
לשנאי אם הבנים שונאי. יכול כשם שמדת פרעניות לדי דורות כך מדה טובה לדי דורות ת"ל ועושה חסד לאלפים, אי לאלפים שומע אני מעוט אלפים שנים ת"ל לאלף, דור דורים לאין מספר ולאין חקר.

פסוק ו
לאהבי הם החסידים.
ולשמרי מצותי הם הצדיקים.

פסוק ז
לא תשא את שם מאחר שלא ראית שום תמונה אין יכולת לישבע רק בשמו ואעפ"כ **לא תשא**, **לשוא כי לא ינקה** אבל הגוזל והחומס יכול לנקות עצמו, זה ניתן להשבון וזה לא ניתן להשבון.
לשוא לחנם כתרגומו. אל תרגיל עצמך לישא את שמו בחנם אפי' באמת שמתוך הרגילות תבא לישא את שמו לשקר ואז לא תנקה. כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא ולשקר.

פסוק ח
זכור את יום השבת כיון שנותן טעם לזכירתו של שבת יותר משאר דברות כדכתיב כי ששת ימים וגו' לפי שכל הדברות חייב אדם לשמרם משקול הדעת לבד משבת, נופל בו דבור שאין לשון זכירה משמש להבא אלא לשעבר. ובמשנה תורה שנותן טעם לשמירת שבת למען ינוח וגו' נופל בו לשון שמירה. ד"א **זכור את יום השבת** שנתתי לך במרה לפיכך נופל בו לשון זכירה ד"א **זכור את יום השבת** בכל יום זכרהו אי זה יום הוא מהשבוע שנצטוית **לקדשו** וכל זה בשביל שתשמור את יום השביעי, ולשון הזכירה כולל גם השמירה שהרי כשנאמר זכור הבינו כל השומעים כי פירושו כמו שמור וכאילו נאמרו בבת אחת. כאן פירש"י זכור ושמור בדבור אחד נאמרו וכו'. וא"ת היכי דמי זכור ושמור למחלליה מות יומת וביום השבת שני כבשים. אלא י"ל זכור היינו מצות עשה ושמור היינו מצות לא תעשה כמו ששנו רבותינו בכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה ובא לומר שנשים חייבות בקדוש היום דבר תורה, שכל שישנו בשמור ישנו בזכור.

פסוק ט
ועשית כל מלאכתך הרבה ממלאכתך, דוגמא את כל מגפותי.

פסוק י
שבת לה' אלהיך ולא לך, כלומר שב והבטל מכל מלאכה וטורח.
לא תעשה כל מלאכה שום מלאכה דוגמא וכל תמונה, כל אלמנה ויתום.
ועבדך ואמתך מה שלא פירש כאן מפני מה שובתין עבד ואמה חזר ופירשו במשנה תורה בעבור שתזכור שהיית עבד במצרים כמוהו ויפדך.

פסוק יא
כי ששת ימים עשה ששת פני אויר חללו של עולם נבראו בששת ימים כי ששת ימים עשה את השמים וגו' מה נותר לך הרי הכל בכלל. פסוק זה מעיד עליו וישבות ביום השביעי שלא עשה בו מלאכה.

פסוק יב
כבד את אביך ונאמר כבד את ה' מהונך, נאמר אביו ואמו תיראו ונאמר את ה' אלהיך תירא. נאמר מקלל אביו ואמו מות יומת ונאמר כי יקלל אלהיו ונשא חטאו. ללמד שהקיש הקב"ה ענינם לענינו אבל א"א לומר מכה כלפי מעלה, וכן בדין ששלשתן שותפים בו.
אשר ה' אלהיך נתן לך שאל טורנוסרופוס הרשע לרבי עקיבא מפני מה שמו של הקב"ה נזכר בחמש דברות הראשונות ואינו נזכר בחמש דברות האחרונות, הלך לו ר' עקיבא לפלטרין של טורנוסרופוס והראה לו את רומחו חזר והלך לטרקלין שלו והראה לו שם את מגינו חזר והלך לקלמרין שלו והראה לו שם את שריונו וכלי זיינו, חזר והוליכו לבית הכסא שלו אמר לו מפני מה לא נתת כאן כלי זיינך אמר לו מפני שהוא גנאי לי להניחם במקום הטנופת. אמר לו רבי עקיבא כך בדברות הראשונות אין שם אלא דרך כבוד ולכך נכתב שם שמו של הקב"ה אבל בחמש אחרונות שמדבר ברציחה וניאוף גנבה ועדות שקר וחמוד לא רצה להזכיר שמו בהם. ד"א חמש דברות הראשונות העובר עליהם אינו רע אלא לשמים לפיכך הזכיר שמו בכולם שהרי לשמו הם קבועים אבל חמש האחרונות אינם אלא לבריות לפיכך לא חש להזכיר שמו בהם. [**למען יארכון ימיך** הא אם לא תכבדהו יתקצרו].

פסוק יג

לא תרצח הן ביד הן בלשון הן בשתיקה, כגון שנתגלה לך סוד הרוצח ואין אתה מגלה הסוד. ולשון זה של רציחה לא שייך רק במיתה שלא כדין אבל לשון מיתה ולשון הריגה בין כדין בין שלא כדין.

[**לא תרצח** עונש לרציחה שמענו אזהרה מנין ת"ל לא תרצח].

לא תנאף שלא תאמר אסור למעט את הבריות שהרי הוזהרתי ברציחה, אבל לגדל ולהוסיף מותר אפי' בביאת אשת איש וכל שאר עריות לכך נאמר לא תנאף וניאוף משמע ביאה של עבירה.

פסוק יד

לא תחמד אשת רעך לגרום לו לגרשה ותשאנה. ואין לפרש שתגזלנה ממנו כמו וחמדו בתים וגזלו שהרי כבר הזהיר לא תנאף. לא תחמד, לא תחמד תרוייהו בלא וי"ו. חמש דברות ראשונות לא מבעיא קאמר לא מבעיא שתקבלני לאדון עליך אלא אפי' יראה אחרת עמי לא יהיה לך, ולא מבעיא לא יהיה לך אלא אפילו בשבועה לא תשא את שמו לשוא. ולא מבעיא לא תשא את שמו לשוא אלא אפילו שבת מאחר שנח בו צריך אתה לשמרו לשמו ולא מבעיא זכור את יום השבת אלא אפילו כבוד אב ואם דוגמא כבודי אני מזהירך. וחמש האחרונות כמו כן לא מבעיא קאמר לא מבעיא לא תרצח אלא אפי' ניאוף אני מזהירך ולא מבעיא ניאוף אלא אפי' גנבה אני מזהירך ולא מבעיא לא תגנוב אלא אפי' עדות שקר אני מזהירך ולא מבעיא לא תענה אלא אפילו חמוד אני מזהירך ולא מבעיא ביתו דאית ביה חסרון כיס אלא אפי' אשתו דלית בה חסרון כיס דאי בעי נסיב אחריתי בלי חסרון כיס אני מזהירך, ולא מבעיא אשתו אלא אפי' עבדו ולא מבעיא עבדו דדמיו יקרים אלא אפי' חמורו ולא מבעיא חמורו אלא אפי' כל אשר לרעך. יש ברוב הדברות שתי נגינות ללמד שבעצרת שהיא דוגמא מתן תורה, ומתרגמינן הדברות קורין כל דברת לא יהיה לך וכל דברת זכור בנגינות הגדולות לעשות כל אחת מהן פסוק אחד שכל אחד מהן דברה אחת לעצמה. ודברות לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה קורין בנגינות הקטנות לעשות ד' פסוקים שהם ד' דברות. אבל בחודש שבט כשקורין בפרשת יתרו כשאר שבתות השנה קורין לא יהיה לך וזכור בנגינות הקטנות לעשות מכל אחת מהן ד' פסוקים,

ודברות לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה קורין בנגינות הגדולות לעשותן פסוק אחד לפי שלא מצינו בכל המקרא פסוק משתי תיבות חוץ מאלו ובשבועות דוקא כמו שפיי למעלה. גם בדברות אנכי ולא יהיה לך יש נגינה גדולה לעשותן שתיהן פסוק אחד לזכרון שבדבור אחד נאמרו, כיצד בתיבת אנכי פשטא ובתיבת אלהיך זקף קטן ובתיבת הוצאתיך תלישא ובתיבת מארץ מצרים קדמא ואזלא ובתיבת עבדים רביעי.

פסוק טו

וכל העם מכאן עד לא תגלה ערותך עליו דינו להיות נכתב אחר ולשומרי מצותי, אלא שלא רצה להפסיק בין הדברות.

ראים את הקולת לפי פשוטו אפילו בדבר שאינו נראה אבל ידוע שכן הוא נופל לומר בו לשון ראיה, כמו ראה זה מצאתי אמרה קהלת, וירא העם כי בשש משה.

פסוק טז

דבר אתה עמנו ונשמעה נתייראו מן הקולות והברקים.

פסוק יט

אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם ולא מן הארץ, ואעפ"כ לא ראיתם דמות כבודי וכן הוא אומר כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' וגו', ומאחר שכן הוא אין לכם לעשות אתי אלהי כסף ואלהי זהב משום תמונה שבעולם לומר זה דמות מראה הכבוד.

פסוק כ

לא תעשון אתי עם יראתי, למעלה הזהיר לך וכאן אתי. וא"ת הואיל ומצווה אני שלא לעשות תמונת כל סמל היאך אעבדנו תלמוד לומר, מזבח אדמה, מזבח נחשת, נבוב לחות מלא אדמה תעשה לי וזבחת עליו זו היא העבודה.

פסוק כא

מזבח אדמה שלא יוכלו לעשות ציורי פסלים.

וזבחת עליו כנגדו.

את עלתיך ואת שלמיך עולה בצפון שלמים בדרום מחצי המזבח ולצפון כצפון, ומחצי המזבח ולדרום כדרום ואין לי אלא צפון המזבח שהוא כשר לעבודה שאר כל הצפון מנין ת"ל ושחט את הכבש במקום אשר ישחט את החטאת ואת העולה, שאין ת"ל במקום הקודש ומה ת"ל במקום הקודש להכשיר כל רוח צפונית.

וזבחת עליו כנגדו. אפי׳ אישראל קאי דהא קים לן שחיטה כשרה בזר ומקבלה ואילך מצות כהונה. ועוד במסכת יומא בפרק ראשון משמע שזר קרב לגבי מזבח, ובמסכת סוכה מצינו שהיו זוקפין את הערבה בצד המזבח ומשם נוטלין אותה כל העם וסובבין את המזבח משמע שזר קרב לגבי המזבח.
בכל המקום לפי ששרתה שכינה בכמה מקומות כגון גלגל נוב גבעון שילה ירושלים ושנינו לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה לפיכך לא הזכיר בכל התורה שם מבורר רק בסתם אל המקום.

פסוק כב
ואם מזבח אבנים פרש״י כל אם שבתורה רשות חוץ משלשה וכו׳. ואין להקשות מואם כופר יושת עליו שאינו אלא לפי הנולד לכשיהיה הדבר. ואם **מזבח אבנים** ואף אם תרצה לעשות לי מזבח תבנהו אבנים שלמות מטעם זה. **לא תבנה אתהן גזית** שהסתתין רגילין לעשות ציורים באבני גזית ואפילו בלא ברזל שהפגימה פוסלת בכל דבר כדכתיב אבנים שלמות תבנה. כי חרבך אם **חרבך הנפת עליה ותחללה** בנגיעה בעלמא שסתם חרב מברזל והברזל פוסל בנגיעה כדכתיב לא תניף עליהם ברזל, כך שנו רבותינו במסכת מדות.
ותחללה עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת״ל לא תניף עליהם ברזל.

פסוק כג
ולא תעלה במעלת על מזבחי עליו אי אתה פוסע פסיעה יתירה רק גודל בצד עקב ועקב בצד גודל, אבל אתה פוסע פסיעה יתירה בהיכל ובקדשי הקדשים. שלימא סדרא דפרשת יתרו

פרק כא

פסוק א
ואלה המשפטים פרש״י כל מקום שנא׳ אלה פסל את הראשונים, כלומר אלו ולא את הראשונים. ואל תשיבני אלה המצות דפרשת בחקותי ודפרשת מסעי, אלה החקים דפרשת מטות, אלה דברי הברית דפרשת תבא, וכיוצא בהם, שהרי לא שייך לפרש בהם כך משום דתמן סליק ענינא. ואלה המשפטים אמר רבי אבהו אמר רבי יוסי בן זמרא כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים, ואלה מוסיף על הראשונים שנאמר שם שם לו חק ומשפט. **המשפטים** למעלה הורה להם סדר יראתם מכאן

ואילך מורה להם סדר הדינים. ד"א למעלה כתב האזהרות לא תרצח לא תנאף וכו' ולא פי' העונשים אם יעבור איש עליהם חזר ופירש מה עונשן. מה שפירש רש"י כאן למה נסמכה פרשת דינין לפרשת מזבח. מלמדנו שאין כאן מקומה של פרשת דינין וכי מעיינת בענין שפיר הסברא נותנת שכל הפרשה מכי תקנה עד ושש שנים תזרע נכללה בפרשת בהר, ועל זה פרש"י, ואלה מוסיף על הראשונים כלומר על הדינין הכתובים בפרשת בהר.

לפניהם פרש"י ולא לפני כנענים ואפילו הם מומחים, אבל אם דנוהו ישראל בתחלה ולא ציית דינא מותר לכופו על ידי כנענים עד שיעשה מה שדייני ישראל פסקו עליו.

פסוק ב

כי תקנה עבד נסמכה פרשה זו תחלה כאן לפי שפדאם מהיות עבדים וצוה להם שלא לשעבד איש באחיו בפרך ולדורות אלא שש שנים. כי תקנה פרש"י מיד ב"ד שמכרוהו בגנבתו או אינו אלא במוכר עצמו מפני דוחקו אבל מכרוהו ב"ד לא יצא בשש. וא"ת איך יכול לומר שמכרוהו ב"ד לא יצא בשש והא כתיב כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים, וכי ימכר היינו ע"י אחרים משמע שבית דין מכרוהו בגנבתו, אלא במכילתא דריש ליה הכי כי תקנה מיד ב"ד שמכרוהו בגנבתו - ובזה אני אומר שש שנים יעבוד ואפילו הבן ועליו כל הדינים הכתובים בפרשה זו, ומה אני מקיים ועבדך שש שנים לא לבן ולא לאח. או - כי תקנה - אינו אלא במוכר עצמו מחמת דוחקו - וכיון שמכר עצמו מרצונו עובד הבן ועליו כל הדינים הכתובים כאן - אבל מכרוהו ב"ד - בגנבתו שנמכר בעל כרחו אין ביד רבו למסור לו שפחה כנענית בע"כ ואינו עובד אפילו הבן - ולעולם יוצא בשש. כשהוא אומר כי ימוך אחיך עמך וגו' הרי מוכר עצמו אמור - ומסברא עובד את הבן דמהיכן תיתי מיעוט לומר דאינו עובד את הבן, הרי קרא דועבדך כתיב גבי מכרוהו ב"ד שעובד את הבן. כאן פירש"י כשהוא אומר כי ימוך אחיך [עמך] ונמכר לך הרי מוכר עצמו וכו'. וא"ת ומוכר עצמו גופיה מנא לן דיוצא בשש אלא יליף לה מג"ש דשכיר שכיר שבהר מה משנה שכר שכיר האמור במכרוהו ב"ד כדכתיב כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים אף כשכיר כתושב האמור במוכר עצמו יוצא בשש.

שש שנים יעבד רמז לשש מלכיות ששעבדו בישראל, מצרים, אשור, בבל, מדי, יון, אדום. משם ואילך ובשבעית יצא לחפשי.
יעבד כענין שהוא רגיל לעבוד ולא עבודת עבד ועבודת פרך, כדמוכחי קראי במקום אחר.
ובשבעית בתחלתה. שביעית למכר ולא לשמטה שהרי לא מצינו יציאה לעבד עברי רק ביובל וכתוב שש שנים יעבוד.
יצא לחפשי הרי אמרתי אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים והם בידי ואינם רשאין למכור עצמן כדכתיב כי לי בנ"י עבדים וגו' ושטרי קודם לשטר אחרים.
לחפשי יש מפרשים כי הלמ"ד יתרה כמו למ"ד והשלישי לאבשלום. שהוא כמו והשלישי אבשלום אף כאן יצא חפשי, והיו"ד שבו הוא יו"ד היחס כמו יו"ד שבקדמוני שלישי רביעי וחבריו. וי"א שהוא כמו לחופש כלומר שם דבר של דרור והיו"ד יתרה בו כמו יו"ד היושבי. המגביהי. המשפילי. וחבריהם. חלה ונתרפא יכול יחזיר לו שכר בטלנותו ת"ל יצא לחפשי חנם **חנם** בלא גט שחרור ובלא גרעון כסף מה שאין כן בעבד כנעני שצריך גט שחרור ובאמה העבריה שיש ביציאתה גרעון כסף אבל זה יוצא בלא כלום להכי נקט ליה חנם.

פסוק ג

אם בגפו יבא בגפו יצא לפי פשוטו כלעומת שבא כן ילך כדמפרש ואזיל אם אדוניו יתן לו אשה שפחה כנענית להוליד ממנה בנים לעובדו, היא ובניה יהיו נשארים בעבדות האדון והוא יצא כשבא.
בגפו יצא פרש"י מגיד שאם לא היה נשוי מתחלה אין רבו מוסר לו שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים. דאינו בא ללמד שרבו ימסור לו שפחה כנענית אבל היא לא תצא עמו דהא מהאשה וילדיה נפקא. ומה שפרש"י שאם לא היה נשוי מתחלה אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, משום דאיכא למיחש שמא יהיה אדוק בשפחה כנענית ואתי למימר אהבתי את אדוני ואת אשתי השפחה. ויעבוד עד היובל. אבל כשהוא נשוי מתחלה יש לו געגועים על אשתו היהודית ועל בניו היהודים ולא אתי למימר אהבתי את אדוני ואת אשתי השפחה.

ואם בעל אשה. ישראלית הוא בשעת המכירה. **ויצאה אשתו**. הישראלית עמו בשנה השביעית. ולפי שאמר בכנענית שתשאר הוזקק לומר בזאת שתצא עמו. **ויצאה אשתו עמו**. להוציא ארוסה ושומרת יבם שאינן עמו. כאן פרש"י שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו. וא"ת בניו מנא לן דהבעל חייב במזונותיהם הא לא כתיב הכא אלא ויצאה אשתו. אלא נפקא לן מקרא אחרינא דבפרשת בהר, ויצא מעמך הוא ובניו עמו. והתם לא כתיב אשתו וילפינן הכא מהתם והתם מהכא ליתן את האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה.

פסוק ד

אם אדניו יתן לו אשה פרש"י שפחה כנענית. מכאן שהרשות ביד רבו למסור לו שפחה כנענית להוליד ממנה בנים. שמאחר שהרב חייב במזונות אשתו ובניו הרשות ביד הרב למסור לו שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים. חז"ק הא כתיב בפרשת כי תצא לא יהיה קדש ומתרגם אונקלוס לא יסב גבר ישראל איתתא אמה. ושם פרש"י שאף הוא נעשה קדש על ידה שכל בעילותיו בעילת זנות שאין קדושין תופסין בה. **יתן לו אשה** הלשון מוכיח שהיא כנענית שהיה בידו לתתה לו שאם היא עברית אין לו כח להשיאה שלא לדעתה רק בתו קטנה דכתיב בה את בתי נתתי.
האשה וילדיה הילדים אחריה בכל מקום, וכן הוא אומר עבדך בן אמתך.

פסוק ה

ואם אמר יאמר צריך שיאמר בתוך שש וישנה בסוף שש.
העבד ראוי הוא להיות עבד שהוא עושה מעשה עבדים כנענים שבשביל שפחה כנענית הוא משתעבד.

פסוק ו

אל הדלת או אל המזוזה של שער ב"ד דוגמא והוצאת את האיש ההוא אל שעריך כדי לפרסם הדבר לעיני כל העוברים שמשתעבד עצמו בשביל שפחה כנענית ושעליו לעבוד עבודתו עד היובל.
או אל המזוזה פרש"י הקיש דלת למזוזה מה מזוזה מעומד כו'. ותרגום ירושלמי מוכיח לות דשא דלות מזוזתא. וא"ו במקום אשר כלומר והגישו אל הדלת שהוא קבוע אצל המזוזה והיינו מעומד. וכן או נודע כי שור נגח הוא. או יחזק במעוזי. כאן פרש"י כשפסחתי על המשקוף ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים. חז"ק שפסוק זה

לא נאמר עד סיני ועוד פרש"י ואם במוכר עצמו אזן ששמעה כי לי בנ"י עבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו. וא"ת והלא מתחלת שעבודו כשקנה אדון לעצמו מחויב הוא מטעם זה להיותו נרצע, לפיכך גרס והולך זה וקונה, כלומר לסוף שעבודו כשרוצה לצאת חפשי והולך וחוזר וקונה לו אדון פעם שנית תלקה במרצע. ומה שפרש"י כאן אוזן ששמעה בסיני כי לי בני ישראל עבדים, אנו למדין שפרשה זו נכללה בפרשת בהר כמו שפירשתי למעלה שהרי כי לי בני ישראל עבדים לא נאמר עד לאחר מתן תורה. ועוד פרש"י אזן ששמעה בסיני לא תגנובו ה"ג. ול"ג לא תגנוב. דלא תגנוב איירי בגונב נפשות ומיחייב מיתה ואינו נמכר אבל לא תגנבו איירי בגונב ממון ואם אין לו לשלם ונמכר בגנבתו. הא דנקט לא תגנבו טפי מגזלן ושאר עבירות משום דדחיל ברייתא טפי מהקב"ה מה שאין כן בגזלן ושאר עבירות. כמו ששנו רבותינו שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מבגזלן אמר להם זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו וזה לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו כביכול עשה עין שלמטה כאילו אינה רואה ואוזן שלמטה כאלו אינה שומעת. **ורצע אדניו** שאם יברח מבעליו רציעת אזנו תוכיח עליו שהוא עבדו כשתהיה נכרת שוה לרציעת הדלת וגם האדון לא יוכל לערער על עבד אחר שהרי רציעת העבד והדלת לא יהיו שוות כי האחת תהיה גבוה והאחרת תהיה נמוכה.

ורצע אדניו מה שצוה הקב"ה לרצוע עבד עברי היינו טעמא שלא יטעו בו העולם לומר כנעני הוא כשיראו שיעבוד כל כך.

את אזנו ולא יוכל לומר אני נגפתי את עצמי שם.

את אזנו שכן דרך לעשות לבני אדם שעושין דבר שאינו הגון וממנו למדו לעשות כן לגנבים.

במרצע שמעתי מדרש אמר הקב"ה אני גזרתי על ישראל שעבוד של ארבע מאות שנה ואחר כך דלגתי את הקץ בשבילם וקצרתי את השעבוד והלך זה ושעבד את עצמו ירצע בכלי שהוא עולה בגימטריא ד' מאות והוא מרצע.

ועבדו לא את הבן ולא את הבת מכאן אמרו עבד עברי עובד את הבן ואינו עובד את הבת. נרצע והעבריה לא את הבן ולא את הבת.

לעלם פרש״י עד היובל או אינו אלא לעולם כמשמעו וכו׳. ואם תימצי לומר דהכי הוא למה לי והתנחלתם אותם השתא עבד עברי עובד לעולם עבד כנעני לא כ״ש. אלא י״ל דה״ק או אינו אלא לעולם כמשמעו כל ימי חייו של אדון שהם עולם שלו, כלומר עד סוף ימי חייו שהם שבעים שנה שמסתמא הוא עכשיו בן עשרים וחמשים שנה שיעבוד הרי שבעים, ת״ל אל משפחתו תשובו מגיד שאם פגע בו יובל קודם מיתת האדון שיצא. ועוד פרש״י מגיד שחמשים שנה קרויים עולם. וכן מצינו בשמואל הרמתי שאמרה אמו ברוח הקודש וישב שם עד עולם וכשהביאתו היה בן שתי שנים וכל ימיו היו חמישים ושתים שנה. [**לעלם** לזמן ארוך].

פסוק ז

וכי ימכר איש את בתו ולא אשה את בתה.

את בתו ולא את בנו.

לא תצא כצאת העבדים פרש״י כיציאת עבדים כנענים וכו׳ או אינו אלא כיציאת עבדים עברים בשש וביובל ת״ל כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה מקיש עבריה לעברי לכל יציאותיו וכו׳. וא״ת כי היכי דמקשינן עבריה לעברי לענין יציאת שש ויובל אמאי לא מקשינן עברי לעבריה לענין יציאת סימנים דהא קים לן אין הקש למחצה כלומר שיצא אף הוא בסימנים כמו אמה העבריה. אלא לא מצית אמרת שיצא בסימנין דבכי האי גונא היכי משכחת לה, אי שמכר עצמו כשהיה קטן אין במעשה קטן כלום, ואביו נמי אינו רשאי למוכרו כדאמר לעיל. ואם בשמכר עצמו כשהיה גדול הרי כבר הביא סימנין. ועוד פרש״י מקיש עברי לעבריה מה היא אינה יוצאה בראשי אברים אף הוא אינו יוצא בראשי אברים. וא״ת למה לי קרא דאינו יוצא בראשי אברים תיפוק ליה מק״ו מה עבריה שיוצאה בסימנין אינה יוצאה בראשי אברים עברי שאינו יוצא בסימנין אינו דין שלא יצא בראשי אברים. אלא י״ל האי ק״ו יש לו פירכא מה לעבריה שלא תצא בראשי אברים שאינה נמכרת בגנבתה תאמר בעבד עברי שנמכר בגנבתו, ת״ל העברי או העבריה מקיש עברי לעבריה וכו׳. לא תצא כצאת העבדים לפי פשוטו למדה תורה דרך ארץ שלא תהא יצאנית כמו העבד שרבו משגרו בשליחותו ביום ובלילה בעיר וחוץ לעיר, וכל זה גנאי לאשה רק שעבוד בית משום כל כבודה בת מלך פנימה, ועוד שהיא קטנה. דבר אחר **לא תצא כצאת**

העבדים שיוצאים בלי בנים כדאמרינן לעיל אבל זו אין יציאתה כן שאם תרצה אתה לרבות ממנה אתה בעצמך תשאנה והיא ובניה יהיו שלך משם ולהבא, ולא תצא ממך אלא בגט וכתובה כשאר הבנות.

פסוק ח

אבל **אם רעה** היא מכוערת כמו מדוע פניכם רעים היום, בעיני אדניה ליעדה להיות בביתו עד מועדה שיכלו ימי עבודתה.

יעדה לשון מועד כמו אל המועד אשר יעדו. **לא יעדה** כתיב, לו קרי.

והפדה ולהפדה, שאין האדון רוצה ליעדה וגם אינו רוצה שתפדה את עצמה אלא רוצה הוא שתהיה עמו בביזוי כעין שפחה והיא אינה חפצה בכך.

והפדה פרש"י שאף הוא מסייע בפדיונה וכו'. וא"ת איזה סיוע ואיזה גרעון יש לה מאדוניה. אלא י"ל קים לן שהיא חשובה לעשות כל מלאכה וכל מיני עבדות בשלש שנים האחרונות יותר משהיא בתחלת השלש שנים ראשונות שהרי קטנה היתה כשנמכרת בתחלה שנים ראשונות, וקמ"ל **והפדה** כשתצא היא מרשותו לא ימנה עמה לפי מה שהיה שוה בשלש שנים האחרונות אלא מגרע מפדיונה מהשנים ששמשתו והיא תחזיר לו מהשנים הנותרות לכל שנה ושנה ששית הכסף.

לעם נכרי לאיש אחר שאינו אדוניה.

לא ימשל למכרה אפילו ליעדה לו לאשה. למכרה למסרה. כמו כי ביד אשה ימכור ה' את סיסרא.

בבגדו בה שאינו רוצה לישאנה. לשון בגידה שייך בענין פרידת איש מאשה כמו אשר אתה בגדת בה והיא חברתך ואשת בריתך. ואומר כאשר בגדה אשה מרעה. וי"מ לעם **נכרי** לעבדו כנעני כדי להוליד ממנה בנים לשמשו כדרך שמוסר שפחה כנענית לעבדו עברי שהרי בענין זה פגמה וקלונה גדול. **לעם נכרי** כנעני קרוי נכרי. כדכתיב אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל המה. ואומר ובא הנכרי אשר לא מעמך הוא. וי"מ **והפדה** אביה יפדנה מתחת יד אותו אדון מאחר שאינו רוצה ליעדה.

לעם נכרי לאומות העולם לא ימשול האב למכרה שלא יאמר הואיל ונתן לו רשות למכרה ימכרנה אף לכנעני כדרך שמוכר עצמו כדכתיב או לעקר משפחת גר לכך נאמר **לא ימשל למכרה** הרי זו אזהרה שלא תמכר לכנעני.

בבגדו בה שלא היה לו למכור את בתו ומכרה.

פסוק ט

כמשפט הבנות לקוחין ונשואין יפין ובית חתנות יפה כדין בנות הארץ אבל לא כעין נשואי שפחה.

פסוק י

וענתה יש מפרשים לשון מעון. כמו "ועונה איים באלמנותיו" (ישעיה יג,כב) שהמ"ם במעון כמו מ"ם במלון מזון מדון הרי מזון וכסות ובית דירה.

פסוק יא

ואם שלש אלה שארה כסותה ועונתה.

[**ואם שלש אלה** אחת משלשת אלה]

ויצאה חנם ע"י ב"ד כאן לא פירש לך מתי ופירש לך במקום אחר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים. אין כסף אם חלתה בסוף שש ולא יכלה לצאת והוא ממציא לה מזונות אינה משלמת ירושלמי. ולפי פשוטו אין כסף יתור לשון הוא כמו מת אתה ולא תחיה.

פסוק יב

מכה איש ומת פרש"י לפי שנאמר ואיש כי יכה כל נפש שומע אני בהכאה בלא מיתה. ואם תאמר היכן מצינו למימר דבהכאה בלא מיתה יהא נהרג הרי אף אם הפיל אבר אינו משלם רק דמי אברו. ויש דוחקים לתרץ כשעשהו טרפה. אי נמי כשהכהו בדבר שיש בו כדי להמית ולא מת סד"א ליחייב מיתה הואיל ולא כל כמיניה שנצול קמ"ל.

מכה איש ומת ופרשה זו נסמכה לפרשת עבד לפי שרגילות הוא שאדם מכה את עבדו ופעמים שהוא הורגו לכך הוא אומר **מות יומת** שאינו כמכה עבד כנעני.

פסוק יג

והאלהים אנה לידו שהרי נתחייב מיתה בידי שמים. כאן פרש"י מרשעים יצא רשע. כלומר מזה שהרג שוגג שהוא רשע שלא רצה להיות גולה יצא רשע שעולה בסולם ונופל עליו וכו'. כאן פרש"י זה שהרג שוגג וכו', צ"ל אותו שנופל על חברו אחז בסכין והרגו דאי לא תימא הכי לא נתקיימה בו מיתת סייף שנתחייב בה ודוקא בדרך ירידה דאי דרך עליה לא מיחייב מדנפקא לן מויפל עליו ואין לומר שיתחייב שתי גלויות דהא גברא קטילא קטיל.

ושמתי לך מקום כשיהיו לכם ערים לשבת כאן רמז לערי מקלט.

פסוק יד

מעם מזבחי וכל שכן מערי מקלט.

תקחנו למות ולא למלקות ולא לגלות.

פסוק טו

ומכה אביו ואמו למה נאמר לפי שכשהוא אומר עין תחת עין הוציאו מכללו. ונאמרה פרשה זו להחמיר עליו שהוא במיתה אע"פ שלא המיתו אלא עשה בו חבורה כדגמרינן הקישא מכה בהמה ומכה אדם מה מכה בהמה אינו חייב עד שיעשה בה חבורה אף מכה אביו אינו חייב עד שיעשה בו חבורה אע"ג שהוא אביו או אמו, ולפי שיש לו דין רוצח סמכו לרוצח.

ומכה אביו ואמו מות יומת עונש שמענו אזהרה מנין ת"ל ארבעים יכנו לא יוסיף והלא דברים ק"ו. ומה מי שהוא מצווה להכות הרי הוא מוזהר שלא להכות מי שאינו מצווה להכות אינו דין שיהא מוזהר שלא להכות. [אביו ואמו וי"ו במקום או].

פסוק טז

וגנב איש למה נאמר, לפי שנאמר "כי ימצא איש גונב נפש", אין לי אלא עדים של גנבה, עדים של מכירה מנין? ת"ל וגנב איש ומכרו לפי שדינו בחנק כדין מכה אביו, ועוד ששניהם עשו מעשה מחיים סמכו למכה אביו.

ונמצא בידו. הפשע ע"י עדים, או נתגלה הבירור כאילו נמצא בידו.

מות יומת. שהרי הוא מביאו לידי מיתה שהקונה אותו יעשה ממנו רצונו. עונש שמענו אזהרה מנין ת"ל לא תגנב.

פסוק יז

ומקלל אביו אין לי אלא בחיים לאחר מיתה מנין ת"ל ומקלל מכל מקום. עונש שמענו אזהרה מנין ת"ל אלהים לא תקלל. ונשיא בעמך לא תאור. לא תקלל חרש. הצד השוה שבהם - בשלשתן - שהם בעמך אתה מוזהר על קללתן אף אביך ואמך שהם בעמך אתה מוזהר על קללתן. מה שהפסיק בין מכה למקלל בפסוק וגונב איש לפי שרוב המגונבים כשהם קטנים והם גדלים בארץ נכריה אינם מכירים אבותיהם ועל ידי מריבה הדבר מתגלגל להכותם ולקללם לפיכך המציע ביניהם וגונב איש ומכרו. וסמך ומקלל לוכי יריבון כדי לסמוך מריבה למריבה. וליכא למימר לכתוב

רחמנא מקלל וכ"ש מכה דהא אין עונשין מן הדין. ועוד שאין מיתתן שוה אלא מכה בחנק ומקלל בסקילה. ומה שמצינו שמכה אביו נדון בחנק הקל ומקלל בסקילה, לפי שקללה שייכא אפילו לגבי מעלה וכבוד אב ואם הוקש לכבוד הקב"ה, אבל מכה לא שייך גבי הקב"ה. כמו ששנו רבותינו בקדושין נאמר מקלל אביו ואמו מות יומת ונאמר איש איש כי יקלל אלהיו וגו' השוה הכתוב ברכת אב ואם לברכת הקב"ה ובהכאה ודאי אי אפשר וכן הדין מפני ששלשתן שותפים. י"מ כל הפרשה לא זו אף זו והכי מפרשינן לה, לא זו מכה איש ומת בלבד שיהא נהרג שהרי הרגו מזיד אלא אף אשר לא צדה שהרג בשוגג גולה, ואם ישיגנו גואל הדם חוץ לערי מקלט יכול להרגו. ולא זו אלא שהרגו ואינן עומדין אצל המזבח שחייבים מיתה אלא אף זו שהוא עם מזבחי תקחנו למות ולא זו שהוא שהרגו שהם חייבים מיתה אלא אף זו מכה אביו ואמו בלא מיתה אלא עשה בהם חבורה חייב מיתה, ולא זו מכה אביו ואמו שחייב מיתה שהרי מ"מ חובל בחברו הוא אלא אף זו גונב נפש בשלא חבל בו כלל חייב מיתה, ולא זו לבד גונב נפש הוא מיחייב מיתה שהרי מכל מקום שלח בו יד אלא אף זו מקלל אביו ואמו שלא שלח יד בהם כלל חייב מיתה. [**אביו ואמו** וי"ו במקום או].

פסוק יח

וכי יריבן אנשים אין לי אלא אנשים, נשים מנין? היה ר"א אומר הואיל ונאמרו נזיקין בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהם שנעשה בו נשים כאנשים פורט אני כל הנזיקין שבתורה לעשות בהם נשים כאנשים.

או באגרף. אבן כתרגומו בכורמיזא. וכן מצינו בתורת כהנים אצל וחלצו האבנים, בלבנים או בכורמזיון, כלומר באבן אשר ימות בה דאי ס"ד אגרוף יד, מאי דכתיב ולא ימות וכי בשביל מכת יד היה לו למות.

פסוק יט

אם יקום והתהלך. אבל אם לא קם ונשתהה במשכב חולה זמן מרובה ומת באותו חולי מות יומת המכה.

על משענתו. מקלו, כמו וקח משענתי בידך דגבי אלישע כדרך העומדים מחליים.

שבתו יתן. זמן ישיבתו בלא מלאכה, כמו זה שבתה הבית מעט. וראיה לדבר אם יקום והתהלך בחוץ.
יתן. אפילו נרפא בלא מום.

פסוק כ
וכי יכה איש אין לי אלא איש אשה מנין היה ר' ישמעאל אומר הואיל ונאמרו כו' **בשבט** בדבר שבני אדם רגילים להכות בו את העבד להוכיחו, לכך הבי"ת פתוחה, אבל אם הכהו בחרב אפילו אם עמד יום או יומים האדון חייב מיתה שאין זה תוכחה אלא דרך רציחה.
ומת תחת ידו ברשותו, הא אם הכהו ומכרו לאחר ומת הרי זה פטור. ד"א **ומת תחת ידו** בשעת הכאה שמכהו שם עד שמת, אין זה רידוי אלא ממית בידים.

פסוק כא
יום או יומים יום שהוא כיומים שהוא מעת לעת דהא ליכא למימר יומיים ממש, שאם מיום אחד פטור משני ימים לא כל שכן. ולפי פשוטו אורחיה דקרא למימר הכי זו ואין צריך לומר זו, כמו על פי שנים עדים או שלשה עדים.
כי כספו הוא ובידו להכותו אך דרך תוכחה.

פסוק כב
וכי ינצו אנשים למה נאמר לפי שהוא אומר וכי יזיד איש לא שמענו אלא על המתכוין להכות את שונאו והכהו שהוא במיתה, אבל המתכוין להכות את שונאו והכה את אוהבו לא שמענו, ת"ל וכי ינצו אנשים. ויש דורשין אותו בממון, וה"ק לפי שהוא אומר ואיש כי יכה כל נפש אדם, שומע אני אף בן שמנה [חדשים] במשמע ת"ל וכי ינצו אנשים, אינו חייב עד שיהרוג בן של קימא.
אשה הרה למה נאמר שהרי כשהוא אומר **ויצאו ילדיה** למדנו שהיא הרה, אלא ללמדך שאם הכה אותה על ראשה או על אחד מאבריה אינו חייב עד שיכנה במקום עוברה. ד"א לחייבו אפילו בולד אחד.
ענוש יענש. פרש"י דמי ולדות. וא"ת אמאי אינו נהרג על ולדות אלו שהרג, וכ"ת שמא נפלים נינהו א"כ תקשי לך גבי כל הורג נפש אמאי הוא נהרג שמא טרפה הרג, ואת"ל סמכינן ארובא ורובא לאו טרפה נינהו כדאמרינן פ"ק דחולין, הכי נמי אית

לן למסמך ארובא ורובא דנשי לאו מפילות נינהו אי הכי ליחייב מיתה נוגף האשה, אלא י"ל שאינו חייב על שום בריה עד שיצא לאויר העולם כדמוכח במסכת ערכין. **כאשר ישית עליו בעל האשה** אם יתפשר עמו. ואם לאו ונתן בפלילים דוגמא בלולה בשמן וחרבה.

פסוק כו

לחפשי ישלחנו אין לו לעבד ליקח ממון תחת שנו ועינו כי מה יועיל לו שכל מה שקנה עבד קנה רבו, ואפילו מכר עצמו על מנת שאין לרבו רשות בו יכול רבו לדחקו בכמה דברים עד שיתן לו בעל כרחו הממון לפיכך אין לו תקנה אלא חירות.

פסוק כז

ישלחנו. לשון שלוח, כמו ושלחה מביתו. ומה שלא כתב כאן חנם כמו למעלה ביוצא בשש, ללמדך שיתן לו ספר כריתות כמו לאשתו.

תחת שינו. אע"פ שגופו קנוי לו אין הקב"ה חפץ שישחיתנו באבריו. הלשון מוכיח כי באחד הוא חפשי ואם שחת עינו ואח"כ הפיל שנו, לעולם יש לו דמי אבר השני. מה שעבד כנעני יוצא בראשי אברים היינו מקל וחומר אם מידי שמים קונה עצמו ביסורין, כדכתיב יסור יסרני יה ולמות לא נתנני, מידי אדם לא כ"ש.

פסוק כח

וכי יגח שור את איש ע"כ נזקי אדם באדם מכאן ואילך נזקי שאר בריות באדם.

וכי יגח שור את איש נגיחה שייכא גבי אדם ונגיפה בבהמה לפי שיש לו לאדם מזל ואין השור ממיתו אלא נגחו, אבל בהמה אין לה מזל ואין מוראה על חברתה וממיתה.

סקול יסקל השור וא"ת אם התם בסקילה מועד לא כ"ש השור יסקל למה לי, אלא לא אם אמרת בתם שהוא בסקילה היינו לפי שאינו משלם כופר תאמר במועד שמשלם כופר, ת"ל השור יסקל. וא"ת מאחר ששור תם נהרג כשהרג את הנפש היאך נעשה מועד לשתים או לשלש פעמים, אלא י"ל כגון דערק לאגמא בנגיחות ראשונות, אי נמי שמכירין בעל השור ואין מכירין השור ואמרי ליה תורא נגחנא אית לך בבקרך כדאיתא בבבא קמא.

ולא יאכל את בשרו ממשמע שנאמר סקול יסקל איני יודע שלא יאכל, אלא לומר לך אע"פ שסתם נבלה מותרת לכלבים זו אסורה.

ובעל השור נקי כל זמן שלא הועד בו.

פסוק כט

וגם בעליו יומת לפי הפשט דין מיתה עליו שהרי יודע היה שהיה שורו נגחן והוא לא נזהר לשמרו.

פסוק ל

אם כפר יושת עליו שהיורשים רוצים ליקח כופר מהריגת אביהם.

ככל אשר יושת עליו מאחר שלא הרגו בידים ב"ד רשאין לשום עליו כופר הואיל והיורשים מתרצים בדבר.

אם כופר אינו מן הנמנין חובה כמו שפיי גבי ואם מזבח אבנים.

פסוק לא

או בן יגח או בת הזכיר בפרשה זו בן או בת איש ואשה מה שלא פרט לך בשאר פרשיות ללמדך שאם יאמר בעל השור אשה זו יצאנית יותר מדי, הבן והבת לא שמרם אביהם כמשפט, אין בדבריו כלום, ולכך פרטם הכתוב. ד"א בבן חורין אין חילוק בין גדול לקטן אבל בעבד ואמה אינו חייב רק בגדולים.

פסוק לב

אם עבד יגח השור במועד דאי בתם נמצא כח עבד חמור מכח בן חורין.

כסף שלשים שקלים כפי ערך נקבה מבת עשרים שנה עד בת ששים, דעבד ואשה כי הדדי נינהו דגמר לה לה מאשה.

והשור יסקל פן ימית בן חורין מאחר שהתחיל ליגח. ולפי שרגילותו של עבד להיות מצוי בין בהמות לשמרן וליתן להם אכילתן ופעמים שממיתים אותו ואתי לאנצויי זה אומר כך וכך היה שוה עבדי וזה יאמר לא היה שוה רק כך וכך, לכך נתן במיתתן קצבה שלשים שקלים אבל בן חורין מלתא דלא שכיחא היא.

פסוק לג

וכי יפתח איש בור שכולו נגמר מימים רבים, **או** אפילו כי יכרה איש בור ולא כסהו לערב, לפי שרוצה לשוב למחר למלאכתו לחפור בבור.

ולא יכסנו. הא אם כסהו פטור ודוקא כראוי, וכמה כראוי כדי שתהא עגלה טעונה אבנים מהלכת עליו, כדאיתא בירושלמי פרק חזקת הבתים אין עושים חלל תחת ר"ה אלא אם כן שתהא עגלה טעונה אבנים מהלכת עליו.

ונפל שמה שור ולא אדם משום דאדם בר דעת הוא ואיבעי לעיוני ומיזל ואיהו דאפסיד אנפשיה חמור ולא כלים דאין דרך כלים לטלטל בלא שמירת אדם וכיון

שלא שמרם איהו דאפסדינהו. ד"א **שור או חמור** הוא הדין לשאר בהמות אלא שאלו דרכן לילך בלא מנהיג.

פסוק לד

בעל הבור בעל כרחך בעל התקלה ואי אפשר לומר בעל הבור ממש שהרי לא פשע כלום.

והמת יהיה לו לפי הפשט כיון שהוא משלם כל דמו דין הוא שיהא המת למזיק.

פסוק לה

ומכרו את השור החי היינו כשהזיק חוץ מרשות בעליו. אבל אם הזיק ברשות בעליו פטור, יכול לומר מזיק לניזק תורך ברשותי מאי בעי.

וחצו את כספו וגם את המת לפי שהיה תם ואין דרכו להזיק לא היה לבעל שלו להזהר בו ולא פשע ומזלא דתרוייהו גרים, לפיכך שניהם שוים בהיזק.

פסוק לו

[**או נודע** אשר נודע], **ולא ישמרנו** הלא דברים ק"ו ומה אם כששמרו ויצא והזיק חייב על שלא שמרו לא כ"ש. ומה ת"ל **ולא ישמרנו** אלא הוסיף הכתוב עוד שמירה אחרת על שמירתו וזו היא נשיכה. ד"א ללמדך שאין עונשין מן הדין. ד"א **ולא ישמרנו בעליו** להביא שומר חנם.

פסוק לז

כי יגנב איש אף הטובח והמוכר בכלל היו, כדכתיב אם ימצא הגנב וגו' ונאמרה פר' זו להוציאו מהכלל לחייבו בתשלומי די' וה'.

וטבחו או מכרו. אם הטובח חייב המוכר לא כ"ש, אלא א"כ ענשת מן הדין לכך נאמר ומכרו ללמדך שאין עונשים מן הדין.

וטבחו או מכרו מה טביחה שאינה חוזרת אף מכירה שאינה חוזרת.

חמשה בקר, **וארבע צאן** וגו' לפי שהגנב זלזל עצמו בשה יותר מבשור שהרי נטלו על כתפו כשגנבו ועוד שלא עשה בו מלאכה כבשור, הקל הכתוב בתשלומיו יותר מבשור. ד"א דין הוא בגונב שור שישלם יותר מגונב שה שאם לא היה למוד בגנבה לא היה יכול לגנוב בהמה גדולה כל כך, אבל גונב שה יש פתחון פה עליו לומר איני יכול איני רגיל באומנות גנבה ודיו בארבע צאן. ד"א דין הוא בגונב שור שישלם תחתיו תשלומים יתרים יותר מגונב צאן, לפי שהזיק לבעל השור שהיה חורש בו מה שאין כן בצאן.

תחת השור, **תחת השה** שנאן הכתוב לומר לך שאין דין ד' וה' נוהג אלא בשור ובשה בלבד.

פרק כב

פסוק א

אם במחתרת ימצא הגנב כמו שפרש"י שנמצא במקום הפרצה מוחזק בגנבה.
אין לו דמים כי יודע הוא שאם ימצאנו בעל הממון ישים נפשו בכפו להציל ממונו בשעת חימום.

פסוק ב

אם זרחה השמש עליו שיצא מן המחתרת לאויר העולם למקום זריחת השמש.
דמים לו יש לו לגנב על ההורגו תביעת תשלומי שפיכות דמים מאחר שלא נמצא מוחזק במחתרת עצמה שהרי לא הותר להרגו רק בשעת חימום כגון במחתרת.
שלם ישלם תשלומי ד' וה'.

פסוק ג

חיים שנים ישלם לרבות החיה.

פסוק ד

כי יבער איש שדה או כרם לשון ביעור וכליון כמו ואתה תבער הדם הנקי, ובערתי את בית ירבעם כאשר יבער הגלל עד תומו, שמבער השדה והכרם מן התבואה שבתוכו ומשחיתה.
מיטב שדהו פרש"י למדך הכתוב שהנזיקין שמין להם בעדית. היינו טעמא דאדם רוצה בקב שלו יותר מקבים של חברו. ועוד שהרי שלו מזומן לו. ועוד כדי להזהירו שלא להזיק את חברו, אבל גבי מלוה ולוה אינו מתכוין להזיקו אלא מתוך דוחקו אינו משלם לו דיו אם ישלם זבורית וכדי שלא תנעול דלת בפני עניים לווין תקנו חכמים לישלם בינונית, וכתובת אשה בזבורית דלא אפסדיה מידי.
מיטב שדהו מה שהיה ראוי שדהו וכרמו לבא לידי מיטב אם הניחתו הבהמה מתחלה, ישלם המזיק לניזק בעת הקציר או בעת הבציר שאילו לא היה נשחת היה גדל ומטיב.

פסוק ו
כסף או כלים לשמר פרש"י זו בשומר חנם. שהרי אין דרך לשאול שכר על שמירת כסף וכלים לפי שאינו טורח בשמירתם אלא מניחם במקום המשתמר כשאר חפציו, לפיכך נגנבו או אבדו פטור.
וגנב מבית האיש מקרא זה בא לפטור את הגונב אחר הגנב.
ישלם שנים דכיון דטוען טענת גנב הרי הוא הודה שמי שלקחו גנב הוא לפיכך משלם כדין גנב. ישלם שנים לרעהו וכתוב אחר אומר ושלם אותו בראשו וחמשיתו יוסף עליו, כיצד יתקיימו שני כתובים הללו אלא כל המשלם קרן משלם חמש, ושאינו משלם קרן פטור מן החומש.

פסוק ז
ונקרב בעל הבית לשבועה מדכתיב אם לא שלח ידו במלאכת. אבל אין לומר ונקרב לדין, דהיכי תפרש ונקרב לדין אם לא שלח, אבל אם שלח לא יעשה דין, וכל שכן שצריך לעשות דין.
במלאכת רעהו לשון קנין ונכסים כמו לרגל המלאכה.

פסוק ח
[**עד האלהים יבא דבר שניהם** דיין ושופט].

פסוק ט
חמור או שור או שה פרשה זו בשומר שכר שאין דרך לשומרן אלא בשכר לפי שיש טורח בשמירתן להוציאן ולהביאן להאכילן ולהשקותן, וכשהפקידן על מנת לשמרן מגנבים וזאבים הפקידם אצלו.
ומת מעצמו.
או נשבר על ידי חיות כמו ולא שבר את החמור.
או נשבה על ידי ליסטים כל אלו אונסין שאם לא כן היה לו לומר וגונב כמו למעלה.
אין ראה קאי אנשבה. לעיל בפרשת שומר חנם לא שייך למכתב אין רואה, דפשיטא לן דאין דרך גנבה אלא בסתר.

פסוק י
שבעת ה' תהיה בין שניהם שמתה באונס כיון שאין רואה הא אם יש רואה, כלומר שנשבה במקום שרבים מצויין שם צריך לשלם דאין מהימן בשבועה דאם כדבריו היו לו עדים.

בין שניהם להוציא את שכנגדו חשוד לשבועה.
אם לא שלח ידו אך מתה באונס.

פסוק יא
ואם גנב יגנב מעמו ישלם דכיון שיש לו שכר על שמירתו, היה לו להזהר בו.

פסוק יב
אם טרף יטרף יבאהו עד את השאר שימצא מן הטרפה יביאהו להיות לו לעד שנטרפה ונאנסה ממנו, ומצינו סגנון זה שהרועים דרכם לדחוק עצמם עד שימצאו מעט מן הטרפה להביא לפני הבעלים ופטורים. וכן כתוב בהושע כאשר יציל הרועה מפי הארי ומפי הדוב שתי כרעים או בדל אוזן וגו' שיש לתמוה מה יש לרועה להציל כל כך דבר מועט אלא ודאי בשביל כך הוא.

פסוק יג
וכי ישאל איש, **בעליו** של הבהמה, היינו המשאיל.
שלם ישלם השואל כשנשבר או מת לפי שכל ההנאה שלו חייב הוא באונסיה, דיכול המשאיל לטעון על השואל שהכביד על בהמתו.

פסוק יד
אם בעליו אבל אם בעליו של בהמה עם השואל בשעת מיתה לא ישלם שום דבר, לפי שראה שנהג עמה כראוי.
אם שכיר הוא לפי הפשט אם בעל הבהמה שכיר הוא לשואל ונשברה הבהמה או מתה בפשיעת השואל לא יפטר השואל בשביל שבעל הבהמה עמו שהרי הוא בא בשכרו ולעצמו הוא טורח ואינו משועבד לשואל.

פסוק טו
וכי יפתה איש לאחר שהשלים לדבר על גנבת ממון התחיל לדבר על גנבת הלב הוא המפתה.
אשר לא ארשה הא אם אורסה חייב סקילה.
מהר ימהרנה לו בעל כרחו כדי שלא יכלימנה איש אחר אם יקחנה ויזכור לה גנותה והיא היתה נערה ולא ידעה להשמר מפתוי אלא שיכול להוציאה בגט מאחר שנתרצית לו.

פסוק טז

אם מאן ימאן אביה לתתה לו אין לי אלא אביה היא עצמה מנין ת"ל מאן ימאן מ"מ.**כמהר הבתולת** המבוארות במקום אחר הם אנוסות, מה להלן חמשים, אף כאן חמשים. ומה כאן שקלים דכתיב ישקל אף להלן במאנס שקלים.

פסוק יז

מכשפה לא תחיה סמכה אכי יפתה לפי שהמתאוים מחשבתם הרעה יבקשו דרך כשפים למלאת תאותם.

לא תחיה כתרגומו לא תחי והמתרגם לא תיחי טועה מדלא קרינן לא תחיה אלא לא תחיה. סתם לך מיתתה ללמדך כל הקודם לפגוע בה זכה שאם תשהה אותה עד שתעמוד בדין תעשה מכשפות להנצל.

פסוק יח

כל שכב עם בהמה אחר שהזכיר פתוי נערה שאין לה דעת הזכיר בהמה שאין לה פה לצעוק.

מות יומת בסקילה רובע כנרבע שכתוב בהן בפרשת קדושים דמיהם בם.

פסוק יט

זבח לאלהים לפי הפשט אינו מדבר על ישראל שהרי כבר הוזהרו בדבור לא יהיה לך הא אינו מדבר אלא עם הגר הנזכר אחריו, גם בשבילו נאמר כל שוכב עם בהמה כי כן מנהג ארמאי.

בלתי להי' לבדו מלמד שאם היה זובח להקב"ה ולאלהים אחרים כמו הכותים שכתוב בהם, את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים, מאחר שהוא עובד בשותפות יחרם לכך נאמר לבדו.

פסוק כ

וגר לא תונה סמכו לזובח לומר לך אעפ"י שאני קץ בעבודת כוכבים אוהב אני את הגר שפירש ממנה.

לא תלחצנו לעשות מלאכתך. ולפי שאינם יודעים בעניני הארץ דבר קל הוא להונותם הזהיר עליהם הכתוב.

פסוק כא

כל אלמנה ויתום שום אלמנה ויתום דוגמא לא תעשה כל מלאכה וכל תמונה. הזכיר הגר שאין לו כח ואח"כ הזכיר היתום והאלמנה שהם ישראלים שאין להם כח.

לא תענון מצוה זו כתובה בלשון רבים מה שאין כן בכל הדינין הכתובים בפרשה זו לפי שכולם פושעים בם אפילו אותם שאינם מקניטים שהרי רואים הם עלבונם ושותקים ואינן מוחין וכן הזכיר העונש בלשון רבים וחרה אפי והרגתי אתכם וגו'.

פסוק כב

אם ענה תענה אתו פרש"י גזם ולא הזכיר ענשו כשישתוק העני אבל והיה אם יצעק אלי שמוע אשמע והיו נשיכם וגו' **כי אם צעק יצעק** דילמא שמא הוא ראוי ויצעק אלי שמוע אשמע.

צעק יצעק על היתום הוא מדבר שדרכו להיות קטן ואינו בן דעת להראות עלבונו כמו האלמנה אך דין האלמנה כן.

שמע אשמע צעקתו שהרי מן הדין לוקה המענה.

פסוק כג

נשיכם אלמנות ובניכם יתומים מדה כנגד מדה.

פסוק כד

אם כסף הזכיר כאן מצוה זו לפי שעניים וגר ויתום ואלמנה שוים בה.

לא תהיה לו כנשה י"מ לשון שכחה כמו כי נשני אלקים. פירוש לא תהיה לו כמי שנשה הוא הלואתו ושכחה זמן ארוך כדי לדחוק אותו ולקחת ממנו רבית.

לא תשימון עליו נשך להרחיב לו זמן חמש בשש. **לא תשימון** בלי רבים שהלוה והמלוה והערב והעדים עוברים על לאו לא תשימון.

פסוק כה

אם חבל תחבל ע"י שליח ביי"ד כדכתיב בחוץ תעמוד וגו' אבל אתה לא תבא לביתו לעבוט עבוטו וזהו לא תהיה לו כנושה.

תשיבנו לו וא"ת א"כ לא יפרע הלוה חובו בעוד שהמלוה מחזיר לו שמלתו, אלא י"ל דלא מיירי אלא כשנטלו שליח ב"ד שלא בשעת הלואה ונתנו למלוה ואינו מצווה להחזירו ללוה רק שלשים יום שכן הוא זמנו של ב"ד, ואחר הזמן הוא מורשה למכרו. **תשיבנו לו** קאי אל החבול שהוא לשון זכר.

פסוק כו

כי היא כסותה לבדה ו היא שמלתו טפלה **לערו**, אז אני מזהירך להשיב לו. אבל אם יש לו אחרת אינך מוזהר. אחר שאמר שלמת רעך שהוא לשון נקבה, חזר ואמר כי היא כסותה לבדה.**כסותה** משמע כסות שמתכסה בו בלילה.

והיה כי יצעק אלי להתפלל בשבילך שאם לא החזרת לו משכונו שמא היה מת בקרה ושמעתי תפלתו ואשלם לך הגמול כי חנון אני ד"א **ושמעתי כי חנון אני** אע"פ שאין כח הסברה נותן שיהא עליך להחזיר לו המשכון שהרי הלוית עליו מעותיך ובעל חוב קונה משכון, מ"מ אשמע לו **כי חנון אני** ונכמרו רחמי עליו על שיצעק לפניך והיית אכזרי ולא חסת עליו לכך נאמר כאן **כי חנון אני**, אבל למעלה גבי יתום ואלמנה אין צריך לכתוב כי חנון אני מאחר שאתה מענה אותם דין הוא שאשמע צעקתם.

פסוק כז

[**אלהים לא תקלל** חול]

אלהים לא תקלל סמכו כאן לפי שמא יעבור המלוה ולא ישיב החבול ויבא העני מרוב צערו בלילה ויקלל הדיין שדן לחבול שמלתו והדיין כדין עשה ולא פשע בדבר. **ונשיא בעמך לא תאר** למה נאמר, אם להזהיר שלא לקלל הדיין הרי כבר אמור אלא סתם נשיא היינו עשיר ומלוה לאחרים וסמוך הוא לאם חבל תחבל שלמת רעך והזהירו הכתוב שלא לקלל העשיר אם חבלו שהרי מהנהו מנכסיו.

פסוק כח

מלאתך תרומת תבואתך כמו פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע. **ודמעך** דבר הלח בתרומתך כמו תרוש ויצהר על שם שזבין טפות טפות כעין דמע מן הגת. גבי תרומה שייך לשון משקה כדכתיב כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ולא כתיב כל חלב זית וכל חלב ענבים, אבל בבכורים שהפרי בא כמות שהוא גדל לא שייך בהו לשון משקה. **לא תאחר** לעשות חלקי מאוחר לשלך אלא הראשית תתן לי ואחר כך לעצמך כדכתיב ראשית בכורי אדמתך ראשית עריסותיכם. ד"א **לא תאחר** מה שאתה חייב אפי' אתה עני. פי' מצוה זו הרי הוא במקום ראשית דגנך תירושך ויצהרך לפיכך סמך לו בכור בניך תתן לי כי הוא ראשית אונו.

בכור בניך וגו' ולא מן המאוחר כמו שאני אומר לך במלאתך ודמעך כן תעשה לשורך לצאנך לתת לי הבכור, ומ"מ אל תמהר להקריבו רק לאחר שבעה ויטהר ממקום הטנופת שיצא, שכן זמן טהרת טמאה ועוד שמא נפל הוא.

פסוק ל

ובשר בשדה טרפה לפי שהיא קשה מן הנבלה שיש בה ארס הדורס ואינה מטמאה ומניחין אותה בשדה הזהיר עליה הכתוב מה שאין כן בנבלה, לפיכך מוכרין אותה

לבן דעת המשמרה ואוכלה בבית פן יכשלו בה רבים אם יניחוה בשדה ולפי שהזכיר שור וצאן שהם מותרים באכילה הזהיר על בשר הנטרף שמא יאכלנו העני מחמת עניו.

לכלב תשלכון אתו הלמ"ד בפת"ח משמע בכלב המבורר דבר הכתוב הוא שומר העדר היינו לפי פשוטו. אתו מוסב אבשר שהוא לשון זכר.

פרק כג

פסוק א

לא תשא שמע שוא על פיך. דוגמא ובל אשא את שמותם על שפתי. פירוש אל תוציא מפיך דבר שקר.

אל תשת ידך עם רשע וכל שכן אני מזהירך שלא תצטרף עם רשע בעדות שקר וחמס.

פסוק ב

ולא תענה על רב אפילו אם אתה חריף בעיניך להראות טעם לנטות הדין וחבריך אינם חריפין כמוך לירד לעומק הדין הכתוב מזהירך שלא תענה אותו טעם לנטותם.

אחרי רבים להטת אלא צריך שיגמר הדין אחר הרוב.

פסוק ג

ודל לא תהדר סמכו כאן אחר לא תענה להזהירך שלא תעזוב לעזור את הדל בבית דין.

פסוק ד

השב תשיבנו לו כמה פעמים אתה מצווה להשיב לו.

פסוק ה

וחדלת מעזב לו חדל לך והשמר בך מהיותך עוזבו רובץ תחת משאו אך עזוב תעזוב עמו, כתרגומו משבק תשבוק מה דבלבך עלוהי ותפרק עמיה פי' זה ברמז בפרש"י בפרשת ראה גבי מסית.

תעזב עמו כדאיתא בבבא מציעא שלא יהא בעל החמור הולך ויושב לו ואומר הואיל ועליך המצוה אם רצית לפרוק פרוק לכך נאמר **עמו** אם הוא מניחו הרשות בידך להניחו.

עמו אי אפשר לפרוק משאוי בהמה אלא בשני בני אדם זה פורק מצד זה וזה פורק מצד זה.

פסוק ו
לא תטה משפט אביונך בריבו כדי לחייבו בדין. זו אזהרה לדיין. אעפ"י שלא הזכירו. דוגמא לפני ה' אלקיך תאכלנו דגבי בכור שאינו רק לכהן. למעלה הזהיר שלא יטנו לטובתו של עני מחמת רחמנות וכאן הוא מזהירו שלא יטהו לחובה.

פסוק ז
ונקי וצדיק נקי מי שהוא נקי מעון. וצדיק שיצא צדיק מן הדין כמי שעשה עבירה בלא עדים ובלא התראה ונצדק בדין.

פסוק ח
ושחד לא תקח אפילו לעשות דין אמת. מיהו שכר ביטולו מותר לקחת משני הבעלי דינים ובפניהם כמו שהיה עושה קרנא.**ושחד לא תקח** סמכו כאן כי מנהג הוא שהעשיר נותן לדיין שחד להטות דין שכנגדו.
ויסלף דברי צדיקים וישנה טענת הצדיקים והזכאים בדין להפכם לחובה.

פסוק ט
וגר לא תלחץ להטות דינו. ולמעלה הזהיר עליו אפילו שלא בשעת הדין סמכו כאן לפי שאין לו גואלים וקל ונוח הוא ללחצו ולעוותו בדין.

פסוק י
שש שנים סמכו כאן בשביל ואכלו אביוני עמך.

פסוק יא
ונטשתה שלא תלקט בה לעצמך שום פרי.
ואכלו אביני עמך וכתוב אחר אומר לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך, כיצד יתקיימו שני מקראות הללו אלא כשהפירות מרובין הכל אוכלים וכשהן מועטים לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך, ד"א עד שלא הגיע זמן הביעור עוד מבערים אותם עניים ולא עשירים.

פסוק יב
ששת ימים סמכו כאן בשביל וינפש בן אמתך והגר שהוא עני ושכיר שלך.
וביום השביעי תשבת לפי ששביעית נקראת שבת סד"א אין צורך לשמור שבת אחרת קמ"ל וביום השביעי תשבת.

פסוק יג
ובכל אשר אמרתי אליכם מכל מה שהזהרתי אתכם בשבתות של שאר השנים תשמרו בשבתות של שביעית, ד"א לא בשביתת שור וחמור ובן אמה בלבד אני

מזהירך אלא אף בכל דבר שצריך שביתה אני מזהירך כגון כלים. ד"א **ובכל אשר אמרתי אליכם** מיום שנתנו עשרת הדברות עד עכשו. **תשמרו** תהיו נזהרים חוזר וכולל כל אזהרותיו דוגמא ארור אשר לא יקים וגו', ד"א אזהרה לכל מצות עשה כמו שפרש"י. מכאן אמרו בכל התלמוד עשה דוחה לא תעשה שהרי בכלל עשה יש לא תעשה עמו, דתשמרו הוי לא תעשה. ד"א **ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו**. לא קאי הוא אלא אלא תעשה דאי קאי הוא אעשה א"כ כל מצות עשה ישנן בכלל לא תעשה כדאמרינן כל מקום שנאמר בו השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה והיכן ימצא עשה לבדו בלא לאו.

ושם אלהים אחרים סמכו כאן לומר בכל אשר אמרתי אליכם יש לכם להזכיר, אבל לא בשם אלהים אחרים.

פסוק יד

שלש רגלים אין אתה צריך לטרוח בעבודתי ולבטל בשבילה רק ג' פעמים בשנה ומה לך אצל אלהים אחרים.

תחג לי לשמי שבשלשתם אתה שמח.

פסוק טו

את חג המצות על שם יציאת מצרים לחרות.

שבעת ימים תאכל מצות חזר להזהיר בשבילו **למועד חדש האביב** ללמד שצריך לקבוע חג המצות בחדש שיהא ראוי להקריב בו מנחת אביב שעורים, ובשביל שלא יראו פני ריקם.

ולא יראו פני ריקם הם פני הזכרים העולם לרגל הנראים לי שהם ובניהם שלי.

פסוק טז

וחג הקציר זמן שמחה כדכתיב שמחו לפניך כשמחת בקציר כאשר יגילו בחלקם שלל.

אשר תזרע אתה הזורע בשדה האדון על כן תעלה אתה הראשית למס הארץ והקב"ה האדון נותנה לעבדיו.

וחג האסף כשאדם אוסף כל פרותיו אז הוא שמח וכשתעשו השמחה אחר מצותי הרי החג לשמי.

בצאת השנה ותכנס שנה אחרת.

פסוק יז
שלש פעמים אהדריה קרא בשביל יראה כל זכורך.

פסוק יח
ולא ילין חלב חגי אמורי פסח.
עד בקר כדין גופו של פסח שנאמר בו ולא תותירו ממנו עד בקר.
חגי קרבני דוגמא אסרו חג בעבותים. למעלה בפרשת בא הזהיר בפסח מצרים וכאן הזהיר בפסח דורות.

פסוק יט
ראשית בכורי למה נאמר לפי שנאמר ולקחת מראשית פרי האדמה. אין לי אלא פרי, משקין מנין ת"ל תביא, מכל מקום, ומה הפרש בין אלו לאלו אלו מביאין וקורין ואלו מביאין ואינן קורין. הזכירו אחר לא תשחט על חמץ שהרי מפסח יתחילו הבכורים.
לא תבשל גדי בחלב אמו לפי שברגל אוכלין הרבה בהמות הזהיר בפרשת רגלים שלא לבשל ושלא לאכול גדי בחלב אמו.
[ד"א שהוא דרך רעבתנות ואכזריות].
[**לא תבשל** לשון הכנת אוכל והזמנה].

פסוק כ
הנה אנכי שלח מלאך לפניך כל זמן שאתם עושים רצוני אני מהלך לפניכם בעמוד ענן אבל כשתשובו מאחרי אין אני משלח אלא מלאך. ד"א הנה אנכי שלח מלאך נביא ושליח. ועל יהושע נאמר וליכא למימר מלאך ממש שהרי הקב"ה לא אמר לשלוח מלאך עד שעשו העגל ואעפי"כ לא קבלוהו.

פסוק כא
כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו אף כי שמי בקרבו לא ישא לפשעכם. דוגמא וסלחת לעוני כי רב הוא, כי מנשה הבכור, כי מלאו מחשכי ארץ.
כי שמי בקרבו רשאי הוא לומר אני ה' הוא מטטרון ששמו כשם רבו ה' אך נקרא ה' הקטן. וכן יסד הפייט בפזמון אל נא שאומרים בארץ אשכנז בראש השנה.

פסוק כב
כי אם שמע תשמע שהרי שלוחי הוא ועבדא דמלכא מלכא.
ואיבתי את איבך בשאר עממים הכתוב מדבר אבל החתי והאמורי נאמר בהם כאן והכחדתיו. ובמקום אחר הוא אומר לא תחיה כל נשמה.

פסוק כג
כי ילך שהרי ילך.
והביאך אל האמרי ואל החתי וגו' לא חש להזכיר הקטן שבכולם הוא הגרגשי.

פסוק כד
לא תשתחוה למעלה הזהיר על עבודת כוכבים שלך וכאן על עבודת כוכבים של אחרים.

פסוק כה
וברך את לחמך ואת מימיך ברכה תהא מצויה בהם. כל מיני מאכל קרויין לחם וכל מיני משקין קרוים מים כדכתיב לחמי ומימי והכתוב משיב לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו היה לו לומר מימי.
והסרתי מחלה מקרבך שתהא בריא כי מה יועיל מאכל לחולה שאינו יכול לאכול.

פסוק כו
את מספר ימיך אמלא שתהיה זקן ומלא ימים ועל הרשעים הוא אומר ושנות רשעים תקצורנה.

פסוק כז
את אימתי כמו ששאלת תפול עליהם אימתה ופחד. כל העם אשר תבא בהם אפילו אינה משבעה עממים. וסופו מוכיח לא ישבו בארצך פן יחטיאו, ואילו בשבעה עממים כתיב לא תחיה כל נשמה.

פסוק כח
ושלחתי את הצרעה פרש"י מין שרץ, והיא לא עברה את הירדן ומה שכתוב וגרשה את החוי ואת הכנעני וגו' אמרינן במסכת סוטה ריש לקיש אמר על שפת הירדן עמדה וזרקה בהם מרה. רב פפא אמר שתי צרעות היו חדא דמשה וחדא דיהושע, דמשה לא עברה ודיהושע עברה. ולפי הפשט משל הוא לא בחרב ולא בקשת אני מגרשם אלא בדבר קל.

פסוק לא
ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים מים סוף שמתחלת במזרח א"י ועד ים פלשתים שבמערב כדכתיב ארם מקדם ופלשתים מאחור.
וממדבר שבדרום שהלכו בו ישראל ארבעים שנה.
ועד הנהר הוא פרת שבצפון. יש אומרים מושש שנים תזרע עד כי יהיה לך למוקש נאמר בסוף ארבעים יום האחרונים. ומה שכתוב בפרשת תשא הנה מלאכי ילך לפניך

ושלחתי לפניך מלאך ושמור לך עד בחלב אמו, נאמרה בסוף ארבעים יום ראשונים. וכאן לסוף ימים אחרונים כשנתרצה מכל וכל רצה לסיים דבריו בענין שמיטה ורגלים אזהרת בשול בשר בחלב, שליחות מלאך וביאת הארץ. כמו שעשה במ' יום ראשונים, אלא שמכאן ולהלן הפרשיות מסורסות.

פרק כד

פסוק א

ואל משה אמר פרשה זו עד את כל דברי ה' נאמר ביום רביעי לחדש סיון כמו שפרשתי בפרשת יתרו. ולפי פשוטו **ואל משה אמר** מלאך אחד אבל המקרא חסר ורבים כמוהו.

פסוק ג

ויבא משה מן ההר בתוך מחנה ישראל ויספר להם את כל דברי ה' מאתם ראיתם ע"כ וישכם בבקר עד ויאכלו וישתו היה ביום חמישי לחדש סיון כמו שפי' בפרשת יתרו.

פסוק ד

ושתים עשרה מצבה כדכתיב והגבלת את העם סביב. ג' שבטים במזרח וג' בדרום וג' במערב וג' בצפון. כסדר שהיו במדבר שרוין סביבות המשכן. וי"א הי"ב אבנים הציב במזרח להעיד שכולם נתרצו בקיום ודוגמא זו מצינו שעשה אליהו בהר הכרמל ויקחו שתים עשרה אבנים למספר בני ישראל.

פסוק ה

נערי בני ישראל הם הבחורים כדי לחנכם במצות.

ויעלו עלת לקיים מה שנאמר תעבדון את האלהים על ההר הזה.

פסוק ו

וישם באגנת פרש"י מכאן למדו רבותינו שנכנסו אבותינו לברית מילה, טבילה והרצאת דמים. והא דאמרינן ביבמות פרק החולץ אבותינו מלו ולא טבלו צ"ל אבותינו דהתם היינו אברהם יצחק ויעקב.

זרק על המזבח קודם שקרא להם הדברים ולאחר שקרא להם זרק חצי הדם האחר על העם.

פסוק ז

ויקח ספר הברית אין מוקדם ומאוחר בתורה, הם התוכחות כדאיתא במכילתא. ר' ישמאל אומר, בתחלת הענין מהו אומר ושבתה הארץ וגו' שמטין ויובלות ברכות

וקללות ובסוף הענין מהו אומר אלה החוקים והמשפטים והתורות. אמרו מקבלין אנו עלינו כיון שראה שקבלו עליהם נטל את הדם וזרק על העם, שנאמר ויקח משה את הדם ויזרוק על העם. אמר להם הרי אתם תפושים קשורים וענובים מחר בואו וקבלו עליכם כל המצות. נעשה ונשמע, נעשה מה שכתוב כאן ועוד **נשמע** אם ירצה לצוות יותר.

פסוק ח

הנה דם הברית שנתחלק לשני חצאין שכן דרך כורתי ברית שנאמר העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו. ומה שלא כרת ברית בין בתרי הבהמה כמו שמצינו גבי אברהם אבינו, היינו טעמא להודיעם שיפרע מהם בדם אם לא יקיימו התנאי וכן הוא אומר והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית.

פסוק י

ויראו את אלהי ישראל במראה ובנבואה.

כמעשה לבנת הספיר יש ספיר שחור וזה ספיר כעין לבן והוא כעין תכלת בלו"י בלע"ז ולפי שאין ספיר ניכר לכל אדם חזר ונתן לך סימן בו שהוא ניכר לכל. ומהו עצם השמים לטוהר הוא מראה השמים כשהם זכים וטהורים מעננים כדכתיב ורוח עברה ותטהרם **לבנת** לשון לובן. דבר אחר **לבנת הספיר** לשון לבנה. אמר ר' עקיבא עבדי פרעה היו דוחקין ומכין את ישראל כדי לעשות להם תוכן לבנים בכפל שנאמר תוכן לבנים תתנו והמצרים לא היו נותנים להם תבן והיו צריכים לקושש קש במדבר ואותו קש היה מלא קוצים וברקנים והיה הקש נוקב את עקביהם והיה הדם מתבוסס ומתערב בטיט, ורחל בת בנו של מתושלח היתה הרה ללדת ורומסת בטיט עם בעלה עד שיצא הולד ממעיה ונתערב עם המלבן והיתה צועקת על בנה ועלתה צעקתה לפני כסא הכבוד וירד מיכאל ונטלהו והעלהו לפני כסא הכבוד ועשה אותו מלבן ונתנו למטה מרגליו של הקב"ה, הוא שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. פירוש לבנה שנעשית משפיר היולדת.

וכעצם לשון מראה כמו אדמו עצם מפנינים.

פסוק יא
לא שלח ידו לא פשט נבואתו לפי שנהגו עצמם במאכל ובמשתה כמו שמפרש והולך. דבר אחר אעפ"י שהקבילו פני שכינה כדכתיב ויחזו את האלהים לא הוזקו אלא ויאכלו וישתו.
ויחזו את האלהים אמר רבי תנחומא מלמד שהגיסו לבם ועמדו על רגליהם וזנו עיניהם מן השכינה.
ויאכלו וישתו כדרך כורתי ברית שירדו שמחים מן ההר ואכלו זבחי שלמים שזבחו נעריהם ולכבודו של משה נכתב מקרא זה שהם הוצרכו לאכול ולשתות אעפ"י שנהנו מזיו שכינה ומשה היה שם ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה ושתיה כמו שפירש לאלתר.
ויאכלו את השלמים אכלו והעולות הקריבו כדכתיב ויעלו עלת ויזבחו שלמים להי' פרים.

פסוק יג
ויהושע משרתו ישב לו בתחתית ההר עד רדת משה ויום יום נזון מן המן.

פסוק יד
ואל הזקנים הם שראו את אלקי ישראל **אמר** כבר **שבו לנו** לי וליהושע **בזה** בתוך המחנה, שהרי יהושע נתקרב אל ההר יותר מאהרן וחור ושבעים מזקני ישראל. ולכך לא ידע ממעשה העגל.
מי בעל דברים הוא הרוצה להוציא מחברו שהמחזיק לעולם הוא שותק.

פסוק טו
ויכס הענן וכבר כסה בששה לחדש.

פסוק טז
וישכן כבוד ה' וכבר שכן הכבוד, כדכתיב וירד ה' על הר סיני, וכתוב ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים.

פסוק יח
ויעל אל ההר אל ראש ההר, ומיד נאמרה פרשת בהר שמספר בדיני הארץ כדי להמשיך לבם שבשכר קבלת התורה יירשו הארץ.
ארבעים יום וארבעים לילה מעלות השחר שבעה בסיון עד עלות השחר של שבעה עשר בתמוז. שלימא סדרא דפרשת משפטים

פרק כה

פסוק ב

ויקחו לי תרומה י"מ שפרשה זו נאמרה בתוך המ' יום האמורים למעלה בסמוך שעלה משה בהר לקבל הלוחות ושאר התורה, וצוה לו הקב"ה שיעשה משכן ובתוכו ארון ובתוך הארון הניח הלוחות.

תקחו את תרומתי פרש"י שהתנדבו י"ג דברים האמורים בענין ואלו הם זהב, וכסף, ונחשת, תכלת, וארגמן, תולעת שני, ושש, ועזים, אילים, תחשים, שטים, שמן, סמים. והבשמים הם בכלל השמן הואיל ואינם בעין והנשיאים הביאו את האבנים. [**ויקחו לי** לשמי בשביל שתהיה לשמי].

פסוק ד

ועזים פרש"י נוצה של עזים לכך תרגם אונקלוס ומעזי וכו' לפיכך טועה המתרגם ומעזי.

פסוק ה

ועצי שטים במדבר היו יערים שגדלים בהם אותם עצים הקרויים שטים וכן כתיב וישב ישראל בשטים. ועץ קל וחלק ונאה היה והדברים נראים שקל היה מאד שהרי מ"ח קרשים אדניהם ובריחיהם וכל עמודי החצר ואדניהם ותשע עמודי המשכן ואדניהם ויתדותם הכל מושכין שמונה בקר שנתנו לבני מררי כמפורש בפרשת במדבר ונשא, ואעפ"י שהקרשים היו קורות גדולות בני עשר אמות ורחבן אמה וחצי ועביין אמה. אלא ודאי עץ חשוב וקל הוא מאד.

פסוק ו

שמן למאר כל עניני הפרשה מתקוני הבנין שאין דרך למלך לבא אל ביתו עד שיתקנו בו אורה, ומאותו שמן עצמו יקחו לצורך המשחה לקדש בו כל הבנין.

בשמים בלולים בשמן המשחה. דרך מלכים לבשם להם הבית קודם שיכנסו בו.

ולקטרת הסמים סרסהו והסמים לקטרת. ואין לומר בשמים לצורך קטרת הסמים שהרי בכל מעשה הקטרת לא היו בו בשמים כלל אלא סמים והמקראות מוכיחים בפרשת תשא.

פסוק ז

אבני שהם לאפד **ואבני מלאים** לחשן דוגמא המגביהי לשבת המשפילי לראות בשמים ובארץ.

פסוק ח
ועשו לי מקדש לשון בית מועד כמו התקדשו למחר וכן כתוב ונועדתי לבני ישראל.

פסוק ט
וכן תעשו וי"ו דוכן יתרה היא. וי"א אינה יתרה וקאי הוי"ו אועשית כלים. בתחלה פירש לך עשית המשכן ועשו לי מקדש, וכמו שתעשו המשכן וכן תעשו את הכלים כמו שמפרש והולך.

פסוק י
ועשו ארון והם עשו את המשכן תחלה שכל זמן שלא יהא המשכן עשוי היכן יכניסו את הארון. וכן מצינו בפרשה עקב פסל לך שני לוחות ועשית לך ארון עץ, והוא עשה הארון תחלה כדכתיב לאלתר ואעש ארון ואפסול שני לוחות, וכסדר שהן סדורים בפרשה הראהו הקב"ה למשה כדכתיב ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו, ש"מ הראהו תחלה את תבנית המשכן ואח"כ תבנית הכלים. ואיידי דסליק בכלים כדכתיב ואת תבנית כל כליו, פתח הוא תחלה בכלים כדכתיב ועשו ארון וגו' לפי שהם עיקר.

פסוק יא
וצפית אתו זהב ראוי היה הארון להיות כולו של זהב אלא שלא יהא כבד לנשאו, ודינו להנשא בכתף כדכתיב כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו, וכן מצינו במזבח שהיה נבוב לחות כדי שלא יהא כבד.
טהור מזוקק בלא סיגים ובלא פסולת.
זר זהב סביב לכסות את שפתו של מעלה סביב כשצפהו מבית ומחוץ עדין לא היו מצופים פני עביו של מעלה והעץ נראה משם.

פסוק יב
ויצקת לו ארבע טבעת זהב לפי פשוטו הם טבעות קטנות שהיו מן הארון עצמו.
על ארבע פעמתיו משני צדי רחבו, ויש מפרשים **פעמתיו** רגלו כמו מה יפו פעמיך בנעלים רגלי עני פעמי דלים. אין נאה להיות הארון מונח סמוך על גבי קרקע. ושתי טבעות אחרים גדולים להיות בתים לבדים ושתי טבעות אלו קבועים בטבעות קטנים וכשהיו מניחים את הארון היו הטבעות הגדולים נשפלים עם הבדים ונתלין שם, שלא היה רוצה הקב"ה שימששו הארון כשיהיו הבדים בטבעות.

על צלעו האחת ושתי טבעות על צלעו השנית היינו על ארבע פעמותיו וארכו של ארון היה מצפון לדרום בין הבדים שמשך ארכו ממזרח למערב.

פסוק טו

לא יסרו ממנו ריב"ח רמי כתיב בטבעות הארון יהיו הבדים וכתיב והבאת את הבדים בטבעות, אלמא הולכין ובאין לתוכן הא כיצד מתפרקין ואינן נשמטין, בראשיהם היו עבין והכניסו ראש אחד בדוחק בטבעות ובאמצע היו דקין הלכך לא היו נדחקין בטבעות אלא היו מתפרקין והולכין לכאן ולכאן אבל אינן נשמטין לצאת מהם לפי שהן עבין בראשיהן הכי מיתניא והכי פרש"י בפרק בא לו. ד"א כאן ובפרשת ותכל משמע שמשה שם את הבדים בארון, ובפרשת במדבר כתיב ובא אהרן ובניו ושמו בדיו אלמא משמע שהוסרו, אלא י"ל שאף ע"פ ששם אותם משה רצה הקב"ה שיושמו ע"י כהנים, כדכתיב ושמו את בדיו, ומאותה שעה ואילך לא יסורו ממנו. מחמת קדושתו לא רצה הקב"ה שימששו בו להסיר הבדים ולהכניסם בטבעות. ולפי הפשט הבדים עומדים בדוחק בטבעות שכשיהיו נושאין את הארון ויעלו הרים וירדו בקעות לא ירד הארון על כתפי נושאיו, או שמא שני חריצין בכל אחד מן הבדים והטבעות נתונים בהם. ד"א **לא יסרו ממנו** לפי הפשט אין צורך בבדים אלו להסירם כי אין בהם שום טירוד ודוחק בהם לפי שהם בקדש הקדשים שאין יוצא ונכנס בו רק כה"ג ד' פעמים ביום אחד בשנה, אבל במזבח הנחשת הנתון בחצר שהכל נכנסין ויוצאין בו אם יהיו הטבעות תדיר בו יהיו טרודין ודוחקין הנכנסים והיוצאין לפיכך אין צריך שיהיו שם אלא בשעת המסעות כדכתיב והיו הבדים בטבעות וגו' בשאת אותו.

פסוק טז

ונתת אל הארן וגו' פסוק זה נותן טעם לדבריו שלמעלה להזהיר שינהגו קדושה בארון שהרי העדות נתון בו.

אל הארון אל משמש במקום ביי"ת, דוגמא וישלך אל המים, אל תוך שרפת הפרה, ונתן עליו מים חיים אל כלי.

פסוק יז
ועשית כפרת לא נתנה התורה מדה בעובי הכפרת לפי שלא היה נראה שגבהו של דופן חיצוני של ארון מכסהו.

פסוק יח
שנים כרבים דוגמא מין של עוף כדכתיב ביחזקאל את כרוב ממשח הסוכך, פירש עוף גדול בעל כנפים, ואעפ"י שאמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה כאן התיר צורת הכרובים שהרי לא נעשו להשתחות אלא לישיבתו דוגמא כרובים דכסא הכבוד, ודברים הרבה כאלו מצינו בתורה כמו שכתוב כל העושה בו מלאכה יומת והתיר לעשות בה תמיד, מוסף, מילה ערות אשת אח ויבום לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך.

פסוק יט
מן הכפרת תעשו ואותם שעשה שלמה לא היו על הכפרת.

פסוק כ
פרשי כנפים כדמות עופות על שם שבריה זו נקיה ורוב הלוכה באויר בלא טינוף, וכן מצינו במקום אחר שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים וגו'.
למעלה מראשיהם דרך ענוה ויראה דוגמא ובשתים יכסה פניו.
ופניהם איש אל אחיו דברים הללו מוכיחים שלא נעשו לתמונה כדי להשתחות, כיצד אלו לא היה מהם רק אחד או אם היו פני האחד נגד העם ופני האחד אל אחיו, היה פתחון פה לבעל דין לומר שנעשה לשם יראה, עכשו כשפני שניהם איש אל אחיו ועוד ששני פניהם כבושים אל הכפורת מקום השכינה והתורה, ועוד שלא היו נראין לשום בריה רק לכהן גדול ד' פעמים ליום אחד בשנה הדבר ידוע כי לא היו שם רק לנוי דוגמת שמשים. כענין שנאמר שרפים עומדים וגו'.

פסוק כא
ונתת את הכפרת על הארן מלמעלה ואח"כ ואל הארן תתן את העדת, כיצד מבאלול שלמפרע היו הלוחות מונחות בארון שעשה משה כדכתיב בפרשת עקב ואעש ארון עצי שטים ואפסול שני לוחות אבנים וגו', ובכ"ה בכסלו הסמוך לאחריו כשנגמר המשכן וכל כליו, אז נתנו תחלה הכפורת על הארון ועדיין היו הלוחות בארון שעשה משה עד באחד בניסן כשנמשח המשכן ואת כל כליו והעלה הכפורת ונתנו הלוחות בארון זה שעשה בצלאל, והוא שנאמר ואל הארון תתן את העדות. ולפי פשוטו ואל

הארן כבר יהיה נתון **את העדת**, ואח"כ **ונתת את הכפרת**, ואיידי דנקט ליה ואזיל בעשיית הכפרת, כתב לך תחלה ונתת את הכפרת כדי לגמור כל העשיות המוטלות עליה.

ואל הארן תתן את העדת כאן צוה לתת הלוחות בארון ולמעלה שכתוב ונתת אל הארון נותן טעם ללא יסורו ממנו.

אשר אתן אליך הם הלוחות שניות שהרי פרשה זו נאמרה במ' יום האחרונות, והראשונות נשתברו מי"ז בתמוז שעבר.

[**ואל הארון** בארון].

פסוק כב

ודברתי אתך מעל הכפרת והא דכתיב וידבר אליו מאהל מועד, הכי קאמר כשהיה משה חוץ לאהל היה הוא שומע את הקול בא אליו מאהל מועד וכשהיה הוא בתוך האהל היה הקול בא אליו מעל הכפרת, כדכתיב ובבא משה אל אהל מועד וישמע את הקול וגו'

את כל אשר אצוה פי' ודברתי אתך מעל הכפרת וגם אדבר עמך שם **את כל אשר אצוה אותך** וגו'.

פסוק כג

ועשית שלחן דרך כבוד הוא שיהיו עבדיו ובני ביתו אוכלים משלחנו.

פסוק כד

וצפית אתו זהב מלמעלה ומלמטה ועדיין היו פני עובי עץ השלחן נראים לכך נאמר **ועשית לו זר זהב סביב** כמין צירקל"א בלע"ז לכסות עובי השלחן.

פסוק כה

ועשית לו לשלחן **מסגרת** דבר הסוגר ומקיף. **טפח** גובה טפח סביב על שפת של שלחן שלא יפול הלחם.

ועשית זר זהב למסגרתו אם המסגרת של עץ, הזר שלה היה כמין חצי קנה חלול לכסות המסגרת מלמעלה ומשני צדדיה. נמצא כל עץ שבשולחן מצופה זהב. וראיה לדבר ששני זרים היו כדכתיב בפרשת ויקהל ויעש לו זר זהב סביב, וכתיב ויעש זר זהב למסגרתו.

פסוק כו
על ארבע הפאת משני צדי רחבו וארכו שהיה אמתיים בין שני בדיו היה מקום לנושאין שנים לפניו זה בצד זה ושנים לאחריו זה בצד זה כגון שהיו עושים לארון הקודש.

פסוק כז
לעומת המסגרת תהיין תלויות בעבר התחתון של שולחן כנגד המסגרת שעל השולחן כלומר סמוך לשפתו ולא באמצע הדף של שולחן.

פסוק כט
ועשית קערתיו ללוש בהן לחם הפנים הנתון עליו.
וכפתיו לשום בהם הלבונה לתת אותה בין שתי מערכות הלחם.
וקשותיו שנותנים בהם מים ללוש הלחם כדכתיב ואת קשות הנסך, כלים שמנסכים מהם מים על גבי הסלת ללושו. קשות לשון כלי כדאמרינן הגונב את הקשות.
ומנקיתיו שהיו מנקין בהן את התנור מן הדשן ומנקין בהן את השלחן כשנותנין עליו את הלחם. **ומנקיתיו** פרש"י מפוצלין ששה פצולים למעלה מזה וכו'. הרבה ראיות יש בפרשת שתי הלחם שהסניפין סומכין דופני הלחם שלא ישתברו וכל אחד מהדי סניפין עשוי דוגמא זו וכל פיצול ופיצול גבהו טפחים ורחבו חמשה במדה גובה ורחב כל דופן לחם ולחם. דקתני התם בשלמא למאן דאמר כמין תיבה פרוצה היינו דסמיכי ליה סניפים ללחם - פרש"י שתי סניפים שקורין פורק"ש בלע"ז העומדים בקרקע אצל השולחן ארוכות וגבוהות עד הלחם העליון וסומכין הלחם שלא ישתברו דפנותיו - אלא למאן דאמר כמין ספינה רוקדת - פרש"י אין לה שולים אלא מלמעלה רחבה ומלמטה כלה והולכת עד כאצבע, ושני ראשיהם חדין והולכין למעלה ולהכי קרי ליה רוקדת שמרקדת והולכת (מהר). - היכי סמכי סניפים ללחם - פרש"י הרי הדפנות עשויות בשפוע ואין הסניפין נוגעין אלא מעט בראשו של לחם ואין יכולים לסמוך דפנותיו שלא ישבר. - ומשני דעגיל להו מעגל - פרש"י שאין הסניפין עומדין זקופים אלא עומדין בחצי עגול שקורים צירקל"א ואותו עיגול היה כפול תחת שיפועו של לחם וסומך את כל הלחם וראש הסניף סומך לראש הלחם. ולהכי נקט ליה ששה פצולין, למאן דאמר כמין ספינה רוקדת היה הלחם עשוי ראש העליון של כל סניף מחובר בעמוד והנותר של מטה היה מכפל ומשפע תחת הלחם עד שוליו כמו

שפרש"י. ולהאי לישנא סניפין ע"ג שולחן מונחין ורוב השטה דלהלן נוטה שהלחם דומה כמין ספינה רוקדת ועוד שמגביהין אותה לעולי רגלים ומראין אותה ואומרים להם ראו חבתכם לפני המקום ודבר זה כבד לעשות אם הוא עשוי כמין תיבה פרוצה לפי שהסניפים צריכים לעמוד ע"ג קרקע. תנן התם ר' מאיר אומר שולחן ארכו י"ב טפחים ורחבו ששה לחם הפנים ארכו עשרה טפחים ורחבו חמשה אורך הששה לחמים זה על גב זה כאחד משני ראשי השלחן על טהרו ונותן ארכו של לחם כנגד רחבו של שלחן. כופל בלחם טפחים מכאן טפחים מכאן ורחבו כנגד ארכו של שלחן ועורך שלשה חצאי קנים חלולים בין כל לחם ולחם ושנים על העליון לפי שאין עליו אחר ומעמיד שני סניפין בקרקע אצל השולחן מזה ומזה ארוכין וגבוהים על הלחם העליון וכל אחד ואחד מפוצל ששה פצולים מכוונים להכניס בהם הקנים שבין לחם ללחם לסמוך בהן כובד הלחם ודפנותיו שלא ישתברו נמצא במערכת שש חלות וי"ד קנים ושני סניפים זהו סדר המערכה האחת, וכסדר הזה היה נותן המערכה השנית הם הששה לחמים אחרים בראשו שני של שלחן נמצא טפחים רוח באמצע שתים מערכות על טהרו של שלחן כדי שתהא הרוח מנשבת בהן אבא שאול אומר שם היו נותנים שני בזיכי לבונה והיינו דכתיב ונתת על המערכת לבונה זכה אצל המערכת. **אשר יסך בהן** אל קשותיו קאי.

פסוק ל

לחם הפנים שיהיו לו פנים פרש"י במנחות דפנות, ד"א כך שמו, לפי שהוא לפני תמיד.

פסוק לא

ועשית מנרת להאיר על השלחן כדכתיב וישם את המנורה נכח השלחן.

מקשה תיעשה פרש"י לפי שהיה משה מתקשה בה. ומה שנתקשה בה היינו למדת גבהה שהרי לא נתן שיעור למדת גבהה כמו לשאר כלי המשכן.

גביעיה הם קבועים כולם סביבות הקנה וכשהשמן מתמצה יורד הוא אל הגביע הראשון וכשמתמלא הראשון יורד אל השני ומן השני אל השלישי ומן השלישי לאותו שבירך המנורה שכולן מתמצין לתוכו.

פסוק לז
ועשית את נרתיה כתב עשיה לנרות ללמדך שהם היו כלים לבדם ונעים ונדים היו מן הקנים וראיה לדבר כפתוריהם וקנותם ממנה היו, וכתיב ויעש את נרתיה שבעה. **נרותיה שבעה** כנגד שבעה ימי השבוע, וכנגד שבעה מזלות חמה נוגה כוכב לבנה שבתי צדק מאדים המאירים לעולם.
והעלה הכהן **את נרתיה** ז' על שבעה הקנים, **והאיר** הנרות על עבר פניה ידליק הנרות מאותו צד שכל הקנים נראין היינו על עבר פני המנורה.

פסוק לט
ככר זהב פרש"י ככר של חול ששים מנה ושל קדש כפול ק"כ מנה והמנה הוא הליטרא ששוקלים בה כסף למשקל קולוניא והוא מאה זהובים. הרי שבמנורה ונרותיה היו חמשים ליטרין זהובים למנין העולם שנותנים מאתיים ארבעים פשוטין בליטרא. אבל שאר כליה לא היו בכלל הככר כמו שארז"ל.

פסוק מ
וראה ועשה בתבניתם בב"ית ועשה ככל אשר אתה מראה.

פרק כו

פסוק א
ואת המשכן תעשה עשר יריעת הם התחתונות הקרואות משכן ע"י שהלוחות והארון וכלי הקדש ששכינה שורה בהן מונחות תחתיהם.
שש משזר פרש"י וכל מין ומין חוטו כפול ששה, במסכת יומא בפרק בא לו יליף להו מקראי.
מעשה חשב זהו מעשה אריגה שצריך מחשבה אבל מעשה רוקם הוא מעשה מחט ואין צריך מחשבה.

פסוק ב
ארך היריעה האחת האלף פתוחה ותניינא האחת אלף בסגול ותליתאה האחת האלף בסגול וכן ביריעות העזים. כללו של דבר כלהון אלף שלהן בפתח וכל אתנחתא וזקף וסוף פסוק, אל"ף שלהן בסגול.

פסוק ג
חוברת אשה אל אחתה פרש"י תופרן במחט שהרי באריגה אחת אינן נוחות ליארג.

פסוק ד
ועשית ללאת תכלת צוה הקב"ה לעשות היריעות משני חלקים כדי שיהו נוחות לטלטל וכן אותן של עזים.

פסוק ה
וחמשים ללאת מקום החמשים לולאות מחזיק ג' אמות וחצי כיצד כשתתן חצי אמה לכל אויר מן המ"ט אוירות שיש בהם הם יעלו לכ"ד אמות וחצי וישארו לך שלשה אמות ומחצה למקום הקרסים להשלים עד כ"ח אמה של אורך היריעה. אבל יריעות עזים שהיו מחזיקות שלשים אמות באורך צא מהם כ"ד אמה ומחצה למ"ט אוירות נשאר לך ה' אמות ומחצה למקום הלולאות הללו לפי שהם עבים וגסים מן האחרים.
מקבילת הללאת פרש"י והכתוב מסייעני דכתיב ונתת את הפרוכת תחת הקרסים, ואם כדברי ברייתא זו נמצאת פרכת משוכה מן הקרסים אמה. יש מיישבין הברייתא אחר הפסוק ואומרים שעמודי הפרכת קבועים באמת העשרים, והפרכת תלויה ופרוסה בהם מהם ולחוץ כלפי מזרח, הרי שהפרכת נתונה תחת הקרסים. ולדברי מסכת שבת אם העמודים באמת הכי הפרכת תלויה בהם מהם ולפנים כלפי מערב, ואם הם באמת הכ"א הפרכת תלויה בהם מהם ולחוץ כלפי מזרח.

פסוק ט
וכפלת את היריעה סתם כפל לשנים, הוא שפרש"י חצי רחבה היה תלוי וכפול על המסך.

פסוק יב
תסרח על אחרי המשכן פרש"י לכסות שתי אמות שהיו מגולות בקרשים. לא בקרשים דוקא, שהרי האמה מהן נכנסת באדנים והיינו אליבא דברייתא, אבל אליבא דמסכת שבת כל קרשי המערב היו מכוסים רק האדנים היו מגולים. ואליבא דכ"ע יריעות עזים היו מכסות גם האדנים שבמערב, מפני כבוד שכינה. אבל לצפון ולדרום היו האדנים מגולין. תנא דבי רבי ישמעאל למה משכן דומה למטרוניתא מהלכת בשוק ושיפוליה מהלכין אחריה. ומשקול הדעת כנפי זויותיהן של יריעות היו פרוצות למעלה דאי לא תימא הכי הרי הן מוטלות ע"ג קרקע.

פסוק טו
עצי שטים עמדים שלא יקחו עצי שטים נופלים והקצוצים מימים רבים שכבר נרקבו אלא מן העומדים והמחוברים לקרקע דרך גדלתן, ולמדתך תורה דרך ארץ לעשות בנין מאילן שאינו עושה פרי.

פסוק יז
שתי ידות לקרש האחד כל יד ויד חרוץ מארבעה צדדין כדי שיהיו שפתי הקרש שוין לשפתי האדן לפנים ולחוץ. ומה שפרש"י חרוצות משלשה צדיהן היינו מצד חוץ ומצד פנים ומצד שכנגד הקרש האחד שהרי החריץ שבאמצע הקרש אינו קרוי חריץ היד אלא חריץ הקרש.
אשה אל אחתה מה שפרש"י בעובי הקרש שהוא אמה נפקא לן הא משני קרשים שבמקצועות.

פסוק יט
שני אדנים תחת הקרש האחד האדנים אמה ארכן כעובי הקרש ורחבן שלשה רבעי אמה שהוא חצי ארכו של קרש ואורך האדן נתון לעביו של קרש ורחבו לרחב הקרש ולכל אדן באמציעתו נקב חלול רביע אמה על רביע אמה נמצא משפתי הנקב עד שפתי האדן חצי אמה פחות חצי רביע מזה וחצי אמה פחות חצי רביע מזה ומשפתי הנקב עד שפתי הרוח רביע אמה מזה ורביע אמה מזה. והקרש חרוץ על פני רחבו רביע אמה מזה ורביע אמה מזה ובאמצעיתו חרוץ חצי אמה ועוד הקרש חרוץ על פני עביו חצי אמה פחות חצי רביע מזה, וחצי אמה פחות חצי רביע מזה. לשון אחר רביע אמה וחצי מזה, ורביע אמה וחצי מזה והכל אחד נשאר היד מחזיק רביע אמה, נמצאו הידות של כל קרש וקרש כל אחד ואחד מחזיק רביע אמה על רביע אמה, וכשהיה מכניס הידות לתוך נקבי האדנים עובי החריצים יהיו מכסים שפתי האדנים מכל צד בצמצום.

פסוק כד
אל הטבעת האחת פרש"י ובקרש שבמקצוע היו הטבעות בעובי הקרש הדרומי והצפוני כו', כלומר קרש המקצוע היה חרוץ בראשו ברחבו ובתוך עביו כשיעור החרוץ שבראש קרש הצפוני והדרומי.

פסוק כו
ועשית בריחם פרש"י משולשים בתוך עשר אמות של גובה הקרש וכו' מקום הנחת בריחים בקרשים ומקום הטלת שלשה חוטי גידין המשולשים כמגלה התפורה בפשתן ומקום ערי מקלט בגבול ארץ ישראל דין שלשתן שוה.

פסוק כח
בתוך הקרשים לפי שהבריחים אחרים נתונים בין הזהב ובין הקרש כתוב כאן בתוך כלומר בתוך עובי הקרשים.

פסוק לב
על ארבעה עמודי שטים עמודים אלו היו עומדים בתוך אויר רחבו של משכן לפי שאין בכך שום טירוד ודוחק שאין נכנס ויוצא שמה רק כהן גדול ד' פעמים ביום אחד בשנה אבל לפתח המשכן היו חמשה עמודים שנים מהם אחד כנגד כותל דרומי והאחד כנגד כותל צפוני והשלישי כנגד אויר חללו של משכן לפי שנכנסין ויוצאין בו תדיר ואם יהיו שם יותר משלשה עמודים הם טורדים ודוחקים הנכנסים והיוצאים. וי"מ הטעם שלא היו לפרכת רק ד' עמודים לפי שהיה נתון בין שתי כותלי המשכן ויכולין לתת הקלונס שהפרוכת תלוי בו על ראש שני כותלי המשכן לצפון ולדרום אבל למסך שהיה נתון תחת אויר השמים ולא היו כותלים לצדיו כמו שהיה לפרכת הוצרך לו חמשה עמודים, ולא סבירא דא"כ מה היו משמשים העמודים שפרש"י ואונקלאות קבועות בהם וכו'. אלא ראשון עיקר.

פסוק לה
ושמת את השלחן פרש"י מזבח הזהב ממוצע ועומד באמצע ומשוך קמעא כלפי חוץ, פי' כיון דכתיב המנורה נכח השלחן בעינן דחזו אהדדי כך פי' ז"ל במסכת יומא. **ואת המנרה נכח השלחן** להאיר עליו וכן כתוב בפרשת בהעלותך אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות פי' אל השלחן שהוא מול המנורה יאירו שבעת הנרות. **על צלע המשכן תימנה** לעולם אורה מדרום, דוגמא שמש שהולך אל דרום.

פרק כז

פסוק ג
[**לדשנו** מתיבות שיש להם שתי פנים לפירושם זה הפך מזה]. [לכל כליו תעשה נחשת למ"ד יתרה].

פסוק ה
כרכב המזבח פרש"י וכן שנינו בזבחים אי זהו כרכוב בין קרן לקרן ולפנים מהן אמה של הלוך רגלי הכהנים שתי אמות הללו קרויין כרכב. לכל אחד מזויותיו של מזבח שהיה מרובע היה מהלכו אמה על אמה ברום אמה והם הנקראות קרנות המזבח. ואותה אמה שהיתה על גבו של המזבח בין קרן לקרן על פני כל אחד מד' רוחותיו. ואמה אחרת שלפנים הימנה שתי אמות הללו קרויות כרכוב כמו שפרש"י.

פסוק ח
נבוב לחת שיהא חלול מבפנים וקל לשאת ונתון הוא לתוך המכבר ושפת המכבר מגעת עד חצי המזבח וכשישראל חונים הם ממלאים חלל הלוחות אלו עפר ומקריבין על אותו עפר קרבנות וכשהם נוסעים מגביהים המזבח בבדים הקבועים בשפת המכבר והעפר נופל בין הנקבים שבשולי המכבר שהיה כמעשה רשת וכשהם נחים חוזרים וממלאים אותו.

פסוק י
ועמודיו עשרים חז"ק אמאי לא פרש"י ממה היו עמודי החצר וכן לפאת צפון.

פסוק יא
ועמדו חסר יו"ד. נ"מ.

פסוק טז
עמדיהם ארבעה אין בחלל שער החצר רק שלש עמודים אך על פני כל החמשים אמה שבמזרח יש י"א עמודים צא אחד מהם לרוח דרומי מזרחי או לרוח צפוני מזרחי לאיזה מהם שתרצה נשארו שם עשרה אוירים ועשרה עמודים בהחמשים אמה אויר ועמוד לחמש אמות תן מהם ג' אוירים וג' עמודים לכתף צפוני וכן בכתף דרומי וישארו לך ארבע אוירים ודי עמודים לכי אמה של שער החצר ובענין זה צריך אתה להעמיד כל עמודי קלעי החצר וכן לפאת צפון ודוק ותשכח.
[**ועמדו** חסר יו"ד].

פסוק יז
כל עמודי החצר סביב מחשקים כסף ע"י שלא היו מצופים כשאר עמודים אחרים הוזקקו להיות מחושקים כדי שלא יתבקעו מפני השרב.

פסוק יח

ורחב חמשים בחמשים לאו חמשים דוקא אלא חמשים מן הצפון לדרום ומ"ט מן המזרח למשכן, כיצד קים לן אורך החצר מאה אמה ורחבו חמשים וארכו של משכן עם עובי קרשי המערב ועובי אדנים שבמזרח שלשים ושתים אמה ורחבו י"ב אמה עם עובי הקרשים, העמידו המשכן ארכו לאורך החצר ובאמצעיתו במ' ותשע אמות למסך שער החצר נמצא שער חצר שבמזרח חמשים על ארבעים ותשע ושבמערב חמשים אמה על י"ט ושבצפון ושבדרום מאה על י"ט.

וקמה חמש אמות שש משזר ואדניהם נחשת. לפי הפשט ה"ק, **וקמה** של מחיצות החצר **ה' אמות** מהקלעים שהיו משש משזר לבד האדנים של נחשת נמצא גובה המחיצות ו' אמות שהרי סתם אדנים גבהן אמה ובמסכת זבחים מפרש לה רוחב הקלעים שהוא קומתן היו ט"ו ומה אני מקיים וקומה חמש אמות מן המזבח ולמעלה אתיא כרבי יוסי דאמר גבהו פי שנים כרחבו.

פסוק יט

וכל יתדתיו בשעת הקמת המשכן היו קושרים במיתרים יתדות אלו בשולי היריעות סביב מדרום ממערב ומצפון ומושכין בכח המיתרים ונועצין היתדות בארץ והיריעות נמתחות יפה כדי שלא תהיינה שחות ונופלות בתוך המשכן מתוך כבדן וממעטת חללו, ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר אהל בל יצען ובל יסע יתדותיו לנצח. חסלת פרשת תרומה

פסוק כ

ואתה תצוה לאחר שגמר לומר כל צווי מלאכת המשכן פירש לו היאך יתקנו לו אורה. וכן מצינו במעשה בראשית לאחר שנבראו כל עניני הארץ תקן להם אורה ואין כאן עיקר המצוה עד פרשת בהעלותך. וה"ק **ואתה תצוה** לעתיד כשיבנה המשכן **ויקחו אליך שמן**. **תצוה את בני ישראל** שנה לשון מצוה זו מלשון שאר המצוות לפי שהיא לזמן ארוך. הוא שאמרו רבותינו כל מקום שנאמר צווי אינו אלא זרוז מיד ולדורות. **ויקחו אליך** לצרכך כדי שתראה להיכן אתה נכנס ויוצא, ולא בשבילי שלאורה איני צריך, וראיה לדבר מחוץ לפרכת אשר על העדות יערוך אותו, אבל למעלה כתיב ויקחו לי תרומה לשמי בשביל שתהיה לשמי.

שמן זית זך כתית לפי שסתם הכתוב דבריו בפרשת תרומה פירש לך כאן איזה שמן.**זך** פרש"י בלא שמרים כמו ששנינו במנחות מגרגרו בראש הזית וכו'. להלן פרש"י נוטל ומלקט גרגיר - כאן אחד וכאן אחד לפי שעדיין אינו מבושל - בראש הזית שהן מתבשלין שם תחלה לפי שהחמה מזרחת עליהן ומבשלתן.

פסוק כא

אשר על העדת על בסמוך כמו על המערכת, וסכות על הארון, והוא עומד על הגמלים.

[**יערך אתו** לכך נקראו נרות המנורה, נרות המערכה]. **אהרן ובניו** או בניו.

מערב עד בקר שיערו חכמים מדתם חצי לוג, ולא היה בהם מותר שהרי כנגד קטנותם של לילות היו עושים פתילות גסות.

פרק כח

פסוק א

לכהנו לי וי"ו יתרה כמו חיתו שדי, בנו בעור, בנו צפור. פי לכהן לי.

פסוק ב

ועשית בגדי קדש משגמר צווי מלאכת המשכן למדהו מלאכת הבגדים שלבשו בבואם בו.

פסוק ד

ואלה הבגדים חז"ק אמאי לא הזכיר ציץ ומכנסים.

חשן ואפד והכא לא כתיב מכנסי בד לפי שלא למקום כבוד הם נעשים.

ועשו בגדי קדש אחרים שלא הוזכרו כאן, כגון ציץ לאהרן ומכנסים לבניו.

פסוק ה

והם החכמי לב **יקחו את הזהב** המבואר במקום אחר הוא זהב התרומה המפורש בפרשת תרומה, שכשם שאני רוצה שיקחו את התרומה לצורך המשכן כן אני רוצה שיקחו את הזהב ואת התרומה לבגדים ולא יאמרו אהרן מבקש לעצמו, שהרי הבגדים מכפרים על ישראל כדאמרינן לקמן.

פסוק ו

ועשו את האפד משמע אחד, ומה שכתוב ואפוד ירד בידו, ושמונים כהנים נושאים אפוד בד. תשובה לדבר אפוד בלא זהב וישראל לא היו שואלים רק בחשן שהיו בו אורים ותמים. ומה שכתוב הגישה את האפוד שם היה החשן דבוק עמו. **ועשו את האפד** הא לך סדר מעשה האפוד וחושן על פי הפסוקים, כשיטת רש"י יש ראיה

שהאפוד הוא לבוש, כדמתרגמינן ודוד היה חגור אפוד בד כדרוט דבוץ, ומצינו כי כן תלבשנה בנות המלך מעילים מתרגמינן כדרוטין.

פסוק ז

שתי כתפת כמין שתי רצועות **חברת** זו בצד זו.**יהיה לו** לאפוד **אל שני קצותיו** הכתפות יהיו לו על כל פני שני קצותיו אחת מימין ואחת משמאל ועל שם שזוקפות ועולות עד צוארי הכהן נקראות כתפות.

שתי כתפת יהיה לו לאפוד. **אל שני קצותיו וחבר** יחברם ע"י מחט בחשב כנגד שתי קצותיו של אפוד להיותן זקופות ועולות על שני צואריו דרך גבו ועל כן נקראו כתפות. וי"א שהן רחבות כדכתיב שתי כתפת חברת, שאם לא היו אלא כמו שתי רצועות עולות על צוארו, כשהכהן עוסק בעבודה וכופף צוארו אילך ואילך הם מתפרדות כאן וכאן והחושן נופל.

וחבר האפוד יהיה מחובר ע"י מחט אל הכתפות.

פסוק ח

וחשב אפדתו כעין חגורה והוא שנאמר בו ויחגור אותו בחשב האפוד.

אשר עליו על פני כל היקפו של אפוד היתה מלאכת החשב נראית יוצאת ובולטת כגון חגורה אחת על שאר מלאכת האפוד כעין מלאכת פי המעיל היינו **אשר עליו** פירוש על האפוד.

ממנו יהיה וגו' על הסדר כמו שפירשתי לעיל עד ויורדות משני צואריו מעט אל מול פניו של אפוד.

פסוק יב

ושמת את שתי האבנים על כתפד האפד במקום שמגיעות לגובה כתפיו של כהן גדול.

פסוק יג

ועשית משבצת זהב הן גומות כעין ציור מקום מוצא ראשי השרשרות מן הכתפות.

פסוק יד

ושתי שרשרת משבצות ושרשרות האמורות כאן הם האמורות למטה בענין, אלא ע"י שהם יוצאות מתוך הכתפות לכך הזכירן כאן.

פסוק יז

אדם שרדנא, ומצאתי בהגהה אלמנדיגא.

פטדה אמירלא.

ברקת אטופצרי.

פסוק יח

נפך קרבונקלא.

ספיר שפיר.

יהלם בריקלא.

פסוק יט

לשם אלמנדסה.

שבו אמטיטה.

אחלמה גירגונסא.

פסוק כ

תרשיש קרישטלי נמצא בהגהה פרזמא.

שהם אוניקלא.

ישפה ישפי.

פסוק כא

איש על שמו פרש"י כסדר תולדותם סדר האבנים אודם לראובן פטדה לשמעון וכן כולם. חז"ק לפרש"י דאם כן לא יגיע לשם לדן ובס' שופטים כתיב ויקראו ללשם דן בשם אביהם. ושם פרש"י ששמו של דן כתוב על לשם. לפיכך יש מפרשים כסדר תולדותם היינו כסדר לידת האמהות לאה בלהה זלפה רחל ועכשיו יגיע לשם לדן. כיצד נעשית רבי יוחנן אומר בולטות ריש לקיש אומר מצטרפות, והא לא כתיב צד"י אמר רשב"י אברהם יצחק ויעקב כתיב שם, והא לא כתיב טי"ת אמר רב אחא בר יעקב שבטי ישורון כתיב שם. וכדי לכתוב על כל אבן שש אותיות כמנין בנימין היו כתובות בסדר הזה:

אדם פטדה ברקת

ראובן א שמעון ב לוי רהם

נפך ספיר יהלם

יהודה י ישששכר צ זבולן ח

לשם שבו אחלמה

דן ק יעק נפתלי ב גד שבטי

תרשיש שהם ישפה

אשר ישר יוסף ון בנימין

וכל האותיות עולות לע"ב אותיות כנגד ע"ב אותיות של שם המפורש הנתון בתוך החושן.

פסוק כב

ועשית על החשן עם החשן תעשה **שרשרות גבלות** הם שתי שרשרות האמורות למעלה.

פסוק כג

ועשית על החשן שתי טבעות זהב ונתת את שתי הטבעות האלה **על שני קצות החשן** העליונות.

פסוק כד

ונתת את שתי עבותות הזהב הן שרשרות הגבלות **על שתי הטבעות** הקבועות **אל קצות החשן** שאמרנו.

פסוק כה

ואת שתי קצות שתי העבותות דוגמא עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם, ועוד הרבה, פירוש **שתי קצות שתי העבתת** האלה **תתן על שתי המשבצות** האמורות למעלה בין פרשת אפוד לפרשת החשן.

ונתתה את שתי המשבצות האלה **על** קצות **כתפות האפד** הנכפלות ויורדות משני צואריו מעט **אל מול פניו** של אפוד, פירוש מול שפתו העליונה על אפוד שבאה מאחוריו ונכפלת מעט לפניו של כהן גדול על ידי החשב שהוא חוגר. למעלה כתב עשיית המשבצות וכאן כתב קביעותם.

פסוק כו

ועשית שתי טבעות זהב אחרות **ושמת אתם על שני קצות החשן על שפתו** התחתונה **אשר אל עבר האפוד ביתה** כלומר בקצות השפתות התחתונות העומדות כנגד קצות האפוד הנכפלות ובאות לפניו מעט כמו שאמרנו, דהיינו בקרני זויותיו הפנימיות הדבוקות למעיל וזהו ביתה.

פסוק כז

ועשית עוד **שתי טבעות זהב ונתת אתם על שתי כתפות מלמטה ממול פניו** כלומר בצד אחוריו של כה"ג בקצות התחתונות של כתפות המחוברות מול שפתו העליונה

של אפוד שהוא פניו של אפוד, היינו **ממול פניו**.י"מ האפוד היה מפניו ומאחוריו של כהן גדול כמין לבוש קצר שקורין קורשיט"א, כי איך יתכן שיהיה ממתניו ולמטה לשם קשוט הרי לא מצינו לבוש כענין זה רק במכנסים כדי לכסות בשר ערוה, ועוד הרי החוטין כפולים לעשרים ושמנה כמו שפרש"י וכבד הוא מאד וא"כ נמצא טורד רגלי הכהן העוסק בעבודה ועוד כשהכהן שוחה עצמו לצדדין הכתפות נשמטות מעל כתפיו לפיכך י"מ שהוא ממתניו ולמעלה עד גובה כתפיו כמדת שאר בגדיו.
ממול פניו בעבר החיצונה של אפוד ולא בעבר הפנימי הדבוק לגבו של כהן וע"י שאמר אצל החשן ביתה אמר כאן באפוד ממול פניו.
ובאיזה מקום בכתפות תתן טבעות אלו, **לעמת מחברתו** נגד מקום שהאפוד מחובר אל הכתפות ע"י תפירתו בחשב **ממעל לחשב האפוד**.

פסוק כח
וירכסו את החשן מטבעתיו התחתונות **אל טבעת** הנתונות בשולי כתפות **האפוד** אחורי כהן גדול **בפתיל תכלת להיות** שפתו של חשן התחתונה על חשב האפוד.
ולא יזח לא יסח אותיות שמוצאיהם מקום אחד מתחלפות זו בזו כמו שפרש"י בפרשת קדושים.

פסוק כט
בחשן המשפט על שם שמגיד משפט ישראל וצרכיהם.

פסוק ל
ונשא אהרן את משפט בני ישראל ישא ויזכיר לפני הקב"ה מה שהחשן מגיד שהם צריכים כמו, וזה יהיה משפט הכהנים, לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל.

פסוק לב
בתוכו באמצעיתו כמו ועץ החיים בתוך הגן הולך ומפרש כיצד.
מעשה **ארג** משעת אריגתו יהא פיו עשוי באמצע הבגד.**לא יקרע** פתיחה, כמו וקרע לו חלוני. פי' בית צוארו לא יפתח בשעת תקון הבגד אלא בשעת האריגה מניחים בו בית צואר.

פסוק לד
פעמן זהב ורמון הרמון עשוי להיות הפעמון חובט ומקיש עליו להוציא קול.

פסוק לה
ונשמע קולו כדי שידעו זמן העבודה ובכך יכוונו לבם לאביהם שבשמים. ד"א **ונשמע קולו** כדי שיהא נכר ונבדל להיות קדש קדשים משאר הכהנים המשרתים שם. אבל ביום הכפורים לא היה צריך הכירא שהרי כל עבודות אינן כשרות אלא בו.

פסוק לו
ועשית ציץ מין תכשיט מאיר ומזהיר כמו ונוצצים כעין נחשת קלל ועליו יציץ נזרו.

פסוק לז
אל מול פני המצנפת יהיה היינו באמצע המצח.

פסוק לח
והיה על מצחו תמיד כאשר תנתן המצנפת על ראשו לעולם ישימו עליה ציץ נזר הקדש.

פסוק מ
ועשית להם אבנטים ומגבעות פירש"י היא מגבעת היא מצנפת, אך של כהן הדיוט קרוי מגבעה ושל כה"ג קרויה מצנפת, וקטנה היא מן המגבעה כדי להניח מקום פנוי לתפילין בין הציץ למצנפת.

פסוק מא
וקדשת אתם בדבור, דוגמת טמא יטמאנו.

פסוק מב
מכנסי בד לפי שנאמר בם לכסות בשר ערוה, לא נאמר בם לכבוד ולתפארת.

פסוק מג
ולא ישאו עון ומתו פרש"י הא למדת שהמשמש מחוסר בגדים במיתה. וההיא דאלו הן הנשרפין דמסיק מוחרגת אותם אבנט מחוסר בגדים במיתה, י"ל דלא קאי האי קרא רק למכנסים הנתונים למעלה הימנו.

פרק כט

פסוק א
וזה הדבר אשר תעשה להם לאחר שנגמרה כל מלאכת המשכן ובגדי כהונה התחיל מלמדם היאך יהיו מטהרין ואוכלים בקדשים והיאך יהיו טובלין ואוכלין בתרומה והיאך יהיו מתקדשין ואוכלין בטהרה.
תעשה להם משל אהרן ובניו באו הקרבנות הואיל וכולם הושוו בחנוך היום.

פסוק ז
ויצקת על ראשו של אהרן לבדו שהרי הוא היה כהן משוח.

פסוק יד
ואת בשר הפר מזכיר בשר לפי (שמנחתו) [שמנתחו] בלא הפשט ואח"כ מוציאו ושורפו ובפר כהן משיח כתיב והוציא את כל הפר לפי שמוציאו שלם (ומנחתו) [ומנתחו] בחוץ וכן דרשו רבותינו.
תשרף באש פרש"י לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת אלא זו. חז"ק. הרי מצינו עגל אהרן בפרשת שמיני, ופר שני של לוים שבפרשת בהעלותך, ושנים עשר צפירי חטאת שבעזרא, ופר לעתיד שביחזקאל, שכולם חטאות חיצונות נשרפות. ויש נותנין טעם למה נשרפו חטאות המלואים וחטאת של שמיני למלואים הואיל והם קרבנותיו של כהן עצמו כמו שמצינו במנחת כהן כליל תהיה. טעם אחר למה זה נשרף כמו שמפרש הכתוב **חטאת הוא** נתינת טעם למה נשרף לפי שבא לחיטוי המזבח, כדכתיב וחטאת המזבח, ולא נגמר החטוי רק בדמים נמצא בשעת השחיטה כאלו לא היה שם עדיין מזבח והוי כאלו יצא לחוץ שאינו נאכל.

פסוק כא
ולקחת מן הדם אשר על המזבח לא מצינו הזאה כזו לאסוף הדם אחר שנזרק אלא להאחות אותו למזבח לקח הדם שנתקדש במזבח. והזה עליהם להעיד ולהיות עד ואות לדורות שהם משרתיו ועליו לא יקרבו זרים.

פסוק כב
ואת שוק הימין פרש"י לא מצינו הקטרה בשוק הימין עם האמורים אלא זו בלבד. פי' אלא שוק של איל המלואים של יום ראשון אבל בשאר ששה אילים שהיו בשאר ימי המלואים לא הוקטר מהם שום שוק. והוא שפרש"י בסמוך לכך אני מצריכו החזה להיות לו לעובד העבודה למנה.
כי איל מלאים הוא על שם שמלאו בו ידיהם, והוא נתינת טעם למה שוק זה נקטר.

פסוק כד
ושמת הכל על כפי אהרן.

פסוק כה
ולקחת אתם מידם כאדם שלוקח בידיו דורון ואומר זה אני מקריב לפני המלך והמשרת נוטל ומקבל.

פסוק כו
אשר לאהרן לא הזכיר בניו כי הוא העקר.

פסוק כז
תנופה ותרומה אחת הן, אך באותה שעה החזה הונף ונאכלה והשוק נקטר, ולדורות שניהם נאכלים.

פסוק כט
[**למשחה בהם** לשון גדולה].

פסוק לג
אשר כפר בהם מקרא חסר הוא והרי הוא כאלו כתיב אשר כופר להם בהם היינו מעשה העגל.

פסוק לו
על הכפרים על שני האילים הבאים לכפרה.

פסוק לז
קדש קדשים קדש כאחד מן הקדשים.
כל הנגע במזבח כל הרוצה ליגע בו יזמן ויטהר עצמו מקודם לכן, וכן כתיב או בגשתם אל המזבח וגו' דוגמא וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו.

פסוק לח
וזה אשר תעשה משה יעשה שבעת ימי המלואים ואחר כך אהרן ובניו ודבר זה יהא נוהג לדורות.

פסוק מב
עלת תמיד לדרתיכם אחר ביאתם לארץ, כי כח הסברא נותן שלא הקריבו קרבן רק בסיני לבדו זהו עולת תמיד העשויה בהר סיני, וביום הכפורים בשנה השנית שהרי כתיב שם ויעש כאשר צוה ה' את משה, וכן אמר הנביא הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל. כי מאין היה להם במדבר יין ושמן וסלת ובהמות לתמידין שבכל יום למוספים ולשבתות ולראשי חדשים ולמועדים של כל ארבעים שנה. ואין להשיב מאנחנו ובעירנו שהרי באותו פרק ישבו בקדש ושללו בהמות מארץ מדין סיחון ועוג.

פסוק מג
ונקדש בכבדי הוא שנאמר בפרשת שמיני וירא אליכם כבוד ה', ותצא אש וגו'.

פסוק מה
ושכנתי בתוך בני ישראל בשעת הקמת הדגלים שהיתה מחיצה בין הדגלים למחנה לויה ובין מחנה לויה למשכן.

פסוק מו
וידעו כי אני ה' אז ידעו כי לא הוצאתי אותם מארץ מצרים רק בעבור שיעשו משכן ושכנתי בתוכם, וזהו תעבדון את האלהים על ההר הזה.

פרק ל

פסוק א
ועשית מזבח מקטר קטרת לא הזכירו עד לאחר מזבח העולה לפי שרוצה לומר לא תעלו עליו עולה ומנחה ונסך ומשה הזכירו לישראל אחר המנורה, וכן במעשה לפי שרוצה לומר בהטיבו את הנרות יקטירנה, ואומר ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים יקטירנה.

פסוק ג
זר זהב סביב לכסות את עביו של לוח הגג לארבע רוחותיו.

פסוק ד
לשאת אתו בהמה אותם שהיו נושאים מזבח והכלים היו הולכים זה בפני זה דתרי גברי באמתא לא מסגו.

פסוק ו
לפני הפרכת באמצע ההיכל.

פסוק ז
והקטיר עליו אהרן לאו דוקא אהרן שהרי קטורת נעשית אף בכהן הדיוט מדתלה הכתוב קטורת בנרות כדכתיב אמר בהטיבו את הנרות יקטירנה ומצינו בנרות שהם כשרות אף בכהן הדיוט כדכתיב באהל מועד יערוך אותו אהרן ובניו.

פסוק ח
קטרת תמיד כשיקריבו קרבנות לפיכך הזכיר בה **לדרתיכם** .

פסוק ט
קטרת זרה כל קטורת שאינה באה משל צבור אפילו היא באה משל כהן היא נקראת קטרת זרה כשם שעשו נדב ואביהוא שלקחו איש מחתתו ולכך נענשו. ד"א **קטרת זרה** שאינה כמתכונתה.

פסוק י
וכפר אהרן על קרנתיו אחת בשנה אין לומר שלא היו הדמים נתונים על קרנותיו רק פעם אחת בשנה שהרי כתיב בפר כהן משיח ונתן מן הדם על קרנות מזבח קטורת הסמים וכן בפר העלם דבר של צבור, אלא הכי קאמר מה שהכהן עושה **על קרנתיו**

אחת בשנה דהיינו ביום הכפורים, אותו מעשה קרוי כפרה (שוה). **אחת בשנה יכפר עליו** אבל בכל שאר ימות השנה לא היו דמים נתונים עליו רק על קרנותיו. שלימא סדרא דפרשת תצוה

פסוק יב

כי תשא בשנה השנית כדכתיב בפרשת במדבר בשנה השנית וגו' שאו את ראש כל עדת בני ישראל שכן כי תשא להבא משמע ושאו מיד משמע. ופרשה זו נאמרה מבאחד באדר כדי להשמיע על השקלים לתרומת הלשכה לקנות הקרבנות להקריב מבאחד בניסן ואילך שבו הוקם המשכן והלשון מוכיח ונתת על עבודת אהל מועד ש"מ שכבר נעשה אהל מועד כלו. ונתנו איש כפר נפשו לצורך הקרבנות הבאים לכפרה כמו שפרש"י. ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם בשנה השנית, לפי שכבר נתנו איש כופר פדיון נפשו. וע"י שמצינו גבי דוד שהיה נגף בישראל כשנמנו. ועוד שארז"ל שאין ברכה מצויה לא בדבר המנוי ולא בדבר המדוד הבטיח כאן ולא יהיה בהם נגף מפני שהכפרה מונעת את המגפה. ויש מפרשים ולא יהיה בהם נגף לא ינגפו לפני אויביהם. **בפקד אתם** בצאתם למלחמה.

פסוק יג

כל העבר על הפקדים בזמן שהעובר יוצא דרך הפתח הוא נוסף על הפקודים שבחוץ. **מחצית השקל** כפרה למה שחטאו בחצי היום.

פסוק יד

מבן עשרים שנה ומעלה אבל פחותים מעשרים אינם נענשים בידי שמים ואינן צריכין להביא כפרה. וסכום כולם עולה לרבוא ככר כסף כיצד רוב בני אדם אינם חיים אלא שבעים שנה צא מהם עשרים לפטור כדכתיב מבן עשרים שנה ומעלה ישארו להם חמשים שנה שכל אחד ואחד מישראל נותן בהם מנה של חול למחצית השקל שקל קדש בכל שנה ושנה הרי ששים איש נותנין בחייהם ששים מנה שהם ככר והם היו ששים רבוא הרי כולם נותנים רבוא ככר, ולפיכך אמר המן הרשע ועשרת אלפים ככר כסף אשקול אמר כדאי שקלי לבטל שקליהם ואני אתן כנגד ששים רבוא שבהם לעשות מהם כרצוני.

פסוק טו
העשיר לא ירבה שאם ירבה העשיר והדל ימעיט לא יהיה החשבון נודע ע"י השקלים ועוד לא יהיו שוין בכפרה.
לכפר על נפשתיכם כפרה על שתהיו מנויין ותמצא הכפרה קודמת למנין.

פסוק טז
את כסף הכפרים לפי שנאמר עליו למעלה לכפר על נפשותיכם קורא אותן כסף הכפורים. נסמכה פרשת כי תשא כאן לפי שכתב למעלה אחת בשנה יכפר עליו, וכסף הכפורים כמו כן פ"א בשנה ואח"כ הזכיר הכיור וכנו ושמן המשחה וקטרת הסמים והכלים המשוחים בשמן, והאומן הגדול הוא בצלאל ואהליאב, ושבת שלא יעשו בו מלאכה אפילו מלאכת הקב"ה ותפלת משה קודם רדתו מן ההר, והוצרך להזכיר מעשה העגל תחלה לדעת על מה נתפלל. גם הזכיר רדתו ושרפת העגל ושובו להתפלל עוד פעם שנית בעדם וכעסו של משה שהוציא אהלו ממחנה ישראל וכבודו של משה שראה הכבוד הגדול ומה שצוהו הקב"ה לירד לפסול לוחות שניות ולכתוב הדברות פעם שניה והזכיר התנאים שכרת ברית עם ישראל הם הכתובים בפרשת משפטים וקרון פניו ברדתו מן ההר ולוחות הברית בידו.
לבני ישראל לזכרון שהרי הוא נתון על עבודת אהל מועד וכל זמן שאזכור המשכן אזכור אותם.
לכפר על נפשתיכם י"מ כל זמן שהמלאכה נעשית מכסף זה היתה קיימת אין צורך לתת כופר פעם אחרת כשיהיו נמנים ולכך לא נתנו כופר כשנמנו במדבר סיני. אבל בימי דוד כבר נתבטלה המלאכה ולכך נגפו.

פסוק יח
ועשית כיור לפי שאינו אלא להכשר מצוה לא כתב מצות עשיתו למעלה עם שאר הכלים.
כיור נחשת וכנו נחשת לא היו להם בדים והיו נשואים על העגלות.
בין אהל מועד ובין המזבח בחוץ כדי שיכנסו נקיים לעשות העבודה.

פסוק יט
ורחצו ממנו ולא בתוכו.

פסוק כ
ירחצו מים שנאו בשביל בבואם או בגשתם.

פסוק כא
ורחצו ידיהם חזר ושנאו בשביל חק עולם.

פסוק כג
בשמים ראש לשון חשבון כמו כי תשא את ראש בני ישראל, פי' שיקחם לפי החשבון שהוא מונה והולך ולפי שאמר למעלה בשמים לשמן המשחה ולא פי' הם וחשבונם עכשו מפרש לך.
בשמים הם מיני גדולי אילנות כדכתיב הפיחי גני יזלו בשמיו, אבל סמים הם מיני שרף ולא עקרים הגדלים בקרקע.

פסוק כה
מעשה רקח שיהיה נראה מתוך חשיבותו שאומן עשאו ותקנו ולא הדיוט.

פסוק כו
[**ומשחת בו** ממנו].

פסוק כט
וקדשת אתם במשיחת שמן המשחה.
והיו קדש קדשים קדושים בשאר ענייני מקדש.
כל הנגע בהם יקדש כל הבא ליגע בהם יקדש ויזמן עצמו ובאי זה ענין ברחיצה, דוגמת הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו.

פסוק לא
יהיה זה לי לכך אני אומר שיקדש כל הנוגע בו.

פסוק לב
ייסך כמו יוסך על משקל ויישם בארון במצרים.

פסוק לד
קח לך סמים ומאי הם נטף ושחלת וכו' אבל סמים בתראה אינם ממנין הסמים אלא הוא סמים שהזכיר כבר וכן דרך המקראות כולל ומפרש וחוזר ואומר הרי לך כלל שאמרתי זהו פשוטו. אבל דברי אמת הם לעולם.
בד בבד יהיה כל אחד, ירוקח בפני עצמו במשקל שוה מה שאין כן בבשמים ואחרי כן יעורבו יחד.

פסוק לה
ממלח מתוקן כמו כל קבל דמלח היכלא. והמלח לא הומלחת.

פסוק לו
ושחקת ממנה הדק לקיים ביום הכפורים מה שכתוב בפרשת אחרי וקטורת סמים דקה והביא וגו'.

פרק לא

פסוק ב
בצלאל בן אורי בן חור נזכר זקנו של בצלאל מה שאין כן באהליאב בן אחיסמך לפי שנהרג במעשה העגל, ומלאכת המשכן באה לכפר על אותו עון לכך נזכר חור עליה.

פסוק ח
ואת המנרה הטהרה לא מצינו בשום כלי שבמשכן שנקרא טהור רק המנורה והשולחן בפרשת אמור והטעם לפי שלא היה עליהם שום מתן דמים.

פסוק י
ואת בגדי השרד לשון פליט ושריד מה שנשאר ממלאכת יריעות המשכן ובגדי כהונה ומהפרכת והמסך עשו בגדים לכסות ארון העדות והשולחן והמנורה והמזבחות כמו שמפורש בפרשת פקודי.

פסוק יא
ואת קטרת הסמים לקדש לצרך הקדש.

פסוק יג
אך את שבתתי תשמרו אהדריה קרא בשביל לדורותיכם מכאן למדנו שכל המלאכות הנעשות במשכן אסורות לעשות בשבת שעל כולם הזהיר שלא לעשות בשבת.
כי אות היא ביני ובניכם ולא ביני ובין האומות כשתשבתו בו כמוני ידעו כל העולם כי אתם עמי.

פסוק יד
ושמרתם את השבת חזר בו עוד בשביל מחלליה. **מחלליה** בגלוי מות יומת. כי כל העשה בו מלאכה בסתר **ונכרתה** בידי שמים, שהרי אין הדבר נודע לבית דין שיוכל לעשות בו דין. **כל העשה בו מלאכה** וגו' עונש שמענו אזהרה מנין ת"ל ויום השביעי וגו', אין לי אלא עונש על מלאכת יום, עונש על מלאכת הלילה מנין תלמוד לומר מחלליה מות יומת, עונש על מלאכת הלילה שמענו אזהרה ליום מנין ת"ל ויום השביעי שבת, מה ת"ל שבת אלא להביא הלילה בכלל אזהרה.

פסוק טו
ששת ימים יעשה מלאכה וכתוב אחד אומר ששת ימים תעבוד, לומר כשאתה עושה רצונו של מקום מלאכתכם תהא נעשית ע"י אחרים עבדיכם ושפחותיכם וכשאינכם עושים רצונו תעבוד אתה ועשית אתה בעצמך מלאכתך. **ששת ימים יעשה מלאכה** אהדריה קרא בשביל מות יומת.

פסוק טז
ושמרו בני ישראל ישמרו ויצפו כל ימי השבוע איזה יום בהם תהיה יום השבת לתקן כל צרכיהן ביום הששי כדי לעשותה כהלכתה ולא תהא מחוללת. **ושמרו בני ישראל** אהדריה קרא בשביל ברית עולם.

פסוק יז
[**כי ששת ימים** מתיבות חסרות בי"ת].

פסוק יח
ככלתו לדבר אתו כעלות השחר של י"ז בתמוז.
לחת אבן שאין רקבון שולט בהם. ד"א לפי שרובן של עונשים בסקילת אבן.

פרק לב

פסוק א
[**וירא העם** לפי פשוטו אפילו בדבר שאינו נראה אבל ידוע שכן הוא נופל לומר בו לשון ראיה].
ויקהל העם כל קהלה שיש אחריה על, לגנאי היא. ואם יש אחריה אל, היא לשבח. כמו ויקהלו אל המלך שלמה. קום עשה לנו אלהים לפי הפשט חלילה לאהרן שיעשה עבודת כוכבים שהיה קדוש השם ונביא לישראל, ומצות רבות נתנו על ידו עם משה אחיו, ואם עשה ע"א איך נמלט שלא הרגו משה, ואיך היה אח"כ מכפר על ישראל הוא וזרעו עד סוף כל הדורות. ועוד לא מצינו שהזכיר הכתוב עליו שום עול, רק עון מי מריבה. וכל ישרי לבב מודים כי הקב"ה לא יבחר שליח שסופו לעבוד עבודת כוכבים גם ישראל לא בקשו ולא נתכונו לעבודת כוכבים. אך משה לא אמר להם מתי ירד וגם הוא לא ידע כי הקב"ה אמר לו עלה אלי ההרה ושב שם עד שאתן לך לוחות הברית והזמן לא אמר לו. וכשראו שאיחר כל כך חשבו שמת כי אין כח באדם לשהות כל כך בלא אכילה. ופי' **אלהים** שופט ודיין ומנהיג ודבר כמו ראה נתתיך

אלהים לפרעה. ונתינת טעם מוכיח כי אמרו כי זה משה האיש אלמא במקום משה בקשו להעמידו. ומה שאמר דוד וימירו את כבודם ה"ק וימירו את משה שהיה כבודם שהרבה נסים עשה להם הקב"ה על ידו וישתחוו למסכה לכבדה ולא לשם עבודת כוכבים. ד"א עשה לנו אלהים שתהא שכינת הקב"ה בתוך גויתו.

אשר ילכו לפנינו לכבוד הקב"ה. ושתפו אהרן עמו ובכך טעו שהיו סבורים שיוכל להנהיגם לפי שהיו מחזיקין אהרן מלומד בנסים.

כי זה משה האיש חפז לשון הוא שאפילו בדבר שאינו נוכח המדבר יאמרו עליו זה, דוגמא ראה זה מצאתי אמרה קהלת ועוד הרבה.

פסוק ב

פרקו נזמי הזהב אהרן לשם שמים נתכוין, חשב בלבו אם אומר להם להעמיד עליהם אחד מן הגדולים למחר כשיבא משה לא ירצה לרדת מגדולתו ותרבה קטטה ושפיכות דמים ביניהם, ואם לא אעמיד להם הם יעמידוהו מעצמם וירבה המחלוקת ואם אומר אני אהיה להם לראש יקשה הדבר בעיני משה, אעסיקם בדברים עד שיבא משה ואעשה דבר שאין בו ממשות, וכשיבא משה יבטל מאליו וכן עשה. ולכך אמר פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם וגו' כמו שפירש"י.

פסוק ד

ויצר אתו לזהב קאי לשון צרור הכסף, דוגמא ויצר ככרים כסף בשני חריטים ובלע"ז גדל"ש.

ויעשהו עגל ולא שאר חיה לפי שערב רב התחילו בעבירה וכתיב זה אלי ואנוהו, שראו ישראל השכינה וערב רב לא ראו אלא רגליהם של מלאכי השרת שתחת הכסא של רגליהם ככף רגל עגל כסבורים היו שהם פסיעותיו של הקב"ה והיינו דכתיב בתהלים ראו הליכותך וגו' ועקבותיך לא נודעו, שחשבו מעקבותיהם של מלאכים שהם עקבותיו של הקב"ה.

ויאמרו אלה אלהיך ישראל וכי שוטים היו לומר כי עגל זה שנעשה היום מזהב הוציאם ממצרים אלא מצינו חרטומים ותרפים ואובות וידעונים שיש בהם רוח טומאה והם סברו מזה שהיה בו רוח טהור ולכך אמרו אלה אלהיך ישראל. ולנסות בריותיו לפני מדת הרחמים נתן הקב"ה כח ברוח טומאה, כמו שמצינו כי יקום

בקרבך נביא ונתן לך אות או מופת ובא האות והמופת וגו' כי מנסה ה' אלהיכם אתכם וגו'.

פסוק ה

וירא אהרן שטעו, אמר מתירא אני שמא ישימו לב לומר מה יושיענו זה וישימו להם ראש כמו שפירשתי, ולפיכך **ויבן מזבח לפניו** כדי להעסיקם עד שיבא משה.

חג לה' מחר למחר נעבידהו ונעשה חג לשמים על שנתן לנו מנהיג וסלקם בדברים עד המחרת.

פסוק ו

וישכימו ממחרת בי"ז בתמוז.

ויעלו עלת לשמים בשבילו, כמו שמצינו בשאול ויזבחו שם זבחים שלמים לפני ה' וגו'.

פסוק ז

אשר העלית קדמא בצרי ותניינא העלית בחיריק.

פסוק ח

סרו מהר שנתתיך להם למנהיג ודבר והם העמידו אחר במקומך, וגם עברו על לא תעשה לך פסל וגו' אפילו לזכרני לעבדו ולהשתחוות לו לשמי, שאע"פ שלא כוונו לעבודת כוכבים עברו על מצותי.

פסוק י

הניחה לי לכבודו של משה אמר לו הקב"ה כך לפי שהעמידו להם מנהיג במקומך תניחני אנקום אותך מהם.

פסוק יא

ויחל משה י"א תפלה זו היא שנאמרה בפרשת עקב ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה. לאחר שירד ושרף את העגל והרג את עובדיו כי אין הדעת סובלת שיתפלל בעדם עד הסירם את העובדי כוכבים שבתוכם ובתוך הארבעים אמר כי לא אעלה בקרבך, ואז אמר לו משה כל הפרשה ראה אתה אומר אלי וכל אותם המ' יום שניים לא עלה משה אל הר סיני אלא התפלל עליהם באהל שנטה לו מחוץ למחנה, כי איך יעלה אל הקב"ה שלא ברשות. ובסופם כשנתפייס הקב"ה אמר לו פסל לך וגו' ועלית בבקר וגו' ויעל אל הר סיני ויעמוד שם מ' יום שלישיים וכלו בעשרה בתשרי.

למה ה' יחרה אפך בעמך אע"פ שעשו מה שעשו אין לך להפסיד בשעה קלה כל היגיעות והטובות שעשית להם ועוד למה יאמרו מצרים וגו' ועוד מה תעשה לשבועת האבות.

פסוק יג

[**וכל הארץ הזאת אשר אמרתי** אשר אמרת מבעי ליה אלא עד כאן דברי תלמיד מכאן ואילך דברי הרב].

פסוק טו

ויפן וירד משה וגו' על הסדר באותו יום עצמו י"ז בתמוז עד לתת עליכם היום ברכה.

ושני לחת העדת בידו אעפ"י שהיה בלבו לשברם הורידם בידו שלא יסתכל בהם הקב"ה ויירא הכתוב בהם אנכי ה' אלהיך ולא יהיה לך, ויזכור סורחנם.

משני עבריהם מכתב חלול ולכך היו נוחות להשבר.

פסוק טז

והלחת מעשה אלהים המה כלומר כמה דבר גדול חסרו.

פסוק יט

ומחלת חלילים, כמו הללוהו בתוף ומחול.

וישלך מידו תשש כחו כשראה את העגל ולא היה בו כח לסבלם והשליכם רחוק ממנו קצת כדי שלא יזוק ברגליו בנפלם.

וישבר אתם תחת ההר לפי שהיו חסרות אות טי"ת מהאלפא ביתא גם עם הכעס שהיה שרוי בו ובא והוסיפה בשניות למען ייטב כדי להשלים בהם כל האותיות פשוטות וכפולות.

פסוק כ

וישרף באש יש דבר שיותן באש עם הזהב ומיד שישרף הזהב יהיה שחור לעולם ולא ישוב להיות עוד זהב.

וישק את בני ישראל לפי הפשט לא נתכון להשקותן אלא לפזר זהב העגל ולבטלו מן העולם אבל כששתו מן המים שנפזר בו נראה כאילו שתוהו וראיה לדבר שהרי כתיב בפרשת עקב ואכות אותו טחון ולא כתיב ואשק את בנ"י.

פסוק כב

כי ברע הוא במחשבה רעה ואם לא עשיתי להם זאת העמידו להם מלך והדבר היה בא למרה באחרונה.

פסוק כד
ויצא העגל הזה נגמר בפעולתו, דוגמא ויצא לצורף כלי. פי׳ התיך הזהב והשליכו בדפוס ויצא משם נגמר.

פסוק כה
כי פרע הוא בטל ממצות בורא. לשון למה תפריעו את העם ממעשיו.

פסוק כו
ויאספו אליו כל בני לוי לפי הפשט ע״י שהיו בני לוי קרוביו של משה לא הסכימו להעמיד מנהיג במקומו.

פסוק כז
כה אמר והיכן אמר זובח לאלהים יחרם.

פסוק כח
כשלשת אלפי איש לפי פשוטו אותן ג׳ אלפים נתכוונו לעבודת כוכבים ולכך נהרגו שדינם היה כדין עיר הנדחת.

פסוק כט
מלאו ידכם היום כבר נתמלאו כל יד ויד שלכם להיותכם משרתי הקב״ה שהרי **איש בבנו ובאחיו** שלחתם ידיכם לשם שמים וכן משמע התרגום. ואין לומר מלאו ידיכם להבא שהרי כבר עשו כדברי משה.
ולתת עליכם היום ברכה. מכאן זכו בני לוי לברכת משה בפרשת ברכה אע״פ שלא ברכן יעקב, ובני ראובן זכו ע״י שעברו את הירדן חלוצים במצותו, אבל בני שמעון לא זכו לברכתו ע״י שקלקלו במדינית וגנו את משה ואמרו לו בת יתרו מי התירה לך. ד״א **ולתת עליכם היום ברכה** הוא שנאמר בפרשת עקב בעת ההיא הבדיל ה׳ וגו׳ ולברך בשמו עד היום הזה. באותו פרק נגזר שיהיו מובדלים וכשהוקם המשכן נגמר מה שנגזר כבר, ונבדל אהרן ובניו לשרת הקב״ה. גם הלויים נלקחו תחת הבכורות לפי שהקריבו על המזבח שנעשה לפני העגל אז היתה מחלקתו של קרח שרצה להיות עובד עבודה לפי שגם הוא היה בכור כדכתיב ובני יצהר קרח ונפג וזכרי.

פסוק ל
ויהי ממחרת בי״ח בתמוז.

פסוק לא
וישב משה אל וגו׳ באותו יום עצמו י״ח בתמוז.

פסוק לב
מחני נא מספרך אין לומר מספר התורה שהרי עדיין לא נכתב, אלא מאי מספרך מספר החיים שבני אדם נכתבים בו בר"ה כדאיתא במסכת ר"ה. **מספרך** אלו הבינונים, **אשר כתבת** אלו הצדיקים.

פסוק לג
מי אשר חטא לי אמחנו מספרי כך שורת הדין נוהגת אבל אני מותר לך.

פסוק לד
ועתה לך נחה את העם חזור לפרנסות שלך.
הנה מלאכי ילך כמו שאמרתי בפרשת משפטים הנה אנכי שולח מלאך.
וביום פקדי ופקדתי כל זמן שלא יוסיפו לחטוא איני נפרע מהם, אבל אם יוסיפו לחטוא כשאפקוד עליהם החטאת שיעשו אפקוד גם זה עמו.

פרק לג

פסוק א
לך עלה מזה ממקום שחטאו בו במקום אחר אסלח להם. עלה מזה כל ההולך מדרום לצפון עולה הוא.

פסוק ד
ולא שתו איש עדיו עליו כלי כסף וכלי זהב ושמלות שהוציאו ממצרים.

פסוק ה
הורד עדיך מעליך אע"פ שמכבר לא שתו עדיים הזהירם לפי שאינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים.

פסוק ז
ומשה יקח לשון עתיד במקום עבר. ומעשה זה היה לאחר שהוריד לוחות שניות.

פסוק ח
והיה כצאת משה כצאתו מן המחנה לשוב לאהלו.
יקומו כל העם ומתרגם יקומון כל עמא **ונצבו** מפני כבוד שכינה שיודעים שעתיד לירד פתח האהל.

פסוק י
וקם כל העם והשתחוו הוא שנאמר למעלה יקומו כל העם ונצבו, אלא מפני אריכות דברים שבנתים חזר וכתבו דוגמא ויאמר אברם ה' אלהים, ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע. ויאמר אליו לבן, ויאמר נקבה שכרך. ועוד הרבה.

פסוק יא
פנים אל פנים איני יודע אם הגבוה השפיל עצמו או השפל הגביה עצמו. אמר רבי יהושע כביכול הגבוה הרכין את עצמו, כדכתיב וירד ה' בענן, וזה היה מארבעים יום שלישיים והלאה.
ושב אל המחנה כאן פרש"י בי"ז בתמוז נשתברו הלוחות ובי"ח שרף את העגל ודן את החוטאים ובי"ט עלה וכו'. חז"ק שהרי בפי יתרו ובפרשת עקב פי' הוא שבי"ח עלה. לא ימיש מתוך האהל לבא אל המחנה.

פסוק יב
ראה אתה אמר אלי מה שקורין פרשה זו בשבת חולו של מועד לפי שהוזכרה בה שבת באמצע הרגלים ובמגלה פרש"י לפי שיש שם מצוות שבת ורגלים. ורמז חולו של מועד דכתיב את חג המצות תשמור שבעת ימים ולמדו מכאן איסור מלאכה בחולו של מועד במסכת חגיגה.
[**ראה אתה אמר אלי** תן לב להסתכל]
ואתה לא הודעתני שהרי אמרת ואדעה מה אעשה לך ולא גלית לי אם תשלח מלאך או אם תלך אתה.

פסוק יג
הודעני נא את דרכך מדותיך. ולפי המדות אדע אם טוב לנו שתלך עמנו אם לאו.
ואדעך אדעך עוד יותר ואדבק בך וע"י כך אהיה אהוב בעיניך ואמצא חן בעיניך.
וראה כי עמך הגוי הזה ובחר להם את הטוב להם.

פסוק יד
והנחתי לך אלך עמך לכבוש את הארץ עד שאניח לך מכל אויביך דכתיב והיה בהניח ה' לך מכל אויבך מסביב וגו'.

פסוק טו
ויאמר אם אין פניך הולכים מילוי דברים הוא למה שעצמו אמר ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי.

פסוק טז
[**ונפלינו** והיא מתיבות החסרות אלף].

פסוק יז
גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה שאמרת הודיעני נא את דרכיך, וכן עשה בקריאה י"ג מדות.

פסוק יח
ויאמר הראני נא את כבדך כמשמעו ראיית שכינה ממש.

פסוק יט
ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך גם זה מילוי דברים הוא למה שאמר גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה, ועל מה שבקש הראני נא את כבודך אמר לו לא תוכל לראות את פני. כששמע משה כך חשב בלבו ואמר שמא אין דעתו צלולה עמי ואינו רוצה להראות לי שום דבר ויאמר מיד הנה מקום אתי וגו' וראית את אחורי. וי"מ הראני נא את כבודך אינו רוצה לומר הכבוד ממש שהרי מצינו ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים, אלא ה"ק הראני נא את כבודך בכריתות ברית על מה שבקשתי ממך ונתרצית לי וכן עשה וכדכתיב **ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וגו'**. **אעביר** אכריז כמו ויעבירו קול במחנה.
כל טובי כל מדת טובי הן לצדיקים הן לרשעים. וקראתי בשם ה' לפניך פרש"י וכסדר שאתה רואה אותי מעוטף וקורא כו', הוא שכתוב בתחלת הקריאה וירד ה' בענן שנתעטף בענן כבודו, וכן הוא שמצינו עטוף בענן: בשומו ענן לבושו וערפל חתולתו.
וחנתי את אשר אחן לא נתרצה לכפר מכל וכל ולעיל קאי דקאמר ונפלינו אני ועמך וגו'.

פסוק כ
כי לא יראני האדם וחי אמר רבי שמעון התימני האדם כמשמעו וחי אלו חיות הקדש ומלאכי השרת. ומה שאמר ישעיהו ואראה את ה' היינו באספקלריה שאינה מאירה. אספקלריא מחיצה.

פסוק כא
ונצבת לשון עכבה.
על הצור הוא ראש ההר שהרי כתיב ונצבת לי שם על ראש ההר.

פסוק כג
וראית את אחרי תראה האורה והזוהר שמזהיר עוד אחרי עברי, אבל אור שלפני המתגבר והולך לא תוכל לראות.

פרק לד

פסוק א
ויאמר ה' אל משה פסל לך בליל כ"ט באב נאמר לו.

פסוק ב
[**ונצבת לי** התעכב].

פסוק ג
ואיש לא יעלה עמך בראשונים כתיב עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל ובאלו לא עלו שנבאשו ונתרחקו בחטאם.

פסוק ד
וישכם משה בבקר בעלות השחר של כ"ט באב.

פסוק ה
ויקרא בשם ה' הודיעו השם שילך בו עמו. ד"א הקב"ה קרא מה שכתוב אחריו, שכן כתיב למעלה וקראתי בשם ה' לפניך ונראים הדברים שיש טעם פסיק בין שתי ההזכרות.

פסוק ו
ה' ה' פרש"י קודם שיחטא ואחת היא לאחר שיחטא. פי' גבי עגל דהוא ע"ז שהקב"ה מצרף מחשבה למעשה, כתיב ביה ה' ה' אחת קודם שיחטא דהוא חייב מן ההרהור כמעשה כדכתיב גבי עבודת כוכבים למען תפוש את בני ישראל בלבם, אבל גבי מרגלים דלא מיחייבי בהרהור קודם למעשה רק לאחר מעשה כדכתיב און אם ראית בלבי לא ישמע ה', לא כתיב שם ה' אלא פעם אחת.
אל דיין ושופט כמו עד האלהים יבא דבר שניהם.
רחום מרחם על עניים ומצירים זו מדת רחמנות.
וחנון שייך אף לעשירים כמו שנאמר וצדיק חונן ונותן, יחנך בני, ויחנך.
ארך אפים לשון המתנה כמו וארכא בחיין יהיבת להון דדניאל ובלע"ז דישביטנ"ט, והלועז לונקאיר"ש טועה. **ארך אפים** אין אני ממהר ליפרע מן הרשעים אולי ישובו מעצמם ולצדיקים אני מאריך אפי ליפרע מהם ומגדיל אפי עליהם כדי לזכותם לחיי העולם הבא. ד"א **ארך אפים** לפי שכל זמן שארצה אקח נקמתי אבל בן אדם אינו ארך אפיים אלא ממהר הוא לנקום נקמתו שאם היום כאן למחר הוא בקבר.
ורב חסד כמו שמצינו מרובה מדת טובה ממדת פורעניות.
ואמת מאמת מה שאני מבטיח.

פסוק ז
נשא עון ופשע לשון משוא פנים דפורטנ"ט בלע"ז, נושא פנים לשבים.
ונקה לא ינקה לגמרי, אם לא ייטיבו מעלליהם.

פקד עון אבות שהרי משאו הכבד לאחד נוח לשנים והכבד לשנים נוח לג׳ שאם ילקה אדם על עונו אין העולם מתקיים, אלא הוא לוקה במקצת וזרעו לוקה במקצת והוא מדת שלש עשרה שגם היא לטובה. והא דכתיב לא יומתו אבות על בנים התם בב״ד של מטה והכא בב״ד של מעלה.

[**על שלשים ועל רבעים** כך דרכו של הקב״ה ליפרע מן האדם בדור רביעי לו, כדכתיב על שלשים ועל רבעים כלומר על השלשים מעט ועל הרבעים הכל לבערם מן העולם].

פסוק ח

וימהר משה לפי שהיה ירא שיאמר יותר על רבעים. וי״מ לפי שראה משה להקב״ה עובר והולך מלפניו והוא היה רוצה להתפלל לפניו קודם שיתכסה ממנו וכן אמרו רז״ל אימתי אדם שואל צרכיו מאת המלך בעוד שהמלך לפניו.

פסוק ט

אם נא מצאתי חן בעיניך ה׳ ילך נא ה׳ בקרבנו תרוייהו באל״ף דל״ת. כי עם קשה ערף הוא אתה אמרת כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה אדרבה כי על ידי כן שעם קשה ערף הוא אני מבקש שתלך אתה בקרבנו. ד״א **כי עם קשה ערף הוא** אע״פ ש**עם קשה ערף הוא** דוגמא וסלחת לעוני כי רב הוא. למה אני מבקש שתלך אתה בקרבנו וסלחת לעוננו הואיל ואין רשות למלאך לסלוח כדכתיב כי לא ישא לפשעכם והעם קשה עורף וחוטא טוב שתלך אתה ותסלח ראשון ראשון.

ונחלתנו והנחלתנו את הארץ אשר נשבעת דוגמא אלה ראשי האבות אשר ינחלו את בני ישראל שהוא כמו ינחילו.

פסוק י

הנה אנכי כרת ברית שאלך עמכם, וממה שאמרת ובמה יודע איפא כי נפלינו אני ועמך, תשובה לדבר נגד כל עמך אעשה נפלאת. ד״א הנה אנכי כרת ברית עמך, הוא שנאמר בסוף הענין כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל שצריכים היו ברית חדשה על ידי שהפרו ברית ראשונה והם התנאים הכתובים מתחלת שמר לך. וכמו שהזכיר בפרשת משפטים את חג המצות תשמור, ככה הזכירו כאן לפי שהוא זכר לכי בו יצאת ממצרים גם הזכיר כאן פטר רחם שגם הוא זכר ליציאת מצרים.

כי נורא הוא הוא קירון פנים שנאמר בו ויראו מגשת אליו.

פסוק יא
שמר לך את אשר אנכי מצוך היום הראשונות מחלתי, אבל מהיום והלאה תשמור את אשר אנכי מצוך היום.

פסוק יז
אלהי מסכה כמו העגל, וה"ה לשאר עניני עבודת כוכבים. חזר בו לפי שהתיכו זהב ועשו עגל וכן משמע לשון מסכה.

פסוק יח
את חג המצות, וכל פטר רחם, וביום השביעי, וחג השבועות וחג האסיף ראשית בכורי אדמתך. כל המצות הללו אות וסימן הם שאנחנו עבדיו של הקב"ה שאנו באין לפניו במועד ומביאין לו דורונות להקביל פנים כדרך שעושין למלכים ולכך הזהיר מצות אלו על הברית שהיה כורת.

פסוק יט
כל פטר רחם לי למעלה כלל כל בהמה וכאן חזר ופרט באיזו בהמה נוהג דין בכורה.

פסוק כ
ופטר חמור תפדה חז"ק אמאי שנאו.
ולא יראו פני ריקם הזכרים הנראים שהם (ופניהם) ובניהם שלי לא יראו בלי דורון במקדשי, אך יביאו קרבנות.
ולא יראו פני ריקם פירש"י ולפי מדרש הברייתא מקרא יתר הוא ומופנה לג"ש, וכן פי' מריקם ריקם דגבי עבד כתיב לא תשלחנו ריקם.

פסוק כא
ששת ימים תעבד חזר בו בשביל בחריש ובקציר.

פסוק כב
וחג שבעת בשביל בכורי קציר חטים.
וחג האסיף בשביל תקופת השנה.

פסוק כג
שלש פעמים חזר בו בשביל ולא יחמוד איש את ארצך.

פסוק כד
כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבלך הואיל ועת רצון הוא ארחיב את גבולך על מה שנתתי לאברהם והוא ארץ סיחון ועוג כי לא נתתי לו רק מהירדן והלאה ולכך **לא יחמד איש את ארצך** זאת שהרחבתי לך, אע"פ שתעבור את הירדן לרגל והערים

תשארנה מאין יושב, שיאמרו הרי אותם שהוחזקו כבר הורישם הקב"ה מפניהם כ"ש שלא נוכל לכבוש את ארצם מאחר שעסוקים במצותיו.

פסוק כה

לא תשחט על חמץ דם זבחי פירש"י אזהרה לשוחט או לזורק או לאחד מבני החבורה. כדתניא בפי' תמיד נשחט השוחט את הפסח על חמץ עובר בלא תעשה אימתי בזמן שיש לשוחט או לזורק או לאחד מבני חבורה. שנאו ע"י שלא הזכיר למעלה בפי' זבח חג הפסח.

ולא ילין לבקר למעלה בפרשת משפטים הזהיר על האמורים, וכאן הזהיר על הבשר עצמו.

פסוק כו

ראשית בכורי שנאו כאן בשביל שלמעלה לא פירש ארץ שבעה עממים וכאן פירשו.

לא תבשל גדי בחלב אמו לא תניחנו עד שיגמור גדולו בחלב אמו, אלא בראשית גידולו תביאנו. דוגמא ראשית בכורי אדמתך תביא וגו', פי' משעה שמתבכרת תביאנו ולא תאחר עד גמר הפירות. בשול לשון גמר כמו הבשילו אשכלותיה ענבים.

פסוק כז

על פי הדברים האלה שלא ללכת אחרי אלהים אחרים שלא לכרות ברית ליושב הארץ ושלא להתחתן בם, ולעלות לרגל ולעשות מצותי כרתי אתך ברית.

פסוק כח

ויהי שם עם ה' במ' יום שלישיים מעלות השחר של כ"ט באב עד עלות השחר של עשרה בתשרי. וא"ת מניין היה משה יודע אימת היה יום ואימת היה לילה והלא הם שוים למעלה, כדכתיב ונהורא עמיה שריה, ואומר גם חושך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה, אלא כשהקב"ה מלמדו תורה שבכתב יודע היה שהוא יום וכשלמדו תורה שבעל פה יודע היה שהוא לילה, ועוד כשרואה לבנה כוכבים ומזלות כורעים ומשתחוים לפני הקב"ה יודע היה שהוא יום, וכשרואה חמה כורעה ומשתחוה יודע היה שהוא לילה.

ויכתב על הלחת הקב"ה כתב, והעדות בפרשת עקב. ועוד שכתוב לעיל וכתבתי על הלוחות.

פסוק כט

ויהי ברדת משה ביום השלשי בשבת עשרה בתשרי לאחר מ' יום שלישיים.

ושני לחת העדת מה שחסר כאן הוא עשיית הארון שעשה משה פי' הכתוב בפרשת עקב, ובו היו עד אחד בניסן כשנמשח המשכן וכל כליו ונתנו בארון שעשה בצלאל. **ומשה לא ידע כי קרן עור פניו** כשנתן הקב"ה את ידו ע"פ המערה שהיה בה משה כדכתיב והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור ושכותי כפי עליך עד עברי, וכתיב ויעבור ה' על פניו, משם זכה לקרני ההוד ומה שזכה בלוחות אחרונות ולא בראשונות היינו ע"י שהראשונות נתנו לעין כל ברעמים וקולות ואש, ובאלו כתיב גם איש אל ירא בכל ההר וגו', ומאחר שהראשונות נתנו בקולות וברקים וענן ולפידים והללו נתנו בחשאי. אלולי קרני ההוד היה פתחון פה לאומות לומר לא נתנו לוחות אחרות ולא היו מאמינים שנתנה לו הקב"ה. ד"א לפי שרצו להעמיד להם מנהיג במקום משה הראה להם הקב"ה שהוא מלא מזיו שכינתו על פיו, ואין להעמיד אחר במקומו.

פסוק ל

ויראו מגשת אליו לפי פשוטו מתחלה כשראוהו ויראו מגשת אליו, כסבורים שהוא מלאך.

פסוק לא

ויקרא אליהם משה כשקראם והכירוהו לקולו אז ידעו שהוא משה.
וישבו אליו מדקאמר וישובו משמע כשראוהו בתחלה חזרו לאחוריהם.
וידבר משה אליהם ולא היו ניזוקים בעוד שהיה מדבר אליהם.

פסוק לב

את כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני כל המצות שנאמרו במ' יום ראשונים ובמ' יום אחרונים וכל המצוות שנצטוו ישראל נאמרו מניסן שבו יצאו ישראל ממצרים עד עשרים באייר בשנה השנית, אבל התורה מגלה נתנה שלפי שהיה משה שומע המצות מפי הקב"ה היה כותב כל אחת ואחת במגלתה לעצמה, וכשבא ליפטר מן העולם סידר ספר תורה וקבע בו הפרשיות עד היום הזה לפי הסמוכין הראויין להם כמו שדרשו רבותינו.

פסוק לג

ויכל משה מדבר אתם וגו'

פסוק לד

ובבא משה לפני ה' וגו' כשהיה הדבר נדבר עם משה או כשהיה משה עצמו מדבר עם ישראל לא היה נותן המסוה על פניו, משום והיו עיניך רואות את מוריך. ומוריך

משמע מהקב"ה לגבי משה וממשה לגבי ישראל אבל כשלא היה עומד לפני הקב"ה ולא היה מדבר עם ישראל אז היה נותן המסוה, כדכתיב והשיב משה את המסוה, כדי שלא יראו תמיד קידוש קירון פניו ויהיה דומה להם שהוא חול והוא היה מזיו שכינה, ועוד שלא יזונו עיניהם מזיו שכינה.
מסוה מגזרת סותה ואין בו יסוד רק סוה. שלימא סדרא דפרשת כי תשא

פרק לה

פסוק א

ויקהל משה את כל עדת כשירד מן ההר.
אלה הדברים שאני רוצה לומר לכם, היא מלאכת המשכן וכליו, **צוה** הקב"ה לעשותם.

פסוק ב

ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי, שבת שבתון לה' כשם שהמשכן לה' כך שבת לה', ואין לדחותה בשביל מלאכת המשכן. **ששת ימים** חזר בו בשביל אלה הדברים דקאמר דקאי אמלאכת המשכן.

פסוק ג

לא תבערו אש פירש"י יש מרבותינו אומר הבערה ללאו יצאת וכו'. כלומר הבערה שיצאת מכלל לא תעשה כל מלאכה דשבת ללאו יצאה להוציאה מחומר שאר מלאכות וללמד עליה שאינה לא בכרת ולא במיתה אלא בלאו דברי ר"י, ר' נתן אומר לחלק יצאת כלומר לומר לך מה זו מיוחדת שהיא מאבות מלאכות הנעשות במשכן וחייב עליה הכתוב בפני עצמה במשכן שפרט בה לבדה, אף כל שהיא אב מלאכה אם עשאן הרבה בהעלם אחת חייב על כל אחת ואחת. וכל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. כך פירש"י בעלמא.**לא תבערו אש** לפי פשוטו הזהיר על הבערה יותר משאר מלאכות לפי שאינה נראית מלאכה, אבל נזמן הכל מערב שבת ונבעיר בפחמין בשבת כדי לעשות בזהב ובכסף ובנחשת מיד אחר השבת. ד"א פן יאמרו הרי למעלה בפרשת בא אסר לנו ביום טוב כל מלאכת עבודה אך התיר מלאכת אוכל נפש, כמו כן בשבת מלאכת אוכל נפש תהיה מותרת לכך נאמר **לא תבערו אש**, אפי' לאפות ולבשל כי האש צורך הוא לכל מאכל.

בכל משבתיכם אבל במקדש מותר לעשות.

פסוק יא
את בריחו כתיב, בריחיו קרי.

פסוק יז
את עמדיו ואת אדניה כל דבר שאין בו רוח חיים פעמים נקרא לשון זכר ופעמים לשון נקבה, דוגמא המחנה האחת והכהו, רוח גדולה וחזק, תאכלהו אש לא נופח, והרים ממנו בקומצו מסולת המנחה, בית צדיק חוסן רב ובתבואות רשע נעכרת. ואפי' בדבר שיש בו רוח חיים מצינו ואם בהמה אשר יקריבו ממנה כל אשר יתן ממנו. ד"א **עמדיו** קאי אקלעים, ואת אדניה קאי אחצר.

פסוק כב
ויבאו האנשים על הנשים לשלול מהן תכשיטיהם לעשות מלאכת המשכן כדמפרש והולך. ד"א **על הנשים** עם הנשים, דוגמא על שדה הארץ יחשב, על פרשה ישרף, על עולת התמיד.

חח באזן.

נזם באף. טבעת באצבע.

כומז בזרוע.

פסוק כד
[**כל מרים** ואפי' אינם בני עשרים או יתרים על ששים].

פסוק כז
והנשאם הביאו כשעלו ישראל ממצרים כל איש שאל לפי מעלתו. את אבני השהם שתים שהיו לאפוד הביאו כל הנשיאים ביחד לפי ששמות כל השבטים כתובים בהם. **ואת אבני המלאים** שהיו לחשן הביאו כל אחד אבן אחת לחתום בה שם שבטו וגם שמן המשחה הביאו שהוא קדש הכל. ומשחה לשון גדולה, על שם שהיו מושחין ממנו המלכים והכהנים גדולים. וגם הקטורת שנקטר על מזבח הזהב ואותו שנקטר לפני ולפנים.

פסוק כח
למאור הלמ"ד בשו"א.

פסוק לד
ולהורת לאחרים.

פרק לו

פסוק ה
מדי העבדה המ"ם יתרה, כמו מכל מלמדי השכלתי.

פסוק ו
ויעבירו קול במחנה ויכריזו, כמו מעבירים עם ה'. מכאן אמרו רבותינו לאסור הוצאה בשבת מרשות לרשות. וגמריה העברה העברה מיום הכפורים כתיב הכא ויעבירו קול במחנה, וכתיב התם והעברת שופר תרועה, מה להלן יום אסור אף כאן יום אסור.
אל יעשו עוד מלאכה וכתיב ויכלא העם מהביא מכאן סמכו רבותינו שהבאה מלאכה היא.

פסוק ז
[והותר נדבו והותירו הרבה].

פסוק ח
את המשכן עשר יריעת בתחלה עשו עשר יריעות האהל ואחר כך הבנין לתת בו את החביב על הכל, ואחר כך כל תכשיטי קדש כל החביב קודם ואחר כך מחיצות סביב חצר הבית.
כרבים מעשה חשב בעשר יריעות הנראות מתוך חלל המשכן כתיב כרובים מעשה חושב תעשה אותם, אבל העשתי עשרה שלא היו נראות למעלה מפני מכסה האילים ולא למטה מפני העשר יריעות לא עשו בהן ציורין.

פסוק כט
והיו תואמם, ויחדו יהיו תמים, והיו שמנה ה"ג, ותיבת יהיו דגבי יחדו לשון הווה הוא, כמו יביאון אל משה, ישפוטו הם, יקומו כל העם, ע"פ ה' יחנו ועל פי ה' יסעו.

פסוק לו
ויעש לה ארבעה עמודי שטים כבר פי' בפרשת תרומה מפני מה קבע הכתוב ארבעה עמודים לפרכת והי' לפתח המשכן.

פסוק לח
וצפה ראשיהם וחשקיהם זהב הוא שפרש"י בפרשת פקודי אפילו דברים שלא אמר לו רבו.

פרק לז

פסוק כז
על שתי צלעתיו על שני צדיו כפל מלת הוא.

פסוק כט
ויעש את שמן המשחה חז"ק למה נקבע כאן פס' זה הואיל וממנו עתיד למשוח כל כלי המשכן ועדין לא נגמר מלאכת מזבח העולה והכיור ושאר כלים.
קטרת הסמים טהור שצריך טהרה כדכתיב זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח.

פרק לח

פסוק ח
במראת הצבאת לשון ראיה פי' היה נתון בין אהל מועד ובין המזבח משוך מעט כלפי צפון כדי שתראנה אותו הנשים הצובאות ויהיה נזכר להם שמשם משקים את הסוטות כדכתיב בפרשת סוטה מים קדושים בכלי חרס, ומתרגמינן מי כיור במאן דחסף. ולפי פרש"י **במראת הצבאת** כמו ממראות בי"ת במקום מ"ם, דוגמא והנותר בבשר ובלחם.
אשר צבאו פתח אהל מועד להתפלל ולשמוע תושבחותיו והלוליו של הקב"ה מפי הכהנים והלוים.

פסוק טו
מזה ומזה אשני פסוקים קאי אל הכתף, ולכתף השני שהם מזה ומזה לשער החצר.
שלימא סדרא דפרשת ויקהל

פסוק כא
אלה פקודי המשכן ואיזה משכן **משכן העדת** שלא תטעה במשכן אחר, כגון משכן קרח וכיוצא בו, אומר לך כאן שהוא **משכן העדת** שהלוחות שוכנות בו.

פסוק כב
ובצלאל בן אורי בן חור וגו'. פרש"י אפילו דברים שלא אמר לו רבו כו' כגון צפוי ראשי העמודים.

פסוק כד
ויהי זהב התנופה על שם שהמנדבו מניפו בטלטולו כשנותנו לגזבר נקרא תנופה.
תשע ועשרים ככר וגו' כי מעיינת ביה שפיר תמצא סכום זהב של כל מלאכת המשכן עולה לאלף וארבע מאות וחמשים ושש ליטרין ועשרים פשיטים מפשיטים זהב.

פסוק כה
וכסף פקודי העדה פירש לך הכתוב מה נעשה בכסף ובנחשת לפי שהכסף היה כפורים ועל האדן היה המשכן עומד ועוד שהרבה כלים נעשו מהכסף ומהנחשת

אבל בזהב לא פי' לפי שלא נעשה ממנו כלי שלם רק המנורה והכפורת אך צפו ממנו כגון הקרשים והארון ומזבח הפנימי והשלחן והבדים.
מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים הם י"ב אלף וע"א מנה של חול שהן משקלות שקורין מרקי"ש.

פסוק כו
בקע לגלגלת מחצית השקל כשיבוקע השקל הרי הוא לחצאין וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבכסף זה די לצורך כל מלאכת הכסף שבמשכן כמו שמפרש הכתוב לפיכך צוה שיעור זה.

פסוק כז
את אדני הקדש ואת אדני הפרכת שהיו מאה כיצד לארבעים ושמונה קרשים שבמשכן הוצרך תשעים וששה אדנים שני אדנים תחת הקרש האחד, ודי לפרכת הרי מאה.

פסוק כט
ונחשת התנופה שבעים ככר ואלפים ודי' מאות שקל הם שמונת אלפים וחמש מאות וצ"ב מנים חול שקורין מרק"ש.

פסוק ל
ויעש בה מאותה תנופה. **בה** במקום ממנה כמו שפרשתי גבי מראות הצובאות.
את אדני פתח אהל מועד ששים וחמשה ככרי נחשת עשו ששים וחמשה אדני נחשת לכל החצר סביב ולמסך פתח המשכן ככר לאדן, ומן החמשה ככרים הנותרים והאלפים ודי' מאות שקל עשו מזבח הנחשת וכליו ואת יתדות המשכן והחצר. חז"ק הרי שייר לפרש כאן קרסי נחשת לעשתי עשרה יריעות והמקבות לתקוע בה את היתדות לפי מה שפרש"י בסוף פרשת תרומה. אבל אין לתמוה מן הכיור כמו שפרש"י בסוף פרשת ויקהל. אל יעלה על לבב אנוש לומר שלא נדבו זהב וכסף ונחשת אלא מה שכתוב כאן, כי הרבה יותר ממה שכתוב כאן נדבו אלא כתב לך מן הזהב את שהוצרך למלאכת הזהב והמותר נתנו באוצר לכל צרכי קדש וצבור וכן עשו מן הכסף ומן הנחשת. ואי אפשר לומר שנדבו בצמצום מה שהוצרכו, וגם א"א לומר שמנה בני תשע עשרה ובני ששים ואחת ובני שבעים ובני שמונים שנה שלא היו במנין ששים רבוא ולא נדבו, שהרי כתיב כל מרים תרומת כסף ונחשת, דמשמע

כל הרוצה לתרום יהיה תורם אפילו אינם בני עשרים או יתרים על ששים דמי איכא למימר שלא הביאו אלא בקע לגולגלת אלא ודאי נדבו והותירו הרבה כדכתיב והותר.

פרק לט

פסוק א
עשו בגדי שרד וגו' כל בגד ובגד ממין אחר כיצד לארון הקדש ולשולחן הפנים ולמנורה ולמזבח הזהב ולכל כלי השרת שבקדש לכל אחד מהם בגד תכלת ולמזבח העולה בגד ארגמן, וללחם הפנים ולכלי השלחן בגד תולעת שני כמו שמפורש בפרשת במדבר.

פסוק ו
ויעשו את אבני השהם לשון תקון כמו וימהר לעשות אותו.

פסוק טז
על שני קצות החשן ה"ג, ובפרשת ואתה תצוה אל קצות החשן.

פסוק כא
ולא יזח החשן לשון הווה אינו"ן איוו"ט אט"י בלע"ז.

פסוק כח
פארי המגבעת פי' רב האיי גאון ז"ל כמין כפתור הוא בראש המצנפת.

פסוק לב
ותכל כל עבדת פי' רבותינו בעשרים וחמשה בכסלו כלתה, וכן יסד הפייט בקרובץ של פורים.

פסוק לז
את המנרה הטהרה על שם שלא היה מזין עליה שום דם.
נרת המערכה על שם יערוך אותו אהרן ובניו, אי נמי על שם שמאירות על מערכת לחם הפנים.

פסוק לט
ואת שמן המשחה חז"ק איך נקבע כאן כמו שאמרנו למעלה בפרשת ויקהל.

פסוק מ
את מיתריו ויתדתיה דוגמא את קלעי החצר את עמודיו ואת אדניה.

פסוק מב
כן עשו בני ישראל את כל העבדה תנן התם במסכת סוטה משנבנה בית המקדש ראשון נגנז אהל מועד את קרסיו קרשיו בריחיו עמודיו אדניו והיכן אמר רב חסדא תחת מחלות של היכל.

פרק מ

פסוק ג

וסכת על הארן. לשון מסוכה ומחיצה כמו הנני סך את דרכך.

על הארן. אצל הארון דוגמא "על שדה הארץ יחשב", "על המערכת", "על הגמלים".

פסוק יז

ויהי בחדש הראשון בשנה השנית למנין יציאת מצרים אבל בעלמא לשנות עולם מתשרי מנינן.

פסוק לה

ולא יכל משה לבא אל אהל מועד בשעת הקמתו **כי שכן עליו הענן** מיד, להראות חבתו של הקב"ה על ישראל. אלא אחרי כן היה מסתלק הענן מתוך האהל ושוכן על הארון כדכתיב ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת, ואז בא משה והוא שנאמר ובבא משה אל אהל מועד וגו', וכן אתה מוצא בבית עולמים, ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה', בשעת השלמת מלאכת הבית היה הקב"ה מקדשו בענן ואחר כך היה מצמצם שכינתו על הארון בין הבדים.

פסוק לח

לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם מה שפרש"י בכל מסע שהיו נוסעים כו'. היינו בכל חנייה שהיו חונים כמו שפירש הוא בסמוך, אלא פירש לך לישנא דקרא. **חסלת פרשת פקודי. סליק ספר שמות בעזרת השם.**

ויקרא

פרק א

פסוק א

ויקרא אל משה. לפי שאמר למעלה בסוף הספר וכבוד ה' מלא את המשכן ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו' הוצרך לקרותו וליתן לו רשות להכנס, ולפיכך כתב ויקרא אל משה. וכן הפירוש ויקרא כבוד ה' הנזכר למעלה אל משה מאהל מועד וידבר אליו. וכן מצינו בתרגום ירושלמי והוה כיון דאשלים משה למקמא ית משכנא ורבי יתיה וקדיש יתיה וית כל מנוהי וחשב משה בליביה ואמר טורא דסיני דבעיר רבוייה רבוי שעה וקדושיה קדוש שעה לא סליקית לגויה עד זמן דאתמר לי מן קדם ה' ברם משכנא דרבויי רבוי דלעלם וקדושיה קדוש עלם דינא הוא דלא ניעול לגויה

עד זמן דיתמר לי מן קדם ה' ואכלי דבורא דה' למשה וכו' וכשהיה הוא בתוך האהל היה שומע הקול בא לו מבין שני הכרובים כדכתיב בסוף פרשת נשא.
אליו פרש"י יכול ישמעו קול הקריאה ת"ל קול לו קול אליו. כלומר בפרשת נשא כתיב וישמע את הקול מדבר אליו היה יכול לומר מדבר לו ואומר מדבר אליו ללמדך שאליו לבדו היה נמשך הקול כך פרש"י בריש יומא (ד:).
לאמר כפל לשון הוא לוידבר, כמו שפירש בפרשת נח דוגמתו.

פסוק ב

דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם.
אדם לרבות גרים, שהם מקבלים ברית כישראל ולרבות אפי' א"י ואע"ג דאדם משמע כאן ישראל מיהו מדכתיב אבתריה מכם דמשמע מכם ולא מאומות אחרות והוי מעוט אחר מעוט, ואין מעוט אחר מעוט אלא לרבות א"י. וכן אמרינן בעלמא איש איש לרבות א"י שנודרים נדרים ונדבות כישראל.
כי יקריב לאחר שהוקם המשכן פי' לך איך ישרתוהו עבדיו בביתו.
מכם ולא כולכם להוציא את האפיקורסים שאינם מקבלים ברית כישראל.
מכם בכם חלקתי ולא באומות. דאפילו א"י רשע גמור מקבלים ממנו קרבן כדי לקרבו תחת כנפי השכינה. אדם כי יקריב סרסהו אדם מכם כי יקריב.
כי יקריב כי יקדיש.
קרבן לה' - כלל, **מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן** - פרט, **תקריבו את קרבנכם** - חזר וכלל אין בכלל אלא מה שבפרט להוציא חיה דאינה נקרבת לפי שלא היתה בכלל ברכה במעשה בראשית מפני הנחש שהיה ראוי לקללה והמביאה עובר. ד"א למדנו מכאן ענותנותו של הקב"ה, שלא הטריח בניו אלא בדבר המצוי בידם וזשה"כ עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך וגו'. ד"א מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן ולא מן האדם ולפי שהכנענים שורפים את בניהם ובנותיהם לגבוה, נאמר פסוק זה.

פסוק ג

אם עלה קרבנו שהתנדב בלשון זה, פתח הכתוב בעולה לפי שהיא מעולה ועולה כולה למעלה.
יקריבנו יקדישנו, ואומר זה הקדשתי לגבוה.

אל פתח אהל מועד יקריב אתו שלא יאמר המקריב לכהן לך וקח בביתי הבהמה שהתנדבתי ועשה אותה קרבן דאין זה דרך כבוד למעלה.
לרצנו לפי שקרבן נדבה הוא זה נאמר בו לרצונו אבל בשאר קרבנות אין כתיב לרצונו הואיל ולפעמים הם באים חובה.
לפני ה' וסמך אעפ"י שסמך בחוץ יחזור ויסמוך בפנים.

פסוק ד

וסמך ידו. לפי הפשט כך מנהג בני אדם כשרוצים להתחיל ולהתעסק בשום מעשה היו מזמינים עצמם לעשותו בענין הנחת יד עליו.
ידו. ולא יד בנו ועבדו ושלוחו.
ידו על ראש. ולא ידו על גבי ידו.**ידו על ראש**. ולא על צואר.
על ראש העלה פרש"י להביא עולת חובה וכו'. כדאיתא בתו"כ מה עולת נדבה טעונה סמיכה אף עולת חובה טעונה סמיכה, שהרי נאמר עולה אחת עולת נדבה ואחת עולת חובה, לומר זו וזו טעונה סמיכה. שהרי נאמר עולה אחת עולת בקר ואחת עולת צאן, נאמר זו וזו טעונה סמיכה. ודוקא עולת יחיד טעונה סמיכה אבל עולת צבור ושל נשים ושל א"י אינן טעונות סמיכה וכולן טעונות נסכים ואפי' של א"י כדתניא א"י ששלח את עולתו וכו'.
לכפר עליו. לשון כופר להיות הקרבן כופר העונש אשר עליו.
עליו. בשבילו דוגמא "כי עליך הורגנו כל היום" (תהלים מד,כג), "כי עליך נשאתי חרפה" (תהלים סט,ח).

פסוק ה

וסמך ושחט הבעלים, לשמש בו לפני בוראם עד קבלה ואילך שמצוה על הכהונה.**וסמך ושחט** מה סמיכה בטהורים, אף שחיטה בטהורים. **וסמך ושחט** במקום שסומכין שוחטין **וסמך ושחט** תיכף לסמיכה שחיטה.
את בן הבקר לשון בחרות, להוציא זקן יותר מדאי וחולה משום הקריבהו נא לפחתך.
את בן הבקר לפני ה' ואין השוחט לפני ה' שמעון התמני אומר מניין שתהיה ידו של שוחט לפנים מן הנשחט ת"ל את בן הבקר לפני ה'.
בני אהרן. שלא יהיו זקנים מרתתים, כמו שאמרו רבותינו מאימתי כהן פסול משירתת.

אהרן דומיא דאהרן שאינו בעל מום, **הכהנים** ולא חללים יצאו בעלי מומין וחללים.

פסוק ו

והפשיט את העלה לפי שמצינו בפרים ושעירים הנשרפים שכולם נשרפים עור ובשר ופרש, כתיב בעולה אעפ"י שנשרפת שהיא טעונה הפשט. [ונתח אתה דרך הקרבנות לנתחם].

פסוק ז

עצים על האש ולא אש על גבי עצים.

פסוק ח

וערכו בני אהרן בבן הבקר שהוא בהמה גסה כתיב וערכו אבל בצאן שהיא בהמה דקה כתיב וערך.

פסוק ט

וקרבו וכרעיו ירחץ. לפי שהיא באה על שלחנו של מלך, אבל פרים ושעירים הם נשרפים חוץ אין הקרב והכרעיים טעונים רחיצת מים.

ירחץ במים. רחיצה האמורה גבי אדם מתרגמינן "יסחי" לפי שהוא לשון טבילה בחוץ כמו כאשר יפרש השוחה לשחות, אבל רחיצה האמורה בקרבנות מתרגמינן "יחליל" פירוש יוציא מהן הפרש וישארו חלולים.

ירחץ במים. יכול מה רחיצה האמורה להלן ארבעים סאה אף רחיצה האמורה כאן תהא טעונה ארבעים סאה תלמוד לומר **מים** - כל שהוא.

את הכל. לרבות עצמות וגידים קרניים וטלפים וצמר שבראש הכבשים ושער שבזקן התישים בזמן שהם מחוברים.

פסוק י

ואם מן הצאן קרבנו להוציא את הגזול.

מן הכשבים או מן העזים להוציא את הכלאים.

פסוק יא

ושחט אתו וגו' אותו בצפון ואין העוף והשלמים והבכור והמעשר והפסח בצפון.

על ירך המזבח אצל צדו של מזבח כמו וסכות על הארון.

ירך המזבח צפנה שיהא ירך המזבח בצפון והיכן פניו בדרום למדנו שהכבש בדרום.

צפנה לפני ה' שיהא כל הצפון כולו פנוי ואף אבן הבקר דלעיל קאי להיות שחיטתו בצפון, דהא נמי כתיב ביה לפני ה' ואם שחטו בדרומו של מזבח אין זה לפני ה' לפי שרוב המזבח וכבש שלו בדרום קיימי ולא מיתחזי ליה אפיתחא דהיכלא אבל

כששוחטו בצפון שהוא פנוי מכל ואינו מקום דריסת רגלי הכהנים שהרי הכבש בדרום הרי הוא כנגד ההיכל וזהו לפני ה'. וכי קבע מקום לשחיטה לקדשי קדשים קבע, כדכתיב במקום אשר תשחט את העולה תשחט את החטאת וכתיב כי כחטאת האשם שהרי עקר זביחתם לשמים אבל קדשים קלים אין קבע מקום לשחיטתם הואיל ואין עקרן כל כך לשמים.

פסוק יב

ונתח אתו שלא תאמר בבן הבקר שהוא בהמה גסה צריך נתוח אבל בהמה דקה לא קמ"ל. אבל להפשט לא צריך קרא דפשיטא לן שצריכה הפשט כגסה.

פסוק יג

והקריב הכהן את הכל זו הולכת אברים לכבש.

פסוק יד

ואם מן העוף. ולא כל העוף פרט למחוסר אבר.

העוף עלה. ואין העוף זבח שלמים.

העוף עלה קרבנו. היחיד מביא עוף ואין הצבור מביאין עוף.

והקריבו. לרבות שהיא באה נדבת שנים.

מן התרים. אפילו גדולים ולפי שהתור משמת בן זוגו אינו מזדווג לזוג אחר.

או מן בני היונה. ולא גדולים לפי שהיונה פותה אין לב לה, אם מת בן זוגו מזדווגת ליונה אחרת לפיכך אין בהם כשרים אלא הקטנים. ולפי ששתי עופות אלו רדופים מכל שאר עופות בחר בהם הקב"ה.

פסוק טו

ומלק בעצמו של כהן לפי שהוא בראשו של מזבח אבל לא בסכין כדכתיב כי חרבך הנפת עליה ותחללה. ומה מליקה האמורה להלן ממול עורף אף כאן ממול עורף.

ראשו והקטיר מה מצינו הקטרה הראש בעצמו והגוף בעצמו אף מליקה הראש בעצמו והגוף בעצמו, ע"י שחיטת שני סימנים כדי לקיים מצות הבדלה.

ונמצה דמו דם כולו, הא כיצד הראש אחוז בגוף ע"י שלא נחתך לגמרי ומוצה משניהם וקים לן כל המעכב בשחיטה כגון העור אינו מעכב בהבדלה.

ונמצה דמו על קיר המזבח ע"י שדמו מועט אם יקבלנו במזרק לא יוכל ליקח ממנו להזות לכך מולק בראש המזבח כדי שימצה מיד על המזבח.

פסוק טז
אל מקום הדשן חנינא בן אנטיגנוס אומר שתי בתי דשנין היו שם הא' למזרח של כבש וא' למזרחו של מזבח. של מזרחו של כבש שם היו נותנין מוראות העוף ודשן המזבח הפנימי ומנורה, ושל מזרחו של מזבח שם היו שורפין פסולי קדשי קדשים ואמורי קדשים קלים.

פסוק יז
לא יבדיל לפי שהוא קטן ואם יבדיל יהיו הנתחים קטנים ואינן ראויין להביא לפני המלך.

פרק ב

פסוק א
ונפש כי תקריב היחיד מביא מנחת נדבה ואפילו כהן משוח ואין הצבור מביאין מנחת נדבה.
מנחה לשון דורון.

פסוק ב
והביאה. וי"ו ה"א נקודים בסגול.
אל בני אהרן. בעזרה הואיל ומביאה בעזרה סלת ואינה מתוקנת אינה צריכה הגשה למזבח דמוכחה מילתא שלשם שמים הביאה. אבל אותן הבאות אפויות כגון מחבת מרחשת מאפה תנור ורבוכה צריכה הגשה למזבח כדי להראות שלצורך המזבח אפאן שלא יתראה כאדם המתקן לעצמו כל הסעודה ואח"כ שולח מנות לרעהו.
וקמץ משם. פרש"י זהו קומץ כמשמע לשון העברית, פרש"י כך לפי שמצינו במקום אחר קומץ כמשמע לשון גומא בלשון תרגום כדכתיב באחת הפחתים ומתרגמינן בחדא מן קומציא.
מלא קמצו כיצד חופה שלש אצבעות על פס ידו וקומץ במחבת ובמרחשת ומוחק בגודלו מלמעלה ובאצבע קטנה מלמטה וזו היא אחת מעבודות קשות שבמקדש.

פסוק ד
חלות מצת בלולת ואין הרקיקים בלולים.
ורקיקי, משחים ואין חלות משוחות.

פסוק ה
[**בלולה בשמן** לשון דבר מעורב].

פסוק ח
והבאת. לרבות את העומר וכן הוא אומר והבאתם את עומר.
והקריבה. ולא מנחת נסכים ומנחת כהנים ומנחת כהן משוח ושתי הלחם ולחם הפנים.

פסוק ט
והרים. מה הרמה האמורה להלן בקומצו אף כאן בקומצו.
אשה ריח ניחח. נאמר בעולת בהמה ריח ניחוח, וכן בעולת עוף ובמנחה ריח ניחוח, ללמדך אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים.

פסוק יב
תקריבו אתם לה' בעזרה לתנופה אבל לא לקרבן מזבח.

פסוק יג
במלח ולא במי מלח.
תמלח כדינו ושיערו רבותינו כשיעור קדרה. [על כל קרבנך עם כל קרבנך].

פסוק טו
ושמת עליה לבנה מנחה היא לרבות מנחת יום שמיני ללבונה.

פסוק טז
מגרשה הגימ"ל נקודה בחיר"ק.

פרק ג

פסוק א
ואם זבח שלמים לי' תשלומין שמשלם את נדרו.

פסוק ב
וסמך ידו על ראש קרבנו ולא על ראש הבכור והמעשר והפסח ולא על זבחי שלמי צבור אבל טעונים נסכים, ותנופה חיים ושחוטים כמפורש בפי אמור.

פסוק ג
והקריב מזבח השלמים וגו' לא כתב רחיצת קרב וכרעים בשלמים לפי שיש לבעלים חלק בהם וכל אחד יתקן חלקו כרצונו.
את החלב לשון טוב ושבח וכן משמע התרגום תרבא לשון רבוי וגדולה כלומר מה שהבהמה משתבחת.

פסוק ה
על העלה לפי פשוטו עם העולה כמו ויבואו האנשים על הנשים על שדה הארץ יחשב.

העלה המבוררת היא עולת התמיד.

פסוק ז
אם כשב להביא פסח לאליה כשלמים דכתיב גבי פסח מן הכבשים.

פסוק ט
חלבו האליה למעלה נקראת חלב ולא לאכילה דכתיב כל חלב שור וכבש משמע חלב השוה לשור כבש ועז יצא חלב האליה שאינו שוה בכולם.

פסוק יב
ואם עז קרבנו כל פרשה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא בשביל חדוש שנתחדש בה ולפי שלא תהא העז טעונה דין האליה הפסיק הענין ושנה בו.

פסוק יז
כל חלב לה', **חקת עולם**. בזמן בית עולמים שחלב הקרב אסור.
לדרתיכם אף בזמן שאינו קרב. שמא תאמר בארץ ישראל הוא נאסר ולא לדורות, תלמוד לומר **לדרתיכם**. **בכל מושבתיכם** אף בחוצה לארץ.
כל חלב. בכל מקום שהוא מזכיר קרבנות הוא מזהיר אחריו על חלב ודם פן יעלה על לבבך הואיל והמזבח אוכלו אף אני כן תלמוד לומר **לא תאכלו** אבל להנאתך מותר.

פרק ד

פסוק ב
כי תחטא בשגגה. על השגגה הוא מביא ואינו מביא על הזדון.
מאחת מהנה. מ"ם ראשונה יתרה והשניה מביאה ראשונה, דוגמא: כעם ככהן, כמוני כמוך, כשפחה כגבירתה, כעמי כעמך, כחשכה כאורה.

פסוק ג
אם הכהן המשיח. לפי שהוא כהן גדול יביא פר שהוא גדול מכל הקרבים על המזבח.
יחטא לאשמת העם. להאשים את העם שהורה והתיר להם דבר האסור ומצינו שמוטל עליהם להורות כדכתיב יורו משפטיך ליעקב וגו'.
על חטאתו. בשביל חטאתו ודוגמא לכפר עליו, כי עליך הורגנו כל היום.

פסוק ד
לפני ה' בצפון שהוא פנוי כנגד פתחו של היכל.
וסמך, **ידו** ואינו טעון נסכים ולא תנופה.

פסוק ה
ולקח הכהן המשיח מדם נאמר כאן לקיחה ונאמר להלן לקיחה מה להלן לקיחה בכלי אף כאן לקיחה בכלי.

פסוק ו
וטבל, **והזה**. על כל הזיה טבילה.
אצבעו. נאמר כאן אצבעו ונאמר להלן אצבעו מה אצבעו האמור להלן הימנית המיומנת שבימין אף כאן כו'.
שבע פעמים. שיהא מונה שבע פעמים ולא אחת ושבע כדרך שמונה ביום הכפורים.
שבע פעמים. כמה עניני הקב"ה הולכים בשביעיות: שצ"ם חנכ"ל, שבעה ימים, שבעה רקיעים, שבעה ארצות, שבעה מדברות, שביעי בימים, ובחדשים, ובשנים, ובשמטות ויובלים, ובעולמים, שבע נרות, שבע מזבחות דבלעם, שבעה כבשי עולה, ועוד הרבה.

פסוק ז
על קרנות מזבח קטרת הסמים לפני ה' ואין הכהן לפני ה' אלא עומד מן המזבח ולחוץ ומזה.

פסוק י
כאשר יורם וגו' פרש"י ובשחיטת קדשים מצריכו ללמוד הימנו שאין למדין למד מן הלמד בקדשים. פירוש צריך הכתוב לפרש הרמת אימורי פר כהן משיח כדי ללמוד ממנו הרמת אימורי פר העלם דבר של צבור כדכתיב לקמן לאלתר ועשה לפר העלם של צבור כאשר עשה לדם הפר החטאת של כהן משיח ואם לא פירש לך כאן הרמת אימורי פר כהן משיח איך יבוא מקרא של ועשה לפר וגו' ללמוד הרמת אימורי פר העלם דבר של צבור מן הרמת אמורי פר כהן משיח הרי הרמת אימורי פר כהן משיח עצמן צריכין להיותן למדין מהרמת אמורי שור שלמים ואין למדין למד מן הלמד בקדשים.
כאשר יורם משור זבח השלמים לשלמי צבור הקשתיו ללמד שמביא שלום כשלמי שור. ולא לשלמי כבש לדחות שבת וטומאה כשלמי צבור.

פסוק יא
על ראשו ועל כרעיו עם ראשו ועם כרעיו.
וקרבו ופרשו מלמד שינתחנו בלא הפשט.

פסוק יב
והוציא את כל הפר מלמד שמוציאו כלו כשהוא שלם יכול יוציאנו שלם וישרפנו שלם ת"ל ראשו וכרעיו מה ראשו וכרעיו האמור להלן ע"י נתוח אף כאן וכו'.

פסוק כב
אשר נשיא יחטא סרסהו נשיא אשר יחטא, דוגמא ואשר נתן כתר מלכות בראשו שפירושו וכתר מלכות אשר נתן בראשו.

פסוק כד
במקום אשר ישחט את העלה שלא לבייש מי שחטא ויהיו הרואים סבורים שהיא עולה.

פסוק כה
קרנת מזבח העלה כהן משיח וצבור דמקרבי וחשיבי קמי קודשא בריך הוא דם כפרתן קרב לפנים על הפרכת ועל מזבח הזהב. וסרחונו דחק לשרוף חטאתו חוץ לשלש מחנות לפי גדלן ענשן. נשיא ויחיד דלא מקרבי ולא חשיבי כל כך דם כפרתם ואימורי חטאתם על מזבח החיצון והבשר נאכל.

פסוק כז
ואשם שידע מעצמו.

פסוק כח
או הודע אליו ע"י אחרים.

פרק ה

פסוק ג
והוא ידע ואשם נודע לו עכשו שהוא טמא וידע שהוא אשם. חז"ק על פרש"י שפי' כאן ולא ידע ששכח הטומאה.

פסוק ד
לאחת מאלה פרש"י ומה ת"ל שיכול אין לי אלא החמורים שבהם כו' פי' כגון שאכל קדש יהיו בכשבה או שעירה והקלים כגון ששמע קול אלה יהיו בעוף והקלים שבקלים כגון בטוי שפתים יהיו בעשירית האיפה וכו'.

פסוק ו
והביא את אשמו אינו טעון נסכים אבל טעון הוא סמיכה.

פסוק ז
ואם לא תגיע ידו. אין אומרים לו ללוות ואין אומרים לו עסוק באומנותך יש לו (ואין לו) [שה] ואין לו צרכיו מנין שיביא קרבן [עני] ת"ל די שה.
אחד לחטאת ואחד לעלה. הואיל ואין לו למזבח בחטאת העוף רק דמה שאינה אכילה לפיכך צריך להביא שנים אחד לחטאת לאכילת הכהן ואחד לעולה לאכילת

המזבח, אבל כשעשיר חייב חטאת דיו בכשבה או שעירה לפי שיש ממנה הכשר אכילה לכהן והאימורים אכילה למזבח.

פסוק ח

והקריב את אשר לחטאת ראשונה ולא לגבי מזבח דהא קים לן חטאות החיצונות נאכלות אלא מאי והקריב, ומלק והזה והנשאר בדם ימצה.

ולא יבדיל. סימן אחד ימלוק ולא שניים.

פסוק ט

והנשאר בדם ימצה ומקיף בית מליקתו למזבח ודוחקו בקיר והדם מתמצה ויורד ליסוד. ימצא באלף כתיב דמשמע נמי לענין הזאה דממילא יהא דם מצוי אצל הקיר הכי מתניא והכי פירש"י בזבחים בפרק קדשי קדשים.

פסוק יא

עשירת האיפה אעפ"י שהיא בדלי דלות דיו בכך הואיל ויש ממנה הקומץ אכילה למזבח והנותר אכילה לכהן. חביבה מצוה זו בשעתה שאין ממתינין לו עד שיעשיר ויביא כשבה או שעירה. וכן בערכין נותן סלע מיד ואין ממתינין לו עד שיעשיר ויביא חמשים סלעים.

כי חטאת היא בדין הוא שתהא חטאת טעונה נסכים שלא יהא חוטא נשכר ומפני מה אינה טעונה שלא יהא קרבנו מהודר אבל חטאת ואשם של מצורע שאינן באין על חטא דהא איכפר ליה בנגיעה ואינן באין אלא לאכשורי גברא טעונין הם נסכים כמו שדרשו רבותינו ז"ל בסוטה בפרק המקנא.

פסוק יג

והיתה לכהן כמנחה להיות שיריה נאכלים לזכרי כהונה לפנים מהקלעים.

פסוק טו

איל תמים קשה בן שתי שנים.

פסוק יט

אשם אשם פירש"י להביא אשם שפחה חרופה שיהא איל בן שתי שנים. חז"ק דכיון שנקרא איל פשיטא שהוא בן שתי שנים ומה כח יש באשם מעילות מבשאר אשמות ועוד דקאמר לאלתר יכול שאני מרבה אשם נזיר ואשם מצורע ת"ל אשם הוא והיאך אתה יכול להרבות אשם מצורע הרי כתיב ביה כבש דמשמע בן שנתו לפיכך י"ל דגרסינן כפירש"י להביא אשם שפחה חרופה שהוא בן שני שקלים שלא מצינו בכל

התורה כתיב שני שקלים אלא באשם מעילות והכי איתא בתו"כ מנין לאשם שפחה חרופה שלא יביא אלא בכסף שקלים ת"ל אשם אשם.

פסוק כד

ישבע עליו לשקר ושלם עונש למדנו אזהרה מנין תלמוד לומר לא תשקרו.

ושלם אתו בראשו בראשו הוא משלם ואינו משלם תשלומי כפל ולא תשלומי ארבעה וחמשה. ד"א **ושלם אתו בראשו** קודם הבאת קרבנו יוציא גזלה מתחת ידו.

וחמשתיו שתי חמישיות חומשו וחומש החומש, ואימתי הוא משלם שתי חמשיות בזמן שאינו מודה אלא על פי עדים אבל אם הוא מודה מעצמו אינו מוסיף רק חומש אחד.

יתננו ביום אשמתו הגוזל יתן הממון לנגזל ביום שיביא אשמתו לשוב מחטאתו כדי שיתקבל קרבנו ברצון.

מכל אשר ישבע וגו' להביא תשומת יד דלא אהדריה בפסוק דלעיל שבועת העדות, והנכנס למקדש טמא והאוכל קדשים בטומאה ושבועת בטוי לפי שאינן נהנין מן החטא חס רחמנא עלייהו להביא קרבן עולה ויורד. פירש אם הוא עולה בעושר יביא כשבה או שעירה ואם הוא יורד בנכסים יביא שתי תורים או שני בני יונה או עשירית האיפה אוכל חלב ודם והאוכל ביום הכפורים והעושה מלאכה בשבת והמפטם והסך והבא על הערוה שנהנין, וכ"ש העובד עבודת כוכבין שפושט ידו בעיקר חייבים להביא חטאת קרבן קבוע הנהנין מן הקדשים דאיכא תרתי פשט ידו בשל הקב"ה ונהנה חייב אשם בכסף שקלים וכן המכחש בעמיתו בפקדון דאיכא תרתי נהנה ונשבע לשקר חייב אשם בכסף שקלים. חייבי אשם תלוי לפי שמקילין ומורין היתר להביא עצמם לידי הספק החמיר עליהם הכתוב להביא אשם בכסף שקלים כדי שיזהרו בעצמם.

פסוק כו

לאשמה בה פרט לפחות משוה פרוטה. **שלימא סדרא דפרשת ויקרא**

פרק ו

פסוק ב

צו את אהרן פירש"י אין צו אלא זירוז מיד ולדורות זירוז מדכתיב בפרשת דברים ואצו את שופטיכם ואמרו רבותינו ז"ל כנגד מקל ורצועה תהא זירוז. מיד מדכתיב

בפ' נשא צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה וגו' ושם כתיב ויעשו כן בני ישראל. ולדורות מדכתיב בפרשת שלח מן היום אשר צוה ה' והלאה לדורותיכם. ולפי שבדין מערכה ובדין הרמת הדשן שייך בהן עצלות כתיב בהן לשון זירוז. ועוד פירש"י, אמר ר"ש ביותר צריך הכתוב לזרז מקום שיש בו חסרון כיס פי' אם לא עשה הענין כמשפט צריך לעשות אחר והראשון בטל ואבד והרי הוא חסרון כיס.

את אהרן ע"כ כתיב וזרקו בני אהרן וערכו בני אהרן. אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם בור שנואה ומימיה שנואין כלומר אהרן שנאוי לפניך על מעשה העגל. תמן תנינן כל העצים כשרים למערכה חוץ מעצי זית וגפן [מפני שהשמן למנורה והיין לנסכים בא מהן], לעצים חלקת כבוד בשביל הפרי ולאהרן לא תחלוק כבוד בשביל הבנים מיד צו את אהרן.

זאת תורת העלה עד עתה לא היינו יודעים מאימתי זמן עולת התמיד של שחר ועד מתי זמנה של עולת התמיד הערב לכך נאמר זאת תורת העולה המיוחדת שבעולות ואיזו זו עולת התמיד. וכן כל הקרבנות האמורין בפרשת ויקרא חוזר ואומר כאן כל דיניהם.

היא העלה. אעפ"י שהיא נקטרת ביום כדכתיב ביום הקריבו את זבחו. למד עליה הכתוב שחלבה ואבריה כשרים כל הלילה.

ואש המזבח מזבח הפנימי.

תוקד בו תדליק מאש של מזבח החיצון כדאיתא בתו"כ מניין לאש של מזבח הפנימי שלא תהא אלא ממזבח החיצון תלמוד לומר ואש המזבח תוקד בו.

בו ממנו, מצינו בי"ת במקום מ"ם כמו ומשחת בו. ביום המשח אותו, אש מחתה ומנורה מנין ודין הוא נאמר אש במזבח הפנימי ונאמר אש במחתה ומנורה מה אש מזבח הפנימי ממזבח החיצון אף אש מחתה ומנורה ממזבח החיצון.

פסוק ג

מדו בד וי"ו יתרה, כמו וי"ו דוחיתו ארץ, בנו בעור בנו צפור, ואל תתמה על המ"ם אם היא נקודה בחירק שהרי דוגמתו מצינו שיורד על פי מדותיו.

מדו בד הם כתונת מצנפת ואבנט שכולם בד. והוציאם הכתוב בלשון יחיד, לפי שכולן כלבוש אחד שאינו לובשם זה בלא זה. ומכנסי בד כתב לעצמו כמו שמצינו

בפרשת תצוה. אחר שפירש בגדי כהן גדול והדיוט חזר ופי' האבנט והמכנסים לשניהם, ובתורת כהנים מרבה להו לארבעה בגדים מיתורא דילבש דמצי למימר ולבש מדו בד ומכנסי בד על בשרו, או יהיו על בשרו מה ת"ל **ילבש** לרבות שנים בגדים אחרים.

על בשרו כנוי לערוה כמו זב מבשרו זובה בבשרה.

והרים את הדשן פשטיה דקרא כשרוצה להרים את הדשן מעל המזבח לובש בגדי כהונה שאין לעלות על המזבח בבגדי חול.

את הדשן מן הדשן מלא קומץ.

פסוק ד

והוציא ולהוציא את הדשן. אין כהן כתוב כאן למד על בני מומין שהן כשרים להוציא את הדשן.

אל מקום טהור הואיל ובאו ממקום קדושה אבל באבנים מנוגעות כתיב אל מקום טמא פי' במקום שאין דרך נושאי טהרות לבוא שם.

פסוק ה

והאש על המזבח אהדריה קרא לכדרבי יהודה דתניא רבי יהודה אומר מנין להצתת האליתא שלא תהא אלא בראשו של מזבח ת"ל **והאש על המזבח** וגו' הצתת האליתא להצית בהן אור מערכה גדולה. אליתא קסמין דקין הכי מתניא והכי פירש"י בפרק טרף בקלפי.

וערך עליה מניין שיעשה את המערכה גדולה כדי לקבל את כל העולות ת"ל עליה, מניין לאמורי חטאת ואשם וקדשי קדשים וקדשים קלים ת"ל **עליה חלבי השלמים**. מניין לקומץ ולבונה ולמנחת כהנים ולמנחת כהן משיח ולמנחת נסכים, ת"ל והקטיר ללמד על כל ההקטרות שיהא עליה. יכול אף הקטורת תהא עליה ת"ל ובער עליה עשה הבערה אי לקטורת, עשה מערכה אי לקטורת.

פסוק ו

אש תמיד אף בשבת אף בטומאה.

לא תכבה אף במסעות, כבוד שמים הוא שלא תהא כירתו בטלה, מה עושין לה כופין עליה פסכתר דברי רבי יהודה.

פסוק ז

אל פני המזבח ולא להיות טעונה הגשה כמו שפי' לעיל בפרשת ויקרא.

פסוק ח

והרים ממנו מן המנחה. כתב לשון זכר גבי נקבה דוגמא כל אשר יתן ממנו לה' יהיה קדש, ועוד הרבה.

פסוק ט

והנותרת ממנה אהדריה קרא משום שאמר למעלה והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו סד"א אף הנותרת כולה לגבוה סלקא לשם הכהנים תלמוד לומר והנותרת ממנה יאכלו אהרן ובניו.

מצות תאכל לפי שהיתה בכלל היתר ונאסרה וחזרה והותרה יכול תחזור להיתרה הראשון תלמוד לומר מצות תאכל מצוה כיוצא בו יבמה יבא עליה מצוה.

פסוק י

חלקם נתתי אתה מאשי. נתינת טעם הוא ל**לא תאפה חמץ**, כיון שהיא חלקם מאשי הרי הוא כדין אשי שנא' בהם כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ולכך לא תאפה חמץ.

קדש קדשים היא. הרי הוא כאחד מן הקדשים,

כחטאת. מה חטאת מן החולין וביום ובידו הימנית אף זו כן.

פסוק יא

כל זכר. פרשה זו נאמרה בפרשת ויקרא ונשנית כאן בשביל שלשה דברים, מצות תאכל, במקום קדוש, כל זכר יאכלנה.

כל אשר. יבא ליגע בהם **יקדש** ויטהר עצמו קודם הנגיעה.

פסוק יג

ביום המשח אתו. בי"ת במקום מ"ם פי' מיום המשח אותו חייב הוא להקריב מנחה זו דוגמא ביום משחו אותם שפי' מיום משחו אותם וכן הנותר בבשר ובלחם שפי' מן הבשר ומן הלחם.

מחציתה בבקר ומחציתה בערב. כיצד הוא עושה מביא עשרון שלם וחוצהו ומקריב מחציתו בבוקר ומחציתו בין הערבים נטמא חציו של בין הערבים או אבד מביא עשרון שלם וחוצהו ומקריב מחצה ומחצה אבד נמצא שני חצאים קרבים ושני חצאים אבודים.

פסוק יד

תעשה מרבכת אין לך רבוכה בתורה אלא זו ושל תודה ושל מלואים.

תפיני כמו אופה ואינו אופה כל צרכיה אלא בשול נא.

פסוק טז
כליל תהיה. שאם יקמוץ ממנה כשלש אצבעות כמו משאר מנחות מה דורון יש בכך לפני הקב"ה ומה יפסיד אם יעשה מכל מאכליו מנחות ולא דמי לכל מנחות של ישראל שהרי הקומץ נקטר והשאר נאכל לכהנים שהם משרתיו של הקב"ה נמצא כולה דורון ואף לא דמי לחטאת ואשם של כהנים דהתם האימורין נקטרין והעור לאנשי משמר וכן הדין נותן שתהא נשרפת הואיל והיא מנחתו כמו שמצינו בשני פרים שלו שהקריב בח' ימי המלואים שנשרפו אע"פ שהיו חטאות חיצונות.

פסוק יח
במקום אשר תשחט העלה אהדריה קרא ע"י שלא פי' למעלה בכל החטאות ששחיטתן במקום שחיטת העולה.

פסוק כ
אשר יזה עליה תכבס ואין כל הבגד טעונה כבוס.
תכבס לפי שהדם דם קדשי חטאת הנאכלת לפנים מן הקלעים ואם יזה מדמה על בגד ויצא חוץ לקלעים נפסל ביוצא.
במקום קדש לרבות לשכות בנויות בחול ופתוחות לקדש.

פסוק כא
וכלי חרש, **ישבר**. כשם שהכבוס במקום קדוש כך השבירה טעונה מקום קדוש.
בכלי נחשת. דבר הכתוב בהווה וה"ה לכל כלי מתכות.
ומרק ושטף. בתוך זמן אכילתה פן יביא קדשים לידי נותר. יכול מה שטיפה האמורה להלן בארבעים סאה אף כאן במ' סאה ת"ל **במים** - כל שהן.

פרק ז

פסוק ה
אשם הוא פרש"י למד על אשם שמתו בעליו וכו' כלומר לא הספיק להקריבו עד שמתו הבעלים או שנתכפרו בעליו. כלומר אשם זה אבד בעודו חי ובעליו הקריב אחר ואחר כך נמצא אע"פ שזה עומד להיות דמיו עולה לקיץ המזבח אם שחטו סתם אינו כשר לעולה עד שנתק לרעייה. פי' מסרו לרועה ושחטו סתם כשר לעולה ולשון קיץ כאדם האוכל תאנים בקנוח סעודה כך פרש"י בפרי החליל.

פסוק ו
כל זכר לרבות בעלי מומים.

קדש קדשים לרבות זבחי שלמי צבור שלא יהו נאכלין אלא לזכרי כהונה.
הוא פרט לתודה ואיל נזיר.

פסוק ח
והכהן המקריב לכל בני המשמר קורהו כהן.

פסוק י
[**בלולה בשמן וחרבה** המנחה צריכה להיות בלולה בשמן, ואם לא, מספיק שתהיה חרבה].

פסוק יב
אם על תודה יקריבנו התודה טעונה סמיכה, ותנופה לאחר שחיטה.
והקריב על זבח עם זבח וכן על חלת לחם דוגמא על שדה הארץ יחשב.
וסלת מרבכת למדנו לרבוכה שתהא סולת.
חלת בלולת בשמן הרי רבוי אחר רבוי למעט שאינו כשאר מנחות ללוג שמן אלא לחציו.

פסוק יג
[**על חלת לחם** עם חלת].

פסוק יד
תרומה לה' איני יודע כמה הריני דן נאמר כאן תרומה ונאמר בתרומת מעשר תרומה מה תרומת מעשר א' מי' אף זו א' מי'.
לכהן הזרק את דם השלמים לו יהיה. והשאר נאכל לבעלים.

פסוק טו
[ובשר זבח תודת שלמיו].

פסוק טז
ואם נדר שנדר כשהצר לו.
ביום הקריבו את זבחו יאכל לאחר הקרבה.

פסוק יז
ביום השלישי באש ישרף בנין אב לכל הנשרפין שלא יהיו נשרפים אלא ביום.

פסוק יט
כל טהור יאכל בשר טהור.

פסוק כ
וטמאתו עליו פרש"י ואזהרת טמא שאכל את הטהור אינה מפורשת בתורה אלא חכמים למדוה בג"ש. ג' כריתות וכו' כדתניא בפרק קמא דשבועות אמר רבי אבהו שלש כריתות בשלמים למה פרש"י שלש כריתות באדם טמא האוכל קדשים. אחת

בפרשת אמור, כל איש אשר יקרב מכל זרעכם אל הקדשים אשר יקדישו בני ישראל וטומאתו עליו ונכרתה וגו' ואמרינן במסכת זבחים פ"ד דהאי יקרב אכילה היא והאי דנקט לשון הקרבה דמיירי בראוי ליקרב כגון שטמא זה אכל קדשים שקדשו בכלי שרת. ושתים מן הכריתות, כאן בפרשת צו והנפש אשר תאכל מבשר זבח השלמים וטומאתו עליו ונכרתה וגו'. וסמיך ליה ונפש כי תגע בכל טמא ואכל מבשר זבח השלמים ונכרתה וגו'. אחת לכלל, ההיא דאל הקדשים שבפרי אמור לפי שכלל כל הקדשים. ואחת לפרט, אחת מן השתים אחרות שבכאן בפרשת צו ומדה זו נדרשת בתורת כהנים בתחלת הספר בדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל וכו' כיצד בפרשת אמור כתיב והנפש אשר תאכל מבשר זבח השלמים והלא מהאי קרא שלמים בכלל כל הקדשים היו ולמה יצאו שלמים בקרא דפרשת צו דוהנפש אשר תאכל מבשר זבח השלמים להקיש שאר קדשים אליהם לומר מה שלמים שהם מיוחדים שהם קדשי מזבח וחייבים עליהם כרת משום טומאה אף כל קדשי מזבח יצאו קדשי בדק הבית שאין חייבים עליהן כרת משום טומאה. **ואי"ת** למה אין אלו הפסוקים נדונין בכלל ופרט לומר אין בכלל אלא מה שבפרט ותשמע מיניה שלמים אין, שאר קדשים לא ואע"פ שהן קדשי מזבח. וי"ל משום שהפסוקים מרוחקים זה מזה והם כשני ענינים. וכן מפורש במנחות בפרק כל המנחות באות מצה דהיכא שהפרט מרוחק מן הכלל נדון במדת דבר שהיה בכלל כו'. ואחת פי' שלישית מן הכריתות האלו שהיא יתרה נכתבה לדברים שאינן נאכלים כגון עצים של מערכה ולבונה וקטורת אם אכלן הטמא חייב כרת הכי מיתנייא והכי פרש"י בפרק קמא דשבועות. ולפי הפשט **וטמאתו עליו** בטומאה היוצאת עליו מגופו של זה הכתוב מדבר.

פסוק כא

ונפש כי תגע בכל טמא בזר הנוגע בטומאה וטומאתו עליו דכתיב בפרשת אמור בכהן טמא שאכל קדש.

פסוק כג

כל חלב שור וגו' אזהרה שמענו עונש מניין ת"ל כי כל אוכל חלב וגו' **כל חלב שור** וגו' אהדריה לקרא להוציא בהמה טמאה וחיה ועוף שאין דין איסור חלב נוהג בהם.

פסוק כה
מן הבהמה אשר יקריב ממנה ממין אותה בהמה ואפילו היא חולין.

פסוק כו
וכל דם לא תאכלו אזהרה שמענו עונש מניין תלמוד לומר כל נפש אשר תאכל כל דם.
בכל מושבתיכם אע"פ שהם ודאי חולין בגבולין.

פסוק כט
המקריב את זבח שלמיו שלמים טעונין סמיכה ונסכים ותנופת חזה ושוק.

פסוק ל
ידיו תביאינה פרש"י כשמביאה מבית המטבחים הוא כהן ולכך פרש"י שלשה כהנים זקוקים לה.
את החלב על החזה עם החזה.

פסוק לה
זאת משחת שכר משחתם שיהיו נמשחים לעבודתו. ד"א לשון גדולה כמו למשחה בהם.

פסוק לו
ביום משחו אתם בי"ת במקום מ"ם כמו מיום המשח אותו פי' מיום שיהיו נושאים ינתן להם זה לחק עולם.

פסוק לז
זאת התורה לעלה עור העולה.
ולמנחה הנותרת מן המנחה. ולחטאת ולאשם הבשר נאכל לכהנים.
ולמלואים אלעיל קאי אפרשת מלואים שבפרשת תצוה.
ולזבח השלמים החזה ושוק ולחמי תודה.

פסוק לח
להקריב את קרבניהם לה' במדבר סיני שהרי לא הקריבו קרבן עד שבאו למדבר סיני והמזבח שבנה משה במלחמת עמלק היה בחורב והוא הר סיני ושם ישבו ישראל שנה פחות עשרה ימים שהרי בראש חדש סיון של שנה ראשונה באו להר סיני וכתיב בשנה השנית בחדש השני בעשרים לחדש נעלה הענן וגו' ובשאר מדבר לא הקריבו כמו שאמר הנביא הזבחים ומנחה הגשתם לי בני ישראל במדבר וגם פסח לא עשו רק במצרים ובמדבר סיני וקרבנות יום הכפורים בשנה השנית.

פרק ח

פסוק ב
קח את אהרן פרשה זו נאמרה בכ"ג אדר.

פסוק ג
ואת כל העדה הקהל כדי שיהיו כולם נוהגים קדושה בכהונה.

פסוק ז
ויאפד לו הפ"א דגושה.

פסוק י
וימשח את המשכן ואת כל אשר בו כל כלי וכלי בפני עצמו אבל אהרן ובניו נמשחו הם ובגדיהם בבת אחת כדכתיב כשמן הטוב היורד על הזקן זקן אהרן שיורד על פי מדותיו פי' בגדיו כמו מדו בד.

פסוק יד
ויגש את פר החטאת עכשיו כשהוא פורט מעשיו קורהו חטאת אבל למעלה בפרשת תצוה לא נקרא חטאת.

פסוק כח
על העלה עם העולה.

פסוק ל
ויקח משה משמן המשחה חז"ק כאן משמע לאחר שהקטיר מן האיל השני החלב והאליה והיותרת והכליות ושוק הימין לקח משמן המשחה ומן הדם והזה על אהרן ועל בניו ובפרשת תצוה בענין הצווי מצינו למפרע.

פסוק לב
בבשר ובלחם מבשר ומלחם.

פסוק לג
לא תצאו שבעת ימים פי' לא יעסקו בדבר אחר ולא ילכו למקום אחר אך בלילה יוצאים לצרכיהם דוגמא ויבכו את משה שלשים יום כאילו לא היה שום רגע שלא בכו וכן בסוכות תשבו שבעת ימים וכן ומן המקדש לא יצא. **שלימא סדרא דפרשת צו**

פרק ט

פסוק א
ויהי ביום השמיני, **לאהרן ולבניו**. לחנכם בכהונה.
ולזקני ישראל. שיעמדו הם על קרבנותיהם.

פסוק ב
קח לך עגל דרך כהן להקריב פר חטאת דכתיב אם הכהן וגו' יבוא עגל ויכפר על מעשה העגל.

פסוק ג
קחו שעיר עזים יבא שעיר עזים ויכפר על מעשה שעיר עזים דיוסף. ד"א **קחו שעיר עזים** לכפר על עבודת כוכבים שעבדו שכן מצינו שעירים נשרפים הם שעירי עבודת כוכבים הנשרפים חוץ למחנה כדאיתא בת"כ וזה נשרף.

פסוק ד
ומנחה בלולה וה"ה דטעונה לבונה כדאמרינן בפרשת ויקרא וכן שנינו בפרק כל המנחות באות מצה לרבות מנחת שמיני ללבונה.
כי היום ה' נראה אליכם. וראוי להקריב ולהתראות בו לפני הקב"ה בכמה מיני קרבנות האמורין בענין, חטאת עולה ומנחת שלמים.

פסוק ו
זה הדבר הקרבנות שאמרנו.

פסוק ז
קרב אל המזבח לפי שכל שבעת ימי המלואים היה משה עובד, ובשמיני אמר משה לאהרן מעתה קרב אתה ועבוד.
וכפר בעדך ואח"כ בעד העם כדי שיבא זכאי ויכפר על החייב שהוא והם חטאו בעגל.

פסוק יא
ואת הבשר ואת העור פרש"י לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת אלא זו ושל מלואים, וא"ת הרי מצינו פר שני של לוים בפרשת בהעלותך ובעזרא צפירי חטאת י"ב הכל עולה להי' וביחזקאל פר חטאת לעתיד שכולם חטאות חיצונות ונשרפות אלא י"ל פר שני שבפרשת בהעלותך מלואים היה שכן מלאו ידי הלוים ליכנס בעבודה וגם אותן שבימי עזרא ופר חטאת של עתיד מלואים הם דאמר מר כשם שהקריבו בימי משה כן הקריבו בימי עזרא, וכן עתידין להקריב לעתיד לבא. ומה שפרש"י כאן ושל מלואים, לכולהו קאי לפר החטאת הנזכר בפ' תצוה ולפר שני של לוים הכתוב בפרשת בהעלותך ולשנים עשר צפירי חטאת דעבודת כוכבים שבימי עזרא ולפר חטאת של עתיד הכתוב ביחזקאל שכולן מלואים הן ובפרק קמא דהוריות מתרץ דהנהו דעזרא הוראת שעה היתה.

שרף באש כבר פי' הטעם בפרשת תצוה ובפר' צו.

פסוק יד
[**על העולה** עם העולה].

פסוק יז
מלבד עלת הבקר מלמד ששתי מנחות היו שם, אחת עם העולה ואחת בפני עצמה.

פסוק כב
וישא אהרן וגו' מקרא זה מסורס וירד אהרן מעשות החטאת והעולה והשלמים וישא את ידו אל העם ויברכם.
וירד מעשת החטאת מהקטיר אמורי חטאת.

פסוק כג
ויבא משה ואהרן אל אהל מועד להתפלל, שיראה הכבוד ותרד אש מן השמים להראות שנתקבלה העבודה.
וירא כבוד ה' כיצד.

פסוק כד
ותצא אש וגו' אש שיצאה בימי משה לא נסתלקה ממזבח הנחושת עד שבא לבית עולמים ואותה שירדה בימי שלמה לא נסתלקה ממזבח העולה עד שנסתלקה בימי משה.

פרק י

פסוק א
וישימו עליה קטרת. משלהם. היינו ויקריבו לפני ה' אש זרה שהרי אי אפשר לקטרת בלא אש וכל קטרת שאינה משל צבור נקראת זרה.
אשר לא צוה אתם. פי' אשר לא לעשות צוה אותם כדכתיב ולא תעלו עליו קטרת זרה דוגמת לשרוף את בניהם ואת בנותיהם אשר לא צויתי אותם.

פסוק ב
ותצא אש בתחלה סתם ואח"כ פי' האיך יצאה ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא וגו' **ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם** היא יציאת האש האמורה למעלה כי דרך יציאתה מלפני ה' מבית קדש הקדשים מצאה נדב ואביהוא לפני מזבח הזהב שבהיכל מקריבים עליו אש זרה ושרפתם ויצאה אותה האש מן ההיכל לחוצה על מזבח העולה ותאכל עליו את העולה וגו'

ותצא אש פרש"י רבי אליעזר אומר לא מתו בני אהרן אלא על ידי שהורו הלכה בפני משה רבן. פירוש דרשו אע"פ שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט שנאמר ונתנו בני אהרן אש וגו' ולא שאלו את פי משה רבן כדכתיב אשר לא צוה אותם והיה להם לימלך במשה רבן כמו ששנינו במסכת תענית שנענש יאשיהו ונהרג על שהיה לו לימלך בירמיה ולא נמלך כשהעביר פרעה נכה חרב בארצו. וי"א טעו בהוראתו להקריב באותו יום אש זרה ומה שכתוב ונתנו בני אהרן הכהנים אש שאעפ"י שהיא יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט, היינו מאותו יום ואילך שכבר ירדה מן השמים אבל באותו יום שעדיין לא ירדה מן השמים ורצה הקב"ה להתכבד בה לעיני כל העם לא צוה אותם והיינו דכתיב אשר לא צוה אותם שלא למעט כבוד שכינה כמו שמצינו באליהו ואש לא תשימו.

ותאכל אותם וימתו מדה כנגד מדה נענשו כאן באש לפי שמצינו במראה כבוד שכינה שהוא כאש אוכלת והוזהרו בה בסיני כמו שפרש"י בפרשת משפטים גבי ויחזו את האלהים, ולזקני ישראל באש תבערה בפרשת בהעלותך. ד"א מדה כנגד מדה חטאו כאן באש ולקו באש.

וימתו לפני ה'. ר' אליעזר אומר לא מתו אלא בחוץ מקום שהלוים מותרים להכנס שם שנאמר ויקרבו כל העדה וישאום בכתנותם א"כ למה נאמר וימתו לפני ה' שנגפן המלאך ודחפן לחוץ והוציאם. רבי עקיבא אומר לא מתו אלא בפנים שנאמר **וימתו לפני ה'** א"כ למה נאמר ויקרבו וישאום בכתנותם מלמד שהטילו חנית של ברזל וגררום והוציאום לחוץ.

פסוק ג

הוא אשר דבר ה' לאמר בקרבי אקדש והיכן דבר, ונועדתי שמה לבנ"י ונקדש בכבודי וגו'. ד"א היכן דבר וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו פן יפרץ בם ה' בכהנים גדולים הקרבים אלי לשרתני אני רוצה להתקדש ולא יתחלל שמי ועבודתי כדכתיב והכהן הגדול מאחיו וגו' ובגדיו לא יפרום ומן המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש אלוקיו, הא אם יצא חלל ואין מוקדם ומאוחר בתורה.

ועל פני כל העם אכבד רואה בניו מתים ומניח אבילתו בשביל עבודתי.

וידם אהרן כמו שמצינו ביחזקאל האנק דום אבל מתים לא תעשה אף כאן **וידם אהרן** ממה שהיה רוצה להתאבל.

פסוק ד
ויאמר אלהם קרבו אין לכם לידאג מן הקצף.

פסוק ה
בכתנתם של נשואים ולא בכתנות של נושאים שהרי כתנות לכהנים ואין כתנות ללוים.

פסוק ו
ראשיכם אל תפרעו הואיל ואתם משרתיו של הקב"ה אין נאה שתהיו מצטערים ובוכים אבל אחיכם יבכו.
ובגדיכם לא תפרמו אע"פ שאתם הדיוטים הרי אתם היום ככהן גדול לדורות, ובכהן גדול כתיב את ראשו לא יפרע ובגדיו לא יפרום, שהוא דרך אבלות כדכתיב גבי מצורע בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע.
ועל כל העדה יקצף לעיל קאי לא תמותו ועל כל העדה לא יקצף דוגמא כי לא לנצח ישכח אביון תקות ענוים תאבד לעד. ד"א אם תנהגו אבלות הקב"ה יקצוף על כל העדה, כיצד, לא יקבל ברצון את הקרבנות שהקרבתם בעד העדה.

פסוק ז
לא תצאו כמו כהן גדול שנאמר בו כי נזר שמן משחת אלקיו עליו. וזו היא ששנינו בתורת כהנים ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן, אבל לא לאלעזר ואיתמר מכאן שאין הכהנים מטמאין מתים וכו'. וכי כך אנו צריכין ללמוד מכאן והלא כמה פרשיות נתפרשו בתורה על אזהרת טומאת כהנים, ועוד אלעזר ואיתמר כהנים הדיוטים היו אמאי למה לא נטמאו לאחיהם שמצינו שאמר משה למישאל ולאלצפן קרבו שאו את אחיכם. אלא הכי הוי פירושה מכאן אמרו חכמים שאין כהנים ביום משיחתן מטמאין לשום מת שאף כהנים הדיוטות ביום משיחתן יש להם דין כהן גדול. שהרי מצינו אלו שהוזהרו ביום משיחתן בכל דיני כה"ג.

פסוק ח
וידבר אל אהרן פרשה זו נאמרה ביום שהוקם המשכן לפי שמאותו יום ואילך נאסרו דהא בביאת אוה"מ תלה רחמנא.

פסוק ט

יין ושכר. פרש"י דרך שכרות. כלומר שיעור כדי שכרות כדאי' במס' כריתות פרק אמרו לו רבי אליעזר אומר יין ושכר אל תשת שלא תשתהו כדרך שכרותו הא אם הפסיק בו או אם נתן לתוכו מים כל שהוא פטור.

אל תשת. אעפ"י שנותנים יין ושכר לשאר אבלים כדכתיב תנו שכר לאובד ויין למרי נפש **אתה ובניך אל תשת** כי אין לכם לנהוג דין אבלות. ועוד שאתם אסורים בו ויש בו חיוב מיתה בעת בואכם אל אהל מועד כי אין דרך להיות שכור עובד.

פסוק י

ולהבדיל בין הקדש ובין החל אלו הערכין.

ובין הטמא ובין הטהור אלו הטמאות והטהרות.

פסוק יא

ולהורת אלו ההוראות.

את כל החקים אלו המדרשות.

אשר דבר ה' אלו ההלכות.

ביד משה זה מקרא. התרגום מניין תלמוד לומר ולהורת.

פסוק יב

אצל המזבח ולא בהיכל ולא ע"ג המזבח. אין לי אלא זו בלבד מניין לרבות קדשי קדשים ת"ל קדש קדשים הוא. אין לי אלא סמוך למזבח מניין לרבות לשכות בנויות בחול ופתוחות לקדש תלמוד לומר ואכלתם אותה במקום קדוש.

פסוק יג

אתה, היא הרי אלו מיעוטים פרט לתודה וללחמה, ולאיל נזיר וללחמו, ולאיל המלואים וללחמו.

פסוק יד

ואת חזה התנופה זו תנופת הסל.

ואת שוק זה שוק.

התרומה זו תרומת תודה.

תאכלו במקום טהור פרש"י וכי את הראשונים וכו' פירוש המנחה הנותרת.

מזבחי שלמי בנ"י לרבות אותם שהיו באותו היום שם כדכתיב ושור ואיל לשלמים.

פסוק טז

ואת שעיר החטאת לפי הפשט הוא שנאמר בו קחו שעיר עזים וכו' שכאן וכאן נאמר בו כפרה.

שעיר החטאת פרש"י שעיר מוספי ראש חדש ושלשה שעירי חטאות קרבו בו ביום שעיר עזים ושעיר נחשון ושעיר ראש חדש ומכולן לא נשרף אלא זו, פירוש משלשת שעירים הללו לא נשרף אלא זה של ראש חדש ומדעתו של כהן נשרף. ועוד פרש"י י"א מפני טומאה שנגעה בו נשרף ואם תאמר בלאו הכי נמי דינו להיות נשרף שאי אפשר שלא היו טמאי מתים מיום שנולדו והם נגעו בשעיר זה ועדיין לא נטהרו בהזיית שלישי וז' שעדיין לא היה להם אפר פרה עד למחרת כדקיימא לן באחד בניסן הוקם המשכן שני לו נשרפה הפרה, אלא י"ל לטהרו משמן המשחה ומן הדם אשר על המזבח כעין אהרן ובניו. כדאמרינן במס' יומא אמרת נכנסו מים תחת דם.

פסוק יז

לכפר עליהם זה שעיר ר"ח שכן גבי ר"ח תשרי כתיב ושעיר עזים אחד לחטאת לכפר עליכם.

פסוק יט

הן היום הקריבו פרש"י מהו אומר. כלומר אי זו תשובה השיב אהרן הן היום הקריבו, למשה ששאל מדוע לא אכלתם וכי בשביל שלא הקריבו הם את החטאת לא היה להם לאכלה והלא כל עבודות אותו היום היו ע"י אהרן, ואעפ"י כן כתיב ואכלוה מצות, וכתיב ואת שוק התרומה תאכלו וגו'. ועוד פרש"י אלא אמר להם משה שמא זרקתם דמה אוננים וכו' משה רבינו היה סבור שאין אינות של אהרן פוסלת באותו יום בשום חטאת ואפי' בשל ר"ח. והפרישה שפרש"י קצרה וה"ק שמא נזרק דמה של חטאת דר"ח ע"י אונן ואתם סבורים שהאונן שעבד היום חלל ולפיכך השיב אהרן ואמר לו וכי הם שהם הדיוטות, הקריבו את חטאתם, פירוש שאר חטאות, אני שאני כהן גדול הקרבתי ויכול אני להקריבם אונן הואיל והם קדשי שעה ולכך נאכלו. [ותקראנה מלשון מקרה ומאורע].

ותקראנה אתי כאלה ואכלתי חטאת ר"ח שהוא קדשי דורות **הייטב בעיני ה'**. אם שמעת בקדשי שעה כגון שעיר שמיני ושעיר נחשון אין לך להקל בקדשי דורות. ועוד פרש"י אמר לו אהרן וכי הם הקריבו שהם הדיוטות. וא"ת הרי קים לן שכהנים גדולים

היו באותו יום כדאמרינן לעיל. אלא יי"ל לא נעשו ככהנים גדולים אלא להחמיר כגון על קריעה ופרימה ויציאת מקדש. אבל להקל כגון להקריב באנינות לא היו ככהנים גדולים ביום חנוכן.

את חטאתם שלש חטאות.

ותקראנה אתי כאלה מתו הבנים הראויים לסייע אותי לאכול.

אתי כאלה אני אסור באנינה ואין הלויים אסורין באנינה לשיר.

ואכלתי חטאת היום אכלתי מן החטאת הנאכלות כל מה שהייתי יכול אני ושני בני הנותרים.

הייטב בעיני ה' שיבאו לידי נותר ואם לא נשרפה חטאת זו היו באות לידי נותר שלא נשארנו רק שלשה.

הייטב בעיני ה' ה"א זו בפתח, משונה ה"א זו בנקודתה שדינה להיות בחטף פת"ח.

פרק יא

פסוק ג

מעלת גרה מגזרת גרון לשון גרגרותיך פי' מעלה המאכל בגרגרת לאחר אכילתה. ד"א לשון מים המוגרים מעלה את המאכל והמשקה המוגרים למטה בבטן.

פסוק ד

אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפרסי הפרסה מאחר שאין להם אלא סימן אחד של טהרה כגון חזיר גמל ושפן וארנבת אבל אותה שאין להם שום סימן של טהרה לא הוזקק הכתוב להזהיר עליהם לפי שהם מאוסים ומתועבים אפילו לאומות.

פסוק ו

ואת הארנבת יש אומרים שהיא מהדברים שלא ימצאו מהם זכרים וכן בת היענה ואין להשיב מכיענים במדבר לפי שהן נקבות כמו יעלים רחלים גמלים דובים עזים.

פסוק ח

מבשרם לא תאכלו. מן הנהרגים שבכך לא יצאו מכלל נבלה.

ובנבלתם. של מתים עצמם.

[**לא תגעו** לאכלו].

פסוק יב

שקץ הוא לכם שלא לעשות בהם סחורה.

כל אשר אין לו סנפיר וקשקשת לא הזכיר שמות לדגים לפי שהן מכוסין מעין אדם.

פסוק יג
הנשר איגיל"ה ועל שם שמביט מרחוק נקרא נשר, מגזרת אשורנו. **הפרס** אשקופל"ה ועל שם שפורש כנפיו נקרא כן מגזרת אפרוש כפי ויפרוש כפיו.**העזניה** אורפריי"ש ועל שם עזותה ועקשותה נקראת כך.

פסוק יד
הדאה. ושטויי"ר מגזרת ידאה הנשר. וסימן דש חטין, פירש דאה נראית, בפ' שמיני.
האיה אמר רבי עקיבא נאמר כאן איה ונאמר להלן דיה מה דיה האמורה להלן עשה בה את הראה בריי"ש שבפרשת ראה וסימנך רר בשרו, מין איה, אף איה האמורה כאן עשה בה את הדאה בדל"ת מין איה. ועל שם שמנהגה לישב באיים נקראת איה.

פסוק טו
ערב קורביי"ל מלשון ערב על שם שחרוריתו.

פסוק טז
בת היענה בלע"ז אישטרוצ"ה ועל השם עניה ומרודה והספדה קרואה יענה כדאיתא מספד כתנים ואבל כבנות יענה ולא צריך לאסור האם היא היענה דממילא לא אכלי לה שהרי קשה היא כעץ ומבדל בדילי אינשי מינה ומתוך קושי שבה היא אוכלת את הברזל. ורבותינו ז"ל דרשו מכאן שביצת עוף טמא אסורה.
התחמס ייא"י בלע"ז מגזרת חמס על שם גזל וחמס שבו.
השחף אשפמר"א וי"א מוייסו"ן מוליד שחפת.
הנץ. אישטויי"ר יש לו נוצה הרבה.

פסוק יז
הכוס. סויאט"ה נכסה מעין אדם ושוכן במקום שאין בו ישוב.
השלך. קורמייאש"ה משליך ילדיו.
הינשוף. קבנ"ט עף בנשף.

פסוק יח
התנשמת קלב"א שוריי"ץ כל הרואה אותה ישתומם.
הקאת לא נתפרש שמו, מנהגו להקיא מאכלו.
הרחם פיא"ה מרחם על ילדיו.

פסוק יט
החסידה. ציגוני"א עושה חסידות עם חברותיה כמו שפרש"י.
האנפה. היורו"ן בלע"ז תתאנף מהרה.
הדוכיפת. הרופ"א הודו כפות כמו שפירש"י.

העטלף גרו"ט עוף קטן עט ועף בלילה ואין לו עינים כדאמרינן בעלמא משל לתרנגול ועטלף שהיו מצפין לאורה.

פסוק כא
אשר לו כרעים לא כתיב לו קרי.

פסוק כב
הארבה לשון ריבוי.
הסלעם יושב בסלעים.
החרגל מתחרה ברגליו לנתר בהם.
החגב מלשון ויסתבל החגב מנתר בעגבותיו ובכרעיו.

פסוק כג
וכל שרץ העוף לא כתיב בדגים ובעופות טומאת מגע רק שיקוץ לפי שעיקר יצירתה מן המים ולמים נחשבים וכן אמרו רבותינו כל אשר במים אין לו טומאה.

פסוק כו
לכל הבהמה אשר היא וגו' כולם מטמאות במגע ובמשא ואפי' שחוטות כדאמר לעיל.
כל הנגע, **יטמא** להביא את הבהמה הטמאה שלא תהא שחיטתה מטהרת.

פסוק כח
והנשא את נבלתם מסיט ממקומו אעפ"י שלא נגע ובתרגום ירושלמי מתרגמינן נושא מסיט.

פסוק כט
על הארץ להוציא את שבים.
החלד ביליט"א, ד"א מושטי"ל. העכבר רט"ו בלע"ז.
הצב פרווייט"א.

פסוק ל
האנקה הריצו"ן.
הכח לא נתפרש לי.
הלטאה לוויראד"ה. החמט לימצ"ו.
התנשמת טלפ"ה.

פסוק לא
כל הנגע בהם נבלת שרץ טמא מטמאה בכעדשה שכן חומט תחלת ברייתו כעדשה.

פסוק לב
מכל כלי עץ ולא כל כלי עץ להוציא את שאינו מטלטלו במילואו. או שק טווי וארוג ולא משיחות וחבלים.
או שק טווי וארוג ולא משיחות וחבלים.
אשר יעשה מלאכה בהם ולא תשמיש כסוי שאין עושין בתוכו כלום.
במים יובא כולו כאחת מה טהרה האמורה אצל ביאת שמש כולה כאחת אף טהרה האמורה כאן כולה כאחת.

פסוק לג
אשר יפל מהם באחת מהם דוגמא ויקבר בערי הגלעד באחת מערי. אל תוכו פרש"י אין כלי חרס מטמא אלא מאוירו והטעם הואיל ואין לו טהרה אלא שבירה חסה התורה להפסדו שלא יטמא מגבו כדכתיב וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו טמא הוא. הא יש צמיד פתיל עליו טהור דאי מטמא מגבו כל היום יהא טעון שבירה ושוב אין לו תקנה.
ואתו תשברו לפי שהוא שואב את הטומאה יותר מדאי ועוד שדמיו קלים ואין בו חסרון כיס רק מעט.

פסוק לד
אשר יבוא עליו מים יטמא לא הזקיק הכתוב טומאה למיני אוכלין ומשקין וזרעים עד שיתקנם לצורך מאכל ונתינת מים הוא תחלת תקונם. ועיקר חשיבותם לצורך אכילה **וכל משקה** אי כל משקה יכול שאני מרבה מי תותים ומי רמונים ושאר כל מיני פירות תלמוד לומר **מים** מה מים מיוחדים שאין להם שם לווי אף אני מרבה הטל והיין והשמן והדם והדבש והחלב שאין להם שם לווי ומוצא אני מי תותים ומי רמונים ושאר כל מי מיני פירות שיש להם שם לווי.
בכל כלי מה כלי מיוחד שהוא תלוש אף אני מביא את שהם תלושים מן הקרקע ומוצא אני את שבבורות ובשיחין ובמערות שאינן תלושין.

פסוק לה
תנור ללחם.
וכירים לבשר.
וטמאים יהיו לכם לרבות אנשים ונשים וטף.

פסוק לז
אשר יזרע אשר ישרש בקרקע ללמד על זרעים טמאים שנזרעו והשרישו שהם טהורים.

פסוק לח
ונפל מנבלתם ולא מן העצמות והשינים והצפרנים והשער שלהם.

פסוק לט
וכי ימות מן הבהמה דוקא מתה אבל שחוטה טהורה אפי' טרפה.
אשר היא כתיב ביו"ד.

פסוק מ
והאכל מנבלתה, והנשא את נבלתה דין אחד לשניהם זה נושא בחוץ וזה נושא בפנים. אין לומר לישתוק קרא מיכבס בגדיו קמא ולימא הכי והאוכל את נבלתה והנושא את נבלתה יכבס בגדיו וטמא עד הערב, הואיל והאוכל בא ליתן שעור לנוגע ולנושא כמו שפרש"י הוזקק הכתוב לפרש כל דין ודין בפני עצמו.

פסוק מג
ונטמתם בם חסר אל"ף דוגמא מחטו לי עגלות צב מרשית השנה לא יהל שם ערבי ותזרני חיל למלחמה. וי"א שהוא מגזרת ונטמינו בעיניכם פי' כאדם שאין בו דעת.

פסוק מה
כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים ע"מ שתקבלו מצותי. להית לכם לאלקים ולפיכך **והייתם קדשים** אפי' בע"כ.
להית לכם לאלהים בעל כרחכם.

פסוק מו
זאת תורת הבהמה והעוף וכל נפש החיה הרמשת במים הטיל הכתוב עוף בין בהמה לרמש המים, לפטרו בלא כלום אי אפשר שכבר הוקש לבהמה לחייבו בשני סימנים אי אפשר שהרי הוקש לדגים הא כיצד הכשרו בסימן אחד.
ולכל נפש השרצת למ"ד יתירה כמו לכל כליו תעשה נחשת.

פסוק מז
בין הטמא ובין הטהר בבהמה ובשרץ המים ובעוף. אחר שפי' לך הללו פי' לך דין חיה ואח"כ דין היולדת וצרעת באדם ובבגד וכו' שבכולם שייכא טומאה.
ובין החיה הנאכלת פרש"י בין שנולדו לה סימני טרפה וכשרה כגון ששחט הקנה ונקבה הריאה קודם שחיטת הושט, והיינו סימני טרפה [שנקבה הריאה] וכשרה

משום דחיי ריאה תלוין בקנה. בין שנולדו לה סימני טרפה ופסולה כגון שניקבה הריאה קודם ששחט את הקנה והכי איתא במסכת חולין.
ובין החיה אשר לא תאכל בא ליתן אזהרה לחיה. שלימא סדרא דפרשת שמיני

פרק יב

פסוק ב

אשה כי תזריע וילדה עד שתלד ממקום הראוי ללידה פרט ליוצא דופן רבי שמעון אומר יוצא דופן הרי הוא כילוד וחייבין עליו קרבן ובלבד שהוא פטור מחמש סלעים של בן בכור.
וילדה אפילו בן שמונה בן שבעה בן ששה בן חמשה.
זכר לרבות אם ילדה את המת.
וילדה זכר נמצא בספר התולדות יש באשה שבעה נקבים שלשה בימין ושלשה בשמאל ואחד באמצע כשהזרע נכנס באותן שבימין תלד זכר ואם נכנס בשל שמאל תלד נקבה ואם נכנס בשל אמצע תלד טמטום או אנדרוגינוס כשהיא שוכבת סמוך אחר הבעילה על צלע ימין הזרע נכנס באותן נקבים של ימין וילדה זכר וממהרת הטומאה לצאת ולפי׳ אינה טמאה אלא שבעת ימים וטהורה שלשה ושלשים יום וכשהיא שוכבת סמוך אחר הבעילה על צלע שמאל הזרע נכנס בנקבים של שמאל ויולדת נקבה, ואין הטומאה ממהרת לצאת לפי׳ טמאה שבועיים, וזה שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני כדי להוליד זכרים.
וטמאה היא טמאה ואין הולד טמא.
שבעת ימים תספר שבעת ימים לולד אחרון. שאלו תלמידיו את ר״ש בן יוחאי מפני מה אמרה תורה לזכר שבעה ולנקבה י״ד יום אמר להם זכר שהכל שמחים בו מתחרטת האם משבועתה לזי ימים, נקבה שהכל עצבים בה מתחרטת בה לי״ד יום.
נדת לשון ריחוק כמו ומתבל ינידוהו, פיי נדודה ומרוחקת מבעלה.
כימי נדת דותה תניא אמר רבי מאיר מפני מה אמרה תורה תהא נדה לשבעה אלא מתוך שרגיל בה קץ בה אמרה תורה תהא נדה לשבעה כדי שתהא חביבה על בעלה ביום טהרתה כיום כניסתה לחופה.

פסוק ג

וביום לרבות כל שאר הנולדים הנמולים שלא יהיו נמולים אלא ביום. **וביום השמיני ימול** שאלו תלמידיו את ר"ש בן יוחאי מפני מה אמרה תורה לשמיני, אמר להם שלא יהיו הכל שמחים, שיום המילה יום שמחה הוא כדכתיב שש אנכי על אמרתך, ואמרתו זו מילה, ואביו ואמו של תנוק יהיו עצבין שאסורין זה בזה, אבל שמיני מותרין שכבר טבלה לערב שביעי והרי הכל שמחים.

וביום השמיני ימול מצוה זו נשנית ללמד אפילו בשבת ומה אני מקיים מחלליה מות יומת בשאר כל מלאכת צרכי מילה חוץ מן המילה עצמה.

ימול בשר ערלתו ערלתו ודאי דוחה את השבת ואין הספק דוחה שבת ואין בין השמשות דוחה שבת. והכי תנן קטן נמול לשמונה לתשעה לעשרה לאחד עשר לשנים עשר לא פחות ולא יותר. כיצד, כדרכו לשמיני לתשעה כיצד כשנולד בין השמשות שהרי ליום השמיני של מחר הוא נמול דשמא בין השמשות יום הוא ונמול לתשעה. לעשרה כיצד כשנולד בין השמשות של ערב שבת אי אפשר למולו בשבת הבאה דשמא תשיעי הוא והויא לה מילה הבאה שלא בזמנה ואינו דוחה שבת וצריך להמתין עד לאחר השבת שהוא עשירי. לעשתי עשר כיצד כשנולד בבין השמשות של ערב שבת וחל יום טוב להיות סמוך אחר השבת השנייה ללידתו אין מילה שלא בזמנה דוחה אותו ונמול לעשתי עשרה. לשנים עשר כיצד כשנולד בין השמשות של מוצאי כ"ב באלול והכנסת כ"ג באלול שחל ביום חמישי בשבת אי אפשר למולו ביום חמישי הבא שהוא יום ראשון של ראש השנה דשמא תשיעי הוא ולא למחרתו ששי בשבת שהרי שניהם קדושה אחת ולא למחרתו ליום שבת וצריך להמתין עד לאחר השבת שהוא יום שנים עשר. יעקב איש נבוריא הורה בצור מותר למול בנה של צורית בשבת שמע רב חגי אמר ליה איתא לקי, אמר ליה בר אינשי הורה מילתא דאורייתא ולקי, אמר ליה ומה היא דאורייתא א"ל דכתיב ויתילדו על משפחותם לבית אבותם אמר ליה לא הורית טבת דכתיב לא תתחתן בם כי יסיר את בנך מאחרי, תסיר לא נאמר אלא יסיר פי' חתנך צורי יסיר את בנו שהוא בנך מאחרי ללמדך בנך הבא מזה הצורי קרוי בנך ואין בנך הבא מן הצורית קרוי בנך אלא בנה אמר ליה רצוף ריצפך דהוא טבא לאולפנא.

פסוק ד
ושלשים יום ושלשת ימים גזר על הזכר כמספר הימים שתשלים צורתו בבטן והנקבה כפלים ודבר זה בחון ומנוסה.
בדמי טהרה דמי לא מפיק, ימי מפיק. וסימנך את יום צאתך.

פסוק ו
תביא כבש שאלו תלמידיו את ר"ש בן יוחאי מפני מה אמרה תורה יולדת מביאה קרבן אמר להם שבשעה שכורעת לילד קופצת ונשבעת שלא תזקק עוד לבעלה לפיכך אמרה תורה תביא קרבן.
[**בן שנתו** בתוך שנתו]. אל פתח אהל מועד מלמד שמטפלת בהן עד פתח אהל מועד.

פסוק ז
והקריבו את הכבש או את התור או בן היונה והמקרא אחז לו לשון קצרה וכמו כן לא הזכיר מליקת העוף.

פרק יג

פסוק א
אל משה ואל אהרן הזכיר אהרן שהרי על פיו יהי' כל ריב וכל נגע אדם, אם לטמא אם לטהר.

פסוק ב
אדם משמע איש אשה קטן קטנה.
בעור בשרו לפי שעתיד לומר לקמן נגע בראש או בזקן הוצרך לומר כאן בעור בשרו.
שאת לשון מוגבהת כמראה הצל שהוא גבוה ממראה החמה.
ספחת טפלה לשאת וטפלה לבהרת יש בה תולדות שאת גם יש בה תולדות בהרת להצטרף עמה כמו ספחני נא אל אחת הכהונות.
לנגע צרעת שיהיה מקום הנגע בשר לבן כדכתיב מצורעת כשלג וכתיב ומראה הנגע עמק פי' לבן.
והובא אל אהרן הכהן אפי' בעל כרחו. **או אל אחד מבניו** אפי' בעלי מומים.
אחד האל"ף בפתח.
הכהנים ולא חללים ומניין לרבות כל ישראל ת"ל **או אל אחד** לרבות כל ישראל א"כ מה ת"ל מבניו הכהנים ללמד שאין טומאה וטהרה אלא מפי כהן הא כיצד חכם

שבישראל רואה את הנגע ואומר לכהן אע"פ ששוטה הוא אמור טמא הוא והוא טמא אמור טהור הוא והוא טהור.

פסוק ג

ושער בנגע הפך לבן סימן שהבשר נחלש שהנגע ממית את הבשר ואף הזקנים כמו כן כשמתחלשים שערם מתלבן. אבל אם השער נתלבן קודם שיבא הנגע אין זה סימן טומאה שהרי לא נתלבן מחמת הנגע וכן אמרו רבותינו אם בהרת קודמת לשער לבן טמא ואם לאו טהור.

וטמא אתו בדבור.

פסוק ד

ואם בהרת לבנה היא אבל אינה לבנה כ"כ שיהא מראה הנגע עמוק מן העור כדכתיב **ושערה לא הפך לבן, ועמק אין מראה** פרש"י לא ידעתי פירושו כלומר כיון דלבנה היא איך אפשר שלא יהא מראה עמוק. וי"א **ועמק אין מראה** כמו גבי שחין כדאיתא בתו"כ מניין לרבות השוה לגבוה פי' שהנגע שוה לשאר בשר ת"ל ושפלה איננה ה"נ איצטריך ועמק אין מראה מן העור לרבות השוה לגבוה.

ושערה לא הפך לבן ושערה קדמאה לא מפיק ה"א.

והסגיר הכהן ולסוף שבעת ימים יתבונן הכהן אם יהיה בו פשיון כי הרואה דבר תדיר והוא גדול מעט מעט אינו מתבונן בגדלותו כמו באותו שאינו רואה אלא לפרקים.

פסוק ה

וראהו הכהן ביום השביעי אינו ממתין שבעה ימים שלמים ללמדך שמקצת היום ככולו.

עמד בעיניו אם העיז וכהה, או כהה והעיז כאילו לא כהה.

שבעת ימים שנית עולה לכאן ולכאן.

פסוק ו

והנה כהה הנגע ולא פשה הנגע בעור וטהרו וא"ת אם בשלא פשה טהור כ"ש כשכהה טהור, אלא **ולא פשה** דהכא קאי מהסגר ראשון, והכי קאמר **והנה** בהסגר שני **כהה הנגע** שלא פשה בהסגר ראשון, בהא אמר רחמנא **וטהרו**. ואין לומר דלא **פשה הנגע** קאי אהסגר שני שהרי כאן פרש"י: הוכהה ממראיתו, הא אם עמד במראיתו או פשה טמא. אך חז"ק דהא אמרינן במגילה אמר קרא והצרוע אשר בו הנגע מי שצרעתו תלויה בגופו, ופרש"י שכל זמן שלא נתרפא ממנה טמא והיינו

מוחלט. וגבי טהרה דיליה כתיב והנה נרפא נגע הצרעת מן הצרוע יצא מוסגר שטהרתו תלויה בימי הסגר שאם לא ימצא בו בשביעי סימני טומאה שער לבן או פשיון יטהרנו אע"פ שניגעו בעיניו עומד. וי"מ **והנה כהה הנגע** סד"א הואיל ונשתנה ממראיתו נגע חדש הוא ויהא טמא ת"ל **והנה כהה** וגו' **וטהרו** בדבור.

וכבס בגדיו וכ"ש גופו לפי שעמד בספק טומאה, וכל העומד בספק טומאה אינו נזהר עליה כ"כ.

פסוק ז

ואם פשה תפשה, אחרי הראתו ואפילו מיד.

פסוק י

והיא הפכה כתיב ביו"ד.

פסוק יא

צרעת נושנת היא מכה ישנה היא זאת ונעשית בריאה מלמעלה, ומלמטה מלאה ליחה שלא תאמר הואיל ועלתה מחיה אטהרנה.

פסוק יב

ואם פרוח תפרח הלבין פני הנגע כמין פרח.

מראשו ולא תוך ראשו. ועד רגליו ולא תוך רגליו.

לכל מראה עיני הכהן פרט לכהן שחשך מאור עיניו ומה כהן פרט לשחשך מאור עינו אף היום פרט לשחשך מאור היום. ד"א **לכל מראה עיני הכהן** פרט לבית הסתרים. מכאן אמרו האיש נראה כעודר ומוסק זיתים והאשה כעורכת ומניקה את בנה.

פסוק טו

צרעת הוא לשון זכר דקאי אהבשר החי.

פסוק טז

או כי ישוב לעיל קאי, או אם הבשר יהפך ללבן כמו שאמר למעלה בשאת כולו הפך לבן.

או כי ישוב הרי זה בא ללמד על ראשי אברים שנתגלו וחזרו ונתכסו שהן טהורין אפי' מאה פעמים ואפי' למראה בוהק.

פסוק כ

והנה מראה שפל מניין לרבות את השוה לגבוה ת"ל ושפלה איננה מן העור.

פסוק כא
והיא כהה חז"ק אמאי נקט **והיא כהה** כיון דבתחלת ראייה קאי. וי"מ **אאיננה** קאי דוגמת תקות ענוים תאבד לעד. וכן הפירוש ושפלה איננה מן העור ואיננה כהה אבל אם כהה פשיטא שהיא טהורה.
והיא כהה כתיב ביו"ד.

פסוק כב
נגע הוא בחירק לשון נקבה דקאי אשאת או אבהרת.

פסוק כג
ואם תחתיה תעמד הבהרת אע"פ שלא כהתה טהור הואיל ובאת ע"י עלילת שחין או מכוה אינו נגע גמור כל זמן שלא פסק.

פסוק כד
או בשר אין חלוק בין שחין למכוה וחלקן הכתוב לשתי פרשיות לומר שחצי גריס שחין וחצי גריס מכוה אין מצטרפין להיות גריס שלם. כדאיתא במסכת חולין גריס חצי פול והוא שיעור טומאה לשחין ולמכוה.

פסוק כה
ומראה עמק מנין לרבות את השוה לגבוה ת"ל ושפלה איננה וגו'.

פסוק כח
לא פשתה בעור והיא כהה, כהה קאי **אלא פשתה** פי' לא פשתה ולא כהה כמו שפי' בשחין.

פסוק כט
ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש לאשה.
או בזקן לאיש.

פסוק ל
ובו שער צהב מקום שער קשה ממקום בשר חלק ומשנצטהב בידוע שהבשר מת ונחלש.
דק אף השער נחלש ונכחש מכמות שהיה.
נתק מקום שער קרוי נתק שע"י כך השער מתנתק.

פסוק לא
וכי יראה אם יראה.

פסוק לג
והתגלח לפי שמצינו תגלחת אחרונה בכהן יכול אף זו כן ת"ל והתגלח מכל אדם.

והתגלח לפי שמצינו תגלחת אחרונה בתער יכול אף זו כן ת"ל **והתגלח** בכל דבר.
והתגלח אעפ"י שהוא נזיר.
ואת הנתק לא יגלח פרש"י מניח שתי שערות וכו'. אבל אם יגלח עד הנתק לא יראה הפשיון כי מראה הנגע אינו נראה רק בשערות.

פסוק לד
וכבס בגדיו וטהר מלטמא משכב ומושב ומלטמא בביאה.
וטהר מפריעה ופרימה ותגלחת וצפרים.

פסוק לז
ושער שחר צמח בו וי"ו במקום או דוגמת מכה אביו ואמו ומקלל אביו ואמו, מן הכבשים ומן העזים תקחו, אף כאן או שער עמד בעיניו או שער שחור צמח בו.
טהור הוא הואיל ועומד בעיניו או צמח בו שער שחור לא נחלש הבשר.

פסוק מ
ואיש כי ימרט ראשו לא הזכיר קרח באשה לפי שאין ראשה נקרח.

פסוק מד
איש אין לי איש, אשה קטן וקטנה מנין ת"ל צרוע בין איש בין אשה קטן וקטנה ואם כן למה נאמר איש לענין שלמטה האיש פורע ופורם ולא האשה. **איש צרוע** לכל דיני נגע דלעיל קאי כלומר מי שיהיה צרוע באחד מן הנגעים הכתובים למעלה.
[**טמא יטמאנו** בדבור].

פסוק מה
והצרוע אפילו כהן גדול שנאמר בו את ראשו לא יפרע ובגדיו לא יפרום כאן בגדיו יהיו פרמים וגו'
בגדיו יהיו פרומים יתאבל על מעשיו שבשביל רוע מעשיו בא לו הנגע.
ועל שפם יעטה להפסיק ריח רע היוצא מפיו שלא להזיק את הבריות.

פסוק מו
בדד ישב אסור לשמש מטתו שהתשמיש ממקתו. מחוץ למחנה מושבו שחולי זה ידבק על בני אדם הרגילים אצלו.
מחוץ למחנה מושבו מושבו טמא מכאן אמרו הטמא יושב תחת האילן והטהור עומד הטהור טמא. הטהור יושב תחת האילן והטמא עומד הטהור טהור.

פסוק מז
והבגד רבי יוסי הגלילי אומר למד על הבגדים שהם טעונים שלוח חוץ לג' מחנות.

בבגד צמר או בבגד פשתים גבי בגדים הקדים צמר לפשתים לפי שבגד צמר משנגמרה מלאכתו חשוב מבגד פשתים אבל בשתי וערב הקדים פשתים לצמר לפי שהמטוה של פשתים חשוב הוא משל צמר.

פסוק מח
או בשתי לשון יסוד המלאכה, כמו השתות ע"ש שהוא יסוד.
או בערב ע"ש שהוא מערב המטוה יחד.

פסוק נא
[**צרעת ממארת** לשון חסרון והפסד].

פסוק נה
בקרחתו או בגבחתו אבגד ועור קאי נמי שיקרא האדם ממקום שער קרח ושלא ממקום שער גבח, כך יאמר לעור ולבגד במקום שער בקרחתו ושלא במקום שער בגבחתו.

פסוק נח
וכבס שנית השנייה לטהרו והראשונה להסיר את נגעו.

פסוק נט
לטהרו או לטמאו כהן שהוא מטהרו מטמאו, ואם מת רואהו כהן אחר. שלימא סדרא דפרשת תזריע

פרק יד

פסוק ב
ביום טהרתו מלמד שטהרתו וטומאתו ושחיטת צפרים והזיית דם צפרים ותגלחתו ביום. **ביום טהרתו** מלמד שלא ישהה.
והובא אל הכהן, והובא דבר טהרתו אל הכהן, אבל המצורע עצמו אסור ליכנס במחנה. וכן כתיב בסמוך ויצא הכהן אל מחוץ למחנה. ד"א **והובא אל הכהן** שהרי מושבו מחוץ למחנה וביום טהרתו מביאין אותו אל קצה המחנה והכהן יוצא לקראתו.

פסוק ג
ויצא הכהן אל מחוץ למחנה למדך הכתוב כהן טהור שיכול ליכנס במחנה מטהר את המצורע שהרי כתיב ויצא ואם לא נכנס במחנה היאך יצא ממנו אבל כהן טמא שאינו יכול להכנס במחנה אינו מטהר את המצורע. והנה נרפא שהלך לו נגע.
נגע שהלך לו שער לבן **הצרעת** שהלכה לה המחיה. מן הצרוע אפילו מקצת שער לבן.

פסוק ד

ולקח למטהר הכהן יקח משלו. **למטהר** בין איש בין אשה בין קטן ובין קטנה. מכאן אמרו לקח לאיש כשרות לאשה לאשה כשרות לאיש למצורע כשרות לבית.

שתי צפרים כל מקום שנאמר צפור, בטהורה הכתוב מדבר. א"ר יצחק עוף טהור נקרא עוף ונקרא צפור, ועוף טמא אינו נקרא אלא עוף בלבד.

טהרות ולא טמאות ולא טרפות.

ועץ ארז ר' חנינא בן גמליאל אומר ובראשו טרף.

פסוק ה

וצוה הכהן ושחט הצווי בכהן והשחיטה בכל אדם.

ושחט את הצפור האחת הבחורה שבשתים.

על מים חיים לומר שהמת הוא המצורע שחשוב כמת מתערב עכשיו עם החיים לבא במחנה ולהיות כשאר בני אדם. על מים חיים לערב עם הדם שהרי אין בדם עצמו כדי לטבל בו את הארז והשני תולעת והאזוב.

פסוק ו

ואת הצפר החיה בדם וגו' כדי שתהא צבועה והולכת על פני השדה ובאים בני מינה המכירים אותה ורואין שנשתנית ומתקבצים עליה והורגין אותה כדי שלא ימצאנה מצורע אחר ויקריבנה ורחמנא אמר וכפר עליו ולא על אחר. וכן אמרו רבותינו חזרה הצפור חזרה הצרעת וראיה לדבר העיט צבוע נחלתי לי והיכן דברה תורה בעיט צבוע אם לא בענין זה, מיהו התלמוד מוכיח שהיא מותרת מסברא וכי אמרה תורה שלח לתקלה.

פסוק ז

שבע פעמים על גב ידו של מצורע.

וטהרו בדבור.

ושלח את הצפר סימן טהרה הוא להפריח ממנו הצרעת ולעשות לו דוגמא שכבר ישב כצפור בודד על גג ונקשר ואסור מלבא עם שאר בני אדם ועכשיו הותר לבא עם חבריו כעין צפור זו שהיתה קשורה בידי אדם ועכשיו משולחת ורשויה ללכת עם חברותיה.

פסוק ט

והיה ביום השביעי יגלח מה שצמח באותן הימים השבעה, ושני גלוחין היה עושה.

את כל שערו את ראשו אבל גבי לויים לא נאמר אלא והעבירו תער על כל בשרם כלומר והעבירו תער על בשר כולם כדרך המתגלחים לנוי סביבות הראש והזקן וגבות העינים, שמגלחין מקצת ומשיירין הרוב, שאם אתה אומר כך יגלחו כל השער נמצאו באים מנוולים לפני שכינה אבל מצורעים אילו אפשר להפשיט עורם מעל בשרם ולהיותם חיים היה הכתוב מזקיקם לכך בשביל הצרעת שזרחה על עורם.
ואת כל שערו מה ת"ל **יגלח**, אלא ליתן אחריות להתגלחת שאם לא גלח ביום השביעי מגלח בשמיני בתשיעי ובעשירי.

פסוק י
שני כבשים אחד לעולה ואחד לאשם.
וכבשה אחת לחטאת כמשפט כל חטאת.
ושלשה עשרנים כמשפט עשרון לכל כבש.

פסוק יא
ואתם הכבשים.

פסוק יד
ולקח הכהן, **ונתן הכהן** מה נתינה בעצמו של כהן אף קבלה בעצמו של כהן, יכול אף נתינה של מזבח תהא ביד, ת"ל כי כחטאת האשם הוא לכהן מה חטאת טעונה כלי אף אשם טעון כלי. נמצאת אומר שני כהנים מקבלין את דמו אחד בכלי ואחד ביד וזה שקבל בכלי בא וזורקו על קיר המזבח וזה שקבל ביד בא לו אצל המצורע.

פסוק טז
וטבל הכהן, **מן השמן** מן במקום בי"ת.
וטבל והזה על כל הזיה טבילה.
הימנית מקום הנראה.

פסוק יז
על דם האשם לומר שנהפך לו מדם וממיתה לשמן.

פסוק יח
וטעם **והנותר בשמן** בי"ת במקום מ"ם.

פסוק יט
את החטאת היא הכשבה וכבר הזכיר מעשה האשם.
את העלה אחד משני כבשים.

פסוק כ
ואת המנחה שלשה קומצי סולת משלושה עשרונים. אבל החטאת והאשם והנותר במנחה ושלשה קומצי סולת נאכל לכהנים.

פסוק כא
ואם דל הוא ואין ידו משגת לפי שמצינו דלות בגוף כמו דלות ורעות משכיל אל דל מדוע אתה ככה דל לכך פרט לך כאן, **ואין ידו משגת** לומר לך דל זה הוא שאין לו ממון.

פסוק לא
על המנחה עם המנחה.

פסוק לד
כי תבאו אל ארץ כנען לא נאמר כי תבואו גבי נגעי אדם וכלים לפי שאף במדבר היו נוהגים אבל בנגעי בתים שלא היה להם במדבר נאמר כי תבאו אל ארץ כנען. ד"א בשביל מעלת ארץ ישראל שהמקדש עתיד להיות בתוכה הוזקקה להיות נקיה וטהורה.
ונתתי נגע צרעת י"מ לפי הפשט לפי שהזהיר להלן אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים ואין אנו יודעים באיזה מקום עבדו לפי' בא הנגע בבתים להודיע המקום שעבדו שם הכנענים כדי לאבדו.

פסוק לה
אשר לו הבית לאחר כבוש וחלוק שיהא כל אחד ואחד מכיר את שלו.

פסוק לז
וראה את הנגע והנה הנגע מלמד שאין הבית מטמא אלא בשני גריסין.

פסוק מ
וחלצו את האבנים מלמד ששניהם חולצים מכאן אמרו אוי לרשע אוי לשכינו.

פסוק מא
יקצע, **הקצו** שניהם ענין אחד, מדכתיב **ואת הבית יקצע** וכתוב אבתריה אחרי הקצות את הבית ואחרי הטוח.

פסוק מב
יקח וטח אין חברו מיטפל עמו בטיחה.

פסוק מג
[העתקתי על פרש"י למען יבין כל קורא בו]. **ואם ישוב הנגע** פרש"י יכול חזר בו יהא טמא, ת"ל ושב הכהן וגו' עד: ובא הכהן וראה והנה פשה יכול לא יהא חוזר

וכו'. כלומר אם חלץ וקצה וטח וחזר הנגע בעינו - יכול לא יהא טמא אלא אם כן פשה, נאמר צרעת ממארת בבתים וכו' מה להלן - בבגדים - טמא את החוזר אע"פ שאינו פושה אף כאן טמא את החוזר אע"פ שאינו פושה וכו', עד אין כאן מקומן של מקרא זה אלא ונתץ את הבית היה לו לכתוב אחר ואם ישוב כלומר אין כאן עיקר מקומו של מקרא זה אלא תכף אחר והאוכל בבית כמו שפרש"י לקמן. ואין לקבעו בין שתי שיבות שהרי כל הענין מחובר ואין להפסיק בנתיים. גם אין לקבעו אחר ואם בא יבא משום דקבעי לסמוך ולקח לחטא את הבית אל כי נרפא הנגע עד סליק מניה. ואגב גררא דנתץ נסביה הכא משום דאיכא דקא מטי זמנא דקא מקיים אבתריה ונתץ את הבית כמו שמפרש לקמן. וראה הכהן והנה פשה הא לא בא ללמד כו' עד נלמוד ביאה האמורה כאן - משיבה - שנאמר בה ושב הכהן מה שיבה ביום שביעי להסגר כדכתיב ושב הכהן ביום השביעי וראה והנה פשה הנגע [מה שיבה] - חולץ - כדכתיב וחלצו את האבנים וקוצה - כדכתיב ואת הבית יקציע וטח - כדכתיב ואם ישוב [את] הנגע ונתץ את הבית. ונותן לו שבוע - לראות אם יחזור הנגע בעיניו שיהיה נותץ, כדכתיב ואם ישוב הנגע וגו' ונתץ את הבית - אף ביאה זו של ובא הכהן האמורה כאן דמישתעי שעמד בהסגר שבוע ראשון ופשה בהסגר שבוע שני - חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע, כיצד עמד בהסגר שבוע ראשון וחזר והסגירו שבוע שני ופשה ובא הכהן בסוף הסגר שבוע שני וראה בשבוע השני שפשה חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע לראות אם יחזור הנגע בעיניו בשבוע זה - ונתץ את הבית. לא חזר טהור ומניין עמד בזה ובזה - כלומר לא פשה בשתי ההסגרות רק עמד בשיעורו הראשון כשבא הכהן תחלה לראותו מניין שיהא חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע, ת"ל ואם בא יבא במי הוא מדבר אם בפושה - בהסגר שבוע - ראשון הרי - דינו - אמור - מושב הכהן. ואם בפושה - בהסגר שבוע - שני הרי - דינו - אמור - מובא הכהן - הא אינו אומר ואם בא יבא - הכהן - אלא את שבא בסוף - הסגר - שבוע ראשון ואת שבא בסוף - הסגר - שבוע שני. וראה והנה לא פשה. היינו עמד בזה ובזה - זה העומד מה יעשה לו יכול יפטרנו וילך - לו - כמו שכתוב כאן וטהר - הכהן - את הבית ת"ל כי נרפא הנגע לא טהרתי אלא הרפוי - נראה הנגע הראנו מה יעשה לו. הריני דן משתי

ביאות כיצד - ביאה אמורה למעלה - ובא הכהן - וביאה האמורה למטה - ואם בא יבא הכהן - מה ביאה האמורה למעלה חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע כדגמרינן לעיל. נלמד ביאה משיבה, אף ביאה האמורה למטה חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע וכו'. ואם בא יבא הכהן לסוף הסגר שבוע שני וראה והנה לא פשה וטהר הכהן את הבית כי נרפא הנגע פי' אם נרפא ע"י חליצה וקיצה וטיחה ונתינת שבוע שלישי ולא חזר הנגע אבל אם חזר נותץ. גמרו של דבר וכו'.

פסוק מו

כל ימי הסגיר אתו פרש"י ולא ימים שקלף את נגעו כלומר הימים התכופים לאחר ההסגר יכול שאני מוציא מוחלט שקלף את נגעו - כלומר כשהוחלט לנתיצה, כגון שחזר אחר חליצה וקיצה וטיחה ונתינת שבוע ולא נתצו רק קלפו, יכול לא יהא הבא אל הבית טמא, ת"ל **כל ימי** - לרבות שהוא טמא הא לך פרש"י באר היטב, אבל לפי פשט משמעות דקרא כל פסוק ופסוק ינוח במקומו בשלום, ולא יזוז איש מעל רעהו. כיצד. ואם ישוב הנגע הן לזמן סמוך הן לזמן מופלג אחר שחלץ את האבנים ובא הכהן וראה והנה פשה וכו' כלומר שחזר ונתץ את הבית מיד והבא אל הבית קודם חליצה וקיצה וטיחה היינו כל ימי הסגיר אותו יטמא עד הערב והשוכב והאוכל אבל אם בא יבא הכהן אחר חליצה וקיצה וטיחה וראה והנה לא פשה כלומר לא חזר וטהר את הבית ולקח לחטא את הבית וגו'.

יטמא עד הערב אחר שרחץ את בשרו כמשפט.

פסוק מז

והשכב בבית חמור הוא לפיכך טעון כבוס בגדים וטבילה, שכל הטעון כבוס בגדים טעון טבילה אבל להיות טמא עד הערב אין צ"ל, שהרי כל אוכל ושוכב הוא בא בבית ובו נאמר יטמא עד הערב.

פסוק מח

וטהר הכהן את הבית בדבור.

פסוק נג

את הצפר החיה אל מחוץ לעיר רבי יוסי הגלילי אומר צפור שהיתה חוץ לכל עיר ואי זו זו דרור.

וכפר על הבית וטהר אם נאמר במצורע - כפרה - למה נאמר בבתים, ואם נאמר בבתים למה נאמר במצורע. לפי שיש במצורע שיש לו טהרה ע"י טבילה וטעון קרבן, מה שאין כן בבתים לפי שאינן בני מעשה ויש בבתים שטעונים חליצה וקיצה וטיחה מה שאין כן במצורע.

פסוק נד

זאת התורה לכל נגע הצרעת מלמד שלא יראה את הנגעים עד שיהיה בקי בכולן ובכל השמות הכתובים כאן.

פרק טו

פסוק ב

אל בני ישראל בני ישראל מטמאים בזיבה ואין הגויים מטמאין בזיבה. **איש** ולא קטן **איש** הוי מעוט אחר מעוט לרבות קטן.

מבשרו עד שתצא חוץ מבשרו. וכנוי לערוה הוי, כמו ומכנסי בד יהיו על בשרו, וכן יהיה זובה בבשרה.

פסוק ג

רר בשרו את זובו מן זובו, כמו כצאתי את העיר.

פסוק ה

ואיש אשר יגע בשעת מגע מטמא בגדים, פירש אינו מטמא בגדים.

במשכבו פרש"י למד על המשכב שחמור כו' כלומר משכב זב אפילו לא נגע בו הזב הרי הוא חמור כזב עצמו והמגע שאינו משכב אינו אלא ולד הטומאה כדכתיב והנוגע בבשר הזב יכבס בגדיו וגו'.

פסוק יא

וכל אשר יגע בו הזב וגו'. אין כאן מקומו של מקרא זה עד לאחר וכי יטהר הזב מזובו אלא איידי דנקיט ליה במגעותיו של זב כתבינהו לכולהו בחד דוכתא.

וידיו לא שטף במים א"ר אלעזר בן ערך מכאן סמכו לטהרת הידים מן התורה ולשון נקיה הוא שהוציא טבילה בלשון רחיצת ידים וכן מצינו ארחץ בנקיון כפי.

פסוק יב

וכלי חרש אשר יגע בו נאמר כאן בו ונאמר להלן אשר תבושל בו מה בו האמור להלן מאוירו אף בו האמור כאן מאוירו ומאחר שלמדנו שאין זב מטמא אותו אלא מאוירו מה ת"ל **אשר יגע בו** ללמדך איזהו מגע שהוא ככולו הוי אומר זה הסטו.

פסוק יג
לטהרתו מיום שפסק זובו.
ורחץ בשרו במים חיים הזב טעון רחיצת מים חיים אבל כליו והמצורע עולים בכל המימות.
וטהר מלטמא כלי חרס במשא.

פסוק יד
יקח לו משלו.

פסוק טז
ואיש כי תצא פרט לקטן ואינו יוצא מכלל קטן עד שיהא בן תשע שנים ויום אחד.
כי תצא ממנו עד שתצא טומאתו חוץ לבשרו מכאן אמרו כהן זב וכהן בעל קרי שהרגישו אבריו, אוחזין באמה ובולעים את התרומה.
ורחץ במים ואפילו במי מקוה.
את כל בשרו במים שכל גופו עולה בהן וכמה הם אמה על אמה ברום שלש אמות, שכן מדת ארכו ורחבו של כל גופו ושיערו חכמים שהם מ' סאה.

פסוק יז
אשר יהיה עליו שכבת זרע מה שכבת זרע האמורה למטה כברייתה אף שכבת זרע האמורה כאן כברייתה פרט לשכבת זרע שנסרחה.

פסוק יח
אשר ישכב איש אתה שכבת זרע פרט למערה.
ורחצו במים הקיש רחיצתו לרחיצתה מה רחיצתה פרט לבית הסתרים אף רחיצתו כן.

פסוק יט
זבה בבשרה בי"ת במקום מ"ם כלומר זובה מבשרה ובשרה כנוי לערוה. **שבעת ימים תהיה בנדתה** כל שבעה תהיה בנדתה מלמד שאינה טובלת מבעוד יום.

פסוק כא
ורחץ במים וכ"ש הנדה עצמה בזמנה.

פסוק כג
ואם על המשכב הוא י"מ ואם על המשכב הוא, דקאי **הוא** אדם יהיה זובה. וכן יהיה הפירוש אם אותו דם יהיה על משכבה או על כלי מושבה **בנגעו בו** אותו הדם באותו כלי **יטמא עד הערב** ולאחר טבילה. דוגמא וכל בגד אשר יהיה עליו שכבת זרע, ואם תאמר למה נאמר ואם על המשכב הוא אם הנוגע במשכבה טמא הנוגע בדמה לא כל

שכן, אלא לפי שאין עונשים מן הדין כתב לך **ואם על המשכב הוא** . וכן דרשינן גבי כל הבא אל האהל וכל אשר באהל יטמא.

פסוק כד
ישכב איש אתה פרט למצורעת.

פסוק כה
ואשה כי יזוב זוב לרבות את האונס.
דמה מחמת עצמה ולא דמה מחמת ולד.
ימים רבים והלא אינן רק שלשה ימים אלא לפי שפורשת מבעלה והם ימים של צער קורא אותם רבים.
על נדתה כמו עם נדתה, דוגמת על שדה הארץ יחשב.

פסוק כז
וכל הנוגע בם ע"י חבוריהם.

פסוק כח
וספרה לה אבל אינה זקוקה ברכה על הספירה שפעמים היא רואה קודם שישלימו לה שבעת ימי טוהר וטעונה לחזור ולספור והויא ברכה לבטלה.

פסוק כט
והביאה אותם אל הכהן מניין שהיא טובלת מבעוד יום תלמוד לומר והביאה אותם אל הכהן אל פתח אהל מועד אלא אם היתה מעורבת שמש. מלמד שהיא טובלת מבעוד יום.

פסוק לא
והזרתם זו אזהרה.
ולא ימתו זה עונש.
בטמאתם בשביל טומאתם.

פסוק לג
עם טמאה זבה או נדה או שומרת יום כנגד יום.**שלימא סדרא דפרשת מצורע**

פרק טז

פסוק א
אחרי מות פרש"י מה ת"ל וכו' כלומר מה תלמוד לומר פסוק זה של וידבר ה' אל משה אחרי מות הרי כתיב אבתריה ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן וגו'. היה ר' אלעזר בן עזריה מושלו וכו' זה זרזו יותר מן הראשון וכו' כלומר שהרי בפסוק שני

כתוב ולא ימות מה שאינו כתוב בפסוק ראשון והוא שפרש"י ולכך נאמר אחרי מות ואל יבוא בכל עת וגו' כלומר לפי שלא הזהירו פסוק ראשון יפה, חזר וכתב לך פסוק שני להזהירו יותר. והכי איתא בתו"כ ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא וגו' ואין אנו יודעים מה נאמר לו בדבור ראשון היה ר' אלעזר בן עזריה מושלו וכו' זה זרזו יותר מן הראשון לכך נאמר אחרי מות שני בני אהרן.

פסוק ב

ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקודש וגו' פרשה זו אע"פ שהיא של יוה"כ בו ביום שהוקם המשכן נאמרה ומפני שבאותו יום מתו שני בני אהרן בשביל ביאה שלא לצורך נאמרה באותו יום אותה אזהרה לאהרן ואל יבא בכל עת. ומה שהפסיק הכתוב מפרשת שמיני ששם מזכיר מיתת שני בני אהרן וקבעה אחר פרשת כל הטמאים לפי שכשגמר פרשת כל הטמאים עדיין לא פירש אם יכנסו למקדש בין שוגגים בין מזידים מה היא כפרתם ומה היא טהרת המקדש לפיכך פרט לך כאן וכפר על הקודש. בקרבתם לפני ה' על מזבח הזהב שלא כדת.

אל פני הכפרת אשר על הארן מה ת"ל אשר על הארון לפי שנאמר בפרכת וסכות על הארון יכול יהא פרכת כסוי על הארון ת"ל אל פני הכפרת אשר על הארון הכפרת כסוי לארון ואין פרכת כסוי לארון, **ולא ימות** עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל כי בענן אראה. כי בענן אראה עליו נאמר, ה' אמר לשכון בערפל.

פסוק ג

בפר בן בקר אינו אומר שיביא הפר אל הקדש רק דמו וחלבו כדין חטאת.

פסוק ד

כתנת בד קדש וגו'. ומה ת"ל בד בד ד' פעמים למעט אפוד וחשן ומעיל וציץ שאין כהן נכנס בם לפני ולפנים אע"פ שנאמר בכולן לפני ה'.

על בשרו כנוי לערוה כמו זב מבשרו. מה ת"ל ילבש, יחגור, יצנוף, לפי שסופו לרבות לו כלים אחרים בין הערבים אין לו יכול לא ילבש שחרית ת"ל ילבש יחגור יצנוף.

ובמצנפת בד יצנף לא הוזכר אפוד וחושן מזה למדו בבית שני לשמש בלא אורים ותומים.

בגדי קדש הם בנין אב לכל הבגדים שיהו משל קדש.

ורחץ במים את בשרו פרש"י אותו היום טעון טבילה בכל חליפותיו וכו' דרך ארץ לעובד לפני המלך לרחוץ את בשרו ולטהר עצמו בכל פעם ואגב דידים משמשניות הן וחיישינן דילמא נגע בטנוף ויחזור ויטמא את הבגדים הזקיקו הכתוב לכל לבישה ופשיטה קדוש ידים ורגלים. כדנפקא לן ביומא מדהטיל הכתוב ורחץ את בשרו במים בין ופשט לולבש ליתן רחיצה לפשיטה, ורחיצה ללבישה. דאם אינו ענין לטבילה מדנפקא היא לן מורחץ במים את בשרו ולבשם תנהו לענין רחיצת ידים. ומה שפירש"י קדוש ידים ורגלים מן הכיור היינו ממים שבכיור דקיימא לן במשנה טרף בקלפי אותו היום מקדש ידיו ורגליו מקיתון של זהב.

פסוק ו

וכפר בעדו זה וידוי דברים. יכול כפרה בדמים, הריני דן, נאמר כאן כפרה בפר, ונאמר להלן כפרה בשעיר לכפר עליו. מה כפרה האמורה בשעיר וידוי דברים חוץ מדמים דכתיב והתודה עליו אף כפרה האמורה כאן בפר וידוי דברים חוץ מדמים. וא"ת אמאי אינו מתודה על שעיר הפנימי אחד מן השלושה וידויין אלא יש לומר הואיל והוא לגבוה כדכתיב עלה עליו הגורל לה' גנאי כלפי מטה להתודות עליו.

פסוק ח

וגורל אחד לעזאזל היינו סמאל וכדי שלא יבטל קרבנם נותנים לו שחד ברייתא דרבי אליעזר.

פסוק ט

ועשהו חטאת הגורל עושהו חטאת.

פסוק י

יעמד חי לפני ה' עמידתו חי לפני ה' ומיתתו בצוק. עד מתי הוא זקוק לו להיות חי רבי יהודה אומר עד שיכפר, שנאמר וכלה מכפר את הקדש ואת אהל מועד ואת המזבח, והקריב את השעיר החי.

פסוק יא

ושחט את פר החטאת ולקח מלא המחתה, ולקח מדם הפר, והזה, זקוק הוא ליתן את דם הפר לכהן אחר למרסו כדי שלא יקרוש אחר שחיטה בעוד שהוא מוליך הקטורת לפני ולפנים קודם ההזאות.

פסוק יב
מעל המזבח מלפני ה' איזהו מזבח שלפני ה' מקצתו ואין כולו לפני ה' הוי אומר זה מזבח החיצון.

פסוק יג
ונתן את הקטרת שהרי נאמר למעלה כי בענן אראה על הכפורת וכדי שלא להסתכל בשכינה כדכתיב כי לא יראני האדם וחי, צריך להחשיך את הבית תחלה בנתינת הקטרת זהו שנאמר **וכסה ענן הקטרת את הכפרת** ואחר כך יביא את הדמים שם.

פסוק יד
ולקח מדם הפר נוטלו ממי שממרס בו.
על פני הכפרת קדמה על הפנים שכנגד המזרח.
על הוא שאמרו חכמים בכולם אחד למעלה.
שבע פעמים לכפר על שבע חטאתיכם.

פסוק טו
אשר לעם שלא יהו אחיו הכהנים מתכפרים בו ובמה מתכפרים בפרו של אהרן.

פסוק יז
וכל אדם מן הכהנים דפשיטא לן אין זר נכנס בהיכל.
לא יהיה באהל מועד שמא יארע להם טומאה בעודם שם ואין הכהן מכפר על טומאה שאירעה בו ביום.

פסוק כ
והקריב את השעיר החי עד כאן הוא זקוק להיות חי. **החי** קדמאה בסגול ותניינא בפת"ח וסימן ההרים.

פסוק כא
את שתי ידו בנין אב לכל הסמיכות שיהיו בשתי ידים.
והתודה עליו כיצד הוא מתודה אנא השם חטאו ועוו ופשעו וכו' והם עונים אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. אין לי אלא וידוייהן, אונסיהן ספקותיהן שגגותיהן מניין תלמוד לומר עונות לכל עונות, פשעיהם לכל פשעיהם, חטאתם לכל חטאתם, שעיר הנעשה ליום הכפורים מכפר על זדון טומאת מקדש וקדשיו ועל שאר עבירות שבתורה קלות וחמורות שגגות הודע ולא הודע עשה ולא תעשה כריתות ומיתות ב"ד, שעיר המשתלח מכפר. [ונתן אתם על ראש השעיר בפה].

ביד איש עתי נמצא במדרש **עתי** שהגיע זמנו למות תוך אותה שנה שהרי הנושא את השעיר אינו עובר שנתו לכך היו בוררין איש שהגיע זמנו למות תוך אותה שנה וחכמת המזלות היתה קלה בעיניהם.

פסוק כב

אל ארץ גזרה משונה מסתם שאר ארצות דוגמא כי נגזר מארץ החיים מקום מופרש ומובדל מאדם שאם ישא אותו אל ארץ הראויה לזרע שוב לא תצמיח.

ושלח את השעיר במדבר דוגמא ושלח את הצפור החיה על פני השדה.

פסוק כג

ובא אהרן אל אהל מועד פרש"י במס' יומא פרק אמר להם הממונה למה הוא בא באהל מועד מאחר שגמר עבודותיו הקטרת, ומתן דמים, פר ושעיר. ואף במקרא זה לא פירש מה יעשה שם הא אינו בא אלא להוציא כף ומחתה שהניח בין הבדים, וא"ת הרי זו ביאה ריקנית ושלא לצורך שיכול להניח כף ומחתה בקדש הקדשים עד יום הכפורים אחר ואז יוליך שם כף ומחתה אחרת ובחזרתו יוציא משם כף ומחתה שנשתיירו שם מאשתקד וי"ל דאין זה ביאה ריקנית שאם יניח שם כף ומחתה בדשנם גנאי הוא כלפי מעלה משום דמאיס. ועוד פרש"י כאן אין כאן מקומו של מקרא וכו' כלומר מתוך קו הדין היה לנו לומר שכאן מקומו כדי שיהו כל עבודות פנים בבת אחת בלא שום הפסק. כיצד משהתחיל כל עבודות פנים כגון מעשה פר ושעיר הפנימים והקטורת ושעיר לעזאזל היה לו לחזור ולבא אל אהל מועד הוא קודש הקדשים להוציא משם כף ומחתה שהיא גמר עבודת הפנימיות אלא גמירי חמש חמש טבילות ביום ואם יהיו העבודות כסדר המקראות לא משכחת להו לטבילות אלא שלש כיצד אחת לתמיד של שחר ואחת בינו לבין עבודת היום כולה עם הוצאת כף ומחתה ואחת בין עבודה זו לבין עבודת אילו ואיל העם ועמהן המוספין ותמיד הערב לפיכך צריך להפסיק מעשה אילו ואיל העם בין עבודת היום לבין עבודת הוצאת כף ומחתה. והוצאה זו תפסיק בין אילו ובין איל העם ותמיד הערב. הרי חמש עבודות שלהן חמש טבילות היינו שפירש"י אין כאן מקומו של מקרא אלא איידי דקאי קרא בעבודת פנים נקט כולהו ואזיל.

פסוק כד
ורחץ את בשרו במים ברחיצת ידים ורגלים הכתוב מדבר כדאמרינן לעיל.

פסוק כה
ואת חלב החטאת תרגום לשון רבים וית תרבי דחטוותא, והם פר ושעיר הפנימיים של יום הכיפורים.

פסוק כו
ורחץ את בשרו במים די לו בכך ולא יטמא עד הערב.

פסוק כז
ושרפו באש הכהנים ישרפו **את ערתם ואת בשרם ואת פרשם** מה עור ובשר ופרש האמורים להלן ע"י נתוח אף כאן על ידי נתוח.

פסוק כט
תענו את נפשתיכם פירוש ענוי שיהא בבית נפשותיכם ואיזו זו אכילה ושתיה.

פסוק ל
כי ביום הזה יכפר עליכם דרש ר' אלעזר בן עזריה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו דברים שבין אדם להקב"ה מוחלין לו שבינו לבין חברו אין מוחלים לו עד שיפייסהו.

פסוק לא
שבת שבתון היא דין כתיב ביו"ד ושל פרשה אמור בוי"ו ושניהם נקראין ככתיבתן וסי' ותאכל היא והוא.
לכם זהו יום הכפורים המקודש בשבילכם אבל יום השביעי נקרא שבת לה'.

פרק יז

פסוק ב
דבר אל אהרן ואל בניו כי הם השוחטים במדבר.
ואל כל בני ישראל על ידי שפרשה זו מזהרת בשחיטת קדשים סמוכה כאן.

פסוק ד
ואל פתח אהל מועד כל זמן שלא העמיד משה את המשכן היו הקרבנות קרבים בכל מקום וכן מצינו וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות כיון שהוקם המשכן הוזהרו ונאסרו להקריב רק אל פתח אהל מועד. דם יחשב בחולין הכתוב מדבר להרגילם שימשכו ידיהם מעבודת כוכבים כמו שמפרש והולך ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים שהיו שטופים בהם במצרים וצוה עכשיו שיעשו חולין שלהם שלמים.
דם שפך ונכרת ששפך דם שהיה לו לזרקו לפני הקב"ה.

דם שפך ונכרת עונש שמענו אזהרה מניין תלמוד לומר השמר לך פן תעלה עולותיך וגו'.

פסוק ה
וזבחו זבחי וגו' סרסהו ודרשהו וזבחו אותם להי' זבחי שלמים.

פסוק ז
חקת עולם אינו מוסב אל והביאום אל פתח אהל מועד אלא אל ולא יזבחו עוד את זבחיהם וגו'.

פסוק י
אשר יאכל כל דם בהרבה מקומות הזהיר הכתוב על הדם לפי שהוא נבלע באברים מה שאין כן בחלב וגיד.

פסוק יא
כי נפש הבשר בדם הוא בחירק, קדמאה ובתראה קריין היא לשון נקבה ותרין מציעי הוא לשון זכר ככתיבתן, וסימן לדבר נקבה תסובב גבר.
בנפש יכפר בשביל הנפש יכפר.

פסוק יב
על כן אמרתי בפרשת ויקרא.

פסוק יג
ציד חיה לרבות כל חיה כשרה.
או עוף בין מרובה בין מועט מכאן אמרו שחט מאה חיות במקום אחד כסוי אחד לכולן שחט חיה ועוף במקום אחד כסוי אחד לכולן.
חיה או עוף עוף דומיא דחיה מה חיה דאינה קרבה אף עוף דאינו קרב פרט לעוף הקרב לגבי מזבח שאין דמו טעון כסוי.
וכסהו בעפר כדי שלא יהא ראוי לאכילה.

פסוק יד
כי נפש כל בשר וגו' שלא תאמר כדין אסר לנו דם קדשים שהרי ניתן על גבי המזבח לכפר שנא' כי הדם הוא בנפש יכפר וכן דם בהמות חולין שהרי במינה בת כפרה היא אבל חיה ועוף שאין במינן דם ראוי לכפר לא אסר הכתוב לכך נאמר וכסהו בעפר. **כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא** סרסהו בדמו נפשו דוגמא קדוש היכלך כמו היכל קדשך.
ואמר כבר **לבני ישראל** בפרשה שלמעלה.

פסוק טו
וכל נפש אפילו קטן.
אשר תאכל נבלה וטרפה אהדריה אחיה ועוף.

פרק יח

פסוק ג
כמעשה ארץ מצרים, **וכמעשה ארץ כנען** ר' יוסי הגלילי אומר אחר ששוקל מעשה ארץ מצרים כמעשה ארץ כנען ומעשה ארץ כנען כמעשה ארץ מצרים למה זכו הכנענים לשבת בארצם ארבעים ושבע שנים שנאמר וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים אלא בשכר שקברו את אברהם אבינו במערת המכפלה זכו. ונסמכה כאן פרשה זו לפי שהזכיר למעלה ענין השעירים שהיו עסוקים בפסח במצרים.

פסוק ה
וחי בהם אבל אם לא יעשה אותם ונכרתו הנפשות העושות.

פסוק ו
לא תקרבו כנוי לשכיבה, כמו ואבימלך לא קרב אליה, ואקרב אל הנביאה.
לא תקרבו הרי כאן שנים ללמדך שאף האשה מוזהרת.

פסוק ט
ערות אחותך שלא ע"י נשואין.
בת אביך כגון שאנס או פתה אביך אשה שאינה אמך וילדה לו בת היינו **מולדת בית** או שאנס או פתה איש נכרי אמך וילדה לו בת היינו מולדת חוץ.

פסוק י
ערות בת בנך או בת בתך וגו' בתו מנין אתיא הנה הנה כתיב הכא בשאר הבא ממנה ערות אשה ובתה לא תגלה את בת בנה ואת בת בתה לא תקח לגלות ערותה שארה הנה זמה היא ואף בשאר הבא ממנו כתיב הכא ערות בת בנך או בת בתך לא תגלה ערותן כי ערותך הנה מה הנה דשאר הבא ממנה הזהיר על בתה ובת בנה אף הנה דשאר הבא ממנו הזהיר על בתו ובת בתו כו' פרק אלו הן הנשרפין.

פסוק יא
אחותך היא למעלה דבר הכתוב באחות שלא ע"י נשואין וכאן ע"י נשואין וה"ה לבת אמך שע"י נשואין וכ"ש לאחותך מאביך ומאמך.

פסוק יח
ואשה אל אחתה עם אחותה כמו אל חלליהם דיהושע.

לא תקח לצרר אל תגרום שתהיינה שתיהן צרורות בחייהן אלמנות חיות שכל אחת מהן אוסרת חברתה לשון ותהיינה צרורות אלמנות חיות.
לגלות ערותה של השנית עם הראשונה בחייה.
עליה עמה כמו על שדה הארץ יחשב.

פסוק יט
לא תקרב לגלות ערותה לא תקרב אליה בעת נדתה אלא המתן עד שתטהר.

פסוק כא
ולא תחלל את שם אלקיך ומי הוא אלקיך אני ה'.

פסוק כב
תועבה הוא בחירק יגיד עליו רעו שניהם לשון נקבה.

פסוק כג
לרבעה מפיק ה"א ודפרשת קדושים לרבעה רפה.
תבל הוא בשורק יגיד עליו רעו שניהם בלשון זכר.

פסוק כה
ותקא הארץ וכל מה שיקיא האדם נתעב בעיניו ולא יחפוץ האדם שישוב אליו עוד.

פסוק כו
ושמרתם אתם אתם שומרים שאתם פתחתם תחלה וכן הוא אומר גן נעול אחותי כלה.
את חקתי פרשת עריות שהזכרתי.
ואת משפטי שתעשו המשפט שאצוה על העובר על אחת מהם.

פסוק כח
ולא תקיא הארץ אתכם, כלומר לא די לכם שילום פרעון בהקאה בלבד אלא מאי כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו הנפשות העושות.
כאשר קאה מצינו לשון זכר על נקבה ולא נשא אותם הארץ נעתם ארץ ישוב אל הארץ. וי"מ שהמליצה חסרה תיבת היא, כאלו כתוב כאשר קאה היא את הגוי. דוגמא ורחל באה עם הצאן.

פסוק כט
הנפשות הרי כאן שניים לחייב את האשה.

פסוק ל
לבלתי עשות מחקות התועבת שמגפפים ומנשקים ומתוך כך באים לידי זימה.
אשר נעשו לפניכם שלא תאמרו הואיל והקדמונים עשו כך אעשה כך גם אני.

אני ה' אלקיכם אין לי להשיב על דברי אפילו אין אתם יודעים טעם מצותי. שלימא סדרא דפרשת אחרי מות

פרק יט

פסוק ב

דבר אל כל עדת בני ישראל מלמד שפרשה זו נאמרה בכנוס כעשרת הדברות ולמה לפי שכל הדברות כלולות בה, כאן אנכי וכאן אנכי ה' אלוקיכם, כאן לא יהיה לך וכאן אל תפנו אל האלילים, כאן לא תשא וכאן לא תשבעו בשמי, כאן זכור וכאן את שבתותי תשמורו, כאן כבד את אביך ואת אמך וכאן איש אמו ואביו, כאן לא תרצח וכאן לא תעמוד על דם רעך, כאן לא תנאף וכאן מות יומת הנואף והנואפת, כאן לא תגנוב וכאן לא תגנובו, כאן לא תענה ברעך וכאן לא תלך רכיל בעמך, כאן לא תחמוד וכאן לא תעשוק. ונסמכה פרשה זו לפרשת עריות שלא יהיו סבורים שבשביל שמירת עריות לבד יעמדו בארץ כי גם יש מצות אחרות שעליהם להתקיים בארץ.
קדשים תהיו מכל אשר הזהרתי אתכם בסמוך.

פסוק ג

איש אמו הזכיר האם תחלה לפי שהוא מכירה תחלה, ואח"כ שבת כי מצוה על האב שישמור הקטן השבת, ואח"כ יכיר הקב"ה ששבת ביום השביעי ואחריו אל תפנו אל האלילים שלא לכפור בעיקר.
ואת שבתתי תשמרו תעשו כמוני ששבתתי בו מכל מלאכה. וכשם שבעשרת הדברות נאמר כבוד אב ואם אצל שמירת שבת שהושוה כבודם לכבוד הקב"ה אף כאן כן. ולכך סמכן, שלא תאמר אחר שהשוה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום דכתיב כבד את אביך וגו' וכתיב כבד את ה' מהונך אם יאמרו לך אביך ואמך תדחה שבת שיהיה חייב לעשות אע"ג דכבוד אב אינו אלא עשה ושמירת השבת עשה ולא תעשה, כיון שהשוה הכתוב כבודו לכבוד המקום קמ"ל. כל זה מפרש בפרק אלו מציאות. וקשיא למה אצטריך קרא, דכל הקשה אינה להחמיר אלא להיות כמוהו ואם כן מנין לנו שיהיה דוחה כבוד המקום בשביל כבוד אביו ואמו וי"ל לפי שההקש מאביו ואמו הוא יותר מהמקום דלגבי המקום אומר כבד את ה' מהונך כלומר אם יש לו, ובאביו ואמו אם אין לו חייב לחזור על הפתחים בשביל כבודם. כך פירשו התוספות. ועדיין

יקשה דכתיב ונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך ואם אביו ואמו אומרים לו לחלל שבת אינו חייב לכבדם. וי"ל דמיירי בשבות דרבנן דאתי כבוד אב ואם דאורייתא ודחי שבות דרבנן.

פסוק ד

אל תפנו אל האלילם שלא יזונו עיניכם מהם.

ואלהי מסכה אהדריה קרא להזהיר אף לרבים.

פסוק ה

לרצנכם תזבחהו תנו רצונכם בו שלא תהיו צרי עין במה שתקריבו לפני הקב"ה לפי שיש בני אדם שאינן מקריבים מן הלב אלא מתוך שרואים שאר בני אדם חבריהם עושים ויש להם בשת אם לא יעשו כך. ד"א עשו דבר שיהיה לכם לרצון כיצד ביום (ההוא) [זבחכם] יאכל וממחרת.

תזבחהו אין שוחטין שני ראשין כאחד.

פסוק ח

כי את קדש ה' חלל לאחר שהקריב את האמורים להקב"ה כל הבשר קדש.

פסוק ט

ובקצרכם כמו שאתם נותנים מזבח השלמים האמורים להקב"ה כך תתנו לעני ולגר מקציר ארצכם לכבוד הקב"ה.

בקצרכם פרט לשקצרו כנענים שאם קצרוהו כשהוא כנעני ונתגייר פטור מן הפאה.

את קציר ארצכם לרבות קטנית.

לא תכלה פאת שדך ר' שמעון אומר נתן בין בתחלה בין באמצע בין בסוף יצא והרי זו פאה ובלבד שלא יפחות אחד מששים.

לקצר באחרונה, לרבות את התולש.

פסוק יא

לא תגנבו הוציאו בלשון רבים ללמדך כי הרואה ומחריש גם הוא גנב כמו בעל הגנבה. אזהרה שמענו עונש מנין תלמוד לומר שנים ישלם.

לא תכחשו ולא תשקרו אזהרה שמענו עונש מנין תלמוד לומר וכחש בה - וחמשיתו יוסף עליו. אחר שצוה הקב"ה שיתן האדם משלו לכבוד הקב"ה צוה גם כן שלא יגנוב ממון אחרים.

פסוק יב
ולא תשבעו כתב לך ולא תשבעו באחרונה כי החשוד בגנבה ובפקדון ישבע לא תגנובו, ולא תכחשו ולא תשבעו, אהדריה קרא להזהיר את הרבים.
וחללת את שם שהנשבע לשקר אינו מחשיב שם הקב"ה ונשבע בו ומשקר.

פסוק יג
פעלת שכיר כמו כי פועל אדם ישלם לו.
פעלת שכיר כל דבר במשמע שכר אדם וכלים ובהמה וקרקעות.

פסוק טז
לא תלך רכיל שלא תאמר אם אתה מן הדיינים, אני מזכה וחברי מן המחייבים, אבל מה אעשה שחברי רבו עלי. ד"א לא תלך רכיל, לא תעמד אלו נאמר ולא תעמוד בוי"ו הייתי אומר שתי מצות הן עכשיו שכתוב לא בלא וי"ו על כורחין שניהם מצוה אחת. וכן הפירוש **לא תלך רכיל** כדי ש לא תעמד על דם רעך. שכשתאמר לרעך פלוני הוציא דבה עליך, אותו הנאמר עליו עומד עליו והורגו. ויחזקאל בא ופיי אנשי רכיל היו בך למען שפוך דם. ד"א **לא תלך רכיל** אבל אם שמעת עצה על חברך להרגו לא תעמוד על דמו אלא הודע לו העצה.
לא תלך רכיל זה המחזר לשון הרע מזה לזה ותרגומו לא תיכול קורצין. לא תכריז לשון הרע הנעשה בקריצות עינים. וכן בדניאל ואכלו קורציהון דיהודאי. פיי הכריזו. ירעם מן שמים, ת"י אכלי מן שמיא, לשון השמעת קול.

פסוק יז
לא תשנא את אחיך בלבבך אם שמעת שהעוה לך לא תהיה נוטר לו שנאה בלבבך מסותרת אלא **הוכיח תוכיח** אותו מדוע עשית לי כך ושמא מתוך כך יתברר הדבר כי הכל שקר ולא נתכוין למה שאתה סבור, או יתקן את מה שהעוה ומתוך כך **לא תשא עליו חטא** לחשדו בדבר שאינו. ד"א הוכח תוכיח את עמיתך אם ראית בו ערות דבר תוכיחנו. אבל אם לא תוכיחנו **תשא עליו חטא** לחשדו בדבר שאינו.
עליו בשבילו. כמו כי עליך הורגנו כל היום. כי עליך נשאתי חרפה.

פסוק יח
לא תקם לפי שהחימה מכבשתך, אבל הקב"ה שהוא כובש את החימה כתיב נוקם ה' ובעל חימה.
ולא תטר בממון דבר הכתוב, אבל בשל גוף, אינו זקוק למחול לו עד שיפיסנו.

לא תקם במעשה. ולא תטר במחשבה.
לא תקם פרש"י, אמר לו השאילני מגלך וכו' וא"ת מאי שנא שאין הקב"ה מזהיר בלאו על אותו שלא רצה על לא דבר להשאיל לחבירו כליו ועל זה שיש לו עליו טענה גדולה שלא רצה להשאילו תחלה הזהיר בלאו. וי"ל שהראשון לא הניח להשאיל לו אלא מחמת צרות עין שהיה מגלו חביב עליו ואין הקב"ה מכריחו להשאיל כליו שלא מרצונו. אבל זה שהיה משאיל לו לולי השנאה שהוא רוצה להנקם, אם כן מחמת שנאה הוא עושה כך, לפיכך אמר הקב"ה תנצח האהבה שיש לך עמו את השנאה שיש לך עמו ומתוך כך יבא שלום בעולם.
ואהבת לרעך כמוך אם תעשה כן תאהבהו, והלמ"ד בו יתרה, דוגמא לכל חיל פרעה, לכל כליו תעשה נחשת. ד"א אינו אומר ואהבת רעך כמוך. דאי אפשר לעשות כן אלא **לרעך**, פירוש ואהבת לעשות לו טובה כמו שאתה אוהב שיעשה הוא לך. דעלך סני לחברך לא תעביד. וכן תפרש גבי והגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך.

פסוק יט
את חקתי תשמרו אהדריה קרא, למעלה הזהיר בחוקות עריות וכאן הזהיר בחוקות כלאים, ללמדך שאין מרכיבים עץ מאכל על גבי עץ מאכל.
בהמתך לא תרביע כלאי אחר שצוה להיות קדוש שלא לעשות חמס לרעהו צוה כמו כן שלא לעשות לבהמה ולשאר ענינים לשנות בהם מעשה הקב"ה שכשם שצוה הקב"ה במעשה בראשית שכל אחד ואחד יוציא פרי למינהו כך צוה והזהיר בכל עניני כלאים.
ובגד כלאים י"מ הטעם שנאסרו לפי שבגדי כהונה היו מצמר ופשתים כדאמר בעלמא. מדשש כתנא תכלת עמרא דומיא דחלב ודם ושמן המשחה וקטרת שנאסרו דהוה ליה כמשתמש בשרביטו של מלך.

פסוק כ
ואיש כי ישכב את אשה ר"א בן עזריה אומר כל העריות כבר אמורות, אנו אין לנו אלא אחת, את שחציה שפחה וחציה בת חורין.
נחרפת מזומנת, כמו בימי חרפי, בימי זמני. ד"א מופקרת אבנדוניא"ש בלע"ז כמו עם חרף נפשו למות.
חפשה ה"א רפה.

בקרת תהיה לשון ביקור יבקרו ויחקרו את עניניה כיצד **לא יומתו** אם **לא חפשה** כמו שפרש"י.

פסוק כא

איל אשם ונאמר להלן איל אשם לג"ש מה להלן איל בכסף שקלים אף כאן איל בכסף שקלים.

פסוק כג

וכי תבאו אחר שהזכיר זרע השדה וזרע האשה שהיא כעין הארץ הזכיר גם את הנטוע.

ונטעתם אפי' עץ זקן. **ונטעתם** פרט למבריך ולמרכיב ולעולה מאליו במדבר, אבל עולה מאליו בישוב חייב.

כל עץ מאכל פרט לאילני סרק ולנוטע לסייג ולקורות ולעצים. מכאן יש לפסוק על התותים ועל הנרוזילי"ש והפרונילי"ש הגדלים בסייג השדות והכרמים והקרקעות שאין בהם משום ערלה.

שלש שנים יהיה לכם ערלים אין דרך ארץ שיתהנו ממנו עד שתביאו ממנו קרבן להקב"ה שהרי ראוי להקריב לפניו ראשית כל התבואות ובשלש השנים הראשונים לנטיעתו אינו מביא דבר נאה ומתקבל לעשות קרבן להקב"ה לפי שעדיין לא נשרש ולא ניתושב קודם לכך. לכם להביא את הנטוע לרבים.

פסוק כד

[נטע רבעי מי שאוכל הוא דרך רעבתנות ואכזריות].

פסוק כו

לא תאכלו על הדם בלא שחיטה וכן הוא אומר ושחטתם בזה ואכלתם ולא תחטאו להי' לאכול על הדם. ד"א **לא תאכלו על הדם לא תנחשו** אתם גואלי הדם לא תנחשו לאכול על הדם. פי' על קבר הרצוח כדי להנצל שלא להנקם מכם שכן מנהג אמורי הוא. ובשביל שהזכיר לא תאכלו על הדם שהוא מנהג אמורי הזכיר אחריו משאר מנהגיהם.

פסוק כח

ושרט לחייבו על כל אחת ואחת מחמש שריטות אפילו עשאן בפעם אחת.

לנפש דוקא בשביל מת פרט לביתו שנפל ולספינתו שטבעה בים.

פסוק כט
אל תחלל את בתך להזנותה זה המשהה בתו בוגרת ואינו משיאה.
ולא תזנה הארץ הא אם אתה זונה הארץ תזנה. כיצד ויקו לעשות ענבים ויעש באושים אתה זורעה חטים והיא מעלה לך קוצים. ד"א ולא תזנה הארץ ולא יזנו יושבי הארץ דוגמא ארץ כי תחטא לי.
זמה זו מה היא.

פסוק ל
את שבתתי תשמרו כמו שפרש"י. ואעפ"י שהזהירנו כיוצא בזה גבי משכן חזר והזהיר אף גבי מקדש לפי שהוא קדוש וקבוע ביותר. ומקדשי תיראו ולפיכך אל תפנו אל האבות ואל הידענים, כי מה לכם אל האבות ואל הידעונים הרי יש לכם מקדש שיש בו אורים ותומים. ד"א **ומקדשי תיראו** מצות קדושתי כל המצוות קרואות בלשון קדושה. וראיה לדבר בפרשה של מטה למען טמא את מקדשי שהוא לשון קדושה ולחלל את שם קדשי שלאחריו כפל מלה ואין לפרשו לשון מקדש ממש כי מה טומאת מקדש יש במעביר מזרעו למולך.

פסוק לג
וכי יגור אתך גר בא ואמר לו גר אני יכול יקבלנו ת"ל **אתך** במוחזק לך.

פסוק לד
כאזרח מכם מה אזרח שקבל עליו כל דברי התורה אף גר כן מכאן אמרו גר שקבל עליו כל דברי תורה חוץ מדבר אחד אין מקבלים אותו ר' יוסי ב"ר יהודה אומר אף דבר קטן מדברי סופרים.
כי גרים הייתם בארץ מצרים פרש"י מום שבך אל תאמר לחברך ובמצרים עבדו ישראל עבודת כוכבים כדכתיב בסוף יהושע והסירו את אלהים אשר עבדו אבותיכם בעבר הנהר ובמצרים.
[**ואהבת לו כמוך** כמו שאתה רוצה שהוא יעשה לך כן אתה תעשה לו].

פסוק לה
ובמשורה כמו ומים במשורה תשתה היא שם מדת הלח.

פסוק לז
ושמרתם את כל חקתי אהדריה קרא בשביל שכללם עכשיו.

פרק כ

פסוק א
וידבר ה' התחיל בלי זה לפי שיש מכאן ואילך חיוב נפש.

פסוק ב
באבן מלמד שאין כולם רוגמים רק אם לא ימות באחת.

פסוק ג
ואני אתן את פני כשעבר בלא עדים והתראה. [למען טמא את מקדשי מצות קדושתי].

פסוק ח
ושמרתם את חקתי אהדרי קרא. למעלה הזהיר בחוקות עריות וחוקות כלאים וכאן בחוקות עבודת כוכבים.

פסוק ט
כי איש איש אשר יקלל את אביו אדלעיל קאי ושמרתם את כל חוקותי וגו' כלומר דין הוא שתקיימו את מצותי שהרי איש כי יקלל את אביו ואת אמו וגו'. וכיון שיש עונש במזלזל אביו ואמו כל שכן שיש לי דין עליכם לשמור מצותי שאני אביכם מלככם ובוראכם.
את אביו ולא את אבי אביו. ואת אמו ולא את אם אמו.
אביו ואמו קלל סמך קללה לאביו וסמך קללה לאמו לחייבו על זה בלא זה.
אביו ואמו קלל אהדריה קרא בשביל דמיו בו.

פסוק י
ואיש אשר ינאף חוזר על כל העריות שבפרשת אחרי ופורט את דינם כאן, רובן בפירוש ומקצתן בגזירה שוה חוץ מערות אשה אל אחותה.
מות יומת הנאף והנאפת עונש שמענו אזהרה מנין ת"ל לא תנאף.

פסוק יא
אשר ישכב את אשת אביו בין שהיא אמו בין שאינה אמו. אמו שאינה אשת אביו מנין ת"ל לא תנאף. נאמר כאן בעונש ערות אביו גלה ונאמר להלן באזהרה ערות אביך לא תגלה מה באזהרה עשה הכתוב אמו שאינה אשת אביו כאמו שהיא אשת אביו כדדרשינן ערות אמך להביא אמו שאינה אשת אביו אף כאן בעונש עשה הכתוב את אמו שאינה אשת אביו כאמו שהיא אשת אביו. ואיש כי יקח את אחותו מפקינן מיניה ערות אחותך בת אביך או בת אמך וערות בת אשת אביך כמו ששנינו בפרק כיצד. **אשת אביו** באמו שהיא אשת אביו.

את אשת אביו נאמר כאן ערות אביו גלה, ונאמר להלן ערות אשת אביך לא תגלה, מה להלן לרבות אשת אביו לאחר מיתה אף כאן לרבות אשת אביו לאחר מיתה בפרק ד' מיתות.

פסוק יג

משכבי אשה ולא מעשה חידודין.

תועבה עשו שניהם אם אין הנשכב אנוס.

פסוק יד

ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא באש ישרפו וגו'. הבא על בתה ועל בת בנה ובת בתה מנין אתיא זמה זמה נאמר כאן גבי עונש ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא וגו', ונאמר להלן באזהרה ערות אשה ובתה לא תגלה את בת בנה ואת בת בתה לא תקח לגלות ערותה שארה הנה זמה היא, מה זמה דלהלן בתה ובת בנה ובת בתה אף זמה דכאן בתה ובת בתה ובת בנה הבא על אחת מכולן נדון בשריפה. ומניין לידון בשאר הבא ממנו כבשאר הבא ממנה אתיא הנה הנה אתיא זמה זמה מה שאר הבא ממנה כתב ביה הנה וזמה עמו כדכתיב בפרשת אחרי ערות אשה ובתה וגו' שארה הנה זמה היא אף שאר הבא ממנו ערות בת בנך או בת בתך דכתיב ביה הנה כאלו כתיב ביה זמה עמו והדר ילפינן זמה דמייתינן משאר דידה מזמה דכתיב גבי עונש ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא באש ישרפו וגו'. מה זמה דאשה ואמה ילפינן מיניה בתה ובת בתה ובת בנה בשרפה אף זמה דמייתינן בשאר דידיה בתו ובת בתו ובת בנו הבא על כל אחת מכולן נדון בשרפה בפרק אלו הן הנשרפים.

ישרפו אתו ואתהן אי אפשר לומר אשתו ראשונה ישרפו שהרי נשואה לו בהיתר אלא אשה ואמה דכתיב כאן היינו חמותו ואמה. ד"א ואתהן כמו שדרשוהו רבותינו בוי"ו שעשאוהו כשתי תיבות את הן כמו את אחת מהן שכן קורין בלשון יוני לאחת הינא. כלומר בשתיהן שייך דין שרפה אם לקח הבת לאשה ובא על האם האם בשרפה עמו ואם לקח האם לאשה ובא על הבת הבת בשרפה עמו.

פסוק טו

ואת הבהמה תהרגו שלא תחטיא אחרים.

פסוק טז
לרבעה לא מפיק ה"א.
מות יומתו דמיהם בם משום שאף הבהמה פשעה ופרצה גדרו של עולם כעין הבהמות של דור המבול והאשה לא הכריחתה דאין קושי אלא לדעת אבל גבי איש הבא על הבהמה לא כתיב דמיהם בם דהבהמה לא פשעה אם בא האיש עליה.

פסוק יז
ואיש כי יקח את אחתו מפקינן מיניה ערות אחותך בת אביך או בת אמך וערות בת אשת אביך. כדאיתא ביבמות פרק כיצד.
והיא תראה כתיב ביו"ד.
תראה את ערותו שהסכימו שניהם על זאת.
חסד הוא בשורק יגיד עליו רעו שניהם לשון זכר פן יחסדך שומע.
ערות אחתו גלה באונס עונו ישא לבדו.

פסוק יט
כי את שארו הערה אם היא ארוסה.
עונם ישאו אם ברצון שניהם.

פסוק כא
נדה היא לפי שהיא דומיא דנדה פעמים שהנדה אסורה ופעמים שהיא מותרת אף באשת אח פעמים שהיא אסורה ופעמים שהיא מותרת ע"י יבום כשנתאלמנה בלא זרע.

פסוק כב
ושמרתם את כל חקתי שלא לעבור על אזהרות אלו העריות.
ואת כל משפטי משפטי העונש.
ושמרתם את כל חקתי אהדריה קרא ולמעלה בחוץ לארץ וכאן לארץ.

פסוק כג
ולא תלכו בחקת הגוי שנה בה שלא תאמר על חוקות הרבים הזהיר אבל על חוקות היחיד ליכא למיחש קמ"ל.

פסוק כד
אתם תירשו את אדמתם שאתם באים ויורשים אותם שאתם פתחתם תחילה וכן הוא אומר גן נעול אחותי כלה וגו'

ואני אתננה לכם שהרי היא אינה אלא חלקו של שם ואתם בניו של שם והם אינם אלא בניו של חם ומה טיבן בתוכה אלא שיהיו הם שומרי המקום עד שתבואו.
אני ה' אלקיכם ואינם צריכים לאחר.

פסוק כה
והבדלתם בין הבהמה הטהרה לטמאה וגו'. גלוי וידוע שהבהמה הטהורה מועטת מבהמה טמאה לפיכך סמך הכתוב ההבדלה אצל הטהורה וכמו כן גלוי וידוע שעופות טמאים מועטים מן הטהורים לפיכך סמך הכתוב ההבדלה אצל העוף הטמא שכן מנהג כשהמועט והמרובה מעורבים זה בזה ובאין להפריש זה מזה מפרישין את המועט מן המרובה כמו ששנינו לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה. שלימא סדרא דפרשת קדושים

פרק כא

פסוק א
אמר אל הכהנים אחר שהזהיר את ישראל להיות קדושים הזהיר את הכהנים לשמור עצמם מן הטומאה לפי שהם משרתיו ובני ביתו וביום שהוקם את המשכן נאמרה פרשה זו משום שבו ביום הוזקקו לעבודה. ונסמכה פרשת אוב וידעוני לפרשת אמור אל הכהנים לומר לך שמן הדין יש לרגום שואל באוב וידעוני כי אין צורך לישראל בהם אלא אם באת לשאול, אמור אל הכהנים והם ישאלו לך באורים ותומים.
תנחומא.
בני אהרן לרבות הקטנים.
לא יטמא בעמיו בכל ישראל שהם עמיו.

פסוק ב
הקרב אליו אבל לא את הארוסה.
לאמו ולאביו וי"ו במקום או. וכן ולבנו ולבתו ולאחיו ולאחותו. אם יאמר לאמו מה ת"ל לאביו ומה אמו שהיא מתחללת הרי הוא מטמא לה, אביו שאינו מתחלל אינו דין שיטמא לו אלא אילו כן הייתי אומר מה אמו בידוע אף אביו בידוע, אביו בחזקה מנין, תלמוד לומר ולאביו. ואלו יאמר לאביו הייתי אומר ומה אביו שהוא חזקה הרי הוא מטמא לו, אמו שהיא ודאי אינו דין שמטמא לה. אלא אם כן הייתי אומר, מה אביו שאינו מתחלל אף אמו שאינה מתחללת. אמו שנתחללה מנין ת"ל לאמו ולאביו.

גבי כהן הדיוט מקדים אב לאם לומר לך לא מבעי׳ קאמר, לא מבעיא לאמו שהיא ודאית שהוא מטמא לה אלא אפי׳ לאביו שהוא חזקה מטמיא לו, וגבי כה״ג הקדים אב לאם כלו׳ לא מבעיא לאביו שהוא חזקה שאינו מטמא לו אלא אפי׳ אמו שהיא ודאית אינו מטמא לה. ולבנו ולבתו אם יאמר לבנו ולבתו מה ת״ל לאמו ולאביו ומה בנו ובתו שאינו חייב בכבודם הרי הוא מטמא להם, אביו ואמו שהוא חייב בכבודם אינו דין שמטמא להם, אלא אלו כן הייתי אומר לבנו ולבתו אפילו הם נפלים, תלמוד לומר לאמו ולאביו, מה אמו ואביו בני קיימא אף בנו ובתו בני קיימא, יצאו בנו ובתו הנפלים. מה ת״ל לבנו ולבתו אלא מפני שיש בבן מה שאין בבת ובבת מה שאין בבן, הבן חייב אביו בו מצות מה שאין כן בבת, והבת אביה זכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה מה שאין כן בבן. לכך צריך לומר ולבתו.

ולאחיו, ולאחתו יאמר לאחיו ולאחותו ולא יאמר לבנו ולבתו ומה אחיו ואחותו שאין חייב בהן מצות הרי הוא מטמא בהן, בנו ובתו שהוא חייב בהן מצות אינו דין שיטמא להם, אלא אלו כן הייתי אומר לאחיו ולאחותו מאמו ת״ל לבנו ולבתו, מה בנו ובתו שהן יורשין אף אחיו ואחותו שהן יורשין יצא אחיו ואחותו מאמו שאין יורשין. יאמר לאחיו מה ת״ל **ולאחתו** אלא אלו נאמר לאחיו ולא נאמר **לאחתו** הייתי אומר מה אחיו בין גדול ובין קטן מטמא לו אף אחותו בין גדולה בין קטנה מטמא להו ת״ל **ולאחתו הבתולה** קטנה ולא גדולה. ואלו נאמר ולאחותו ולא נאמר לאחיו הייתי אומר מה אחותו שהיא קטנה ולא גדולה מטמא לה אף אחיו הקטן ולא הגדול מטמא לו ת״ל לאחיו בין גדול בין קטן.

פסוק ג

ולאחתו הבתולה הקרובה אליו להיותו אחותו מאב ומאם. **הקרובה אליו** מה שפרש״י לרבות את הארוסה לא לארוס שלה קאי דהא קים לן אשתו ארוסה לא אונן ולא מטמא לה וכן שנינו בת״כ כי אם לשארו פרט לארוסתו, אלא קאי הוא לאחיה כהן. וכן הפירוש **ולאחתו הבתולה** זו קטנה פנויה הקרובה אליו לרבות את הארוסה. דאי לא כתב הקרובה הוה אמינא הואיל ונתארסה אינו מטמא לה קמ״ל הקרובה

אליו שעדיין אינה קרובה היא לבעלה שלא נשאה דאילו נשאת קרובה היא לבעלה ומטמא לה כדכתיב כי אם לשארו.
אשר לא היתה לאיש שהנייתה על ידי איש הא אם היתה לאיש אינה מטמא לה שהרי קרוב לה ומטמא לה.
לה יטמא מצוה דאם לא רצה לטמא מטמאין אותו בעל כרחו, ומעשה ביוסף הכהן שמתה אשתו בערב פסח ולא רצה ליטמא לה ודחפוהו חכמים וטמאוהו בכל כרחו.
לה יטמא ואינו מטמא לאחרים עמה שלא יאמר הואיל ונטמאתי אלקט בידי עצמות פלוני לכך נאמר לה יטמא. **לה יטמא** ואינו מטמא לאבריה וכן לאביו ולאמו כשהן חיים, אבל מטמא הוא אפילו לעצם כשעורה מן המת.

פסוק ד
לא יטמא בעל בעמיו כתרגומו רבא בעמיה וחסר בית כמו בבעל בעמיו. דוגמא שבי אלמנה בית אביך ועוד הרבה פי' לא יטמא כהן הדיוט בבעל בעמיו, היינו בכהן גדול שבעמיו, אע"פ שהתרתי לך לטמא לקרובים לא תטמא לכה"ג שאינו קרובך, ד"א **לא יטמא בעל** היינו הכהן **בעמיו** אפי' בכהנים חוץ מן הנזכרים.

פסוק ה
לא יקרחה קרחה בראשם כתיב בה"א וקרי בוי"ו.

פסוק ו
והיו קדש לרבות בעלי מומין.

פסוק ז
אשה זנה פרש"י שנבעלה בעילת ישראל. חז"ק אמאי מיפסלא בכך לכהן הדיוט דלא אשכחן תנא דאמר פנוי הבא על הפנויה עשאה זונה אלא ר' אליעזר ולית הלכתא כוותיה ואין זונה אלא לנבעלת לפסול כמו שפרש"י עצמו בר"פ אלו נערות.
וחללה שאינה מפורסמת בזונה. **וחללה** וי"ו במקום או וכן ואשה גרושה מאישה וכן גרושה וחללה.
גרושה מאישה ולא מאיש שאינו אשה, זו דרש ר' אלעזר בן מתיא הרי שהלך בעלה למדינת הים ואמרו לה מת בעליך ונתקדשה לאחר ואח"כ בא בעלה הראשון מניין שהיא מותרת לחזור לראשון שאעפ"י שהאחרון נתן לה גט לא פסלה מן הכהונה ת"ל **גרושה מאישה** ולא מאיש אחר.

פסוק ח
קדש יהיה לך לרבות בעלי מומין.

פסוק ט
את אביה שהוא קדוש **היא מחללת** ומזלזלת ועוונה כפול לפיכן תידון בשריפה.
היא מחללת כתיב ביו"ד.
באש תשרף היא בשריפה ואין בועלה בשריפה.

פסוק י
את ראשו לא יפרע ובגדיו לא יפרם אינו רשאי לנוול את עצמו אפילו בשביל אבילות.
ומזה נלמד מה שאמרו חכמים באבל.

פסוק יא
ועל כל נפשת מת לא יבא אזהרה לכהן גדול שלא יכנס באהל המת ואין לי אלא כה"ג שהוזהר בלא יבא מניין לרבות כהן הדיוט אלא גמר ג"ש לא יטמא בכ"ה מלא יטמא בכ"ג מה לא יטמא האמור בכ"ג מוזהר אף בלא יבא, אף לא יטמא האמור בכ"ה מוזהר נמי אף בלא יבא. ת"כ.
לאביו ולאמו לא יטמא לא בא הכתוב אלא להתיר לו מת מצוה. כאן אין צריך לומר לבנו ולבתו לאחיו ולאחותו, שכשאינו מטמא לאביו ולאמו כ"ש שאינו מטמא לשאר קרובים.

פסוק יד
אלמנה וגרושה יאמר **אלמנה** מה ת"ל **וגרושה** הייתי אומר ומה אלמנה שהיא מותרת לכ"ה אסורה לכ"ג גרושה שהיא אסורה לכ"ה אינו דין שתהא אסורה לכ"ג אלא אילו כן הייתי אומר אלמנה שהיא מותרת לכ"ה זרעו של כה"ג ממנה חולין אבל גרושה שהיא אסורה לכ"ה זרעו של כ"ג ממנה ממזר ת"ל גרושה ולא יחלל, חולין הוא עושה ממזרים אינו עושה. או אלו נאמר גרושה ולא נאמר אלמנה הייתי אומר גרושה שהיא אסורה לכ"ה זרעו של כ"ג ממנה חולין אבל אלמנה שהיא מותרת לכ"ה זרעו של כהן גדול ממנה כשר ת"ל אלמנה ולא יחלל, גרושה ולא יחלל אלמנה להחמיר עליה גרושה להקל עליה.
וחללה זנה חסר וי"ו כמו שמש ירח עמד זבולה. וכפר אדמתו עמו.
את אלה לא יקח בגלוי.

כי אם בתולה הא בעולה בעשה ולאו הבא מכלל עשה, ואם תאמר מאי שנא מכי אם צלי אש דהוי לאו כדאמרינן אכלו נא לוקה שתים אחת משום נא ואחת משום צלי אש והכא כי אם בתולה הוי עשה אלא י"ל דכי אם בתולה קאי איקח אשה דאבתריה קאי שהוא עשה אבל כי אם צלי אש קאי אלאו דלעיל שהרי אין אחריו עשה.

פסוק טו

ולא יחלל זרעו ליקח אותן הפסולות לו בסתר.

פסוק יז

איש מזרעך לדרתם מכאן אמר רבי אלעזר בן עזריה קטן פסול לעבודה ואפי' תם. ומאימתי עבודתו כשרה משיביא שתי שערות אבל אין אחיו הכהנים מניחין אותו לעבוד עד שיהא בן עשרים שנה.

אשר יהיה בו מום אחר שהזכיר קדושת הכהנים הזכיר המומים הפסולים בהם.

פסוק יח

כי כל איש וגו' נתינת טעם הוא, וכן פירושו דהא כל איש אשר בו מום אין נראה נאה שיקריב.

אשר בו מום אפילו נולד בעל מום ממעי אמו.

חרם לשון חרס ושבירה.

שרוע מלשון מהשתרע.

פסוק כ

גבן לשון הרים גבנונים איש עב וארוך וכבד לעבוד עבודת הקדש. או דק קצר קומה.

תבלל לשון השחתה כמו תבל עשו.

מרוח לשון מעיכה כמו וימרחו על השחין.

פסוק כב

מקדשי הקדשים ומן הקדשים אם נאמר מקדשי הקדשים למה נאמר ומן הקדשים יאכל אלא אם נאמר מקדשי הקדשים ולא נאמר ומן הקדשים הייתי אומר קדשי קדשים שהותרו לזר מהן יאכל אבל מקדשים קלים לא יאכל לכך נאמר ומן הקדשים יאכל ואלו נאמר ומן הקדשים יאכל ולא נאמר מקדשי הקדשים הייתי אומר מן הקדשים יאכל אבל מקדשי הקדשים לא יאכל לכך צריך לומר מקדשי הקדשים וצ"ל ומן הקדשים.

פסוק כג
אך אל הפרכת, **ואל המזבח** אלו נאמר אל הפרכת ולא נאמר ואל המזבח הייתי אומר אל הפרכת שהוא בפנים יהא פסול ואל המזבח שאינו בפנים לא יהא פסול לכך נאמר ואל המזבח. ואלו נאמר ואל המזבח ולא נאמר אל הפרכת הייתי אומר ואל המזבח שהוא כשר לעבודה יהא פסול, אל הפרכת שאינה כשרה לעבודה לא יהא פסול לכך צ"ל אל הפרכת ואל המזבח.
כי אני ה' מקדשם הפרכת והמזבח ואין בעל מום ראוי לבא אליהם.

פסוק כד
ואל כל בני ישראל שלא ימסרו קרבנותיהם לבעלי מומין.

פרק כב

פסוק ב
ולא יחללו את שם קדשי שהרי הקרבן אינו בא אלא לכבודי ולקדוש שמי והמביאו שלא בטהרה אינו מקדש אלא מחלל.
אשר הם מקדשים ולא יחללו אתרוייהו קאי ולא יחללו את אשר הם מקריבים ואשר הם מקדישים לי.

פסוק ד
והוא צרוע או זב לא זו אף זו קאמר לא מבעיא מצורע אלא אפי' זב אסור ולא מבעיא זב שטומאתו יוצאה מגופו אלא אפילו טמא מת אסור ולא מבעיא טמא מת שטמא טומאת ז' אלא אפילו בעל קרי שאינו טמא רק טומאת ערב אסור ולא מבעיא בעל קרי שהטומאה מגופו אלא אפילו טמא טומאת מגע אסור.
עד אשר יטהר מה טהרה האמורה למטה ביאת שמש אף כאן ביאת שמש.

פסוק ה
אשר יטמא לו בשבילו, בשביל השרץ כמו הבה נתחכמה לו על העץ אשר הוכן לו וארץ מתקוממה לו.

פסוק ו
כי אם רחץ בשרו במים יכול יהא מרחיץ אבר אבר ת"ל ובא השמש וטהר מה ביאת שמשו כולו כאחת אף כאן כולו כאחת.

פסוק ז
ובא השמש וטהר ואחר יאכל ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין רחיצת גופו מעכבתו מלאכול בתרומה.

ואחר יאכל מן הקדשים בתרומה הכתוב מדבר ואם נאמר אזהרה בתרומה למה נאמר בקדשים ואם נאמר בקדשים למה נאמר בתרומה אלא לפי שיש בתרומה שהרי לא הותרה לזר מה שאין כן בקדשים שחייבים עליהם משום פגול נותר וטמא מה שאין כן בתרומה לכך צריך לומר אזהרה בקדשים וצריך לומר אזהרה בתרומה.

פסוק ח

נבלה וטרפה בנבלת עוף טהור ובשר קדשים שיצא חוץ ממחיצתו הכתוב מדבר. לפי שהותר אצלם דומיא דנבלה כגון מליקה, הזהיר הכתוב שאם נמלק עוף טהור חולין שהוא נבלה ובשר שיצא חוץ ממחיצתו נקרא טרפה כדנפקא לן ובשר בשדה טרפה לא תאכלו, בפרק בהמה המקשה. וכן אמר יחזקאל כל נבלה וטרפה מן וגו' לא יאכלו הכהנים.

פסוק י

תושב כהן ושכיר יאמר תושב ואל יאמר שכיר ואני אומר ומה תושב שקנינו קנין עולם אינו אוכל שכיר שקנינו קנין שנים לא כ"ש שאינו אוכל אלא א"כ הייתי אומר תושב זה קנוי קנין שנים אבל קנוי קנין עולם יהא אוכל בא שכיר ולמד על תושב שאף על פי שהוא קנוי קנין עולם אינו אוכל.

פסוק יב

ובת כהן, **ובת כהן** תרי זימני למה לי אלא **כי תהיה לאיש זר** היינו שנבעלה לפסול לה שנפסלה בו כדאיתא ביבמות פרק אלמנה לכהן גדול מאחר שנבעלה לפסול לה בתרומת הקדשים לא תאכל.

פסוק יג

כי תהיה אלמנה וגרושה מלוי או מישראל.

אלמנה וגרושה יאמר גרושה ואל יאמר אלמנה ואני אומר ומה גרושה שאסורה לכהן הדיוט חוזרת, אלמנה שהיא כשרה לכהן הדיוט אינו דין שתחזור אלא אם כן הייתי אומר גרושה שאין לה זרע תחזור אבל אלמנה בין יש לה זרע בין אין לה זרע תחזור ת"ל אלמנה וזרע אין לה, או אילו נאמר אלמנה ולא נאמר גרושה הייתי אומר אלמנה שאין לה זרע תחזור אבל גרושה בין יש לה זרע בין אין לה זרע לא תחזור ת"ל גרושה וזרע אין לה אלמנה להחמיר עליה גרושה להקל עליה.

ושבה אל בית אביה פרט לשומרת יבם.

כנעוריה פרט למעוברת.

פסוק יד

ויסף חמשיתו עליו שיהא הוא וחמישיתו חמשה. ונתן לכהן את הקדש יתן לכהן את החומש עם הקדש.

פסוק טז

והשיאו אותם עון אשמה אותם שמחללים את הקדש להאכילו לזרים ישיאו אותם עון אשמה לזרים שיאכלו אותו.

את קדשיהם ללמדך שהתרומה שלהן היא ליתנה לאיזה כהן שירצו.

מקדשם לקדשי בני ישראל קאי.

פסוק יח

איש איש פירש"י ללמדך שהכותים נודרים נדרים ונדבות כישראל וא"ת תיפוק לי מדכתיב ומיד בן נכר לא תקריבו מכל אלה דמשמע את אלה לא תקריבו הא תמימים תקריבו אלא י"ל אי לאו איש איש הוה אמינא מאומות העולם שכלל לא תקריבו והמקריב מהן תמימים עובר בלאו ובעלי מומין בלאו ועשה. פירוקא אחרינא אי לאו איש איש הוה אמינא כותים מקריבים תמימים אפילו חטאות ואשמות ת"ל איש איש, לכל נדריהם ולכל נדבותם דוקא נדרים ונדבות יכולים כותים להקריב אבל חטאות ואשמות לא.

פסוק יט

לרצנכם תמים זכר למעלה בפרשת ויקרא דבר בקרבנות חובה וכאן בנדרים ונדבות להלן לא פירש המומין וכאן פירשם. אך חז"ק אמאי נאמר כאן שאר קדשים.

פסוק כא

ואיש כי יקריב היחיד מביא שאר שלמי נדבה ואין הצבור מביאין שלמי נדבה.

לפלא לפרש, הוא מתיבות שיש להם שתי פנים לפירושם זה הפך מזה שהרי מצינו כי יפלא ממך דבר שפרושו יתכסה ויתעלם דוגמא דשן לדשנו מחלצות ואחלצה צוררי פארך חבוש לא תפאר.

פסוק כב

או שבור מה להלן שבר יד או שבר רגל מומין מיוחדין בגלוי אף כאן יצא שבר צלע שאין מומו בגלוי.

חרוץ גזור, כמו כן משפטך אתה חרצת.

יבלת מניין ליתן בבהמה את האמור באדם ובאדם מה שאמור בבהמה ת"ל גרב גרב לג"ש ילפת ילפת.

לא תקריבו אי משום בל תקדיש הרי כבר אמור, הא אינו בא אלא משום בל תשחט.

פסוק כג

וקלוט מגזרת ערי מקלט.

נדבה תעשה אתו דאין זה מום מחמת חסרון אבר.

ולנדר לא ירצה שהרי כשנדר יודע דמשונה לא נדר. וי"מ אותו בתמיה וכי נדבה תעשה אותו הרי לנדר לא ירצה שהרי מום הוא.

פסוק כד

ומעוך מגזרת שם מעכו את דדי בתוליהם.

וכרות פרש"י בביצים או בגיד. וא"ת למאן דאמר וישסף שמואל את אגג שסרסו הרי כתיב ובארצכם לא תעשו אלא י"ל הוראת שעה היתה כמו שמצינו בשמואל עצמו שהקריב עולה נקבה, וגם הוא לא היה כהן והקריב, וגדעון כמו כן ואליהו כמו כן שהקריב בהר הכרמל וכבר באו לירושלים ונאסרו הבמות. וכרות לא תקריבו זו קבלת דם.

פסוק כז

שור או כשב פרט לכלאים. או עז פרט לבהמה.

כי יולד ולא אדם כי יולד פי' אינו נקראו שור או כשב או עז להיות ראוי לקרבן עד שיולד אבל אדם יוצא דופן כשר להיות מקריב כילוד.

והיה שבעת ימים פרט למחוסר זמן דחיישינן שמא נפל הוא. ד"א שכל הפורש ממקום צחנה וטומאה צריך פרישה שבעת ימים קודם שיכנס למחנה שכינה כגון זב ומצורע וטמא מת. **תחת אמו** פרט ליתום מצוה זו כבר נאמרה בפרשת משפטים לענין בכור וכאן לענין פשוט.

ומיום השמיני והלאה למעלה בפ' משפטים שנאמר בו וביום השמיני תתנו לי היינו להקדישו וכאן להקריבו.

ירצה לקרבן אשה אחר שהזהיר אותם שלא ירצו הזכיר אותם כמו כן שלא ירצה קודם יום שמיני.

פסוק כח

ושור ולא חיה.

או שה ולא עופות.

אתו ואת בנו מי שבנו כרוך אחריו יצא [זכר] שאין בנו כרוך אחריו. כאן פירש"י אינו נוהג בזכרים ומותר לשחוט האב והבן, חז"ק נהי דחיוב מלקות ליכא איסורא מיהא איכא כדאיתא בפרק אותו ואת בנו.

פסוק לא

ועשיתם אתם אני ה' חוקר לבות ורואה את כל העשוי.

פרק כג

פסוק ב

דבר אל בני ישראל שיתאספו ויתחברו יחד ואחר כך ואמרת אלהם. **אלה הם מועדי** על שבת נאמר על שם שיש שבתות רבות בשנה.

פסוק ג

בכל מושבתיכם בארצכם וחוץ מארצכם. אחר שהזכיר נדרים ונדבות הזכיר הימים שקביעות קרבנם חובה ואיסור מלאכת הימים.

פסוק ה

בין הערבים פסח ערב יום טוב הראשון והלילה נקראו פסח על שם שעסוקין בקרבן שנקרא כך אבל שאר החג מליל ראשון ואילך נקרא חג המצות.

פסוק ו

שבעת ימים מצות תאכלו מצה הנאכלת כל שבעה אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח יצאו חלות תודה ורקיקי נזיר שאינן נאכלים כל שבעה.

פסוק י

[**והבאתם את עמר** לרבות עומר להגשה]

ראשית קצירכם אין דרך ארץ שתאכלו מן החדש עד שתביאו ממנו דורון להקב"ה.

פסוק יא

ממחרת השבת ממחרת יום טוב ראשון של פסח כדאמר רבי אלעזר ב"ר שמעון כתוב אחד אומר שבעת ימים מצות תאכלו וכתוב אחד אומר ששת ימים תאכל מצות הא כיצד יתקיימו שני כתובים הללו אלא בזמן שאין אתה יכול כל ז' מן הישן אכול ששה מן החדש הא מה אני מקיים ממחרת השבת ממחרת י"ט.

פסוק יג

ומנחתו שני עשרנים כפל מנחתו לפי שהוא קרבן תחלת הקציר סימן ברכה לתבואות שיתברכו. ולפי שמנחתו כפולה מה שאין כן בשאר כבשים, אנו מזכירים בתפלת

מוספי יו"ט חלוק העשרונים. וי"מ אחד משני העשרונים הללו הוא העומר שהוא עשרון והוא בא עם כבש זה והעשרון השני הוא העשרון הראוי למנחתו וראיה שלהם שהרי אינו מוסיף בנסך אלא רביעית ההין כמו לשאר כבשים ולאו מילתא היא שהרי שני עשרונים אלו באין חטים דהא כתיב בהו סולת וקים לן דאין סלת אלא מן החטים והעומר בא מן השעורים.

ונסכה יין רביעת ההין אמר ר' אלעזר כתיב ונסכה וקרינן ונסכו הא כיצד נסכה דמנחה כנסכו דיין מה נסכו דיין רביעית אף נסכה דמנחה דהיינו שמן, כלומר אין בו שום דבר כפול רק המנחה.

ומנחתו שני עשרנים ונסכה יין לפי שקרבן זה אינו עתיד ליכתב בפרשת פנחס כתבו לך כאן ומנחתו ונסכו וכן שבעת כבשים ופר אחד ואילים שנים הבאים בעצרת בגלל הלחם הזכירם כאן ומנחתם ונסכיהם לפי שאינן עתידים ליכתב בפרשת פנחס אבל שאר קרבנות של מועדים נזכרים כאן בסתם בלשון אשה דהואיל ועתידין הם ומנחתם ונסכיהם עתידין ליכתב בפרשת פנחס.

פסוק יד

ולחם חמשת המינים שמהם הלחם נעשה ולא מקטניות.

פסוק טו

וספרתם לכם ממחרת השבת ע"י ששבעה שבועות אלו בין שני ראשי זמנים של קציר שעורים ושל קציר חטים שמצות שמיטה נוהגת בהם והם שעליהם אמר ירמיה שבועות חוקות קציר ישמור לנו ופרש"י שבעה שבועות שחקק לנו בהם שני חוקות קציר חק העומר ושתי הלחם ישמור לנו שיהא הקציר בזמנו לפיכך דבר גדול תלוי במנינם כדי להיותו דוגמא וזכרון, כשם שאנו מונין יומי ושבועי ולאחר השבת השביעית אנו מקדשים את יום החמישים, כך אנו צריכים לעשות בשמטה ויובל. וכל עצמן של תוכחות שבספר זה לא נאמרו אלא על השמטת השמיטין, שהרי יש בהם מ"ט מיני פורעניות כנגד ארבעים ותשע שנים שביובל אם מבטלים בהם שמיטין.

ממחרת השבת אם אתה אומר ממחרת שבת בראשית פעמים שאתה מונה חמישים ושנים חמשים וארבעה חמשים וששה לא פחות ולא יתר וסימן לא בד"ו פסח, הא מה אני מקיים ממחרת השבת ממחרת י"ט.

פסוק טז
תספרו חמשים יום וצריך לברך שהרי אין כאן הפסק אבל גבי נדה אע"ג דכתיב וספרה לה שבעת ימים אינה צריכה לברכה שפעמים שיש הפסק שהיא סותרת הכל והוי ברכה לבטלה.

פסוק יח
על הלחם עם הלחם.

פסוק יט
ועשיתם שעיר עזים פרש"י כשאתה מגיע אצל פרים ואלים אינם הם וכו' כלומר כאן כתיב ופר בן בקר אחד ואלים שנים וכשאתה מגיע לפרשת פנחס תמצא כתוב פרים בני בקר שנים ואיל אחד ועוד אי ס"ד הני מוספין שבפרשת פנחס נינהו מאי שנא מוספי עצרת שכתבן כאן ומאי שנא מוספי שאר ימים טובים שלא כתבן אלא בפרשת פנחס.
ושני כבשים בני שנה אמר ר"ש על מה שני כבשי עצרת מכפרים על טומאת מקדש וקדשיו ואם ראשון כפר השני על מה הוא בא הא אינו בא אלא על טומאה שארעה בין זה לזה אמור מעתה כך היו ישראל צריכין בכל שעה אלא שחס הקב"ה על ישראל.

פסוק כ
והניף הכהן אתם על שני כבשי שלמי עצרת.
על לחם הבכרים עם לחם הבכורים.
על שני כבשים סמוך לשני כבשים כמו ששנינו בפרק כל המנחות כיצד הוא עושה מניח שתי הלחם בצד שני הכבשים ומניף.
קדש יהיו לה' לכהן ולא אוכל זר מהם כמו שאוכל משאר שלמים.

פסוק כא
וקראתם בעצם היום הזה מקרא קדש מה שלא פירש הכתוב באיזה חדש ובכמה בו חג זה כמו שפירש בשאר מועדים היינו טעמא אם פירש לך זמנו לא היינו מונים השבעה שבועות רק היינו סומכים לעשות החג בזמנו ודבר גדול תלוי במנינו כדאמרי' לעיל ועכשיו כשאנו מונים השבעה שבועות מזמן קצירת העומר ממילא יארע יום החמישים בששה בסיון שהוא יום מתן עשרת הדברות. ולפי שאין ספירת החמישים יום אלא לצורך עצרת אין הבאת העומר קרוי זמן לברך עליו שהחינו.

פסוק כב
ובקצרכם את קציר וגו' לפי שמעצרת ואילך עיקר הקציר והתחיל לדבר מעצרת שהוא תחלת הקציר הזכיר כאן לקט ופאה.

פסוק כג
וידבר ה' אל משה מה שהפסיק הענין בלשון וידבר אצל יום הזכרון ויום הכפורים וסוכות לפי שכל אחד חג בפני עצמו מה שאין כן בעצרת לפי שהוא תלוי אחר יום הנפת העומר למנות משם שבע שבתות עד עצרת.

פסוק כד
באחד לחדש יהיה לכם שבתון כשיהיה לכם באחד לחודש שבתון אז הוא זכרון תרועה כלומר כשחל ראש השנה בשבת אין בו תרועה כמו שגזרו רבותינו ואין בו אלא זכרון תרועה בעלמא ולכך אנו אומרים בתפלה בר"ה שחל להיות בשבת את יום הזכרון הזה זכרון תרועה ובפרשת פנחס לא כתוב שבתון רק יום תרועה יהיה לכם פירוש כשאירע בחול אומרים בו את יום הזכרון הזה יום תרועה וכן יסד הפייט בקרובץ של ראש השנה אם יקרה בשבת קדש זכרון תרועה מקרא קדש טבעו אם בחול יבא צוו לתקוע בכל גבולכם יום תרועה יהיה לכם.
זכרון תרועה ע"י התרועה תהיו נזכרים לפני הקב"ה כדכתיב והרעותם ונזכרתם.

פסוק כז
אך בעשור לחדש אך לשון מיעוט, כל המועדים נקראים מקראי קדש במאכל ובמשתה וכסות ותענוג רק זה נקרא מקרא קדש בענוי נפש, ועניתם את נפשתיכם לפי שבלוחות הראשונות כתיב ויראו את האלוקים ויאכלו וישתו ומרוב אכילה ושתיה השתחוו לעגל ולפיכך צוה הקדוש ב"ה להתענות ביום שנתנו בו לוחות אחרונות דהיינו ביום הכפורים.

פסוק כח
וכל מלאכה לא תעשו כמו בשבת לפי שהוא יום טוב ויום צום אבל בשאר יו"ט כתיב כל מלאכת עבודה לא תעשו אבל מלאכת אוכל נפש הותרה אזהרה שמענו עונש מניין ת"ל והאבדתי.

פסוק כט
כי כל הנפש אשר לא תענה אזהרה שמענו עונש מניין ת"ל ונכרתה.

פסוק לא
כל מלאכה לא תעשו אהדריה קרא בשביל חקת עולם לדרתיכם.

פסוק לב
שבת שבתון הוא דין כתיב בוי"ו ונקרא ככתיבתו כמו שפירשתי בפרשת אחרי מות. **ועניתם את נפשתיכם בתשעה לחדש** דרשו רבותינו וכי בתשעה לחודש מתענים וכו' ואין לדרוש כן גבי מצות אע"ג דכתיב בהן בערב תאכלו מצות משום דהכא ענוי כי כתיב, גבי תשעה כתיב.
בתשעה לחדש בערב ניגונו מוכיח דאינו מוסב אועניתם, אלא ללמד בערב שלו עד ערב עשירי.
מערב עד ערב תשבתו מכאן שהלילה מהיום הבא.
תשבתו כל שביתה שאתה שובת הן שבת הן יום הכיפורים הן יום טוב צריך אתה להוסיף לה בין מלפניה בין מלאחריה.
שבתכם זהו יום הכפורים שנתן לישראל לשבת ולמקרא קודש אבל יום השביעי אינו נקרא שבת לישראל אלא שבת להי' על שם כי בו שבת.

פסוק לו
עצרת היא משל למלך שבאו בניו להקביל פניו, פעם ראשונה אמר להם מתי תחזרו לי אמרו לו לחמשים יום פטרם לשלום שניה אמר להם מתי תחזרו אמרו לו לד' חדשים פטרם לשלום בשלישית אמרו לו לא נוכל לחזור עד לאחר שבעה חדשים אמר להם א"כ בבקשה מכם תתעכבו עמי עוד יום אחד כדי שאשבע בראייתכם מאחר שתאחרו כ"כ לפיכך אין עצרת לישראל בפסח לפי שחוזרים בשבועות ולא בשבועות לפי שחוזרים בסוכות אבל בסוכות שאין חוזרים עד הפסח מפני הגשמים הקב"ה מעצרן יום אחד.

פסוק לז
אלה מועדי אהדריה קרא בשביל עצרת שלא נאמר בו והקרבתם אשה ובא פסוק זה ואמר בשביל כל המועדים להקריב אשה להי' וגם על ידי שלא נאמר בשבת והקרבתם אשה אומר כאן מלבד שבתות ה'.
להקריב אשה לה' עלה ומנחה זבח ונסכים בכולם יש עולה ומנחה זבח ונסכים וכשהזכיר זבח הרי כל הקרבנות בכלל כי כמו שזבחי שלמי צבור נאכלים לכהנים כך חטאות המועדים נאכלים לכהנים.

פסוק לט

אך בחמשה עשר יום אך זה מעוט הוא, ומה מיעוט מיעט פסח שאינו חייב לעמוד בו בירושלים רק יום אחד מפני טירוד קציר שעורים וכן בעצרת מפני טרוד קציר חטים כדי שילקט תבואתו שלא תתקלקל אבל בחג הסוכות שהכל כנוס לתוך הבית חייב הוא לשמוח שמנה ימים.

פסוק מ

ביום הראשון וכי ראשון הוא והלא ט"ו הוא אלא ראשון הוא לחשבון עונות כדאיתא במדרש, ביום הכפורים נמחל הכל מכאן ואילך זה עוסק בסוכתו וזה עוסק בלולבו ביום סוכות באין ומקלסין לפני הקב"ה, ואומר להם ויתרתי לכם כל מה שהיה מכאן ואילך חושבנא.

פרי עץ הדר מהן עושים פירות ומהן אין עושין פירות והם באגודה אחת לומר לך שיתאגדו צדיקים ובינונים לעשות רצון בוראם.

ושמחתם שבעת ימים לפי שכל יום ויום חג בפני עצמו והקרבנות מוכיחים.

פסוק מב

בסכת תשבו שבעת ימים אין לי אלא ימים לילות מנין הריני דן נאמר כאן תשבו ונאמר להלן באהל מועד תשבו מה תשבו האמור באהל מועד עשה בו הלילות כימים אף תשבו האמור כאן וכו' וחכמים אומרים נאמר חמשה עשר בחג המצות ונאמר חמשה עשר בחג הסוכות מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות אף כאן.

בסכת תשבו שבעת ימים כנגד ענני הכבוד.

כל האזרח בישראל ישבו בסכת לגר אינו צריך להזהיר שהרי אין לו בית אחרת אבל האזרחים והמיושבים בישראל אעפ"י שיש להם בתים ופלטרין גדולים ישבו הם בסוכות. חג זה נקבע בזמן אסיפת גרן ויקב פן ירום לבבם על בתיהם שהם מלאים כל טוב ויאמרו ידינו עשתה לנו את כל החיל הזה ומתוך שישבו בסוכה יתנו שבח והודיה למי שנתן להם נחלה ובתים מלאים כל טוב.

פרק כד

פסוק ב

ויקחו אליך שמן וגו'. אהדריה קרא בשביל על המנורה הטהורה וגו' לפי שבספר זה שהוא תורת כהנים סדר כל תשמישי המשכן והקרבנות ומילוי ידי הכהנים והפרשות

הטמאות שאוסרות לבא למקדש ולאכול בקדשים ובא עתה לפרש סדר המנורה והשלחן ששניהם תלויים זה בזה והקטרת כבר נזכר בפרשת אחרי מות ומן הדין היה להקדים פרשת לחם הפנים לפרשת המנורה שהרי המנורה היתה בכלל לחם הפנים כדכתיב ואת המנורה נוכח השלחן אלא רצה לסמוך פרשת מקלל לפרשת לחם הפנים כמו שפרש"י.

להעלת נר תמיד אף בשבת אף בטומאה.

פסוק ג

מחוץ לפרכת העדת באהל מועד מלמד שהיא סמוכה לפרכת יותר מן הפתח.

יערך אתו את השמן.

פסוק ד

על המנרה הטהרה על טהרה של מנורה שלא יסמכם בקסמים וצרורות.

לפני ה' שלא יתקן בחוץ ויכנס בפנים.

פסוק ה

שתים עשרה חלות במספר השבטים והם לחם הפנים.

החלה האחת כל לישתה ועריכתה לא יהיה אלא אחת.

פסוק ו

ושמת אותם שלשה דפוסים היו שם אחת לדפוס כשהיא בצק, ואחת לאופו בתוכו בתנור, ואחת שנותן בו כשהן נאפות כדי שלא יתקלקלו. שתים מערכות בשני ראשי השלחן.

שש המערכת על השלחן הטהר שש חלות זו על גב זו באחד משני ראשי השלחן, ושש חלות אחרות זו על גב זו בראשו השני דפני החלה לצדי השולחן ופתחי החלה לאורך השולחן כמו שפירשתי בפרשת תרומה.

פסוק ז

ונתת על המערכת אצל כל מערכת בטפח חלק שיש בין שתי המערכות על טהרו של שולחן כמו ועליו מטה מנשה.

על המערכת מה מערכת האמור שם המערכת תופס שתיים מערכות אף מערכת האמור כאן תופס שתים מערכות [**על המערכת** עם המערכת]

והיתה ללחם לאזכרה רבי שמעון אומר נאמר כאן אזכרה ונאמר להלן אזכרה מה להלן מלא קומץ אף כאן מלא קומץ.

פסוק ח

ביום השבת ביום השבת בשבת עורך חדשה ובשבת מקטיר ישנה.

יערכנו ללחם קאי אבל לא לקנים שהרי אינו עורך עמו קנים בשבת אלא נכנס בערב שבת ושומטן ונתנן לארכו של שלחן שכל הכלים שהיו במקדש ארכן לארכו של בית חוץ מן הארון ואחר השבת היה נכנס וסודר שלשה תחת כל אחת ואחת וכו'.

פסוק י

ויצא בן אשה לפי הפשט לשון יציאה שייך גבי ריב כדכתיב יצאו נצבים, אל תצא לריב מהר. כאן פירש"י אמרו לו איש על דגלו באותות לבית אבותם כתיב, נכנס לבית דינו של משה ויצא מחויב. ואם תאמר למה יצא מחויב הרי מקושש בשנה ראשונה היה כדאמר בעלמא אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות אין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם שמרו הראשונה ובשניה בא זה וחללה, וכן פרש"י בפרשת שלח ואף מקלל זה באותו פרק היה כמו שפרש"י לאלתר, א"כ למה יצא זה מחויב הרי לא נאמרה פרשת דגלים עד שנה שניה כדכתיב בפרשת במדבר אלא יש לומר אף על פי כן משבאו למדבר סיני חונים היו כסדר שמסר להם יעקב אבינו כמו שפירש רש"י בפרשת ויחי ובפרשת במדבר ולפי מנהג הסדר יצא מחויב.

והוא בן איש מצרי אעפ"י שלא היה ממזר בתוך אותו זמן, הוא היה כממזר.

בתוך בני ישראל פרש"י מלמד שנתגייר, וא"ת הרי לעיל בפרשת שמות פרש"י וירא כי אין איש עתיד להתגייר ממנו י"ל כשהרגו משה למצרי שלומית היתה מעוברת ממנו ומשה ראה ברוח הקודש שלא יצאו ממנו מכאן ואילך שיתגיירו והרגו ועוד לא מצינו על המקלל ללמוד עליו שום זכות. מלמד שנתגייר, וא"ת אמאי צריך גירות הא קים לן עבד ועובד כוכבים הבא על בת ישראל הולד כשר. אלא י"ל דאמרינן הולד כשר הני מילי לאחר מתן תורה והוה ליה היחס הולך אחר האם והיא ישראלית אבל הכא המצרי בא עליה קודם מתן תורה שהיא היתה בת נח ואין הולד כשר והוה ליה היחס אחר האב והוה מצרי לכך הוצרך גרות. ד"א **בתוך בני ישראל** לפי הפשט היה נמשך אחר אביו המצרי משעת השעבוד עד אחר מתן תורה ואחר כך נתגייר ובא לו אצל משפחת אמו.

פסוק יא

ויקב בן האשה, ויקלל מתוך המריבה גידף.

ויקב ויקלל אינו אומר ויברך כענין שנאמר בנבות ברך נבות אלקים ומלך אלא **ויקלל** מלמד שאין הורגים בכינוי.

את השם ויקלל אמר רבי יוסי המצריים מטמאים היו ומטמאין את ישראל אמרו חכמים אשת נריה בן בנו של דן שלומית בת דברי שמה ובאותו הלילה באו עליו נוגשי פרעה והרגוהו ובאו על אשתו והרתה והכל הולך אחר הזרע אם מתוק מתוק ואם מר מר, וכשיצאו ישראל ממצרים וינצו במחנה בן הישראלית ואיש הישראלי שאמר לו חברו ממזר אתה ובן איש מצרי שאל אותו בן הישראלית היכן הוא אביו אמרו לו הוא שהרגו משה בשם המפורש התחיל אותו ממזר שהיה בן הישראלית לחרף ולגדף אותו שם היינו דכתיב ויקוב את השם אותו שם מפורש שבו נהרג אביו.

למטה דן הוא שגרם לו המריבה כי ההוא דהוה אמר דונו דיני אמרו ליה מדן קאתי דכתיב דן ידין עמו.

פסוק יב

ויניחהו במשמר פרש"י ולא הניחו המקושש עמו ששניהם היו בפרק אחד וכו', וא"ת הא פירש"י לעיל ויצא מהיכן יצא רבי לוי אומר מעולמו יצא רבי ברכיה אומר מפרשה של מעלה יצא לגלג ואמר ביום השבת ביום השבת יערכנו וכו' וקים לן שלחם הפנים לא נעשה עד שנה שניה כשהוקם המשכן ומקושש חלל שבת שניה של שנה ראשונה כדאמרינן, וא"כ היאך היו בפרק אחד, אלא י"ל דפרשת לחם הפנים הכתובה כאן בפרק של מקושש נאמרה ואין מוקדם ומאוחר בתורה ועליה לגלג אותו בן איש מצרי.

לפרש להם על פי ה' נראה בעיניהם שהיה חייב סקילה מדכתיב אביו ואמו קלל דמיו בו ק"ו לשכינה אלא שאין עונשים מן הדין ומשום הכי כתיב לפרש להם על פי ה'.

פסוק יד

וסמכו מפני מה נתחייב זה סמיכה מכל חייבי מיתות לפי שבשעת גמר דין היו צריכים הדיינים לומר לעדים אמור בפירוש מה ששמעת והעדים אומרים בפירוש ברכת השם כמו ששמעו לכך היו סומכים את ידיהם עליו, כלומר העון הזה שאנו

עושים לברך את השם יהא תלוי בצוארך שאתה גרמת לנו. כל השמעים שבעדות נסקל.

ורגמו אתו לפי שנתגייר, דאם לא נתגייר לא היה נסקל דבן נח דינו בסייף בעדים ובהתראה. עונש שמענו אזהרה מנין לבן נח מן ויצו ה' אלקים על האדם, לבן ישראל מאלוקים לא תקלל. אתו ולא כסותו.

פסוק טו

כי יקלל אלהיו ונשא חטאו אין בדבר רק נשיאות חטא כלומר בינו לבין קונו הדבר תלוי שספק נפשות להקל ושמא לא כיון כלפי הקב"ה רק כלפי הדיינים שכן דיינים קרואים אלהים ואין לעמוד על בירור דעת האדם המקלל בשם אלוקים אבל נוקב שם ה' שמפרש שם המיוחד מות יומת.

פסוק טז

כגר כאזרח לפי שזה גר היה ועל ידו נאמרה פרשה זו הקדימו תחלה.

פסוק יז

ואיש כי יכה כל נפש אדם מתוך שפירש דין מיתה באיש יוצא לריב, הולך ומסיים דברי ריבות שמביאין לידי מיתה.

פסוק כ

כן ינתן בו פרש"י אינו נתינת מום ממש אלא תשלומי ממון וכן הדין נותן אם החובל ראשון בלא כונה אין יכולת לעשות לו שבר או חבלה בשוה ועוד אם החבלה במקום מסוכן הרי ימות וכן גבי עין מי שחסר שלישית מאור עינו של חברו אין יכול אדם לעשות לחובל כן או אם חובל העין יהיה עור מה יעשו לו לפיכך דברי רבותינו אמת. ואם בעל הדין יחלוק לומר אם החובל עני מה יעשו לו תשובה לדבר כי על רוב העולם דבר הכתוב ושמא העני יעשיר. ומצינו כתוב לא תקחו כופר לנפש רוצח דמשמע אבל אתה רשאי לקחת כופר לאברים.

פסוק כא

ומכה בהמה ישלמנה שנאו הכתוב לפי שבתחלה הזכיר נפש פירוש שהכהו במקום מסוכן ואחר כך אמר כל מי שימות אפילו הכהו במקום שאינו מסוכן ולכך לא הזכיר עכשיו נפש.

פסוק כב

כגר כאזרח כשם שאני תובע עלבון האזרח כך אני תובע עלבון הגר ובהמתו.

פסוק כג
וירגמו אתו אבן מלמד שאם מת באבן אחת יצא.
ובני ישראל עשו מאותו יום והלאה משפט זה בחובל בחברו. ד"א **ובני ישראל עשו** אף לסמיכה אף לדחיה אף לתליה. **שלימא סדרא דפרשת אמור**

פרק כה

פסוק א
בהר סיני כל מקום שנאמר בהר סיני, בו בהר נאמר קודם רדתו בתשרי. וגם פרשה זו נאמרה ממחרת מתן עשרת הדברות. ומה שנכתבו פרשיות הללו כאן בספר תו"כ היינו טעמא, משום דאית בהו מצות שמיטים ויובלות דשייכי בהו כהנים. כדכתיב והעברת שופר תרועה וגו' וכתיב ובני אהרן יתקעו וגו', ואית בהו מצות חרמים שהם לכהנים, וערכים שהכהנים מעריכין. כאן פירש"י, לפי שלא מצינו שמטת קרקעות שנשנית בערבות מואב כו', כלומר אחר שנאמר כאן פרשת עבד עברי ונשנית היא במשנה תורה בפרשת ראה, וזו שמטת קרקעות לא נשנית שם. למדנו - בעל כרחינו - שכללותיה ופרטותיה נאמרו מסיני - א"כ בהר סיני דהכא קרא יתירה הוא, אלא בא ולמד כאן - על כל דבור ודבור שנדבר למשה - כגון שאר מצוות וכל עניני שמיטות ואפילו פרשת עבד עברי - שמסיני היו כללותיהם ופרטותיהם ודקדוקיהם וחזרו ונשנו בערבות מואב - כמו שמצינו פרשת עבד עברי שנא' כאן ונשנית בערבות מואב.

פסוק ב
כי תבאו לאחר ירושה וישיבה כדכתיב כרמך, שדך, כשיהיה כל אחד מכיר את שלו.
ושבתה הארץ לשון בטול. יכול מלחפור בורות שיחין ומערות תלמוד לומר, שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמור.
שבת לה' סימן שהקרקע שלי שהיא שובתת לשמי.
שבת לה' פרש"י לשם ה' כלומר לא תהא כוונתך להובירה כדי לטייבה אלא כדי לעשות מצות הקב"ה.

פסוק ג
שש שנים וגו' אין מוקדם ומאוחר, פרשה זו נאמרה קודם שש שנים תזרע את ארצך שבפרשת משפטים, ונשנית להלן בשביל לזיתך.

פסוק ה
ואת ענבי נזירך הם הענבים הבאים בלא עמל ובלא טורח כמו הספיח בדגן, וראיה לדבר, לא תקצרו את ספיחיה ולא תבצרו את נזיריה ותרגומו ית שבקהא הנעזבים מלהזמר.
שנת שבתון יהיה לארץ אינה ברשותך באותה שנה.

פסוק ו
והיתה שבת הארץ לכם לאכלה כל מה שתוציא מעצמה.
לכם לאכלה ולא להביא ממנה מנחות ונסכים.

פסוק ח
וספרת לך שבע שבתת שנים לפי שאין כאן אלא ספירה אחת והיא בב"ד אין צריך לברך, אבל עומר דכתיב ביה שתי ספירות אחת בפרשת אמור ואחת בפרשת ראה אחת לב"ד ואחת לצבור, צריך לברך.

פסוק ט
תעבירו שופר בכל ארצכם יתקעו בכל המסילות.

פסוק י
שנת החמשים שנה וקראתם דרור כמו שמצינו בלויים מבן חמישים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבוד עוד.
לכל ישביה כיון שגלו אפי' מקצת השבטים בטלו יובלות.

פסוק יא
יובל היא לשון שלוח כמו יובילוה רגליה, מי יובילני עיר מצור ביום ההוא יובל שי.
לכם לישראל לבדכם.
יובל היא שנת החמשים שנה מה תלמוד לומר, אלא לפי שנאמר וקדשתם את שנת החמישים שנה, שיכול בכניסתה תהא מקודשת מראש השנה, וביציאתה תהא מושכת והולכת עד יוה"כ שכן מוסיפים מחול על הקודש, ת"ל יובל היא שנת החמשים שנה תהיה לכם, אין קדושתה אלא עד ראש השנה.

פסוק יב
מן השדה תאכלו מה שהשדה מוציאה מעצמה שלא יראה עצמו כבעל הבית לאסוף תבואתו אל הבית.

פסוק יד
וכי תמכרו ממכר לרבות דבר המטלטל. ומניין שאין אונאה לקרקעות ת"ל **או קנה מיד עמיתך אל תונו** דבר הנקנה מיד ליד כגון מטלטלין יש להם אונאה ואין אונאה לקרקעות.
אל תונו איש את אחיו למכור אחוזת קרקע יותר משוויה לפי שהיא חוזרת ביובל אבל אם אינה חוזרת ביובל אין בה אונאה לפי שאין אונאה לקרקעות.

פסוק יח
ועשיתם את חקתי מצות התלויות בארץ הנהוגות בשביעית וביובל.
ואת משפטי כגון אל תונו איש את אחיו.
וישבתם על הארץ לבטח בשכר שמור מצותי ולא תיראו להיות גולים ממנה.

פסוק יט
וישבתם לבטח עליה כי הארץ תתן כחה לכם ולא יאכלוהו אויביכם כענין שנאמר ועלה מדין ועמלק, אבל בימי רעב יגלו לבקש מזונות.

פסוק כא
לשלש השנים לשביעית, ליובל ולמוצאי יובל.

פסוק כג
לא תמכר לצמתת לשון כריתה והבדלה כמו יצמיתם ה'
לצמתת בחיר"ק וחברו לצמיתות סימנו כי לי הארץ.

פסוק כד
גאלה תתנו לארץ שלא תהא מכירתא אלא משכנתא.

פסוק כה
וגאל את ממכר אחיו מיד, אבל במוכר הוא אומר וחשב את שני ממכרו לפי שסתם מוכר אינו יכול לפדות עד זמן מרובה.

פסוק כו
והשיגה ידו ומצא אבידה או ירש ירושה, אבל אינו לוה וגואל.
כדי גאלתו אבל אינו גואל לחצאין ליתן לו מעותיו בעין רעה זוז אחר זוז.

פסוק כט
בית מושב עיר חומה כיון שהעיר מוקפת חומה אין קרקע הבית עומד לזריעה לעולם והקב"ה לא גזר להחזיר ביובל רק בקרקע שחיות האדם תלויה בו. ד"א סתם הקונה בית בעיר חומה לעולם הוא קונה כי בבית אחרים אין אדם עשוי להתישב יפה

ולעשות בו שום בנין לפיכך כתב בו לא יצא ביובל, אבל שדה ובתי החצרים שאדם רגיל ליקח באריסות ובחכירות כתוב בו ויצא ביובל.

שנת ממכרו ולא של מנין עולם.

ימים שנה, כלומר עד שוב ימי השמש למקומם.

פסוק ל

שנה תמימה ואם נתעברה השנה נתעברה לו.

בעיר אשר לא חמה לו קרי, לפי שהוא מוסב אשדה שהיתה היא בעת חומתה. ושדה לשון זכר כדכתיב והיה השדה בצאתו ביובל.

לא חמה לצמיתת בפת"ח וחברו סימנו לקנה אתו.

פסוק לא

ובתי החצרים לפי שפעמים אדם עושה אותה שדה לפיכך על שדה הארץ יחשב להיותם כשדה היינו גאלה תהיה לו וביובל יצא.

פסוק לב

גאלת עולם תהיה ללוים אעפ"י שהן מוקפות חומה אינן נמכרות לצמיתות לפי שאין להם אחוזה אחרת אלא הערים ומגרשיהם, כדכתיב בפרשת מסעי והיו הערים להם לשבת ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכושם ולכל חיתם.

פסוק לג

ואשר יגאל מן הלוים נקט ליה קרא לשון גאולה ולא לשון קניה, לפי שכל מה שהלויים מוכרים משל ישראל הוא ולא משלהם שהרי אין להם חלק בארץ נמצא שכל הלוקח מהם כאלו גואלו הוא שהרי מתחלה היתה שלו.

ויצא ממכר בית מה שפירש"י הרי זו מצוה אחרת היינו לפירוש שני, אבל לפירוש ראשון כולה חדא מילתא היא.

הוא אחזתם לשון זכר בשורק וכן כי אחוזת עולם הוא להם.

פסוק לה

והחזקת בו יכול אפילו מפסידו לתרבות רעה ת"ל וחי עמך.

פסוק לו

אל תקח מאתו נשך ותרבית פרשה זו נשנית בשביל ובמרבית לא תתן אכלך, כלומר ארבע קבין בחמשה.

פסוק לז
את כספך ולא כספו של כנעני. וכן אמרו רז"ל כנעני שמנה את ישראל סנטר על מעותיו מותר לישראל אחר ללוות ממנו ברבית.

פסוק לח
אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים בהיותכם שם גרים.

פסוק מ
כשכיר כתושב יהיה עמך שניהם שכירים אלא ששכיר הוא שכיר יום, ותושב הוא שכיר שנה וכשם ששכיר יום אי אתה יכול לשעבדו עבודה קשה בעיניו, שהרי יחזור בו מיד דפועל חוזר בו אפי' בחצי היום כך תושב לא תעבוד בו עבודת פרך ולא יהא חלוק בינו ובין השכיר.
עד שנת היבליעבד עמך למעלה וקראתם דרור, משתעי בשמכרוהו ביי"ד וכאן משתעי במוכר עצמו מפני דוחקו.

פסוק מא
הוא ובניו עמו סתם נמכר בניו עניים ומכר גם הם לעבודה לדעתם.
ושב אל משפחתו למעלה במכרוהו ביי"ד וכאן במוכר עצמו מפני דוחקו.

פסוק מג
לא תרדה בו שנה בו לפי שעון זה מצוי.

פסוק מז
או לעקר חלוף הוא של תושב, נעקר מעמך ומארצך שמושבו חוץ לארץ.

פסוק נ
משנת המכרו לו עד שנת היובל ללמדך שאינו יוצא בשש.

פסוק נד
ואם לא יגאל באלה בשנים הנותרות או בקרובים או הנזכרים ברחוקים.
ויצא בשנת היבל אבל אינו נגאל בשש.
הוא ובניו עמו יציאתו גורמת לבניו חירות שלא ילמדו מחוקות הגוי.

פסוק נה
כי לי בני ישראל עבדים למעלה דכתיב כי עבדי הם משתעי בנמכר לישראל אחיו, אבל אם נמכר לכנעני שהוא מאומה אחרת סד"א אין לחוש קמ"ל.

פרק כו

פסוק א
לא תעשו לכם אלילים על ידי שנמכר לכנעני הזהירו על עבודת כוכבים.

פסוק ב
את שבתתי תשמרו מתורגם בתרגום ירושלמי בענין שנות שמיטה שכן הם נקראו שבת.
ומקדשי תיראו שנת היובל קדש תהיה לכם כך נדרש בתנחומא. שלימא סדרא דפרשת בהר

פסוק ג
אם בחקתי תלכו אם תעשו מה שהטלתי עליכם לעשות אף העננים והארץ והאילנות שנבראו בשבילכם יעשו לכם מה שעליהם מוטל לעשות.

פסוק ד
גשמיכם בעתם אבל בשלא בעתם הם מרקיבים את התבואה.

פסוק ה
והשיג לכם דיש וגו'. כשם שתהיו תדירים בשמור מצותי בלא בטול כך תהיה ברכתכם בלא בטול ובלא הפסק בין ברכה לברכה.
וישבתם לבטח בארצכם למעלה בפרשת בהר כתיב וישבתם על הארץ לבטח חזר כאן והאיר דבריו והוסיף ואמר בארצכם בארץ שלכם, אבל בימי רעב בני אדם יגלו, כמו שנאמר לא תוסף תת כוחה לך, נע ונד תהיה בארץ. ואומר נודד ללחם איה.

פסוק ו
ונתתי שלום בארץ פרש"י וכן הוא אומר עושה שלום ובורא את הכל. חז"ק הרי בפסוק כתיב יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע.
והשבתי חיה רעה עליו נאמר זאב וטלה ירעו כאחד.
[**מן הארץ** זו ברכה נוספת, שהחיות רעות לא יגורו ליד בהמות הבית].

פסוק ח
ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדפו אחד רודף כ' וכשהם באגודה אחת אחד רודף ק' לפי שגדול זכות המרובים.
רבבה עשרת אלפים, וראיה לדבר ולקחנו עשרה למאה ומאה לאלף ואלף לרבבה.

פסוק ט
והקימתי את בריתי אתכם שנשבעתי לאבותיכם שתהיו רבים ככוכבי השמים וכעפר הארץ.

פסוק י
ואכלתם ישן נושן על ידי רבוי התבואה שתותר בעת הקציר תערבו אותה עם החדשה בכל שנה ומתוך כך ואכלתם ישן נושן.

פסוק יב
והייתי לכם לאלקים לדיין ולשופט לנקום נקמתכם.

פסוק יג
מטת עליכם העול שיהיה מטה ראשיכם וצואריכם כלפי ארץ.
ואולך אתכם קוממיות בקומה זקופה כשם שהשור זוקף ראשו כשמרימין את העול מעל צווארו, כדכתיב ובני ישראל יוצאים ביד רמה.

פסוק יד
את כל המצות האלה שום מצוה מן המצוות האלה, דוגמא לא תעשו כל מלאכה כל אלמנה ויתום לא תענון.

פסוק טו
ואם בחקתי תמאסו כנגד אם בחקתי תלכו.
ואם את משפטי תגעל נפשכם כנגד אם את משפטי תשמורו.
לבלתי עשות כנגד ועשיתם אותם.
להפרכם את בריתי כנגד והקמותי את בריתי אתכם.

פסוק טז
אף אני אעשה זאת לכם מדה כנגד מדה אני אמרתי והיה אם שמוע תשמעו וגו' לא אשים עליך כי אני ה' רופאך עכשיו אם לא תשמעו לי אין אני רופאך אלא אפקוד עליכם חליים רעים.
בהלה נגד וישבתם ואין מחריד.
בהלה את השחפת וגו'. בהלה של שחפת ושל קדחת שמכלות עיניים שמצפים לרפואה ואין. ד"א **את השחפת** עם השחפת. פרש"י ואיזו זו מכת מותן, יש מפרשים אותו לשון המתנה תוחלת ממושכה ואינה באה וי"מ מכת מתניים והיא מכה ראשונה.
ומדיבת נפש כנגד מהיות להם עבדים כלומר הוצאתי אתכם מדאבון העבדות על מנת שתקבלו ושתקיימו מצותי ועכשיו שלא קיימתם אפקוד עליכם דאבון נפש היא מכה שנייה.
וזרעתם לריק זרעכם כנגד והשיג לכם דיש והיא מכה שלישית.

ואכלהו איבכם כנגד ואכלתם, אני אמרתי תאכלו אתם עכשיו יאכלוהו אויביכם והיא מכה רביעית.

פסוק יז

ונתתי פני בכם כנגד ופניתי אליכם והיא מכה חמישית.

ונגפתם לפני איביכםהיינו **ורדו בכם שנאיכם כנגד ונפלו אויביכם לפניכם והיא מכה ששית**.

ונסתם ואין רדף אתכם כנגד ורדפו מכם חמשה מאה והיא מכה שביעית.

פסוק יח

ואם עד אלה כמו שפירש"י ואם בעד אלה כמו עור בעד עור ויסגור ה' בעדו.

ויספתי ליסרה אתכם אוסיף ליסר אתכם שבע מכות אחרות דוגמא ויסף חמישתו עליו.

שבע על שם שנת השבע שלא שמטתם בה והענין מוכיח אז תרצה הארץ את שבתותיה.

על חטאתיכם בשביל חטאתיכם דוגמא כי עליך הורגנו כל היום. כי עליך נשאתי חרפה.

פסוק יט

ושברתי את גאון עזכם כנגד ואשבור מוטות עולכם והיא ראשונה. שמיכם כברזל כנגד ונתתי גשמיכם והיא שנייה.

ארצכם כנחשה כנגד בעתם והיא ברכה לעצמה והיא שלישית.

כנחשה שם דבר של נחושת כמו ונחתה קשת נחושה זרועותי.

פסוק כ

ותם לריק כחכם. כנגד ובציר ישיג את זרע, ומצינו לשון כח גבי תבואה כמה דאת אמר לא תוסף תת כחה לך והיא רביעית.

ולא תתן ארצכם כנגד ונתנה הארץ והוא חמישית.

לא יתן פריו כנגד יתן פריו והם שתיים כמו שפרש"י.

פסוק כא

ואם תלכו עמי קרי לומר אינו ענין קבוע רק מקרה הוא.

שבע כחטאתיכם שבע מכות כשם שאתם חוטאים בשנת השבע.

פסוק כב
והשלחתי בכם וגו', כנגד והשבתי חיה רעה ומרובה מדת טובה ממדת פורעניות שהרי במכה לא כתוב חיה רעה.
ושכלה אתכם כנגד ורדפתם את אויבכם בשכבר הייתם רודפים עכשיו תהיו פוסקים מרדוף שתהיו משוכלים.
והכריתה את בהמתכם כנגד מן הארץ שהיא ברכה לעצמה. שכן פירושו והשבתי מכם חיה רעה, וכמו כן אשבית אותה מן הארץ, שהיא מקום דירת בהמה.
והמעיטה אתכם כנגד והרביתי אתכם.
ונשמו דרכיכם כנגד ונתתי שלום בארץ הרי שבע פורעניות כמו שפירש רש"י.

פסוק כד
והלכתי אף אני עמכם בקרי מדה כנגד מדה.

פסוק כה
חרב כנגד וחרב לא תעבור בארצכם ועליו נאמר חרב תאכלו וגו'. נקמת נקם ברית שהפרתם כדכתיב הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם והיא ראשונה. חרב וספר ירדו כרוכים מן השמים כדכתיב אם תאבו ושמעתם וגו' ואם תמאנו ומריתם וגו'. כאן פירש"י ויש נקם שאינו בברית וכו' כלומר עוד יש נקם שאינו כתוב בתורה שנקראת ברית כדכתיב אלה דברי הברית, וזהו סימוי עינים ונקם זה אינו כתוב בתורה.
ונאספתם אל עריכם מפני החרב ולא יועיל כי שם אשלח דבר וימותו הגבורים והחלשים ינתנו ביד אויב. ונאספתם כנגד ואולך אתכם קוממיות והיא שנייה.
ושלחתי דבר בתוככם כנגד ומאה מכם והיא שלישית.
ונתתם ביד אויב כנגד רבבה ירדופו והיא רביעית.

פסוק כו
בשברי לכם מטה לחם כנגד לחמכם לשובע והיא חמישית. והשיבו לחמכם במשקל הבי"ת בפתח. במשקל הביאוהו לתנור ובמשקל ישיבוהו להאכילו לבעלים בצמצום לחם צר ומים לחץ וכן הוא אומר הנני שובר מטה לחם בירושלים ואכלו לחם במשקל והוא כנגד מפני חדש תוציאו והיא שישית.
ואכלתם ולא תשבעו כנגד ואכלתם ישן נושן והיא שביעית.

פסוק כח
ויסרתי הוי"ו בשו"א והיו"ד בחירק.

פסוק כט
ואכלתם בשר בניכם כנגד והפריתי אתכם. וי"מ אלו בני אדם מיוחסים המשיאים את זרעם למשפחה שאינה הוגנת ולוקחים מהם מעות בשכר והיא מכה ראשונה.

פסוק ל
והשמדתי את במתיכם והכרתי את חמניכם אין זה בכלל הקללות שהרי בטול עבודת כוכבים הוא.
חמניכם לשון חמה הוא והנו"ן נוספת בו כגון נו"ן של נשים רחמניות.
ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם כנגד והייתי לכם לאלוקים ואתם תהיו לי לעם והיא שנייה.
וגעלה נפשי אתכם כנגד ולא תגעל נפשי והיא שלישית.

פסוק לא
עריכם חרבה כנגד ורדפו מכם והיא רביעית.
והשמותי את מקדשיכם כנגד ונתתי משכני בתוככם והיא חמישית.
ולא אריח בריח ניחחכם כנגד והתהלכתי בתוככם והיא שישית.

פסוק לב
והשמתי אני את הארץ כיצד ואתכם אזרה בגויים כנגד וישבתם לבטח בארצכם והיא שביעית.
ושממו עליה איבכם וכן הוא אומר כל עובר עליה ישום וישרוק על כל מכותיה.

פסוק לג
ואתכם אזרה בגוים כיצד והריקתי אחריכם חרב. ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה כפל מלה הוא.

פסוק לד
אז תרצה הארץ אז כשיעברו עליכם שש גזרות שבענינות שהזכרנו מדה כנגד מדה כגון שש שנים שהיה לכם לעבוד ובשביעית לשבות אז תרצה הארץ את שבתותיה כלומר תזכור ותתאונן על מנהג קדמון שלה שהיתה עושה השש שנים ובשביעית שובתת.
תרצה תזכור כמו ואחריהם בפיהם ירצו. שהוא כמו יזכירו. ד"א **תרצה** תשלים כמו עד ירצה כשכיר יומו כי נרצה עונה וכן **והרצת את שבתתיה**. ד"א **אז תרצה הארץ** תתפייס הארץ כמו ולא יוסיף לרצות עוד ומשביע לכל חי רצון וכן והרצת (כה) **את שבתתיה** שלא שבתה בהן.

אז תשבת הארץ בפת"ח.

פסוק לה

כל ימי השמה שתהא שממה וריקנית מכם.

תשבת בחול"ם בשביל האתנחתא כמו הים ראה וינוס אשר ימות בה הכהו וימות.

פסוק לו

והנשארים בכם והבאתי וגו' עוד אשלים עליהם עד מ"ט מכות כנגד מ"ט שנים שביובל שבטלו בהן שמיטים.

מרך בלבבם מכה ראשונה. ורדף אתם קול מכה שניה.

ונסו מנסת חרב שלישית.

ונפלו ואין רדף רביעית.

פסוק לז

וכשלו איש באחיו כמפני חרב ורדף אין כפל מלה הוא.

ולא תהיה לכם תקומה חמישית.

פסוק לח

ואבדתם בגוים ששית. הגולה נקרא אובד כדכתיב תעיתי כשה אובד.

ואכלה אתכם ארץ איביכם שביעית, כמנהג בני אדם שמחליפים מקום ולא נוסו באויר המקום ובתולדותיו שנופלים למשכב ומתים.

פסוק מא

אף אני אלך עמם בקרי אע"פ שהתודו את עונם מאחר שאינם נכנעים וחוזרים.

או אז יכנע לבבם הערל וגו' וזכרתי, אבל אם אז יכנע לבבם וזכרתי את בריתי כי כן היא המדה כדכתיב ומודה ועוזב ירוחם.

פסוק מב

וזכרתי את בריתי יעקוב לפי שמטתו שלמה לא נאמר בו אף ולפי שכל שנותיו היו בברית הזכירו תחלה.

והארץ אזכר לפי שנאמר למעלה והשמותי אני את הארץ ולא תתן ארצכם את יבולה.

פסוק מג

ותרץ את שבתתיה, והם ירצו את עונם כנגד מ"ט שנים שביובל שבטלו בהן שמיטים כנגדם לקו מ"ט פרעניות הכתובים כאן בענין. והם ירצו את עונם יתפייסו מן העונש הבא עליהם ויודו ויאמרו כל זאת באתנו יען במשפטי מאסו וביען את חקותי געלה

נפשם. ד"א והם ישלימו את עונש עונם. דוגמא אם יקרך עון בדבר הזה, דגבי בעלת אוב.

פסוק מד

ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם וגו' וכי מה נשתייר להם לישראל שלא נמאסו ולא נגעלו, הלא כל המתנות טובות שנתנו להם נתבטלו מהם, אלא אלולי ס"ת שנשתייר להם לישראל לא היו משונים משאר אומות כלום ועל זה ייסד הפיוט ואין שיור רק התורה הזאת.

פסוק מה

וזכרתי להם ברית ראשנים מכאן אנו לומדים שהברית כרותה לשבטים ותוכחות אלו נקראים ברית, כדכתיב בפרשת תבא אלה דברי הברית מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב.

פרק כז

פסוק ב

איש אין לי אלא איש שהעריך אשה שהעריכה מניין ת"ל נפשת. יפלא יפריש. מתיבות שיש להם שני פנים בפירושם וזה למפרע מזה שהרי מצינו כי יפלא ממך דבר למשפט. שהוא לשון העלמה. דוגמא דשן לדשנו. שרש ושרשך. מסעף פארה בסעיפותיו קננו, ואחלצה צוררי והלבש אותך מחלצות.

נדר בערכך הקיש ערכים לנדרים מה נדרים בבל תאחר אף ערכים בבל תאחר לשלמו.

פסוק ד

ואם נקבה היא וגו' ולנקבה עשרת שקלים קצב ערך דמי נקבה קרוב לחציו של זכר על ידי כי מאיש לוקחה ואין בה רק חצי יצירה.

פסוק ז

ואם מבן ששים שנה ומעלה מניין ששנת ששים כלמטה הימנה ת"ל ואם מבן ששים שנה ומעלה אם זכר וגו' מלמד ששנת ששים כלמטה הימנה אין לי אלא שנת ששים שנת חמש שנת עשרים מניין ודין הוא, חייב שנת ששים וחייב שנת חמש ושנת עשרים מה שנת ששים כלמטה הימנה אף שנת חמש ושנת עשרים כלמטה. מה שהכתוב פוחת מערכו של זקן מכמות שהיה כשהיה בחור יותר משל אשה היינו

טעמא לפי שדרכו של איש להיות אומנתו לפי כחו מלאכה כבדה וכשהוא זקן כחו תש ואינו יכול לעמוד בה. אבל אשה דרכה באומנות קלה וכשהיא זקנה יכולה לעמוד בו במקצת.

פסוק ט

כל אשר יתן ממנו הרי לשון זכר גבי נקבה דוגמא והרים ממנו בקומצו. יותן את הארץ הזאת, ולא נשא אותם הארץ.

פסוק י

טוב ברע או רע בטוב שהרי אינך יודע איזה הטוב ואיזה הרע ואיזה חולי יש לה ואם טריפה היא.

פסוק יא

ואם כל בהמה טמאה פירש"י בבעלת מום הכתוב מדבר ובמום קבוע שהרי כתיב **אשר לא יקריבו ממנה קרבן לה'** יצא מום עובר שהוא כשר ליקרב למחר.

פסוק יג

ויסף חמישתו שיהא הוא וחומשו חמשה, וכן בבית ובשדה אחוזה, ובמעשר שני. והטעם כשהבעל הקדיש מורה היתר לעצמו ומזלזל הענין ואומר הרי הכל משלי די אם אתן כך. לפיכך אמרה תורה שיוסיף חומש על האומד. אבל בהקדש שלא מצינו שאם הקדיש מטלטלין שהצריך הכתוב להוסיף חומש אם בא לפדותו ולפי שלא הקפיד הכתוב על דמיהן אמר שמואל הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל.

פסוק כ

ואם מכר את השדה לאיש אחר או אם מכר מצינו הרבה וויין במקום או.

פסוק כא

והיה השדה בצאתו ביבל מגיד שהשדה קרוי לשון זכר בלשון קודש.

פסוק כד

לאשר קנהו מאתו שהקונה אותו אין בידו להקדיש אלא הפירות שיש לו בו עד היובל.

פסוק כו

אם שור אם שה להי' הוא הוא קרב ואין תמורתו קריבה.

פסוק כח

אך כל חרם וגו'. פירש"י יש אומרים סתם חרמים להקדש לבדק הבית כמו שפירש"י לקמן לאלתר מכל חרם קדש קדשים הוא.

לא ימכר ולא יגאל. פרש"י לדברי האומר וכו' מפרש מקרא זה בסתם חרמים והכי קאמר קרא אך כל חרם, כלומר כל חרם סתם לא ימכר ולא יגאל אלא ינתן לכהנים ולדברי האומר סתם חרמים לבדק הבית מפרש מקרא זה בחרמי כהנים והכי אמר קרא אך כל חרם כלומר כשהוא אומר ערך בהמה זו יהיה עלי חרם לכהן בהאי אמר קרא לא ימכר ולא יגאל שהכל מודים וכו' אבל בסתם חרמים דהיינו חרמי גבוה נפדין.

כל חרם קדש קדשים . פירש"י ללמד שחרמי כהנים חלים כו'. כלומר אם כהן אחד אומר על קדשי קדשים או על קדשים קלים של עצמו הרי עלי חרם לכהן ערך קדשים אלו, החרם חל עליהם, ונותן דמי הערך לכהן אחר כמו שפירש רש"י אם נדר כו' אבל אם החרים קדשי חברו מסברא נותן הדמים בין הן נדר בין הן נדבה, כדמשמע בפרק המקדיש שדהו מחרים אדם את קדשיו בין קדשי קדשים בין קדשים קלים אם נדר נותן דמיהם ואם נדבה נותן את טובתה כיצד שור זה עולה אומדים כמה רוצה אדם ליתן בשור זה להעלותו עולה אף על פי שאינו חייב.

פסוק כט

כל חרם אשר יחרם מן האדם לפי שב"ד היו ממיתין בכמה עניני מיתה נאמר **כל חרם** כלומר באיזו מכל הארבע מיתות שיחרימו בית דין בה את האדם.

פסוק ל

מזרע הארץ לרבות שום ושחלים וגרגיר.

מזרע הארץ מזרע שזורעין בארץ.

פסוק לב

העשירי יהיה קדש העשירי מקדש לפניו ולאחריו כיצד אם קרא לתשיעי עשירי ולאחד עשר עשירי השם תופסו להיות שלמים.

פסוק לד

אלה המצות . אין נביא רשאי לחדש עוד דבר מעתה.

אל בני ישראל. דוגמא ויצום אל בני ישראל. **שלימא סדרא דפרשת בחקותי**: ספר זה נקרא תורת כהנים, על ידי שכל המצות שייכי בכהן, כגון הלכות קרבנות, ואיסורי

מאכלות דשייכא בהו הוראה שהיא על ידי כהן, כדכתיב יורו משפטיך ליעקב וגו', והלכות טמאות וטהרות שלא לאכול דבר טמא להיות נבדל מליכנס למקדש, והלכות זבים ומצורעים ונגעים ובעלי קריין ויולדות, שבתות וימים טובים שיש בהם קרבנות הקרבים על ידי כהן, והלכות ערכים שהכהנים מעריכים ומחרימין שהם כהנים, ושביעית ויובל שכהנים מקדשים השנים ותוקעים ביובל כדכתיב ובני אהרן יתקעו וגו'. ובלשון לאטי"ן נקרא ליויטיק"ו על שם הספר שהוא תורת כהנים בני לוי, לשון נופל על לשון. **נשלם ספר ויקרא תהלה לאל עליון נורא**

במדבר

פרק א

פסוק א

במדבר סיני ובאיזו מקום בו **באהל מועד** אבל קודם שהוקם המשכן היה הדבור מהר סיני שהרי מיום שנתנו עשרת הדברות לא נסתלקה שכינה ממנו עד לאחר שהוקם המשכן כדאיתא במסכת ביצה.

בשנה השנית לצאתם אבל לשאר ענינים תחלת השנה מתשרי מנינן.

פסוק ב

שאו את ראש לפי שבתוך עשרים יום יסעו ללכת לארץ ישראל כדאיתא בפרשת בהעלותך ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים לחדש וגו' ושם כתיב נוסעים אנחנו אל המקום וגו'.

פסוק ג

מבן עשרים שנה ומעלה לפי שבאותו זמן ראויים לצאת ולבא בצבא המלחמה ומכאן אמרו רבותינו בן עשרים לרדוף.

כל יוצא צבא בישראל. להוציא ערב רב.

פסוק ה

לראובן אליצור בן שדיאור הזכירו הכתוב תחלה ע"י שהוא בכור.

פסוק ו

שלומיאל בן צורישדי כך שמו והוא זמרי בן סלוא והוא שאול בן הכנענית.

פסוק י
לבני יוסף הזכירם אחר בני לאה בשביל כבוד רחל והתחיל מאפרים כעין יעקב אבינו והקדים אפרים ומנשה לבנימין ע"י שהם במקום יוסף שהיה בכור לאמו.

פסוק יב
לדן הזכירו תחלה לבני השפחות לפי שהוא בכור השפחות ואחריו אשר ע"י שהוא ראש החונים על דגלו ואחריו גד שהוא בכור שפחת לאה.

פסוק טז
אלה קריאי כתיב קרואי קרי.
ראשי אלפי כל אחד ראש על כל אלפי שבטו.

פסוק יח
ויתלדו ויתיחסו, ד"א בקשו מתי נולדו בשביל חשבון העשרים שנה.

פסוק יט
כאשר צוה ה' את משה לעיל קאי ואת כל העדה הקהילו כאשר צוה ה' את משה.
ויפקדם במדבר סיני לפי שהמנין שבפנחס היה בערבות מואב כתב לך כאן כי חשבון זה היה במדבר סיני.

פסוק כ
ויהיו בני ראובן השבטים נמנו כאן זה אחר זה כסדר הדגלים ומתחיל מראובן הבכור ואחריו יהודה הראש ואחריו אפרים ודן.
ראובן בכר ישראל. לפי שבמסע דגלים היה יהודה ראשון נותן טעם עכשיו ע"י שהוא היה בכור מונהו ראשון.

פסוק כד
לבני גד הכתוב מונהו שלישי לראובן לפי שהוא בכור לשפחת אמו.

פסוק מט
ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל שהרי אין מנינם שוה שאלו נמנין מבן עשרים שנה ומעלה והלויים מבן חודש ומבן שלושים שנה כמו שמפרש בפרשה זו ובפרשת נשא. ד"א לפי שאין מהם יוצא צבא אלא השומרים וחונים סביב למשכן כדרך שיושב על הכלים.

פסוק נ
המה ישאו בנסוע המחנה.
והמה ישרתהו בהקמתו.
וסביב למשכן יחנו. מדי רוחותיו בחנותן להזהיר ולשמור שלא יקרב זר אליו.

פסוק נא
יורידו אתו הלוים יקימו אותו ע"י נטילת ונתינת הבריחים כל זה מהשירות.
והזר הקרב יומת אפילו הם בני לוי שאין להם ליקרב רק להורידו ולהקימו ולחנות לו סביב.

פסוק נג
והלוים יחנו סביב בין מחנותיהם של ישראל ובין המשכן ולא יניחום לגשת אליו.
והלוים יחנו סביב למעלה בסמוך דכתיב וסביב למשכן יחנו היינו בנסוע הארון ובשאת אותו וכאן בחנות המשכן.
ולא יהיה קצף ממה שאמר למעלה והזר הקרב יומת כמו שמצינו בעוזא.
על עדת בני ישראל על אחת מעדת בני ישראל דוגמא אם שלש אלה לא יעשה לה ויקבר בערי הגלעד ועל עיר בן אתונות.

פסוק נד
ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה וגו' ואהרן היכן היה, רבי יהושע בן נחמיה בשם ר' חייא אומר לייחסם, אמרו עד שאתה בא ליחסנו יחס את פנחס בן אלעזר בנו למי היה נשוי אלעזר לא לבתו של פוטיאל, כדכתיב ואלעזר לקח לו מבנות פוטיאל וגו', כיון שראה הקב"ה שהיו מזלזלים אותו בא ויחסו "פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן" - כהן בן כהן קנאי בן קנאי. ד"א, לפי פשוטו **ויעשו בני ישראל** שלא נגעו במשכן לעולם.

פרק ב

פסוק ב
על דגלו באתת בדגלים היה כתוב אותיות של שמות האבות וכיצד היו כתובות בדגל ראובן היה כתוב איי"י בשני בצ"ע בשלישי רח"ק ברביעי מק"ב. ראשונות שבתיבות הם אברם השניות יצחק השלישית יעקב, והענן היה מסכך על ישראל כמין ה"א דאברהם. ד"א **באתת לבית אבתם** צורת אדם בדגל ראובן צבוע בצבע אודם הקבועה בחשן לשמו סימן לדודאים שמצא שהם כצורת אדם. צורת אריה בדגל יהודה שנקרא אריה צבוע בצבע נפך. צורת שור בדגל אפרים שאביו נקרא שור צבוע בצבע שוהם. צורת נשר בדגל דן צבוע בצבע לשם והמשכן בנתיים רמז לחיות הקודש המרובעות לכסא הכבוד ומהם למדו המלכיות להיות להם מפות מצויירות במיני צבעים.

פסוק ג
והחנים קדמה מזרחה היינו לפני פתח אהל מועד כמו שכתוב בסוף פרשת תרומה.

דגל מחנה יהודה. לפי שהוא גדול כבודו של מלך הוא שיהא חונה לפני שער המלך, וכן מצינו במשה ואהרן לפי שהיו גדולים, לפני אהל מועד משה ואהרן ובניו.

פסוק ה

והחנים עליו חמשה בנים היו ללאה בדגלים והיו לה שני דגלים עם שבט גד שהיה בכור זלפה שנשתתף על דגל ראובן שהיה בכור ודגל אחד ליהודה והחונים עליו אחיו הקטנים ממנו.

פסוק יד

אליסף בן רעואל לית כתיב בריי"ש בכל השבטים בר מן דין.

פסוק יז

ונסע אהל מועד ומה שכתב וארון ברית ה' נוסע לפניהם הוא ארון שעשה משה שבו שברי לוחות מונחים והוא היוצא עמהם למלחמה.

פסוק יח

דגל מחנה אפרים לרחל דגל בפני עצמה אפרים מנשה ובנימין.

פסוק כ

[**ועליו מטה מנשה** אצל מטה מנשה].

פסוק כה

דגל מחנה דן דגל רביעי לבן שפחת רחל ראש דגל נתן מעלה אחרת לאשר בן שפחת לאה להיותו נמנה קודם נפתלי אעפ"י שנולד אחריו.

פסוק לא

לאחרנה יסעו הלמ"ד נקודה בפת"ח.

פסוק לד

ויעשו בני ישראל וגו' כל הימים אשר היו במדבר.

כן חנו קודם נסיעתם תקן להם הקב"ה דגלים וסדר מסעות כיצד יחנו וכיצד יסעו ע"י חצוצרות.

פרק ג

פסוק א

ביום דבר ה' אל משה בהר סיני כל זמן שהקב"ה נדבר עם משה בהר סיני היו נדב ואביהוא קיימים אבל מתו במדבר באהל מועד שהיה במדבר סיני.

פסוק ד
ובנים לא היו להם רבי יעקב בר אבין בשם ר' אחא אמר אילו היו להם בנים היו קודמין לאלעזר ואיתמר שכל הקודם בנחלה קודם לכבוד ובלבד שיהא נוהג כמנהג אבותיו.
על פני אהרן אביהם במקום אביהם כמו על פני בן השנואה הבכור לא יהיה לך אלהים אחרים על פני.

פסוק ו
הקרב את מטה לוי למעלה שנאמר ואתה הפקד את הלוים משתעי באזהרת הלוים על המשכן וכאן כשנתנו הלוים לכהנים.
והעמדת אתו כיצד ושרתו אתו דוגמא חי ה' אשר עמדתי לפניו.

פסוק ז
ושמרו את משמרתו כאשר יצוה אותם.
ואת משמרת כל העדה מה שמוטל על העדה לעשות לפני אהל מועד יעשו הם.
לעבד את עבדת המשכן כמפורש לעיל ואתה הפקד את הלויים על משכן העדות וגו'.

פסוק ט
נתונם נתונם המה לו מאת בני ישראל לפי שישראל טרודים בחריש ובקציר ובשאר מלאכות ואינן פנויים לעבוד את המשכן ואת הכהנים לפיכך נתנו הלויים במקומן.

פסוק י
ושמרו את כהנתם שלא יבואו לידי טומאה.
והזר ישראל או לוי, הקרב לשמש בעבודה.

פסוק יב
תחת כל בכור לא היו הבכורים ראויים לנחלה שלא יהא להם עסק רק בעבודת הקב"ה ויהיו זריזים ומלומדים בה ומשנלקחו הלויים במקומן צוה הקב"ה שלא תנתן ללויים נחלה, אך המעשרות ינתנו להם ולפיכך נוטל הבכור פי שנים חלקו הראוי לו וחלק הראוי ללוי.

פסוק טו
מבן חדש ומעלה תפקדם שהרי אינן נמנין לצאת למלחמה רק לפטור בהם את הבכורות ישראל ודין בכור פדויו מבן חדש.

פסוק כה
המשכן אלו יריעות שש משזר.
והאהל אלו יריעות עזים.

מכסהו אלו עורות אילים מאדמים ועורות תחשים.

פסוק כו
אשר על המשכן ועל המזבח על בסמוך.
המשכן הוא חצר.
המזבח הוא החצון.

פסוק כז
ולקחת משפחת העמרמי הרי לך תולדות משה ואין אהרן עמו בכלל וזהו שנאמר ויבדל את אהרן להבדיל בין קדש קדשים ומשה ובניו יקראו על שבט לוי.

פסוק לא
וכלי הקדש הם המפורשים למטה בענין.

פסוק לט
אשר פקד משה ואהרן נקוד על ואהרן.

פסוק מה
קח את הלוים תחת כל בכור בבני ישראל מה שאין הלויים של עכשיו פודין את הבכורות הנולדים לישראל מכאן ולהבא היינו טעמא שהרי הלויים של עכשיו נולדו מאבותיהם הלויים שכבר פדו בכורי ישראל ואין הדין נותן שיהיה להם כח לפדות אותו יותר מפעם אחת וכל הבכורות של עכשיו אינם מבכורות שנפדו כבר בלוים במדבר אלא נולדים הם מפשוטי ישראל שלא נפדו מעולם והבכורות שנפדו בלוים במדבר אינן ידועים לפטור את הבאים מהן.

פסוק מז
חמשת חמשת שקלים לגלגלת שהרי בכך דין פדיון בכור.

פסוק מח
ונתת הכסף לאהרן ולבניו כמו שהלויים שהיו פדיון הבכורות נתונים לכהנים כך הדין להיות כסף פדיון הבכורות עודפים ניתן לכהנים.

פסוק נ
מאת בכור בני ישראל לעיל קאי מאת בכור בני ישראל העודפים על פדויי הלוים ולקחת הכסף.

פרק ד

פסוק א
אל משה ואל אהרן לפי שאהרן ובניו ישימו את משא הקהתים בכתף.

פסוק ב
נשא את ראש בני קהת אעפ"י שגרשון בכור היה הקדים קהת תחלה לפי שהיה הוא נושא את הארון.

פסוק ה
וכסו בה ממנה דוגמא והנותר בבשר ובלחם ביום משחו אותם וכן אשר ישרתו לה בהם.

פסוק ו
ושמו בדיו ומה שנאמר לא יסורו ממנו, ארבעה בדים היו שנים קבועים בו ועליהם נאמר לא יסורו ממנו ועל השנים אחרים הוא אומר ושמו את בדיו, ד"א לא היו שם רק שני בדים אך שני חריצים היו בבדים ונותנים הטבעות בחריצים שלא יפול הארון על ההולך ראשון ברדתו ועל ההולך האחרון בעלותו. ד"א **ושמו בדיו** על כתפות הנושאים.

פסוק ז
ועל שלחן הפנים מתוך כך יש ללמוד שהיו שם שולחנות אחרים לצורך בשר הקדש.
ולחם התמיד עליו יהיה חז"ק היאך היה עומד הלחם בשעת המסעות שלא יפול.

פסוק ט
[**אשר ישרתו לה בהם** אשר ישרתו ממנה].

פסוק יב
את כל כלי השרת סכינים, קערות כוסות.
ונתנו על המוט כמנהג כל משאוי שנושאים במוט ולא תחת המוט פן יהא המשאוי נגרר על הארץ.

פסוק יד
ונתנו עליו את כל כליו לא הזכיר הסירות כי אם הפסכתר ושלשה ענינים היו הפסכתר משמש בו היו מביאים אש על המזבח בשעת המסעות לקיים מה שנאמר אש תמיד תוקד על המזבח, ובו היו מוציאין את הדשן אל מחוץ למחנה. ובשעת העבודה היו משליכים אותו מן הכבש על הרצפה וכל כהן ולוי שהיה שומע קולו היה רץ ובא.

פסוק טז
ופקדת אלעזר, שמן המאור, ושמן המשחה א' בימין א' בשמאל והקטורת בחיקו והחבתים בכתף.

בקדש ובכליו בי״ת דבקודש נקודה בשו״א.

פסוק כ

כבלע את הקדש לשון בלע ה׳ ולא חמל, פירש כשמפרקים את המשכן והארון נגלה אם יזונו עיניהם ממנו ימותו כמו שמצינו באנשי בית שמש בספר שמואל, וכן משמע שמתרחקין בשעה שהכהנים באין לפרקו שהרי כתיב ובא אהרן ובניו וכל הענין וכלה אהרן ובניו לכסות וגו׳ ואחרי כן יבואו בני קהת בגשתם אל הקדש הקדשים לפרק קרשיו אז יבאו אהרן ובניו ושמו אותם איש איש על עבודתו ועל משאו כדכתיב לעיל ובא אהרן ובניו בנסוע המחנה וגו׳ היינו דכתיב לאלתר **ולא יבאו לראות** וגו׳. [כבלע את הקדש מלשון כסוי]. **שלימא סדרא דפרשת במדבר**

פסוק כב

נשא את ראש בני גרשון גם הם אעפ״י שצויתיך למנות בני קהת תחלה לפי שעקר העבודה כגון הארון והשולחן ומנורה ומזבחות מוטלות עליהם שנאמר כי עבודת הקדש עליהם וגו׳ אל תמנע למנות אחריהם בני גרשון אע״פ שאין נושאים כלום ועבדתם בעגלות שהרי הוא היה גדול בבני לוי ודינו להיות נמנה שני.

פסוק כג

לעבד להקים את המשכן ולפרקו כדכתיב יורידו אותו הלוים יקימו אותו הלוים.

פסוק כו

ועל המזבח סביב ואת מיתריהם חז״ק אמאי לא הזכיר הכתוב כאן היתדות וקלעי החצר.

ואת כל אשר יעשה להם ועבדו כתרגומו, ודוגמא ואת כל אשר היו עושים שם הוא היה עושה.

פסוק כז

ופקדתם עליהם במשמרת מה שלא כתב כן בבני קהת לפי שלא היה שום דבר נראה במשאם כדכתיב וכלה אהרן ובניו לכסות את הקדש ואחרי כן יבאו בני קהת וגו׳.

פסוק לב

ובשמת תפקדו את כלי משמרת משאם היינו דוגמא ופקדתם עליהם במשמרת.

פסוק מז

לעבד עבדת עבדה הורדת והקמת המשכן המוטלת בשוה על כל הלויים.

ועבדת משא הארון והשולחן והמנורה והמזבחות שבני קהת נושאים.

פרק ה

פסוק ב

וישלחו מן המחנה אזהרה שמענו עונש מנין ת"ל ואיש אשר יטמא ולא יתחטא וגו'

כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש שלשה טמאים הם וכנגדם כתובים שלשה שילוחים וכל אלו טמאים טומאת שבעה וזקוקים שלוח, מה שאין כן בבעל קרי.

פסוק ג

מזכר עד נקבה תשלחו מאיש עד אשה לא נאמר לומר לך שלענין טומאה שוים גדולים וקטנים.

ולא יטמאו את מחניהם מאחר ששכינה ביניהם והם חונים סביב למשכן צריכים לטהר מחניהם מן הטומאה ולנקות עצמן מגזל ומספק זמה כגון סוטה ולשמור נזירות בטהרה.

פסוק ד

ויעשו כן בני ישראל וישלחו למדנו שהצווי מיד.

כן עשו בני ישראל. מלמד שאף הטמאים לא עכבו.

פסוק ו

כי יעשו מכל חטאת האדם פרשה זו בגזל הגר ופרשת דויקרא בגזל ישראל דכתיב בה וכחש בעמיתו. נסמכה פרשת מעילה לפרשת זב ומצורע ללמדך כי הזוב והצרעת באים על ידי מעל וחטא.

ואשמה הנפש ההיא והתודו, רבי נתן אומר זה בנין אב לכל המתים שיטענו וודוי.

פסוק ז

וחמישתו יוסף עליו אם הוא מודה מעצמו אינו מוסיף אלא חומש אחד ואם יש עדים יוסיף שני חומשים ואמרו חכמים חומש החומש כמו שפירשתי בפרשת ויקרא.

ונתן לאשר אשם לו ללמדך על שהיה חייב לחברו מנה בא לב"ד ולא הספיק לשלם לו עד שבא בעל חוב של תובע שמוציאין מיד הנתבע ונותנים לב"ח של תובע שנאמר **ונתן לאשר אשם לו** מכל מקום.

פסוק ח

המושב לה' בשביל יראת הקב"ה משיב לו.

לה' לכהן, הקב"ה אביו של גר וראוי ליורשו לפיכך ינתן לבן ביתו דהיינו כהן.

פסוק י
ואיש את קדשיו לו יהיו מלמד על כל כהן שאם ירצה ילך ויקריב קרבנות שלו ואינו זקוק למסרם לאנשי משמר.
איש אשר יתן לכהן לו יהיה מלמד אם הקדים אבי הבכור לתת לכהן פדיונו של בכור קודם שימלאו לו שלושים יום ומת הבכור תוך שלושים יום יחזיר הכהן הפדיון לאבי הבן.

פסוק יב
כי תשטה אשתו נסמכה פרשה זו לאותה של מעלה לפי שבשתיהם כתיב מעילה.

פסוק יג
ונסתרה והיא נטמאה מכאן ספק טומאה ברשות היחיד ספקו טמא דכל סתירה אינה אלא ברה"י וחזינא הכא דאסרה רחמנא מספק.
והיא נטמאה בשכבת זרע של בועל. **והיא נטמאה** כתיב ביו"ד.
ועד אין בה שנטמאה ואמאי עד אין בה משום דהיא לא נתפסה ולפי שהיא בספק טעונה בדיקה.
ועד אין בה מה שפירש"י הא אם יש בה וכו' פירש אבל כמו ורגמו אותו בלא כסותו הא אותה בכסותה וכו' פרק נגמר הדין ובמ"א. ואפי' שכתב בפרש"י טעות סופרים היא וכן שנינו בסוטה תנא דבי ר' ישמעאל מפני מה האמינה תורה עד אחד בסוטה רגלים לדבר שהרי קנא לה כדכתיב ועבר עליו רוח קנאה, שקנא - שפירש וכבר עבר ונסתרה ועד אחד מעידה שהיא נטמאה. וכן שנינו במסכת כתובות אין האשה נאסרת על בעלה בעד אחד אלא בשני עדים, וקנוי וסתירה אפילו בעד אחד. ומה שפירש"י ועד אין בה בטומאה אבל יש עדים לסתירה הוא חוזר ומפרש והוא ששנינו בסוטה ועד אין בה בה ולא בקנוי בה ולא בסתירה. ופרש"י בה אטומאה קאי דהא מינה סליק והיא נטמאה ועד אין בה ודרשינן אין בה תרי אלא חד, בה עד אחד נאמן ולא בקנוי ולא בסתירה.
והיא לא נתפשה במעל הבעילה.

פסוק יד
והיא לא נטמאה כתיב ביו"ד.

פסוק טו
והביא את קרבנה אי אפשר שיהא קרבן זה לכפר עליה שהרי זבח רשעים תועבה הוא, אלא האיש מביא קרבן לכפרה על שראה בה פריצות בתחלה ולא הוכיחה וגרם לשם הנכבד והנורא להמחות במים.
קמח שערים כמו שנטחן הכל מעורב בו כמו מאכל בהמה, לא יצק עליו שמן ולא יתן עליו לבנה השמן והלבונה שבשאר מנחות נקראו אזכרה על שם שהמביאן נזכר במנחתו ומנחה זו תהא **מזכרת עון** כמו שמפרש והולך כי מנחת קנאת הוא. ד"א **לא יצק, ולא יתן, כי מנחת קנאות הוא** פירוש שהרי אין בה רק רוח קנאות.
מזכרת עון אחד משתיהם או חטא האשה או חטא בעלה החושדה.
כי מנחת קנאות הוא קדמאה לשון זכר בשורק דקאי אקמח תניינא מנחת קנאות היא בחירק דקאי אמנחה עצמה שהיא לשון נקבה.

פסוק טז
והעמדה. לשון עכבה כמו ויעמד השמש בחצי השמים.
והעמדה לפני ה'. אומר לה המתינו לי עד שאכנס ואצא שהיה נכנס למקדש לקחת משם מן העפר והיא אינה נכנסת.

פסוק יז
ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן תנן התם בפרק המקנא היה נכנס להיכל ופנה לימינו ומקום היה שם אמה על אמה וטבלה של שיש וטבעת היתה קבועה בה מגביה ונוטל עפר מתחתיה ונותן בכלי וכו'.

פסוק יט
ממי המרים אמרו רבותינו נותן לתוכן דבר מר כלענה.

פסוק כ
ואת כי שטית לא נאמר אם שטית אלא כי שטית פירוש פריצות גדול היה בך וראויה את לנדון ובזיון זה שהרי שטית שהוא לך אישך ועל כל זאת נסתרת.
וכי נטמאת ואם נטמאת תהי לוקה ואם לאו לא תהי לוקה.
מבלעדי אישך. שהרי קדמה שכיבת בעל לבועל ולא שקדמה שכיבת בועל לבעל לפיכך אין משקין את הארוסות.

פסוק כא
והשביע הכהן את האשה שתענה היא אמן אחר קללותיו.

ירכך היא בית הרחם דוגמא תחת ירכי יוצאי ירך יעקב אין אשה מתקנאת אלא בירך חברתה.
נפלת לשון חסרון כמו לא נופל אנכי מכם פירוש לא תהיה עוד ראויה לבעל שהמים יקלקלו את רחמה.

פסוק כב
ואמרה האשה אמן שתצבה בטנה, אמן שתפיל ירכה אם נבעלה מאיש אחר ובתרגום ירושלמי אמן אם נטמאתי אמן אם אני עתידה ליטמא. ורבותינו דרשו אמן מאיש זה אמן מאיש אחר, ועוד דרשו הואיל ונאמרו שבועות בתורה סתם ופרט לך באחת מהם שמגלגלין עליה את הישן והלא דברים ק"ו ומה סוטה שלא נתבעה מקודם לכן מגלגלין עליה את הישן גזלות שנתבעו מקודם לכן אינו דין שיגלגלו עליהן את הישן.

פסוק כג
וכתב בכתב שיכול למחות כדכתיב ומחה.
את האלת האלה הכתובות כאן בענין.

פסוק כד
והשקה את האשה אינו מפיק ה"א.

פסוק כז
והשקה את המים מפיק ה"א.
ונפלה ירכה בית הרחם שלה מתקלקל ולא תהא עוד ראויה לביאה מדה כנגד מדה.

פסוק כח
ונקתה מצביית בטן.
ונזרעה זרע שלא יתקלקל בית הרחם, ד"א **ונזרעה זרע** בעלה ישכב אותה שכבת זרע מכאן ואילך בהיתר.

פסוק לא
ונקה האיש מעון שלא הניח אשתו מזנה תחתיו.
את עונה עונש עונה הכתוב כאן כמו אם יקרך עון בדבר הזה דגבי בעלת אוב אבל משרבו הנואפים הפסיקו הם את המים המאררים שנאמר לא אפקד על בנותיכם כי תזנינה ומתורגם לא אבדוק לפי שאין המים אלא על הספק כך נדרש במסכת סוטה.

פרק ו

פסוק ב
כי יפלא מתיבות שיש להם שני פנים בפירושם לשון סתירה ולשון בנין שהרי מצינו כי יפלא ממך דבר למשפט. ונסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה ללמד שרובי עבירות סבת יין ואשה שלא תתקן את שער ראשה אינה מבקשת להבעל.
נדר נזיר להזיר כנגד שלשה ענינים שבנזיר יין תגלחת טומאה.

פסוק ה
גדל פרע כפל מלה כמו אדמת עפר.

פסוק ו
על נפש מת אצל נפש מת כמו וסכות על הארון והוא עומד על הגמלים.

פסוק ז
לא יטמא להם אבל מטמא הוא למת מצוה.
במתם אבל מטמא הוא לזובם ולנגעם.

פסוק ט
וכי ימות מת עליו אצלו.
בפתע פתאם כפל מלה הוא כמו גדל פרע.
וטמא ראש נזרו. חשבון ימי נזירותו שהיו צריכין להיות כולן בטהרה.

פסוק י
שתי תרים כבש בן שנתו, כנגד שלשה ענינים יין תגלחת טומאה.

פסוק יא
מאשר חטא על הנפש כתרגומו שלא נזהר מליכנס באהל נפש מת והכתוב הזהירו על נפש מת לא יבא.

פסוק יג
וזאת תורת הנזיר למעלה כתב לך מה שעליו להביא על טומאה שאירעה לו וכאן מדבר במה שמביא כשהשלים ימי נזרו.

פסוק יד
כבש אחד, **וכבשה אחת**, **ואיל אחד** שלשה דברים להתיר שלשה איסורי נזיר וכנגדן יש באיל עצמו שלשה מיני אכילות למזבח לכהן ולבעלים.
ואיל אחד תמים לשלמים. שמחה על מה שהשלים מה שנדר ואיל זה טעון סמיכה ותנופה בחזה ושוק ואימורים ובזרוע בשלה.

פסוק יח
וגלח הנזיר ממה שנאמר למעלה תער לא יעבור על ראשו אנו למדים שגלוח זה בתער.
ונתן על האש לפי שהוא קדוש שאמר למעלה קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו לכך ראוי לשרפו פן יכשלו בו בני אדם.
אשר תחת זבח השלמים הואיל והוא קדוש זקוק הוא להיות נשרף תחת הסיר שמבשלים בו השלמים.

פסוק יט
הזרע לשון נקבה כמו שמצינו זרוע נטויה לכך כתיב בשלה, ועל משקל כבדה שמנה אבלה שמחה.

פסוק כ
על חזה התנופה ועל שוק התרומה עם חזה ועם שוק.

פסוק כא
על נזרו בשביל נזרו דוגמא לכפר עליו כי עליך הורגנו כי עליך נשאתי חרפה.
מלבד אשר תשיג ידו דוגמא מלבד כל מתנותיכם ומלבד כל נדריכם ומלבד כל נדבותיכם.

פסוק כג
דבר אל אהרן נסמכה פרשת כהנים שהם קדושים לפרשת נזיר שהוא קדוש כשהשלים תורת נזרו.
ואל בניו מלמד שנשיאות כפים אפילו בכהן הדיוט.
כה תברכו בשנה ראשונה שהיו חונים במקום אחד לא הרגישו הכנענים בהם אבל בשנה שניה שתקנו להם דגלים וחצוצרות לצורך המסעות אמרו הכנענים עתה הם באים להלחם בנו אז הוצרכו לברכת כהנים פן יבואו עליהם האויבים פוק חזי על ידי העון וילחם בישראל וישב ממנו שבי. כה תברכו בעמידה כמה שנאמר אלה יעמדו לברך.
אמור להם מלמד שהחזן צריך לומר להם אמרו וכן מתורגם כד תימרון להון, מכאן שאין הכהן עובר בעשה שאינו עולה לדוכן עד שיצוו עליו.

פסוק כה
יאר ה' פניו ליתן לך חיים דכתיב באור פני מלך חיים.

פסוק כו
ישא ה' פניו אליך יסביר לך פנים להצליחך ולשמחך כמו ואיך אשא פני אל יואב אחיך שפירש אקביל פניו ומה שכתוב אשר לא ישא פנים, אשר לא ישא פני איש פירושו אינו צריך להחניף שום אדם בהתחננו לי על כל פשעיו להניח נקמתו ומשפטו. דוגמא לולי פני יהושפט אני נושא.

פסוק כז
ושמו את שמי הזכרת שמי בכל ברכה וברכה שיברכום בשמי ולא בשמם היינו ואני אברכם.
ואני אברכם לישראל שלא יהיו הכהנים אומרים אנו נברך ישראל.

פרק ז

פסוק א
ויהי ביום כלות משה למעלה פירש עבודת בני קהת הנשאת בכתף עכשיו מפרש לך עבודת בני גרשון ומררי שאי אפשר להיות נשאת בכתף רק בעגלות ונסמכה פרשת חנוכת המזבח לפרשת כהנים ללמד שביום שנשא אהרן את ידיו לברך את העם אחר כך בו ביום החלה חנוכת המזבח.
וימשח אתו ועל ידי כך **ויקדש אתו** וכן אמרו רבותינו כל הכלים שעשה משה משיחתן מקדשתן מכאן ואילך עבודתן מחנכתן.

פסוק ב
ויקריבו נשיאי ישראל. הוא שאומר לאלתר ויביאו את קרבנם וגו'.
העמדים על הפקודים. פירש"י שעמדו עם משה ואהרן כשמנו את ישראל שנאמר ואתכם יהיו וגו'. לפיכך ויביאו את קרבם לכפרה לפי שמנו את ישראל, וכן מצינו בפרשת מדין עבדיך נשאו [את] ראש אנשי המלחמה אשר בידנו וגו' ונקרב את קרבן ה' לכפר על נפשותינו.

פסוק ג
שש עגלת צב לשון צבא כמו וכל צוביה ומצודתה דישעיה שתרגם יונתן וכל משרייתהון וחיליהון והיא מתיבות חסרות אלף דוגמא מחטו לי ויכל מהתנבות לא נשיתי ולא נשו בי ושלמתי את נשייך ונפלינו אני ועמך והפלתי ביום ההוא ולמה לא מצתי חן בעיניך אף כאן מלאות צבא, והאלף חסרה, הם העגלות ההולכות בצבא למלאכת המשכן.

פסוק ה
ונתתה אותם אל הלוים איש כפי עבדתו אם הוצרך להוסיף יוסיפו כל הצורך שהרי שנים עשר בקר לא יוכלו למשוך ארבעים ושמונה קרשים והאדנים והבריחים והעמודים והיריעות והקלעים והמסכים והמיתרים והיתדות.

פסוק ז
את שתי העגלות לפי שעבודתם קלה היריעות והמסכים והקלעים ויתדות ומיתרי הקלעים.

פסוק ח
ואת ארבע העגלת לפי שעבודתם כבדה הקרשים והבריחים והאדנים והעמודים ויתדות ומיתרי עמודי הקלעים.

פסוק יא
נשיא אחד ליום כדי לחלוק כבוד לנשיאים לפי שנחשון היה מהלך ראשון והוא הקריב ראשון לא יאמר הואיל והקרבתי תחלה אקריב עם כל אחד ואחד ביומו לכך נאמר **נשיא אחד ליום**. **נשיא אחד ליום** להאריך משך שמחתכם.

פסוק יב
נחשון בן עמינדב לא נקרא כאן נשיא כדי שלא יתגאה על שהקריב ראשון וכל האחרים נקראו נשיאים לפי שהשפילו עצמם והקריבו אחריו.

פסוק יג
וקרבנו על ידי שכבר כתב ויהי המקריב חזר וכתב קרבנו כלומר וזה קרבנו. ד"א לכך נכתב בוי"ו שלא יתגאה לומר אני ראשון למקריבים שהרי וי"ו מוסיף על ענין ראשון כאלו לא היה ראשון.
קערת כסף מה בין קערה למזרק קערה גלדה עבה מזרק גלדו דק.

פסוק יד
כף אחת עשרה זהב היא של זהב ומשקלה של כסף.

פסוק טו
פר אחד בן בקר קטן דוגמא בן יונה.

פסוק יז
זה קרבן זה מביא קטורת נדבה ואין היחיד מביא קטורת נדבה זה מביא חטאת שלא על חטא ואין היחיד מביא חטאת אלא על חטא, זה דוחה את השבת ואת הטומאה ואין יחיד אחד דוחה את השבת ואת הטומאה.

פסוק מח
ביום השביעי שבת היה והוראת שעה היתה שהקריבו בו ביום.

פסוק פט
ובבא משה לפי שדבר הכתוב בחנכת המזבח למדנו כאן שהשכינה שורה בו ומשם יוצא הקול. יש מפרשים שתחלת הספר של ויקרא אל משה היה כשנשלמה החנוכה.

שלימא סדרא דפרשת נשא

פרק ח

פסוק ב
דבר אל אהרן נסמכה מצוה זו אחר חנוכת הנשיאים לפי שאתה מוצא שנים עשר שבטים שהקריבו קרבנם לחנוכת המזבח ושבט לוי לא הקריב כלומר והיו מצערים ואומרים למה רחקנו מהקריב להקדוש ב"ה לחנוכת המזבח כיון שעברה חנוכת המזבח אמר לו הקב"ה לאהרן ולבניו כל השבטים עשו חנוכה ואתם לעצמכם תעשו חנוכה, לכך נאמר דבר אל אהרן בהעלתך וגו' ואחר כך קח את הלוים.
בהעלתך את הנרת ביום שהוקם המשכן נאמרה לפי שבאותו יום התחילו להדליק לאחר שכלה להקים את המשכן הוזקק להצטוות בהדלקת המנורה ללמדך שאף בלילה היה הדבור כי שם הנר תמיד דולק וכן מצינו בשמואל ונר אלקים טרם יכבה וגו' ויקרא ה' אל שמואל. **בהעלתך את הנרת אל מול פני המנורה** בשעת הדלקתן תעמוד אתה כנגד פני המנורה ותדליק אז **יאירו שבעת הנרות** ואין אל מול פני המנורה מוסב אל יאירו שבעת הנרות וראיה מהפסוק שלאחריו אל מול פני המנורה העלה נרתיה. ד"א **בהעלתך את הנרת** כמשמעו לשון עליה כשתעלה את הנרות הן הלוצי"ש בלע"ז על הקנים למקומם ואין לומר עליהן קבועות היו שהרי כתיב בפי ויקהל ויעש את המנורה וגו' ויעש את נרותיה שבעה ומלקחיה וגו'. **אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות** סבב את פיות שבעת הנרות אל מול פני המנורה דהיינו הפרכת המבדיל בין ההיכל ובין קדש הקדשים והיינו אליבא דמאן דאמר צפון ודרום היו הנרות מונחים ולמאן דאמר מזרח ומערב היו מונחים הנרות **אל מול פני המנורה** היינו השלחן כדכתיב בפרשת פקודי וישם את המנורה נכח השלחן.

יאירו שבעת הנרות הנרות שעל ששת הקנים ה"ג בפרש"י אלא שהסופרים גרעו בו תיבה אחת.

פסוק ד

וזה מעשה המנרה זהו אחד משלשה דברים שנתקשה בהן משה ונפקא לן הא מדכתיב בהו זה והא דלא מנו זה יתנו כל העובר וגו', יש לומר שלא נתקשה בשעור המטבע, אלא תמה בעצמו איך יתרצה הקב"ה בדבר קל כמו זה וזה שיסד הפיוט במה יתרצה אשכול הכופר.

מעשה המנרה ענין מלאכת המנורה נאמר במקום אחר ונשנה כאן בשביל פרק הירך שנתחדש בה הוא שנאמר כאן **עד ירכה עד פרחה. כן עשה** משה את המנרה.

פסוק ו

קח את הלוים ביום שהוקם המשכן נאמרה לפי שבה כתובות הלכות לויים שבו ביום הוזקקו לשיר. פרשה זו נכתבה על הסדר ושתי פרשיות של מעלה שנאמר באחת הקרב את מטה לוי וגו' ובאחרת ואני הנה לקחתי את הלוים היינו לחנות סביב המשכן. לאחר שהוקם המשכן וסדר הדגלים והדלקת המנורה צוה לזמן הלויים לשרתו ונסמכה פרשת הלויים לפרשת נרות לומר שהכהנים יתעסקו בהדלקת הנרות ובשאר עבודות יעזרום הלוים.

מתוך בני ישראל שהרי מעורבים היו מקודם לכן.

פסוק ז

הזה עליהם מי חטאת אי אפשר לומר מצוה זו נאמרה ביום שנאמרה פרשה זו דהיינו ביום שהוקם המשכן שהרי לא נשרפה הפרה דהא קים לן באחד בניסן הוקם המשכן שני לו נשרפה הפרה אלא הכי קאמר לאחר שתעשה הפרה הזה עליהם מי חטאת. ואף על פי שמיום שהוקם המשכן היה להם ליטהר על ידי שבו ביום הוזקקו לשיר י"ל שנטהרו משמן המשחה ומן הדם אשר על המזבח כעין אהרן ובניו כדאמרינן במסכת יומא נכנסו מים תחת דם.

הזה עליהם מי חטאת. לפי שמכאן ואילך מוטל עליהם להוריד ולהקים את המשכן הוצרכו הזאת שלישי ושביעי שהרי אי אפשר שלא נטמאו במת לשעבר.

והעבירו תער על כל בשרם קודם הזאת שלישי ושביעי. כאן פרש"י מצאתי בדברי רבי משה הדרשן לפי שנתנו כפרה על הבכורות שעבדו עבודת כוכבים והיא קרויה

זבחי מתים והמצורע קרוי מת הזקיקם תגלחת כמצורעים ולכך צריכים בעלי תשובה טבילה ותגלחת.

וכבסו בגדיהם וכ"ש בשרם כדין טומאת מת.

פסוק ח

ולקחו פר בן בקר לחנכת עבודתם. ד"א **ולקחו פר בן בקר** לפי שהבכורות עבדו עבודת כוכבים בהוראת אחרים במעשה העגל כדכתיב ויאמרו אלה אלהיך ישראל ומצינו שהצבור מביאים פר לעולה בהעלם דבר של צבור כדכתיב ואם מעיני העדה נעשתה לשגגה וגו'

ופר שני פרש"י מה תלמוד לומר שני כלומר הרי חטאת קודמת לעולה אלא לומר לך מה עולה לא נאכלת אף חטאת זו לא נאכלת לפי שבו מלאו ידי הלויים והיו מלואים כמו שפירי בפרשת שמיני.

תקח לחטאת בלקיחה נקט פר העולה תחלה כדי לברר היפה לעולה דמכל מקום לענין הקרבה חטאת קודמת לעולה. ופר שני, תקח **לחטאת** חלק הכתוב להם ללויים כבוד שלא הביאו שעיר לחטאת שאילו כך היה נראה שעל כפרת עבודת כוכבים בא והם לא נכשלו בה.

פסוק ט

והקרבת את הלוים לפני אהל מועד כשם שכתוב במצורע והעמיד הכהן המטהר וגו'.

פסוק י

וסמכו בני ישראל הם הבכורת שבישראל שהלויים נתנו כפרה תחתיהם וכל בכור סומך על שלו.

וסמכו בני ישראל את ידיהם על הלוים דוגמא וסמכת את ידך עליו דמשה לגבי יהושע וכל סמיכה דגבי אדם היא שימת שררה וממנה למדו לעשות פרשים כמו שפירש בפרשת ויחי גבי וישת ידו.

פסוק יא

והניף אהרן את הלוים, מאת בני ישראל לפי שהם שלוחים של ישראל.

פסוק יב

על ראש הפרים על ראש כל אחד מן הפרים.

פסוק יג
והעמדת את הלוים לפני אהרן ולפני בניו להראות שהם נתונים לו כמו שמפורש בענין.

פסוק טו
וטהרת אתם בהזאת שלישי ושביעי.

פסוק טז
כי נתנים נתנים המה לי נתונים מאת בני ישראל להקב"ה ונתונים מאת הקב"ה לאהרן.
לקחתי אתם לי קבלתי אותם.

פסוק יז
ביום הכתי כל בכור ולהלן הוא אומר ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור אלא כל תיבת יום משמע אף לילה כמו שפרש"י בפרשת בשלח.

פסוק יח
ואקח את הלוים תחת כל בכור שאם היו כל הבכורים עובדים יהיה בהם נגף שהרי אביו של זה הבכור שמא לא היה בכור ולא אבי אביו ולא הורגלו בעבודה ולכשיבא לעבוד לא יהא בקי ונזהר בה ויעשה שלא כהוגן וניגף כמו שמצינו בנדב ואביהוא אבל הלויים כיון שנבחרו המה ובניהם ובני בניהם לדורות הורגלו והוזהרו בעבודתם לעשותה כהוגן ולכך אמר הכתוב לא יהיה ללוי חלק ונחלה וגו' שלא יתעסקו בשום מלאכה רק בעבודת הקודש פן ילמד ידיו למלאכת החול וע"י כך יהיו זרועותיו ואצבעותיו עבות וקשות ולא יוכל לכופן ולמשמש את הנבל ובכנור ויקלקלו השיר.
לעבד את עבדת בני ישראל עבודה שהיתה מוטלת על בני ישראל לעשות.
ולא יהיה בבני ישראל נגף באחד מבני ישראל דוגמא ואם שלש אלה לא יעשה לה ויקבר בערי הגלעד ועל עיר בן אתונות.

פסוק כ
כן עשו להם בני ישראל סמכו ידיהם עליהם.

פסוק כא
ויתחטאו הלוים בהזאת מי חטאת.

פסוק כב
כן עשו להם הכהנים ללויים [הלויים לכהנים]. ד"א **כן עשו להם** אהרן ובניו ללויים כמה שנאמר וזאת עשו להם וחיו וגו'.

פסוק כד

זאת אשר ללוים בשנים פוסלים בהם ואין אחרת ללויים שאין מום פוסל בהם.**אשר ללוים** ולא אשר לכהנים שאין השנים פוסלים בהם בכהנים, ופרשה זו לא נאמרה אלא במדבר כמו ששנינו תנו רבנן בן לוי מבן שלשים ועד בן חמישים כשר לעבודה ושנים פוסלים בו בד"א באהל מועד שבמדבר שלא היו מיושבים והעבודה בכתף לפיכך לא היו נושאים את הארון אלא בני כח אבל בשילה ובית עולמים שהיו מיושבין וקבועים אין נפסלים אלא בקול. א"ר יוסי מאי קרא ויהי כאחד למחצצרים ומשוררים להשמיע קול אחד כאחד אפילו זקנים במשמע קול אחד שצריכים לבשם את קולם שיהא נראה כקול אחד הכי מיתניא והכי פירש"י בפרק הכל שוחטים.

מבן חמש ועשרים שנה. ולהלן בפרשת במדבר הוא אומר מבן שלשים שנה ומעלה אלא לפי הפשט לכל הלויים נאמרה פרשה זו מבן חמש ועשרים שנה יבאו כולם לעשות מלאכות קלות כגון לשמור שלא יכנס זר במשכן ולשיר עד שיהיו בני שלשים שמכאן ואילך הם בכחם וישאו בני קהת בכתף ובני גרשון ומררי יתעסקו בטעינת ופריקת העגלות והורדת והקמת המשכן.

פסוק כה

ומבן חמשים שנה ישוב כל אחד **מצבא העבודה** המוטלת עליו, בני קהת מעבודת משא בכתף ובני גרשון ובני מררי מטעינה ופריקה והורדה והקמה וחוזרין אלו ואלו לשיר ולשמור שלא יכנס זר במשכן.

ולא יעבד עוד פירש"י עבודת משא בכתף לפי פרש"י, פרשה זו לא אבני גרשון ומררי קאי. וקשיא לי לפירש"י מיניה וביה שפירש אבל חוזר הוא לטעון עגלות מה הוא חוזר הרי מתחלה עבודתם לטעון עגלות מיהו בני גרשון ומררי אף הם נפסלים בשנים ממה שהיו כבר כגון טעינת ופריקת עגלות והורדת והקמת המשכן וחוזרים לשיר ולשמור שלא יכנס זר למשכן, ולפי פירוש רש"י שפירש אבל חוזר הוא לנעילת שערים ולשיר ולטעון עגלות, לנעילת שערים קאי אשילה ובית עולמים, ולטעון עגלות קאי אמדבר.

פסוק כו

ושרת את אחיו וכשיהיה בן חמשים ישרת עם אחיו הזקנים באהל מועד לשורר ולשמור משמרת שלא יכנס בו זר כדכתיב מסביב למשכן יחנו.

ועבדה לא יעבד. עוד שום עבודה רק ישורר וישמור שלא יכנס זר במשכן.

פרק ט

פסוק א

בחדש הראשון כתיב הכא במדבר סיני וכתיב התם במדבר סיני באחד לחודש מה להלן ר"ח אף כאן ר"ח, כאן פירש"י פרשה זו שבראש הספר לא נאמרה עד אייר למדת שאין סדר מוקדם ומאוחר בתורה. ולמה לא פתח בזו מפני שהיא גנותן וכו'. ואם תאמר אי זה גנות הוא הרי בפרשת בא תלה הכתוב מצות פסח בביאתן לארץ אלא יש לומר גנות הוא להם שאם לא חטאו במתאוננים היו נכנסים לארץ באותו אייר כדכתיב ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחודש וגו' ויאמר משה לחובב נוסעים אנחנו אל המקום וגו' ופרש"י מיד עד שלשה ימים אנו נכנסים לארץ וכו' והיו עושים פסחיהם בארץ ועכשיו שחטאו עשו שם חדש כדכתיב לא יום אחד תאכלו וגו' עד חדש ימים משם באו לחצרות ועשו שם שבעת ימים להסגר מרים ושלחו המרגלים שעל ידם נגזר עליהם להיות במדבר ארבעים שנה וזהו הגנות.

פסוק ב

ויעשו בני ישראל את הפסח הפ"א בקמץ גדול.

פסוק ג

וככל משפטיו פירש"י כגון שבעת ימים למצה ולביעור חמץ לשבעת הימים כדכתיב שבעת ימים תאכל מצות, ולמצה כדכתיב על מצות ומרורים יאכלהו, לביעור חמץ דכתיב לא תזבח על חמץ דם זבחי.

פסוק ה

ויעשו את הפסח רבי יוסי אומר לא עשו ישראל פסח במדבר אלא אותו בלבד והטעם לפי שבאותה שעה היו חונים במקום אחד ויכולים היו למול הזכרים הילודים להם כדי שלא תעכב להם מילתם מלאכול בפסח אבל מכאן ואילך שהלכו במדבר ולא מלו הילודים להם משום חולשא דאורחא וסכנת הנימול שיניעוהו בדרך כדכתיב וכל העם הילודים במדבר בדרך בצאתם מארץ מצרים לא מלו ומילת זכריו מעכבתו לאכול בפסח כדכתיב המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו לפיכך לא עשו פסח. ורבותינו אמרו לפי שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה להם רוח צפונית ולא היה להם יום צח למול.

פסוק ו

[**ויהי אנשים** דרך המקראות לומר לשון יחיד אצל רבים]

ויהי אנשים אחד עושה פסח שני ולא צבור וביום שהוקם המשכן נאמרה כמו ששנינו בגיטין.

אשר היו טמאים רבי יצחק אומר אם נושאי ארונו של יוסף יכולים ליטהר ואם נושאי ארונו של נדב ואביהוא יכולים להטהר שהרי באחד בניסן הוקם המשכן שני לו שרף אלעזר את הפרה ואמרו בגיטין שמנה פרשיות נאמרו בו ביום שהוקם המשכן ופרשת פרה אחת מהן ובו ביום שהוקם המשכן היה ר"ח ניסן, שהרי בר"ח מתו נדב ואביהוא כדמפורש בפרשת שמיני, הלכך יכולין היו להזות עליהם מימי חטאת שנעשו בשני בניסן לטהר כל טמאי מתים שהיו מר"ח ניסן עד פסח לעשות פסחיהן בטהרה, אלא למי היו טמאים למת מצוה נטמאו.

ולא יכלו לעשת הפסח לפי שאין אדם טמא רשאי לאכול בקדשים כדכתיב בפרשת צו והנפש אשר תאכל מבשר זבח השלמים אשר לה' וטומאתו עליו וגו'

ביום ההוא אין יכולים לעשות הא מחר יכולין לעשות מצינו למדים שחל שביעי שלהן בערב הפסח.

פסוק ז

למה נגרע. למה אין אנו רשאים לאכול קדשים בטומאה הרי אשתקד אכלנו הפסח במצרים אפילו בטומאה והטעם שעדיין לא הוזהרו.

פסוק י

או בדרך רחקה נקוד על ה"א לדרוש דרחוקה לא קאי אבדרך שהרי נקודה ה"א דכמאן דליתא היא אלא קאי אאיש כלומר אם רחוק הוא.

או לדרתיכם פירוש **או בדרך רחקה לכם** עכשיו **או** כשאירע דבר זה לכם לדרתיכם.

פסוק יא

בחדש השני לפי שפסח מצרים לא היה רק יום אחד לא נצטוו עליו, עכשיו כשנבנה המשכן נצטוו שיעשוהו כמשפט עיקר מצותיו.

פסוק יג

ובדרך לא היה או בדרך לא היה דוגמא מכה אביו ואמו.

וחדל לעשות הפסח. מעשות הפסח שיאמר הרי יש לו תשלומים. דוגמא ויחדלו לבנות העיר, אשר ברא אלוקים לעשות שפי' כי בו שבת מעשות מכל מלאכתו אשר ברא.

פסוק יד
וכי יגור אתכם גר אהדריה קרא לפסח שני.

פסוק טו
וביום הקים את המשכן לפי שרוצה לדבר במסע הדגלים מגיד לך מנהג הענן שעל המשכן מיום שהוקם.
כסה הענן את המשכן על המשכן לבדו היה ענן מיוחד ומעולה יותר מאותן שהיו בשביל ישראל כדאיתא בתנחומא וענן השכינה שהיה מהלך על גבי מחנה הלויים וכו'.

פסוק כ
[**יחנו**, **יסעו** לשון הווה הוא].

פסוק כא
ונעלה הענן בבקר ללמדך שלא הטריחם הקב"ה ליסע מחצות ואילך.

פסוק כב
או ימים או חדש או ימים אלו לא נאמר פסוק זה הייתי אומר לא היה הענן מאריך על המשכן פחות משנה אלא ה"ק מערב עד בוקר או ימים או חודש או ימים .

פרק י

פסוק ב
עשה לך לצרכך שלא תצטרך לשלוח אחריהם.

פסוק ה
החנים קדמה הם דגל מחנה יהודה.

פסוק ו
החנים תימנה הם דגל מחנה ראובן יכול כשם שתוקע למזרח ולדרום כך תוקע לצפון ולמערב ת"ל תרועה יתקעו למסעיהם לשני המחנות דוקא ולכבודו של משכן הנוסע אחר שני דגלים אלו. וי"א תוקע לכל ארבע מחנות.
ותקעתם תרועה שנית מכאן אתה למד שהיו תוקעים קר"ק.
ותקעתם תרועה שנית. פרש"י סימן מסע המחנות תקיעה תרועה ותקיעה כך הוא נדרש בסיפרי מן המקראות המיותרים. והי"ק נאמר ברוח מזרחי תרועה ונאמר ברוח

דרומי תרועה מה תרועה יתקעו אף תרועה האמורה במזרח תקיעה אחר תרועה ומה ברוח מזרחית תקיעה לפני תרועה דכתיב ותקעתם תרועה אף האמורה בדרום תקיעה לפני תרועה. וא"ת אמאי איצטריך קרא דגבי מזרח למילף מיניה תקיעה לפני תרועה בדרום הא ברוח דרום עצמו כתיב תקיעה לפני תרועה כדכתיב **ותקעתם תרועה שנית** ויש לומר דאי לא הוה קרא דכתיב במזרח ותקעתם תרועה ה"א דבדרום היו תוקעים תקיעה ושתי תרועות ותקיעה שהרי כתיב בדרום ותקעתם תרועה שנית תרועה יתקעו הלכך איצטריך קרא דגבי מזרח למילף מינה בדרום תקיעה לפני תרועה הרי לך קר"ק.

פסוק ז

ובהקהיל את הקהל פרש"י יכול מה מסע המחנות תוקע ומריע ותוקע ומעתה אין חלוק בין מקרא העדה וכו'. ברוב הפירושים כתוב כך והמליצה קצרה והכי קאמר יכול מה מסע המחנות תוקע ומריע ותוקע אף מקרא העדה כך ומעתה אין חלוק בין מקרא העדה למסע המחנות וכו'.

פסוק ח

והיו לכם לחקת עולם לחק נתנו ולא לדורות מכאן אמרו כל הכלים שעשה משה במדבר כשרים היו לדורות חוץ מן החצוצרות.

פסוק ט

וכי תבאו מלחמה מצינו לשון רבים גבי מלחמה כמו והיה כי תקראנה מלחמה.
על הצר בשביל הצר דוגמא כי עליך הורגנו כל היום.
ונזכרתם לפני ה' הולך ומפרש היאך יהיו נזכרים.

פסוק י

ותקעתם בחצצרת כדי שישמעו ישראל וידעו כי הקרבנות קרבים ויכוונו לבם לשמים.
ועל זבחי שלמיכם כבשי עצרת שהרי לא היו תוקעים רק לקרבן צבור וחובה.
והיה לכם לזכרון שהרי ביום שמחתכם דהיינו במועדיכם ותקעתם על עולותיכם וכשתתקעו ותריעו למלחמה יזכור לכם זכות הקרבנות ונושעתם.

פסוק יב

וישכן הענן במדבר פארן כולל תבערה שהיא קברות התאוה, וחצרות ורתמה וקדש, וראיה לדבר שלא הזכיר מדבר פארן בפרשת מסעי.

פסוק יג
על פי ה' בתקיעת החצוצרות, ד"א בהעלות הענן מעל המשכן שהורד המשכן על ידי הלויים.

פסוק כא
והקימו את המשכן פרש"י בני גרשון ובני מררי כאן פוסק ומה שפירש שהיו קודמים להם מסע שני דגלים לאו אבני גרשון ובני מררי קאי אלא ענין אחר הוא להורות סדר מנהגם. וכן הפירוש אמאי קאמר קרא והקימו בני גרשון ובני מררי את המשכן תשובה לדבר שהיו קודמים להם מסע שני דגלים כלומר שני דגלים זה אחר זה היו נוסעים קודם בני קהת היינו מסע שני דגלים כמו שמצינו מפורש בענין. ובני גרשון ובני מררי שנסעו עם דגל ראשון כשהיו רואים הענן שוכן היו מקימים את המשכן בתוך כדי ביאת בני קהת כמו שפירש"י כאן היה דינו של ויהי בנסוע הארון להיות נכתב.

פסוק כה
מאסף לכל המחנת פרש"י לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסין היה נוסע באחרונה וכל מי שהיה אובד דבר היה מחזירו לו, אתיא כמאן דאמר כתיבה היו מהלכין. כלומר הוא הולך ברוח צפון שהיה קבוע לו ומתוך שהיה מרובה באוכלוסין היו אוכלוסין מפוזרין אף על פני כל רוח מערב ומתוך כך היה מאסף ואם תאמר הרי דגל מחנה יהודה מרובה מדגלו אלא יש לומר שהיה מרובה באוכלוסין מאותו שהיה נוסע באחרונה.
מאסף לכל המחנת כל אדם אפילו משאר דגלים כשלא היה יכול ליסע בדגל שלו היה מתאסף עם דגל מחנה דן שהיה אחרון אבל יותר לא היה יכול לעמוד פן ישאר יחידי ולכך קורא אותו מאסף לשון ואין מאסף אותו הביתה.

פסוק כט
נסעים אנחנו פירש"י שיתף משה את עצמו עמהם עדיין לא נגזרה גזרה וכסבור שהוא נכנס חז"ק שהרי בפי שמות פירש"י שלח נא ביד תשלח אין סופו להכניסם לארץ ולפי הפשט שתף משה עצמו עמהם אמר עכשיו יאמרו ישראל אם מי שעשה נסים והוציאנו ממצרים ועשה לנו נסים וגבורות אינו נכנס איך אנו נכנסין. ד"א מפני יתרו שלא יאמר אם משה אינו נכנס איך אכנס אני.

והטבנו לך מן השלל אבל לתת לו חלק בארץ לא היה הרשות בידם.

פסוק ל

כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך לא אניח הודאי בשביל הספק.

פסוק לא

אל נא תעזב אתנו אם לא הטבנו לך עד עתה.

כי על כן ידעת חנתנו שהרי בשביל כן שדעתך היה לבא עמנו ידעת חנותנו.

והיית לנו לעינים כמו אם נא מצאתי חן בעינך שהוא כמו לפניך אף כאן מכאן ואילך תהיה לפנינו ולעינינו עמנו. ד"א גרים אחרים יסתכלו בך ויתנו לב להתגייר.

פסוק לב

אשר ייטיב ה' עמנו להוסיף על שבעה עממים כדכתיב והרחבתי את גבולך והטבנו לך מאותו הטוב. וי"מ שנדרו לו את ארץ הקיני הוא שכתוב באברהם אבינו את הקיני ואת הקניזי לכך נקרא שמו קיני בהרבה מקומות כדכתיב וירא את הקיני, ויאמר שאול אל הקיני.

פסוק לג

ויסעו מהר ה' אצל הר סיני היו עד עכשיו.

דרך שלשת ימים אינו אומר שלשת ימים אלא דרך שלשת ימים כלומר משנסעו מסיני עשו בחנייה ראשונה קודם שאכלו השליו שיעור מהלך שלשת ימים הם עשרים באייר וכ"א בו וכ"ב בו.

וארון ברית ה' י"מ משה היה נושאו כדכתיב בתרי עשר ואשלח לפניך את משה ואת אהרן ומרים אבל הארון שעשה בצלאל היה באמצע הדגלים.

פסוק לד

וענן ה' עליהם יומם מה שפירש"י שבעה עננים כתובים במסעיהם לאו בפרשתא חדא כתיבי כדאיתא בת"כ מכאן אמרו ז' עננים הם וענן ה' עליהם יומם דהכא, וענך עומד עליהם, בעמוד ענן אתה עומד עליהם ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם דפרשת שלח, ובהאריך הענן בפרשה זו, ובהעלות הענן, ואם לא יעלה הענן, כי ענן ה' על המשכן דפרשת פקודי, ר' יהודה אומר י"ג היו שנים לכל רוח ושנים למעלה ושנים למטה ואחד לפניהם הגבוה מנמיכו והנמוך מגביהו ר' יאשיה אומר ארבעה ר' אומר שניים.

פסוק לה

ויהי בנסע הארן תניא רבן שמעון בן גמליאל אומר עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה ולמה נכתבה כאן כדי להפסיק בין ויהי העם כמתאוננים לויסעו מהר ה' ששניהם פורעניות. והיכן מקומה אמר ר' יוסי בדגלים, כלומר תכף אחר ונסעו הקהתים נושאי המקדש וגו' ויהי בנסוע הארון וגו'

ויאמר משה קומה ה' על שם שהענן היה מסתלק מעל המשכן בשעת המסעות.

פסוק לו

ובנחה כתיב ובנוחו קרי.

ובנחה יאמר שובה על שם שהיה שוכן רבבות אלפי ישראל.

רבבות. מתיבות חסרות ביי"ת כמו כי ששת ימים עשה ה' שבי אלמנה בית אביך ועוד הרבה. ד"א קומה ה' ויפוצו אויבך זו היא תפלת הדרך.

שובה ה' רבבות יהי רצון שישובו הרבבות והאלפים למקומם במספר ולא יפקד ממנו איש.

שובה כמו והשיבה דוגמא ושב ה' את שבותך שהוא כמו והשיב.

פרק יא

פסוק א

כמתאננים לשון און ועמל כמו מחשבות אונך.

וישמע ה' שדברו דברי און.

ותבער בם אש מדה כנגד מדה לפי שפשעו והציצו במראה כבוד שכינה שהוא כאש אוכלת והוזהרו בסיני בה נענשו כאן ראשי העם כשפרש"י בפי משפטים גבי ויראו את אלקי ישראל.

ותאכל בקצה המחנה לפיכך ויצעק העם אל משה יראים היו פן תתפשט בכל המחנה.

פסוק ג

תבערה היא קברות התאוה.

פסוק ד

והאספסף אשר בקרבו התאוו תאוה וגו' עד ויאסוף משה כל זה היה בשלשה ימים בעשרים באייר וכ"א בו וכ"ב בו.

והאספסף כתיב אל"ף ולא קרי.

[**אשר בקרבו** והם לא היו באמצע המחנה]. וישבו ויבכו גם בני ישראל אחר שהתלוננו כבר לבדם חזרו ונתרעמו עם האספסוף ובכו על תאות הבשר.
מי יאכילנו בשר כי השלו פסק משנה ראשונה, פסוק זה מלמדנו שנתאוננו על אכילת הבשר.

פסוק ה
זכרנו את הדגה כשנילוס מתפשט כמנהגו ואחר כך חוזר למקומו הדגים נשארים בגומות בשיחין ונשותיהם שואבות מאותן השיחים והדגים נכנסים בכדיהם וכן ארז"ל.
אשר נאכל במצרים חנם בלא טורח ובלא דמים.
את הקשאים ואת האבטחים לאכול בקנוח סעודה.
ואת החציר ואת הבצלים לטעום הקדרה עם הבשר.
ואת השומים לטבל הבשר והדגים.

פסוק ו
ועתה נפשנו יבשה אמרו עתיד המן ליתפח בתוך כרסנו להרגנו כלומר יש לך ילוד אשה שאינו מוציא מה שהוא אוכל אמרו לו לרבי שמעון ובמה אתה מקיים ויתד תהיה לך על אזנך אמר להם מה שתגרי אומות העולם מביאים להם יוצא מהן אבל המן אינו יוצא מהם לעולם כדכתיב לחם אבירים אכל איש. ד"א לאחר שסרחו היו מוציאים.

פסוק ז
והמן כזרע גד הכ"ף בחיר"ק והזיי"ן בשו"א דוגמא ואיש יהודה נטע שעשועיו.
[**ועינו כעין הבדלח** מבריק].

פסוק ח
שטו כמו חקרו כמו משוט הארץ, נמצא באגדה **שטו העם ולקטו** אלו הצדיקין שהיו אוכלים אותו כמו שהיה יורד.
וטחנו ברחים או דכו במדכה אלו הבינוניים.
ובשלו בפרור אלו הרשעים שהיו מבשלים אותו וזהו שנאמר וימצאו אותו מקושש עצים למה היה לו לקושש אלא מפני שהיה רשע היה רוצה לבשל את המן.

פסוק יא
ולמה לא מצתי חן מן התיבות חסרות אלף באחרית יסוד שלהם.

פסוק יב
האנכי הריתי אם אני אמם שהריתי אותם.
אם אנכי ילדתיהו אם אני אביהם לשון ילד את שלח.
על האדמה אל האדמה כמו על גוזזי צאנו נטה ידך על השמים.

פסוק יד
לא אוכל אנכי לבדי לאחר שבערה האש בקצינים שבמחנה אמר משה כך בהיותם חיים היו נושאים עמי במשא העם.

פסוק טו
ואם ככה את עשה לי פירש"י תשש כחו של משה כנקבה. פירוש שרוי בצער ובכעס היה ולא היה יכול לגמור הדבר ולומר אתה ואמר את כאדם המתאנח שבתחלת אנחתו אינו יכול לגמור נשימתו. וי"א תיבת את, לך, בך, אתך, לשון זכר ולשון נקבה.
ואל אראה ברעתי אל אראה עוד ברעה שאני בה.

פסוק טז
אספה לי שבעים איש כנגד שבעים נפש ירדו אבותינו מצרימה ושבעים זקנים במתן תורה ושבעים משפחות המנויות בפרשת פנחס ומשם ואילך היתה סנהדרין גדולה שבעים.

פסוק יז
ואצלתי מן הרוח אשר עליך וכי לא היה לו להקב"ה רוח אחרת לשבעים זקנים אם לא לקחה ממשה אלא כך אמר לו הקב"ה אני אומר לך אתה תדון את עמי ונתתי לך חכמה לדונם ואת רוחי נתתי עליך ואתה אמרת לא אוכל לבדי חייך ינתן להם מרוחך.

פסוק יח
התקדשו למחר כ"ג באייר.

פסוק כ
עד חדש ימים עד ולא עד בכלל כלומר כ"ט ימים והוו להו עשרים ותרין בסיון כדאיתא במסכת תענית.
והיה לכם לזרא אלף במקום ה"א דוגמא קראן לי מרא, ופי' **לזרא** להסיג כמו נזורו אחור זרה הלאה כלומר תאכלו מאיתו בשר וסופו יהיה לכם רע ונתעב עד שתסיגוהו ותרחיקוהו מכם.
לאמר. למה זה יצאנו ממצרים ושאמרתם זכרנו את הדגה וגו'.

פסוק כא

ויאמר משה שש מאות אלף רגלי וגו' רבונו של עולם אמרת לי אספה לי שבעים איש ונשאו אתך ואל העם תאמר ונתן ה' לכם בשר ע"י שבעים איש אלו וכי יש יכולת ביד שבעים איש לתת בשר לשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף.

פסוק כב

הצאן ובקר שאמרו מי יאכילנו בשר.

ואם את כל דגי הים שאמרו זכרנו את הדגה.

ישחט להם יאסף להם על ידי אנשים מעט כשבעים נפש.

ומצא להם. לשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף עד חדש ימים.

פסוק כג

ויאמר ה' אל משה היד ה' תקצר אין דעתי ליתן להם ע"י השבעים איש אלא על ידי וידי לא תקצר.

עתה תראה היקרך דברי שאתן להם אבל לא ע"י השבעים איש.

פסוק כה

ויאצל אל"ף כתיב ולא קרי.

ויתנבאו ולא יספו ולא הוסיפו על משה דוגמא ויסף חמישיתו עליו.

פסוק כו

וישארו שני אנשים היתרים על השבעים.

שם האחד אלדד ושם השני מידד. הזקנים לא נתפרשו שמותם ואלו נתפרשו שמותם לפי שהזקנים נפסקה נבואתם שהיתה משל משה שכך אמר הקב"ה ואצלתי מן הרוח אשר עליך אבל אלו נבואתם היתה מאת הקב"ה כדכתיב **ותנח עליהם הרוח** וגו'.

ותנח עליהם הרוח. אע"פ שלא נבחרו בכלל השבעים הואיל והיו ראויים לכך לא הוכלמו ושרתה עליהם הרוח ונתנבאו.

והמה בכתבים פרש"י נטל ע"ב פתקין וכתב על שבעים זקן ועל שנים חלק. וא"ת הרי קנאה גדולה מוטלת בדבר שיוכלו האחרונים לומר שמי שיטלו תחלה מסברא יעלה ביד כל אחד פתק זקן ולפי שהפתקין של זקן יתרים על הפתקין של חלק, אלא י"ל כמו כן מסברא זו השבעים ראשונים יכולים לומר שמא השנים פתקין של חלק יגיעו לידינו מתוך שאנחנו הרוב קודם שיגיעו ליד השנים האחרונים ע"י שהם המיעוט ונמצא שאין יתרון לזה מזה.

ולא יצאו האהלה לא יצאו ממחנה ישראל אל אהל מועד עם האחרים.
ויתנבאו במחנה ועל מי היו מתנבאים על גוג ויחזקאל רמז נבואתם כדכתיב כה אמר ה' האתה הוא אשר דברתי בימים קדמונים ביד הנבאים שנים אל תקרי שנים אלא שנים.

פסוק כח
מבחריו מנעוריו לשון בימי בחורותיך. ד"א מן המובחרים לשרת את משה כי אחרים היו עמו.
אדני משה כלאם בבית ולא יתנבאו במחנה שהרי האחרים שנתן להם רשות מתנבאים בהצנע כדכתיב ולקחת אותם אל אוהל מועד והתיצבו שם עמך והללו לא נטלו רשות ממך ומתנבאים חוץ לאוהל מועד.

פסוק כט
ומי יתן כל עם ה' נביאים הן במחנה הן באוהל מועד להקל מעלי.
כי יתן ה' את רוחו עליהם. ולא מרוחי שמה שאמר הקב"ה לתת מרוחי היינו על שבעים זקנים אבל יותר אינן מתנבאים מרוחי אלא מרוחו של הקב"ה הלואי שיהיו כולם מתנבאים בענין זה.

פסוק ל
ויאסף משה אל המחנה נתלוה עם הזקנים לחלוק להם כבוד.

פסוק לא
ורוח נסע בכ"ג באייר.
ויגז שלוים מן הים כנגד מה שאמרו מי יאכילנו בשר זכרנו את הדגה הגיז להם עופות מן הים לטעום טעם בשר ודגים.
על המחנה אצל המחנה כמו ושכות על הארון ונתת על המערכת.
וכאמתים על פני הארץ ר"ל שהיו מעופפים חבורה על גבי חבורה עד שהיה עבין אמתים.

פסוק לב
ויאספו את השלו חסר יו"ד.
עשרה חמרים יש בחמר שלשים סאין הרי עשרה חמרים מחזיקים שלש מאות סאה הרי בכל יום עשר סאין לממעיט.

פסוק לג
הבשר עודנו בין שניהם לאחר שהספיק בשר לכולם כדי שלא יאמרו לא נגפם אלא מפני שלא היה בידיו יכולת להספיק בשר לכולם.

פסוק לד
ויקרא את שם המקום חסר שם הקורא כמו ויאמר ליוסף.

פסוק לה
מקברות התאוה נסעו בכ"ב בסיון.
ויהיו בחצרות הי"ל ויחנו בחצרות כמו בשאר חניות אלא כיון שנסעו מחצרות לא הספיקו להלוך עד ששמעו שדברה מרים במשה ונצטרעה וחזרו וחנו לאחוריהם בחצרות עד האסף מרים ואין מוקדם ומאוחר.

פרק יב

פסוק א
ותדבר מרים ואהרן במשה מנין היתה יודעת שפירש משה מן האשה אלא ראתה את צפורה שלא היתה מתקשטת בתכשיטי נשים, אמרה לה אין אחיך מקפיד בדבר ע"י כך ידעה מרים ואמרה לאחיה ושניהם דברו בו.
על אדות האשה הכשית. אמרו למה פירש עכשיו מאשתו אלא אם לו ע"י שהיא כושית והלא אשה כושית לקח משעת הנשואין כלומר כעורה היתה משעת הנשואין ולא הניחה בשביל כיעור שבה ולמה הניחה עכשיו בשביל כיעור שבה. דבר אחר **על אדות האשה הכשית** מלכה כושית כמו שכתוב בדברי הימים דמשה והוא לא נזקק לה. ואין לפרשו על צפורה דאם כן מאי דכתיב כי אשה כשית לקח וכי עד עתה לא היינו יודעים שלקח הוא את צפורה ועוד הרי צפורה לא היתה כושית, כי כוש מבני חם ומדין מבני קטורה אשר ילדה לאברהם.

פסוק ב
ויאמרו הרק אך במשה דבר אין מעוט אחר מעוט אלא לרבות והרבוי הלא גם בנו דבר קודם שנדבר עם משה, כיצד במרים כמו שדרשו רז"ל שנתנבאה בעוד שהיתה אחות אהרן ולא אחות משה, ובאהרן הנגלה נגליתי.
וישמע ה'. אעפ"י שדברו בסתר תבע עלבונו.

פסוק ד
ויאמר ה' פתאם שלא יאמרו משה קבל עלינו לפני המקום.

פסוק ה
ויקרא אהרן ומרים אבל משה לא קרא עמהם שלא יאמרו ישראל אף משה עמהם בכלל הכעס.

פסוק ו
במראה אליו אתודע לשון נבואה כמו ודבר מה יראני והגדתי לך.

פסוק ז
בכל ביתי נאמן הוא ידוע לעולם שראה הוא מכבוד שכינה מה שלא ראו שאר נביאים שהרי הוא אב לנביאים היה, ולא מצינו שאמר כך וכך ראיתי כמו שעשו כמה נביאים. ועליו אמר שלמה בחכמתו נאמן רוח מכסה דבר, ובתרגום ירושלמי מתורגם **בכל ביתי** בכל עמי נאמן הוא לשון בית יעקב ובית יוסף פירש כל אנשי ביתי מחזיקין אותו לנאמן.

פסוק ח
ותמנת ה' יביט מראה אחורים כדכתיב וראית את אחורי.

פסוק ט
ויחר אף ה' בם איכא מ"ד מלמד שאף אהרן נצטרע ואיכא מאן דאמר שהוא בנזיפה בעלמא פרי הזורק.

פסוק י
והענן סר, והנה מרים מצרעת אין דרך ארץ שתעמוד הקדושה במקום טומאה.

פסוק יב
אל נא תהי כמת מצורע חשוב כמת פירש **אל נא תהי** אחותנו בעצלות תפלתך כאותו שיצא מצורע ממעי אמו והוא מיד כאלו נאכל חצי בשרו כדאמר קטן היוצא מצורע ממעי אמו אין לו טהרה עולמית, ומתוך שנגע זה בא ע"י חטא יש פתחון פה לומר שע"י תפלה יסתלק כמו שמצינו בפרעה ובשאר מקומות לפיכך יש לך להתפלל עליה. כאן פירש"י וזהו אשר בצאתו מרחם אמו פי' יצתה מרחם אמנו ואין אני יכול לטהרה שהרי היא קרובתי.

פסוק יג
אל נא רפא נא לה הראשון לשון בקשה והשני לשון עכשיו ולכך השיבו הקב"ה אם היא תרפא מיד לא תהא נזופה אפילו יום אחד.

פסוק יד
הלא תכלם שבעת ימים מלראות פניו כמו שמצינו באבשלום וזו שיש בה שתי סרחונות לי ולך כמו שכתוב בעבדי במשה ומן הדין יש לה להסגר י"ד יום אלא סלח לה הסרחון שלך.

פסוק טו
מחוץ למחנה שבעת ימים לא שבעת ימים שלמים דוקא אלא מקצת יום שביעי ככולו כשאר הסגרות.

פסוק טז
ואחר אחר ששבה אל המחנה בכ"ט בסיון.
ויחנו במדבר פארן הוא קדש ברנע והכי הוה מעשה בכ' באייר באו מחורב לקברות התאוה ולא נאמר התקדשו למחר עד כ"ב באייר ועל זה נאמר ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים כי היכי דתיתי לך חושבנא שבתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ ועד חדש ימים עד ולא עד בכלל והוו להו כ"ב בסיון ואכלו השליו שבעת ימים מאייר וכ"ב בסיון ובאותו יום עצמו כ"ב בסיון באו לחצרות למחר ביום כ"ג הזמינו עצמם ליסע מחצרות כמו שפי' ונשתהו שם עד האסף מרים ביום השביעי דהיינו כ"ט בסיון ובאותו יום עצמו באו לקדש ברנע ושלחו המרגלים כדאיתא במסכת תענית.**שלימא סדרא דפרשת בהעלותך**

פרק יג

פסוק ב
[**שלח לך אנשים** גלוי וידוע לפניו שלא היתה דעתו של הקב"ה שלימה, שישתלחו].
תשלחו כל נשיא בהם כל נשיא ישלח איש אחד משבטו.

פסוק ג
כלם אנשים פירש"י אותה שעה כשרים היו כלומר בשעה שנבחרו אבל מכאן ואילך החמיצו כמו שפירש"י וילכו ויבואו.
ראשי בני ישראל המה שרי אלפים.

פסוק ו
כלב בן יפנה הוא כלב בן חצרון ונקרא שמו יפונה על שפנה מעצת מרגלים.

פסוק יא
למטה יוסף למטה מנשה אעפ"י שבמקומות אחרים נקרא יוסף על שם אפרים כאן כללו על שבט מנשה לפי ששניהם הוציאו דבה, יוסף על אחיו ונשיא מנשה על

הארץ, ומהאי טעמא בפרשת מסעי ובספר יהושע נקרא עוד יוסף על שבט מנשה משום דשם משתעי בחלוקת הארץ ועל הארץ היתה הדבה ולפי שנשיא אפרים לא הוציא דבה הפרידם כאן זה מזה.

פסוק טז

אלה שמות האנשים. משבט לוי לא נשתלח מרגל לפי שלא היה לו חלק בארץ.

ויקרא משה להושע בן נון יהושע לא שקראו עתה יהושע אלא כך הפירוש הוא שקראו משה יהושע כבר כשנעשה משרתו ומצא חן בעיניו שכן הוא המנהג שכן מצינו באברהם ושרה ויעקב דניאל חנניה מישאל ועזריה צדקיה שכבר שמו מתניה ונחמיה שנקרא התרשתא. וי"מ שינה שמו על שהוצרך להיות מן המרגלים ולעבור דרך עמלק בשם הושע.

פסוק יז

עלו זה בנגב של ארץ כנען.

ועליתם את ההר וכיון שתדעו איך תכבשו את ההר העמק יהיה נוח לכבוש.

[**ועליתם את ההר** הר האמורי].

פסוק יט

אם רעה אם משכלת יושביה כמו שמצינו והמים רעים והארץ משכלת יושביה ועל זה השיבו ארץ אוכלת יושביה היא.

פסוק כ

והתחזקתם היו צריכים חזוק לפי שהימים ימי ביכורי ענבים והשומרים מצויים שם.

פסוק כא

ממדבר צן עד רחב לבא חמת באלכסון מרוח דרומית מזרחית עד קרן מערבי צפוני והמקראות שבפרשת מסעי מוכיחים.

פסוק כב

ויבא עד חברון כלב לבדו הלך שם ונשתטח על קברי האבות שלא יהא ניסת לחבריו וכו' כך פירש"י, והטעם לפי שלא בקש משה עליו רחמים כמו שעשה על יהושע.

ד"א **ויבא עד חברון** דרך הפסוק לקרא לכמה מרגלים ואורבים לשון יחיד כדכתיב והאורב קם ממקומו.

ושם אחימן לפי שעתידין לומר וגם ילידי הענק ראינו שם מפרש לך הכתוב היכן ראום.

וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים ועדיין לא מתו הנפילים שהיו שם מימים קדמונים והכתוב בא להכחיש המרגלים שעתידים לומר ארץ אוכלת יושביה היא. **לפני צען מצרים** פירש לך הכתוב חשיבות א"י על חשיבות ארץ מצרים לפי שיצאו ממנה והיו בקיאים בה ומכירין בטובתה וחשיבותה.

פסוק כג

ויכרתו משם זמורה ואשכול מלשון ואשכול ש"מ ב' נינהו ומן הזמורה עשו מוט. **וישאהו במוט בשנים** נשאוהו במוט הזמורה על שני מוטות אחרים.

פסוק כה

מקץ ארבעים יום שהתחילו בכ"ט בסיון שנשתלחו המרגלים וכלו בח' באב לערב דתמוז דההיא שתא מלויי מליוהו.

פסוק כו

אל מדבר פארן קדשה מדבר פארן ומדבר צין וחצרות וקדש ברנע ורתמה סמוכים זה לזה דהא כתיב הכא נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. והוא רתמה כמפורש בפרשת מסעי ושם כתיב ויחנו במדבר צין היא קדש וכאן כתיב אל מדבר פארן קדשה ובפ' מטות כתוב בשלחי אותם מקדש ברנע.

פסוק כח

אפס כי עז העם הישב בארץ והערים בצרות גדלות תרתי לריעותא. וגם ילדי הענק ראינו שם שנא' עליהם מי יתיצב לפני בני ענק.

פסוק כט

עמלק יושב בארץ הנגב עד שאתם שואלים משבע אומות שאלו מן העם היושב על הגבול הוא עמלק שנזדווג להם בצאתם ממצרים.

והאמרי יושב בהר והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן ואין לנו מקום פנוי ליכנס לארץ.

פסוק ל

ויהס כלב את העם אל משה וגו' מתוך כך תבין את דברי משה את אשר דבר כנגד המרגלים ואינן כתובים כאן אבל בפרשת דברים נתפרשו ואומר אליכם לא תערצון ולא תיראון מהם.

פסוק לג

ושם ראינו את הנפילים י"מ נפילים גבוהים כמו הר נופל יבול דאיוב שפירשו גבוה לשון נפילים.

בני ענק פירש רש"י שמעניקין את החמה בקומתם מרוב גובה קומתן דומים כאילו צוארן נוקב ועונק בנקב שהחמה יוצא בו כך פרש"י בפרק אלו נאמרים.
כחגבים ולאו דוקא כחגבים אלא קטנים ביותר וכן דרך המקרא לדבר ויושביה כחגבים.

פרק יד

פסוק ג
הלוא טוב לנו שוב מצרימה כשהיינו במצרים אם מת אחד ממנו היה מניח נכסיו לקרוביו או לשכניו אבל עכשיו הכל לבז.

פסוק ח
אם חפץ בנו ה' שלא נמות במדבר.

פסוק ט
כי לחמנו הם כדכתיב ואכלת את כל העמים.
סר צלם מעליהם כל דבר המגין על האדם הוא צל שלו.

פסוק יב
אכנו בדבר ואורשנו שלא יתחלל שמי למסרם ביד אויב.

פסוק יג
כי העלית אשר העליתה.

פסוק יד
ואמרו מצרים **אל יושב הארץ** ומה יאמרו מבלתי יכולת ה' וגו'.

פסוק יז
יגדל נא כח ה' מדת הרחמים תנצח למדת הדין לכבוש כעסך וזהו כח כדכתיב טוב ארך אפיים מגבור. ד"א לעיל קאי ואמרו הגויים מבלתי יכולת לכך אמר עכשיו **יגדל נא כח** כלומר הראה גבורתך לכל שאתה יכול להכניסן לארץ ולהפיל לפניהם המלכים.
כח ה' באל"ף דל"ת.
כאשר דברת במעשה העגל יש חסרון ושנוי כאן ממה שיש בפרשת כי תשא אמנם אין בכך כלום כי כן דרך בכל המקרא כששינה הכתוב דבריו הוא משנה פעם שנית מפעם ראשונה.

פסוק יח
ה' ארך אפים לא הזכיר כאן אל לפי שהוא משמע לשון חוזק ובעל כח והוא לא רצה שיראה כחו לישראל, רחום וחנון לא הזכיר משום דשייכי גבי מתנה כדכתיב וצדיק חונן ונותן והוא לא בקש שיחנם לתת להם כלום אלא שיסלח להם. ואמת לא רצה להזכיר לפי שהיה מבקש לפני הקב"ה שיעשה להם לפנים משורת הדין ואמת משמע קו המשפט כדאמרינן תורה דכתיב בה אמת אין הקב"ה עושה בה לפנים משורת הדין. ד"א לא הזכיר אמת לא רצה שיאמת הקב"ה מה שאמר אכנו בדבר וגו'. נוצר חסד לא הזכיר לפי שהם לא עשו חסד שינצרהו להם אלא פשעו.
וחטאה לא הזכיר לפי שהוא לשון שוגג כדכתיב וחטאה בשגגה והם זדו ופשעו.

פסוק יט
סלח נא לעון העם הזה של מרגלים.
וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד הנה במעשה העגל.

פסוק כ
סלחתי פעם אחת במעשה העגל ויתרתי להם אבל עכשיו לא אסלח להם אבל אפרע מהם. ד"א **סלחתי** סולח אני כמו ונתתי כסף הרימותי את ידי.
כדברך כמו שאמרת שיש עלי לעשות ולא אפיל דבר אמרת ארך אפיים הריני מאריך אפי עמהם ולא אכלם עתה.
כדברך חסר יו"ד. אמרת נושא עון הריני תולה על עונם. אמרת ונקה לא ינקה ודאי אין אני מנקה להם כמו שנא' ואולם חי אני וימלא כבוד ה' וגו' כבודי יעמוד במקומו שלא יאמרו מבלתי יכולת ה', כי אביא את בניהם לארץ. אמרת פוקד עון אבות על בנים כן אעשה ואניע את בניהם במדבר ארבעים שנה עם אביהם ונשאו הבנים את עון אביהם שלא יכנסו הבנים מיד לארץ.

פסוק כב
וינסו ויכעיסו כמו והא אינון נסיסין ולכך הסמ"ך דגושה.

פסוק כד
ועבדי כלב לא הוזקק להזכיר יהושע לפי שהיה עתיד הוא להביאם לארץ. ד"א לא הזכירו לפי שלא היו לו בנים ואין לומר עליו וזרעו יורשנה.
וימלא אחרי. גמר את הדבר אחרי משה שלוחי כדי להחזיקו דוגמא ואני אבוא אחריך ומלאתי את דבריך.

וזרעו יורשנה לשון ירושה פי' ולזרעו יוצאי זרעו יורישנה לבנים הבאים אחריהם.

פסוק כה

והעמלקי במדה שהפחידום המרגלים בעמלק בה הפחידם הקב"ה.

והכנעני הוא אמורי הוא כנעני.

יושב בעמק ולקמן כתיב וירד העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא אלא י"ל רובם היו יושבים בעמק ומעוטם בהר ואותו מיעוט נלחם בהם וראיה לדבר מדכתיב היושב בהר ההוא מכלל שיש מהם יושבים במקום אחר, או שמא בעמק היו יושבים וכששמעו שבני ישראל באים לקראתם עלו בהר וארבו להם שם, ומצינו לשון ישיבה גבי מארב כדכתיב יושב במארב חצרים.

מחר פנו וסעו לכם מחר זה לאחר זמן הוא שהרי ישבו להם בקדש ימים רבים קודם שהתחילו לסבוב את הר שעיר והיא דוגמא כי ישאלך בנך מחר.

המדבר דרך ים סוף לסבוב את הר שעיר כמו שמצינו בפרשת דברים כדי להשלים גזרת ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה.

פסוק כט

מבן עשרים שנה ומעלה כנגד שהם בני חיל והיה להם לצאת בצבא לכבוש את הארץ והם נאצוני ונתנו כתף סוררת.

פסוק לב

ופגריכם אתם סרסהו ואתם פגריכם והוא שפירש"י כתרגום ופגריכון דלכון ופגריכם שלכם.

פסוק לג

יהיו רעים רועים ממש כצאן זו פעמים כאן ופעמים כאן כן יעשו בניכם ינועו הנה והנה עד תם פגריכם.

פסוק לד

במספר הימים בבי"ת.

וידעתם את תנואתי אמרתם שכוונתי להפילכם בחרב כדי שלא להביא דברי שאמרתי לפניכם להכניס אתכם לארץ עכשיו תבחינו ותכירו אותה תנואה שחשבתם עלי מדה כנגד מדה.

פסוק לה
אם לא זאת אעשה שלשה פסוקים קצרים מענין אחד יש בפרשה זו ואלו הם אם יראו את הארץ אשר נשבעתי, אם אתם תבואו אל הארץ, אם לא זאת אעשה לכל העדה, כאדם האומר אם לא אעשה דבר זה כך וכך יארע לי אלא שלא רצה לפרש מפני כבוד שכינה.
הנועדים עלי שאמרו לרגום עבדי עד שנראה כבודי.

פסוק לו
והאנשים אשר שלח משה הם המרגלים להם לא המתין אלא וימותו במגפה.
וישבו וילינו הרעימו פעם שניה.
וילונו כתיב וילינו קרי.

פסוק מא
את פי ה' שאמר מחר פנו וסעו לכם המדבר דרך ים.

פסוק מג
כי על כן שבתם שהרי בשביל כך שהמרגלים הפחידו אתכם מן הכנעני והעמלקי העומדים שם **שבתם מאחרי ה'** ויראים אתם ליכנס לארץ ואין אתם בוטחים בו ובשביל כן לא יהיה עמכם אם תעברו את פיו ללכת להלחם עד לאחר ארבעים שנה. ד"א סרסהו על כן כי שבתם.

פסוק מה
ויכום העמלקים **ויכתום** הכנענים. דבר אחר הרגו מהם מחצו מהם. [**חרמה** שם מקום].

פרק טו

פסוק ב
דבר אל בני ישראל כשראה שחזרו בתשובה ונתאבלו על מה שעשו הודיעם שיתישבו בה בניהם ודבר עמהם על עסק הקרבנות שיקבלם ברצון מהם.
אל ארץ מושבתיכם אבל במדבר לא תקריבו כי אתם במזיד ואין קרבן כפרה למזיד.

פסוק ד
והקריב המקריב רבי נתן אומר זה בנין אב לכל המתנדב במנחה שלא יפחות מעשרון ולוג שמן.

פסוק ה
תעשה על העלה עם העולה דוגמא על שדה הארץ יחשב. על העלה או לזבח למה נאמר לפי שנאמר למעלה ועשיתם אשה עולה או זבח שומע אני שאם אמר הרי עלי עולה הרי עלי מנחה הרי עלי שלמים יביא נסך אחד לשניים ת"ל **על העלה או לזבח** מגיד שמביא לזה בפני עצמו ולזה בפני עצמו.

פסוק ט
והקריב על בן הבקר עם בן הבקר.

פסוק יא
ככה יעשה לשור האחד מצינו שלא חלקה התורה בין נסכי עגל לנסכי שור. **או לאיל האחד** למה נאמר סד"א כיון שמצינו שחלקה התורה בין נסכי בני שנה לנסכי בני שתים כן תחלוק בין נסכי כשבה לנסכי רחל ת"ל או לאיל, **או לשה** ללמדך שלא תחלוק בין נסכי כשבה לנסכי רחל. בכבשים או **בעזים** למה נאמר הואיל ומצינו שחלקה התורה בין נסכי כבשים לנסכי איל כן תחלוק בין נסכי גדי לנסכי תיש ת"ל **בכבשים או בעזים** מקיש גדול שבעזים לקטן שבכבשים מה זה ג' לוגין אף זה ג' לוגין.

פסוק יב
לאחד כמספרם הלמ"ד בקמץ.

פסוק יג
כל האזרח יעשה ככה למה נאמר לפי שהוא אומר ומעוך וכתות וגו' אלו אי אתה מקבל אבל אתה מקבל מהן תמימים אחרי שזכיתי שהא"י מביא עולה יכול מה ישראל מביא נסכים אף כנעני מביא נסכים תלמוד לומר כל האזרח יעשה ככה וגו' ישראל מביא נסכים ואין הכנעני מביא נסכים מכאן אמרו גוי ששלח עולותיו ממדינת הים ולא שלח נסכים עמהם יקרבו משל צבור.

פסוק יד
וכי יגור אתכם גר או אשר בתוככם עכשיו. **וכי יגור** למחר. **לדרתיכם** מכאן ולהבא פרשה זו נאמרה בתורה ונשנית בשביל שני דברים שנתחדשו בה מכנענים ומגרים.

פסוק יט
והיה באכלכם הבי"ת בפתח והאל"ף בחטף פתח.

פסוק כ
כתרומת גרן שהיא ראשית דגנך אף זו מראשית עריסותיכם.

פסוק כא
מראשית ערסתיכם להביא לקט שכחה ופאה שחייבין בחלה.
לדרתיכם להביא עסת שביעית שחייבת בחלה.

פסוק כז
ואם נפש אחת תחטא בשגגה עבודת כוכבים היתה בכלל כל המצוות שהיחיד מביא עליהם כשבה או שעירה, ונשיא שעיר, וכהן משיח וב"ד פר, הרי הכתוב מוציאה מכולם להחמיר עליה ולדון בקבועה שיהא יחיד ונשיא ומשוח מביאין עליהם **עז בת שנתה לחטאת** לכך נאמר פרשה זו.
עז בת שנתה זה בנין אב כל מקום שנאמר עז צריך שתהא בת שנתה.

פסוק ל
ונכרתה אין הכרתה אלא לשון הפסקה.

פסוק לא
עונה ה"א רפה.

פסוק לב
ויהיו בני ישראל במדבר שכן נגזר עליהם שלא יכנסו לארץ. במצות דלעיל כגון נסכים וחלה כתיב בהם וכי תבואו אל הארץ בבואכם ללמד שאינן נוהגות אלא בארץ אבל שבת נוהגת בין בארץ בין בח"ל ואפי' במדבר ולהכי כתיב ביה במדבר.
וימצאו איש מקשש עצים פירש"י בגנותן של ישראל דבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשניה בא זה וחללה נמצאת למד שהמקושש היה בשנה ראשונה. ואם תאמר הרי בפרשת אמור פרש"י שמקושש ומקלל היו בפרק אחד וגבי מקלל משמע שהוא היה בשנה שניה כשהדגלים נקבעו אלא י"ל אף מקלל היה בשנה ראשונה ואעפ"י כן יצא מחויב כמו שפי' בפרשת אמור.
מקשש עצים ביום השבת מר אמר מעביר ד' אמות ברשות הרבים היה ומר אמר תולש היה ומר אמר מעמר היה בפרק הזורק.
וימצאו מלמד שמנה משה שומרים עליו ומצאו אותו מקושש.

פסוק לג
ויקריבו אתו וגו' **מקשש** למה נאמר עוד, והלא כבר נאמר וימצאו איש מקושש מה תלמוד לומר **ויקריבו אתו** מלמד שהתרו בו ולא הועיל.

פסוק לד

כי לא פרש מה יעשה לו פרש"י באיזו מיתה ימות. וא"ת לידייניה בחנק דכל מיתה האמורה בתורה סתם היא בחנק אלא י"ל מסופק היה משה אי ילפינן חלול חלול מעבודת כוכבים ויהיה נדון בסייף לכך ויניחו אותו במשמר ואם תאמר אליבא דר' יהודה דאמר אינו נהרג עד שיודיעוהו בשעת התראה באיזו מיתה הוא נהרג היאך דנוהו למיתה אלא י"ל שמא התרו בו ד' מיתות והתיר עצמו למיתה בכולן.

פסוק לח

ועשו להם ציצת לא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא נתנו בו מצוה לישראל יצא לחרוש ולא תחרוש בשור וחמור, לזרוע לא תזרע כלאים. לקצור כי תקצור קצירך. ללוש ראשית עריסותכם. שחט ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקבה. קן צפור שלח תשלח. בחיה ועוף ושפך את דמו וכסהו בעפר. נטע וערלתם ערלתו. ילדה זכר ימול בשר ערלתו. קבר את המת לא תתגודדו. מגלח לא תקיפו. בנה בית ועשית מעקה, וכתבתם על מזוזות. נתכסה בטלית ועשו להם ציצת.

על ציצת הכנף עם ציצית הכנף דוגמא על שדה הארץ פי' עם צצית הכנף שהיא לבן יתנו **פתיל תכלת** וכן אמרו רבותינו.

פסוק לט

וזכרתם את כל מצות ה' פירש"י שמנין גימטריא ציצית ת"ר וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג. ולפי ששלשת תיבות של ציצת חסרים יו"ד אחרונה נכתב **לציצת** שהלמ"ד ממלאה גימטריה של שלשת התיבות של ציצית להיות כל אחת ואחת עולה בגימטריה תרי"ג.

ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם כשתראו מצותי תזכרו שאתם עבדי ולא תרגילו אחרי הלב והעין לעבור על מצותי.

פסוק מ

למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש לפי שכשנדון המקושש על שחלל שבת אמרו ישראל היאך נוכל לעמוד על שמירת שבת היום או למחר נתחייב מיתה כזה שהרי ביו"ט הכר סימן בשמירתן ומה שאין כן בשבת לפיכך נתן להם מצות ציצית להתעסק בה בשבת כמו שאמרו רבותינו ז"ל כל ההולך בשבת בלא ציצית כאילו מקושש עצים בשבת.

והייתם קדשים לאלקיכם ומי הוא אלוקיכם?

פסוק מא

אני ה' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים ומיסודו של רבי משה הדרשן פרש"י ושמונה חוטים שבה כנגד שמונה ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים, ואם תאמר הרי בפרשת בשלח פרש"י ליל שביעי ירדו לים בשחרית אמרו שירה. אלא י"ל הכא דמני שמנה ימים מני מיום שיצאו מגושן ונתקבצו לרעמסס והתם בפרשת בשלח מני מיום שנסעו מרעמסס לסכות. **שלימא סדרא דפרשת שלח**

פרק טז

פסוק א

ויקח קרח לשון לקיחת אנשים ומי לקח דתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן, וי"ו דודתן יתירה היא וכמוה יש הרבה.

בני ראובן אליאב ופלת, פלת הוא פלוא ואליאב בנו כדכתיב ובני פלוא אליאב, ולפי שאמר למעלה במדבר הזה יתמו ושם ימותו מתחיל לספר היאך יש מהם שמתו על דבר קרח ויש מהם במגפה ויש מהם בשטים עד שלא נותר מהם איש.

פסוק ב

ויקמו לפני משה קרח נחלק על שהיה בכור בבני אביו וגדלותו נתנה לאהרן ודתן ואבירם ואון לפי שנטלה הבכורה מראובן אביהם ונתנה ליוסף כסבורים שבשביל יהושע שהיה משרתו שהיה משבטו של יוסף עשה כך ונשיא העדה על שהיו בכורים. וראיה לדבר שבפריחת המטה נאמר ותכל תלונותם שראו שנבחר מטה לוי במקום הבכורים ועוד דכתיב כי כל העדה כלם קדושים רמז לבכורים דכתיב בהם קדש לי כל בכור.

ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים לקח לו מכל שבט כ"ג חוץ משבטו של לוי שמהם התרעומת כדי שיהא מכל שבט סנהדרי קטנה בין כולם עם און דתן ואבירם מאתיים וחמשים וג', כאן פרש"י הלבישם טליתות שכולם תכלת. י"מ לפי שצוה הקב"ה למעלה בסמוך במצות ציצית בא לו קורח על משה במצוה זו.

קריאי מועד שהיו נקראים אל אהל מועד.

פסוק ג
כי כל העדה כלם קדשים הם הבכורים שנתקדשו כדכתיב קדש לי כל בכור ועליהם העבודה מוטלת לעשות.

פסוק ד
וישמע משה שחשדוהו שנתכוין לשום השררה על אחיו.
ויפל על פניו נתבייש וכבש פניו בקרקע לתפלה ושם נאמר לו מה שאמר לקרח.

פסוק ו
קחו לכם מחתות לא עלה בדעתו של משה שיסכימו בדבר שהרי ידוע שכל מקריבי קטרת זרה במיתה כמו שמצינו בנדב ואביהוא אלא כנגד שבאו הם על משה בדברי ריבות בא גם הוא בדברי ריבות.

פסוק ח
ויאמר משה אל קרח הדבור הראשון היה עם קרח וכל עדתו וזה עם הלויים.

פסוק י
ויקרב אתך בתחלה, ואחריך את כל בני לוי אתך שהרי קרח בן בנו של קהת שהיו נושאים את הארון בכתף מה שאין כן בשאר לויים שלא היו נושאים קדושה כזאת ועוד שהיה ראש המשוררים כמו שמפורש בדברי הימים.
ובקשתם גם כהנה מתוך תשובתו של משה אתה למד שהיה מערער על הכהונה.

פסוק יא
לכן שבקשתם גם כהונה,
הנעדים על ה' ליום נועד למחר לראות ההבחנה.
כי תלונו כתיב תלינו קרי.

פסוק יב
לא נעלה גבי דין נופל לשון עליה כמו ועלתה יבמתו השערה ויעלו אליה למשפט ובועז עלה השער.

פסוק יג
כי תשתרר עלינו גם השתרר יש בתורה גמין הפוכים והוא כמו כי גם תשתרר עלינו השתרר דוגמא וברכתם גם אותי כי גם אותך הרגתי. ד"א כי תשתרר עלינו אתה **גם השתרר** אהרן אחיך.

פסוק יד
העיני האנשים ההם תנקר בתמיהה וכי סבור אתה לנקר עיניהם של קרח וכל עדתו וכי אין להם עינים לראות ולהבין המכשול הזה שמארץ מצרים שהיא טובה העליתנו

ולא שלמת לנו מה שהתנית להביאנו אל ארץ זבת חלב ודבש אך אמרת במדבר הזה יתמו ושם ימותו ועוד שהעוית עלינו את הדין ולכך לא נעלה אליך שאין אנו מאמינים אותך בשום הבחנה על זאת.

פסוק טו

אל תפן אל מנחתם מה שקלל משה לדתן ולאבירם היינו טעמא שכששלח משה לקרוא להם אמרו לא נעלה לא היתה כונתם לחזור בהם שאפי' יאמר הקב"ה בחרתי באהרן עדיין היו מערערים על הכהונה אבל קרח וחמשים ומאתים איש שקבלו עליהם לקחת איש מחתתו כסבורים היו שלא שלחו הקב"ה לאהרן אחיו אלא מדעתו עשה לא רצה לקלל. לא חמור אחד מהם נשאתי מוסב אמדוע תתנשאו.

חמור אחד לפי הנקוד פירוש כמשמעו אבל לפי פירש"י היה לו להנקד כמו אחד העם.

נשאתי לשון נטילה כמו ישאו דבלת תאנים וישאם דוד ואנשיו.

ולא הרעתי את אחד מהם על שהלשינוני על הריגת המצרי.

פסוק כא

ואכלה אתם כרגע ואם תאמר הא קים לן לא ענש אלא אם כן הזהיר. אלא משה אמר לו בשם הקב"ה היו לפני ה' אתה ואהרן מחר. והוא לא עשה כן אלא ויקהל עליהם את כל העם, לפיכך כעס עליהם מיד. אבל למטה גבי הרומו מתוך העדה הוזהרו כבר.

פסוק כב

אלהי הרוחת לכל בשר יודע רוח של כל אחד ואחד מהם, אמר לו הקב"ה יפה אמרת יודע אני מי חטא ומי לא חטא דבר אל העדה לאמר וגו'.

האיש אחד יחטא הה"א קמוצה ללמדך כי אין בכך תמיה, כי כן דרכו של אדם לחטוא. אבל התמיה מועל כל העדה תקצוף.

פסוק כו

בכל חטאתם בשביל רוב חטאתם.

פסוק כז

[**יצאו נצבים** לפי הפשט לשון נצבים שייך גבי ריב].

פסוק כח
לעשות את כל המעשים האלה שהבחנתים בקטרת כשאמרתי ואתה ואהרן איש מחתתו ד"א להחליף הבכורים בלויים.

פסוק ל
ואם בריאה יברא ה' לאו לפה הארץ קאי שהרי ששת ימי בראשית נבראת כדברי רבותינו והכתוב עדות **ופצתה האדמה את פיה** משמע שנבראת כבר, עוד גבי קין כתוב אשר פצתה את פיה אלא ה"ק אם מעשה חדש שלא היה מעולם עד עכשיו עתה יברא אותו הקב"ה ומהו, להוריד אנשים חיים לשאול.

פסוק לב
ואת כל האדם אשר לקרח מהו כל האדם אם בני קרח הרי כתב ובני קרח לא מתו ומשפחת הקרחי נכתבה בכמה מקומות ואם חמשים ומאתיים איש הרי הן נשרפו אלא היינו הנשים והטף ועבדיו ושפחותיו.

פסוק לג
וירדו הם מה שנבלעו אלו יותר ממאתיים וחמשים איש, לפי שקבלו דבריו של משה כשאמר והקרבתם איש מחתתו חמשים ומאתיים מחתות אבל קרח ודתן ואבירם לא קבלו דבריו כמו שפירשתי למעלה שאמרו לא נעלה לפיכך נטרדו בענין רע מה שלא נעשה כן לשום בריה.

פסוק לד
נסו לקלם של נבלעים דוגמא לקול מפלתך רעשה כל הארץ.

פרק יז

פסוק ב
אמר אל אלעזר לא רצה לטמא את אהרן הואיל והיה מן המקריבים.

פסוק ג
החטאים האלה בנפשתם דמם בראשם משה התרה בהם, והיה האיש אשר יבחר בו, הוא לבדו יצא חי וכולם אובדים, והם נכנסו לאותה סכנה.
ועשו אתם האמנים מקרא זה חסר, דוגמא ויאמר ליוסף ויגד ליעקב.

פסוק ד
ויקח אלעזר לפי הנראה אין כאן מקומו של מקרא זה והיה לו לכתוב זכרון לבני ישראל תכף אחר ויהיו לאות לבני ישראל אלא נקבע כאן להפסיק בנתיים ולמדך שמראש הפרשה עד ויהיו לבני ישראל נאמר למשה שיאמר לאלעזר ומן זכרון לבני

ישראל עד ביד משה נאמר למשה שיאמר לאהרן ופי׳ כאשר דבר ביד משה לו לאהרן והראיה מספרי וידבר ה׳ אל אהרן הנה נתתי לך וגו׳ שומע אני דבר אל אהרן תלמוד לומר זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר הא למדנו שהדבור למשה שיאמר לאהרן.

צפוי למזבח עד עתה לא היה לו גג.

פסוק ה

זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר הא למדנו שהדבור למשה שיאמר לאהרן שיהא הרואה שואל הרי כתיב מזבח אדמה תעשה לי שהיו ממלאים את חללו עפר אם כן מה טיבו להיות לו גג מנחושת והנשאל משיב גג זה נעשה ממחתות קרח ועדתו שהיו מערערין על הכהונה וכל העם ישמעו וייראו לערער עוד.

ביד משה לו לקרח ופירושו על קרח דוגמא כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך שפירש שדברתי עליך. ד״א לו לאהרן.

פסוק ו

אתם המתם את עם ה׳ על ידכם נטרדו חמישים ומאתים בכורים המקודשים לעבודה מיציאת מצרים ולא היה לכם לפסול הבכורות ולהכניס הלויים במקומם.

פסוק יא

אש מעל המזבח הזהירו שלא יטעה מתוך בהלה להקריב אש זרה כמו שעשו נדב ואביהוא ואלו.

ושים קטרת להודיעם שאתה כהן והקטרת הממיתה כשאינה ביד כהן היא נותנת חיים ביד כהנים.

וכפר עליהם עשן הקטרת חוצץ בפני המגפה.

פסוק יז

וקח מאתם מטה מטה מאחר שמתלוננים עוד על מטה לוי שהרי אות המחתות לא היה אות רק לאהרן לבדו וצריך אות אחר בין שבט לוי לשאר שבטים.

פסוק יח

כי מטה אחד אעפ״י שהשבט אחד נחלק לכהנים וללויים.

פסוק כ

והשכתי מעלי את תלנות בני ישראל שאומרים שמדעתכם הכנסתם הלויים במקום הבכורות.

פסוק כב
וינח משה הנו"ן בדגש.

פסוק כג
ויצא פרח סימן לפרחי כהונה העתידין לצאת ממנו.
ויצץ ציץ סימן שיצאו ממנו כהנים ששוקדים על עבודתם כדאמרינן כהנים זריזים הם חז"ק הא דאמרינן במסכת אבות ואף מטהו של אהרן שקדיה ופרחיה שהן מן הדברים שנבראו בע"ש בין השמשות.

פסוק כה
ותכל תלונתם ותכלה אתה תלונתם של ישראל דוגמא וצו את יהושע מן יצוה. ותכס בצעיף מן ותכסה.

פסוק כז
הן גוענו אבדנו יש מהם שמתו מיתת עצמם ויש מהם שנאבדו מן הדין די לנו בכך ולא עוד אלא שכולנו אבדנו כיצד כל הקרב אל משכן ה' ימות. כסבורים שעדיין לא נאמר והזר הקרב יומת רק בבעלי מומין.

פרק יח

פסוק א
ויאמר ה' אל אהרן פרש"י למשה אמר שיאמר לאהרן, מי הצריך לרש"י לומר כך אלא הכי קאמר קרא אין הדין עמהם לצעוק ולומר, כל הקרב אל משכן ה' ימות שהרי כבר אמר הקב"ה על אהרן אתה ובניך וגו' ובלע"ז א"י או"ט די"ט. וזהו שפירש"י, למשה אמר שיאמר לאהרן לומר אמר כבר למשה בפרשת במדבר שיהיו הלויים שומרים שלא יקרב זר למקדש. וחזרה ונשנית כאן בשביל דבר שנתחדש בה, **אתה ובניך ובית אביך** וגו'. ובשביל שהיא סמוכה לאחריה לפרשת קרח שערער על הכהונה ולפניה לפרש קיום מתנות כהונה בברית מלח. אך חז"ק על פרש"י שהרי בספרי דרשו גבי וידבר ה' אל אהרן שומע אני דבר אל אהרן תלמוד לומר זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר הא למדנו שהדבור למשה שיאמר לאהרן.

פסוק ב
הקרב אתך להזהיר את הלויים בשיר על דוכנם הכתוב מדבר.
וילוו עליך ולא תצטרך לשום ישראל שהם זרים.
ואתה ובניך אתך לפני אהל מועד הכהנים מבפנים והלויים מבחוץ.

פסוק ד
וזר לא יקרב אליכם אזהרה שמענו עונש מנין תלמוד לומר והזר הקרב יומת.

פסוק ה
ולא יהיה עוד קצף אין תלמוד לומר עוד אלא שכבר קצף כדכתיב כי יצא הקצף.

פסוק ו
לכם מתנה נתנים לה' לשם הם מסורים ולא לכהנים.

פסוק ז
ולמבית לפרכת מכאן אמרו מקום היה אחורי בית לפרכת שבודקים שם יחסי כהונה.
עבדת מתנה מה מתנה בפייס אף עבודה בפייס כאן פירש"י במתנה נתתיה לכם כלומר ולא יאמרו מעצמכם נכנסתם בה.
והזר הקרב לעבודה אפילו בטהרה ואפילו לוי יומת. ואין להקשות משמואל הרמתי שהקריב ולא היה רק לוי משום דהוראת שעה היתה כמו דגדעון. והזר הקרב יומת עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל וזר לא יקרב אליכם.

פסוק ח
ואני הנה נתתי לך לאחר שנתקיימה הכהונה פירש לך מתנות כהונה ולוייה.
לכל קדשי בני ישראל עם כל קדשי בני ישראל.
לך נתתים בזכותך נתתים.
ולבניך בזכות בניך.

פסוק ט
מן האש. כל המובדל מן האש.
זה יהיה לך מקדש הקדשים מאי האי איזה קרבן מצינו אחר חטאת ואחר אשם שיהיו קדש קדשים אם עולה אינה נאכלת ואם שלמים אינם קדשי קדשים הא אינו מדבר אלא בשתי הלחם ובלחם הפנים.
ולכל אשמם אשר ישיבו לי לשון זה נופל על אשם כדכתיב האשם המושב להי' לכהן.
קדש הקדשים לך הוא חלק המגיע לך מכל ענינים אלו הרי הוא קדש הנטל משאר קדשים.

פסוק י
בקדש הקדשים תאכלנו היינו העזרה על שם שהיא מקודשת מכמה דברים קדושים שהם למטה הימנה.

פסוק יא
תרומת מתנם בחסרון תי"ו דוגמת ארוכה מארץ מדה שהוא כמו מדתה, וגולה על ראשה כמו וגולתה. הולך בשוק אצל פנה כמו פנתה.

פסוק טו
כל פטר רחם לכל בשר פרשה זו נשתלשה בשביל ערך פדיון בכור בהמה טמאה. **אשר יקריבו לה'** להוציא את החיה שאינה קרבה שאין בה דין בכור.

פסוק יז
קדש הם להביא את המעשר שיטעון חלבים שלא שמענו בכל התורה כולה.

פסוק יח
ובשרם יהיה לך להביא את הבכור בעל מום שמתנה לכהן שלא שמענו כן בכל התורה כולה.

פסוק יט
ברית מלח עולם הוא בחיריק לשון נקבה וכן בדוד הוא אומר כי המלוכה לדוד ולזרעו ברית מלח.

פסוק כ
אני חלקך כתרגומו מתנן דיהבית לך, וע"י כך תהיה פנוי לשמור משמרתי שלא תצטרך לשום פרקמטיא ולא לשום עבודה אחרת.

פסוק כא
ולבני לוי וגו' בספרי דרשו וי"ו מוסיף על ראשון לומר שגם ללויים ולזרעם נכרתה ברית מלח עולם.

פסוק כב
ולא יקרבו עוד בני ישראל אין תלמוד לומר עוד אלא שכבר קרבו.

פסוק כד
כי את מעשר בני ישראל על ידי שהוא דבוק שפירושו מעשר של בני ישראל נקוד הוא בפת"ח.

פסוק כו
בנחלתכם במקום נחלתכם, ולפיכך צריכים אתם לעשר כאלו בא לכם מן הנחלה.

פסוק כז
וכמלאה מן היקב לשמן ויין קורא מלאה לפי שאין הכלי מחזיק מהם אלא כדי מלואו.

פסוק כח
כן תרימו כמו שישראל עושים כן תרימו גם אתם.

מכל מעשרתיכם מכל שאר מעשרות שאתם מחוייבים מכל שאר גדולי קרקע המחויבים במעשר.

פסוק כט

מכל מתנתיכם תרימו למד שאפילו מן התבואה הגדלה בשדה מגרש ערי הלויים חייבין ליתן לכהנים שלא יאמר הלוי מתבואה הגדלה בתוך שלי אין אני מחויב להפריש, מק"ו, בשל אחרים אני זוכה בשלי לא כ"ש לכך נאמר **מכל מתנתיכם** ומצינו שדה מגרש שנקרא מתנה כדכתיב ומגרש לערים סביבותיהם תתנו ללויים. **מכל חלבו את מקדשו ממנו** מכל המוטב ומכל היפה שבו תפרישו ממנו. **את מקדשו** דהיינו התרומה.

פסוק לא

אתם וביתכם ובית אב שלכם כי מטה אחד לראש בית אבותם.

פסוק לב

ואת קדשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו מאחר שתעשו כך אין כאן חלול קדשים שהרי חולין גמורים הם עשרים וארבע מתנות כהונה נתנו לכהנים י"ב בירושלים וי"ב בגבולים ומה אלו י"ב שבירושלים חטאת, אשם, זבחי שלמי צבור, עורות קדשים, לחם הפנים, שתי הלחם, עומר, שירי מנחות, מותר לוג שמן של מצורע, תרומת תודה, תרומת שלמים, ותרומת איל נזיר. ומה אלו י"ב שבגבולים תרומה גדולה, תרומת מעשר, חלה, בכורים, ראשית הגז, זרוע, לחיים, קיבה, בכור אדם, בכור בהמה טהורה, פטר חמור, חרמים, שדה אחוזה, גזל הגר אלו כ"ד מתנות כהונה. **שלימא סדרא דפרשת קרח**

פרק יט

פסוק ב

זאת חקת התורה חוק של הוריות טומאה ובאחד בניסן ביום שהוקם המשכן נאמרה לפי שביום המחרת נשרפה הפרה להיות נטהרים לפסחיהם וקודם לכן לא יכלו לעשותה דבעינן והזה אל נכח פני אהל מועד וליכא. ואע"פ כן נכתב בה כאן לפי שהיו מהם טמאי מתים ממחלוקתו של קרח.

אשר צוה ה' לא מצינו היכן נתפרשה מצוה זו במקום אחר כמו שפי' למעלה בפרשת בא.

ויקחו אליך לפי שנאמר אתה ובניך אתך תשאו את עון כהונתכם מגיד הכתוב שבגללן היא באה משלהם וכן כתיב ונתתם אתה אל אלעזר הכהן מתנה היא לו משל צבור.

פסוק ג

ונתתם אתה אל אלעזר הכהן זו נעשית באלעזר כמו שפרש"י ושאר פרות נעשות בין בכהן גדול בין בכהן הדיוט. וי"מ לפי הפשט לפי שמטמאה כל העסוקים בה לא רצה הקב"ה שיטמא בה כה"ג. כאן פירש"י דמצותה בסגן כלומר הסגן היה נגיד ומצווה בכל עניניה. י"מ צריכה שבעה כהנים לעשותה לז' ענינים שבה והוציא, ושחט, ולקח מדמה, ושרף את הפרה, ולקח עץ ארז, ואסף איש טהור, והניח האפר אל מחוץ למחנה.

והוציא אותה מקרא קצר הוא לא פירש המוציא וכן ושחט, ושרף, ואסף, והניח. ושחט אותה לפניו לפני אלעזר. כאן פרש"י זר שוחט ואלעזר רואה כלומר אין צריך סגן לשוחטה וכהן הדיוט שוחטה שהוא זר גבי כמה עבודות המוטלות על הסגן. ודוגמא זו מצינו בפ' יש נוחלין הוא סבר עבודה זרה ממש והוא אינו יודע עבודה שהיא זרה לו והיינו אליבא דרבי יצחק דאמר בפרק טרף בקלפי שחיטת פרה בזר פסולה.

פסוק ד

ולקח אלעזר הכהן, **והזה** לפי שהזאה נראית עכשיו עיקר המצוה, לפיכך תהא בסגן.

פסוק ה

ושרף את הפרה לעיניו אחר שורף ואלעזר רואה היינו לענין סגן.

את ערה לרבות שער שלה.

ואת בשרה לרבות העצמות.

ואת דמה לרבות הקרניים והטלפיים.

על פרשה עם פרשה דוגמא ראשו על כרעיו ועל קרבו.

פסוק ו

אל תוך אל במקום בי"ת דוגמא אל הארון, אל הכלי.

פסוק ז

וכבס בגדיו הכהן המשליך אל תוך שריפת הפרה.

פסוק ח

והשרף אתה יכבס בגדיו לפי הפשט אין טעונים כבוס בגדים כל העוסקים בה קודם שרפה שעדיין אין טיבה ניכר משאר זבחים שהרי כמו כן כולם טעונים שחיטה והזיה. והקדים הכתוב טהרתו של משליך לטהרתו של שורף לפי שגמר עבודתו של משליך קודם גמר עבודתו של שורף.

פסוק ט

ואסף איש טהור לפי הפשט סד"א לפי שכבר נטמא השורף הוא עצמו יאסוף את אפר הפרה ולמה נביא כאן כהן אחר לאסוף ויהיה גם הוא טמא לכך נאמר **ואסף איש טהור** שצריך לחזר אחר איש טהור לאסוף.

והניח מחוץ למחנה פרש"י וזה שבהר המשחה כהנים גדולים מטהרים ממנו לפרות אחרות כלומר לאותן המטמאים בשרפת פרות אחרות.

פסוק י

וכבס האסף לפי הפשט האוסף טעון כבוס בגדים אבל המניח האפר מחוץ למחנה אינו טעון כבוס בגדים לפי שקודם לו נגמרה מלאכת האפר, ולפי שאי אפשר לאסוף שלא יפרח ממנו על הבגד של האוסף והאפר קדוש. ומשום שמא יוליכנו במקום טמא צריך כבוס בגדים כדכתיב גבי חטאת ואשר יזה מדמה על הבגד תכבס וגו' וכן גבי פר ושעיר הנשרפים וכן משליך ושורף מהאי טעמא, וכן נוגע ונושא ומזה צריכים כבוס, שמא הזה מן המים עליו או על בגדיו.

וכבס האסף למה נאמר אם המשליך את האזוב מטמא בגדים האוסף את האפר לא כל שכן אלא אם אמרת כן ענשת מן הדין לכך נאמר וכבס האוסף ללמדך שאין עונשים מן הדין. ד"א בא ולמד על האוסף שמטמא בהיסט. ואע"פ שבשאר קדשים משנעשו אפר אין בהם קדושה היינו טעמא לפי שאין תועלת באפר אבל כאן כל העקר באפר הוא ומטמא לעולם כדי שיתרחקו ממנו.

וכבס האסף את בגדיו וכ"ש בשרו והכתוב מוכיח דכתיב **וטמא עד הערב** משמע שרחץ כבר שאם לא רחץ לעולם טומאתו בו, ודוגמא זו מצינו והזה הטהור על הטמא וכבס בגדיו ורחץ בשרו וטהר בערב.

פסוק יא
הנגע במת למה נאמר אם מטמא באהל אינו דין שמטמא במגע אלא אם אמרת כן ענשת מן הדין.

פסוק יב
הוא יתחטא בו באפר זה ואם ישאל שואל היאך פרה אדומה מטהרת טמאים ומטמאה טהורים יש להשיב מצינו ענין א' עושה ב' ענינים האש מתכת הבדיל ודברים אחרים ומקשה ביצים ודברים אחרים. וגם סמני הרפואה מרפאין את החולה ומכאיבין את הבריא דרפי קמיט ליה ודקמיט רפי ליה ומאחר שכן הוא יש להתבונן מכח סברת הדעת כי אפשר שצוה הקב"ה לטהר אלו ולטמא אלו, גם נמצא בספר אם יותן מים בכלי זכוכית לבנה בחום השמש תצא אש מהם.
ואם לא יתחטא מה תלמוד לומר אחר שאמר כבר הוא יתחטא בו ביום השלישי וביום השביעי אלא סד"א אם שכח ולא הזה עליו ביום השלישי יזה עליו שתי פעמים ביום השביעי והעלה לו כהזאת שלישי ושביעי ת"ל **ואם לא יתחטא** וגו' שצריך שלשה ימים בין הזאה להזאה.

פסוק יג
עוד טמאתו בו שלא יאמר מאחר שספרתי ז' אם לא תועיל לי ספירתי ליכנס למקדש מ"מ תועיל לי שלא אטמא עוד ת"ל עוד טמאתו בו.

פסוק יד
זאת התורה כלומר זאת שאמרנו בתחלת הפרשה היא חוקת התורה.
כל הבא אל האהל שלא תאמר בנגיעת המת החמיר הכתוב אבל בביאה באוהל לא החמיר ת"ל כל הבא אל האהל, **וכל אשר באהל** למה נאמר אם הבא אל האהל דמשמע בא מקצתו טמא אבל באהל דמשמע כולו בא אינו דין שיהא טמא אלא לפי שאין עונשים מן הדין כתב לך וכל אשר באהל. ויש מפרשים **כל הבא אל האהל** דמשמע בעוד שהמת בו אפי' לפי שעה כגון בעלי חיים מקבל טומאה שדרכו לבא, **וכל אשר באהל** מטלטלין מקבלין טומאה אפי' היו שם עד שלא מת ועוד בו עכשיו.

פסוק טז
וכל אשר יגע על פני השדה הואיל ואין שם אהל אינו מטמא רק במגע.
בחלל חרב שלא תאמר מת מיתת עצמו טמא הכתוב אבל חלל חרב לא יטמא הכתוב ת"ל יטמא ז' ימים.

או בעצם אדם [**או בקבר**] מקרא זה מוכיח דלא בעינן כל המת ליטמא במגע.
או בעצם אדם או בקבר החמיר בטומאת אדם על כל טמאות שבעולם לעשותה אבי אבות הטומאה כדי שלא יהיו בני אדם מצויין אצל מתיהן מתוך חבתן ויצטערו יותר מדאי או כדי שלא יהו דורשין אל המתים ובעלי אוב ואף מפני כבוד הבריות החמיר הכתוב על טומאתן כדי שלא יעשו מעורם נאדות ושטיחים ומעצמותיהם כלים להשתמש בהם וזהו גנאי לבריות וכן אמרו רבותינו ז"ל מפני מה עור אדם טמא כדי שלא יעשוה עור אביו ואמו שטיחין ומפני מה עצמות אדם טמאים שלא יעשה אדם עצמות אביו ואמו תרוודין ולפי חבתן טומאתן.

פסוק יז
[**אל כלי** בכלי].

פסוק יח
ועל הנגע בעצם הבי"ת בפת"ח כלומר בעצם המבורר למעלה אפילו לא היה שם אהל וכן בחלל, במת, בקבר.

פסוק יט
והזה הטהר על הטמא ביום וגו' למעלה דבר בנוגע במת עצמו וכאן בנוגע אפילו בעצם או בקבר.

פסוק כ
ואיש אשר יטמא ולא יתחטא מה ת"ל הלא כבר נאמר ולא יתחטא את משכן ה' טמא אלא שלא תאמר בנוגע החמיר הכתוב אם נכנס למקדש בלא הזאה אבל במטמא באהל אם לא הוזה עליו ונכנס למקדש לא נתחייב כרת ת"ל **ואיש אשר יטמא** בדברים האמורים למעלה. **ולא יתחטא ונכרתה** וגו' עונש שמענו אזהרה מנין ת"ל וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש.
כי את מקדש ה' טמא שנכנס בו בעודו טמא. ואם נאמר משכן למה נאמר מקדש ואם נאמר מקדש למה נאמר משכן אלא אם נאמר משכן ולא נאמר מקדש הייתי אומר על המשכן יהא חייב שהרי נמשח בשמן המשחה אבל על המקדש לא יהא חייב לכך נאמר מקדש ואם נאמר מקדש ולא נאמר משכן הייתי אומר על המקדש יהא חייב שהרי קדושתו קדושת עולם אבל על המשכן לא יהא חייב לכך נאמר משכן ומקדש.

פסוק כא

ומזה מי הנדה יכבס בגדיו וגו' מקרא מסורס וה"ק ומזה מי הנדה והנוגע במי הנדה יכבס בגדיו וגם יטמא עד הערב.

והנגע במי הנדה יטמא תשובה למינים מה שפרה מטמאה כל העוסקים בה היינו טעמא לפי שהיא נעשית מחוץ למחנה ואם לא תטמא כל העוסקים בה חיישינן שמא יבואו בני אדם העושים עצמם פרושים ויקחו מעפרה ויזו על עצמם שלא לצורך ויאמרו רוצים אנו להיות טהורים ולכך צוה הכתוב שכל הטהורים הנוגעים בה יהיו טמאים. וא"ת אם מזה טמא הנוגע לא כ"ש **והנגע במי הנדה יטמא** למה נאמר אלא לפי שאין עונשים מן הדין כתב לך **והנגע במי הנדה יטמא** . אין אני כמשיב על דברי רבותינו כי כולם אמת. אך תמה אני על מה ששנינו במסכת פרה פ"ג פתח העזרה מתוקן קלל של חטאת ומביאין זכר של רחלים וקושרין חבל בין קרניו וקושרין מקל ומסבך בראשו של חבל וזורקו לתוך הקלל ומכה את הזכר ונרתע לאחוריו ונוטל ומקדש כדי שיראה על פני המים ועליו יסד הפייט הקליר בפרשת פרה אדומה יביאו איל מוקרן במטרה בראשו חבל ושוט טהרה לטהרת זאת כרמים נוטרה. שמשמע מכאן לפי פשוטו של מקרא שכל מזה מי הנדה טעון הזאה ואיך יהא נטהר את המזה אחרון אם לא בענין זה.

פסוק כב

וכל אשר יגע בו הטמא יטמא טומאת חבורין הכתוב מדבר פירוש בעוד שהוא מחובר למת יטמא טומאת שבעה.

והנפש הנגעת שלא בחבורין תטמא **עד הערב** כך דרשו רבותינו. ולפי הפשט **כל אשר יגע בו הטמא** בטומאת אוכל בין כלים ואין לך בו אלא טומאת ערב.**והנפש הנגעת** הוא פירוש על ויטמא לומר שזמן טומאתו עד הערב.

פרק כ

פסוק א

ויבאו בני ישראל וגו' בשנת הארבעים סתם כאן מה שסבבו את הר שעיר מקדש ברנע עד קדש מדבר צין ונכלל כאן בבת אחת והם היו שמנה עשרה מסעות הכתובות בפרשת מסעי מרתמה עד מדבר צין ועל זה נאמר בפרשת דברים ונפן ונסע המדבר

דרך ים סוף ונסב את הר שעיר ימים רבים וגו' עד ונעבור מאת אחינו בני עשיו מאילת ומעציון גבר ומשם באו לקדש שבארץ אדום כדכתיב בפרשת מסעי ויסעו מעציון גבר ויחנו במדבר צין היא קדש, חסר כאן האזהרה שהוזהרו שלא להתגרות בבני עשיו ופירש בפרשת דברים.

וישב העם בקדש עמדו שם ארבעה חדשים עד חדש אב שבו באו להר ההר ושם מת אהרן ואין זה קדש שנאמר עליו ותשבו בקדש ימים רבים שהרי אותו קדש איל פארן הוא ונקרא קדש ברנע וממנו נשתלחו המרגלים וקדש זה שנאמר **וישב העם בקדש** הוא במדבר צין בגבול ארץ אדום.

ותמת שם מרים לפי שהתחיל כבר במתי מדבר סמך לו מיתת מרים ואהרן.

פסוק ב

ויקהלו על משה ועל אהרן לא לקו עכשיו כמו שלקו בשאר תלונות כי הדין עמהם מאחר שלא היה להם מים.

פסוק ח

קח את המטה זה המטה של אהרן דהא כתיב כאן ויקח משה את המטה מלפני ה' וזהו מקלו של אהרן כדכתיב בפרשת קרח השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת לאות לבני מרי, ועוד דמקלו של אהרן היה אות לבני מרי והיינו דאמר משה שמעו נא המורים וכבר טעה משה שאמר לו הקב"ה קח את המטה סבר משה להכות בסלע והקב"ה לא אמר קח את המטה אלא לפי שלא היה לאות לבני מרי.

ודברתם אל הסלע הוא שנקרא בארה של מרים וזבין הימנו מים והיה מתגלגל אחר ישראל והוא הסלע שבו הכה משה שלא היה רוצה להזיב מימיו בשבילו בשביל שמתה מרים וחזר בזכות משה ואהרן כמו שפירשו רבותינו בתענית שנא' **ודברתם אל הסלע** . י"מ ענין זה הוא הענין שנאמר בפרשת בשלח ולאו מילתא הוא שהרי מעשה הצור היה בחורב ומעשה הסלע הזה היה בקדש בקצה ארץ אדום.

ונתן מימיו י"מ יתן טיפין על ידי דבור.

והוצאת להם מים רבים ע"י הכאה במטה ולכך צוה לו הקב"ה לקחת את המטה ומתוך בהלותו לא נזכר לדבר תחלה הואיל ובכל ענין היה לו להכותו ועוד כי הסלע הלך בין הסלעים.

פסוק י
המן הסלע הזה נוציא לכם מים ישראל סברו כמשמעו, כלומר איך יוכל להיות שסלע זה יוציא לכם מים ומשה רצה לומר ההייתם סבורים שמן הסלע הזה נוציא לכם מים כמו שנעשה, ולכך הקפיד הקב"ה, שהיה לו לפרש דבריו שידעו הכל בפירוש שהקב"ה נותן להם מים והוא לא דקדק בלשונו.

פסוק יא
ויך את הסלע במטהו פעמים המליצה שפרש"י קצרה היא, והכי קאמר, לפי שבמכה ראשונה לא הוציא אלא טפין לפי שלא צוה הקב"ה להכותו אלא ודברתם אל הסלע כשראו שלא הוציא אלא טיפין כסבורים היו שלא היה אותו שנצטוו עליו והרגישו בעצמן שלא היה להם להכות אלא לדבר והלכו ודברו אל סלע אחר וחשבו עליו שהוא אותו שנצטוו ולא הוציא מימיו אמרו שמא צריך הוא להכותו כבראשונה כשיצאו ישראל ממצרים שנאמר והכית בצור ונזדמן להם אותו סלע שנצטוו עליו והכהו פעם שניה.

פסוק יב
לכן לא תביאו אין לכן אלא לשון שבועה כענין שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי וראיה לדבר וישבע לבלתי עברי וא"ת הרי בפ' שמות פירש"י לפיכך עתה תראה את אשר אעשה לפרעה אבל לא כשאכניסם לארץ אם כן משמע שבעון שאמר למה הרעות נגזרה גזרה אלא י"ל הא והא גרמה ליה.

פסוק יג
ויקדש בם במים שהוציא מן הסלע ועל כן נקרא שם המקום ההוא קדש.

פסוק יד
וישלח משה מלאכים פירש כאן השליחות שחסר בפ' דברים ויש כאן כמה דברים עניינים שהם עניים כאן והם עשירים בפרשת דברים.

פסוק טז
בקדש עיר קצה גבולך בקרן דרומית מזרחית.

פסוק יז
ולא נשתה מי באר שטרחתם לחפור רק מי נהר שלא היה טורח בהם והם של הפקר נשתה.
דרך המלך נלך שצוה לנו מלך אדום.

פסוק יח
לא תעבר בי לפי שרצו ישראל לעבור דרך המלך הוא דרך העיירות כדי לגבות המכס ולההנותם בענין מקח אע"פ כן שלח הוא להם **לא תעבור בי** פי' בתוך עיירותי ירא היה פן יכבשו את עיירותיו.

פסוק יט
ויאמרו אליו במסלה נעלה במסלה ההולכת חוץ לעירות ועוד אמרו ואם מימך נשתה אני ומקני אפי' מי נהרות.

פסוק כ
ויאמר לא תעבר אפילו במסלה כלל כיון שראו ישראל שאפילו דריסת רגל מנעו מהם בקשו לעבור על כרחם עד שהוזהרו כדכתיב בפרשת דברים ואת העם צו לאמר וגו' מיד ויט ישראל מעליו.

פסוק כב
כל העדה הר ההר אע"פ שמלך אדום יצא לקראתם בחרבו לא נפקד מהם איש.

פסוק כו
ואהרן יאסף לעיל אמר יאסף אהרן אל עמיו ולא ידענו היכן עד שבא פסוק זה ואמר ואהרן יאסף ומת שם.

פסוק כט
ויראו כל העדה בתרגום ירושלמי מפרש שראוהו למשה יורד מן ההר ובגדיו קרועים ואפר על ראשו בוכה ואומר אוי עליך אהרן אחי, ד"א מצינו לשון ידיעה קרואה ראיה וירא שר האופים, וירא יעקב כי יש שבר ולבי ראה הרבה חכמה ודעת וראיתי אני בלבי.

פרק כא

פסוק א
ישב הנגב הוא עמלק כדכתיב עמלק יושב בארץ הנגב ואם עמלק למה נקרא שמו כנעני אלא כשראה הקב"ה שחזר ונלחם עם ישראל פעם שניה אמר הקב"ה אינו אסור לכם כבני עמון שאמרתי לכם אל תתגרו בם אלא הרי הוא לכם ככנענים שנאמר בהם כי החרם תחרימם ולכך נקרא כנעני. כאן פירש"י ראו ישראל לבושיהם כלבושי עמלקים, לא נקט ליה אליבא דרי אליעזר הקליר דאמר בפרשת זכור כסות ולשון שנה היות מלך ערד. י"מ שפסוק זה מן הפסוקים חסרי תיבה וכן הפירוש וישמע

הכנעני מלך ערד ועמלק **ישב** בארץ **הנגב** וגו' ומצינו במקום אחר ששניהם בשכונה אחת ובהסכמה אחת כדכתיב והעמלקי והכנעני יושב בעמק כי העמלק והכנעני שם [בעמק] [לפניכם] וירד העמלקי והכנעני.

דרך האתרים מתיבות הפוכות כמו כבשים כשבים שמלה שלמה אף כאן האתרים כמו התארים לשון סבוב כמו ותאר הגבול כששמע שבא ישראל דרך הסבובים של ארץ אדום מצפון לדרום כדכתיב ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבוב את ארץ אדום כסבור עליו הם באים שהרי בדרום של אדום הוא כדכתיב יושב הנגב לפיכך וילחם בישראל.

פסוק ג

ויקרא שם המקום חרמה על שם החרם ואינו אותו שנאמר עליו ויכום ויכתום עד החרמה.

פסוק ד

ויסעו מהר ההר חוזר לענינו הראשון איך נטו ישראל מעל מלך אדום אלא שהפסיק בנתיים במיתת אהרן ובמלחמת עמלק שבאת להם ע"י מיתת אהרן.

מהר ההר דרך ים סוף מצפון לדרום לסבוב את אדום סבוב זה אינו של הר שעיר האמור בפרשת דברים ונסב את הר שעיר ימים רבים שהרי הוא היה בשנת עשרים ואחד לצאתם ממצרים לאחר הי"ט שנה שישבו בקדש ברנע משנשתלחו המרגלים וסבבו הר שעיר מקדש ברנע עד קדש מדבר צין וסבוב זה היה בשנת הארבעים לצאתם ממצרים כשבאו לקדש מדבר צין שבקצה גבול ארץ אדום על ידי שלא נתנם ליל מלך אדום לעבור וחזרו מהר ההר מצפון לדרום ויצאו להם מארץ אדום מה שנכנסו בה וזהו שנאמר לסבוב את ארץ אדום וסבבו משם את כל דרומה של ארץ מואב שהרי גם הם לא נתנום לעבור כדכתיב וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה וכשהגיעו לאובות שבמקצוע דרומי מזרחי של ארץ מואב הסבו פניהם לצפון וצדדו לשמאלם כל מזרחה עד נחל ארנון כדכתיב וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב ויבאו מזרחה שמש לארץ מואב ויחנו בעבר ארנון. כאן לא פירש"י את מה שהזהיר הקב"ה לישראל על מואב ועמון ופי' בפרשת דברים גם כאן לא פירש כמה חניות סבבו מכאן ואילך ובפרשת מסעי נכתבו הר ההר וצלמון פונון אובות.

ותקצר נפש העם בדרך. דוגמא מקוצר רוח כלומר נתקצרה רוחם ונשמתם בשביל טורח סבוב דרך ארץ אדום כמו שפרש"י שהיו קרובים ליכנס מדרום לצפון דרך ארץ אדום והוצרכו לחזור מצפון לדרום את מה שנכנסו בה. ד"א ותקצר נפש העם בדרך שהיתה השמש קודרת עליהם שהרי נסתלקו ענני כבוד משמת אהרן.

פסוק ה

כי אין לחם עד עתה היינו סבורים ליכנס לארץ ומתאים לאכול מתבואתה.**ונפשנו קצה** לשון קצתי בחיי.

בלחם הבי"ת בפתח.

הקלקל. לוייזינט בלע"ז כמו קלקל בחצים נחשת קלל כמו שנאמר ועינו כעין הבדולח, ד"א לשון קלקול כמו והגבעות התקלקלו אינו נותן כח באדם.

פסוק ו

את הנחשים נחשים לא נאמר אלא הנחשים ר' יודן אומר הם הנחשים שהיה הענן שורף שהיו בזכותו של אהרן עכשיו שנסתלקו במיתתו היו מזיקים.

פסוק ז

את הנחש פעמים קורא לרבים בלשון יחיד כמו ותעל הצפרדע.

פסוק ט

נחש נחשת לפי שהנחושת מבהיק ומבריק כענין שנאמר ונוצצים כעין נחשת קלל ואע"פ שמחנה ישראל היה שלש פרסאות על שלש פרסאות מי שהיה נשוך רואהו ממקומו.

והביט אל נחש הנחשת על ידי שהיה נתון כתורן על הנס הנשוך תולה עיניו למעלה ומכוין לבו לאביו שבשמים כדפירש רש"י ודוקא נחש ולא בריה אחרת להודיע נפלאותיו של הקב"ה שכך מדותיו שהוא מכה באיזמל ומרפא באיזמל.

פסוק י

ויסעו בני ישראל ויחנו באבת באו להם מפונון לאובות כמו שמפורש במסעות.

פסוק יא

ויסעו מאבת כאן הפכו פניהם לצפון והמקרא מוכיח שהרי בחנייה זו כתיב אשר על פני מואב ממזרח השמש.

ויחנו בעיי העברים פרש"י דרך מעבר העוברים שם דרך הר נבו אל ארץ כנען. חז"ק לפי הנראה אין הר נבו מכוון שם עד אחר ג' חניות כמו שמפורש בפרשת מסעי, ומה

שפרש"י עוד שהר נבו מפסיק בין מואב ובין אמוריים שמא כך היה קודם שנלחם סיחון במלך מואב הראשון אבל כשנלחם עמו לקח את כל ארצו מידו מהר נבו עד ארנון. בעיי העברים כמו באיי אל"ף מתחלפת בעי"ן.

פסוק יב

משם נסעו מעיי העברים.

ויחנו בנחל זרד ובפרשת מסעי כתיב שמעיים באו להם לדיבון גד אלא ששם מונה המקומות וכאן מונה שם הנהרות על שם שרוצה לירד ולספר במעשה הבאר.

פסוק יג

ויחנו מעבר ארנון אי היה כתוב בעבר ארנון משמע שחנו באיזה מקום שחפצו בכל העבר השתא דכתיב **מעבר ארנון** מגיד לך שלא היתה חנייתן אלא במקצת העבר שבחלק היוצא מגבול האמורי כמו שפירש"י.

מעבר ארנון ובאי זה עבר באותו עבר **אשר במדבר היצא מגבל האמרי** היינו בדרומו של נחל ארנון והוא הנקרא בפי' מסעי עלמון דבלתימה שהוא יוצא מכלל גבול סיחון האמרי ונכנס בגבול מואב שנחל ארנון מפסיק בין שניהם.

כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמרי. מתחלה היתה ארץ מואב מתפשטת לצד מערב עד הירדן ולצד צפון עד הר נבו ששם היה מתחיל גבול סיחון וע"י מלחמה לקח סיחון מצד ארצו כל ארץ מואב עד נחל ארנון ועליו נאמר והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו עד ארנון היינו כי ארנון גבול מואב, ובין האמרי.

פסוק יד

על כן בשביל הגבולים שהוזהרו עליהם ישראל. **יאמר בספר מלחמת ה'**. כמה ספרים אבודים ממנו ואינם מצויים אצלנו כגון דברי הימים למלכי ישראל ושירות שלמה ומשליו וכמו כן היה להם ס' מלחמות ה' שהיו כותבים בו שמות הגבולים שהלכו שנאספו להתגרות בהם וקרי להו מלחמות ה' דוגמא שאמרה אביגיל לדוד כי מלחמות ה' אד' נלחם וגו' **יאמר** המ"ם בפתח.

את והב בסופה והב שם מקום בסוף גבולה של ארץ מואב שהלכו בו ישראל כמו בסופה מלאפום מתחלף בשורק דוגמא מול סוף מול הגלגל ותקח צפורה צור הביטו אל צור חוצבתם כיום אתמול כי ערוך מאתמול.

פסוק טו
ואשד הנחלים וגם אשד הנחלים אסור להלחם בו על ידי אשר נטה לשבת ער לישיבת מקום ששמו ער.
ונשען לגבול מואב ששם הגיעו ישראל ושם כתיב בפרשת בלק והוא ישב ממולי.

פסוק טז
ומשם מגבול מואב פושטת אזהרת האיסור שהלכה עד **בארה** שהוא קדש של אדום ששם נתן להם הבאר.

פסוק יז
אז כשנתן להם לישראל את הבאר שרו ושירה זו לא הוזכרה בשעת מעשה לפי שעליה נענשו משה ואהרן וכשבא להזכיר את הבאר הזכיר גם את השירה, ד"א **בספר מלחמת ה'** כמו ספר דברי הימים שהיו כותבים בו המלחמות והנצחונין שבין אומה לאומה.
את והב תיבה אחת והוא כמו אתיהב שהוי"ו מתחלפת ביו"ד כמו בהתודע יוסף שהוא מן ידע הוה גביר כמו היה והוא לשון נתינה וכמו כי לא נתן להם נחלה דמתרגמים הרי לא אתיהב להון אחסנא וכן היה כתוב בספר **את והב בסופה** כלומר נתן מלך מואב בסופה ובסערה שהיה נצוח.
ואת הנחלים ארנון ועם הנחלים היה נצוח שלקח סיחון את כל ארצו עד נחל ארנון.**ומשם בארה** מאותו אשד הנחלים ומנסיעתן היתה הבאר נובעת ויצאה מן הסלע.

פסוק יח
חפרוה שרים משה ואהרן כדכתיב ודברתם אל הסלע.
במחקק במשענתם כשהכה במטה עשה רושם בסלע ובקעו. לשון מחוקה על הקיר.
וממדבר מתנה מוסב למעלה ויחנו בעבר ארנון אשר במדבר וגו' ומאותו עבר שבמדבר שהוא עלמון דבלתימה באו להם למתנה שנקרא הר העברים בפרשת מסעי הוא שנאמר להלן ויסעו מעלמון דבלתימה ויחנו בהרי העברים לפני נבו שם מקום בצפונו של נחל ארנון בתחלת ארץ סיחון ונקרא מתנה על שם שבו התחילה לישראל מתנת הארץ ומה שלא כתב כאן ויסעו ויחנו לפי שעדיין היו עומדים בעבר ארנון שבמדבר כדכתיב בפרשת דברים ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל סיחון פירוש

ממדבר שבמזרח ולא ממדבר שבדרום ובאותו פרק היה כבוש ארץ סיחון ועוד והואיל והתחיל לכתוב המסעות שמקדש ע"כ הולך וגומר ומזכיר כולם עד האחרונה.

פסוק יט

וממתנה באו להם ל**נחליאל** לשון נחל ובקעה, הוא שנאמר בפרשת מסעי ויסעו [מעיי] מהרי העברים ויחנו בערבות מואב היא חנייה אחרונה.

ומנחליאל נתפשטו ל**במות** הוא הנקרא בית הישימות בפרשת מסעי לשון שממה כמו ששנו רבותינו היו קורין אותו בית גליא קורין אותו בית כריא עין כל עין קוץ.

פסוק כ

ומבמות נתפשטו אל **הגיא** הנקרא בפרשת מסעי אבל השטים גיא ואבל לשון בקעה וערבה.

אשר בשדה מואב ראש הפסגה לתיבת ומבמות קאי כלומר אותה במה שבשדה מואב היא **ראש הפסגה הנשקפה על פני הישימן** הוא המדבר הגדול.**אשר בשדה מואב** לפי שמתחלה היה שלו קורא אותו על שמו וכן ערבות מואב. ד"א **וממדבר מתנה** חשיבות גדולה יש באותה באר כי ממדבר מקום צמאון מים נתנה להם במתנה. **וממתנה נחליאל** לא היתה כשאר בארות שנובעים במקומן אלא משנתן להם נתגבר והיה לנחל גדול והיו"ד יתרה בו כמו היושבי בשמים המגביהי המשפילי. ואיל לשון חוזק כמו ואת אילי הארץ לקח וכן כתיב ויצאו מים רבים.

ומנחליאל במות ומשנעשה נחל מרוב מים היה הנחל נמשך ומתפשט אחר הבמות ומהבמות ש**בשדה מואב** שהוא ראש הפסגה הנשקפה על פני הישימון היה נחל הבאר יורד אל הגיא.

פסוק כא

וישלח ישראל מלאכים וכתוב אחר אומר בפי דברים ואשלח מלאכים רבותינו אמרו שתי אגרות כתבו אחת של משה לשלום ואחת של ישראל למלחמה.

פסוק כג

לקראת ישראל המדברה שהיו שם חונים כדכתיב לעיל ויחנו מעבר ארנון אשר במדבר.

פסוק כד

מארנן עד יבק ארץ מואב. וארץ בני עמון במזרחה של ארץ כנען וארץ סיחון בין שתיהן. וכמו שלקח סיחון את ארץ מואב מצד דרום מן הירדן עד נחל ארנון, כך לקח

הוא מצד צפון את ארץ בני עמון עד יבוק וע"י כך הותרה לישראל והוא שאמרו רז"ל עמון ומואב טהרו בסיחון.

כי עז גבול בני עמון אבל מיבוק ואילך לא כבש כי עז וחזק היה נהר יבוק שהוא גבול בני עמון והיה מפסיק בין סיחון ובין בני עמון.

פסוק כז

על כן יאמרו המשלים בלעם ובעור אביו ששכרם סיחון לקלל את מואב תנחומא.

באו חשבון בואו לדור בתוך חשבון כי עתה תכונן מאחר שהיא עכשיו משל סיחון שבזמן שהיתה ביד מלך מואב היו יראים לדור בתוכה לפי שהיה מלך חלש.

תבנה ותכונן יותר משהיתה כבר.

עיר סיחון עיר שהיא עתה משל סיחון.

פסוק כח

כי אש יצאה מחשבון פי' אנשי חשבון מרדו במלך מואב מלכם.

להבה מקרית סיחון מן הקריה שהיא עתה לסיחון.

בעלי במות ארנן לשון מישור כמו מבעלי יהודה כלומר כל סביבי אותן במות היו מישור.

פסוק כט

אוי לך מואב כל זה מהמשל.

אבדת עם כמוש שהרי אבדת ונטרדת מן העולם אתה מואב עמו של כמוש בגלות סיחון. ואל תתמה על תיבת אבדת כי פרושו נפעלת כמו אבד חסיד מן הארץ שפירוש נפעל.

נתן בניו פליטם הניח כמו ולא נתן סיחון פירוש שאר בניו הקטנים של מואב שהיו פליטי חרבו של סיחון ובנותיו שאין דרכם להלחם הניחם **בשבית למלך אמרי סיחון** שלא יכול להצילם מידו.

פסוק ל

ונירם אבד חשבון עד דיבן עיר חשבון אבדה יורש שלה מעל כל הארץ עד דיבון שלא יירשנה עוד יורש משל מואב.

ניר לשון יורש כמו למען היות ניר לדוד עבדי. ד"א **ונירם** לשון השלכה כמו ירה בים ופי' ונשליכם מארצם ואם באת לפרשו כתרגומו היה לו לינקד ונירם וי"ו בחטף. ד"א **ונירם** לשון ניר וחרישה כמו נירו לכם ניר ורעו יגיד עליו.

ונשים לשון שממה כלומר חרשנו והשימונו את עריהם.
ונירם על נקודת יבדילנו להוציאנו זכרנו וכן הרבה.
ונשים עד נפח אשר עד מידבא נקוד עליו ללמד שאף מלהלן היה כן.

פסוק לב
ויירש את האמורי כתיב ויורש קרי.

פסוק לג
ויפנו ויעלו לצד צפון על שם שכל ההולך מדרום לצפון הוא עולה דרך הבשן שבין ארץ בני עמון והירדן. **ויפנו ויעלו** עוג שכל ארצו מארץ כנען לא קראו לשלום משום שנאמר בם לא תחיה כל נשמה אבל סיחון שקצת ארצו משל מואב ועמון היתה קראו לו לשלום.
ויצא וגו' כבר פי' בפרשת לך לך מפני מה זכה שהאריך ימים כל כך מנח ועד משה.

פסוק לד
אל תירא אתו פירש"י שהיה משה ירא להלחם שמא תעמוד לו זכותו וכו' וא"ת אמאי היה משה רבינו ירא הרי בפרשת לך לך פירש"י עצמו, היה מתכוין עוג שיהרג אברהם וישא את שרה אשתו אלא י"ל ואפי' הכי זכות הוא לו דהכי אמרינן במסכת הוריות פרק כהן משיח אמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה שהרי בזכות מ"ב קרבנות שהקריב בלק מלך מואב זכה ויצתה ממנו רות בתו של עגלון דאמר רבי יוסי רות בתו של עגלון בן בנו של בלק מלך מואב היתה ולכך נמי היה ירא משה רבינו שמא תעמוד לו הזכות שהגיד לאברהם העברי כי נשבה אחיו עד שאמר לו הקב"ה אל תירא אתו.

פרק כב

פסוק א
ויסעו בני ישראל לאחר נצחון המלחמה חזרו הגברים והביאו נשיהם וטפם שהיו חונים מעבר ארנון שבמדבר.**ויחנו בערבות מואב** שמארנון ועד יבוק. **שלימא סדרא דפרשת חקת**

פסוק ב
וירא בלק וישמע בלק כמו וכל העם רואים את הקולות.

פסוק ג
ויגר כשראה שלא החזירו ישראל למואב את מה שכבש סיחון מהם אמר בלבבו יש להם כח לישראל ורשות לפשוט ידם עלינו והם לא ידעו כי קנאו ישראל ע"י סיחון.
ויגר מואב ולא עמון כמו שפירש"י בפרשת דברים גבי ואל תחגר בם מלחמה.

פסוק ד
ויאמר מואב אל זקני מדין שהיו שכניהם ובני בריתם כדכתיב המכה את מדין בשדה מואב שבאו בני מדין לעזור את מואב והכם הדד בן בדד.
עתה ילחכו עתה שכבשו סיחון ובנותיה עיירות ממלכת מואב מעתה ילחכו ויעשו כליה בכל הנותר.
כלחך השור בלשונו, שהוא כמסרק לפי שאין לו שנים למעלה כמו בהמות טהורות.

פסוק ה
ארץ בני עמו כתרגומו בני עמו של בלעם.

פסוק ו
אולי אוכל נכה בו לשון הכאה ואל תתמה אם הוא לשון רבים שהרי מצינו דוגמתו משכני אחריך נרוצה. ד"א **נכה בו** אני ואתה אני במלחמה ואתה בקללה ומצינו קללה לשון הכאה נכנו בלשון.
ואגרשנו מן הארץ שלקחו מיד סיחון שהיתה מתחלה שלי כשלקחה סיחון מיד מלך מואב הראשון.

פסוק ז
וקסמים בידם ספרי קוסמים כמו שפרש"י וכן תרגום ירושלמי ואגרון חתומין בידהון, אגרות חתומות מאת המלך. ודוגמא זו מצינו בימינו היה הקסם קלקל בחצים ושאל בתרפים ראה בכבד. ד"א שכר קוסמים בידם כמו לא יגבון קסמא בירושלם.

פסוק ח
וישבו שרי מואב עד בלעם לפי שלא היו שם מכירים במדין נתאכסנו עם בלעם אבל זקני מדין שהיו ממדין נתאכסנו בעיר עם חבריהם.

פסוק יב
לא תאר את העם גלוי וידוע לפני הקב"ה מגפת דבר בעל פעור ואילו קללם בלעם היו העולם אומרים בשביל קללת בלעם באה המגפה.

פסוק יג
ויאמר אל שרי בלק לא הזכיר שרי מדין לפי שבלק היה העיקר השולח אליו.

פסוק טו
שרים רבים גדולים דוגמא על כל רב ביתו רבי מלך בבל.

פסוק יט
ואדעה מה יסף ה' דבר עמי אע"פ שכבר אמר לו הקב"ה לא תלך עמהם היה דוחק עצמו ללכת ולקלל כסבור שתחול קללתו אמר בלבו אם אינה עשויה לחול מפני מה אינו מניח לי ללכת.

פסוק כ
אם לקרא לך להזמינך לאכול עמהם לזבח השלמים **לך אתם**, ואם תאמר מה נשתנה המעשה שעכשיו אמר לו לך אתם ובתחלה אמר לו לא תלך עמהם אלא י"ל מתחלה לא אמר אלא לא תלך עמהם לקללם, ד"א אין זה שנוי אחרי שהוסיף לשלוח שרים אחרים רבים ונכבדים מן הראשונים, ד"א אם לקרא לך אם כל כך הם שוטים שבאו לקרוא לך פעם שניה אחרי שאמרתי לך לא תלך עמהם, **קום לך אתם** ויראו שלא יועיל להם.

פסוק כא
וילך עם שרי מואב לא עמהם ממש אלא אחריהם.

פסוק כב
ויחר אף ה' כי הולך הוא שהרי לא נתן לו רשות בפנים מאירות כדכתיב אם לקרא לך וגו' והיה לו להבין מפעם ראשונה שלא היה בדעתו של הקב"ה שילך הוא, ודוגמא זו מצינו במרגלים שלח לך אנשים וגלוי וידוע לפניו שלא היה בדעתו של הקב"ה שישתלחו, ד"א **ויחר אף ה' כי הולך הוא** שהרי אמר ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה ולא היה לו לבלעם ללכת עד שידע אותו הדבר והוא מיהר עצמו מרוב שנאה ולא המתין הדבור, נכתבה פרשת בלעם להודיע למה סלק הקב"ה רה"ק מז' העממין, שזה עמד מהם ובא לקללם על לא חמס בכפם.
ושני נעריו עמו לבדם שלא יהא לו פתחון פה לתלות הטית האתון לומר שנתבהלה ברוב עם ובכל זאת לא הבין דרכו.

פסוק כג
וחרבו שלופה בידו מדה כנגד מדה שאמר לו יש חרב בידי.

פסוק כד

גדר מזה וגדר מזה יש מפרשים אותו הגדר הוא הגל שהיה עד בין יעקב ללבן הארמי ואמרינן הוא בלעם הוא לבן הוא כושן רשעתיים. והוא הלך עכשיו ועבר על הגל לרעה לישראל לקללם לכך בא הגל שהיה עד ביניהם להזיקו כדכתיב ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר הוא הגל הוא הגדר ועל זה נעשה חגר שנאמר וילך שפי.

פסוק כו

ויוסף מלאך ה' עבור פירש"י סימני אבות הראהו כלומר כשבא לקלל מתחלה את בניו של אברהם אבינו לא עמדה להם זכותו של אברהם אבינו והיה לו לבלעם הדרך פתוח לכאן ולכאן כנגד ישמעאל ובני קטורה היינו ותלך בשדה ושוב כשחזר ובא לקלל לא עמד להם זכותו של יצחק והיה לבלעם דרך פתוח מצד אחר כנגד עשו בן יצחק והיינו ותלחץ אל הקיר וכשחזר ובא לקלל הועילה להם לישראל זכותו של יעקב שמטתו היתה שלמה והיינו אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל.

פסוק כז

ותרבץ תחת בלעם ויחר אף בלעם אמר עכשיו כשהוזקתי ואין בי יכולת לעמוד על רגלי רבצת תחתי.

ויך את האתון במקל פעם ראשונה ושניה הכה אותה במתג או בשוט ופעם שלישית במקל כדרך שעושים לבהמה עקשת שעסקיה רעים.

פסוק כח

מה עשיתי לך הלמ"ד בשו"א.

פסוק ל

אשר רכבת עלי כמה פעמים. כאן פוסקת המלה שהרי יש רביעי על עלי.

מעודך עד היום הזה קאי אהסכן הסכנתי כאדם האומר לחברו המעולם עשיתי לך כן כלומר מאחר שאיני רגילה בכך היה לך להבין שלא לחנם עשיתי לך כן.

פסוק לב

כי ירט הדרך לנגדי, כי לשון אפי' כמו כי מנשה הבכור רפאה נפשי כי חטאתי לך. **ירט** לשון סגירה כמו יסגירנו אל אל עויל וע"י רשעים ירטני. כך הפי' הנה אנכי יצאתי לשטן לך ואפי' היה הדרך סגור לנגדי.

פסוק לג

ותראני האתון ותט לפני כלומר כל שעה היתה לפני אלא שנטתה לימין או לשמאל.

אולי נטתה מפני אבל אם נטתה מפני מכל וכל שהיתה חוזרת לאחוריה מפני הדוחק שהיתה מכה אז אותך הרגתי מפני שהיית דוחק אותה. **מפני** חוץ מפני.
ואותה החייתי שהיתה אנוסה וכן הוא שיש חלוק בין לפני למפני שהרי מפני פירושו חוץ ממראית פני כגון ונשל הגויים האלה מפניך מורישם מפניך.
גם אתכה הרגתי פרש"י הרי זה מקרא מסורס וכו' כלומר אם הייתי מפרשו כמו שהוא כתוב נמצא וגם סמוך לאותך היה מרבה מעין אותכה כלומר איש עמך אבל עכשיו כשתפרשנו אחר הסירוס גם הרגתי אותך לרבות מעין ההריגה והיא העכבה כמו שפרש"י. ד"א **גם** לרבות ההריגה עם הלחיצה ויש מפרשים דברים ככתבן **גם אתכה הרגתי** לרבות את הנערים שהלכו עמי שלא נטו מן הדרך ולכך לא הזכירם הכתוב מכאן ואילך, גם אותכה בכ"ף.
[ס"א **גם אתכה הרגתי** פרש"י הרי זה מקרא מסורס. כלומר אם הייתי מפרשו כמו שהוא כתוב נמצא גם סמך לאותך והייתי מרבה מעין אותך והוא הבהמה וה"ק אולי נטתה מפני כי עתה גם אותך ואותה החייתי אבל עתה שנטתה מפני אותכה ואותה החייתי, ולא היא כי היא נהרגת מפני כבוד הבריות לפיכך צריך לפרשו מסורס כפי' רש"י (טז)].

פסוק לד
חטאתי כי לא ידעתי כי במקום אשר חטאתי על אשר לא ידעתי ולא נתתי לב להבין מדוע לא הצליחה דרכי.

פסוק מא
ויעלהו במות בעל העלהו בגובה של מישור. בעל מישור כמו מבעלי יהודה בעלי במות ארנון בעל גד.

פרק כג

פסוק א
בנה לי בזה שבעה מזבחת כדי להכריע שבעה מזבחות שבנו שבעה צדיקים עד משה. אדם, הבל, נח, אברהם, יצחק, יעקב, משה, כדי להציל בהם ארץ שבעה עממים וכנגדם נשא משלו שבע פעמים.
שבעה פרים ושבעה אילים כך מנהג דברי בני אדם וגם בתורה מצינו בכמה ענינים שבעה שבעה.

פסוק ב
פר ואיל במזבח על כל מזבח.

פסוק ג
וילך שפי מכותת ונשבר מלחיצת הקיר ומרוב שנאתו אותם לא המתין עד שנתרפא.
שפי לשון שפו עצמותיו.

פסוק ד
ויקר אלקים הקוף בפת"ח (בקמ"ץ) ולשון מקרה דוגמא וירא שהוא כמו ויראה.

פסוק ה
וכה תדבר לא הוצרך לפרש כאן הדיבור שהרי בלעם פירשו בשעת הנבואה.

פסוק ז
מהררי קדם כפל מלה הוא שהרי כתוב ארם מקדם.

פסוק ח
מה אקב וגו' שהרי מראש צורים שאני עומד כדכתיב ויעלהו במות בעל.

פסוק ט
[**אשורנו** מביט מרחוק]
ומגבעות אשורנו שהם לבדם שוכנים ואין שום אומה יכולה להם שהרי בוראם הבטיחם להושיבם לבטח כדכתיב וישבתם לבטח עליה, וישבתם לבטח בארצכם.

פסוק י
מי מנה עפר יעקב מי יוכל למנות עפרוריתו של יעקב הם הבנים דקים כלומר גם יש בהם בנים קטנים שאינן בני מניין שהרי ישראל לא נמנו רק מעשרים שנה ומעלה נמצא עפר יעקב הוא הטף מרובה על הגדולים כמה ידות ואם הגדולים חטאו הקטנים לא חטאו לכך אינו חפץ בקללתם.
ומספר את רובע ישראל אחד מרביעיותיהן של ארבעת דגליהם כדכתיב אפס קצהו תראה וגו'
תמת נפשי מות ישרים ראה באיצטגנינותו שעתיד ליפול בחרב.

פסוק יג
לך נא אתי אל מקום אחר בכ"ף כפולה אעפ"י שהוא לשון הליכה.

פסוק טו
ואנכי אקרה כה האל"ף בחיריק.

פסוק יח
בנו צפור וי"ו יתרה.

פסוק יט
לא איש אל ויכזב אינו איש לחזור מברכתו כיון שברכתים היום בשמו שהרי לא פשעו.
ובן אדם ויתנחם שלש נחמות מצויות, אחת במי שאינו עומד בדבורו, ואחרת במי שאינו יכול, והשלישית בפשיעת המקבל ועל השתיים אמר בלעם ובן אדם ויתנחם.

פסוק כ
וברך ולא אשיבנה למה שהרי לא הביט און ביעקב.

פסוק כא
ותרועת מלך בו במחנה ישראל הה"ד והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלקיכם ונושעתם מאויבכם.

פסוק כב
כתועפת לשון כפל כמו מגילה עפה כלומר בכפלי כפלים כחו כפול מכח ראם אין דמות וערך לכחו אלא אחז לו הכתוב ראם לפי שהוא בריה גדולה כדי להסביר לעולם כפי מדעם.

פסוק כג
כי לא נחש ביעקב לשון נחשתי ויברכני כי נחש ינחש בו, אתה אמרת לך נא אתי אל מקום אחר אין שום ניחוש ואין שום נסיון מועיל ביעקב ואין שום קסם מועיל בישראל לקללם.
כעת יאמר ליעקב לשנה הבאה לאחר עברם את הירדן **כעת** הזאת **יאמר ליעקב**, על יעקב ועל ישראל, כמה פעולות פעל הקב"ה עם אלו דוגמא מה רבו מעשיך שהוא כמו כמה רבו.
כעת כמו אשוב אליך כעת חיה.
ליעקב ולישראל על יעקב ועל ישראל כמו אמרי לי אחי הוא ומה שהזכיר יעקב לפי שהיתה מטתו שלמה מה שאין כן באברהם ויצחק.

פסוק כד
ודם חללים ישתה לעיל קאי **וכארי יתנשא** שאוכל טרף ושותה דם חללים.

פסוק כה
גם ברך לא תברכנו כסבור בלק שבלעם מברכם בנבואה של עכשיו והוא לא היה יודע שמתנבא רק מה יהיה בסופם.

פרק כד

פסוק א

ולא הלך כפעם בפעם לא הלך **לקראת נחשים** ונסיונות ממקום למקום בפעם זו כמו שעשה בפעם אחרת כי ידע שלא יועיל לו כי לא ראה נחש ביעקב ונתכוון לברכם והקב"ה הסכים על ידו כדכתיב ותהי עליו רוח אלקים.

וישת אל המדבר פניו הוא ערבות מואב ששם היו ישראל.

פסוק ג

[**בנו בעור** וי"ו יתרה].

פסוק ד

אשר מחזה שדי יחזה לשון נבואה כמו ודבר מה יראני והגדתי לך.

פסוק ה

מה טבו אהליך יעקב ברכן בלשון זה לפי שיעקב נקרא איש תם יושב אהלים.

פסוק ז

יזל מים מדליו מצינו מים בלשון יחיד כמו מי נדה לא זורק עליו.

מדליו ורעו דליותיו המים יזלו מהענפים על השרשים.

וזרעו במים רבים ומתוך כך שבראש הענפים על השרשים יהיה תדיר במים רבים ולא ידאג ולא ימיש מעשות פרי זהו המשל. והמליצה וירם מאגג מלכו וגו'.

פסוק ח

וחציו ימחץ ובחציו ימחץ **גוים צריו**, כמה תיבות חסרות בי"ת כמו שבי אלמנה בית אביך כי ששת ימים עשה ה' את השמים.

פסוק ט

מברכיך ברוך וארריך ארור שוטה הוא הבא לקללך שהרי הוא מקלל עצמו שנאמר ואברכה מברכך ומקללך אאור, וכתיב אוררין ארור ומברכך ברוך.

פסוק יא

ועתה ברח לך אל מקומך לשון קלות ומהירות כמו ברח דודי. ס"א **ועתה ברח לך** בלק לא אמר לו עכשיו לכה נא אתי אל מקום אחר כמו שאמר בלעם לפי שהיה יודע שלא יקללם לפי שאמר בלעם ואוררין ארור וא"כ אם יקללם יהיה בארור ולפיכך אמר לו ברח לך.

פסוק יד
לכה איעצך משה רבינו סתם את העצה לפי שבלעם אמר לבלק בחשאי, אך בפרשת מדין גלויה היא שנאמר החייתם כל נקבה וגו' הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם וגו'
אשר יעשה העם הזה לעמך הוא יהיה באחרית הימים כמו שמפרש והולך אראנו ולא עתה וגו' אם תזדווג להם עכשיו בענין עצה זו אין לך לירא מהם כלום.

פסוק טז
וידע דעת עליון שאין דעתו לקלל את ישראל בעוד שהם זכאים.
מחזה שדי יחזה כשהוא שוכב ונופל על מטתו בלילה וגם בשעה שהוא גלוי עינים כלומר גם ביום גם בלילה רואה מראות.

פסוק יז
אראנו ולא עתה על דוד נתנבא.
אשורנו ולא קרוב כפל מלה הוא.
דרך כוכב מיעקב לשון הליכה כמו הארץ אשר דרך בה פירש כבר החזיקו בדרכם הכוכבים לבוא לעזור להם לישראל,
וקם כבר **השבט** והממשלה מישראל.
ומחץ פאתי מואב וגו' דוגמא הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא. **ומחץ פאתי מואב** הולך ומתנבא שלעתיד יירשו עוד ישראל אדום מואב ועמון כמו שהתנה הקב"ה לאברם בברית בין הבתרים את הקיני את הקניזי ואת הקדמוני שהם עמון ומואב ואדום.
וקרקר כל בני שת י"מ הם בני מואב שהם בני ערוה וזנות מגזרת חשופי שת.

פסוק יח
[**וישראל עשה חיל** עושר].

פסוק יט
וירד מיעקב רודה יקום מיעקב **והאביד שריד** מכל עיר אדום וזהו יואב שנאמר כי ששת ימים ישב שם יואב עד הכרית כל זכר באדום וגו'. וירד מיעקב וגו' עליו נאמר ולא יהיה שריד לבית עשיו.

פסוק כ
וירא את עמלק הוא מבניו של אדום היה אלא לפי שהיה לבדו מזדווג להם לישראל תחלה ניבא לו בלעם את מפלתו לעצמו.

[**ראשית גוים עמלק** שהיה ראשון להזדווג להם לישראל].

פסוק כא

וירא את הקיני הוא עמון הוא הקיני האמור בפרשת ברית בין הבתרים את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני שהם עמון ומואב ואדום וכבר ניבא על מואב ואדום בשל עתיד ועכשיו מתנבא על עמון.

איתן מושבך וגו' אתה מתנבא על שאמר הקב"ה לישראל אל תצורם וגו' חייך לא יועיל לך זה לעתיד.

ושים שם דבר הוא פירש שימת בסלע קנך סרסהו שימת קינך בסלע הוא.

פסוק כב

כי אם יהיה לבער קין אלא קין יהיה לבער ולטירוד מן העולם.

עד מה אשור תשבך אשור לא יניחך עד שתהיה לבער.

כי אם לשון אלא בכמה מקומות.

קין כך שם המקום ועל שמו נקרא עמון קיני.

פסוק כה

ויקם בלעם שהיה נופל וגלוי עינים.

וישב למקומו אל ארם נהרים.

פרק כה

פסוק ד

נגד השמש פירש"י מדרש אגדה השמש מודיע את החוטאים הענן נקפל והחמה זורחת עליו. חז"ק כיון שמת אהרן נסתלקו העננים.

פסוק ה

הרגו איש אנשיו בענין תליה כמו שנצטוה דוגמא כי הרוג תהרגנו.

פסוק ו

ויקרב אל אחיו את המדינית לשון הפעיל מענין שכיבה כמו ואבימלך לא קרב אליה ואקרב אל הנביאה.

והמה בכים על שאמר משה הרגו איש אנשיו והוקשה להם להרוג את קרוביהם.

פסוק ז

וירא פנחס ראה שאין אדם חש על מצות משה.

פסוק ח

וידקר את שניהם ואם נטמא בהם אין בכך כלום שהרי אמרו רבותינו ז"ל לא נתכהן פנחס עד שהרגו לזמרי.

אל קבתה אל נקובתה מגזרת ויקוב חור בדלתו שהנו"ן נופלת. שלימא סדרא דפרשת בלק

פסוק יא
פינחס בן אלעזר השיב את חמתי כדכתיב ותעצר המגפה לפיכך אין להם לישראל לשנאותו אם הרג נשיא שבט אחד מנשיאיהם.

פסוק יב
את בריתי שלום אין לו לירא מקרובי זמרי וכזבי.
את בריתי שלום מקרא חסר והרי כאלו כתב את בריתי ברית שלום דוגמא כסאך אלקים שהוא כמו כסאך כסא אלקים, וכן הארון הברית שהוא כמו הארון ארון הברית ועוד הרבה. ד"א **בריתי שלום** דואג היה פן יפסיד כהונתו דאמריי כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו עד שהבטיחו הקב"ה הואיל והרציחה לשם שמים היתה כמו שמפרש והולך.

פסוק יג
ברית כהנת עולם כל כהנים גדולים שהיו במקדש אפילו בתחלת בית שני היו מפנחס כדכתיב בדברי הימים ואלעזר הוליד את פנחס וגו'.

פסוק יד
אשר הכה את המדינית עם המדינית, אבל אם פירש ממנה לא היה נהרג כמו שאז"ל.

פסוק יז
צרור את המדינים אין זה צווי לאלתר שהרי בפרשת מטות בשעת המעשה נצטוו אלא ליישב דעתן מענין המגפה שהיתה על ידי מדין נכתב כאן.
צרור את המדינים ולא את המואבים כי המואבים מדאגה עשו פן יבואו ישראל ועוד ישראל לקחו ארצם מיד סיחון.

פסוק יח
כי צררים הם לכם מכאן אמרו אם בא להרגך השכם להרגו. בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור שהערימו להחטיאכם ומהם יש לכם לנקום ולא מפנחס.
על דבר כזבי בת נשיא מדין אחתם וכי בת אחותם והלא בת אומתה היתה אלא לפי שנתנה נפשה על אומתה נקראת אומתה על שמה.

פרק כו

פסוק א
ויהי אחרי המגפה כשכלו מתי מדבר יש כאן פרשה אעפ"י שהיא באמצע הפסוק ע"י שכאן נפסקה גזרת מתי מדבר ומכאן ואילך בא למנות הבנים מבן עשרים שנה ומעלה שנכנסו לארץ.

פסוק ב
שאו את ראש כל עדת בני ישראל כדי לחלוק להם את הארץ כדכתיב לאלה תחלק הארץ וגו' לרב תרבו נחלתו והם יכנסו לארץ.

פסוק ג
וידבר משה ואלעזר הכהן אתם את דברי הקב"ה שאומר למנות את ישראל. ד"א **אתם** עמם, דוגמא וזכרתי אני את בריתי אותך בימי נעורייך.

פסוק ד
כאשר צוה ה' את משה ובני ישראל היצאים מארץ מצרים שיהיו נמנים מבן עשרים שנה ומעלה כמו כן נמנו מבן עשרים שנה ומעלה.

פסוק ה
משפחת הפלאי משפחתו לא נתקימה רק בנמואל בן בנו שהרי אחיו נבלעו.

פסוק ז
אלה משפחות הראובני הטלת יו"ד ה"א של שם אין כאן בשום שבט רק בראובן ושמעון וזבולון בראובן ושמעון כדי לפייס דעתם ולקרבם אחרי שהיו נזופים בראובן בבלבול יצועי אביו ושמעון במעשה זמרי, וזבולון ע"י שהולך כמה פעמים במקום סכנה כדכתיב זבולון עם חרף נפשו למות.

פסוק ח
[**ובני פלוא אליאב** אע"פ שאין לו אלא אחד].

פסוק ט
בהצתם על ה' אמר רב חסדא, כל החולק על רבו כאלו חולק על הקב"ה.

פסוק יא
ובני קרח לא מתו אעפ"י שלויים היו הזכירם הכתוב עם בני ראובן על ידי שדעתם של דתן ואבירם שהיו מבני ראובן קשה היתה מדעת קרח.

פסוק יב
לנמואל הוא ימואל.

פסוק יג

לזרח פרש"י אבל משפחת אהוד בטלה וכו' לפי הפשט לפי שלא העמיד משפחות לא הוזכר. ועוד פרש"י וכן אצבון לגד, חז"ק שהרי בסמוך פרש"י לאזני אומר אני שזו משפחת אצבון, וא"ת אם אזני הוא אצבון לא נדע איזו משפחה שביעית נפלה וי"ל שחסרה משפחת ישוה לאשר. ועוד פרש"י ומבני לוי נפלו ארבע משפחות משפחת שמעי עזיאלי ומבני יצהר לא נמנו כאן וכו'. כלומר גם משפחת היצהרי נפלה שהרי ממנה לא נמנה כאן אלא משפחת הקרחי ואין זה מנין הואיל ואינה אלא שליש המשפחה כדכתיב בפרשת וארא ובני יצהר קרח ונפג וזכרי, ועוד פרש"י והרביעית לא ידעתי מה היא כלומר לא ידעתי איזו משפחה רביעית מבני לוי שנפלה לפי שבפרשת במדבר מונה שמונה משפחות משפחת הלבני והשמעי והעמרמי והיצהרי החברוני והעזיאלי המחלי והמושי, וכאן בפרשת פנחס מונה חמש משפחות משפחת הלבני והחברוני המחלי והמושי והקרחי וקהת הוליד את עמרם היינו משפחת העמרמי, ומשפחת הקרחי אינה סכום משפחה כדאמרינן לעיל הרי שאין לך חסר כאן מבפרשת במדבר רק שלשה משפחות היינו מה שפרש"י והרביעית לא ידעתי מה היא, וא"ת מאחר שלא נמנו כאן אלא משפחת הקרחי נמצא שחסרו ד' משפחות משבט לוי נפג זכרי שמעי ועוזיאל אלא י"ל לא נמנו לראשי משפחות למטה מבני בנים רק במנשה ואפרים שנולדו על ברכי יוסף ועל זה נאמר ומולדתך אשר הולדת אחריהם מה שאפרים ומנשה הולידו כבר לך יהיו לקרותם בתי אבות כמו בני יהודה ואשר ולכך נקראו הם ראשי משפחה כמו שפרש"י גבי לישוב. ד"א הואיל ונפג וזכרי היו מאב אחד לא חשיב להו אלא משפחה אחת ועוד פירש"י נראה שכל עשרים וארבעה אלף נפלו משבטו של שמעון. ראיה לדבריו יש שבט חסר כאן ממה שהוא בפרשת במדבר והפחותים אינם פחותים החומש אבל שבט שמעון חסר כאן מן המנין שבפרשת במדבר שבעה ושלשים אלף ומאה ומכאן אתה למד אותם כ"ד אלפים שמתו במגפה היו משבטו.

פסוק טו

לצפון הוא צפון.

פסוק טז
לאזני פרש"י הוא אצבון כבר פרשתיו.

פסוק כ
לפרץ בני פרץ נחלקו לשלש משפחות האחת נקראת על שמו והשתיים על חצרון וחמול.

פסוק כד
לישוב הוא יוב שנתוספה לו שי"ן אחת משני שינ"ן שבשם אביו ולכך אינה נקראת בשם אביו.

פסוק כט
בני מנשה למכיר כל השבטים נמנו כאן אחר הסדר שנמנו בפרשת במדבר חוץ ממנשה ואפרים שבכאן הקדים מנשה לאפרים לפי שמספר משפחותיו עדפו על משפחות אפרים ובמדבר עודפות משפחותיו של אפרים על משפחות מנשה לכך הקדים להלן אפרים למנשה ועוד שאפרים ראש דגל ובאותו פרק התחילו סדר דגלים לכך הקדימו אבל כאן שנמנו בשביל חלוקת הארץ הקדים מנשה לאפרים לפי שחצי שבטו לקחו נחלתם תחלה בעבר הירדן.
למכיר בני מכיר נחלקו לח' משפחות אחת נקראת על שמו והאחרת על שם גלעד והשש על ששה מבניו של גלעד.

פסוק לה
לשותלח בני שותלח נחלקו לשתי משפחות אחת נקראת על שמו ואחת על עירן.

פסוק לו
ואלה בני שותלח פירש רש"י צא וחשוב כולם ותמצא בפרשה זו חמשים ושבע משפחות ומבני לוי שמנה וכו'. חז"ק הרי אין בפרשה זו ממשפחת לוי רק ה' משפחות ומחצה.

פסוק לח
לבלע בני בלע נחלקו לשלש משפחות אחת נקראת על שמו והשתים על ארד ונעמן.
לאחירם הוא אחי.

פסוק לט
לשפופם הוא מופים.

לחופם הוא חופים, ומתו מבניו של בנימין חמשה בכר גרא ונעמן ראש וארד. הוא שפרש"י לעיל וחמש משפחות משבט בנימין בטלו ונשתיירו לו שבע משפחות החמש מחמש בניו והשתים משני בני בניו.

פסוק מ

בני בלע ארד ונעמן בלע קרא לשני בניו שמות לזכרון לשני אחיו.

פסוק מד

בני אשר חסר כאן ישוה ולכך פרש"י גבי לאזני אומר אני שזו משפחת אצבון דאי ס"ד שמשפחת אצבון נפלה הרי נפלו ח' משפחות חמשה לבנימין ואהוד ואצבון וישוה. **לבריעה** בני בריעה נחלקו לשלש משפחות אחת נקראת על שמו ושתיים על חבר ומלכיאל.

פסוק מו

ושם בת אשר שרח היה לו לומר ובת אשר סרח אלא נראה דה"ק סרח היה לה שם שהיתה בת אשר לפי שגדלה בתוך ביתו והיתה נקראת על שמו אכן לא היתה בתו אלא בת אשתו והתרגום מוכיח ושום בת אתת אשר סרח, חז"ק מי ילדה אם אחד מן השבטים ילדה אמאי לא הזכיר שמו עליה ואי אינש מעלמא ילדה למה נתיחסה על יעקב אבינו אלא י"ל לפי ששמה ידוע היה ביותר במעשים טובים ובחסידות כתיב בה **ושם** כלומר ושם הידועה והחשובה, ברדתם למצרים מנה סרח תחלה לפי שהיא היתה על אחיה גדולה בשנים וכאן שנמנו בשביל חלוקת הארץ מנאה אחרונה לפי שלא נטלה חלק בה ודינה שכבר מתה לא מנה.

פסוק נ

אלה משפחת נפתלי סכום כולם חוץ משבט לוי חמישים ושבע משפחות כיצד בדגל תימנה ארבעה לראובן חמש לשמעון שבע לגד דגל מזרחה חמש ליהודה ארבע לישששכר שלש לזבולון דגל ימה שמונה למנשה ארבע לאפרים שבע לבנימין דגל צפונה אחת לדן חמש לאשר ארבע לנפתלי.

פסוק נא

אלה פקודי בני ישראל וגו' מנין זה מועט ממנין שבמדבר סיני אלף ושמונה מאות ועשרים שאילו היה כאן יותר היו אומרים עכשיו שאנחנו מרובים לכבוש הארץ אבל אם היו מועטין היו אומרים לא נוכל לכבשה, ולפיכך לא רצה הקב"ה שירבה מנין

זה על אותו שבמדבר סיני שאעפ"י כן כבשוה כי אין מעצור לה' להושיע בין ברב בין במעט.

פסוק נג

לאלה לחמשים ושבע משפחות המנויין כאן תחלק הארץ בנחלה במספר שמות חמשים ושבעה חלקים כנגד חמשים ושבע ראשי משפחות.

פסוק נד

לרב תרבה וגו' לא שיהו כל החלקים שוים אלא לפי הזכרים שיש לכל ראש משפחה במשפחתו היינו **איש לפי פקודיו** וגו'

איש יצאו נשים טומטום ואדרוגינוס.

פסוק נה

אך יצאו יהושע וכלב שלא נטלו בגורל אלא על פי ה'.

אך בגורל יחלק את הארץ [לשון זכר נופל על לשון נקבה]. אך קודם שתחלק את הארץ לחמשים ושבע חלקים חלקוה בגורל לשמות מטות אבותיו של כל ראש משפחה כיצד יחלקוה בשנים עשר תחומין כנגד י"ב שבטים וכותב שמות הי"ב תחומין כנגד הי"ב שבטים וכותב שמות הי"ב תחומין בשנים עשר פתקים ונתנה בקלפי אחד ושמות י"ב שבטים בי"ב פתקין בקלפי אחד והממונה טורף בקלפי של תחומין ובקלפי של שבטים ומעלה בידו אחת פתק שבט פלוני ובידו אחרת פתק תחום פלוני וזוכה כל שבט בתחום העולה לו וכן כולם ולפי רוב שבט ומיעוט שבט יקרבו וירחיקו מצר תחום שבט פלוני מחברו לתת לכל אחד כפי הראוי לו כדכתיב לעיל לרב תרבו נחלתו וגו' ואם יחלקו את הארץ מתחלה בגורל נ"ז חלקים לנ"ז ראשי משפחות ואח"כ בי"ב חלקים לי"ב שבטים זה ימצא חלקו בשבט שאינו שלו וזה חלקו בשבט שאינו שלו וכתיב וירא את ישראל שוכן לשבטיו וכתיב איש מנחלת מטה אבותיו ידבקו בני ישראל.

לשמות מטות אבתם יצאו גרים ועבדים.

פסוק נו

על פי הגורל לאחר שחלקו לי"ב תחומין.

תחלק נחלתו שלכל שבט ושבט על פי הגורל לפי סכום ראשי משפחות שבו כגון ד' לראובן ה' לשמעון וכן כולם.

בין רב למעט כיצד ד' משפחות לראובן השתיים מרובות והשתיים מועטות אחת מהמרובות ארצו תחלק לג' חלקים ע"י גורלות ופתקין ב' חלקים לב' משפחות מרובות וחלק שליש יחזור ויחלוק לשנים לשתי משפחות מועטות וכן כל שאר השבטים עד שיתחלקו כל החלקים על פי הגורל כל הנ"ז חלקים לנ"ז משפחות, **בין רב למעט** הלמ"ד נקודה בחיר"ק.

פסוק נז

ואלה פקודי הלוי לחלוק להם כשאר המ"ח עיר כמו שמפרש בפרשת מסעי.

פסוק סב

שלשה ועשרים אלף ענין זה מוכיח שהארון היה מכלה בהם שהרי הן נמנים מבן חדש ולא נוסף במנין ל"ח שנה רק אלף וישראל שמתו ושהיו מעשרים שנה ומעלה היה מספרם עכשיו קרוב למנין שבמדבר סיני.

פרק כז

פסוק א

ותקרבנה בנות צלפחד בן חפר ע"י שראו שנמנו הזכרים שבמשפחות חפר ולא נמנה עמהם צלפחד שהיה בנו.

פסוק ג

והוא לא היה בתוך העדה ולא היה בן עשרים באותו הפרק להיות הגזרה חלה עליו אלא בחטאו מת ודינו לירש.

פסוק ה

ויקרב משה את משפטן יודע היה משה שהבנות נוחלות על מה נחלקו אם יירשו בראוי כבמוחזק אם לאו.

פסוק ז

נתן תתן להם, **נחלה** זו נחלת אביהן.

בתוך אחי אביהם זו נחלת אבי אביהם.

להם אחזת נחלה בתוך אחי אביהם תרווייהו במ"ם לשון זכר אעפ"י שהן היו נקבות.

פסוק יב

עלה אל הר העברים חסר כאן מה שהתפלל משה לעבור בארץ ופירשו במקום אחר כדכתיב ואתחנן אל ה' וגו'.

פסוק יג
כאשר נאסף אהרן אחיך על אשר לא קדשתם כך כתיב בפרש״י, חז״ק דפסוק זה אינו כאן אך הוא בפרשת האזינו וכאן כתיב כאשר מריתם פי וגו׳ אבל לפי הלי שבספרי ניחא כאשר מריתם פי במדבר צין רבי שמעון בן אלעזר אומר אף משה ואהרן בהכרת מתו שנא׳ על אשר לא קדשתם אותי הא אם קדשתם אותי עדיין לא הגיע זמנכם ליפטר. ושמא מפני כבודן של משה ואהרן לא נקט ליה בפרש״י למילתא דרבי שמעון בן אלעזר אלא למסקנא דמילתא.

פסוק טז
ה׳ אלקי הרוחת טלנ״ט בלע״ז כמו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו.

פסוק כ
ונתתה מהודך עליו דוגמא ולא נתנו עליו הוד מלכות כלומר תכבדהו בפניהם כדי שיכבדוהו הם וישמעו אליו.

פסוק כא
ולפני אלעזר הכהן יעמד ולא יתגאה בעצמו.

פסוק כג
ויסמך את ידיו כמו סמיכת קרבן להודיע כי מרצונו נתמנה ומזה למדו למנות פרשים בענין זה כמו שלמדו לעשות דגלים ממנהג אותו דגלי השבטים.

פרק כח

פסוק ב
תשמרו להקריב לי מה שמירה האמורה גבי פסח בקור אף שמירה האמורה כאן בקור.
להקריב לי במועדו אף בשבת אף בטומאה אם לא ימצא טהור לא יניח הקרבתו ואפילו בשעת מלחמה וכן מצינו ביהושע שהוכיח המלאך על שבטלו התמיד כשצרו על יריחו. ד״א **במועדו** שלא יקדימו קודם הבקר ולא יאחרו אחר הערב.

פסוק ד
את הכבש אחד פרש״י אע״פ שכבר נאמר בפרשת ואתה תצוה היא היתה אזהרה לימי המלואים וכאן צואה לדורות. ואם תאמר הרי התם בפרשת תצוה כתיב בהדיא לדורותיכם אלא י״ל דמיעוט דורות שנים ולא יותר ולכך צריך האי קרא דכתיב ביה צו דמשמע זירוז מיד מכאן ולדורות.

פסוק ה
ועשירית האיפה סלת מה סולת האמורה במלואים של חטים אף כל סלת האמורה בתורה של חטים.
בשמן כתית הזית נדוך במדוכה וסוחטים אותו בידיים ואין עוצרים אותו בגת כדי שלא יתמצו בו השמרים.
רביעת ההין ג׳ לוגין.

פסוק ו
עלת תמיד העשיה בהר סיני מאחר שהקרבתם אותה בסיני כדכתיב וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות אינני רוצה שתבטל לעולם.

פסוק ח
וכנסכו קאי אנסכי יין ואנסכי מנחה דתמיד הבקר.

פסוק ט
וביום השבת בכל הקרבנות כתיב ביה הקרבה או עשיה ובשבת הואיל ונאסרה בה מלאכה מפני כבודה לא נאמר בקרבנותיה הקרבה ועשיה כאלו אין מלאכה נעשית בהם.
שני כבשים לא הטריח הקב״ה במוסף של שבת יותר מדאי אלא המוסף שוה לתמיד. ולא נאמר בה חטאת כמו בשאר מוספין מפני כבוד השבת שאין לשחוט בשבת דבר הנאכל לשום אדם, אלא כל הקרבתו לגבוה ועליו יסדו רצית קרבנותיה. ואע״ג דמוספי חטאת קרבין בה כגון בשבת דר״ח ושבת דיו״ט מ״מ במוסף שבת דעלמא עבד רחמנא היכרא.
ונסכו קאי אנסכי יין.

פסוק י
עלת שבת בשבתו לא נאמר בו ושעיר לכפר ללמדך ביו״ט ובראשי חדשים שבקרבנותיהם כתוב חטאת או כפרה והם באים לכפר התקינו שיהו קורין אותן ועולין להם ישראל קריאתו כאילו הקריבום כמו ששנו רבותינו ז״ל כל זמן שקורין בהן מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני אבל קרבן מוסף שבת לא כתיב ביה לא חטאת ולא כפרה ללמדך שאין קרבנותיו באין לכפר לפי ששבת מכפרת, אלא לריח ניחוח הן באים ולכך אין קורין בתורה מוסף שבת כמו האחרים.
ונסכה קאי אנסכי יין ואנסכי מנחה דעולת תמיד. [על עלת התמיד עם עולת התמיד].

פסוק יא
ובראשי חדשיכם חדש ניסן שכן כתיב בו החדש הזה לכם ראש חדשים.
פרים בני בקר שנים ואיל אחד וכן מוסף של פסח ושל עצרת לפי שבראשי חדשים שהן תחלת החדש וברגלים שהן באסיפה הוסיף במוסף שלהם אבל של ראש השנה ויום הכפורים ושמיני עצרת אין בהם אלא פר אחד בראש השנה משום דאיכא שני מוספים של ר"ח ושל ר"ה. וביום הכפורים אילו ופר של אהרן ושעירי הגורלות משום הכי סגי להו בפר אחד. ובשמיני עצרת פר אחד כנגד כל ישראל גוי אחד.

פסוק יד
בחדשו בהתחדשו בשעת החדוש צריך להקריב קרבן כזה לכל חדשי השנה.

פסוק טו
ושעיר עזים לכפר על וישחטו שעיר עזים במכירת יוסף. לחטאת להי' לפי שהוא ראשון כתיב ביה להי' שיהא לשם שמים וכן כולם.
על עלת עם עולת.
על עלת התמיד יעשה ונסכו סרסהו עם עולת התמיד ונסכו של תמיד יעשה החטאת.
ונסכו קאי אנסכי יין ואנסכי מנחה דעולת תמיד.

פסוק יח
מקרא קודש לשון מקרה כתרגומו קרי מערעי במאכל ובמשתה ובכסות נקיה.
כל מלאכת עבדה מלאכה של עבודה אסורה. וכל מלאכת אוכל נפש מותרת לכך כתיב כאן **כל מלאכת עבודה לא תעשו** אבל בשבת ויום הכפורים שאסורים בכל מלאכה כתיב כל מלאכה לא תעשו.

פסוק יט
תמימם יהיו לכם אבל אם יהיו בעלי מומין הרי אתם מחללין שבת בשחיטתן ובפשיטתן שהרי אינן קרבין ועל כן נאמר קדשי בזית ואת שבתותי חללת ולכך לא כתיב תמימים בראש חדש הואיל ואינו אסור בעשיית מלאכה.

פסוק כד
כאלה תעשו ליום שבעת ימים למעלה בתורת כהנים בפרשת אמור דמשתעי בעניני הארץ כמו שפיי להלן מזכיר הרגלים והתבואות הרגילות לבא בהן לפיכך הזכיר הקרבנות הבאות בגלל העומר ושתי הלחם אבל כאן לא הזכיר רק הקרבנות הבאים על היום.
ונסכו קאי אלחם אשה דסליק מיניה והוא נסכי יין ונסכי מנחה.

פסוק כו
וביום הבכורים על שם שמשם והלאה מביאין בכורי אדמה קורהו יום הבכורים לא פי' הכתוב באיזה חדש ובכמה בו וכבר פרשתי הטעם בפרשת אמור.
בשבעתיכם מתורגם בעצרתיכון מכאן אנו קורין לחג שבועות עצרת.

פסוק ל
שעיר עזים אחד תנן התם בסוף מסכת ר"ה דבני מערבא ר' משרשיא אומר בשם רבי אחא בכל הקרבנות כתוב חטאת ובעצרת אין כתיב חטאת אמר להם הקב"ה לישראל כיון שקבלתם עליכם את עול תורתי מעלה אני עליכם כאילו לא חטאתם מימכם.

פסוק לא
מלבד עלת התמיד ואם תאמר ואמאי לא כתיב מלבד שתי הלחם ושבעת כבשים ופר ושני אילים ושעיר ושבעת כבשים הבאים עמהם כמו שכתוב מלבד עולת החדש ומנחתה וגו' מלבד חטאת הכפורים ועולת התמיד אלא יש לומר מדכתיב בהקריבכם מנחה חדשה הרי כבר הזכירה ועל המנחה הם באים ותו לא צריך.
ונסכיהם קאי אנסכי יין דיום הבכורים ואנסכי יין ואנסכי מנחה דעולת התמיד.

פרק כט

פסוק ב
כבשים בני שנה וא"ת למאן דאמר בתר שנות עולם אזלינן כיצד יתקרבו כבשים בראש השנה אם נולדו קודם ר"ה כשיבא ר"ה נחשבו לבני שתי שנים דיום אחד בשנה חשוב שנה ואנן כבש אחד בן שנתו דוקא בעינן כדתנן במסכת פרה כבשים בני שנה ואילים בני שתיים וכולם מיום ליום אלא יש לומר דלדידיה אשכחן ליה כגון ששמיני שלהם חל בר"ה ואעפ"י שנולדו קודם ר"ה אינם נחשבים באותו פרק לבני שנה שעדיין לא נראו להתקרב קודם ר"ה כדכתיב ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן.

פסוק ו
מלבד עלת החדש וא"ת אמאי לא אמר ומלבד חטאת החודש אלא י"ל כל העולות כפרתן שוה עשה ועל לא תעשה הניתק לעשה, ולכך הזכירם זו על זו אבל חטאת ר"ח וחטאת ר"ה אין כפרתן שוה. כיצד של ר"ח מכפר על שאין בו ידיעה לא בתחלה ולא בסוף כמו שפירשו רז"ל מדכתיב ביה להי' אבל של ר"ה מכפר על שאין בה ידיעה בתחילה ויש בה ידיעה בסוף ולכך לא הזכירם זו על זו.

ונסכיהם קאי אנסכי יין דראש השנה ואנסכי יין ואנסכי מנחה דעולת החודש ודעולת התמיד.

פסוק ז

ובעשור לחדש השביעי הזה לאותו חדש שקורין לו עכשיו שביעי דהיינו תשרי ולא לאותו שהיו קורין אותו כבר שביעי דהיינו ניסן כדכתיב במלכים בירח האתנים בחג ומתרגם יונתן: ירחא דעתיקיא קרי ליה ירחא קדמאה וכען הוא ירחא שביעא.

פסוק יא

שעיר עזים אחד לחטאת לא הוצרך לכתוב לכפר עליכם שהרי היום יום גמר כפרה, **מלבד חטאת הכפרים** פרש"י שעיר הנעשה בפנים האמור בפרשת אחרי מות שגם הוא חטאת אלא י"ל לא נקט ליה הכא בפרשת קרבנות הבאים משל צבור ופר הנעשה בפנים והוא פרו של אהרן אינו בא משל צבור אלא משל אהרן.

ונסכיהם קאי אנסכי יין דיום הכפורים ואנסכי יין ואנסכי מנחה דעולת התמיד.

פסוק יג

פרים בני בקר שלשה עשר כבשים בני שנה ארבעה עשר יש בסוכות תוספת שמחה לפי שכבר אספו כל פירותיהם ותוספת מצות סוכה וד' מינים שבלולב לפיכך יש בהן תוספת מוסף.

פסוק טו

ועשרון עשרון נקוד על ועשרון.

פסוק טז

ונסכה קאי אנסכי יין דחג ואנסכי מנחה דעולת התמיד.

פסוק יז

וביום השני פרים, שנים עשר פרי החג הולכים ומתמעטים לפי שכל ישראל שוהין בירושלים כל החי ימים מה שאין כן בשאר רגלים, ואם יראו שיקריבו בשוה כל השמנה ימים יהיו להם למשא מפני היציאה שתהיה מרובה.

פסוק יט

ונסכיהם כל לשון נסך דשאר ימות החג קאי אנסכי יין ואנסכי מנחה ולפי שקרבנות החג חלוקים הזכירו דבר יום ביומו מה שאין כן בפסח.

פסוק לב

וביום השביעי פרים שבעה פרים של שבעת ימי החג עולים לשבעים כנגד חמשים ושתיים שבתות ושבעה ימי פסח ויום אחד של עצרת ויום אחד של ר"ה ויום אחד של

יום הכפורים ושמונה ימי החג שבשנה עולים לשבעים פרש"י שהם כנגד ע' אומות ובימי המקדש מגינין עליהם מן היסורין ולכך הענישם הכתוב בספר זכריה על חג הסוכות יותר מבשאר מצות לפי שפרי החג הסוכות מגינין עליהם.

פסוק לד

ושעיר חטאת אחד בכל ימי החג לא כתיב לכפר עליכם לפי שיש בחג פרים הבאים לכפר על האומות ולפיכך לא תלה הכתוב הכפרה בישראל. ד"א מה שאין כתוב בהן לכפר עליכם היינו לפי שאין צריכין עדיין כפרה כמו שפירשתי בפרשת אמור ויום הכפורים מכפר וראיה לדבר שמיום הכפורים ואילך לא כתיב לכפר עליכם.

פסוק לה

ביום השמיני וביום לא נאמר ללמדך שהוא יו"ט לעצמו.

עצרת תהיה לכם לכך נקרא שמיני חג עצרת ומטעם זה כמו כן נקרא שבועות עצרת דכתיב ביה בשבעותיכם ומתרגמינן בעצרותיכון אבל שביעי של פסח שלא נאמר בו עצרת לכם אלא לה' אלקיך לא נקרא עצרת.

ביום השמיני עצרת תהיה לכם אם כן למה התירו חכמים להפטר מן הסוכה ביו"ט האחרון אלא כל שבעת ימי החג היו מתפללים לטללים ויום האחרון היו מתפללים לגשמים ולכך נפטרים מן הסוכה כדי שיתפללו בלב שלם על הגשמים.

פסוק לו

פר אחד איל אחד הקיל בקרבן שמיני עצרת להראות שלא עצרם לישראל אלא מתוך חבתם.

פסוק לט

לעלתיכם כגון כבשי שבת הבאים תדיר בפסח ובסוכות. שלימא סדרא דפרשת פינחס

פרק ל

פסוק ב

אל ראשי המטות כדי להכריח את העם, י"מ פרשה זו נאמרה אחר מלחמת מדין כי הפרשיות מחוברות עד והיוצא מפיכם תעשו לפיכך נסמכה לה פרשת מטות דכתיב בה כל היוצא מפיו יעשה. פרש"י ומנין שאף שאר הדברות כן דכתיב וישובו אליו אהרן וגו' ופסוק זה משתעי ברדת משה מן ההר ביום הכפורים ובידו כל המצות

שנתנו בסיני. עוד פירש ומה ראה לומר כאן כלומר מה ראה משה רבינו לומר כאן לשון זה של ראשי המטות לבני ישראל כאן בפרשת נדרים ללמוד ממנה שאר דברות מסתייה למימר וידבר משה לבני ישראל איש כי ידור נדר וגו' ולימא לשון זה של ראשי המטות לבני ישראל גבי מצוה אחרת ונלמוד שאר דברות וגם פרשת נדרים ממנה אלא ללמד שהפרת נדרים ביחיד מומחה מראשי המטות, ובשלשה הדיוטות מואל בני ישראל כדתני התם אהרן ובניו וכל ישראל בפרשת נדרים למאי הלכתא, אמר רב אחא בר יעקב להכשיר שלשה הדיוטות והא ראשי המטות כתיב, אמר רב חסדא אמר רבי יוחנן ביחיד מומחה.

זה הדבר אשר צוה ה' דבר זה לא נתפרש היכן נאמר למשה וכן כמה נבואות כגון כה אמר ה' דמכת ארבה וכגון כה אמר ה' כחצות הלילה וכגון שימו איש חרבו על ירכו דגבי עגל ועוד הרבה נביאים נתנבאו בכה אמר ה' ולא מצינו היכן נאמר ועל זה נאמר מקים דבר עבדו.

פסוק ג

או השבע שבעה לאסר אסר מה בין נדר לשבועה נדר נודר בחיי המלך שבועה נשבע במלך עצמו ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר חי ה' וחי נפשך אם אעזבך.

לא יחל דברו כמו יחל ישראל אל ה' כלומר לא יתמתן דברו אלא יעשה ככל היוצא מפיו. דבר אחר **לא יחל דברו** הוא לא יחלל דברו לעצמו כלומר לא יתיר הוא את נדרו לעצמו אבל אחרים יתירו לו. [לא יחל לא יתבטל].

פסוק ה

ושמע אביה אין לי אלא ששמע אביה השמיעוהו אחרים מנין ת"ל וקמו כל נדריה.

פסוק ז

או מבטא שפתיה אין בטוי אלא שבועה כענין שנאמר כי תשבע לבטא בשפתים.

פסוק ח

ושמע אישה כאן פרש"י ואם הפר יפר אינו לשון הפסוק אלא לשון פרש"י.

פסוק י

[**יקום עליה** לשון קיום].

פסוק טו

[**הקים אתם** לשון קיום].

פסוק טז
ונשא את עונה שהיא אנוסה שסבורה היא שיכול הוא להפר ולא היה לה ללמוד אבל הוא היה לו ללמוד ולא למד לפיכך ישא הוא את עונה.

פרק לא

פסוק ב
נקם נקמת בעצמך אתה משמע, ועל ידי שנתגדל במדין חדל לו ושלח אחרים כדכתיב וישלח אותם משה.

פסוק ג
לתת נקמת ה' במדין הקב"ה אומר נקמת בני ישראל ומשה אומר נקמת ה' אמר משה רבונו של עולם הנקמה שלך היא שאין הכנענים שונאים אותנו אלא בשבילך ולכך הלכו ישראל על המדינים ולא על המואבים לפי שעדיין לא נתמלאת סאתם ולא בא קצם כמו שנתנבא עליהם בלעם בראנו ולא עתה וגו' ועוד המואבים עשו מדאגה ואמרו שמא ישראל יחשבו כי ארצנו ארץ רפאים ויבואו עלינו ועוד שלקחו ישראל את ארצם מיד סיחון.

פסוק ד
לכל מטות ישראל אפילו משבט של לוי שכוונתם לרעה היתה תלויה לכל ישראל.

פסוק ה
וימסרו מאלפי ישראל בעל כרחם כמו שפירש"י שאמר לו הקב"ה הטל עליהם גורלות.

פסוק ח
על חלליהם עם חלליהם דוגמא על שדה הארץ יחשב על עולת התמיד האנשים על הנשים על כרעיו ועל קרבו על פרשה על כל קרבנך.
ואת בלעם לאחר ששב למקומו לארם נהרים שוב בא למדין לקחת ממון מזקני מדין כששמע דבר המגפה שהיתה בישראל בעצתו. ד"א לפי שאמר להם לא הביט און וגו' כלומר לא חטאו למה יחזור מלברכם עמדו הם והחטיאום ושלחו לו עכשיו תוכל לקללם שהרי חטאו ובא ונהרג.

פסוק יג
ויצאו משה ואלעזר הכהן לפי שהללו היו טמאים מתים מהמדינים שהרגו.

פסוק טו
כל נקבה שום נקבה דוגמא לא תעשה כל מלאכה כל אלמנה ולרש אין כל.

פסוק טז
בדבר בלעם למסר מעל שהרי מתוך דבריו של בלעם שאמר לא הביט און ביעקב למדו להחטיאם.

פסוק יז
וכל אשה ידעת איש למשכב זכר הרגו פירש"י למה חזר ואמר הרוגו וכו' וא"ת אי ס"ד שהורשו להחיות כל אשה יודעת איש א"כ מיותר וכל הטף בנשים אשר לא ידעו וגו' מק"ו השתא כל אשה יודעת איש הורשו להחיות טף בנשים מיבעיא, אלא י"ל דאי לא כתיב וכל הטף בנשים וגו' ה"א נילף טף בנשים מטף בזכר מה להלן להרוג אף כאן להרוג. ד"א **הרגו** למה נאמר אם שיכולה לבעול אמר ליהרוג בעולה על אחת כמה וכמה אלא אם אמרת כן ענשת מן הדין לכך נאמר **הרגו** שאין עונשין מן הדין א"ת לשתוק קרא **מהרגו** קמא וליכתב הכי ועתה כל זכר וכל אשה יודעת איש וגו' אלא אי כתיב הכי סד"א לישהינהו לכל זכר בטף ולא נקטלינהו עד דעברינהו לנשים לפני הציץ ונקטילנהו בהדי הדדי קמ"ל **ועתה הרגו כל זכר בטף** כלומר עכשיו מיד הרגו כל זכר בטף, **וכל אשה ידעת איש** לאחר שתבדק בציץ הרוגו. [וכל אשה ידעת איש מנהג הוא שדרך איש לפתות את האשה אבל בנות מדין שהיו פרוצות ופתו את ישראל כתיב בהן וכל אשה ידעת איש].

פסוק יח
וכל הטף בנשים אשר לא ידעו איש וגו' מכאן היה רבי שמעון בן יוחאי אומר גיורת שנתגיירה פחותה מבת שלש שנים ויום אחד כשרה לכהונה.

פסוק יט
ואתם חנו מחוץ למחנה אעפ"י שטמא מת מותר אפילו במחנה לויה לא היו רוצים שיכנסו בו חיישינן שמא יטמאו הם אחרים שהרי רבים היו ואין יכולים להזהר מהם וגם היו אבות הטומאה לטמא אדם וכלים.
תתחטאו פרש"י במי נדה כדין שאר טמאי מתים וכו' עד מודה הוא שהכנענים מטמאים במגע. וא"ת הרי בנוגע נמי כתיב אדם דכתיב וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת או בעצם אדם א"כ היה לנו למעט כנענים מלטמא בנגיעה דאתם קרויים אדם כדכתיב ביחזקאל ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם ולא הכנענים. אלא

י"ל הואיל וחזר הכתוב ושנה בנגיעה גבי הזאה בלאו אדם כדכתיב והזה על האהל ועל הנוגע בעצם או בחלל או במת או בקבר. מרבינן דאפילו כנעני מטמא בנגיעה.
ביום השלישי וביום השביעי הזהיר הקב"ה הזאת שלישי ושביעי ממלחמת מדין מה שלא עשה כן במלחמת שבעה עממים לפי שבמלחמת שבעה עממים היו כל ישראל וטומאה הותרה בצבור ואף גיעולי כנענים לא נאסרה להם שהרי כתלי דחזיר הותרו דכתיב ובתים מלאים כל טוב אפי' כתלי דחזירי אבל הכא במדין שאינו משבעה עממין ולא היו שם מישראל אלא אלף למטה נאסר להם גיעולי כנענים וגם הוצרכו הזאת שלישי ושביעי לפי שנטמאו במגע כשהרגו את המדינים, ועוד לפי שנטמאו בהם מישראל כדכתיב ויצמד ישראל לבעל פעור. ועוד דלמא איקטיל חד ישראל מהי"ב אלף ומה שכתוב ולא נפקד ממנו איש היינו לדבר עבירה ומספק טומאה נמי הוצרכו הזאה.

פסוק כ
וכל בגד לפי שנגע בחלל.

פסוק כא
ויאמר אלעזר הכהן בשביל שחקת פרה אדומה נתנה לאלעזר פירשה הוא לישראל והואיל והורה הלכה לפני משה רבו אף על פי שאמרה בשם משה רבו נענש שהרי כתיב ולפני אלעזר הכהן יעמוד וגו' ולא מצינו שוב שנצטרך לו יהושע.
זאת חקת התורה כלומר מה שאמר לכם משה כל הורג נפש וגו' הן המצות האמורות בפרשת פרה אדומה.

פסוק כג
וטהר אך במי נדה יתחטא אמר רבה בר אבוהי אפילו כלים חדשים כדאיתא בירושלמי דסוף עבודת כוכבים אתא עובדא קמי רבי ירמיה אמר צריך להטביל למה מפני שיצאו מטומאת הכנענים ונכנסו לקדושת ישראל. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה לא שנו אלא בלקוחין שנחלטו ביד ישראל וכמעשה שהיה במדין שהיו חלוטין להם לישראל הכלים אבל שאולים לא מאני דחוניה פלומי"א בלע"ז תחלתן של חרס וחופין אותם בחופיא של אבר ותשמישן על ידי צונן ונקח מן הכנענים בתר סופו אזלינן שחפוהו במתכת וכלי מתכת הוה ובעו טבילה, משכנתא מאי אמר מר בר אשי אבא משכן ליה כנעני כסא דכספא ואטבליה ושתי ביה ולא ידענא אי משום

דקסבר משכנתא כזביני דמיא אי משום דחזי ליה שכנעני דדעתיה לשקועיה שלא לפדותו עוד הכי מתניא והכי פירש"י בסוף מסכת עבודת כוכבים.

פסוק כד

וכבסתם בגדיכם וכ"ש בשרם דוגמא וכבסו שמלותם דפרשת יתרו ודוגמא וכבס האוסף את אפר הפרה את בגדיו.

פסוק כח

מאת אנשי המלחמה, **אחד נפש מחמש המאות** לפי שטרחו במלחמה הקל עליהם אחד נפש מחמש מאות ונתתה לאלעזר הכהן.

פסוק ל

אחד אחז מן החמשים, **ונתתה אותם ללוים** וגו' כשהלויים נטלו עשרה באלף, הכהנים נטלו בו אחד כנגדן שלא היו הם אלא אחד מאחת עשרה ידות שבמשפחות לוי כיצד משפחות לוי חמש ומחצה משפחת הלבני וחברוני המחלי והמושי העמרמי וחצי של יצהר כמו שפיי בפרשת פנחס ומשפחת העמרמי היתה חציה כהנים וחציה לויים הרי לך הכהנים אחת מאחת עשרה ידות שבמשפחות לוי.

מן הבקר מן החמרים ומן הצאן וא"ת מפני מה לא צוה הקב"ה ליטול מכס מן הגמלים שהרי הרבה גמלים שם כדכתיב במלחמת גדעון ולגמליהם אין מספר אלא יש לומר לא הזכיר הכתוב אלא אותם שנטלו מהם מכס והם לא נטלו מכס מבהמה טמאה רק מהחמורים הואיל ונתקדשו בפטר חמור, אך חז"ק, דכתיב ומכל הבהמה דמשמע עוד מין בהמה אחרת כגון גמלים.

פסוק לב

יתר הבז חוץ ממה שאכלו.

פסוק מט

ולא נפקד ממנו איש אעפ"י שהנגף שולט במנין ורבותינו אמרו לא נפקד ממנו לדבר עבירה.

פסוק נ

ונקרב את קרבן ה', **לכפר על נפשתינו** שנדרנו מלפני החשבון שנמנינו כדי שלא ישלוט בנו נגף ולכך הביאונוהו אל אהל מועד. וכן מצינו ולקחת את כסף הכפורים ונתת אותו על עבודת אהל מועד.

ונקרב את קרבן ה' וגו' פירש"י אם מידי עברה יצאנו מידי הרהור לא יצאנו. וא"ת הרי מצינו יפת תואר שהיא מותרת במלחמה ואיזה עבירה ואיזה הרהור עבירה יש בדבר אבל אמרינן בירושלמי לא הותרה להם יפת תואר אלא לאחר כבוש.

פסוק נא
כל כלי מעשה מגיד הכתוב שלא הביאו כלי שבור.

פרק לב

פסוק ב
ויבאו בני גד הקדימם הכתוב לפי שהיו הם בעלי העצה תחלה.

פסוק ה
[**יתן את הארץ הזאת** הרי לשון זכר גבי נקבה].

פסוק ז
ולמה תנואון כתיב תניאון קרי.

פסוק יב
בלתי כלב בן יפנה ואם תאמר אף יאיר בן מנשה נכנס לארץ ונהרג לפני העי כדאמרינן התם שלושים ששה איש זהו יאיר בן מנשה שהיה שקול כנגד רובה של סנהדרין ואף בפרשה זו נאמר ויאיר בן מנשה הלך וילכוד את חוותיהם אלא י"ל לא נגזרה גזרה על פחות מעשרים שנה ועל יותר מחמישים דפחות מעשרים ויותר מחמישים אינו יוצא בצבא ושמא יאיר בן מנשה היה בשעת הגזרה יותר על חמישים.

פסוק טו
להניחו להניעו חי"ת מתחלף בעי"ן וראיה לדבר שהרי ויניעם ולהניחו תרגום שלהם שוה וי"א שהוא לשון נטישה כמו בל תניחני לעושקי.

פסוק יז
ואנחנו נחלץ חשים לאחר שנניח נשינו וטפינו מקננו ורכושנו בעבר הירדן נוכל לרוץ מהירים ראשונים שלא יהיה לנו שום כובד ומשא כמו שאר השבטים שיוליכו עמהם הכבוד שלהן שקורין הרנייש.
לפני בני ישראל שלקחנו ראשונים כן נהיה ראשונים במלחמה.

פסוק כז
כל חלוץ צבא פי' כל חלוץ שהוא חלוץ צבא כמו הארון הברית שפירושו הארון שהוא ארון הברית וכן את בריתי שלום כמו את בריתי ברית שלום.

פסוק לג
ולחצי שבט מנשה בני מנשה לא שאלו להם נחלה בארץ סיחון ועוג רק בני ראובן וגד שאלו אלא שע"י שאביהם גרם להם לשבטים שקרעו בגדיהם במעשה הגביע נתנה לו נחלתו בשני חלקים בשני עברי הירדן.

פסוק לח
מוסבת שם בתחלה נקראו בשם עמון ומואב ואח"כ בשם סיחון ועוג, ואח"כ בשם ישראל.

פסוק מ
ויתן משה את הגלעד למכיר לפי שהיה בכור בבני מנשה נתן לו משה תחלה ולפי שהוא היה זקן ולא יצא בצבא נתן לו עיר מבצר וישב שם בעוד שהלכו בניו עם ישראל וחזרו.

פסוק מא
ויאיר בן מנשה נקרא על שם אמו אעפ"י שהוא ממשפחת יהודה כי כן כתיב כי חצרון לקח בת מכיר והוליד ממנו שגוב ושגוב הוליד את יאיר שהיו לו ערים בערי הגלעד דוגמא זו מצינו בעזרא כהנים נקראים על שם ברזלי הגלעדי. אין פתחון פה לבעל הדין לחלוק איך לקח יאיר נחלה עם שבט אחר שהרי ארץ כנען היא הנחלקת לשבטים ולא ארץ האמורי היא ארץ סיחון ועוג שהיא מעבר לירדן מזרחה.
ויקרא אתהן חות יאיר לפי שנהרג במלחמת עי נכתב כאן שעשה כך לפני כבוש הארץ וקראן על שמו להזכיר עליהם שם בגבורתו.

פסוק מב
ונבח מבני מנשה היה.
ויקרא לה לקנת נבח. **לה** רפה ע"י שלא קרא לה נבח אלא לפי שעה עד שובו מעבר הירדן להודיע שהיא היתה שלו. כאן פירש"י ותמהני מה ידרוש בשתי תיבות הדומות לה ויאמר לה בועז לבנות לה בית, ויש נותנים בהם טעם הא דכתיב ויאמר לה בועז מוסב היא על מה שאמרה אנכי לא אהיה כאחת שפחותיך אמר לה בועז חס ושלום גם לא כאמהות ולא כשפחות זהו שאמרו הזקנים לבועז יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה שהיו גבירות. ומה שכתוב לבנות לה בית, בקש לבנות ולא בנה זו עניות תורה שירדה לבבל ואשתרבובי אישתרבב לעולם שזכו ללמוד ולא ללמד

והוא שאמרו רבותינו לבנות ולא בנה ולפיכך שלשתם רפה שהם במקום לא. **שלימא סדרא דפרשת מטות**

פרק לג

פסוק א
אלה מסעי כל מקום שנאמר בו אלה פסל את הראשונים דוקא אלה הם המסעות אבל עטרות ודיבון וכל הכתובים למעלה הם העיירות שכבשו אבל אינן מקומן של המסעות.

פסוק ב
את מוצאיהם למסעיהם על פי ה' כדכתיב על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו.

פסוק ג
ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום וגו' לא הוזהרו במצרים על יו"ט רק מחמץ לילה ראשון.
ממחרת הפסח ערב יום (ט"ו)[טוב] ולילה הראשון נקרא פסח על שם שעוסקים בקרבן שנקרא כן וראיה לדבר מפרשת אמור ומפרשת פנחס אבל שאר החג מליל ראשון ואילך נקרא חג המצות.

פסוק ה
ויסעו וגו' מרעמסס ויחנו בסכת מפורש בפרשת בא.

פסוק ו
ויסעו מסכת וגו' עד ויעברו בתוך הים המדברה הוא שנאמר בפ' בשלח ויצאו אל מדבר שור.
אשר בקצה המדבר בתחלת המדבר הוא המדבר הידוע הגדול והנורא.

פסוק ח
ויעברו בתוך הים המדברה באותו רוח שנכנסו מן המדבר לים בו יצאו ממנו ללכת המדברה והוא רוח צפוני של ים שלא הכניסם בו הקב"ה אלא כדי שירדפו מצרים אחריהם.

פסוק ט
מרה ואלים מפורשים בפרשת בשלח.

פסוק י
ויחנו על ים סוף בין אלים ובין מדבר סין היה מתפשט ים סוף לצד המדבר שפנו שם.

ויחנו על ים סוף, **ויחנו בדפקה**, **ויחנו באלוש** שלש חניות אלו לא נכתבו בפרשת בשלח שהרי להלן כתיב ויסעו מאלים ויבואו אל מדבר סין ויחנו ברפידים אלא כללן הכתוב להלן כשכתב ויבאו כל עדת בני ישראל מדבר סין ויחנו ברפידים בפרשת בשלח.

פסוק טו
ויחנו במדבר סיני פרשת יתרו והוא מדבר סין ועל שם ששם נתנו עליו עשרת הדברות נתווסף אות עשירי בשמו.

פסוק טז
ויסעו ממדבר סיני וגו' עד ויחנו ברתמה מפורש בפרשת בהעלותך, שהרי רתמה ופארן וקדש ברנע אחד הם שמשם נשתלחו המרגלים.

פסוק יט
ויסעו מרתמה הוא שנאמר בפרשת שלח מחר פנו וסעו לכם המדברה והוא שנאמר בפרשת דברים ונפן ונסע המדברה דרך ים סוף שמשם ואילך היו סובבים את הר שעיר דרך כל המקומות הכתובים כאן עד ויחנו במדבר צין הוא קדש הוא שנאמר בפרשת חקת ויבאו בני ישראל כל העדה אל מדבר צין וגו'.

פסוק לה
בעצין גבר תרגום ירושלמי בכרך תרנגולא.

פסוק לז
בהר ההר מפורש בפרשת חוקת.

פסוק מב
ויחנו בצלמנה -**ויחנו בפונן** שתי חניות הללו לא באו בפרשת חוקת לכלל זכרון עד אובות לפי שהוא היה בקרן דרומי מזרחי שמשם הפכו פניהם לצפון.

פסוק מה
ויסעו מעיים ויחנו בדיבן גד הוא שנאמר בפי' חוקת משם נסעו ויחנו בנחל זרד.

פסוק מו
ויסעו מדיבן גד ויחנו בעלמן דבלתימה הוא שנאמר בפרשת חוקת משם נסעו ויחנו מעבר ארנון אשר במדבר.

פסוק מז
ויסעו מעלמן דבלתימה ויחנו בהרי העברים הוא שנאמר בפרשת חוקת וממדבר מתנה.

פסוק מח
ויסעו מהרי העברים ויחנו בערבת מואב הוא שנאמר בפרשת חוקת וממתנה נחליאל.

פסוק מט
מבית הישמת עד אבל השטים הוא שנאמר בפרשת חוקת ומנחליאל במות ומבמות הגיא כלומר כשבאו לנחליאל משם נתפשטו לבמות ומבמות נתפשטו אל הגיא.

פסוק נה
לשכים בעיניכם לשון קוצים כמו כמשוכת חדק.
ולצנינם לשון צנים ופחים.

פרק לד

פסוק ב
אל הארץ מקרא חסר הוא כאלו כתיב אל הארץ ארץ כנען דוגמת את בריתי שלום.

פסוק ד
ועבר צנה והיה תוצאתיו והיה כתיב והיו קרי.
מנגב לקדש ברנע שני קדש ברנע הם זה שבארץ כנען והוא אותו הנזכר בספר יהושע בעיירות שבארץ כנען, וקדש ברנע שמשם נשתלחו המרגלים כדכתיב בפרשת מטות בשלחי אותם מקדש ברנע ואין לומר שנשתלחו מקדש ברנע שבארץ כנען דהא קים לן לא נכנס משה רבנו לארץ וקדש גרידא בקצה גבול ארץ אדום.
ויצא חצר אדר כאן משמע מחוז אדר הוא וכתיב ביהושע כן ויצא חצרה ועבר אדרה.

פסוק יא
[**על כתף ים כנרת** אל גבול ים כנרת]
ים כנרת אינו נמשך לשום ים בעולם שהרי ישוב ארץ ישראל סובבו לכל רוח דוגמא מקוה מים שקורין לאומזנ"ט.

פסוק יז
[**אשר ינחלו** כמו ינחילו].

פסוק יט
למטה יהודה התחיל למנות המנחילים מיהודה לפי שרצה תחלה בגורל.

פסוק כא
למטה בנימן כאן נמנה בנימין שלישי לשבטים לפי ששלשת שבטים אלו עתידין לתת נחלה בבת אחת ללויים כדכתיב בספר יהושע ויהי לבני אהרן הכהן מן הלויים

למטה יהודה וממטה שמעון וממטה בנימין בגורל ערים שלשה עשר ולכך סמך שלשתם יחד.

פסוק כב
ולמטה בני דן נשיא מה שלא כתיב נשיא לבני יהודה ולשמעון ולבנימין הוא הטעם לפי שכלב נקרא כבר עבדו של הקב"ה בענין מרגלים ועמד בצדקו כל ימי חייו ולפיכך לא הוצרך לקרותו נשיא בבנימין נמי כתיב אלדד הוא אלדד חברו של מידד שהיה נביא וחשוב כמו נשיא. ד"א משום שעתיד לעשות מעשה פלגש בגבעה לא נקרא נשיא. ובשמעון משום שנתקבצו במעשה זמרי כמו שפרש"י בפרשת בלק וגרמו תקלה לישראל, לבני ראובן ולבני גד לא היה צריך שכבר נטלו חלקם בארץ סיחון ועוג. חז"ק על סדר זה שהרי אינו לפי התולדה ולא לפי הדגלים ולא לפי הגבירות.

פרק לה

פסוק ב
ערים לשבת נהי דאין להם נחלה בית דירה מיהא צריכי.

פסוק ג
ולכל חיתם לחיים נתנו ולא לקברות כמ"ש רבותינו.

פסוק ו
ועליהם תתנו ארבעים ושתים עיר שאף הם קולטות אלא שהשש קולטות בין מדעת בין שלא מדעת ואלו המ"ב אין קולטות אלא מדעת כשנתכוון להנצל שם.

פסוק יב
למקלט מגאל מחמת פחדו של גואל קרובו של הרוג.
ולא ימות הרצח לפי שנאמר ורצח גואל הדם את הרוצח שומע אני בינו לבין עצמו יהרגנו ת"ל ולא ימות הרצח עד עמדו לפני העדה למשפט.

פסוק יד
את שלש הערים חסר כאן המעשה ופירש בפי ואתחנן. כאן פירש"י אעפ"י שבארץ כנען תשעה שבטים וכאן אינן אלא שנים וחצי השוה מנין ערי מקלט שלהם משום דבגלעד נפישי רוצחים כדכתיב גלעד קרית פועלי און עקובה מדם כלומר אף ההורגים במזיד גולים לערי מקלט ולפיכך צריכים היו אותם שבגלעד לערי מקלט בשוה לאותה שבארץ כנען כדתנן במכות בראשונה אחד שוגג ואחד מזיד גולה לשם, בראשונה פרש"י בתחלת דינו והיינו דכתיב כאן ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני

העדה למשפט והכי איתא בסיפרי הכל מקדימין לערי מקלט ב"ד שולחין ומביאין אותו משם שמי שנתחייב מיתה הרגוהו ומי שלא נתחייב מיתה פטרוהו.

פסוק טז

ואם בכלי ברזל הכהו למה נאמר אם משהכהו באבן או בעץ חייב בברזל לא כ"ש אלא לכך נאמר **ואם בכלי ברזל הכהו** להמיתו אפי' מחט ללמדך שאין עונשים מן הדין. כאן פירש"י שהברזל ממית בכל שהוא ואפי' מחט לפיכך לא נתנה בו תורה שיעור לכתוב אשר ימות בו וה"מ דברזיה מברז ששפכו בו דכעין זה ראוי להמיתו אפילו מחט אבל אם הכהו בו צריך שעור. הכי מיתניא והכי פירש"י בפרק אלו הן הנשרפים.

פסוק כ

ואם בשנאה יהדפנו ממקום גבוה.

פסוק כג

ויפל עליו מכאן אמרו רבותינו ההורג דרך ירידה גולה לפי שדרכו של אדם להסתכל לפניו, והיה לו ליזהר שלא תבא תקלה ע"י מלאכתו אבל ההורג דרך עליה אינו גולה שאין אדם עשוי להסתכל לאחוריו לפיכך אינו גולה.

פסוק כה

וישב בה עד מות הכהן הגדל שלא יהיו העולם מרננין על הכהן הגדול כשיראו הרוצח יוצא חוץ לעיר מקלטו ואומרים ראיתם זה שהרג את הנפש חנם יוצא ונכנס עם בני אדם ואין הכהן עושה בו נקמה והדבר מוטל עליו לעשות כדכתיב והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן וגו' אבל הכהן שקם אחריו אין לרנן עליו ממה שלא נעשה בימיו.

פסוק כו

את גבול עיר מקלטו מן גבול עיר מקלטו.

פסוק כח

ואחרי מות הכהן הגדל ישוב הרצח וגו', שהרי ערי מקלט של לוים תחת ידו של כה"ג הם וזה נכנס תחת ידו בעירו משפט הוא לצאת חפשי במותו ואמרו רבותינו מיתתו מכפרת ודוגמא זו מצינו אסיריו לא פתח ביתה.

פסוק ל

ועד אחד לא יענה בנפש סד"א הואיל ועונש דין נפשות חמור עד אחד נאמן בו קמ"ל.

פסוק לא
ולא תקחו כפר לנפש רצח הרי זה דבר שהיה בכלל כל העונשים ולמה יצא ללמדך לרוצח אין לוקחים כופר אבל לשן ועין ורגל ויד וכויה פצע וחבורה ושאר חבלות ולמומתין בידי שמים לוקחים כופר כדכתיב אם כופר יושת עליו.

פסוק לג
ולא תחניפו את הארץ כמשמעו לשון חנופה לא תחניפו את הרוצחים יושבי הארץ לפטרם מן הדין הראוי להם כי **הדם הוא יחניף** וגו' לכך אני מזהירכם על כך שהרי הרוצחים שהם אנשי דמים מנהגם להחניף את יושבי הארץ כדי שיחניפו עליהם.
ולארץ לא יכפר וליושבי הארץ לא יכופר.

פרק לו

פסוק א
ויקרבו ראשי האבות נסמכה פרשה זו לכאן ע"י שצוה משה לתת מנחלת ישראל ערים ללויים.

פסוק יג
אלה המצות פרשיות של קרבנות נדרים והגעלה. **והמשפטים** של פרשת רוצח ונחלות.

שלימא סדרא דפרשת מסעי

דברים

פרק א

פסוק א
אלה הדברים כל מקום שנאמר בו אלה פסל את הראשונים שהרי הראשונים מצוות ומשפטים ואלו רובם דברי תוכחה ומוסר. ואין לפרוך מאלה המצות והחוקים והמשפטים דלעיל מיניה וכיוצא בו משום דהא תמן סליק ענינא.
אל כל ישראל מלמד שהיה קולו של משה הולך כשעור מחנה ישראל.
בעבר הירדן ובאיזה עבר באותו שבעבר בארץ מואב ולא באותו עבר שבארץ כנען.
במדבר בערבה כלומר דברים אלו שדבר משה בעבר הירדן כבר דבר משה אותם אליהם במקומות שמפרש, ודוגמא זו מצינו בפרשת ואתחנן גבי בעבר הירדן בגיא מול בית פעור וגו'. **במדבר** שכנגד הר סיני שנקרא מדבר סיני.

בערבה במקום אחר באותו מדבר שנקרא ערבה וכן הוא אומר בפרשה זו ונעבור וגו' מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר וגו' ובאיזה מקום בו באותו שהוא מול סוף הוא מדבר פארן הגדול והנורא שמתחיל מאיתם כדכתיב ויחנו באיתם אשר בקצה המדבר, ובא ומגיע עד ארץ מואב, כדכתיב ונעבור דרך מדבר מואב. וכ"כ בפרשת עקב אשר הוליכך ה' אלוקיך זה ארבעים שנה במדבר, ומדבר זה הוא שעליו פרש"י בפ' מסעי שקראו יחזקאל מדבר העמים לפי שכמה מקומות יושבות בצדו והוא מדבר שור הוא מדבר איתם הוא מדבר סין הוא מדבר פארן הוא מדבר סיני הוא מדבר קדש הוא מדבר צין הוא מדבר קדמות הוא מדבר מואב שעל שם המקומות שבצדו קוראין לו מדבר פלוני ומדבר פלוני.

בין פארן לפי שהוא מדבר גדול נותן לך סימן היכן הוא בו.

ובין תפל ולבן יש לנו לומר מכח שקול סברת הפשט כי מקומות הם וכן ודי זהב אבל אינם נזכרים בפי מסעי או נזכרו בפי מסעי בשמות אחרים כמו רתמה ודיבון גד ועלמון דבלתימה, ושניר שנקרא בארבע שמות.

וחצרת פרש"י במחלוקתו של קרח ואם תאמר לפי סדר המקרא מחלקותו של קרח היה במדבר פארן אחרי שלוח המרגלים, ועוד היאך תרגם אונקלוס ובחצירות דארגיזו על בשרא הלא בקברות התאוה הרגיזו וכתיב מקברות התאוה נסעו העם חצרות, אלא י"ל אילו נקט ליה ברש"י דמחלקתו של קרח היה במדבר פארן אמטו להכי לא ידעינן ביה היכן שהרי מדבר גדול הוא מהלך כמה ימים כמו שאמרנו למעלה ונקט ליה חצרות דסמיך ליה מקום ניכר וידוע להם.

פסוק ב

אחד עשר יום מחרב מקצר מדברים שנאמר במהלך אחד עשר יום שעשו מחורב עד שלוח המרגלים מקדש ברנע שהרי מיום שנשבע הקב"ה שלא יכנסו לארץ לא נתחדשה מצוה רק בשנת הארבעים.

אחד עשר יום חסר בי"ת כאילו כתוב באחד עשר יום דוגמא כי ששת ימים עשה ה' את השמים וגו' אם הגד תגידו אותו לי שבעת ימי המשתה דשופטים. הזעק לי את איש יהודה שלשת ימים דשמואל ועוד הרבה.

אחד עשר יום פרש"י אמר להם משה וגו' עד נמצא בג' ימים הלכו כל הדרך מה שפרש"י כך לאו לאשמועינן הג' חניות על פי הימים שהרי אין מעשרים באייר עד כ"ט בסיון רק ל"ח ימים אלא אתא לאשמעינן שלא הלכו מכ' באייר עד כ"ט בסיון אלא שלש חניות. חניה ראשונה היא קברות התאוה שעשו בה ל' ימים שלמים ט' מאייר וכ"א מסיון ועוד צא מהם חניה שנית היא חצרות שעשו בה ח' ימים שלמים ומקצת מכ"ט בסיון, ומחניה שלישית היא קדש ברנע שהיתה בכ"ט בסיון שלחו המרגלים כמו שפרשתי בפרשת בהעלתך.

פסוק ג

ויהי בארבעים שנה פי' לך הכתוב שדבר עליהם בעבר הירדן בשנת הארבעים שדבר עליהם תחלה במדבר סיני בעשתי עשר חדש באחד לחדש היינו ל"ו ימים קודם מיתתו.

ככל אשר צוה ה' אתו ולא את נביא אחר.

פסוק ד

אחרי הכתו וגו' לפי שכתב לקמן ולא אבה סיחון מלך חשבון וגו' ושניהם בשנת הארבעים, קדם הכתוב ולמדך כאן שמלחמת סיחון קדמה למשנה תורה.

פסוק ה

הואיל משה באר כל המצוות, גם עשרת הדברים ששמעו מפי הגבורה רצה הקב"ה שישמעום גם הנולדים במדבר מפי ציר נאמן.

פסוק ו

דבר אלינו בחרב פתח להו הכא כדי לקרובי דעתייהו במילי דבדיחותא.

פסוק ז

פנו וסעו לכם וגו' ראה נתתי לפניכם וגו' הוא שנאמר בפרי משפטים הנה אנכי שולח מלאך וגו' עד ושתי את גבולך וגו'.

בערבה היא הערבה שאמר למעלה.

פסוק ח

[**ראה נתתי לפניכם** לשון ראה נופל על כמה דברים].

פסוק ט

ואומר אליכם בעת ההיא וגו' עד כל הדברים אשר תעשון הוא שנאמר בפרשת יתרו נבול תבול וגו' ויבחר משה אנשי חיל וגו'.

פסוק יב
וריבכם של זה עם זה.

פסוק יג
ואשימם ואשמם חסר יו"ד ה"ג בפרש"י. והסופרים מצאו בתחלה בפרש"י יו"ד וי"ו ונקודה אחת על הוי"ו כדי להשלים התבה כענין זה י"ו והיו סבורים שהוא אלף והרגילו מהיום הזה לכתוב חסר א'.

פסוק טו
אנשים חכמים וידעים פרש"י אבל נבונים לא מצאתי זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה ולא מצא אלא שלש וא"ת היכן הם שבע מדות שאמר יתרו למשה הרי אינן אלא ארבע אנשי חיל יראי אלוקים אנשי אמת שונאי בצע אלא הכי הוי פי' וזו אחת מהשבע מדות שאמר יתרו למשה ששם הארבע וכאן השלש הרי שבע בין כאן ולהלן. והכי איתא באלה הדברים רבה, אמר רבי ברכיה בשם רבי חמא ב"ר חנינא צריכים הדיינים שתהיינה בהן שבע מדות ואלו הם חכמים ונבונים וידועים ומה שכתב להלן ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלוקים אנשי אמת שונאי בצע הרי שבע ולמה לא נכתבו שבעתם כאחת ללמד שאם לא מצאו משבע מביאים מד' לא מצאו מד' מביאים מג' חכמים ונבונים וידועים לא מצאו מג' מביאים משנים לא מצאו משנים מביאים מאחד שכך כתיב אשת חיל מי ימצא.

פסוק יז
לא תגורו מפני איש אין לו לדיין לגור מפני איש כי אין לבעל דין לשנוא הדיין אם הוא מענישו שיש לו לדיין להשיב לבעל הדין הרי הקב"ה חייבך **כי המשפט לאלקים הוא**.

פסוק יח
ואצוה אתכם בעת ההיא וגו' לא בשביל ללמוד תורה נתעכבתם מ"ם שנה שהרי בשעה קלה למדתי את כל התורה לכם רק בעונותיכם נתעכבתם.

פסוק יט
ונסע מחרב הוא שנא' בפ' בהעלותך ויסעו מהר ה' וגו'.
כאשר צוה ה' אלקינו אתנו כמו שפי' למעלה גבי פנו וסעו לכם וגו'.
ונבא עד קדש ברנע בכ"ט בסיון כמו שפירשתי.

פסוק כ
ואמר אלכם באתם עד הר האמרי היינו דכתיב בפ' שלח עלו זה בנגב ועליתם את ההר וכתיב וישכימו בבקר ויעלו אל ראש ההר.

פסוק כב
ויחפרו לנו לשון חפוש שהחופר מחפש מה שיש בסתר.

פסוק כג
שנים עשר אנשים פרש"י מגיד שלא היה שבט לוי עמהם. ע"י שלא היה לו חלק בארץ כמו שפירש"י בפ' שלח.

פסוק כד
עד נחל אשכל פרש"י מלמד שהלכו בה ארבע אומנים שתי וערב פ' שורות כדאיתא בהשוכר את הפועלים, פועלים בהליכתן אוכלים מן הענבים מאומן לאומן ובחזרתן מן הגת פי' משורה לשורה.

פסוק כז
הוציאנו מארץ מצרים פרש"י הוצאתו לשנאה היתה וכו' כלומר שדה הבעל פחותה משל שקיא משום דשל בעל אינה טוענת פירות רק במי גשמים וכשאין לה גשמים פוסקת אבל של שקיא אינה פוסקת שהרי משקים אותה תמיד.

פסוק כח
[**ובצורת בשמים** אויר נקרא שמים].

פסוק לו
[**זולתי** יו"ד יתרה].
[**הארץ אשר דרך בה** אשר הלך בה].
מלא אחרי ה' מלא דברי משה שהיה מדבר בשמו.

פסוק לז
גם בי התאנף ה' הפסיק בין יהושע לכלב לומר נטלה רשות ממני ונתנה ליהושע וכל זה **בגללכם** שגרמתם לי כעס ולא דקדקתי בלשוני ובמעשי ונענשתי.

פסוק מ
ואתם פנו לכם וסעו וגו' הוא שנאמר בפרשת שלח פנו וסעו לכם וגו'.

פסוק מא
ותענו ותאמרו וגו' עד ולא האזין אליכם מפורש בפ' שלח.

פסוק מד
כאשר תעשינה הדברים פירש"י מה הדבורה הזאת כשהיא מכה את אדם מיד מתה כלומר היא מתה בטורח שמכה את האדם מרוב חלישות שבה, אף הם אעפ"י שהם חלשים שתמיד כשהיו נוגעים בכם מיד מתים אעפ"י כן הכו אתכם בשעיר עד חרמה. ד"א **כאשר תעשינה הדברים** אם אחת יוצאה ממקומה כולם יוצאות אחריה כך וירד העמלקי והכנעני וגו'.
ויכתו אתכם הכה ופצוע אבל לא הרגום כדי שלא יתחלל שמו של הקב"ה להגדיל פי אויביהם עליהם. תדע שהרי לא מנה הכתוב הנופלים במלחמה זו כמו שעשה בשאר מלחמות.

פסוק מה
ותשבו ותבכו הוא שנאמר בפי' שלח ויתאבלו כל העם מאד. ודינו להיות נכתב תכף אחר וסעו לכם המדברה דרך ים סוף.

פסוק מו
ותשבו בקדש ימים רבים פי' כאן שעמדו בקדש ברנע וחסרו בפי' שלח.
[**ותשבו** לשון עכבה].
כימים אשר ישבתם כלומר כמו שאתם יודעים.

פרק ב

פסוק א
ונפן ונסע המדברה דרך ים סוף כאשר דבר כמו שמפרש והולך **ונסב את הר שעיר**.
ימים רבים י"ט שנה הם המסעות שמרתמה עד מדבר צין הוא קדש כמו שפי' בפי' חוקת.

פסוק ב
ויאמר ה' אלי בשנת הארבעים כשבאנו לקדש.

פסוק ג
ההר הזה הר שעיר.
פנו לכם צפנה צווי זה לא היה לאלתר עד שגמרו לסבב כל ארץ אדום ומואב וה"ק עתידים אתם לפנות דרך צפון ובתוך כך ואת העם צו וגו' והם חשבו לפנות מיד ולפיכך שלחו לו ליטול רשות לעבור.

פסוק ד
ואת העם צו לאמר פי' כאן האזהרה שחסר בפ' חוקת וחסר כאן השליחות שפי' בפ' חוקת.

פסוק ח
ונעבר מאת אחינו הפכו פניהם לצפון כמו שנצטוו פנו לכם צפונה והוא כשנסעו מאובות ולכך יש כאן פרשה אפי' באמצע הפסוק.

פסוק ט
ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב לי הזהיר על כולם לפי שהייתי עתיד ליקבר בערבות מואב. על שלש אומות הללו שעיר עמון ומואב הזהיר הקב"ה את ישראל שלא יכבשו את ארצם. שעיר לפי שמצינו שנקרא חוי כדכתיב ואת אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי ויש לבעל דין פתחון פה לחלוק ולומר שהוא החוי הנמנה בשבעה עממים שנתנו לישראל לכך כתב לך כאן ובשעיר ישבו החורים לפנים כלומר עיקר שמם חורי ואינו משבע עממים והא דקרי להו חוי משום דמריחי לארעא כי חיויא ואומר קנה זה יפה לגפנים וזה לדקלים. **מואב** לפי שארצו נקראת ארץ רפאים כדכתיב רפאים יחשבו אף הם ויש פתחון פה לומר שנתנה לאברהם כדכתיב בפ' לֶךְ לְךָ ואת הרפאים ויש להם לישראל זכות לכבשם לכך כתב לך כאן והמואבים יקראו להם אימים כלומר כך עיקר שמם ואינן רפאים שנתנו לאברהם, ואין להם לישראל דין בארצם. עמון כמו כן נקראו רפאים כדכתיב ארץ רפאים תחשב אף היא וכדי שלא יאמרו עליהם הותרו לישראל כמו שאמרנו ואת הרפאים כתב לך כאן **והעמונים יקראו להם** זמזומים כלומר כך עיקר שמם ואינם הרפאים שנתנו לאברהם. ד"א על שלש אומות הללו הוזהרו ע"י שנתנו לאברהם בברית בין הבתרים כדכתיב את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני והם עמון ומואב ואדום שלא יאמרו ישראל עליהם הרי הם מותרים לנו שהרי הם מעשרה עממין שנתנו לאברהם לכך נאמר ונשמרתם מאד וגו' שעדיין לא נתמלאת סאתם ולא הותרו לישראל עד ימות המשיח כמו שפירש"י אבל שאר האומות שלא היה להם לישראל שום טענה עליהם לא הוצרכו ישראל להזהר עליהם אמאי תיסק אדעתייהו לכבשן.
נתתי את ער ירשה סיחון לקחה כדכתיב אכלה ער מואב וחזרה למואב באחרונה.

פסוק יא
רפאים יחשבו אף הם כענקים מרוב גבורתם אבל אינו כן שהרי המואבים יקראו להם אימים וכן עיקר שמם.

פסוק יב
כאשר עשה ישראל בני גד ובני ראובן. **לארץ ירשתו** של מואב שמתחלה היתה משל מואב וכבשה סיחון ונפלה לסוף ביד ישראל.

פסוק יד
והימים אשר הלכנו מקדש ברנע לאו הליכה דוקא אלא בין עמידה בין הליכה. **אשר הלכנו מקדש ברנע** משנה שניה שבאנו לקדש ברנע **עד אשר עברנו את נחל זרד**, והא דנקט **את נחל זרד** משום שהיה ראשון לכל הנהרות שעברו.

פסוק טז
ויהי כאשר תמו מה שלא נכנסו ישראל מיד לאותו פרק לארץ היינו טעמא לפי שנגזר על משה שלא ליכנס לארץ ואין כבודו שיעברו כלם והוא ישאר יחידי.
כל אנשי המלחמה אותם שנאמר בהם ויעפילו לעלות ההרה שאמר משה להם ותחגרו איש את כלי מלחמתו.

פסוק יז
וידבר ה' אלי פירש"י אבל משילוח מרגלים עד כאן לא נאמר וידבר אלא ויאמר ללמדך שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתיחד עמו הדבור וכו'. פירוש דבור משמע מפיו רבוי דברים והוא ענין חיבה כגון שני אוהבים שמדברים זה עם זה מתוך חבה. אבל אמירה משמע מיעוט דברים אמירה גרידא בעלמא. ובתענית פרש"י לא היה הדבור ביחוד ובחבה דכתיב וידבר ה' אלי נתייחד עמי הדבור ואע"ג דמקמי הכי כתיבי קראי דכתיב בהו וידבר אית דאמרי לא היה הדבור אל משה פה אל פה אלא בחזיון לילה.

פסוק יט
וקרבת מול בני עמון אבל לא הגיעו אל מקומם שהרי ארצם במזרחה של ארץ עוג מלך הבשן.

פסוק כ
ארץ רפאים תחשב אף היא ואינו כן שהרי **והעמונים יקראו להם זמזמים** על שם מחשבות ותחבולות מלחמות פו"ר פנשיד"ש דבטניי"א בלע"ז וזהו עיקר שמם.

פסוק כה

היום הזה אחל תת פחדך פי' קודם לכן כשראו שבעה עממים שמאן אדום נתון עבור ישראל בגבולו וגם סיחון מלך מואב לא אבה, אמרו השבעה עממין ומה עמון ומואב אפילו כשהיו כל אחד בפני עצמו לא יכלו ישראל לעמוד בפניהם אנו שאנחנו שבעה על אחת כמה וכמה שלא יוכלו לעמוד לפנינו כיון שנפלו סיחון ועוג לפני ישראל פחדו הכנענים היינו **היום הזה אחל תת פחדך** וגו'.

פסוק כו

ממדבר קדמות לשון קדמה מזרחה ממדבר שבמזרח ולא ממדבר שבדרום וכן מצינו בספר שופטים שבמזרח היה מדבר כדכתיב ויירשו את כל גבול האמורי מארנון ועד היבוק ומן המדבר ועד הירדן.

דברי שלום לפי שרוב ארץ סיחון היתה מארץ מואב ועמון ולא מארץ כנען קראו לו לשלום אבל עוג שארצו היתה מארץ רפאים שהיה מארץ כנען לא קראו לו לשלום שאין קוראין לשלום על ארץ שבעה אומות כמו שמפורש בפי' שופטים.

פסוק כט

כאשר עשו לי בני עשו פרש"י לא לענין לעבור את ארצם אלא לענין מכר אוכל ומים כלו' **כאשר עשו לי בני עשו** אינו מוסב אאעברה נא בארצך שהרי כתיב וימאן אדום נתון ישראל עבור בגבולו אבל מוסב הוא אאוכל בכסף תשבירני וגו' כלומר **כאשר** מכרו **לי בני עשו** אוכל ומים, ומסברא יש לנו לומר שבני עשו מכרו להם אוכל ומים שהרי כתיב לעיל ויאמר ה' אלי וגו' אוכל תשברו מאתם. ופי' **כאשר עשו לי בני עשו הישבים בשעיר והמואבים הישבים בער**, משמע אלו קדמו כמו אלו. ומ"ש בפ' תצא על דבר אשר לא קדמו, קאי אלא יבא עמוני. ואשר שכר קאי אמואבים. א"נ סתם מואבים לא קדמו אבל אותם שבער קדמו בענין סחורה ע"י שעברו ישראל אצלם כדכתיב אשר נטה לשבת ער. והיינו דכתיב **כאשר עשו לי בני עשו הישבים בשעיר והמואבים הישבים בער** אך לפי' זה חז"ק הרי ביבמות בפר' הערל משמע בהדיא שבקשו לפסול את דוד שבא מרות המואביה על דבר אשר לא קדמו. לפיכך י"מ אוכל בכסף תשבירני וגו' עד אעברה ברגלי דברי השליחות ולא יותר והדברים שבפ' חוקת מוכיחים, אבל מכאן ואילך הם דברי משה שהיה מזכיר לישראל דברים שהיו כבר

וצריך לסרס המקראות ולא אבה סיחון מלך חשבון העבירנו בו **כאשר עשו לי בני עשו, והמואבים** שלא נתנו לנו לעבור. דוגמא שפרש"י בפ' וירא גבי ויאמר ה' אם נא מצאתי חן בעיניך.

פסוק לז
רק אל ארץ בני עמון שהיא עכשיו בידם.

פרק ג

פסוק א
ונפן ונעל מדרום לצפון.
דרך הבשן שבין הירדן וארץ בני עמון שכל ההולך מדרום לצפון עולה הוא.

פסוק יא
הנה ערשו ערש ברזל לשון כרך ומגדל ומבצר כמו בפאת מטה ובדמשק ערש. ובלי' תלמוד מערבא לה בכל מחוזא ערסייתא, כלומר מבצר מוקף חומה חזקה כברזל.
תשע אמות ארכה גבהה של חומה סביב המבצר וארבע אמות רחבה של חומה.
באמת איש באמת כל אדם שאינו תינוק.

פסוק יב
ואת הארץ הזאת ירשנו מקרא קצר וה"ק **ואת הארץ הזאת** אשר **ירשנו** וגו'. **ועריו נתתי לראובני** וגו' עד נשיכם וטפכם וגו' מפורש בפ' מטות.

פסוק יח
ואצו אתכם עם בני ראובן ובני גד מדבר לפי שהיו בכלל ישראל אמר **אתכם** ולא אמר אותם.

פסוק כא
ואת יהושוע צויתי וגו' היינו דכתיב בפרשת פנחס ויסמוך ידיו עליו ויצוהו. **שלימא סדרא דפרשת דברים**

פסוק כג
ואתחנן ואתמלא תחנונים וכן בהתחננו אלינו בהתמלאו תחנונים אלינו ולפירוש רש"י שפרשו לשון חנם נראה שהנו"ן אחרונה במקום מ"ם.

פסוק כד
ה' אלקים באל"ף דל"ת.
אתה החלות להראות לי כבוש ארץ סיחון ועוג כך אעברה נא ואראה כיבוש ארץ חמשה עממים.

כמעשיך שכלם בחכמה.
וכגבורתך ביכולת.

פסוק כה
אעברה נא ואראה את הארץ הטובה וכי לאכול מפריה או לשבוע מטובה משה היה צריך אלא הכי קאמר הרבה מצוות נצטוו ישראל ואינן נוהגות אלא בארץ לפיכך אעברה נא לקיים את המצוות.
והלבנן בית המקדש שנעשה מעצי הלבנון.

פסוק כו
ויתעבר ה' בי למענכם אמר הקב"ה למשה אם אתה עובר בארץ יאמרו מה שנגזר על דור המדבר שלא ליכנס לארץ היינו לפי שאין להם חלק לעולם הבא ואם תכנס לארץ בתפלתך יאמרו לא חש משה אלא על עצמו אלא תיקבר אצלם ותביא עמך לעתיד היינו ויתא ראשי עם.
רב לך במה שהראיתיך כבוש ארץ סיחון ועוג, על שאמרת אעברה **אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה** ועל שאמרת ואראה את הארץ הטובה הריני שומע לך עלה ראש הפסגה וגו'.

פסוק כז
עלה ראש הפסגה וגו'. הוא שנאמר בפנחס עלה אל הר העברים וגו'. וא"ת מי יעבור לפני העם הזה **וצו את יהושע** וגו'.

פסוק כח
[**וצו** מלשון וצוה].

פסוק כט
ונשב בגיא כדכתיב וישב ישראל בשיטים ויחל העם לזנות וגו' ונפלו מהם ארבעה ועשרים אלף ואנחנו יושבים בו.

פרק ד

פסוק א
ועתה ישראל וגו' לרישיה דסיפרא קאי זכור והסתכל כי אחרי שעשה לך הקב"ה ממתן תורה ועד עכשיו כל הטובות הללו אתה הכעסת לפניו כמה פעמים ובשבילכם נטרדתי מלהכנס לארץ ומכאן ואילך שמע אל החוקים וקבל מהם מוסר והכל מחול.
למען תחיו כי עובדי פעור נשמדו.

ובאתם וירשתם שלא תאמרו כבר נאמר לאלה תחלק הארץ לנו נתנה הארץ בין זכאין בין חייבין אל תאמרו כך שהרי אין כניסתכם בארץ תלויה אלא בזכות שתשמעו **אל החקים ואל המשפטים** כמו שמפרש והולך.

פסוק ב

לא תספו על הדבר שע"י שהוספתם על דברי שהזהרתי ראה נתן ה' לפניך את הארץ עלה רש והוספתם ואמרתם נשלחה אנשים לפנינו התוספת גרמה לאבותיכם שפגריהם מתו במדבר.

ולא תגרעו ממנו אני אמרתי לא תעלו ואתם גרעתם מצותי ויצא העמלקי והכנעני ויכום ויכתום. מעתה קחו מצותי בלי תוספת וגירוע. ד"א **לא תספו על הדבר** וגו' תשובה למיני ישראל שפקרו על התלמוד ואמרו איך הוסיפו חכמי ישראל כמה דברים בתלמוד שאינה בתורה הרי כתיב **לא תספו על הדבר**, **ולא תגרעו ממנו** ימחו ההוספות מספר חיים. הרי תשובה לדבריהם שהרי לשון זה אינו רק בשני מקומות בתורה ואינו רק גבי אלקות ויראה. כלומר אין לך להוסיף ליראה על יראת הקב"ה יראה אחרת ולא לגרוע מיראתו. כאן בפ' ואתחנן כתיב **לא תספו על הדבר** וכתיב לאלתר עינכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור וגו'. ובפ' ראה כתיב לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו וכתיב לעיל בסמוך כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם. אבל במצות דעלמא לא הזהיר הקב"ה שלא להוסיף כדי לעשות סייג וגדר לתורה.

פסוק ג

עיניכם הראות לעיל קאי למען תחיו ובאתם וירשתם שהרי **עיניכם הראות**, **כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה'** אע"פ שהיו ראויים להיות מבאי הארץ כדכתיב ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם ויאמר ה' אלי וגו' ואחר כך באו לשטים ושם מתו במגפת בעל פעור.

בבעל פעור בשביל בעל פעור ורבים כן.

השמידו ה' אלקיך מקרבך אבל ואתם הדבקים בה' אלקיכם לפיכך אתם חיים כולכם היום ולפי שהיו מול בית פעור הזהיר תחלה על עבודת כוכבים.

פסוק ז
בכל קראנו אליו בכל מאמצי קריאתנו כדכתיב ובקשתם משם את ה' אלקיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך.

פסוק ט
אשר ראו עיניך כדכתיב וכל העם רואים את הקולות.

פסוק יא
ותעמדון תחת ההר שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר.
וההר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל ואם תאמר פסוק זה ראשו מכחיש את סופו כיצד דבר בוער באש אין חשך שולט שם, אלא שניהם שמשו כאחד והולך ומפרש כיצד וידבר אליכם מתוך האש קול דברים שהייתם אתם שומעים ותמונה אינכם רואים ע"י **חשך ענן וערפל** שהיה שם שלא נתן רשות להסתכל בדמות כבודו. **עד לב השמים** באמצע כנגד הרואים.

פסוק יג
ויגד לכם את בריתו אבל שאר מצות אותי צוה בעת ההיא ללמד אתכם חוקים ומשפטים.

פסוק טו
כל תמונה שום תמונה דוגמא לא תעשה כל מלאכה כל אלמנה ויתום וכן כל סמל כל בהמה כל צפור כל רמש כל דגה.

פסוק טז
פן תשחתון לעיל קאי כי לא ראיתם כל תמונה. **פן תשחתון** היום או למחר ותאמרו כתבנית כבודו שראינו בסיני נעשה סמל.

פסוק יז
אשר תעוף בשמים בהרבה מקומות נקרא האויר שמים כמו שפירשתי בפ' בראשית.

פסוק יט
לכל העמים להאיר להם ואפילו להדיוטות, ועלוב הוא מי שמתחוה לדבר שנברא לתשמישו. ד"א **אשר חלק אותם לכל העמים** להיות יראתם כי אינו חושש בהם. אבל **ואתכם לקח להיות לו לעם נחלה** ואיך תשתחוה להם לפיכך אין לך לעבוד יראה אחרת אלא הוא.

פסוק כ
ויוצא אתכם מכור הברזל רבי עקיבא אומר שהיו שורפים בניהם של ישראל בכור של אש.

פסוק כא
התאנף בי על דבריכם אעפ"כ אני מזהיר אתכם השמרו לכם.

פסוק כב
כי אנכי מת בארץ הזאת לפיכך תשמרו לכם פן תשכחו וגו' אבל אם הייתי עובר עמכם ורואה אתכם הייתי מוחה בידכם.
אינני עבר את הירדן ויש לכם להתבונן כי לא לצרכי אני אומר לכם לשמור את המצות.

פסוק כג
אשר צוך ה' אלקיך אריש דקרא קאי **פן תשכחו את ברית ה' אלקיכם**, **אשר צוך**. ד"א **אשר צוך** כאשר צוך.

פסוק כד
אש אכלה הוא כאש אכלה הוא.

פסוק כה
כי תוליד בנים ובני בנים אין אני מתירא מן האבות שראו מעשה הקב"ה ונוראותיו אבל מבני בניהם שלא ראו אני מתירא.
ונושנתם בארץ ותהיו נואשים ותאמרו כבר נתישבנו בה ולא נפסיד עוד.

פסוק כו
את השמים ואת הארץ צבא השמים וצבא הארץ.

פסוק כח
ועבדתם שם וגו' דוגמא שנאמר בדברי הימים וימים רבים לישראל ללא אלקים אמת וללא כהן וללא מורה וללא תורה.

פסוק לב
כי שאל נא כלומר שאל נא לדורות הראשונים אם נעשה כן לשום אומה ולפיכך מקפיד הקב"ה עלינו בזמן שאנו חוטאים יותר מעל שאר אומה אחרת.

פסוק לד
או הנסה כל זה תשאל.
לקחת לו גוי מקרב גוי שאף אתם הייתם גויים כמוהם כדכתיב ואומר אליכם איש גלולי עיניו השליכו.

ובמלחמה כי ה' נלחם להם במצרים.
ובמוראים לשון ראיה כתרגומו.

פסוק לז
ויבחר בזרעו אחריו רמז ליעקב ואילו אמר בזרעם אחריהם היה פתחון פה לשמונה גויים שיצאו מאברהם ומיצחק זולתינו שיאמרו אנו נבחרים כמותכם.
ויוצאך בפניו בפני מצרים כמו שמפרש והולך וכתיב יצאו כל צבאות ה' לעיני מצרים ומצינו מצרים נקראים בלשון יחיד והנה מצרים נוסע אחריהם.

פסוק לח
כיום הזה שירשו ישראל ארץ סיחון ועוג.

פסוק מא
אז יבדיל משה אחרי הכותו את סיחון ועוג וכבר פירש הצווי בפ' מסעי וכאן הזכיר המעשה להזכיר טובה זו עם שאר הטובות שעשה להם. ועל עצמו אומר משה כך והוא כאילו כתיב אז הבדלתי דוגמא אדם כי יקריב מכם קרבן להי' זה הדבר אשר צוך ה' וכן הרבה.

פסוק מג
ואת ראמת בגלעד כאן משמע שלא היה למנשה חלק בארץ גלעד ובפ' מטות כתיב ויתן משה את הגלעד למכיר בן מנשה ונראה לפרש שיש לכולם חלק בארץ גלעד וכן פי' להלן וכתיב בפ' בדברים וחצי הר הגלעד ועריו נתתי לראובני ולגדי ויתר הגלעד נתתי לחצי שבט המנשה.

פסוק מה
אלה העדת והחקים כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים. דוקא אלה נאמרו בצאתם ממצרים אבל הראשונים כגון הבדלת ערי מקלט לא היה בצאתם ממצרים רק בשנת הארבעים.
העדת התראות כמו רד העד בעם.

פסוק מו
[**בעבר הירדן בגיא מול בית פעור** כלומר דברים אלו שדבר משה בעבר הירדן כבר דבר אליהם גם בגיא מול בית פעור בארץ סיחון וגו'].

פרק ה

פסוק א
אל כל ישראל להשמיעם עשרת הדברות לנולדים אחר מתן תורה.

פסוק ג
לא את אבתינו לבדם **כרת, את הברית, כי אתנו אנחנו** דוגמא לא יקרא שמך עוד (יעקב) לבד כי אם ישראל עמו. כדאיתא במדרש תלים גבי מפי עוללים ויונקים יסדת עוז שאפילו העוברים במעי אמן קבלו את התורה וערבו את אביהן שיקבלו את התורה ונעשה כריסן של אמן שהיו עוברות מאירה כזכוכית והיו נראים ורואים פני שכינה וכשהקב"ה אומר אנכי ה' הן עונים אחריו הן. לא יהיה לך והם עונים אחריו לאו. וכן על כל הן הן ועל כל לאו לאו.
כי אתנו אנחנו אע"פ שיש עכשיו בנו כמה בני אדם שנולדו אחר מכן ולא היו במעמד אותו הברית מ"מ חלה עליהם הברית הכתוב כדכתיב פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלישים ועל רבעים ועושה חסד לאלפים וגו'. דוגמא זו כתיב בפרשת נצבים ולא אתכם לבדכם אנכי כורת את הברית הזאת.

פסוק ד
פנים בפנים דבר ה' עמכם אנכי ולא יהיה לך.

פסוק ה
אנכי עומד בין ה' וביניכם להגיד לכם שאר הדברות.
ולא עליתם בהר לאמר כשבא לאמר לכם עשרת הדברות.

פסוק י
ולשמרי מצותו כתיב מצותי קרי.

פסוק יב
שמור את יום השבת בדברות הראשונות שבא להזכיר להם את יום השבת שנתן להם במרה נופל בו לשון זכור אבל כאן בדברות שניות שנאמרו בשנת הארבעים בשביל אותם שלא שמעו הראשונות, נופל בו לשון שמירה לפי שהענין לא היה חדש להם. ד"א **שמור את יום השבת** לשון ואביו שמר את הדבר המתן מבעוד יום מתי תבא שבת לקדשו כדרי ינאי שהיה מתעטף ואומר בואי כלה בואי כלה. דבר אחר זכור נאמר ליורדי הים ושמור ליושבי יבשה.
כאשר צוך פי' רש"י במרה. בדברות ראשונות נאמרה בם זכור דקאי הוא אשבת שנתן במרה לא הוזקק לכתוב כאשר צוך אבל בדברות הללו שלא נאמר בם זכור אלא שמור צריך לכתוב שם **כאשר צוך** כדי לפרש בו במרה לפי שמכאן ולהלן הזהירם על מצות שבת שנתן במרה ששם היה עיקר המצוה. וראיה לדבר מאגדת פסח אלו נתן לנו את

השבת ולא קרבנו לפני הר סיני וכו'. ולפי הפשט **כאשר צוך** כלומר כמו שפי' לך הטעם בדברות הראשונות כי ששת ימים עשה ה' וגו'. ד"א בדבר שמור ובדבר כבד שייך למכתב בהו כאשר צוך לפי ששתיהם מצות עשה.

פסוק טו

וזכרת כי עבד היית פי' הכתוב כאן הטעם מפני מה שובתים עבד ואמה שע"י כך שאתה והם עובדים כל ששת ימי המעשה ובשביעי נחים תזכור כי היית עבד כמוהו במצרים ויפדך ה', אבל בדברות הראשונות לא פי' הטעם שלא רצה להזכיר את גנותם בשמחתם ואע"ג דכתיב בהן בראשונות אשר הוצאתיך מארץ מצרים מ"מ דרך כבוד הזכירו. ד"א **וזכרת כי עבד היית** במצרים ויפדך הקב"ה משם למנוחה לכן ינוח עבדך ואמתך כמוך.

כי עבד היית בארץ מצרים ובדברות ראשונות כתיב כי ששת ימים עשה ה' את השמים וגו' לכך תקנו חכמים בקדוש שבת על הכוס זכר למעשה בראשית כמו שכתב בדברות שניות. אבל זמנים שלא נקבעו לזכר בראשית אין אומרים בהם אלא זכר ליציאת מצרים.

על כן שהקב"ה רוצה שתזכור **כי עבד היית**.

פסוק טז

ולמען ייטב לך יתור הוא על הראשונות כלומר אם תכבדם הקב"ה יתן לך עוד שכר טוב, ולפי שהראשונות חסרות אות טי"ת כתב ולמען כדי להשלים בהם כל אותיות אלפא ביתא פשוטות וכפולות.

פסוק יז

עד שוא אפילו עדות בחנם.

לא תענה כגון ראהו יחידי או שנים בלא התראה.

פסוק יח

ולא תתאוה אין תאוה אלא בלב אם גמר בלבו ע"י תחנונים או ע"י רבוי רעים או ע"י אימתו שימכור לו חפצו, מיד עובר עליו בלא תתאוה הוציא חמדתו בפיו עובר בלא תחמוד, כולם ולא ולא לבד מלא תרצח שאין בו ויי"ו. מתחלת אנכי עד ולשומרי מצותי אין בין דברות ראשונות לשניות שום שינוי לפי שהקב"ה חזר ופירשם כמו שמפורש בפרשת יתרו ולא רצה משה אפי' בפרשה זו לשנות בהם שום דבר. אבל

השאר שחזר משה ופירשם אין חששא בשנוי המלות אחרי שהם שוות בטעם. וזה הכלל כל דבר שינוי במקרא תמצא בפעם שנית מלות שונות אך הטעם שוה, ומדברת לא תשא שאין בה שינוי אין להקפיד כי כך היה המקרא. ועשרת הדברות שבפרשת יתרו הם דברי הקב"ה בלי תוספת ומגרעת לבד למען ייטב לך כמו שפירש"י והם לבדם הכתובות על לוחות הברית. ואותם שבפרשה זו הם הם דברי משה וכאן סדרן משה אחר סברת הבחורים שתחלה חומדים אשה ואח"כ בית ואח"כ עבד ואמה ואח"כ שדות וחמורים. ובפרשת יתרו סדרם הקב"ה על סברת דעת אנשי חכמה שקונים תחלה בית ואח"כ אשה ואח"כ עבד ואמה ואח"כ שור וחמור.

פסוק יט
קול גדול ולא יסף כתרגומו ולא פסק כמו שדרשו רבותינו כל מ' יום שעמד משה בהר לא פסקו קולות מן ההר. ד"א לא הוסיף קולו לומר לכל ישראל יותר על עשרת הדברות דוגמא כי יסף מכאוב על מכאובי.

פסוק כד
ואת תדבר אלינו בנחת כקול משה ונוכל לשמעו.

פסוק כו
מי יתן והיה לבבם אעפ"י שיש בידי לתת, דברה תורה כלשון בני אדם.

פסוק כח
ואתה פה עמד עמדי שוב לעמוד עמדי.
ועשו בארץ וגו' הוא שנאמר למעלה ואותי צוה בעת ההיא ללמד לעשותכם בארץ וגו'.

פרק ו

פסוק ב
אשר אנכי מצוך כ"ף רפה.

פסוק ג
ארץ זבת חלב ודבש מקרא קצר, וה"ק **כאשר דבר ה' אלקי אבתיך** לתת **לך ארץ זבת** וגו'. דבר אחר חסר בי"ת דוגמת הנמצא בית ה' ועוד הרבה וה"ק כאשר תרבון מאד בארץ זבת חלב ודבש.

פסוק ד

שמע ישראל מצינו באגדה ע"ן של שמע תלויה לפי שהקב"ה ברא מעשיו בע"ן ע"ן, כיצד ישראל אחד מע' שבאומות, האומות אחד בע' שבבהמות, בהמות אחד מע' שבעופות, עופות אחד מע' שבדגים, דגים אחד מע' שבשדים, שדים אחד משבעים שבמלאכים. והקב"ה מלך על כולם ועל זה יסד הפייט באזהרת ראשית ושמו מעולה למעלה משבעים.

שמע ישראל וגו' שמע והבן לדבר זה ה' שהיה מאז מאין תחלה הוא ה' של עכשיו והוא ה' שיהא חי וקיים באין סוף ותכלה ובענין זה הוא **אחד**, כלומר יש בו לבדו אחדות כזה מה שלא היה ולא יהיה כן בשום דבר שבעולם. ד"א אי אפשר כאן אלא בשלש אזכרות מפני קטרוג של אומות העולם שאם אמר שמע ישראל ה' אחד, היו כל אומה ואומה אומרים על חרפותם על שלנו הוא אומר שהוא אחד, עכשיו שאנו אומרים אלקינו נודע שעל אלקי ישראל הוא מדבר שהוא עמם. ואם אמר ה' אלקינו אחד היו אומרים שאלקי ישראל אחד מן האלהים. וכ"ש אם אמר שמע ישראל אלקינו אחד.

פסוק ה

בכל לבבך פרש"י בשני יצריך פי' לבך לא מצי למקרי אלא חד אבל לבבך מצי למקרי לבביך שני לבבות.

ובכל מאדך לשון מאד, במאד מאד שים לבך ונפשך לאהבה אותו.

פסוק ו

והיו הדברים האלה לפי שאמר למעלה ואהבת את ה' אלקיך ואיני יודע כיצד ת"ל, **והיו הדברים האלה**, **על לבבך** מתוך כך תהיה מכירו ואוהב אותו.

פסוק ח

וקשרתם לאות על ידך בכרך אחד ובקשר אחד אבל של ראש **והיו לטטפת בין עיניך** שמשמע ארבע כמו שפרש"י.

על ידך בכמה מקומות נקרא שמאל יד.

פסוק ט

וכתבתם על מזוזת ביתך ובשעריך כדי שתזכרם בשעת ביאה ויציאה. **על מזוזת** שומע אני שתי מזוזת ר' יצחק אומר הרי הוא אומר ונתנו על שתי המזוזת ועל המשקוף זה

בנה אב כל מקום שנאמר מזוזת אינו אלא אחת עד שיפרוט לך הכתוב שתי המזוזות.
על מזזות אמרו רבותינו נגד כתפות האדם בתחלת שליש העליון ולצד חוץ.
על מזזות ביתך על מזוזת ביאתך מאותו צד שאתה נכנס בו תחלה היינו מימין דכי עקר איניש כריעה דימינה עקר ברישא.
ובשעריך דומיא ד**ביתך** מה ביתך מקום כבוד אף כל מקום כבוד פרט לבית לולין ורפת ובית התבן וכיוצא בהם.

פסוק יב
מבית עבדים פרש"י ממקום שהייתם שם עבדים, ואם תאמר הרי בפרשת יתרו גבי מבית עבדים פירש"י ולא עבדים לעבדים אלא י"ל דהכי קאמר התם או אינו אלא מבית עבדים שהייתם עבדים לעבדים כלומר לא הייתם עבדים לפרעה רק לעבדיו בלבד תלמוד לומר ויפדך מבית עבדים מיד פרעה אמור מעתה עבדים למלך היו ולא עבדים לעבדים ואעפ"כ הוציא אתכם מתחת ידו.

פסוק יג
ובשמו תשבע אינו אומר תשבע על משקל תשמע אלא **תשבע** הראה לכל שאתה מושבע בשמו כשישביעוך אחרים בשמו אל תעבור על השבועה לפי שהוא אדוניך.

פסוק טז
כאשר נסיתם במסה הבי"ת נקודה בפת"ח שם מקום נזכר שאמרו בו היש ה' בקרבנו אם אין פירוש אם הוא בקרבנו נעבדנו.

פסוק יז
ועדתיו אזהרותיו מצות לא תעשה.

פסוק כ
[**כי ישאלך בנך מחר** מחר זה לאחר זמן הוא].
אשר צוה ה' אלקינו אתכם בבן חכם הכתוב מדבר שמדקדק כל כך בטעם המצוות, ובמה שאמר **אתכם** לא הוציא עצמו מן הכלל דכיון שאמר **ה' אלקינו** קבל עליו עול מלכות שמים, ו**אתכם** דקאמר היינו משום שלא נולד בשעת הצווי, אבל האומר מה העבודה הזאת לכם ולא הזכיר שם שמים מוציא עצמו מן הכלל של העבודה דמשמע שאינה עליו.

פסוק כב
לעינינו ואנחנו עדים בדבר.

פסוק כד
לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה פי' נהיה אותם הנוחלים כל הימים שהם חיי העוה"ב. ודבר זה תשובה לסכלות ולחוסר דעת המינין ששואלים לישראל למה לא פי' משה בדבריו לישראל שיירשו גן עדן והבאת העולם הבא אם יקיימו התורה. תשובה לדבריהם הרי כאן בפירוש הזכיר שכר העולם הבא ומה שלא נדר להם בהרבה מקומות אלא הארץ ושלות העולם הזה היינו כדי להשמיעם דבר השוה לכל אנשים ולנשים ולטף לחכמים ולשאינם חכמים כדי להמשיך לבם ליראה וכמו כן מטעם זה לא הזהיר משה רבנו לישראל עונש גיהנם אם לא ישמרו מצות התורה אלא הזהירם עונש חי העולם הזה כמו שמפורש בפרשת בחוקותי ובפרשת תבא ובכמה מקומות אחרים.

פסוק כה
וצדקה תהיה לנו סרסהו וצדקה תהיה לנו לפני ה' אלקינו כי נשמור וגו' כלומר שכר גדול נקבל על כך. ד"א מוסב אכי ישאלך בנך מחר, אמור לו **וצדקה תהיה לנו** כלומר שכר גדול נקבל על זאת כדי להמשיך לבו ליראת שמים.

פרק ז

פסוק ג
ולא תתחתן בם עליו נאמר מן הגויים אשר אמר ה' וגו'.

פסוק ד
כי יסיר החותן **את בנך** חתנו **מאחרי** ויפתנו אחרי טעותו והוא יתפתה אחריו לפי שאין להם עול מצות, וכל שכן בתך שהיא כבושה תחת בנו.

פסוק ז
לא מרבכם מכל העמים שבעה עממים הנזכרים למעלה,
כי אתם המעט מכולם, אלא כי מאהבת ה' אתכם.

פסוק ט
וידעת כי ה' אלקיך וגו' מוסב למעלה מתוך שאתה רואה שהקב"ה שמר הבטחתו לאבותינו יכול אחר להבין ולדעת כי הוא **הנאמן שמר הברית והחסד** וגו'.
לאלף דור למה נאמר שלא תאמר כיון שלא מרובכם חשק ה' אתכם כי אם מאהבתו ומשמרו את השבועה מה לנו לעמול לקיים מצותיו הוא זקוק לקיים שבועתו לכך

נאמר **לאלף דור** כלומר ימתין אלף דור קודם, שלא ימצא דור כשר לקבל הברית והחסד עבור האבות שנשבע להם.
שמר הברית לשון המתנה כמו ואביו שמר את הדבר.

פסוק י
ומשלם לשנאיו אל פניו בחייו נפרע ממנו בעונותיו.
אל פניו ישלם לו ואינו נפרע מבניו כשאינם אוחזין מעשיו בידם כדכתיב ביחזקאל הוא לא ימות בעון אביו וגו'.

פסוק יא
ושמרתם את המצוה כנגד שהוא שומר הברית והחסד. **שלימא סידרא דפרשת ואתחנן**

פסוק יב
והיה עקב תשמעון בשביל שתשמעון את המשפטים וגו'. **ושמר ה' לך את הברית ואת החסד** וגו'. שלדור כשר הוא שומר הבטחת חסד האבות כמו שפי' למעלה. ואם לא תשמור מצותיו לא ישמור לך החסד אלא לדור אחר כשר ישמרנו.

פסוק כ
הצרעה י"מ חולי בגוף כמין צרעת.

פסוק כב
[**הגוים האל מפניך** חוץ ממראית פניך].
לא תוכל כלתם מהר יכול אתה אלא אין תקנתך לכלותם מהר **פן תרבה עליך חית השדה**.

פסוק כה
תשרפון באש שהרי לבטל על ידי כנעני אי אפשר לפי שבשעה שאמרו אלה אלהיך ישראל אוו לאלוהות הרבה וכל העבודת כוכבים שהיו בארץ כנען משל ישראל הם שהרי הארץ מוחזקת להם ועבודת כוכבים של ישראל אין לה ביטול עולמית אלא שריפה או שוחק וזורה לרוח.
פן תוקש בו לפי שפעמים תהיה מקיימה בשביל הכסף והזהב ומטעם זה לא תביא תועבה אל ביתך פן תכשל בה ותהיה לחרם.

פסוק כו
שקץ תשקצנו הכסף והזהב.

פרק ח

פסוק א

כל המצוה אלא תחמוד קאי ואלא מאי.

פסוק ב

וזכרת את כל הדרך אם יאמר לך יצרך לחמוד כסף וזהב שעליהם בטח ביוצרך **וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך** ולא הוצרכת לכסף ולזהב.

[**במדבר** זה המדבר הגדול והנורא שמתחיל באיתם ובא ומגיע עד ארץ מואב].

למען ענתך כדי לנסותך אם תתרעם.

התשמר מצותו אם לא אין נסיון גבי הקב"ה שהרי הכל גלוי לפניו אלא נסהו לפני מדת הדין ומדת הרחמים כמו שפי' בפרשת בשלח.

פסוק ג

ויענך בדרך כדכתיב ענה בדרך כחי.

וירעבך שלא נתן לך מן אלא דבר יום ביומו וזהו **וירעבך** שאינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו. ד"א **וירעבך** שאם הוריד לך מן בעוד שהיית שבע מן הצידה שהיתה בידך שהוצאת ממצרים לא היית משגיח עליו אפי' לטועמו שלא היית מניח לחם שהיית רגיל בו בשביל **מן אשר לא ידעת ולא ידעון אבתיך** ולכך הרעיבך.

פסוק ד

שמלתך לא בלתה אלא תחמוד קאי וזכרת את כל הדרך שהספיק לך הקב"ה כל מחסורך בארץ מדבר ולא חסרת דבר ומה אם במדבר כלכל אותך ביישוב לא כל שכן.

פסוק ה

ה' אלקיך מיסרך שלא הושיט לך מזון לכמה ימים בפעם אחת פן תמרוד בו אלא מזון לפרנסת היום כדי שיהו עיניך תמיד תלויות בו.

פסוק ז

כי ה' אלקיך מביאך וגו' ושמא מחמת רוב שפע טובה שבה תחטאו.

יצאים בבקעה ובהר ובכך אין בני ההר צריכין לירד לבקעה ואין בני הבקעה צריכין לעלות להר למים.

פסוק ט

לא תחסר כל בה כל הגדל בה אינו גדל בחסרון אלא בשפע.

פסוק י
ואכלת ושבעת וגו' מכאן אנו אומרין שלש ברכות בברכת המזון. **ואכלת ושבעת וברכת** שמברכין על האכילה, זו היא ברכת הזן. **וברכת את ה' אלקיך** לרבות בעל הבית.
על הארץ זו היא ברכת הארץ נודה לך ה' א'.
הטבה אשר נתן לך זו היא ברכת בונה ירושלים כדכתיב ההר הטוב הזה והלבנון.
השתא אחר אכילה כשהוא שבע ונפשו קצה באוכל צריך לברך, מתחלה כשהוא רעב ותאב ושמח על האכילה לכ"ש שצריך לברך ברכת המוציא.
ואכלת ושבעת וברכת כאן רמז לשלשה שצריכין לזמן ואכלת חד ושבעת תרי וברכת שלישי.

פסוק יד
ורם לבבך ושכחת וכתיב לעיל השמר לך פן תשכח אזהרה מכאן לגסי הרוח.

פרק ט

פסוק א
אתה עבר היום לזמן אחר. ד"א חשוב כאילו **אתה עבר היום**.

פסוק ד
[**מורישם מפניך** חוץ ממראית פניך].

פסוק ז
אשר הקצפת במדבר אחר שנסעו מחורב.

פסוק ט
בעלתי ההרה ביום אחד בשבת שבעה בסיון.
ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה מעלות השחר של יום אחד בשבת שבעה בסיון עד עלות השחר של יום שישי בשבת שבעה בתמוז.

פסוק יא
ויהי מקץ ארבעים יום וארבעים לילה שכלו בעלות השחר של יום ששי בשבת י"ז בתמוז.

פסוק טו
ואפן וארד מן ההר באותו יום עצמו י"ז בתמוז.

פסוק יז
ואשברם לעיניכם שלא לחייבכם שהרי כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים על פני ואתם עשיתם את העגל.

פסוק יח
ואתנפל לפני ה' כראשנה ארבעים יום וארבעים לילה מה שפירש"י כאן ויאמר למשה סלחתי כדברך, אינו הכתוב שכתב בפרשת שלח על המרגלים ויאמר ה' סלחתי כדברך אלא הוא לשונו של רש"י. דהא קים לן בי"ז בתמוז תיכף ליצ"מ נעשה העגל והמרגלים לא נשתלחו עד בכ"ט בסיון של אחר כן.
כראשנה לא קאי הוא אואתנפל שהרי עדיין לא בקש עליהם רחמים על העגל אל קאי הוא אארבעים יום וארבעים לילה. כלומר עמדתי בהר **ארבעים יום וארבעים לילה** בלא אכילה ושתיה כמו שעשיתי פעם ראשונה. וארבעים יום הללו התחילו מתחלת ליל שביעי בשבת י"ח תמוז עד תחלת ליל חמישי בשבת כ"ט באב, ובמ' יום הללו לא עלה בהר אלא נתפלל באהלו שנטה לו מחוץ למחנה כמו שפי' בפרשת תשא.

פסוק יט
גם בפעם ההיא שהרי כבר נתפלל עליהם בים ובמרה ובמסה.

פסוק כא
ואת חטאתכם העגל והוא חטאת.
דק לעפר הלמ"ד נקודה בשו"א.

פסוק כב
ובתבערה הוא קברות התאוה. **ובמסה** הוא רפידים, אלא קורא אותם על שם המאורע כדי להוכיחם. ולפי שיש לו לקברות התאוה שני שמות על שם המאורע הזכירו בשניהם.

פסוק כה
ואתנפל לפני ה' פרש"י אלו הן עצמן האמורים למעלה וכו' וראיה לדבר שכתוב בהם **את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה** כלומר אותם הנזכרים למעלה.

פסוק כו
ואמר ה' באל"ף דל"ת.

פסוק כז
אל קשי העם הזה הקו"ף נקודה בשו"א.

פסוק כח
ומשנאתו אותם וי"ו זה במקום או כמו מן הכשבים ומן העזים, ומקלל אביו ואמו, ומכה אביו ואמו, וכן הרבה. וכן כאן פי' או משנאתו אותם פתה אותם בדברים והוציאם להמיתם.

פרק י

פסוק א

בעת ההיא הוא כ"ט באב הוא שנאמר בפרשת תשא ויאמר ה' אל משה פסל לך וגו'.
ארון עץ פלוגתא בירושלמי חד אמר ארון אחד וחד אמר שנים היו.

פסוק ב

ושמתם בארון ולא תהיה נושאים עוד על ידיך ולא יהיו עוד על ידיך, ולא יהיו מצויות לך לשברם כמו האחרות.

פסוק ג

ואעל ההרה בעלות השחר של יום חמישי כ"ט באב והוא שנאמר בפרשת כי תשא וישכם משה בבוקר ויעל אל הר סיני וגו'.

פסוק ד

ויתנם ה' אלי ביום ג' בשבת בעשרה בתשרי.

פסוק ה

ואפן וארד מן ההר באותו יום עצמו ביום ג' בשבת עשרה בתשרי והוא שנאמר בפרשת תשא ויהי ברדת משה מן ההר וגו'. ואע"פ שנתעכב קצת יום עשרה בתשרי שירד מן ההר והביא את הלוחות אינו ממנין המ' יום שלישיים שהרי כבר נשלמו הם בעלות השחר של עשרה בתשרי. נמצא תחלת פרישתו ביום שני בשבת שהוא ר"ח סיון של מתן תורה שבו התחיל משה להתענות כדי למרק אכילתו להיות כמלאכי השרת לקבל התורה בטהרה ובעליה אחרונה ביום ה' בשבת בכ"ט באב וסוף תעניותיו ביום שני בשבת בי' בתשרי לכך נהגו העולם להתענות שני וחמישי ושני סדר זה מר"ח סיון עד י' בתשרי. כך מצאתי.

פסוק ו

ובני ישראל נסעו מבארת כלומר אל תאמרו בתחלת הארבעים שנה במעשה העגל מת אהרן ולא הועילה לו תפלתי שהרי בסוף הארבעים מת הוא בהר ההר באותו זמן כשנסעו בנ"י מבארות בני יעקן שבאו שם ממוסרה כדכתיב בפרשת מסעי ויסעו ממסורות ויחנו בבני יעקן והלכו משם עד הר ההר שם מת אהרן ולא במעשה העגל.
שם מת אהרן אז מת אהרן כמו משם רועה אבן ישראל שפי' מאז. ד"א נמצא במדרש מתוך שהיה קברו בראש ההר היו רואים את קברו כל השמונה מסעות שחזרו עד

שבאו למוסרה שנעלם מהם, וחדשו שם צער גדול לאבלו ונדמה להם שמת שם היינו דכתיב **שם מת אהרן** וגם דבר זה גרם להם לחזור.

פסוק ח

בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי הגזרה היתה בהר סיני אבל משה לא הבדילם עד הקמת המשכן.

פסוק י

גם בפעם ההיא בפנים מאירות כדי שלא יתחלל שמו שכן התפללתי פן יאמרו יושבי הארץ אשר הוצאתנו משם מבלתי יכולת ה' להביאם וגו'. אבל לאחר שתעברו את הירדן ויהרוג לפניכם שלושים ואחד מלכים וינחילכם את הארץ אם תחטאו לו לא תועיל לכם תפלה לפי שלא יהא שם חלול לומר מבלתי יכולת ה' להביאם וגו' אלא יאמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה ואמרו על אשר עזבו וגו' ויתשם ה' מעל אדמתם.
כימים הראשנים מ' יום ומ' לילה מעלות השחר של כ"ט באב עד עלות השחר של עשרה בתשרי.

פסוק יא

קום לך למסע הוא שנאמר לך נחה את העם וגו'.

פסוק טו

ויבחר בזרעם אחריהם בכם בבי"ת, שמה שפירש"י כמו שאתם רואים אתכם חשוקים וכו' לאו אבכם קאי אלא אכיום הזה וכן הפירוש ויבחר בזרעם והוא אתם היינו דכתיב **בכם**.

פסוק כ

את ה' אלקיך תירא שלא לעבור על מצות לא תעשה.
אתו תעבד במצות עשה.
ובו תדבק בלב. ד"א לפי שכתב למעלה בסמוך קצת דרכיו של הקב"ה לכך כתב כאן **ובו תדבק** כלומר תדבק בדרכיו ועשה כמוהו. אבל בפרשת ואתחנן לא כתב שם כלל מדרכיו של הקב"ה לפיכך לא כתב שם אלא אותו תעבוד ובשמו תשבע.
ובשמו תשבע בפה. וא"ת הרי כתיב לא תשא את שם וגו' אלא כשיצרך מתגבר עליך לעבור עבירה אז אתה מותר לישבע בשמו שלא תעבור העבירה כמו שעשה בועז.

פסוק כא

הוא תהלתך יש לך להתפאר בו כמו שמפרש והולך.

פרק יא

פסוק ב
ואשר לא ראו את מוסר מה שהוא אומר בסמוך.

פסוק ד
ואשר עשה לחיל מצרים, אשר הציף את מי ים סוף על פניהם ברדפם אחריהם
ברדוף המים אחרי המצרים והיינו דכתיב נערמו מים שתרגם אונקלוס חכימו מיא שחכמו והערימו לעשות רצון בוראם לרדוף אחרי המצרים.

פסוק ה
ואשר עשה לכם במדבר בדבר המן.

פסוק ו
ואת בתיהם נשיהם ובניהם וטפם.

פסוק ח
למען תחזקו אינו אומר עשו המצוות למען תחזקו דאין משמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא ה"ק **למען** שמור המצות **תחזקו** וגו' וכן למען תאריכון ימים וגו'.

פסוק י
כי הארץ אשר אתה בא שמה וגו' צריכים אתם לשמור מצותיו.
כי הארץ אשר אתה בא שמה, לא כארץ מצרים היא, אשר תזרע בה את זרעך וגו'
אלא מאי הרי יש לך צורך שישים הקב"ה עיניו עליו תמיד לפיכך והיה אם שמוע תשמע ונתתי מטר ארצכם וגו'.
לא כארץ מצרים היא וגו' פרש"י חם בנה צוען למצרים בנו וחברון לכנען וכו' ומה שפרש"י בפרשת לך לך והכנעני אז בארץ שהיה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם היינו מצד צפונה של א"י שהיא עלתה לחלקו של שם, אבל מקצת דרומה של ארץ ישראל עלתה לחלקו של כנען וכן היתה חברון בנויה כמו שמפרש בפרשת לך לך.

פסוק יא
ארץ הרים ובקעת ואין אדם יכול להשקותה מן הנהרות ולפי שאתם צריכים לי ע"י גשמים בעתם הזהרו במצותי כדי שאתן לכם גשמיכם בעתם.

פסוק יב
דרש אותה לפקוד את יושביה ולדקדק את מעשיהם.
מרשית השנה חסר אל"ף.

ועד אחרית שנה ברשותו לברך את הפירות אף כשהם בבתיכם וכן אמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך.

פסוק יד
ואספת דגנך לפי שנאמר והגית בו יומם ולילה שומע אני כמשמעו לכך נאמר **ואספת דגנך** יש לך רשות להתעסק במלאכתך.

פסוק טז
פן יפתה לבבכם לשון פתיות כמו ופותה תמית קנאה, כלומר **השמרו לכם פן יפתה לבבכם** ויעשו פתיות. ואילו היה לשון פיתוי היה לו לומר פן יפותה כמו יפותה קצין.
ועבדתם אלהים אחרים ר' יוסי אומר למה נקרא שמם אלהים שלא ליתן פתחון פה לבאי עולם לומר אילו היו נקראים כמוהו היה בהם צורך. והרי הן נקראים על שמו ואין בהם צורך.
אחרים שהם נעשו אחרים, אם הוא משל זהב ונצטרך בעליו מחליפו ועושהו אחר משל כסף ואם היה משל כסף עושהו אחר משל נחושת.

פסוק יז
ואבדתם לשון גלות כמו האובדים בארץ אשור.

פסוק יח
על לבבכם אצל לבבכם כמו וסכות על הארון, ונתת על הכפורת, והוא ששנו רבותינו שתהא שימה כנגד הלב.

פסוק כא
למען ירבו ימיכם וימי בניכם אף נשים חייבות במזוזה משום דאינהו נמי בעי חיי.

פסוק כב
כי אם שמר תשמרון, כי במקום אלא דלעיל קאי ואבדתם מהרה פירוש אם אבוד תאבדון מהרה ע"י פיתוי לבבכם דעו כי לא תכנסו שם עוד אלא **אם שמר תשמרון**.

שלימא סדרא דפרשת עקב

פסוק כו
ראה אנכי נתן לפניכם עד כאן הוכיחם על יראת שמים מכאן ואילך מתחיל לסדר לפניהם את המצות.

פסוק כט
ונתת את הברכה בפה כמו שמפרש בפרשת תבא דוגמא ונתן אותם על ראש השעיר.
על הר גרזים בסמוך, וכן וסכות על הארון ונתת על המערכת.

פסוק ל
אחרי דרך מבוא השמש, **אחרי** עברת הירדן **בדרך מבוא השמש**. מה שפירש"י הרבה והלאה למרחוק לאו רחוק ביותר אלא ששים מיל מן הירדן ובאותו יום עצמו שעברו את הירדן אחר שעשו את המצות המוטלות בהר גריזים ובהר עיבל באו להם ולנו בגלגל כמו שמפורש ביהושע ובמסכת סוטה.
מול הגלגל כתב לך באיזה מקום מן ההרים לפי שההרים ארוכים.

פרק יב

פסוק א
אלה החקים כ"מ שנאמר בו אלה פסל את הראשונים אף כאן המקומות הראשונים כגון הר גריזים והר עיבל צריכין אתם ומצווין אתם לקיים אבל המקומות שעבדו שם הגויים אבד תאבדון.

פסוק ב
אבד תאבדון את כל המקמות בכלים שנשתמשו בהם לעבודת כוכבים הכתוב מדבר דאילו המקומות אי אפשר לאבדן ועוד דקרקע עולם אינה נאסרת כדמפרש ואזיל.
את אלהיהם על ההרים ודרשו רבותינו ולא ההרים אלהיהם.
את אלהיהם חסר וי"ו ומוסב הוא לעיל. ואם תאמר אלהיהם על ההרים אשר עבדו שם הגויים את אלהיהם.

פסוק ג
ונתצתם את מזבחתם אהדריה קרא בשביל **ואבדתם את שמם**. **ואשריהם תשרפון באש** ובפרשת ואתחנן כתיב ואשריהם תגדעון ואמרו רבותינו כשנטעו ואחר עבדו מגדע מה שנוסף אחר שעבדו וכשנטעו אחר העבודה כולו בשריפה.
ופסילי אלהיהם תגדעון ובפרשת ואתחנן כתיב ופסילי אלהיהם תשרפון באש לומר אילן שפסלו במחובר וגדעו נוטל מה שגדעו היינו תגדעון אבל פסול שנפסל כולו בתלוש ישרף. ד"א ליתן כאן וכאן גדיעה ושריפה שאם ישרפנו בלא גדיעה שמא לא ישרפנו כולו ואם יגדענו בלא שרפה הרי יעמידנו.
ואשריהם תשרפון באש ע"י שארץ כנען היתה מוחזקת להם לישראל מאת הקב"ה ובשעה שאמרו בעגל אלה אלהיך ישראל אוו לאלוהות הרבה ונעשו כל העבודת כוכבים שבארץ כנען משל ישראל ועבודת כוכבים של ישראל אין לה בטול עולמית.

ואבדתם את שמם כמו שמצינו מוסבות שם.

פסוק ד

לא תעשון כן לזבוח להקב"ה בכל המקומות.

פסוק ה

כי אם אל המקום אשר יבחר לא פי' המקום לפי שהשכינה שרתה בכמה מקומות כמו גלגל שילה נוב וגבעון ובית עולמים וחייב אדם לשנות לתלמידו דרך קצרה.

פסוק ז

ואכלתם שם כהנים ולוים.

אתם ובתיכם לא נאמר והלוי לפי שפרשה זו נאמרה לענין קודם שנתחלקה הארץ שאין הישראל מוזהר על הלוי לפי שאין לו נחלה יותר מהלוי אבל למטה שנאמר בו והניח לכם מכל אויבכם מסביב וישבתם לבטח מזהיר על הלוים.

פסוק ח

לא תעשון ככל אשר אנחנו עשים וגו' תלה הכתוב איסור הבמות בבנין הבית לפי שעדיין לא נבנה הבית ולא נחו מאויביהם והיו טרודים במלחמה והיו יראים לבא כולם לעשות קרבנותיהם במקום אחד וכן כתיב בסמוך והניח לכם מכל אויביכם וגו' והיה המקום אשר יבחר וגו', וכן אמר דוד ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מכל אויביו מסביב ויאמר המלך אל נתן הנה אנכי יושב בבית ארזים וארון האלוקים יושב בתוך היריעה ועתה הניח ה' לי מסביב אין שטן ואין פגע רע ועתה הנני אומר לבנות בית וגו'.

איש כל הישר בעיניו כמו שפירש"י, ואין לפרש **כל הישר בעיניו** לומר שהיו עושין כל איש במה בראש גגו או בחצרו שהרי במדבר נאסרו הבמות כדכתיב ואל פתח אהל מועד לא הביאו וגו'.

פסוק ט

אל המנוחה כשיניח הקב"ה אתכם מכל אויביכם מסביב.

ואל הנחלה שתעברו את הירדן ותירשו את הארץ.

פסוק יג

השמר לך פן תעלה וגו' מה שהחמיר הכתוב כל כך לאסור הבמות משנבנה בית עולמים היינו שעל ידי הבמות גרמו להם לישראל שנמנעו לעלות לרגל ומזבחים

ומקטרים בבמות, ומשהתחילו לזבוח ולקטר בבמות עוד הוסיפו למעול מעל לזבוח ולקטר לעגלים שבבית אל ושבדן.

פסוק טו

תזבח ואכלת בשר פרש"י אין לך בהם היתר גזה, כלומר הגווז עובר בלא תגזוז אבל הגזה מותרת בהנאה כדאמרינן התם שער של בכור שהניחו בחלון ומת מותר. ועוד פרש"י אין לך בהן היתר חלב כאן משמע שהחלב אסור בהנאה מן התורה ובמעילה אמרינן חלב המוקדשין וביצת תורין לא נהנין ולא מועלין ומדלא מועלין אלמא ליכא איסורא מדאורייתא אלא מדרבנן אלא י"ל אם היתה חולבת בשעה שהקדישה החלב אסור אף דאורייתא אבל כשאינה חולבת בשעת הקדש אינו אסור אלא מדרבנן.

הטמא והטהור [יחדיו] **יאכלנו** בין טמא בין טהור רשאין לאכלו מה שאין כן קודם שנפל בו מום שהטמא האוכלו חייב כרת.

פסוק טז

רק הדם לא תאכלו אעפ"י שע"י פדיון אני מתיר לך הבשר שהיתה אסורה מתחלה הדם אין אני מתיר לך, והוא הדין לחלב שאינו מותר אלא נקט ליה דם משום דאית ביה מילי אחריני שהדם נוהג בבהמה חיה ועוף בין טמאים בין טהורים וחלב אינו נוהג אלא בבהמה טהורה בלבד פרק כל הבשר.

פסוק יז

לא תוכל פרש"י רבי יהושע בן קרחה אומר יכול אתה אבל אינך רשאי כיוצא בו ואת היבוסי וגו' לפי שכרת להם אברהם ברית כשלקח מהם מערת המכפלה לא יבוסים היו אלא חתים היו אלא על שם העיר ששמה יבוס, כך מפורש בפרקי דר' אליעזר. ומה שפרש"י בספר שמואל ואת היבוסי מזרעו של אבימלך היו היינו דלא כרבי יהושע, ואף כי כתוב אם תשקור לי ולניני ולנכדי וכבר עברו אותן דורות בימי דוד מ"מ רואין היו השבועה כתובה על הפסחים וסבורין שעדיין השבועה קיימת.

לאכל בשעריך מעשר דגנך עם הלויים מדבר במעשר ראשון ועם ישראל במעשר שני.

ובכרת בקרך וצאנך והלא הבכור אינו נאכל אלא לכהנים והאי קרא בישראל כתיב אלא מפרישין היו ממנו שני ולדות הראשון של בהמה הבכור לכהן, והשני להם, ודרכן של ישראל לאכול בירושלים את שלהם כעין מעשר שני. ד"א בנקבות בכורות הכתוב מדבר ודרכן של ישראל לאכלן בירושלים ובירושלמי פלוגתא מהני תרי

לישני. ד"א בבכור ממש דבר הכתוב ועם הכהנים מדבר כי הכהנים וגם הלויים בכלל ישראל הם כמו לפני ה' אלוקיך תאכלנו שפירושו מי שחייב לאכלו.

פסוק יט

כל ימיך אף בשמיטין ויובלות.

על אדמתך הואיל ויש לישראל נחלה בארץ וללוי אין נחלה צריך שיתנו עיניהם עליהם בשעה שהם שרויין על אדמתן אבל בגולה לא שכשם שאין ללוי נחלה כך אין לישראל נחלה.

פסוק כ

כי ירחיב פרשה זו נאמרה כבר למעלה וחזר ושנאה לפי שנאמר בה למטה ועשית עולותיך. ד"א לפי שכל מה שכתב בה תדיר הוא בכל יום וחזר ושנאן כדי שיהיו רגילין ובקיאים בו.

כאשר דבר לך והיכן דבר ושתי את גבולך וגו'.

ואמרת אכלה בשר מכאן שלא יהא אדם לוקח ליטרא בשר אלא אם כן נמלך תחלה.

כי תאוה נפשך כי במקום אם.

פסוק כא

כי ירחק ממך המקום על אותן שאינן מארץ כנען הכתוב מדבר ואעפ"כ דינם כמשפט שעריך.

פסוק כב

הטמא והטהור יחדיו אינו אומר שיאכלוהו בקערה אחת אלא כל אחד יאכל בפני עצמו דוגמא ויענו כל העם יחדו וגו'.

פסוק כו

תשא ובאת אל המקום הוא שאנו אומרים בתפלה במועדות והשיאנו ה' אלקינו את ברכת מועדיך וכו'.

פסוק כז

ודם זבחיך שלמיך.

והבשר תאכל הכהן את הראוי לו וישראל את הראוי לו.

פסוק כט

כי יכרית וגו' נסמכה פרשה זו כאן שהרי אם לא יכרית את הגויים לא ירחיב את גבולך.

לרשת אותם מפניך תיבת **מפניך** קאי אכי יכרית.

פסוק לא
אשר שנא אפי' אתה עובד הקב"ה באותה עבודה שהם עובדים את אלהיהם אתה מכעיסו.

פרק יג

פסוק א
לא תסף עליו הסמ"ך נקודה בצרי. **עליו** מן הבקר ומן הצאן והתורים ובני יונה תקריבו את קרבנכם ולא תוסף עליו להקריב בניך ובנותיך.
ולא תגרע ממנו מן המינים שהכשרתי לך לקרבן.

פסוק ב
כי יקום בקרבך נביא נסמכה כאן בשביל עבודת כוכבים שדבר בה בסמוך.

פסוק ג
ובא האות והמופת ו"ו במקום או, כלומר או המופת דוגמא מכה אביו ואמו, ועוד הרבה. תניא אר"ע ח"ו שהקב"ה מעמיד חמה לעוברי רצונו אלא בנביא שמתחלתו היה נביא אמת ולבסוף נביא שקר כגון חנניה בן עזור דבר הכתוב והכי קאמר קרא אם יקום בקרבך נביא אמת ובעוד שהוא נביא אמת ונתן לך אות או מופת על דברים שאמר לו הקב"ה **ובא האות והמופת** שאמר ואח"כ נעשה נביא שקר ואומר לך עבוד עבודת כוכבים ויכול אתה לסמוך עליו בהרבה אותות שראית על ידו לכך נאמר לא תשמע אל דברי הנביא ההוא, וא"ת מאחר שסופו לקלקל למה נתן הקב"ה את רוחו עליו להיותו נביא אמת פן יטעה את בניו. תשובה לדבר כי מנסה ה' אלוקיכם אתכם וגו' וכ"ש אם יעשה האות ע"י מכשפות או ע"י אחיזת עיניים או ע"י גנבה כגון ששמע דברי נביא אמת והלך הוא ואמר כן בשם עבודת כוכבים לא תשמע לו אלא אחרי ה' אלוקיכם תלכו.

פסוק ד
לא תשמע אל דברי הנביא ההוא ואין הדין נותן להיות האות שלו גדול מן הצווי שלי שהרי מעכשיו אני מזהירכם ומצוה אתכם על זאת.
כי מנסה כבר פירשתי כי אין נסיון בשביל הקב"ה כי הכל גלוי לפניו.
הישכם היו"ד נקודה בחיר"ק.

פסוק ו
כי דבר סרה דברים כדי להסיר אתכם מיראתו, אזהרה למדיח מנין תלמוד לומר לא ישמע על פיך.

פסוק ז
אחיך בן אמך הוא הדין לבן אביך אלא דבר הכתוב בהווה לפי שהוא אוהבו ורגיל אצלו יותר מן אחיו בן אביו לפי שאינו חולק עמו בנחלה.

פסוק ט
לא תאבה לו פרש"י לא תהי תאב לו לא תאהבנו לפי שנאמר ואהבת לרעך כמוך, את זה לא תאהב **ולא תשמע אליו** בהתחננו על נפשו למחול לו, לפי שנאמר עזוב תעזוב עמו לזה לא תעזוב עמו. פרש"י נקט ליה לשון הברייתא והתרגום משבק תשבוק מה די בלבך עלוהי ותפרק עמיה פי׳ בשונא דעלמא אתה חייב לעזוב שנאתו אבל לזה המסית לא תעזוב שנאתו ולא תאבה לו.

פסוק יא
באבנים ומת עד שימות, מלמד שאם לא מת בראשונים ימות בשניה. אזהרה להדיוט המסית מנין ת"ל וכל העם ישמעו ויראו ולא יוסיפו לעשות וגו'.

פסוק יח
ולא ידבק בידך מאומה מן החרם שלא תהא נראה מתכוין להנאתך לשלול שלל ולבוז בז.
ורחמך החי"ת בפתח והמ"ם בשוא.
והרבך למלאת חסרון בעיר אחרת.

פרק יד

פסוק א
בנים אתם נסמכה פרשה זו לכאן להזהיר שלא יתגודדו לפי שמא יש במתי עיר הנדחת אב או בן או אח או שום קרוב.
בנים אתם לה' אלקיכם לפיכך לא תתגודדו על מה שיארע לכם אפי׳ אינך מבין מדוע אירע לך כך אלא סמוך עליו כי כל מעשיו של הקב"ה לטובה כמו הקטנים שאינם מבינים מעשה אביהם אלא סומכים הם עליו.

ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת אם מת אביכם לא תתגודדו ולא תעשו קרחה ואל תצטערו יותר מדאי כי אינכם יתומים בכך שהרי יש לכם אב גדול חי וקיים הוא הקב"ה, ועוד כי עם קדוש אתה ואינך רשאי לנוול עצמך.

פסוק ג

לא תאכל כל תועבה סמכו כאן לפי שכתוב למעלה כי עם קדוש אתה להי' אלוקיך ותהיו מובדלים מן הכנענים האוכלים טומאות ותועבות רק תאכל טהרות.

[**כל תועבה** שום תועבה].

פסוק ה

איל צירי"ף בלע"ז.

צבי צברי"ל שולבי"א.

ויחמור ביבר"א כדאמרינן בבכורות הני ביעי דיחמורא.

אקו אשטנבו"ק.

דישון שגל"א.

תאו שולי"י"א תאו הוא תוא.

זמר לא איתפרש.

פסוק ו

וכל בהמה מפרסת פרסה אע"פ שמנאן בשמן הואיל ואינך בקי בשמותיהן נותן לך סימן בהן להבדיל הטהורות מן הטמאות. **מפרסת פרסה ושסעת שסע שתי פרסות מעלת גרה** שלש סימנין הם אין לה פרסה כגון כלב וחתול אסורה, ואם היא שסועה ואינה מעלת גרה כגון חזיר אסורה ואפילו יש לה פרסה כיון שאינה שסועה כגון סוס וחמור אסורה. ואם היא מעלת גרה ואין לה פרסה כגון גמל ארנבת ושפן אסורה.

פסוק ח

ולא גרה חסר הוא והוא כמו ולא יגר גרה. או כמו ולא לו גרה. **ובנבלתם לא תגעו** כדי לאכול מהם, כמו בכל קודש לא תגע דמפקינן מיניה אזהרה לאוכל וכפל מלה הוא, ונראין הדברים דאי ס"ד על הנגיעה נזהר למה הוזהר על האכילה.

פסוק י

טמא הוא לכם מאוס ונתעב לשון ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא, ואין לפרש טומאה ממש שהרי אין טומאה בדגים.

פסוק יא
כל צפור טהרה כל מקום שנאמר צפור בטהור הכתוב מדבר אמר רב יצחק עוף טהור נקרא עוף ונקרא צפור והטמא אינו נקרא אלא עוף בלבד.

פסוק יב
וזה אשר לא תאכלו פרש"י לאסור את השחוטה בת"כ מפני שהיא קצרה.

פסוק יג
ראה דיה איה דאה ארבעתן אחד הן כיצד הואיל וכתב כאן למינה גבי דיה כמו שכתב בפ' שמיני גבי איה ש"מ איה ודיה אחת הן. דאי ס"ד תרי נינהו מיכדי משנה תורה קאתי לאוסופי א"כ ה"ל למכתב הכא למינה גבי איה, וראה ודאה אחת הן דמשנה תורה לאוסופי קא אתי ואי לאו דדאה היא חדא מהני תלת הוה מני לה הכא. ודאה ודיה אחת הן דאמרינן למה נקרא שמה ראה שרואה ביותר שעומדת כאן ורואה באי"י את הנבלות. ואיה כמו כן רואה ביותר כדכתיב ולא שזפתו עין איה אלמא ארבעתן חדא נינהו ודי שמות יש להם, וסימן דלא ליטעי בין דאה לראה, רר בשרו בפי' ראה ראה ברי"ש.

פסוק טו
ואת בת היענה הוא הדין ליענה עצמה אלא דנקט ליה קרא **בת** לפי שאינה ראויה לאכילה אלא כשהיא קטנה אבל כשהיא גדולה אין בשרה ראוי לאכילה שהיא קשה כעץ.

פסוק כ
כל עוף טהור תאכלו לפי פשוטו להביא חגבים טהורים שלא הזכיר כאן.

פסוק כא
לא תאכלו כל נבלה אפילו נבלת בהמה חיה ועוף טהור ודגים טמאים ואהדריה קרא שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר לא הזהיר אכילת נבלה רק נבלת בהמה חיה ועופות טהורים.
כל נבלה שום נבלה דוגמא לא תאכל כל תועבה לא תעשה כל מלאכה.
או מכר לנכרי הלמ"ד בשוא.
לא תבשל גדי כתבו כאן ע"י שהוא בשר.

פסוק כב
עשר תעשר נסמכה פרשה זו כאן לפי שאסר למעלה אכילת הטומאה בא אחריו לאסור לאכול בבשר ובדגן ותירוש ויצהר הקדוש רק במקום הנבחר.

עשר תעשר לרבות סחורה [תנחומא]. ד"א **עשר תעשר** יכול כל דבר שגדולו מן הארץ כגון סטים וקוצה יהיו חייבים במעשר ת"ל עשר תעשר ואכלת יכול אפילו דבש וחלב יהיו חייבים במעשר ת"ל היצא השדה שנה שנה. **היצא השדה** למעט עציץ שאינו נקוב שאינו יונק מן השדה. כבר נאמרה פרשה זו שלש פעמים וכל פעם שנשנית לדבר שנתחדש בה נשנית כמו שפרש"י, ועכשיו נשנית לענין חלול מעשר שני כדכתיב ונתת בכסף.

פסוק כג

למען תלמד ליראה תהיה רגיל כמו עגלה מלומדה פרא למוד מדבר שכשתעלה לרגל לאכול מעשר שני שלך ותראה כהנים בעבודתם ולוים בשירם וישראל במעמדם וסנהדרין יושבים ודנים דינים ישרים ומורים הוראות שמשם הוראה יוצאה לכל ישראל ת"ל **ליראה את ה' אלקיך**.

פסוק כה

וצרת הכסף בידך הדל"ת בשו"א.

פסוק כז

והלוי אשר בשעריך ולא לחזור אחר לוי אחר.

לא תעזבנו כבר הזהיר עליו בעשה ולאו וחזר כאן באזהרתו לומר לך לא תהא סבור לצאת בו ידי חובה במעשר לבדו אם אינו מספיק לו.

פסוק כח

תוציא את כל מעשר וגו' בשלש שנים תוציא כל המעשרות כיצד בשנה ראשונה של שמטה מעשר ראשון ללוי מעשר שני לאכול לבעל הבית בירושלים וכן בשנה שניה ובשנה שלישית מעשר ראשון ללוי ומעשר עני לחלק לעניים כדנפקת לן משנה שלישית שנת המעשר שנה שאין בה אלא אחד משני מעשרות וזהו מעשר ראשון אבל מכל מקום צריך ליתן מעשר עני במקום מעשר שני הרי לסוף ג' שנים תוציא כל המעשרות שיש לך להוציא מעשר ראשון מעשר שני מעשר עני.

והנחת בשעריך במעשר שני אמרתי לך לעלותו לירושלים אבל במעשר עני **והנחתו בשעריך**.

פרק טו

פסוק א

מקץ שבע שנים מסוף אין דין השמטה נוהגת אלא בשנה אחרונה של שבע שנים. נסמכה פרשה זו כאן לפי שאמר למעלה מעשר עני ניתן ליתום ולאלמנה בא ולמד על השמטה כך.

פסוק ב

וזה דבר השמטה אפילו **דבר השמיטה** משמטת אם אדם חייב לחבירו שבועה השביעית משמטת.

שמוט כל בעל משה ידו מלוה היא משמטת ולא גזל ופקדון.

לא יגש המשה **את רעהו ואת אחיו כי קרא** הלוה **שמטה** לשדותיו לשם שמים ואין לו במה יפרע ואינו זורע ואינו קוצר, אבל בשאר שנים אדם זורע וקוצר ואם המלוה דוחקו אומר לו המתן לי עד שאמכור את תבואתי.

כי קרא שמטה כי פגע זמן השמטה לשון מקרא קודש.

פסוק ג

את הנכרי שזורע וקוצר ובוצר שיכול למכור ולשלם אותו **תגש**.

את אחיך תשמט ידך ולא המוסר שטרותיו לב"ד מכאן אמרו הלל הזקן התקין פרוסבול מפני תקון העולם שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה, וזהו גופו של פרוסבול מוסרני לכם פלוני ופלוני הדיינין שבמקום פלוני כל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה והדיינין והעדים חותמין למטה ושוב אין שמטה משמטת הלואתו שהרי כאילו גבו ב"ד חובו של זה ולא קרינן ביה לא יגוש.

פסוק ד

אפס כי לא יהיה בך אביון אם תשמרו שמטין ויובלין כי העניים המוכרים את עצמן ואת בנותיהן חוזרין בשמטה, ואם יש עליו חוב משמיטין אותו וביובל חוזרין נחלותיו וממכריו ונמצא שלא יהיה בך אביון.

כי ברך יברכך אלא ברך יברכך, וללוה ולמלוה קאי הלוה כמו שפי' והמלוה אעפ"י שהוא משמט הלואותיו. **כי לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך** ולא תפסיד בכך כלום, ואם תאמר א"כ ישובו לי הלואותי שהשביעית משמטתן לכך נאמר והעבטת גויים

רבים שתוכל ליפרע מהם. וא"ת אינם מסורים בידי לגוש לכך נאמר ומשלת בגויים רבים ובך לא ימשולו.

פסוק ו
ברכך כאשר דבר לך והיכן דבר ברוך תהיה מכל העמים.

פסוק ז
ולא תקפץ ולא תסגור כמו קפצה פיה.

פסוק ח
והעבט תעביטנו קח את עבוטו להלוות לו עליו.

פסוק ט
קרבה שנת השבע שצויתיך שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור ולפיכך **ורעה עינך** וגו'.

פסוק י
ולא ירע לבבך בתתך לו אל יעלה על לבבך שתהיה בכך חסר **כי בגלל הדבר הזה יברכך** וגו'.

פסוק יא
כי לא יחדל אביון ולמעלה שכתב בו אפס כי לא יהיה בך אביון על תנאי הוא אומר כי לא יהיה בך אביון רק אם שמוע תשמע, וכאן שהוא אומר **כי לא יחדל** מכאן לשון שמא הוא. בפי' זו יש ארבע כי משמשים בד' לשונות. כי יהיה בך אביון לשון אם, כי פתוח תפתח לשון אלא, כי בגלל הדבר הזה לשון דהא. **כי לא יחדל אביון** לשון שמא הוא שמא לא תכשירו מעשיכם בכל הצורך.
לאחיך הקרוב קודם.
לעניך ממשפחתך.
ולאבינך בארצך שבעירך קודמים.

פסוק יב
כי ימכר נסמכה פרשה זו כאן לפי שהענין למעלה ולמטה מדבר בעני.
ועבדך ולא ליורש.
תשלחנו חפשי מעמך חלה ונתרפא יכול יחזיר לו שכר בטלנותו ת"ל ובשביעית יצא לחפשי חנם.

פסוק יד
מצאנך מגרנך ומיקבך לחם יין ובשר שהרי במכרוהו ב"ד הכתוב מדבר ואין לו כלום כי ב"ד שלמו דמי מכירתו בגנבת ובמה יתפרנס אם לא תעניק לו.

פסוק יז
ונתת באזנו ובדלת הדלת של עץ ונוח לנקוב כנגדו יותר מכנגד האבן.

פסוק יח
לא יקשה בעינך בשלחך אתו חפשי ובהענקה **מעמך**. **כי משנה שכר שכיר עבדך** שהרי דין זמן שכיר שלש שנים כדכתיב בשלש שנים כשני שכיר ונקלה כבוד מואב, וזה עבד שש שנים. ד"א סרסהו כי משנה שש שנים עבדך כלומר שני פעמים שלש שנים שהן שש שנים. דהא בנרצע מישתעי קרא והשעבוד אחרון לאו שש שנים דוקא אלא פעמים פחות ולפעמים יותר.
יברכך ה' אלקיך בכל מקום שאומר להם הקב"ה לישראל שיוותרו משלהם לשום מצוה בו מבטיח להם שלא יהיו חסרים בכך כי יברכם במעשה ידיהם.

פסוק יט
כל הבכור סמכו כאן ע"י שדבר למעלה בדין עבד עברי וכאן **לא תעבד בבכר שורך** ופרשה זו של בכור נשנית כאן לחדש בה דין בכור בעל מום.
אשר יולד פרט ליוצא דופן.
הזכר תקדיש נהוג בו דין קדושה כיצד **לא תעבד** בו **ולא תגז** אותו, שהרי אינו שלך אלא לאכלו לפני ה' לאחר זריקת דמו והקטרת אימוריו ואינו טעון נסכים ולא סמיכה ולא תנופה חי ושחוט.

פסוק כא
כל מום רע להביא נולד בעל מום ממעי אמו.
לא תזבחנו לפי שנאמר להלן לי הוא, שומע אני בין תם בין בעל מום לכך נאמר **לא תזבחנו**.

פסוק כב
בשעריך תאכלנו לכהן הוא אומר.
הטמא והטהור כבר פירשתי למעלה בפרשה זו.

פרק טז

פסוק א
שמור המתן.
את חדש האביב חדש ניסן נקרא חדש האביב על שם שהתבואות שנקראו אביב מתבשלות בו והם שעורים כדכתיב כי השעורה אביב.
ועשית פסח אהדריה קרא בשביל לא תוכל לזבוח את הפסח.

ממצרים לילה תיבת לילה קאי אועשית פסח.

פסוק ג

לא תאכל עליו חמץ עמו כמו ראשו על כרעיו ועל קרבו, לא תשחט על חמץ דם זבחי. **שבעת ימים תאכל עליו** וגו' בגללו כמו כי עליך הורגנו כל היום כי עליך נשאנו חרפה פי' תאכל מצות בגלל הקרבן הבא לזכרון יצי"מ.

לחם עני דרכו של עני כשנותנים לו מעט קמח אין לו כלי להחם בו המים ללושו ולא פנאי להחמיץ אלא בוללו במעט מים צוננין וזורקו בתנור או בכירה.

כי בחפזון יצאת מארץ מצרים הרי אומר לך שהיה יכול הקב"ה להעמידו במצרים עד שתחמיץ בצק שלהם ויכינו להם צידה הא אינו אלא כדי שיהא זכר לדבר ששבעת ימים תאכל מצות וגו'.

למען תזכר את יום צאתך וגו' לכך אנו אומרים פרשת ציצית שחרית וערבית לפי שיש לנו להזכיר יציאת מצרים ימים ולילות כדתנן בשלהי פ"ק דברכות אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא וכו'.

פסוק ד

ולא ילין מן הבשר שאם ילין לא יהא נראה זמן קבע אכילתו. כאן פרש"י לפי שלא נאמר אלא בפסח מצרים, חז"ק הרי כתיב בפי' בהעלותך לא תשאירו ממנו עד בוקר ובפי' כי תשא ולא ילין לבקר זבח חג הפסח.

פסוק ה

לא תוכל לזבח את הפסח הוא הדין לשאר קרבנות אלא משום דכתיב בכל מושבותיכם תאכלו מצות, סד"א אף פסח כן תלמוד לומר לא תוכל לזבח את הפסח. ד"א אעפ"י שכבר הזהיר בכיוצא בזה אהדריה קרא שלא תאמר הואיל וכולו נאכל לזרים שחיטתו בכל מקום קמ"ל.

פסוק ו

שם תזבח את הפסח לפי שהזכיר הבכור הנאכל במקדש הזכיר אחריו הפסח הנאכל גם במקדש ולפי שהזכיר הפסח הזכיר אחריו החג השני ואחריו גם השלישי אבל יום תרועה ויום העשור לא הזכיר לפי שאין הצבור מתקבצים בהם במקדש.

בערב שומע אני כמשמעו ת"ל **מועד צאתך** משש שעות ולמעלה וכן הוא אומר ויהי בעצם היום הזה יצאו וגו' ואעפ"י שאין ראיה לדבר לבין הערבים שהוא משש שעות ולמעלה זכר לדבר כי פנה היום כי ינטו צללי ערב.

פסוק ז

ובשלת לשון הכנת אוכל והזמנה כמו הבשילו אשכלותיה ענבים, לא תבשל גדי בחלב אמו.

פסוק ח

ששת ימים תאכל מצות אהדריה קרא לפי שהוצא יום שביעי מכלל האחרים, ד"א **ששת ימים תאכל מצות** אינו אומר להוציא את יום השביעי מכלל האחרים אלא לעיל קאי וה"ק ופנית בבקר והלכת לאהליך וכל הששה ימים הנשארים משם ואילך תאכל מצות.

וביום השביעי ליום ראשון קאי.

עצרת עצור עצמך בו מן הדברים שעצרת עצמך בשאר הימים שעברו.

פסוק ט

שבעה שבעת אהדריה קרא בשביל **מהחל חרמש בקמה תחל לספר** ומשום במקום אשר יבחר.

פסוק י

ועשית חג שבעות כבר פי' בפ' אמור מפני מה לא פירש הכתוב זמנו של חג זה מה שלא עשה כן בשאר מועדים.

פסוק יב

וזכרת כי עבד היית במצרים בשאר חגים יש מצות שיש להזכיר שבגינן יצאו ישראל ממצרים כגון מצות בפסח, סוכה בחג האסיף, שופר בר"ה, תענית ביום הכפורים, אבל עצרת אין בו שום רמז לפיכך כתוב בו **וזכרת**.

כי עבד היית במצרים אל תאמר איך אתבטל מן הקציר אלא זכור שלא היה בידך כלום כשחננך הקב"ה ולא היה לך פנאי לנוח ולשמוח לפיכך **ושמרת ועשית**.

פסוק יג

חג הסכת אהדריה קרא בשביל במקום אשר יבחר.

באספך מגרנך שבשדה לבית.

ומיקבך שבגת לאוצר.

פסוק יד

ושמחת בחגך הזכיר למעלה בשבועות שמחה לפי שהוא זמן קציר וזמן שמחה כדכתיב שמחו לפניך כשמחת בקציר, וכ"ש עכשיו בסוכות שאספו הכל מן השדה אבל בפסח לא הזכיר שמחה לפי שעקרו של חג להזכרת הנס של יציאת מצרים הוא ועדיין אין עקר שמחה לקנות תבואה, ועוד שנינו בד' פרקים העולם נדון בפסח על התבואה ושמא יבא ברד או ארבה חסיל שדפון ירקון וילקה אותן.

פסוק טו

שבעת ימים תחג לפי שהית טרוד בפסח בקציר שעורים ובשבועות בקציר חטים לא הטרחתיך אלא יום אחד אבל בחג הסוכות שהכל בפנים ואין לך טירוד של כלום צריך אתה לחוג שבעת ימים. ד"א ע"י שיש לך בו הרבה להוציא אספת הכל בבית וגם הפרשת מעשר שני ז' ימים תחוג מה שאין כן בפסח ועצרת. ד"א לפי שכל יום ויום רגל בפני עצמו ע"י שהוא חלוק בקרבנותיו.

שבעת ימים תחג מה שאין כן בפסח אבל שמיני עצרת אין צריך להזכיר בפירוש מסתמא כשיעלה לרגל לשם חג הסוכות הרי שמיני בכלל שהרי כשאלו יוצאים זה נכנס ומטעם זה לא הזכירו הכתוב אף בפי' משפטים ובפי' תשא אבל בפי' אמור ובפי' פנחס דמשתעיין בקרבנות הזכירן בפירוש הואיל והקרבנות חלוקים.

והיית אך שמח פרש"י ולפי תלמודו למדנו מכאן לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה כלומר מו**היית אך שמח** לכללו עם שבעת הימים שלפניו, **דאך** דהכא לחלק אתא לרבות ליל יום טוב האחרון שיש שמחה לפניו כדאיתא פרק לולב וערבה. ולפי פשוטו **והיית אך שמח** שכל פירותיך כנוסות לבית ולאוצר מה שאין כן בפסח ובשבועות ולכך כתיב בפסח ופנית בבקר וגו' ואע"פ שמשך זמן שלו ז' ימים.

פסוק טז

שלוש פעמים בשנה שלא תאמר בחג השבועות ובחג הסוכות שכתוב בהן ושמחת אתה ובנך ובתך וגו' חייב אדם להעלות בנו עמו לרגל אבל בחג המצות שאין שמחה כתיב בו אין האב חייב בו, לכך נאמר **שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך**. ד"א **שלוש פעמים** אהדריה קרא בשביל **ולא יראה את פני ה' ריקם** שהרי למעלה לא נאמר לא יראה אלא בחג המצות.

כל זכורך כל שיכול לעלות עם **כל זכורך** יצאו מי שמלאכתן בזויה ומאוסה וריחם רע ואינן יכולים לעלות עם חבריהם שהם פטורים כמו שדרשו רבותינו בפרק קמא דחגיגה.

בחג המצות ובחג השבעות מקיש חג השבועות לחג המצות מה חג המצות יש לו תשלומין כל שבעה אף חג השבועות כן.

ובחג הסכות בא ללמדנו שהוא אחרון או שהוא גורם לענין בל תאחר. **שלימא סדרא דפרשת ראה**

פסוק יח

שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך פרשה זו נסמכה כאן לומר לך אעפ"י שאתה חייב ללכת שלש פעמים בשנה למקום הכהנים ושם תשאל מהם משפטים וחוקים כל זה יספיק לך עד שיהא לך שופטים ושוטרים בכל שעריך.

פסוק יט

לא תטה משפט, **ולא תקח שחד** למעלה בפרשת משפטים הזהיר על האביון וכאן בסתם.

ולא תקח שחד אף בלא הטיית משפט שהרי כבר הזהיר לא תטה משפט.

ויסלף לשון עוות כמו וסלף בוגדים ישדם.

דברי צדיקם הם בעלי הדין דוגמא והצדיקו את הצדיק.

פסוק כ

צדק צדק תרדף עם בעלי הדין מדבר.

פסוק כא

לא תטע לך אשרה נסמכה לכאן לומר כי הדין נותן שיתחיל השופט לדקדק תחלה על עבודת כוכבים המפורסמת. כאן פרש"י אזהרה לנוטע אילן וכו' כלומר **מלא תטע** נפקא לן נוטע אילן. ומ**כל עץ** נפקא לן בונה בית כלומר מכל עץ אפי' תלוש ולבסוף חברו.

אצל המזבח שהרי דרכם לעשות לך אצל מזבח של עבודת כוכבים כמו שמפורש גבי גדעון, ועוד שלא יהא נראה בבואם להקריב למזבח כאילו הם באים לעבוד האשרה כדכתיב ואשריהם על עץ רענן.

פרק יז

פסוק א

לא תזבח לאחר שהזכיר איסור מצבה ואשרה הזכיר איסור זבח.

פסוק ב

כי ימצא אחר שהזכיר אזהרת אשרה ואיסור זבח שב להזהיר היחיד על עבודת כוכבים.

פסוק ה

אל שעריך לפי הפשט הוא מקום המשפט כדי שלא יהא התובע טורח ומחזר אחר הנתבע אלא ישב ויצפה אותו מתי יעבור שם שהרי אינו יכול להשמט מלעבור על ידי דרך השער. וכן מצינו ובועז עלה השער וישב שם והנה הגואל עובר אשר דבר בועז. **וסקלתם באבנים** הוא או היא דוגמא באש ישרפו אותו ואתהן.

פסוק ו

על פי שנים עדים וגו' לפי שנאמר למעלה והוגד לך ושמעת כתב לך כאן אעפ"י כן לא יומת רק **על פי שנים**, **או שלשה עדים**.

[**על פי שנים עדים או שלשה** זו ואצ"ל זו קתני].

יומת המת העתיד להיות מת דוגמא שמצינו על יעקב ויוסף ומשה הנה אנכי מת.

על פי עד אחד ואם תאמר מאי אשמעינן הא קים לן דאפילו לגבי ממון אין עד אחד מהימן כ"ש גבי נפשות אלא י"ל דעונש דין נפשות חמור [לעדים] וסד"א דעד אחד מהימן קמ"ל.

פסוק ח

כי יפלא יתכסה מתיבות שיש להם שני פנים בפירושם שהרי מצינו כי יפליא נדר, כי יפליא לנדור, שפתרונם לשון פירוש דוגמא דשן לדשנו. מחלצות ואחלצה צוררי ריקם, וכן הרבה.

ממך דבר עם הדיין מדבר אפילו אם נעלם ממך הדין שבא לפניך להמית המת ע"י העדות של השנים או השלושה לכך סמכו כאן.

בין דם לדם, **בין נגע לנגע** תרגום ירושלמי בין דם לדם בין דם קטולין לדם בתולים. ובין מכתש סגיר למכתש נתקא. קטול"א היא מאכלת.

[הגה"ה זו מצאתי בגליון: כי יפלא ממך דבר בין דם לדם וגו' ודרשינן שמיירי בין בנגעי אדם בין בנגעי בגדים ואמרינן במסכת סנהדרין זקן ממרא עד שימרה בדבר

שזדונו כרת ושגגתו חטאת וקאמרינן על זה דבנגעים מצי משכחת לה שזדונו כרת. וקשה בשלמא בין דם לדם משכחת לה שטהר דם נדה טמא, בין נגע לנגע בנגעי אדם משכחת לה שטיהר כהן מצורע ועבד עבודה שהוא בכרת, וכן בנגעי בתים, אלא נגעי בגדים היכי משכחת לה אילימא דטיהר בגד שיש בו נגע ונגע בו כהן ועבד עבודה אין לה טומאה שהיא בכרת דאין טומאה בכרת אלא בטומאה שיוצא מגופו דומיא דנכנס במקדש ושרץ בידו דאין עליו אלא מלקות וי"ל דהדבר תלוי על מה דאמרינן במכילתא במסכת נזיר דבגד שיש בו נגע אסור בהנאה וכיון שאסור בהנאה אינו שווה פרוטה וכן משכחת לה כגון דקדש אדם אשה בבגד שיש בו נגע והלכה וקבלה קדושין מאחר. ומחלוקת יש בין חכמים לזקן ממרא שחכמים מטמאין את הבגד ואסר בהנאה ומקודשת לשני והוי בכרת לראשון שהיא אשת איש לו או איפכא. ע"כ הגה"ה].

פסוק ט

ובאת אל הכהנים תשובה למיני ישראל שפוקרין בדברי חכמים אם נתנה התורה ככתבה ולא לענין אחר למה הוצרך לבא לירושלים.

פסוק יב

העמד לשרת אין שירות אלא מעומד.

פסוק טו

שום תשים כשהזכיר השופט פי' המשפטים שהוא חייב לשמור.

אשר יבחר ה' על פי נביא או על פי אורים ותומים.

לא תוכל יכול אתה אבל אינך רשאי.

לתת עליך איש נכרי פן יסיתך לעבוד יראתו.

פסוק טז

וה' אמר לכם לא תספון מצוה היתה ולא נכתבה.

פסוק יז

וזהב לא ירבה לו פרש"י אלא כדי ליתן לאפסניא שלו, לשון הוצאה בלשון יוני.

פסוק יח

מלפני הכהנים פי' **מלפני הכהנים** יקחנה ויעתיק ממנה.

פסוק כ

לבלתי רום לבבו מאחיו היינו טעמא לכסף וזהב לא ירבה לו.

ולבלתי סור מן המצוה היינו טעמא לוהיה עמו וקרא בו.

למען יאריך ימים לפי שהרבנות מקברת את בעליה צריך הוא לדבר שיאריך ימים, ומטעם זה אומרין יחי המלך בשעה שמעמידין מלך.

פרק יח

פסוק א

לא יהיה לכהנים אחר שהזכיר משפטי המלך שהוא שופט הזכיר גם משפט הכהנים שהם מורי התורה.

לא יהיה לכהנים הלוים וגו' שאם יהיה להם לא יוכלו לעבדה ולשמרה לפי שהם זקוקים להיות קבועים תמיד אצל המקדש.

פסוק ב

ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו בספרי דרשו ונחלה לא יהיה לו זו נחלת שאר. פי' אותם שלא היו ללוי אחים אלא מצד אביו כגון יוסף דן ונפתלי גד ואשר ובנימין בקרב אחיו זו נחלת חמשה אותן שהיו אחיו מצד אביו ומצד אמו כגון ראובן שמעון יהודה יששכר זבולון וצריכי תרי הני מעוטי דאי לא כתיב אלא חד מיעוטא מוקמינן ליה בנחלת שאר אחיו שהיו אחיו מצד אביו ולא מצד אמו אבל בנחלת אחיו מצד אביו ומצד אמו אימא דינחיל עמהם קמ"ל תרי מעוטי. פי' אחר נחלת שאר הוא שאר שבטים שלא הנחילום משה ויהושע. נחלת חמשה הם חמשה שבטים שהנחילום משה ויהושע. שהרי כך היה המעשה משה הנחיל לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה. ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים ולחצי שבט המנשה.

פסוק ג

וזה יהיה משפט הכהנים אחר שכתב שאין להם נחלה כתב שיקחו מן הזבח הזרוע בשכר השחיטה והלחיים בשכר הברכה והקיבה בשכר הבדיקה.

[**וזה יהיה משפט הכהנים** ישא ויזכיר מה שהכהנים צריכים].

פסוק ד

ראשית דגנך פרש"י בינונית אחד מחמשים וקרא כתיב אחד אחוז מן החמישים תרומה ראשונה נקראת תרומה גדולה על שם שהיא גדולה במדתה על מדות של מעשר ראשון ושל תרומת מעשר, כיצד לאחר שהורמה היא שהיא אחד מן החמישים צריך לנכות את הארבעים ותשע חלקים הנשארים ולעשות מהם חמישים חלקים כדי ליטול מהם חמשה החלקים למעשר ראשון.

וראשית גז צאנך אינו נוהג אלא בארץ כדרבי אלעאי בפרק ראשית הגז.
צאנך פרט לטריפה.
תתן לו שיהא בו כדי מתנה מכאן אמרו נותן לו ביהודה משקל ה' סלעים שהם עשר בגליל.

פסוק ו
וכי יבא הלוי הזכיר הלויים אחר הכהנים כי גם הם יורו את התורה כמו שמפורש בדברי הימים, זהו לפי הפשט דברים ככתבן.

פסוק ח
חלק כחלק יאכלו ומה שכתב בבני עלי ספחני נא אל אחת הכהונות לאכול לחם, דמשמע שלא היו לוקחין חלק היינו על ידי שתלה הכתוב החלוקה בשירות דכתיב ושרת את אחיו בשם ה' מי שעובד חולק וזרעו של עלי לא הגיעו לכלל שנים להיות ראויין לעבודה הם שלשים שנה כדכתיב בבני עלי כל מרבית ביתך ימותו אנשים פירוש בחורים.
לבד ממכריו אם מכר ביתו שירש מאבותיו לא יאמרו לו לא תטול חלק שהרי יש לך. ד"א **לבד ממכריו על האבות** לשון הכירה כמו איש מאת מכרו, פי' אם יש לו מכירים וקרובים מאבותיו שיתנו לו קרבנם להקריבם הרשות בידו להקריב אעפ"י שאינו מאותה משמרה.

פסוק ט
כי אתה בא אל הארץ אחר שכתב הכהנים והמלך שאתה חייב לשמוע להם כתב לך אותם שאתה מוזהר משמוע להם.

פסוק י
לא ימצא בך מעביר וגו' אזהרה שמענו עונש מניין תלמוד לומר אשר יתן מזרעו למולך.
קסם קסמים פרש"י האוחז את מקלו ואומר אם אלך אם לא אלך. וי"מ מודד מקלו באצבעו או בידו פעם אחת אומר אלך ופעם אחת אומר לא אלך ואם בסוף המקל יארע לא אלך אינו הולך וזהו אוחז במקלו.

פסוק יא
ושאל אוב וידעני וגו' תנו רבנן בעל אוב זה המדבר מבין הפרקים ומבין אצילי ידיו פרש"י מעלה את המת ויושב לו באחד מבין פרקי העצמות של המכשף כגון על

פרקי אצבעותיו או פרקי ברכיו. ת"ר בעל אוב אחד המעלה בזכורו ואחד המעלה בגולגולת. בזכורו פרש"י מעלה את המת על זכרותו בגלגולת המוטלת מן המת לארץ ועונה מה ששואלים אותו ע"י מכשפות. הכי מיתנייא והכי פירש"י בפרק ארבע מיתות.

פסוק יב

ובגלל התועבת האלה, מוריש אותם מפניך נמצא שאינן מצילין את דורשיהם ולא יועילו ביום עברה לפיכך תמים תהיה ולא לחזר אחר מעוננים וקוסמים.

פסוק יג

תמים תהיה עם ה' אלקיך לשון שלמות אל תאמר אהיה ירא יראה אחרת עמו כמו שמצינו בגרי אריות שכתוב עליהם את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים ונמצאת עמו חסר ביראה אלא תהיה ככלי מלא תם ושלם מענין אחד כלומר שלם תהיה עמו בכל מעשיך ובכל מחשבותיך ועל זה אמר שלמה בחכמתו בכל דרכיך דעהו וגו'.

פסוק יד

כי הגוים האלה אלה הגוים **אשר אתה יורש** על כרחם צריכים הם להיות שומעים **אל מעננים ואל קסמים** לפי שאין הקב"ה מדבר עמהם ואינו משרה שכינתו עליהם. **ואתה לא כן** אינך צריך כמותם לשמוע אל מעוננים ואל קוסמים שהרי נביא מקרבך כמוני וגו'.

פסוק טו

מאחיך כמני זה יהושע.

אליו תשמעון כדכתיב וישמעו אליו בני ישראל.

פסוק טז

לא אסף הסמ"ך בצרי.

פסוק כב

ולא יהיה הדבר ולא יבא וגו' וכגון שאין שם תשובה ומעשים טובים שינחם הקב"ה ויעכב הפרענות כגון חזקיה ונינוה וכיוצא בהם. ד"א **ולא יהיה הדבר ולא יבא** וגו' אלמא משמע שלא יבא לעולם ובפרשת ראה כתוב ובא האות והמופת, וי"ל דההיא דפרשת ראה דמשמע שבא מיירי בנביא שקר שמתחלתו היה אמת כמו שפיי להלן והכא מיירי בנביא שקר מתחלתו.

פרק יט

פסוק א

כי יכרית אחר שהשלים לפרש דברי המעוננים הזכיר טהרת הארץ מתועבות המעוננים ומהכרתת הכנענים ומטומאת דם נקי.

פסוק ב

שלוש ערים וגו' כבר נצטוו על כך ולא שנאו אלא בשביל תכין לך הדרך.

פסוק ג

תכין לך הדרך שיהיה הדרך גדול וכבוש ומכוון שלא יטעה מלילך אל המקלט רבי אבין בשם רבי יעקב אומר על כל מיזל ומיזל היה עומד בורגן ועל כל בורגן ובורגן צלם והיתה ידו של צלם עקומה והיתה מראה להיכן עיר המקלט והיינו על כן יורה חטאים בדרך.

ושלשת את גבול ארצך כיצד ארץ ישראל היתה ארבע מאות פרסה. מדרום לחברון מאה פרסה ומחברון לשכם מאה פרסה ומשכם לקדש מאה פרסה ומקדש לצפון מאה פרסה נמצא ערי מקלט שבשני הקצוות לצפון ולדרום רחוקות הם מן האמצעיות הרבה והיינו תלמודא מאי שני מהאי גיסי דמירחקי ובאמצעי דמקרבי ומשני דבשכם נמי שכיחי רוצחים דכתיב חבר כהנים דרך ירצחו שכמה.

כל רצח בין מזיד בין שוגג כמו שפיי למעלה בפרשת מסעי.

פסוק ד

את רעהו עם רעהו.

בבלי דעת פרט למתכוין להרוג את הבהמה והרג את האדם.

פסוק ה

הוא ינוס אל אחת הערים האלה וחי עביד להו חיותא אין עושין להם כרכין גדולים שלא תהא רגלו של גואל הדם מצויה שם ולא כפרים קטנים שלא יקחנו בחזקה אלא עיירות בינוניות ואם תלמיד חכם הוא מגלין רבו עמו ואם רב הוא מגלין ישיבתו עמו דתורה חיותיה היא.

פסוק ו

והכהו נפש חסר והרי הוא כאילו כתיב והכהו מכת נפש.

ולו אין משפט מות ללמד על הרוצח במזיד אפיי אינו נהרג ע"י שופטים יש לו משפט מות ביד גואל הדם.

פסוק יג
וטוב לך לא ירבו בך שופכי דמים.

פסוק יד
לא תסיג נסמכה כאן שהרי ע"י השגת גבול באים לידי ריב ומכות ורציחה ולכך כתיב אחריו נפש בנפש עין בעין והטוען שחברו הסיג גבולו עליו להביא עדים לכך כתיב לא יקום עד אחד באיש לרוצח ולמסיג גבול ולכל דבר.
אשר גבלו ראשנים מחלקי הארץ.

פסוק טו
לא יקום עד אחד באיש אין לי אלא לדיני נפשות לדיני ממונות מנין ת"ל לכל עון לקרבנות מנין ת"ל בכל חטא אשר יחטא. **ולכל עון** לשום עון.

פסוק יט
ועשיתם לו כאשר זמם עונש שמענו אזהרה מנין ת"ל אל תשת ידך עם רשע וגו' אי נמי לא תענה ברעך.

פסוק כא
ולא תחוס עינך על מי שהוא חייב אין לך לחוס אבל בצאתך למלחמה יש לך לחוס ולחמול על מארס ובונה ונוטע כרם ורך הלבב ולכך נסמך כאן כי תצא למלחמה.
עין בעין למעלה בחובל בחבירו וכאן בעדים זוממין.

פרק כ

פסוק א
כי ה' אלקיך עמך כליו עמך כגון הארון וחצוצרות.

פסוק ב
והיה כקרבכם אל המלחמה כיון שמגיעים לספר מתנה עליהם כל התנאים הללו ואין צ"ל אם הקרבים למלחמה שהרי קרבים כתיב אבתריה שמע ישראל אתם קרבים היום וגו'.
ונגש הכהן ודבר אל העם תני חדא כהן מדבר וכהן משמיע ותני אידך שוטר מדבר ושוטר משמיע אמר אביי מונגש עד ודברו כהן מדבר ושוטר משמיע מויספו ואילך שוטר מדבר ושוטר משמיע.

פסוק ג
אל תיראו בלב.
ואל תחפזו לנוס.

ואל תערצו במעשה.

פסוק ה

אשר בנה, אשר נטע אשר ארס, תנו רבנן למדה תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית ויטע כרם ואחר כך יארש אשה וכן אמרו רבותינו במקום אחר הכן בחוץ מלאכתך זו בית ועתדה בשדה לך זו כרם אחר ובנית ביתך זו אשה וכדי ליראם במלחמה הזכיר משה שלשה אלו ולפי שמשלשה אלו הוכיחם בפרשת תבא אשה תארש בית תבנה כרם תטע ויהרהרו בלבם אם יארע להם תקלה במלחמה בשביל קללת משה הוא ולתת בלב החוטאים לשוב.

ילך וישב לביתו פן ימות שהרי כל לבו ותאותו לגמור את מה שהתחיל ואין לבו למלחמה לכן ינוס ויניס אחרים.

יחנכנו החי"ת בשו"א.

פסוק ו

ולא חללו לשון חלילים וכבר היה מנהגם לחול בכרמים כמו שמצינו בבנות שילה וכן נטעו כרמים וחללו.

יחללנו היו"ד בשו"א והחי"ת בפת"ח.

פסוק ח

מי האיש הירא לסבול מכת אחרים.

ורך הלבב להכות אחר.

ילך וישמע לדברי הכהן מערכי המלחמה.

וישב לביתו ויביא מים ומזון לבני המלחמה, אבל בונה ונוטע ומארס אינו מביא מים ומזון, בד"א במלחמת רשות אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.

פסוק ט

ופקדו לשון ויפקד המלך פקידים.

פסוק יא

למס ועבדוך פרש"י עד שיקבלו עליהם מסים ושעבוד כלומר ודי לך בכך, כלומר דכיון דהערים רחוקות ממך מאד לא מסתפינא אשר ילמדו אתכם אבל של שבעה עממים הקרובות צריך לגייר כמו שפרש"י בסמוך.

פסוק טז
לא תחיה כל נשמה פן יערערו הנשארים על ירושת קרוביהם והיינו דוקא כשתכנס בארצם להלחם עליהם אבל אם מארצם הם באים אליך בנפש חפצה להיות לך למס ועבדוך בארצך קודם שתלך אתה להלחם עליהם יכול אתה להחיותם. ולפי פירוש זה לא פשעו ישראל כשקבלו את הגבעונים.

פסוק יז
כי החרם תחרימם יכול תהא ביזתם אסורה לך ת"ל ובתים מלאים כל טוב.

פסוק יט
כי תצור אל עיר אין צרין על עיר של כנענים פחות מג' ימים קודם השבת ואם הקיפוה ואירע שבת להיות אין השבת מפסקת מלחמתה זה אחד מג' דברים שאמר שמאי הזקן אין מפליגין את הספינה לים הגדול אלא ג' ימים קודם השבת. בד"א בדרך רחוקה אבל בדרך קרובה מפליגין אותה וה"מ בשלוחי רשות אבל בשלוחי מצוה מצוה להם לפרוש איזה יום שירצו.
לא תשחית את עצה את הסמוך לה.
כי ממנו תאכל לאחר שתכבשנה.
כי האדם עץ השדה פרש"י הרי כי משמש בלשון דילמא וכו'. ובתמיה שמא אתה חושב שעץ השדה מנהגו וענינו להכנס בתוך המצור מפניך כמו האדם ויש לך רשות לכרתו ויתיסר ביסורי רעב וצמא כעין אנשי העיר שבני החיל מרעיבים אותם במצור, ומאחר שאינו כן למה תשחיתנו.

פסוק כ
כי לא עץ מאכל הוא אפילו היה עץ מאכל אלא שיבש אתה רשאי לכרתו. ד"א צריך לסרס המקרא כי עץ השדה לבא מפניך האדם במצור וכי במקום אלא וה"ק לא תכרות כל עץ מאכל שבשדה אלא אותו עץ שאדם שבמצור יכול לברוח מפניך ולהכנס בו להיות כנגדך ולמנוע אותך לבא עד החומה כלומר יער הסמוך לעיר המצור אותו תוכל לכרות אפילו הם עץ מאכל.
רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא וגו' אפילו רחוק הוא מן העיר. ולמה נאמר כן אם הרשות בידו לכרות עץ מאכל עץ שאינו מאכל לא כ"ש אלא כתב לך רק עץ אשר תדע וגו' ללמדך שאין עונשים מן הדין.

ד"א אלא עץ השדה הרחוקים מן העיר שהאדם יכול לבא מפניך להמלט במצור כלומר עץ היער שבני אדם מן העיר עושים מהם בנינים סביבות לעיר כדי לבא מפניך להכנס ולהמלט בהם במצור אפי' הם עצי מאכל. **רק עץ אשר תדע** וגו' אפי' הוא סמוך לעיר. **אתו תשחית וכרת** לרבות כל דבר, אם סופנו לרבות כל דבר מה תלמוד לומר כל עץ מאכל לומר לך שאילן סרק קודם לאילן מאכל יכול אפילו מעולה בדמים תלמוד לומר **רק**. ד"א כמשמעו ואותו לא תכרות ולמה כי האדם עץ השדה כי כח האדם הצר על העיר וחייו הם עץ השדה דוגמא כי נפש הוא חובל שפרושו כי חיי נפש הוא חובל שעל ידי שתאכל ממנו תוכל לעמוד שם. לבא מפניך במצור כדי להביא ולהכניס בני העיר מפניך במצור **עד רדתה**.

פרק כא

פסוק א

כי ימצא חלל אחר שהזכיר המלחמה עם האויבים הזכיר אדם נלחם עם אחר.
כי ימצא חלל ולא טמון בגל.
נפל ולא תלוי באילן דאין דרך רוצח לשהות ולטמון ולהתלות מפני שירא לנפשו. ד"א **נפל** שוכן דאין לומר שנפל כשראהו שהרי מצאו נהרג **בשדה** ולא הצף על פני המים דאין להבחין מאין הוא בא.

פסוק ב

ומדדו אפילו נמצא בעליל מצוה לעסוק במדידה שמתוך שהיו עסוקים בדבר יבואו מתוך הערים הנמדדות ומי שהלך מביתו ולא חזר באים בני משפחתו ומכירים הנרצח אם מכירין אותו מעידים עליו ולא תהיה אשתו עגונה ובניו יורדים לירושת אביהם ואין ב"ד ממחין בידם ומתוך כך יהא נודע מי הלך עמו ומי נתלוה עמו ופעמים נתפרסם ע"י כן.

פסוק ג

והיה העיר והיה דבר זה לעיר שיקחו **עגלת בקר** דוגמת והיה הנערה.
[לשון זכר נופל על לשון נקבה].

פסוק ד

אל נחל איתן אל נהר איתן כמו הובשת נהרות איתן וראיה לדבר ורחצו ידיהם.
אשר לא יעבד שלא היו בו גבים להשקות קרקע הסמוך לו.

ולא יזרע אין זורעין קרקע הסמוכה לו.
ולא יזרע דוגמא אל ארץ גזרה כי לשניהם פרוש אחד.
וערפו כשם שהנהרג נערף.
את העגלה סימן ואות כשם שהעגלה תמה ונקיה שלא עשתה שום דבר והקרקע קרקע בתולה כך אנו נקיים מן הרציחה.

פסוק ה
ונגשו הכהנים וכל זקני העיר הן הם שנאמר למעלה ויצאו זקניך ושופטיך כי הכהנים שופטי ישראל המה.
בני לוי אפילו הם בעלי מומין.
ולברך בשם ה' מגיד שברכת כהנים כשירה אף בבעלי מומים.

פסוק ו
ירחצו את ידיהם סימן כשם שידינו נקיות כך אנו נקיים מחלל זה.

פסוק ז
וענו ואמרו אזקנים קאי דסליק מיניה.
ידינו לא שפכה כתיב בה"א ללמד שבעל הבית חייב לאורח שלו ה' דברים אכילה שתיה לויה לינה מתנה דבר גדול או דבר קטן. וכי עלתה על לבנו שזקני ישראל ב"ד שופכי דמים אלא לא בא לידנו ופטרנוהו בלא מזונות פרש"י והיינו **ידינו לא שפכה**, כלומר מזונות הוצרך ולא היו לו, וראה אחד נושא מזונות ובא לחטפן ממנו לאונס רעבונו ועמד זה עליו והרגו.
ועינינו לא ראו לא ראינוהו והנחנוהו בלא לויה פרש"י חבורה שילך עמו הכי מיתניא והכי פרש"י בסוטה. וד"א **ועינינו לא ראו** מכאן למלוה את חברו שצריך לעמוד במקומו עד שיתעלם מעיניו.

פסוק ח
כפר לעמך ישראל ששגו ולא שמרו הדרכים מסוכנות.
אשר פדית כאשר פדיתם כבר כן פדם מעונש זה **ואל תתן** עונש **דם נקי בקרב עמך ישראל**.

פסוק ט
ואתה תבער פרש"י מגיד שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה וכו' וא"ת הא אמרינן בפרק אלו נערות ולארץ לא יכופר לדם, אשר שופך בה למה לי לומר שאם נמצא

ההורג אחר שנתערפה העגלה שאין פוטרים אותו, ואתה תבער הדם הנקי למה לי לומר לך הוקשו כל שופכי דמים לעגלה ערופה לומר מה עגלה ערופה מן הצואר אף כל שופכי דמים מן הצואר, אלא י"ל סוגיא דכתובות אתיא כמאן דאמר חנק חמור ואי לאו דהוקשו שופכי דמים לעגלה ערופה לומר שהם מן הצואר הייתי אומר רוצח בחנק לפי שהוא חמור, ואינו כן אלא קים ליה לפרש"י כרבנן דסייף חמור ודין מיתת רוצח בסייף מק"ו דעבד, השתא קטל עבדא דינו בסייף דהוא חמור כדכתיב נקום ינקם ואין נקמה אלא חרב כדכתיב חרב נוקמת נקם ברית, קטל בן חורין לא כ"ש, ואתה תבער אתא למה שפרש"י הכא שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה וכו'. וא"ת לפירוש רש"י דואתה תבער אתא לאם נמצא ההורג לאחר שנתערפה האי ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה במאי מוקים ליה אלא י"ל דמוקים ליה כדאיתא בכריתות דאם נמצא ההורג לאחר יום הכפורים שממיתין אותו.

[**ואתה תבער** לשון בעור וכליון].

כי תעשה הישר אם תעשה הישר והמצוה כהלכתה אתה תבער עונש הדם שמתוך הרגש המדידה יהא נודע מי הכהו. **שלימא סדרא דפרשת שופטים ושוטרים**

פסוק י

כי תצא נסמכה כאן לומר שאין דין פרשה זו של חוצה לארץ כדין פרשיות דלעיל שנוהגות בארץ.

כי תצא למלחמה במלחמת הרשות הכתוב מדבר שבמלחמת ארץ ישראל אין לומר **ושבית שביו**.

ושבית שביו לרבות כנענים שבתוכם ה"ג רש"י.

פסוק יא

אשת יפת תאר פרש"י אפי' אשת איש וא"ת מנא לן למדרש הא אלא י"ל לא מצינו אשת שאינו דבוק וה"ל למכתב אשה יפת תואר והשתא דכתב **אשת** ש"מ למדרש אשת איש הוא דאתא סד"א כיון שהיא אשת איש תאסר עליך אפי' אחר כל המעשים המוטלים עליך לעשות לה משום דלבא נמשך אחר בעלה ומכרת היא בקריצותיו וברמיזותיו ואיכא למיחש קמ"ל דאפילו הכי מותרת.

ולקחת לפי פשוטו **וחשקת**, **ולקחת** אותה **לך לאשה** כמו שכתוב למעלה רק הנשים והטף תבוז לך.

פסוק יב
וגלחה את ראשה כדין מצורע כדרך יוצאים מחול לקדש כמו שעשו הלוים.
ועשתה את צפרניה תטול אותם ואין נופל בהם לשון גלוח אלא לשון עשייה ותקון ודומה לו לא עשה רגליו ולא עשה שפמו והיינו אליבא דרבי אליעזר.

פסוק יג
והסירה את שמלת שביה לפי שעבדה בהם עבודת כוכבים דוגמא והחליפו שמלותיכם וכל מה שאפשר להעביר מעליה מכל מה שהיה עליה בעוד שהיתה כנענית תעביר כגון שערה וצפרניה.
שמלת שביה ואין צ"ל שתרחץ שהרי כבר נאמר אתם ושביכם.
ובכתה שהבכי מפכח ומשכח את הצער.
את אביה ואת אמה כסבורה היא שמא נהרגו כאשר היא נשבית.
ואחר כן תבוא אליה אבל לא קודם לכן שאין דרך ארץ שהיא תבכה ואתה תשחק עמה.

פסוק יד
לא תתעמר בה גבי סחורת מכר אדם נופל בו לשון זה וכן והתעמר בו ומכרו.
תחת אשר עניתה לעיל קאי **ושלחתה לנפשה** ולרצונה מאחר שאין אתה רוצה לישאנה די לך ממה שעניתה.

פסוק טו
כי תהיין לאיש שתי נשים נסמכה כאן לפי שיש למעלה כיוצא בו וחשקת בה והיה אם לא חפצת בה.
וילדו לו מ"מ אפי' יוצא דופן.

פסוק טז
את אשר יהיה לו מלמד שהבן נוטל בראוי כבמוחזק.
על פני בן השנואה במקום בן השנואה כמו לא יהיה לך אלהים אחרים על פני ויכהן אלעזר על פני אהרן אביו.

פסוק יז
בן השנואה יכיר לפי שדרכו של אדם כשאינו רוצה לגמול חסד עם קרובו עושה עצמו כאילו אינו מכירו כדכתיב ויתנכר אליה, ואומר מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני ואנכי נוכריה בא זה ולמד שלזה יעשה הכירא או יאמר בפני אנשים כי הוא הבכור אם הוא במקום שאין מכירים ועוד בא ולמד שנאמן אדם לומר בני זה בכור. **יכיר**

לתת לו כדי לתת לו אחריו ללמד אם מת איש והניח נשיו מעוברות אין לו לנולד ראשון דין בכור שהרי לא הכירו אביו בחייו.
פי שנים כבר פי׳ בפרשת במדבר מפני מה בכור נוטל פי שנים.
ימצא לו לאב תחת ידו בעת המיתה.
[**כי הוא ראשית אונו** לשון שבח].
לו משפט הבכרה ולא לבת.

פסוק יח
כי יהיה לאיש נסמכה כאן לומר שאם הוא סורר ומורה לא יבכרוהו אלא ימיתוהו.
בן סורר ומורה תנן התם מאימתי בן סורר ומורה חייב משיאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין האיטלקי ר׳ יוסי אומר מנה בשר ולוג יין א״ר זירא תרטימר איני יודע מהו אלא מתוך שכפל ר׳ יוסי ביין כפל נמי בבשר נמצא תרטימר חצי מנה. כאן פרש״י על שם סופו נהרג וכו׳ כלומר ילסטם את הבריות ויהרגם אף בשבת ויתחיב סקילה דוגמא הרודף אחר חברו להרגו שניתן רשות לכל אדם להציל את הנרדף בנפשו של רוצח ומצוה להרגו על שם העתיד שרוצה להרוג את חברו אם יניחוהו אע״ג שעדיין לא עשה שום דבר. ואל תשיבני מן ישמעאל שלא היה נדון אלא לפי מעשיו של אותה שעה שהרי ישמעאל כשר היה באותה שעה ממה שהיה עתיד להיות רשע בסופו כמו שפי׳ בפרשת וירא.
מורה מקנתר כמו מורת רוח.

פסוק כב
וכי יהיה באיש סמכו כאן לפי שזה וזה בתלייה.
על עץ דבר תלוש דוגמא יעשו עץ גבוה חמשים.

פסוק כג
לא תלין נבלתו על העץ אלא **קבור תקברנו** בו ביום עצמו שנתלה שלא יאמרו הרואים דינו של מגדף בתליה ושמא זה מגדף היה וגנאי הוא למלך. ד״א **כי קללת אלקים תלוי** יאמרו אם הקל במצוות הקב״ה כבר נטל במיתה את שלו ודי לו במה שנתלה. ד״א לדיינים קאי אם יעמוד על העץ והעוברים שם יראוהו בעל פרצוף וקומה ופעמים יהיו סבורים שעל עבירה קלה נדון ויקללו את הדיינים שדנוהו לתליה.
כי קבור תקברנו ביום ההוא ואל יטמא בו נוגע או מאהיל.
נתן לך נחלה דין זה אינו נוהג אלא בארץ שבעה עממים.

פרק כב

פסוק א

לא תראה את שור אחיך אפילו בשעה שאתה יוצא למלחמה. והזכיר שור וחמור והוא הדין לכל בהמותיו.

והתעלמת מהם תרגומו ותתכביש, ולא תוכל להתעלם תרגומו לית לך רשו לכסיותה. לפי שוהתעלמת משתעי בבהמה שאין נופל בה לשון כסוי שאין אדם עשוי להטמינה בתיבתו אך נופל בה לשון כבוש פנים אבל גבי שמלתו נופל בה לשון כסוי שיכול לכסותה בכנף בגדו. ד"א קרוב לזה העלמה המתורגמן בלשון כבישה היינו בענין שישנו ברשותו.

השב תשיבם לאחיך אהדריה קרא בשביל ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו.

פסוק ד

או שורו נפלים שנאו בשביל **והתעלמת** פעמים שאתה מתעלם.

פסוק ה

לא יהיה כלי גבר על אשה לפי שהוא גנאי ופריצות ולכך לא נטלה יעל חרב או חנית אלא המקבת והיתד למחץ רקת סיסרא ונסמכה פרשה זו כאן לפי שדבר למעלה בעניני מלחמה ואשה לא נבראת רק להקים זרע ואם תצא למלחמה תרגיל את עצמה לידי זנות וכן אם ילבש גבר שמלת אשה.

פסוק ו

כי יקרא נסמכה פרשה זו כאן לפי שכתב בה **בדרך** ובדרך קרא משתעי.

קן צפור כ"מ שנאמר צפור בטהור הכתוב מדבר אבל עוף טמא אינו בר שלוח כדאמר ר' יצחק עוף טהור נקרא עוף ונקרא צפור והטמא אינו נקרא אלא עוף בלבד.

לא תקח האם על הבנים לפי שהוא דרך אכזריות ורעבתנות וכן גדי בחלב אמו וכן אותו ואת בנו וכן נטע רבעי.

על הבנים עם הבנים דוגמא על שדה הארץ יחשב על עולת התמיד על פרשה ישרוף.

פסוק ז

ואת הבנים תקח לך לאכילתך למדנו מכאן שהביצים נאכלים אעפ"י שהם יוצאים מן החי.

למען דבר זה **ייטב לך**. **והארכת ימים** השכר מרובה מן ההפסד.

והארכת ימים מדה כנגד מדה שלא הכרת הקן לגמרי מכל וכל והנחת העקר.

פסוק ח

כי תבנה אין לי אלא בונה לוקח מחברו או נותן לו במתנה מנין ת"ל בית מכל מקום.
ועשית אם עשהו ונפל עליו לעולם לעשותו ונסמכה כאן לומר אחר שילחמו והם בארץ יתחילו במצות הבית ואחר כך במצות הזרע והנטע.
ולא תשים דמים בביתך לרבות כל דבר המזיק כגון כלב רע וסולם רעוע.

פסוק ט

לא תזרע כרמך ולמעלה הזהיר שדך. **פן תקדש** פן תתערב דוגמא קדש וקדשה שמתערבים עם אחרים.
כלאים כלאי זרעים ע"י שאינם נכרים כל כך ואין הדבר מפורסם החמיר עליהם הכתוב לאסרם בהנאה.

פסוק י

לא תחרש בשור ובחמר שהשור מעלה גרה תמיד ואוכל והחמור אינו מעלה גרה נמצא שזה אוכל וזה מתענה וזהו צער בעלי חיים. ד"א לפי שהשור מלך בבהמות ועל דמותו כסא הכבוד והחמור בהמה בזויה אין הזווג נאה. ד"א רחמיו של הקב"ה על כל מעשיו ואין כח החמור ככח השור.
יחדו בצד אחד קשורים להוציא אם קשרם בצד אחר. ורבותינו אמרו הוא הדין לכל שני מינים דילפינן שור שור משבת ואדם מותר בכולם ונסמכה כאן לפי שדבר בענין זריעה למעלה לפיכך סמך לו שעטנז.

פסוק יא

צמר ופשתים יחדו לפי שבאה תקלה ע"י שניהם נאסרו להיות בבת אחת הבל הביא מבכורות צאנו קין הביא מזרע פשתן. ד"א לפי שמשניהם בגדי כהונה הזהירם ללבשם בחול רק למשרתיו בשעת עבודתן ולכך לא נמצא נגע רק בבגד צמר ובגד פשתים להראות שיש פשע בכלאים. אהדריה קרא ללמדך דשעטנז היינו צמר ופשתים.

פסוק יב

גדלים לשון קליעה נסמכה לשעטנז בשביל הציצית שמותר בו.
גדלים תעשה לך אהדריה בשביל ארבע כנפות לא בעלת שלש.

פסוק יג
כי יקח איש אשה נסמכה כאן לפי שספר למעלה בבית ואחר כך שדה ואחר כך בגד חזרו והזכיר אחר כן בעלת הבית.
ובא אליה ושנאה מקודם לכן שנאה.

פסוק יד
ואקרב אליה לשון שכיבה כמו ואבימלך לא קרב אליה ואקרב אל הנביאה.

פסוק יח
ויסרו אתו מכת מרדות על שעבר על מצות עשה ואהבת לרעך כמוך.

פסוק יט
ונתנו לאבי הנערה כולם חסרים חוץ מזה כי אז היא שלמה כמוצאת שלום.
לא יוכל לשלחה אעפ"י ששאר בני אדם נאמנים על נשותיהם אם מצאו בהן ערות דבר זה אינו נאמן אלא בעדים הואיל והוחזק שקרן. ד"א מודדים לו מדה כנגד מדה הוא בקש לאסרה עליו ולשלחה ממנו לכך **לא יוכל לשלחה**, וכן במאנס לפי שלפעמים הוא כונסה בעל כרחו לפיכך בידוע שיגרשנה אם יוכל וכל ימיו בעמוד והחזר הוא.

פסוק כב
ומתו גם שניהם פרש"י לרבות הבאים מאחריהם פי' שלא תאמר מאחר שדינם של הנואף והנואפת נגמר למיתה חשובים הם כמתים ואם באו הם וזנו הוא באחרת והיא באחר סד"א הואיל והראשונים נגמר דינם למיתה חשובים הם כמתים לא חשיב מעשייהו כדאמרינן בעלמא גברא קטילא קטלי ואין ממיתים אחרים על ידם, קמ"ל **גם** דהכא לרבות הבאים מאחריהם דקטלינן להו. ד"א **גם** לרבות הבאים מאחריהם האיש השוכב עם אשת איש אעפ"י שהיא קטנה, ואשת איש אעפ"י שהיא נבעלת לקטן ואעפ"י שאמר למעלה שהנערה לבדה נסקלת היינו משום דאין בו הבועל ניכר אבל הכא שהבועל ניכר גם שניהם מתים ומיתתם בחנק. ד"א **גם שניהם** לרבות אם היא הרה אין שומרים להרגה עד שתלד, ונסמכה כאן כדי לסמוך דין בעילות.

פסוק כג
[**כי יהיה נערה בתולה** לשון זכר נופל על לשון נקבה].

פסוק כד
וסקלתם אתם באבנים החמיר הכתוב בארוסה להיותה בסקילה יותר מנשואה לפי שעדין לא טעמה טעם ביאה והלכה היא וזנתה ופגמה כבודה ומשפחתה ואיכא

קלון טפי מנשואה שכבר נפגמה, ועל הבועל ע"י שארוס שלה היה מצפה לקחתה בבתוליה ולטעום בה טעם בתולים והלך זה והקדימו ופגמה ראשון.
על דבר אשר לא צעקה בעיר דבר זה מוכיח שנתרצית לעבירה שהרי לא היתה יראה פן יהרגנה אם היתה צועקת הואיל והוא בעיר.

פסוק כה
ואם בשדה וגו' ואם תאמר מה חלוק יש בין עיר לשדה שחלק הכתוב ענינם בשתי פרשיות כאן וכאן דינם בסקילה, שיש פתחון לבעל דין לחלוק ולומר שלא צעקה ונתרצית דאי צעקה הוו שמעי לה דהא הוו תמן סהדי דכתיב ומת האיש ואין מיתה בלא עדים והתראה, אלא י"ל שיש חלוק בשדה מבעיר כיצד אם מצאה בעיר לעולם תדון בסקילה אם לא צעקה אבל אם צעקה בשדה אפילו באו עדים באמצע הביאה וראוה שנתרצית לעבירה פטורה היא, וכן הפירוש **ואם בשדה ימצא האיש את הנערה** ובאו עדים באמצע הביאה והתרו בו בהא אמר קרא **ומת האיש**, **לבדו** מ"מ אם אנס או פתה שהרי נואף הוא והנערה אפי' אמרה להו לסהדי הניחו לו אמר קרא לא תעשה דבר אין לה חטא מות למה כי בשדה מצאה יחידה ויש לנו לומר צעקה הנערה בתחלת ביאה ואין מושיע לה דאינהו לא הוו תמן בשעת ביאה אבל השתא דאמרה הניחו לו היינו משום דיצרה אלבשה. ולפי פשוטו צעקה הנערה כמו ומלט את העיר בחכמתו שפירושו אילו התיעצו בו היה ממלט העיר בחכמתו אף כאן אילו צעקה לא היה אדם מושיעה והיתה יראה פן יהרגנה אם כן ספק הוא לן אם נתרצית אם לאו ומספק אין להרגה דספק נפשות להקל.

פסוק כח
כי ימצא איש נערה בתולה סמכו כאן כדי לסמוך דין בתולות.

פסוק כט
לא יוכל שלחה שותה בעציצו אפילו חגרת אפילו סומא.

פרק כג

פסוק א
לא יקח איש את אשת אביו לא מיירי הכא באיסור אשת אב ולא בא ללמדנו שיש ממזר מחייבי כרת כגון מאשת אב וה"ה לשאר עריות שיש בהן כרת אלא קמייתא

שבפרשת עריות שיש בהן כרת דספר ויקרא נקט. ובאנוסת אביו קמיירי מדסמיך ליה ונתן האיש השוכב וגו', לפיכך נסמכה כאן.
ולא יגלה כנף אביו הוא כנף שראה אביו דוגמת ופרשת כנפיך על אמתך.

פסוק ב
לא יבא פצוע דכה אחרי שאין מולידין למה ישאו נשים.
וכרות שפכה האבר נכרת שממנו ישפכו מימיו והזרע.

פסוק ג
לא יבא ממזר הואיל ונשרש בעבירה כמו כרת יפסל הוא וזרעו.
ממזר שנולד ממי שהוא זר אצל אמו.

פסוק ד
לא יבא עמוני ומואבי סמך פרשת ממזר לפרשת עמון ומואב לפי שפסולם פסול עולם.

פסוק ה
על דבר אשר לא קדמו אתכם בחנם שהרי בדמים אין להחזיק להם טובה.

פסוק ז
לא תדרש שלמם וטבתם אם באת להלחם על עירם מורשה ומצווה אתה להשחית כל עץ מאכל שבה כמו שמצינו באלישע במלכים וכל עץ טוב תפילו ולא כבשאר אומות שנאמר בהם כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום וכי תצור וגו' לא תשחית את עצה.

פסוק ח
לא תתעב אדמי, **מצרי** סמכו כאן לפי שאף הם בכלל לא יבא.
[**כי אחיך הוא** ובכ"א אינו חייב על גניבתו].

פסוק ט
דור שלישי לפי ששם פוסקת הקורבה כדכתיב ולמען תספר באזני בנך ובן בנך ואומר עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר.

פסוק י
כי תצא מחנה נסמכה כאן מפני מלחמת מדין שהזכיר דבר בלעם.

פסוק יא
מקרה לילה המ"ם משמוש כמו מ"ם משדה אחוזתו.

פסוק יג
[**ויד תהיה לך** מקום יהיה לך].

פסוק יד
ויתד תהיה לך על אזנך לפי שהיוצאים למלחמה אינם אלא זכרים וכשהם נושאין את הארון עמהם אינם יכולים לעשות לו מחיצה כאילו הוא במקום מנוחתו אבל במדבר שכל ישראל היו שם אנשים ונשים וטף והיו לארון מחיצות לא הוצרכו בעלי קריין לצאת ממחנה ישראל ולא לירד מחוץ למחנה לצאת שמה חוץ אף כל אחד חופר ברשותו ומכסה.

פסוק טו
מתהלך בקרב מחניך הוא הארון שעשה משה שהיה יוצא עמהם למלחמה.

פסוק טז
לא תסגיר עבד אל אדניו נסמכה כאן לפי שמנהג הוא בלכתם למלחמה פעמים שיברח למחניהם עבד שאינו ישראל.

פסוק יז
במקום אשר יבחר במקום שפרנסתו יוצא.
לא תוננו כמו שהזהיר בהונאת גר.

פסוק יח
לא תהיה קדשה נסמכה כאן בעבור העבד שדבר למעלה.

פסוק יט
לא תביא אתנן זונה סמך זונה לקדשה, **אתנן** לשון מתנה שנתנו לה הזונים אחריה והאל"ף נוספת כמו אזרוע אסוך אתמול.

פסוק כ
לא תשיך לאחיך למעלה דבר בעני וגר וכאן באחיך ואפילו לעשיר. נסמכה כאן לפי שהזכיר עבד נכרי לומר לך אעפ"י שכתוב בו לא תוננו יש לך רשות לטול ממנו שכר הלואה.

פסוק כב
כי תדר נדר סמכו כאן לפי שהזכיר באתנן זונה לכל נדר.
והיה בך חטא עונש.

פסוק כד
מצא שפתיך תשמר מה שנדרת שלא לעשות **ועשית** מה שאמרת לעשות ובלבד שיהיה הדבר לשם ה' אלוקיך.
כאשר נדרת, נדבה לא כפאתך שום בריה לנדור אלא מדעתך נדבת.

פסוק כה
כי תבא בכרם רעך נסמכה כאן לומר לך כי בשלך שייך נדר ובשל אחרים שייך לומר לא תקח.
ואכלת ענבים כנפשך בנפשו של פועל מה נפשך אם חסמת פטור אף פועל אם חסמת פטור. כל מצוה ומצוה בפני עצמו והסמיכות על פי דרשה כדאמר רב יוסף אפילו למאן דלא דריש סמוכין בכל התורה כולה במשנה תורה קא דריש. הזהיר עני שלא לגזול ענבים וחרמש בקמה ולקחת אשה והיתה לו, וגם לאחר ויצאה מרשותו, והלוקח אשה שישמח בה ולא יהא עשוק לצאת בצבא, וחבילת רחיים ורכב עושק, וגם גונב נפש, וכן בנגע צרעת שאם לא ישמרו משפטים תזיק את הקרובים, וכן לא תעשוק את העני בעבוטו. והשכיר, והבנים הקטנים שמתים בעון אביהם, והטיית משפט גר יתום ואלמנה, וחובל בגד אלמנה, ושכחת עומר בשדה של עני, וכן לא תעולל, וכן פן יוסיף ונקלה אחיך, וחסימת השור עושק שיגע ולא יאכל, והממאן ליבם דומה לעושק, והמחזקת במבושים עושקת, אבן ואבן איפה ואיפה עושק ממש, גם עמלק עשה עושק לישראל.

פרק כד

פסוק ב
והלכה והיתה לאיש אחר אפילו לא היה לו לאחרון בה אלא הויה בעלמא שנתארסה לו לא יוכל בעלה הראשון לשוב ולקחתה שהרי כתיב **והיתה** אבל אם לאחר שגרשה זנתה מותר לבעלה לשוב לקחתה כדמוכח בסוטה פרק היה מביא ומה אני מקיים אשר הטמאה לרבות אשה המזנה תחת בעלה שאסורה לו.

פסוק ג
[**ושלחה מביתו** לשון שלוח].

פסוק ד
אחרי אשר הטמאה בשכבת זרע של בועל.
הטמאה המ"ם בקמץ.

פסוק ה
ולא יעבר עליו קול כרוז לענשו ממון.
לכל דבר הלמ"ד דלכל יתירה היא.

נקי יהיה לביתו ההיא דפרשת שופטים מיירי בשאירס אשה ולא לקחה והלך למלחמה שהולך לביתו הואיל והיה עם אחיו במלחמה ואח"כ חזר אינה היא המדה שיהיה שהוי בביתו מכל דבר ואחיו יהיו בצרת פחד המלחמה דין הוא שיתקן דרכים להולכים במלחמה ויספיק להם מים ומזון אבל הכא מיירי כגון שארס אשה ולקחה בנשואין שלא יצא במלחמה ולא יתקן להם דרכים ולא יספיק להם מים ומזון ולהכי איצטרכי קראי לרבות ביתו וכרמו כעין אשתו.

פסוק ו

לא יחבל רחים חסר תיבה אחת והוא כאילו כתוב לא יחבול החובל ד"א אדסליק מיניה קאי אחר שנתן לו רשות להשאר בביתו יהא נזהר ש**לא יחבל רחים ורכב** של יוצאי צבא כי נפשם הוא חובל כי מה יעשו זולתם במלחמה.

רחים ורכב לא זו ולא זו בלבד אלא כל דבר שהוא כלי אמנתו.

[**לא יחבל רחים ורכב** שאסור למשכן את אשתו]. רחים אינם נכתבים אלא בלשון רבים דוגמא שמים מים חיים פנים מלקחים מעים [**כי נפש הוא חבל** חיי נפש].

פסוק ז

כי ימצא איש גנב נפש למה נאמר לפי שנאמר להלן וגונב איש וגו' שומע אני אפילו בן שמונה במשמע ת"ל מאחיו אינו חייב עד שיגנוב בן קיימא.

מאחיו מבני ישראל הוסיף עוד מבני ישראל להוציא אדום שנקרא אח, עונש שמענו אזהרה מנין ת"ל לא תגנב.

פסוק ח

השמר בנגע הצרעת שלא תהדר פני גדול לפטור מלשלחו חוץ לשלש מחנות שהרי זכור את אשר עשה ה' אלוקיך למרים שהיתה אחות למלך וכהן גדול ואעפ"כ נסגרה חוץ למחנה שבעת ימים.

פסוק י

כי תשה ברעך כבר נאמרה מצוה זו אם כסף תלוה את עמי ונשנית כאן בשביל בחוץ תעמוד וגו' וללמד על בעל חוב שדינו בזבורית.

משאת מאומה לרבות שכר שכיר והקפת חנות.

משאת אל"ף כתיב ולא קרי.

לא תבא אל ביתו שמא יש בו דבר של צניעות.

פסוק יא
[**בחוץ תעמד והאיש**, **יוציא** ע"י שליח בי"ד].
יוציא אליך מכאן לבעל חוב שדינו בזבורית שהרי דרכו של ב"ה להוציא פחות שבכלים.
העבוט החוצה לאו דוקא דבר המטלטל דה"ה דמצי להעמידו על פחות שבקרקעותיו.

פסוק יב
ואם איש לרבות עשיר אם כן למה נאמר **עני** לומר לך ממהר אני להפרע על ידי עני יותר מע"י עשיר.

פסוק יג
ולך תהיה צדקה שמחזירו לו כל שלושים יום ואחר שלושים יום מוכרו בב"ד ואם יותיר יחזיר לו.

פסוק יד
לא תעשק שכיר כבר נאמר בפרשת קדושים ואהדריה בשביל **או מגרך**.

פסוק טו
ביומו תתן שכרו אחר גמר המלאכה אם הוא שכיר יום משלם לו כל הלילה ואם של לילה משלם לו כל היום וכן אמרו רבותינו שהרי כאן הוא אומר ולא תבוא עליו השמש ובמקום אחר הוא אומר לא תלין פעולת שכיר אתך עד בוקר.
כי עני הוא אם הוא עני.
ואליו הוא נשא את נפשו מתאוה את נפשו כמו אליך ה' נפשי אשא.

פסוק טז
ובנים לא יומתו על אבות בב"ד, כדכתיב ואת בני המכים לא המית ככתוב בתורת משה, אבל הקב"ה פוקד עון אבות על בנים כשהם אוחזים מעשים רעים של אבותם.

פסוק יז
ולא תחבל בגד אלמנה אפילו עשירה ואפילו להחזיר לה לפי שהיא יחידה פן יבא הדבר לידי עבירה.

פסוק יח
וזכרת כי עבד היית כשתזכור בעצמך שהיית עבד כבר וצריך לאחרים תרחם על גר יתום ואלמנה ולא תטה משפט.

פסוק יט
לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכך ולא תהיה חסר בכך כלום.

פסוק כ
לא תפאר לשון פארות.
[**לא תפאר** ענינו לקיחת הפאר, ההפך מפארך חבוש התקן הפאר].

פסוק כא
כי תבצר כרמך חז"ק, זה קשה אמאי שנאו. וא"ת שנאו בשביל **אחריך** הא ליתא דהא קים לן אפי' לפניו מוזהר על עוללות.
לא תעולל פרש"י איזו היא עוללות כל שאין לה לא כתף ולא נטף כו' כתף פסיגין זה על גב זה פי' כמין אשכלות קטנות יוצאות מצדיה וזו יחידה שאין לה כתפות חוברות לה ואין נמצאות רק מעט, נטף אלו התלויות בשדרה ויורדות פירוש שהגרגרים רצופים ונוטפים למטה ושל זו מפוזרים ואינם תכופים זה לזה.

פרק כה

פסוק א
[**והצדיקו את הצדיק** אלו בעלי דינים].

פסוק ב
בן הכות בן מלקות כמו בן מות **ובן** זה כמו יהושע בן נון אגור בן יקה.
והכהו לפניו לשופט קאי וכן אמרו רבותינו.
כדי רשעתו לפי רשעתו שהרשע יכנו מכות גדולות או קטנות וכולן במספר הקצוב.

פסוק ג
ארבעים בשביל שעבר על התורה שנתנה לארבעים יום וילקה ארבעים ויצא מידי ענשו.
יכנו ולא על כסותו והיכן הוא לוקה בין כתפיו.
לא יסיף והלא כבר נאמר לא תוסיפו על הדבר ולא תגרעו ממנו אם כן למה חזר ואמר **לא יסיף** לומר לך שאין חכמים רשאים להוסיף אבל לגרוע הרשות בידם ולפיכך העמיד הכתוב הענין במכות הראויות להשתלש.

פסוק ד
לא תחסם שור פרש"י להוציא את האדם כלומר לפוטרו מן הלאו אם חסמו דאין אתה מוזהר עליו וא"ת תיפוק ליה מואכלת ענבים כנפשך שבעך דאינו לוקה בחסימת אדם כדאמרינן מה נפשך אם חסמת פטור וכו' אלא י"ל דתרוייהו צריכי דאי כתב רחמנא כנפשך ולא כתב שור ה"א פטור מתשלומים שהרי בבהמה איכא תשלומים כדתניא

החוסם פי פרה ודש בה משלם ד' קבין לפרה כו' אבל חוסם אדם פטור מתשלומים הא למיפטריה מלאו המחייבו מלקות לא מפטרינן ליה כתב רחמנא שור להוציא את האדם לפוטרו מן הלאו ואי כתיב רחמנא שור ולא כתב כנפשך לא פטרינן ליה מתשלומים אלא ממלקות לכך כתיבי תרוייהו כנפשך ושור בדישו. פרש"י למה נאמר דיש וכו' אף כל כיוצא בו, כלומר שאין לך רשות לחסום לא שור ולא אדם בדישו בכיוצא בו יצא החולב והמגבן כו' כלומר שאין הפועל אוכל בהם. ע"א למה נאמר די"ל לך מה דיש מיוחד דבר שלא נגמרה מלאכתו וגידולו מן הארץ אף כל כיוצא בו שגדולו מן הארץ ולא נגמרה מלאכתו אינו יכול לחסום שורו בשעת מלאכתו ונקיש חוסם לנחסם מה נחסם דהיינו שור מותר לאכול בשעת דישו בדבר שגידולו מן הארץ ולא נגמרה מלאכתו אף דוגמא דחוסם דהיינו אדם מותר לאכול בשעת מלאכה בדבר שגדולו מן הארץ ולא נגמרה מלאכתו למעשר יצא החולב והמגבן וכו' שאין הפועל אוכל מהם אפילו בשעת מלאכה.

פסוק ה

כי ישבו אחים פרט לאחים מן האם דגמרינן גז"ש מאחים משנים עשר עבדיך אחים אנחנו.

ומת אחד מהם האל"ף בפת"ח.

יבמה יבא עליה מצוה לפי שהיתה בכלל היתר ונאסרה וחזרה להתרה יכול תחזור להתרה הראשון ת"ל יבמה יבא עליה מצוה, כיוצא בו מצות תאכלו וגו' כמו שפירשתי בפי' צו.

ויבמה מתבות שיש בה שני פנים בפרושם זה למפרע מזה כעין דשן לדשנו וכיוצא בהם פירוש יעביר ויסיר היבום ותהיה אשתו.

פסוק ז

[**ועלתה** גבי דין שייך לשון עליה].

ועלתה יבמתו השערה היבמה הולכת אחר היבם.

השערה מצוה בב"ד שיהא בגבהה של עיר ושיהא בזקנים.

להקים לאחיו שם בישראל ולא בגרים מכאן אמרו שני אחים גרים שהיתה הורתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה פטורין מן החליצה ומן היבום.

פסוק ח
ועמד דבריו בעמידה כדי שישמעוהו הזקנים.

פסוק ט
וחלצה נעלו משל עור כדכתיב ואנעלך תחש וברגל ימין דילפינן רגל רגל ממצורע.
וחלצה נעלו לפי פשוטו להקנות לו ירושת אחיו המת כמו שמצינו בבועז לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו ולתשובת המינים וחלצה נעלו פירוש אם תחפוץ ליבמי אעבוד אותך כשפחה לאדוניה והוא ישיב לה לא חפצתי לקחתה.
וירקה בפניו כדי לבזותו על אשר מאס בה לומר שמאחר שאינך חפץ בי אינני חוששת בך אלא כרוק הזה.
וענתה ואמרה כדי לבזותו ולישב דעתו.

פסוק יא
אשת האחד ולא אשת שליח ב"ד.
והחזיקה במבשיו אין לי אלא **במבושיו** מנין לרבות כל דבר שיש בו סכנה תלמוד לומר **והחזיקה** מכל מקום.

פסוק יב
וקצתה את כפה פרט לאשת שליח ב"ד שאם החזיקה במבושיו של אותו המתקוטט עם בעלה כשהוא בא להכריחו מכח שליחות ב"ד שהיא פטורה.

פסוק יג
גדולה וקטנה פרש"י גדולה שמכחשת את הקטנה כלומר לא יהיה לך שני משקלות האחד מחמשה רביעי הליטרא והשני משלשה רביעים אע"פ שהם ב' ליטרות ישרות כשהן בבת אחת לפי שהלב יודע שכוונתו ליטול בגדולה ולהחזיר בקטנה היינו גדולה שמכחשת את הקטנה שמחסרת אותה רביע אחד.
בכיסך בית מקום למאזנים.

פסוק יח
ויזנב בך רדף אחר אותם שהיו בזנב החיל.
הנחשלים הנחלשים מתיבות הפוכות כמו כשבים כבשים.
ואתה עיף ויגע אל תתמה אם עשה בך כך שהרי היית **עיף ויגע** מטורח הדרך, ועוד שהיית **לא ירא אלקים**, כדאיתא במכילתא אחרים אומרים ולא ירא אלוקים אלו ישראל שהיו בהם מצוות ולא קיימום אבל אם הייתם יראי אלוקים לא היה יכול לך.

פסוק יט
תמחה קודם שפשט ידו במקדש, ולמעלה שאמר אמחה היינו לאחר שפשט ידו במקדש. **שלימא סדרא דפרשת כי תצא**

פרק כו

פסוק א
והיה כי תבוא אל הארץ לפי שאמר למעלה בסמוך והיה בהניח וגו' פירש לך כאן שיש מצות נוהגות קודם לוהניח כגון בכורים ומעשר וכתיבת התורה על האבנים ובנין המזבח והברכה והקללה על שני ההרים.

פסוק ב
ולקחת מראשית חזר בה בשביל ללמדך סדר המצוות.
מראשית פרש"י ולא כל ראשית. כלומר אינך צריך להביא כל הפרי שלם אלא מקצתו. ד"א **מראשית** מן העלוי כמו ראשית תבואתו, ראשית שמנים ימשחו, שהוא לשון שבח ועלוי. ד"א **מראשית** מאותם שמתבשלין ראשונה לפי שהן חביבין.
כל פרי האדמה פרי אתה מביא בכורים ואין אתה מביא יין ושמן לבכורים.
ושמת בטנא דרך כבוד ולא בחיק ולא בכנף הבגד.
והלכת אל המקום על ידו של בעל הבכורים יעשה הכל לקיטה והולכה ולא ע"י שליח וכן מנהג אם נתן המלך שדה לעבדו העבד עצמו מביא לו דורון מפירות השדה.

פסוק ג
אשר יהיה בימים ההם ואין לך להשהות בכוריך עד שיהיה שם אחד מקרוביך ליתנם לו.
הגדתי היום מודה אני לפניך כי באתי אל הארץ כמו שנשבע ועמד באמונתו ונטלת בה חלקי ועכשיו אני מביא לו דורון מפירותיה להזכיר שהוא נתנה לנו.

פסוק ד
ולקח הכהן הטנא מידך שלוחו של מלך מקבל הדורון.
והניחו לפני מזבח אם אין מזבח אין בכורים.

פסוק ה
ארמי אבד אבי סרסהו יעקב אבי הארמי כשהיה הוא בארם היה אובד פי' עני בלא ממון שלא היה מוחזק בארץ.
אבד לשון עני כמו תנו שכר לאובד ישתה וישכח רישו, ואין לתמוה איך נקרא יעקב ארמי שהרי דוגמתו מצינו יתרא הישמעאלי והוא היה ישראלי.

פסוק ח
ובמרא גדל כתרגומו ובחזונא רבא כדכתיב המסות הגדולות אשר ראו עיניך וגו'.

פסוק ט
ארץ זבת חלב ודבש מה זבת חלב ודבש דלהלן ארץ חמשה עממים אף זבת חלב ודבש דהכא ארץ חמשה עממים. מכאן היה רבי יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר לירדן שהרי אינה ארץ זבת חלב ודבש.

פסוק י
והנחתו, **והשתחוית** מלמד שטעונין הנפה שתי פעמים אחת בשעת קריאה ואחת בשעת השתחויה.
והשתחוית כאדם שנוטל רשות מרבו והולך לו.

פסוק יב
כי תכלה לעשר אהדריה קרא בשביל הוידוי כדכתיב בערתי הקודש מן הבית.
ונתתה ללוי ולגר ליתום ולאלמנה לאיזה מהם שתרצה.

פסוק יג
בערתי הקדש העליון במשמע אלו הבכורים כדתנן במסכת בכורים יש במעשר ובבכורים מה שאין כן בתרומה שהתרומה והמעשר טעונים ביאת מקום וחייבים בבעור וכו'.

פסוק יד
לא אכלתי באני ממנו (ולא השחתיו בטמא ו)לא גזלתי ממנו כמו וידיו תשבנה אונו.
ולא בערתי ממנו לא השחתיו **בטמא** בדבר טמא, שהרי אסור להוציא מן הדגן בשום דבר קודם שיפרשו ממנו המעשר שהוא קדוש.
ולא נתתי ממנו למת אלא לך הבאתיו ונתתיו כי אתה אלקים חיים ומלך עולם.
עשיתי ככל אשר צויתני על הבכורים ועל המעשרות.

פסוק טו
ואת האדמה שתתן אתה מטר השמים על פני האדמה כדי שנעבדך לשנה הבאה במצוות התלויות בארץ.

פסוק טז
את החקים האלה של בכורים ושל מעשר שיהיו לך חק ומשפט.
ואת המשפטים התלויים במעשר כגון לא אכלתי באוני וגו'.
ושמרת בלבבך.
ועשית אותם בארץ.

פסוק יז
את ה' האמרת אתה הזקקת שאמר הקב"ה ונתרצה להיות לך לאלוקים מתוך שקבלת עליך מצותיו וגם הוא כמו כן. **האמירך** הפעילך שאמרת שתהיה לו לעם סגולה לפי שעשה לך נסים וגבורות.
האמרת פאישדיר"ה בלע"ז. ד"א לשון תמורה החלפת כל היראות שבעולם בו שהנחת כלם ובחרת בו וכמו כן החליף הוא כל האומות הקדמונים ובחר בך לשמור מצותיו. והאל"ף יסוד נופל הוא כמו אל"ף דאזרוע דאסוך דאתמול. ד"א לשון שבח כמו יתאמרו כל פועלי און.

פסוק יט
ולתתך עליון וגו' והיכן דבר ונתנך ה' לראש ולא לזנב.

פרק כז

פסוק ב
והקמת לך אבנים פרש"י נמצאת אתה אומר שלשה מיני אבנים היו, י"ב בירדן וכנגדן בגלגל וכנגדם בהר עיבל כדאיתא במסכת סוטה. חז"ק שהרי במסכת סוטה משמע באידך גיסא נמצאת אומר שלשה מיני אבנים היו אחד שהקים משה בערבות מואב שנאמר הואיל משה באר אתיא באר באר ואחד שהקים יהושע בגלגל הם אותם עצמם שבנו מהם מזבח בהר עיבל וסדוהו בסיד וכתבו עליו התורה והעלו עליו עולות ושלמים ואכלו ושמחו וברכו וקללו, וקפלו את האבנים ובאו ולנו בגלגל שנאמר והעברת אותם עמכם והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה וכתיב את שתים עשרה האבנים האלה אשר לקחו מן הירדן הקים יהושע בגלגל.
אבנים גדלות להכיל כתב חשבון מצות התורה כמו שכתובות בהלכות גדולות בענין אזהרות.
ושדת אתם בשיד להשכיב הסיד בין שורה לשורה כדי לחברן זו לזו כענין בנין שאר אבנים.
[**בשיד** לשון סיד].

פסוק ד
תקימו את אבנים האלה הוא שנאמר למעלה והקימות לך אבנים גדולות וגו'.

בהר עיבל להיות נחמה ולישב את דעתם לאותם העומדים על הקללה בהר עיבל ומטעם זה כתיב ובנית שם מזבח וגו' וכתיב וזבחת שלמיך ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלוקיך ללמדך ששכינה ביניהם.

פסוק ה

לא תניף עליהם ברזל אבנים שלמות תבנה מכאן למדו רבותינו במסכת מדות שהברזל פוסל בנגיעה ופגימה לכל דבר אפילו בלא ברזל, אזהרה שמענו עונש מנין תלמוד לומר כי חרבך הנפת עליה ותחלליה.

פסוק ט

היום הזה נהיית לעם אחרי שאתה מקבל עליך שבועת התורה.

פסוק יב

אלה יעמדו כל העומדים על הברכה היו בני הגבירות וע"י שבני לאה רבים נטלו מהם הקטן והגדול להשלים המנין על בני השפחות שלא היו רק ד' והיו על הקללה הגדול והקטן הגדול הוא ראובן לפי שהיה חשוד מבלהה וענה אמן על ארור שוכב עם אשת רעהו ואביו וידעו בודאי שלא פשע בדבר, והכי איתא בפרק במה בהמה יוצאה אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר ארור שוכב עם אשת אביו ויבא חטא זה לידו והקטן הוא זבולון.

לברך את העם פרש"י ששה שבטים עלו וכו'. היינו אליבא דמשנת ואלו נאמרין, אבל רבי אומר אלו ואלו ישראל ולויים למטה הם עומדים כדכתיב בספר יהושע וכל ישראל וזקניו ושופטיו והכהנים והלוים עומדים מזה ומזה לארון וגו'. ומה שכתוב בפי ראה על הר גריזים ועל הר עיבל היינו בסמוך כדכתיב וסכות על הארון. תניא רבי אליעזר אומר אי אפשר לומר לוי למטה שכבר נאמר לוי למעלה אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים שמעון ולוי ויהודה, ואי אפשר לומר לוי למעלה שכבר נאמר ביהושע וכל ישראל וזקניו וגו' והכהנים והלוים עומדים מזה ומזה לארון הא כיצד זקני כהונה ולויה למטה והשאר למעלה, ר' יהושע אומר כל הראוי לשירות לשאת את הארון דהיינו מבן שלשים עד בן חמשים למטה אצל הארון והשאר למעלה. עוד פרש"י כאן ופתחו בברכה ברוך האיש וגו' וראיה מיהושע חציו אל מול הר גריזים וחציו אל מול הר עיבל כאשר צוה משה עבד ה' לברך את עם ישראל בראשונה.

פסוק טו
ושם בסתר כל הארורים הכתובין כאן כולן על עבירות שרגילות להיות בסתר כיצד אביו ואמו מי יודע אם יקלל אותם.

פסוק יז
מסיג גבול דבר סתר הוא, גם משגה עור לא יוכל לפרסם מי השגהו.

פסוק יט
גר יתום ואלמנה אין להם כח ועזר לפרסם הדבר לערער על הדיין, ושוכב עם אשת אביו ואחותו וחותנתו אינו נחשד להתיחד עמהן, גם שוכב עם בהמה לא תצעק על הרובע, ולוקח שוחד דבר סתר הוא, חוץ מעבודת כוכבים ומכה רעהו דהיינו מלשינות שרגילים להיות פעמים בגלוי ופעמים בסתר ולכך לא נאמר בסתר שעל עבירות שבגלוי לא יבא לכלל שאם יעשה אותם בגלוי ב"ד יענישוהו.

פסוק כד
כאן פרש"י אחד עשר ארורים יש כאן כנגד י"א שבטים וכנגד שמעון לא כתב ארור לפי שלא היה בלבו לברכו הטעם לפי שבמעשה שטים היו עם נשיא שלהם כנסיה שהיא שלא לשם שמים, ולשיטה זו ארור אשר לא יקים אינו מן המנין לפי שהיא שוה לכולם. ויי"מ י"ב ארורים כנגד י"ב שבטים.

פסוק כו
אשר לא יקים יקבל. כמו למען הקים אותך היום לו לעם [**ארור אשר לא יקים** חוזר וכולל כל אזהרותיו].

פרק כח

פסוק ב
ובאו עליך כל וגו' ולא תטרח לחזר אחריהם.

פסוק ג
ברוך אתה בעיר בכל מיני סחורה. ד"א **ברוך אתה בעיר** שתכניס תבואתך לעיר. **בשדה** בזריעה ובנטיעה.

פסוק ו
ברוך אתה בבאך, **בצאתך** למלחמה, כענין שנאמר אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם.

פסוק ט
יקימך יעמידך.

פסוק י
וראו כל עמי הארץ וגו' עליו נאמר כל אשר יקרא בשם ה' ימלט.
כי שם ה' נקרא עליך שיהא הוא קרוי ה' אלוקי ישראל כשיקימך לו לעם, דוגמא כי שמך נקרא על עירך ועל עמך.
וראו לשון הבנה כמו ולבי ראה הרבה חכמה ודעת.

פסוק יב
והלוית גוים רבים שפירותיהן יהיו נרקבים.

פסוק טז
ארור כמו שבברוך אמר לשון שפע והצלחה כך בארור לשון חסרון והפסד, וכן תרגם אונקלוס לשון צרעת ממארת סגירת מחסרא.

פסוק כ
ואת המגערת אני גוער בתבואות והם נמנעות לצאת, וכן הנני גוער לכם את הזרע.

פסוק כב
ובחרב אין זה חרב ממש אלא לשון חורב ויובש.

פסוק כג
נחשת כנחושת וכן ברזל. ובת"כ למפרע ליתן את האמור של זה בזה.

פסוק כד
אבק ועפר הרוח הרגיל להביא מטר השמים יבוא בחוזק ויוריד **אבק ועפר** מעל ראשי ההרים ויהפוך שרשי האילנות למעלה.
אבק האל"ף בקמץ.

פסוק כו
ואין מחריד אין חושש לינתן לקברו מרוב צרות שאילו היו חרדים היו שואלים לקבורה. ד"א **ואין מחריד** לעוף ולבהמה.

פסוק כז
ובטחורים הם צריבים היוצאים ממקום הנסתר לפיכך כתיב **בעפלים** לשון ויבא אל העופל, ונקראו פי"ק בלע"ז.
אשר לא תוכל להרפא אחר שהקב"ה מכה מי ירפא.

פסוק כט
כאשר ימשש העור באפלה כי הוא ירא מאד שהרי כשהוא במקום שיש אורה אחרים רואים ומצילין אותו מן הפחתים ומן הבורות.

פסוק ל
אשה תארש וגו' לפי שדרך בני אדם לחכם לבנות בית ואח"כ לוקח שדה ואח"כ לוקח אשה כמש"כ בפרשת שופטים מי האיש אשר בנה בית או מי האיש אשר נטע כרם ומי האיש אשר ארש אשה והלך זה השוטה ושינה הענין יקולל לפי מעשיו.

פסוק לב
בניך ובנתיך נתנים לעם אחר זו אשת אב שמושלת על בני אותה שמתה מריעה להם. **וכלות** לשון כלתה נפשי.

פסוק לג
יאכל עם אשר לא ידעת לא יחזיקו לך טובה כי אינם מכירך.

פסוק מד
הוא יהיה לראש שהרי כן כתיב עבד לוה לאיש מלוה.

פסוק מט
כאשר ידאה הנשר זו היא מלכות בבל כדכתיב קדמתא כאריא גפין דנשרא לה. **גוי אשר לא תשמע לשנו** ולא תוכל להתחנן ולהתפשר עמו ועוד שיהיה עז פנים ואכזר.

פסוק נ
גוי עז פנים זו מלכות רומי כדכתיב ובאחרית הימים ככלות הפושעים יעמוד מלך עז פנים.

פסוק נד
אשר יותיר האויב.

פסוק נט
והפלא באל"ף.
רעים ונאמנים ארוכים ומקוימים כמו ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם, וכן ותקעתיו יתד במקום נאמן שתרגם יונתן באתר קיים.

פסוק ס
את כל מדוה כתיב בה"א.

פסוק סא
אשר לא כתוב הכשדים היו לוקחים בחורי ישראל היפים וקושרין אותם בכרעי מטותיהם ומשמשים מטותיהם כדי שתהיינה נשותיהם מסתכלות בהן בשעת תשמיש ותאוו להם וילדו כמותם, פעם אחד אמר חד לחבריה הא היכא כתיב אמר ליה זהו **גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב** וגו'.

פסוק סה
[**לב רגז** לב מפחד].

פסוק סח
והשיבך ה' מצרים באניות שהרי נחל מצרים מפסיק בין ארץ מצרים ובין ארץ ישראל כמו שפרש"י בפ' מסעי.
באניות מכה קשה לפי שמכניסין בהן הכל זקן בחור נשים בתולות טף שאין יכולין ללכת ברגליהם.

פסוק סט
אשר צוה ה' את משה גם תוכחות אלו נאמרו על פי הדבור.
מלבד הברית פרש"י קללות שבמשנה תורה שנאמרו בסיני כמו ששנו רבותינו במסכת סוטה כל המצות האמורות בתורה נאמרו ונשנו ונשתלשו ובכל פעם שנאמרו נתנו כולם בברוך ובארור הוא שפרש"י קללות שבמשנה תורה שנאמרו בסיני.
אשר כרת אתם בחרב אלו תוכחות שבפ' בחוקתי שכתוב בסופן ביד משה והיינו חורב.

פרק כט

פסוק ג
ואזנים לשמע עד היום הזה ויום זה בכלל.

פסוק ה
למען תדעו כי אני ה' אלקיכם לא משה אמרו אלא מן ואולך אתכם [קוממיות] עד סוף סדרא הם הם דברי הקב"ה, כמו שדרשו רבותינו ז"ל בפרשת תשא גבי וכל הארץ אשר אמרתי אשר אמרת מבעי ליה אלא עד כאן דברי התלמיד מכאן ואילך דברי הרב.

פסוק ח
ושמרתם את דברי הברית הזאת מאחר שעשו לכם כל החסדים האלו הכתובים למעלה. **שלימא סדרא דפרשת והיה כי תבא**

פסוק ט
אתם נצבים היום כלכם חשוב ושאינו חשוב והטעם כדי לעברך בברית, כדכתיב לעיל ויקרא משה אל כל ישראל וגו'.
ראשיכם שבטיכם פי' **ראשיכם** שהם ראשי **שבטיכם** דוגמא האהלה שרה אמו. ומי הם **זקניכם ושטריכם**.

פסוק י
מחטב עציך זה העבד.
עד שאב מימיך זו השפחה.

פסוק יא
לעברך כאיש אחד.
כרת עמך היום כולכם מוכנים עכשיו לעבור ואין איש יכול לומר לא הייתי שם ולא קבלתי הברית עלי, אבל לאחר שתעברו את הירדן ותתפזרו איש איש לירושתו ויהיו בכם יולדת חולה או זקן אין יכולת בכם לאסוף כולכם בבת אחת כמו עתה להעבירם בברית הקב"ה ובאלתו.

פסוק יב
[**למען הקים אתך** יקבל].

פסוק טו
אשר ישבנו בארץ מצרים עם אותם שיצאו מארץ מצרים ובשעת הגזרה פחותים היו מבן עשרים שנה ויתרים על ששים שלא נגזרה עליהם גזרה זו במדבר.

פסוק יז
פן יש בכם שרש פרה וגו' מסתיר בלבו העבירה כשרש זה המכוסה בארץ ואחר כך פורה, אבל אם יעשה העבירה בגלוי יש כח בידנו לעשות ממנו משפט.

פסוק יח
את דברי האלה הזאת ארור האיש אשר יעשה וגו' האמורים בפ' תבא.
והתברך לשון ברכה כאשר ישמע הקללה, יתברך **בלבבו** ויאמר **שלום יהיה לי** כמו אדם כאשר שומע הקללה אומר חוץ ממני.
[**והתברך בלבבו** עושה עצמו מברך].
כי בשררות לבי אלך אם בשרירות לבי.
למען ספות הרוה כדי להרבות עונות שנפשו רוה ושבעה מהן שאין בהם יצר הרע כגון לבישת שעטנז וכיוצא בהן. **את הצמאה** [עם הצמאה], עם העונות שנפשו תאבה וצמאה להם כגון גזל ועריות וכיוצא בהן. ד"א **למען ספות הרוה את הצמאה** להוסיף ולשבוע שובע עבירות את מי שהוא רעב וצמא מהם כלומר מתי יבא יום לעבור עבירה בפרהסיא שיוכל לשבוע עצמו ממה שהוא צמא היום כי ירא פן ישפטוהו מי שהכח בידם. ד"א להוסיף ולחבר הצדקים עם הרשעים ולעשות כמעשיהם, הכתוב

המשיל הצדיק לרוה על שם והיתה נפשם כגן רוה, והרשע לצמאה על שם והיה כערער בערבה.

פסוק כ

והבדילו מדה כנגד מדה הוא חשב להבדיל מן המצוות ולכך **והבדילו**.

לרעה לפי שמצינו הבדלה לטובה בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי לעמוד לשרת.

פסוק כא

ואמר הדור האחרון שלא היה נולד בשעת הברית.

והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה ולא שמע הברית ויתמה ממכות הארץ אבל היודעים לא יתמהו.

פסוק כב

גפרית ומלח שרפה כל ארצה מה ענין מלח לגפרית אלא אין לך דבר עומד בפני האש יותר ממלח ואין לך דבר כלה על יד אש יותר מגפרית לומר לך אם קיימו את התורה היו עומדים לפני כמלח זה שאין האש אוכלתו. עכשיו שלא קיימוה האש שהתורה יוצאת ממנו תאכלם כגפרית זה שהאש אוכלתו.

ומלח כדכתיב ותהי נציב מלח.

שרפה כל ארצה וכי בעון יחיד יקצוף הקב"ה על כל העדה תשובה לדבר מפסל מיכה שגדל שרשו שזנו אחריו שבט הדני ואחריו עשרת השבטים.

פסוק כח

הנסתרת לפי שאמר למעלה והתברך בלבבו ומסברא בסתר הוא עושה.

לה' אלקינו עליו הדבר מוטל להיותו נפרע מן העוברים בסתר.

והנגלת והעבירות הנגלות תלויות בנו ובבנינו אם לא נבער הרע מקרבנו, ולפי שלא תאמר מדה זו נוהגת לעולם נקוד על **לנו ולבנינו** לומר שמשעברו את הירדן וקבלו את התורה ונעשו ערבים זה לזה אף **הנסתרות, לנו ולבנינו**. וא"ת א"כ הוא דממעטינן נסתרות מלה' אלוקינו היה לו לנקוד על ה' אלוקינו אלא אינו דרך לנקוד עליו מפני שנראה כמוחק, ולפי שהנקודה של לנו ולבנינו במקום הנקודה שהיה לו לנקוד על ה', נקודה אף העין שבעד כדי להשלים י"א אותיות שבלה' אלוקינו. חז"ק אמאי לא פי' רש"י כאן נקודת ע"ין שבעד.

הנסתרת לה' אלקינו עליו נאמר וגם מהם אקח לכהנים וללויים וגו'.

פרק ל

פסוק ג

ושב ה' אלקיך את שבותך לעיל קאי וישליכם אל ארץ אחרת ואם תשוב הוא ישוב **את שבותך**. [**ושב** כמו והשיב].

פסוק ט

כאשר שש על אבתיך שירשו את הארץ שהרי עם הגולים ממנה מדבר.

פסוק י

כי תשמע בקול, **כי תשוב** הרי בא ללמדנו שקבע קץ הגאולה בתשובה ושמירת חוקים ו**מצותיו וחקתיו**.

הכתובה הוא [גם] לשון רבות לנקבות כמו הכתובים בלשון רבים לזכרים כמו שפיי למעלה גבי ויהי ידיו אמונה.

פסוק יג

ולא מעבר לים היא הוא הים הגדול שאין אדם יכול לעברו דרך רחבו מפני חשכת המים.

פסוק יט

העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ הן לטובה הן לחילוף אם תשמרו המצות ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ פריה, ואם תעברו מצותי יד העדים תהיה בכם בראשונה כדכתיב ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה.

פסוק כ

כי הוא חייך אהקב"ה קאי. **שלימא סדרא דפרשת נצבים**

פרק לא

פסוק א

וילך משה מאהל מועד שהיה דר שם שנאמר והחונים לפני משכן ה' משה ואהרן ובניו. והלך לו אצל כל שבט ושבט להודיעם כי הוא מת ולא יפחדו אך יחזקו לבם בדברי יהושע, ולמה הוצרך לטרוח וללכת אחריהם היה לו לכנסם בחצוצרות שעשה משה, אלא אמר ר' יהושע דסכנין משום ר' לוי חצוצרות שעשה משה במדבר כיון שנטה משה למות גנזן הקב"ה שלא יהא משה תוקע בהן והם באין אצלו לקיים מה שנאמר ואין שלטון ביום המות.

פסוק ב
אמר אלי לא תעבר את הירדן הזה ובכך אין אתם מפסידין כלום כי ה' אלקיך הוא עובר לפניך וגו'.

פסוק ג
כאשר דבר ה' נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך וגו', וכתיב קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וגו'.

פסוק ה
אשר צויתי אתכם לא תחיה כל נשמה.

פסוק ז
לעיני כל ישראל שלא יאמרו למחר בעוד שמשה קיים לא נתן לך רשות.
כי אתה תבוא את העם הזה לפי שכאן היה מדבר משה עם יהושע לעיני כל ישראל חלק להם לישראל כבוד כלומר תבואו עם העם הזה.

פסוק ט
אל הכהנים בני לוי הנשאים את ארון וגו'. ואע"פ שהלויים היו נושאים ולא הכהנים מ"מ תיכף אחר פטירתו של משה נשאוהו הכהנים כשעברו ישראל את הירדן כדאיתא בסוטה תניא אמר ר' יוסי בשלשה מקומות נשאו הכהנים את הארון כשעברו את הירדן וכשסבבו את יריחו וכשהחזירוהו למקומו. ד"א משום שהכהנים מתקנין המשאות לבני לוי כמו שמפורש בפרשת במדבר קרי להו לכהנים נושאי, ארון ברית ה' וגו'.

פסוק י
מקץ שבע שנים וגו' בתחילת השנה למען ילמדו כל השנה כמו שמפרש והולך **בחג הסכות** בבא כל ישראל וגו'.
במעד שנת השמטה מאחר שהיא שנה ראשונה של שבע שנים של שמיטה למה הוא קורא אותה **שנת השמטה** תשובה לדבר לפי שעדיין דין שביעית נוהג בה בקציר היוצא מקציר שביעית.

פסוק יא
תקרא את התורה ליהושע היה מצוה ולכך היה קורא אותה המלך.

פסוק יב
הקהל את העם וגו' שהכל פנוים ואין אוסף לבית כלום כי הכל הפקר.

פסוק טז
אשר הוא בא שמה בקרבו בקרב הארץ, לשון זכר כמו ולא נשא אותם הארץ. נעתם ארץ.

פסוק יז
והסתרתי פני מהם זו היא דרך חבה כאדם שחטא לו בנו ואומר להלקותו שלא בפניו מתוך שאוהבו.

פסוק יט
ולמדה את בני ישראל ליהושע אומר הקב"ה כך.

פסוק כא
וענתה השירה הזאת כאילו השירה עונה לאותם שיאמרו למה מצאתנו כל זאת.
לפניו נגדו.
כי לא תשכח מפי זרעו אעפ"י שיש בה כמה תוכחות יש בסופה נחמות.

פסוק כג
ויצו את יהושע הקב"ה ציוהו ואריש פר' קאי.
כי אתה תביא כיון שלא היו ישראל שם לא הוצרך לחלוק להם כבוד כמו למעלה לפיכך אמר **כי אתה תביא את בני ישראל**.

פסוק כה
ויצו משה את הלוים הנזכרים במקום אחר שהם כהנים ואין לומר לוים ממש שהרי אינם נוגעין בארון.

פסוק כח
ואעידה בם את השמים ואת הארץ זהו מעשה ממש ולעיל שאמר העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ אינו רק ספור דברים.

פסוק כט
אחרי מותי מופלג שהרי כל ימי יהושע והזקנים שהאריכו ימים אחריו עבדו הם את הקב"ה.

פסוק ל
את דברי השירה הזאת פר' האזינו לפי שמזכיר בה שספק צרכיהם במדבר ובא"י ואיך חטאו וגלו ועתידין להגאל. **שלימא סדרא דפרשת וילך**

פרק לב

פסוק א

האזינו השמים לשון אוזן פירוש הטו אזניכם. ואדסליק מיניה קאי ואעידה בם את השמים ואת הארץ אמר לעדים שישמעו דבר העדות.

האזינו השמים שהרי לפניכם נתתי לכם את התורה שנאמר כי מן השמים דברתי עמכם.

ותשמע הארץ שעליה עמדו כשאמרו נעשה ונשמע.

האזינו על שם שהם מרובים כמ"ש רבותינו ז"ל שהם שבעה אמר להם לשון רבים.

ותשמע הארץ והארץ היא יחידה אמר בה לשון יחיד.

האזינו השמים, **ותשמע הארץ** עליו נאמר שמעו שמים והאזיני ארץ כי ה' דבר. משה רבינו היה באותו פרק רחוק מן השמים ועומד בארץ לפיכך נתן האזנה לשמים שכן מנהג הוא שאומר לאותו העומד רחוק לשון האזנה שיטה אזנו לשמוע ע"י שהוא רחוק ונתן שמיעה לארץ שאין לומר לקרוב בלשון האזנה אלא בלשון שמיעה. אבל ישעיה שהיה מדבר בשמו של הקב"ה נתן שמיעה לשמים והאזנה לארץ. וי"מ למפרע האזנה שייכא במקום שהוא קרוב ושמיעה שהוא מקום רחוק משה שרגילותו היא בשמים אמר **האזינו השמים**, **ותשמע הארץ** שהיתה רחוקה ממנו בא ישעיה ואמר סמך לדבר שמעו שמים שהיה רחוק מהם והאזיני ארץ שהיה קרוב לה.

השמים צבא השמים.

והארץ צבא הארץ.

פסוק ב

יערף כמטר לקחי דברים שאני אומר לכם אינם דברים בטלים אלא כשם שהמטר יורד ואין הנאתו וטיבו נכרין ונראין וסוף שמגדל פירות, אף כך **לקחי ואמרתי**. ד"א לשון תפלה הוא יהי רצון שלא ישובו דברי ריקם אלא יעשו פירות בלבות השומעים כמעשה המטר והטל בארץ להולידה ולהצמיחה. הזכיר כאן ד' רוחות העולם כשם שהעיד עליהם שמים וארץ כך העיד עליהם ארבע רוחות העולם שאם ישמרו התורה ינשבו להם רוחות טובות.

יערף כמטר זהו רוח מערבי שבא מעורפו של עולם ודרכו להביא מטר.

תזל כטל רוח צפוני שהיא נוחה כטל.

כשעירם רוח דרומית שמשתערת כשעירים.
וכרביבים רוח מזרחית שמרבה זרעים ומגדלת צמחים. והם מנשבות בכל יום רוח מזרחית בבוקר ורוח דרומית בחצי היום רוח מערבית בתחלת הלילה ורוח צפונית בחצי הלילה בימות החמה יפה ובימות הגשמים קשה רוח דרומית למפרע, מערבית לעולם קשה מזרחית לעולם יפה.

פסוק ג

כי שם ה' אקרא לעיל קאי אתם שמים וארץ וד' רוחות העולם וכל אשר בכם צריכין אתם לידע ליתן גודל ושבח להקב"ה כשאזכיר שמו בקריאת התורה וכן הוא אומר הללוהו שמים וארץ, ואומר השמים מספרים כבוד אל וגו', שהרי בה אתם מתקיימים כדכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי, ובשם זה שאני קורא נבראתם כי יש בו ד' אותיות יו"ד ה"א וא"ו ה"א, והם עושים שש תיבות כנגד ד' רוחות והשמים וארץ שנבראו בו.
כי שם ה' אקרא מתורגם בתרגום ירושלמי אמר משה נביאה וי לכון רשיעיא דמדכרין שמיה דקודשא ארום לית אפשר לחד מן מלאכי מרומא למדכר שמא מפרשא עד זמן דאינון אמרין, קק"ק תלת זימני ומנהון יליף משה דלא הוה מדכר שמא מפרשא עד זמן דהוה מחנך פומיה בעשרים וחד מלין דאינון תמנין וחמש אתין, פי' מן האזינו עד הזכרת ה' יש כ"א תיבות מן פ"ה אותיות והכי איתא בספרי: אמר משה די לי שאהיה אחר שבעה מלאכים פי' הם מזכירין את השם אחר שלש תיבות קדוש קדוש קדוש ודי לי אחר ז' מהם כלומר להזכיר השם אחר ז' פעמים שלש תיבות שהם כ"א תיבות והם התיבות שמן האזינו עד הזכרת השם. לפיכך תקנו חכמים עשרים ואחת תיבות בקדושה שבכל יום קודם הזכרת השם וזהו סדרן: נקדש שמך בעולם כשם שמקדישים אותו בשמי מרום וכן כתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' וכו'. ובקדושת יוצר שבת שמונים וחמש אותיות וזהו פרטן נקדישך ונעריצך כסוד שיח שרפי קדש המקדישים שמך בקדש ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק"ק, וכן במוסף אין לנו להזכיר את השם קודם פ"ה אותיות וזהו סדר הקריאה ופרט הכתיבה: כתר יתנו לך המוני מעלה עם עמך קבוצי מטה יחד קדושה לך ישלשו ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק"ק.

פסוק ד
הצור תמים פעלו אדלעיל קאי לשמים ולארץ ודי רוחות.
תמים פעלו פעולותיו בתמימות ושלמות שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת בשר ודם בונה בנין אין פעולתו תמימה ושלמה שהרי לא בנה העצים והאבנים והעפר אבל סודרן זה על זה אבל הקב"ה פעלו תמים ושלם שהוא בורא את הכל.
כי כל דרכיו משפט לפי שרוצה לספר איך לקח נקמה מישראל ואח"כ מעמים אחרים. בישראל הצדיק תחלה את הדין שכל עניניו במשפט ובצדק כמו שמפרש והולך.

פסוק ה
שחת לו לא בניו מומם. שחת לו הקב"ה אותם שלא היו בניו. כענין שאמר הושע לא עמי אתם. ועונותיכם הטו אלה שנקראו **לא בניו**. ד"א אם שחת הוא ונפרע מבני אדם לא לו אין הדבר עליו כדכתיב כי לא ענה מלבו ויגה בני איש.
בניו מומם דוגמא כי משחתם בהם מום בם פי' מהם באה ההשחתה.

פסוק ו
הלה' תגמלו זאת בתמיהה לעבוד יראה אחרת.
ולא חכם לא החכים כתרגומו ולא חכימו ומה שכולו קמץ היינו בשביל האתנחתא.
קנך לשון תקון ובריאה כמו הר זה קנתה ימינו.

פסוק ז
זכר ימות עולם עכשיו מזכיר והולך החסדים שהקב"ה עשה עם ישראל.
בינו שנות דר ודר שהרי קודם שהיו ישראל בעולם היה הקב"ה מתקן להם מקום.

פסוק ח
בהנחל עליון גוים שהנחיל לכל אומה ואומה את נחלתה.
בהפרידו בני אדם בדור הפלגה שהפרידן והלכו איש איש למקומו.
יצב גבלת עמים למספר בני ישראל בירר נחלה לי"ב שבטים שעדין לא נולדו ומסרה לי"ב בני כנען שהם עבדי בני שם כדכתיב ויהי כנען עבד למו, שלא יוכל לערער עליה כלום דמה שקנה עבד קנה רבו ושמרו אותה עד שבאו ישראל אדוניהם ונטלוה מידם וכן פי' למעלה בסוף פרשת קדושים. ובני כנען י"ב היו כדכתיב וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת ואת היבוסי ואת האמורי ואת הגרגשי ואת החוי ואת הערקי ואת הסיני ואת הארודי ואת הצמרי ואת החמתי והם י"א ואחר נפוצו משפחות

הכנעני שנחלקה אחת ממשפחותיו לשתים ויצא ממנו הפריזי שאינו מנוי כאן הרי י"ב למספר בני ישראל.

פסוק ט

כי חלק ה' עמו מכל האומות לקחן לחלקו.

יעקב חבל נחלתו כפל מלה הוא וחבל לשון חלק כמו חבלים נפלו לי בנעימים ולשון חבל שייך גבי נחלה לפי שמודדים בו את הקרקע.

פסוק יב

בדד ינחנו בספרי דורשו לשון מנוחה עתיד אני להושיב אתכם בנחת רוח בעולם.

פסוק יג

ירכבהו על במותי ארץ עליו נאמר והרכבתיך על במותי ארץ וגו'.

ירכבהו על במותי ארץ שרי ארץ כמו ואתה על במותימו תדרוך. **במותי** יתר וא"ו והמ"ם בחטף קמץ.

וינקהו דבש מסלע הוא דבש התמרים הגדלים בדקלים שבסלעים ושבהרים. ד"א **דבש מסלע** הוא דבש דבורים שהדבורים מביאים בנקיקי הסלעים כדמתרגם רב יוסף כאשר תעשינה הדבורים כמה דנתזן דברייתא ושיטן ברום עלמא ומייתן דובשא מעשבא טוריא.

ושמן מחלמיש צור דרך זיתים להיות גדלים במקום אבנים וצורים.

פסוק יד

עם חלב כליות חטה עם שמן חמדת חטים המובחרים כמו ותכל המלך דוד שהוא כמו ותכל נפש דוד כלתה נפשי לשון חמדה ותאוה. ד"א חטים גסות ככליות ועל ידי שיש להם ציירא וחריץ מדמה אותם לכליות.

פסוק טו

עשהו לשון עושר כמו וישראל עושה חיל פי' נטש הוא הקב"ה המעשירו.

פסוק יז

לשדים על שם ששודדים דעתו של אדם נקראו שדים.

לא ידעום בהקב"ה נאמר וידע אלקים כי ידעתי את מכאוביו אבל הם התועבות לא ידעום בצרתם ולא יעזבו להם ולמה לא ידעום שהם **חדשים ומקרוב באו** תמול פסלו יוצרו.

לא שערום אבתיכם לא פקדום אבותיכם ולא חששו בהם, לשון פוקד עון דמתרגמינן מסער.

פסוק יח
צור ילדך הולידך כמו ילד את שלח ילד את עבר.
תשי היו"ד שבתשי כיו"ד מאל תמחי שהוא כמו אל תמח.
מחללך מוציאך ממצרים במחולות ושירים.

פסוק כ
אסתירה פני מהם ומתוך כך **אראה מה אחריתם** מה יועיל להם העבודת כוכבים שבחרו.
כי דור תהפכת המה אתמול אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע והיום אמרו לעגל אלה אלוהיך ישראל.

פסוק כא
בלא עם אלו כשדים כדכתיב זה העם לא היה.

פסוק כב
כי אש קדחה באפי הקנאה קדחה ובערה אש באפי. ד"א קדחה כמו נקדחה דוגמא כל אלה חברו שהוא כמו נתחברו.
ותאכל ארץ ויבלה כדי להרעיבם.
ותלהט מוסדי הרים מה שהסתיר תחת ההרים להניס מפני פחד האויבים דוגמא עשו להם בני ישראל את המנהרות אשר בהרים. ד"א ותלהט מוסדי הרים אפילו בשאול לא יוכלו להמלט מפני האש.

פסוק כג
אספה לשון אסיפה כמו לספות עוד על חרון אף ה'.

פסוק כד
מזי רעב שרופי רעב כמין למזי לאתונא.
ולחמי [**רשף**] אכולי עוף לשון לכו לחמו בלחמי ולשון ובני רשף יגביהו עוף. ד"א **ולחמי** חצים כמו שמה שבר רשפי קשת. ד"א **ולחמי** מאש האויבים כמו רשפיה רשפי אש.
ושן בהמת חיות רעות שכן מצינו חיה נקראת בהמה וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף.
[**אשלח** הכא כתיב משקל כבד ודגש לפי שהוא שלוח של השחתה].

פסוק כו
אמרתי אפאיהם אכלה גם הפיאה שלא להניח מהם פיאה.

פסוק כז
ולא ה' פעל כל זאת לא באת זו להם מאתו כדי להוכיחם אלא על כי **ידנו רמה**.

פסוק כח
כי גוי אבד עצות המה בספרי דורשו רבי יהודה עד ראו עתה כנגד ישראל ור' נחמיה דורשו כנגד האומות רבי יהודה דורשו כלפי ישראל ולעיל קאי וה"ק אמרתי אפאיהם לישראל **כי גוי אבד עצות המה**, אבדו עצה שנתנו להם היא התורה.

פסוק כט
לו חכמו ישראל **ישכילו זאת** מה שהולך ומפרש.
יבינו לאחריתם יסתכלו ויתבוננו אל פורענותם שיש להם בגלותם היינו לאחריתם ומה היה להם להבין.

פסוק ל
איכה ירדף וגו' היאך נשתנה הענין שהיום אחד מן האומות רודף אלף ממנו **ושנים** מהם **יניסו רבבה** ממנו ואמש אחד ממנו רודף אלף מן האומות ושניים ממנו יניסו מהם רבבה ומפני מה אירע להם כך **אם לא כי צורם מכרם** צורם של ישראל מכרם.
רבבה עשרת אלפים וראיה לדבר ולקחנו עשרה למאה ומאה לאלף ואלף לרבבה.
ושנים יניסו רבבה הרי אחד רודף חמשת אלפים ובמדה טובה כתיב ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדופו הרי אין אחד רודף לכל היותר רק מאה א"כ מצינו מדת פורעניות מרובה ממדה טובה אלא י"ל דבמדה טובה כתיב בה ונפלו אויבכם לפניכם לחרב ולכך אין צריך לרדוף לאחד רק מאה שהרי יפלו לפניו אבל במדת פורעניות לא כתיב נפילה ולא יהרוג הרודף רק ירדוף לכך אין מיחוש אם הוא רודף כל כך.

פסוק לא
כי לא כצורנו צורם שהרי אין צורם חזק כצורנו ואעפ"כ אויבנו פלילים ודיינים עלינו אלא אין לתלות הדבר אלא על כי צורם מכרם ע"י עונותם.

פסוק לב
כי מגפן סדם גפנם בתמיה וכי מגפנם של סדום הם וממטעם של עמורה **שענבמו ענבי רוש** וגו' כלומר כל מחשבותם לרעה והלא אינם אלא ממטע קדש שנאמר ואנכי נטעתיך שורק וגו'.

פסוק לד
הלא הוא כמס עמדי יום תשלום פורענותם כמו שמפרש והולך.

פסוק לה
לי נקם ושלם עלי לעשות נקמה ותשלומין מישראל.
וחש עתדת למו מצינו לשון זכר נופל על לשון נקבה כי יהיה נערה בתולה והיה העיר הקרובה אך בגורל יחלק את הארץ ועוד הרבה.

פסוק לו
כי ידין לשון יסורים כמו כי בם ידין עמים ייסרם ביסורים.
ועל עבדיו יתנחם מ"מ עליהם יתנחם ע"י תשובה וכן מצינו ונחמתי על הרעה אשר דברתי עליהם.
כי יראה כי אזלת יד כחם של ישראל. **כי אזלת יד** דוגמא ושבת לנשיא ושכורת ולא מיין.

פסוק לז
ואמר אי אלהימו לכשיהיו ישראל נגאלים ויהיו הם למעלה והאומות למטה ואמר ישראל אי אלהימו של עובדי כוכבים שאין יכולים להציל אומותיהם.

פסוק לח
אשר חלב זבחימו הזבחים שהעובדי כוכבים זובחים לתקרובת עבודת כוכבים שלהם הם עצמם אוכלים ומתפרנסים מאותו תקרובת.
יקומו ויעזרכם כל כך יאמרו ישראל לעת הגאולה.

פסוק לט
ראו עתה כי אני וגו' כך יאמר הקב"ה לאלה ששעבדו בישראל.
כי אני אני הוא אני הוא אשר לא אשתנה.
אני אמית ואחיה. עליו נאמר ובלע המות לנצח אמית לשעבר בישראל ועכשיו ואחיה **מחצתי** אותם לשעבר **ואני ארפא** להם מכאן ואילך.

פסוק מ
כי אשא אל שמים ידי כמנהג בני אדם כדי להבין השומעים.

פסוק מא
ותאחז ידי את החרב במשפט גבורת המלחמה.

פסוק מב
אשכיר חצי מדם וכי היאך אפשר לחצים שישתכרו מדם אלא הריני משכיר לאחרים ממה שחצי עושים.
וחרבי תאכל בשר וכי אפשר לחרב שתאכל בשר אלא הריני מאכיל לאחרים ממה שחרבי הורג כענין שנאמר בן אדם אמור לצפור כל כנף ולכל חית השדה וגו' בשר

גבורים תאכלו ודם נשיאי הארץ תשתו וגו' ואכלתם חלב לשבעה ושתיתם דם לשכרון הכי נדרש בספרי.

מדם חלל ושביה ממה שעשו בחללי עמי ובשבויי עמי.

מראש פרעות אויב סרסהו מפרעות ראש אויב.

ורבי נחמיה דורשו כלפי האומות והכי קאמר.

כז **פן יאמרו** האומות **ידנו רמה** וגו'.

כח **כי גוי אבד עצות המה** שבעה האומות אבדו ז' מצוות שנתתי להם.

כט **לו חכמו** אם היו האומות חכמים **ישכילו זאת** מה שמפרש והולך איכה ירדוף היום אחד ממנו אלף מישראל ולשעבר היה בהפך.

יבינו לאחריתם בפורעניות שעתיד לבא עליהם על ששעבדו בישראל כדכתיב וחש עתידות למו.

ל **אם לא כי צורם מכרם** ומפני מה אירע להם שאחד ממנו רודף אלף מהם **אם לא כי צורם** של ישראל מכרם בידינו כל כך היה להם לז' אומות להבין.

לא **כי לא כצורנו צורם** שהרי אין צורם חלש כצורנו ובשביל כך היו אויבנו ישראל פלילים לשעבר והיו דנים אותנו ומושלים בנו.

לב **כי מגפן סדם גפנם** ומפני מה מכרם צורם אלא ודאי מפני ש**מגפן סדם גפנם** וממטעה של עמרה הם ש**ענבמו ענבי רוש** וגו' כדכתיב וחטאתם כסדום הגידו כלומר אין בהם טוב אלא כולם רעים ואין הקב"ה תובע עלבונם.

לד **הלא הוא כמס עמדי** מה שאמרו על עמי כי מגפן סדום גפנם שהרי אינו כן אלא עליהם נאמר ואנכי נטעתיך שורק וגו'.

לה **לי נקם ושלם** לעשות מן ז' האומות **לעת תמוט רגלם** של ז' האומות **כי קרוב יום אידם** של ז' אומות **וחש עתדת למו** לז' אומות.

לו **כי יראה וגו'** ולמה ינקום אותם **כי יראה** האויב **כי אזלת** ידם של ישראל.

לז **ואמר** ויאמר האויב **אי אלהימו** של ישראל.

לח **יקומו ויעזרכם** כי כל כך יאמר האויב ולפיכך ידין עמו.

לט **ראו עתה** וגו' כמו שפירשתי למעלה.

ואין מידי מציל כנגד שאמר האויב יקומו ויעזרכם.

פסוק מג
הרנינו גוים עמו לשון יללה כמו קומי רוני בלילה הלילו אותם גויים ששעבדו לישראל למה **כי דם עבדיו יקום**. ד"א **הרנינו** לשון שבח **הרנינו גוים** לפני הקב"ה ומי הם הגויים ישראל **עמו** שהרי **דם עבדיו יקום**. ד"א כל הגויים הרנינו והללו עמו של הקב"ה שהרי הוא נפרע מצריהם היינו כי דם עבדיו יקום.
וכפר לשון פיוס כמו אכפרה פניו.
אדמתו עמו יש תבות חסרות וי"ו בתחלתן כמו וחללה זונה שמש ירח עמד זבולה. אף כאן אדמתו עמו כמו אדמתו ועמו כלומר ירצה ויפייס אדמתו ועמו בהנקמו מאויביהם.

פסוק מד
ויבא משה וידבר וגו' הוא שנאמר למעלה וידבר משה באזני כל קהל ישראל וגו'.
הוא והושע בן נון שהרי לשניהם צוה הקב"ה כדכתיב קח את יהושע וכתיב ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל. **והושע בן נון** בתחלה כשנכנס להיות משרתו של משה קראו משה יהושע שכן דרך מלכים לשנות שם למשרתיהם כגון יוסף, דניאל חנניה מישאל ועזריה. ועכשיו כשנעשה מלך חזר לשמו הראשון ומכל מקום בכל המקרא קורהו יהושע לפי שהורגל בו כבר.

פסוק מז
כי לא דבר רק הוא מכם ולא תעשוהו בחנם שאם אין אתה לומד תורה אין אתה יודע באיזו עבירה אתה חייב ותעשה אותה ותמות וכן במצוות אם אין אתה למד לא תהא יודע באיזו מצוה שתהא זוכה ולא תעשנה.

פסוק מח
בעצם היום הזה שאמר להם השירה.

פסוק מט
אשר על פני ירחו אלא שהירדן בנתים. **שלימא סדרא דפרשת האזינו**

פרק לג

פסוק א
וזאת הברכה וי"ו מוסיף על ענין ראשון לעיל דבר אתם תוכחות וכאן ברכם.

פסוק ב
ה' מסיני בא י"מ הקב"ה שהוא מסיני בא וזרח, דוגמא יברכך ה' מציון.

וזרח משעיר למו מצד שעיר נראה תחלת זריחת הברקים והלפידים, והאי דנקט לשון וזרח משום דהר שעיר למזרחו של סיני הוא, **הופיע מהר פארן** גם הר פארן למזרחו של סיני הוא. ומה שנסע הקב"ה ממזרחו של עולם לכבודן של ישראל היה כדי ללכת לקראתם שהרי תמיד ממערב למזרח הם הולכים כמו שפירש"י בפרשת מסעי.
מימינו אש דת למו לפי שהוא דרך חבה כדכתיב וימינו תחבקני.
אשדת כתיב מלה חדא וקרי תרתי.

פסוק ג
אף חבב עמים כדכתיב והייתם לי סגולה, ולמה שהרי **כל קדשיו בידך**, כיצד **והם תכו לרגליך** פיי תוך רגליך כדכתיב ויתיצבו בתחתית ההר. ד"א אף כשהקב"ה מחבב עמים ומוסר ישראל בידם **כל קדשיו** של ישראל הם **בידך והם** ישראל **תכו לרגלך** בשבילך ובשביל מצותיך הם מוכים ומדוכאים.
לרגלך כמו ויברך ה' אותך לרגלי. ד"א **והם תכו לרגלך** תוך בית המקדש שהוא הדום רגליך שם הם מצויים.
ישא מדברתיך נשאו וסבלו בסבר פנים יפות שני דברים שיצאו מפיך אנכי ולא יהיה לך.

פסוק ד
תורה צוה לנו משה אבל השאר שעולין למנין תורה אמרו הם **תורה צוה לנו משה** מאתך, שלא יכלו לסבול מפי הגבורה אלא שתי דברות, כמו שפירשתי בפרשת יתרו.
תורה צוה לנו משה וגו' סרסהו תורה צוה משה להיותה מורשה לנו קהלת יעקב.

פסוק ה
ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם באמור ה' אלי הקהל את העם ואשמיעם את דברי. ועלינו לקיים את התורה שצוה לנו ומאחר שקבלנו את התורה זכו לברכה.
[**ויהי בישרון מלך** משה שהיה מלך, על שם שהושיע את ישראל].

פסוק ו
יחי ראובן ואל ימת כשיעבור את הירדן חלוץ לפני בני ישראל.
ויהי מתיו מספר באותו מספר שיעברו שם בו ישובו שלא יפקד איש מהם.

פסוק ז
וזאת ליהודה וזאת הברכה עצמה תהא חלה על יהודה. כאן פירש"י אמר משה מי גרם לראובן שיודה יהודה ואם תאמר הרי הודאת ראובן קדמה לשל יהודה שהרי

בפרשת וישב גבי וישב ראובן אל הבור פרש"י לא היה במכירה שהיה עסוק בשקו ובתעניתו ויהודה לא הודה עד שנתעברה תמר, אלא י"ל דודאי ראובן אודי קודם אלא בצנעה אודי בשקו ובתעניתו אבל בפרהסיא לא אודי וכשהודה יהודה ואמר צדקה ממני עמד ראובן ופרסם הודאתו ואמר אף אני בלבלתי יצועי אבי. וראיה לדבר מדסמך משה רבינו ברכת יהודה לברכת ראובן, משום שעל ידי יהודה הודה ראובן הודאה חשובה ומפורסמת וה"ק מי גרם לראובן שהודה בפרהסיא יהודה.

שמע ה' קול יהודה כשיצעק במלחמה ויצטרך סיוע. ולפי שיהודה עולה תחלה למלחמה הוצרך להתפלל עליו בענין צורך המלחמה, ועל ראובן כמו כן לפי שעבר ראובן ראשון כדכתיב והחלוץ עבר לפניהם ושמעון לא הוזקק להזכירו כאן לפי שהיה רגיל ללכת עם יהודה כדכתיב בספר שופטים עלה אתי בגורלי. ד"א יחי ראובן, לפי שחטא נגד כבוד אביו וראוי היה למות, כדכתיב כבד את אביך למען יאריכון ימיך הא אם לא תכבדהו ויקצרו, לכך אמר ואל ימות.

וזאת ליהודה זאת הברכה עצמה תהא כן ליהודה, שבענין זה חטא הוא שציער לאביו בכתונת יוסף. ושמעון לא רצה להזכיר בברכה לפי שהיה בלבו של משה ע"י שקדם בניכולו של יוסף, כמו שפירש"י בפרשת מקץ.

פסוק ח

וללוי אמר וגו' אותם שנתנו האורים והתומים לשאת על לבו כבר הוא איש חסיד. **אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה** ואע"פ כן הוא אומר

פסוק ט

לאביו ולאמו לא ראיתיו אם מת לו אב ואם אח ובן צריך לעשות לו כמי שאינו מכירו כדכתיב לאביו ולאמו לא יטמא, ולמה **כי שמרו אמרתך** שאמרת ומן המקדש לא יצא אפי' בשעת צערו אינו רשאי לצאת אחריהם ואפילו למ"ד מקדושתו לא יצא אבל יוצא הוא אחר המת מ"מ כשהן נגלין הוא מכוסה וכשהן נכסין הוא נגלה. ד"א **האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו** לא טעו אחריהם במעשה העגל.

ובריתך ינצרו מה שאמרת ברית כהונת עולם.

פסוק י

יורו משפטיך ליעקב מאחר שאינם מכירים פנים ראוים הם שיורו משפטיך וכן הוא אומר ואת עמי יורו וגו' וכתיב ובאת אל הכהנים הלוים והגידו לך את דבר המשפט.

ד"א **יורו משפטיך** לפי שהם פנויים שאין להם נחלה להיות טרודים בה להבטל מדברי תורה.

פסוק יא

ופעל ידיו תרצה שעל קרבן ידו כתיב ונרצה לו לכפר עליו ואם זר מקריב אינו מתרצה.

מן יקומון ממי שירצו לקום כנגדו.

פסוק יב

ולבנימין אמר סמכו אחר לוי לפי שאמנתו של לוי בבית המקדש שהוא בחלקו של בנימין.

ידיד ה' הוא בנימין הידיד. ישכן לבטח עליו על שכינה, אצל שכינה כמו ועליו מטה מנשה.

חפף עליו הקב"ה על בנימין ומצילו.

ובין כתפיו גבוליו כמו אל כתף ים כנרת. **שכן** כלומר בין גבוליו של הקב"ה שכן בנימין, נחלתו סמוכה אצל בית המקדש. ולפי שכל השבטים היו שותפים במכירתו של יוסף, ובנימין לא היה שותף עמהם וכל השבטים נולדו חוצה לארץ ובנימין נולד בארץ ישראל זכה הוא להיות השכינה שורה בחלקו.

פסוק יג

וליוסף אמר מברכת ה' ארצו גבי אדם כתיב ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ארורה האדמה בעבורך. אבל יוסף לא שמע לקול האשה כדכתיב ולא שמע אליה ולפיכך **מברכת ה' ארצו**.

פסוק יד

וממגד גרש ירחים הפירות מתגרשות מן הארץ והאילנות בחדוש הירח, בירח אחד כונס קייצים, בשני מוסק זיתים, בשלישי לוקט תמרים. וכן בכל ירח וירח.

פסוק טו

ומראש הררי קדם לשון שבח כמו ראשית תבואתו כי הוא ראשית אונו ראשית שמנים ימשחו פיי מטוב כל ההרים שנבראו משׁשׁת ימי בראשית.

הררי קדם ארץ אפרים בנו של יוסף ארץ הרים היתה כדכתיב צופים מהר אפרים.

פסוק טז

ורצון שכני סנה רצון של שוכן סנה יהי כן.

נזיר אחיו לשון זכו נזיריה משלג כלומר יוסף שהיה שר על כל אחיו.

פסוק יז
בכור שורו המלך הראשון שבחר לו הקב"ה מזרעו של יוסף הוא שהיה יהושע וקורהו בכור שהומלך ראשון לזרעו. ומדמה המלך לשור לפי שהוא מלך בבהמות.
והם רבבות אפרים הקרניים הם רבבות אפרים שהיו קרוביו ואנשי מלחמתו.
והם אלפי מנשה זהו גדעון ונתן הרבבות לאפרים לפי שנתן לו יעקב הגדולה.

פסוק יח
שמח זבולן מתרעם על חלקו היה כמו ששנו רבותינו זבולון עם חרף נפשו למות משום דנפתלי על מרומי שדה לפיכך אמר לו משה **שמח זבולן** בחלקך ואל תתעצב אם נפל חלקך על הים כי אתה משתכר בו כמו שמפרש והולך.
בצאתך משה רבינו ברך כל אחד ואחד במה שצריך, הוא היה יוצא בפרקמטיא, כדכתיב זבולון לחוף ימים ישכון לכך ברכו שישמרו בצאתו.
וישכר באהליך ארצו היתה טובה לזריעה והיה הוא יושב באהלים לשמור שדותיו ויתפלל משה שיצליח וישמח בשדותיו וכן אמר לו יעקב רובץ בין המשפתיים בין הגבולים לשמור שדותיו.

פסוק יט
ושפני טמוני חול פעמים שהספינות נשברות בנמל וטבועות וטמונות בחול וכשהים נקמט ומתמעט כמנהגו בכל יום באים בני זבולון ונוטלים אותו ממון.

פסוק כ
מרחיב גד ברכו כך על שם שנתן לו ארץ רחבה ארץ מקנה.
וטרף זרוע אף קדקד מדקאמר **אף קדקד** משמע שהוא מכה בזרוע תחלה כיצד בשעה שבא גד להגביה ידו ולהכות את שכנגדו מגביה ידו כנגד החרב וכן גד חותך הזרוע תחלה ומכה בראש וממיתו בהכאה אחת.

פסוק כא
וירא ראשית לו אע"פ שעמון ומואב מערערין עליה כמו שמצינו גבי יפתח ומה טעם **כי שם חלקת מחקק ספון** כמו שפרש"י. ד"א **כי שם חלקת מחקק** וגו' כי שם נחלתו וחלקו של ראובן שנקרא מחוקק כדכתיב בפלגות ראובן גדולים חקקי לב, שם היא ספונה וסדורה כבר. ד"א אף לגד קאי וקורהו על שם גדולתו וחשיבותו **מחקק** שר ושופט.

פסוק כב
יזנק מן הבשן יצא ויטרוף טרף ולפי שבשן מקום אריות וחיות רעות מדמה אותו לאריה.

פסוק כג
שבע רצון פירותיו מבכרות וכל זמן שירצה יאכל וישבע מהם קודם שיאכל אדם פירות ממקום אחר.
ומלא ברכת ה' כל הבא בארצו ורואה פירות מבכרות מודה ומברך את הקב"ה עליהם.

פסוק כד
ברוך מבנים אשר, **ברוך** מפי שאר **בנים** יהי **אשר** וסוף הפסוק מוכיח.
יהי רצוי אחיו כולם מברכים אותו ולמה **וטבל בשמן רגלו** שארצו מושכת שמן כמעין וכל אחיו ונשותיהן סכין אותו ומתענגים בו ומברכים אותו.
ברוך מבנים אשר פרש"י אין בכל השבטים שנתברך בבנים כאשר. כלומר שהגדיל חשבונו כל כך האחרון מן הראשון ואע"פ שגם מנשה נתרבה כל כך ההוא בבניו של יעקב קאמר.
יהי רצוי אחיו כשעשה ראובן אותו מעשה הלך אשר וספר המעשה לאחיו ונזפוהו אמרו כך אתה מוציא דבה על אחינו הגדול ונדוהו לאשר בא משה והתיר נדויו. כשם שהיו אומרים למנודה ארור כך אומרים למתירו **ברוך** ולפי שמנודה היה אסור בתשמיש המטה אמר **מבנים**. ולפי שרחקוהו אחיו אמר **יהי רצוי אחיו** שיקרבוהו, ולפי שמנודה היה אסור בסיכה ברכו **וטבל בשמן רגלו**. ולפי שמנודה אסור בנעילת הסנדל ברכו **ברזל ונחשת מנעלך**, **מנעלך** יהיו מברזל ומפתחותיך מנחושת דרך עושר ובהם תנעול ענינך אבל לא דרך דלות לנעול הפתחים ביתדות של עץ.

פסוק כה
דבאך לשון דאבה מתיבות הפוכות כמו כשבים כבשים שמלה שלמה ואלו הם ימי הזקנה שהאדם דואב בהם כלומר אפילו בעת זקנתם הם בעלי כח ע"י תענוגים וסיכת השמן מעמידם. כדאמר מר חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי עמדו לי בימי זקנותי.

פסוק כז
ומתחת זרעת עולם וכמו כן רוכב הוא זרועות עולם שהם מתחת והם יסודי עולם שסובלים כל העולם כמו הזרועות שסובלות המשא כלומר מושל בעליונים ובתחתונים והוא בעזרך.
ויגרש מפניך אויב עמלק סיחון ועוג **ויאמר השמד** תמחה את זכר עמלק, לא תחיה כל נשמה.

פסוק כח
עין יעקב זרע יעקב כמו ומימי יהודה יצאו יזל מים מדליו וזרעו על מים רבים הזרע נדמה למים כך פי' דונש [**עין יעקב** עניני יעקב].

פסוק כט
ויכחשו איבך לך מי שאויבים לך בלבם מכחשים לך מתוך יראה ומראים עצמם אוהביך ויהיו משועבדים לעשות רצונך.
[**מגן עזרך**, **חרב גאותך** על הקב"ה הוא אומר, שהוא המגן והחרב].

פרק לד

פסוק א
ויעל משה כמו שאמר לו הקב"ה עלה אל הר העברים ואף על פי כן איחר לעלות עד שברכן תחלה.
הר נבו הוא הר העברים הוא ראש הפסגה.
נבו בחלקו של ראובן היה כדכתיב ובני ראובן בנו את חשבון וגו' ואת נבו ואת בעל מעון ומה שכתב גבי גד כי שם חלקת מחוקק ספון י"ל דנבו על הספר היה בין נחלת ראובן וגד.
את כל הארץ ראה משה בעיניו מה שלא הלך יהושע ברגליו שהרי נשאר מארץ ישראל שלא כבש וחלקה בחייו לשבטים כמו שמפורש בספר יהושע.
את הגלעד מן הגלעד, שהיה בעבר הירדן מזרחה שמש שהיה משה עומד בו.
עד דן שהוא גבול ארץ ישראל כדכתיב מדן באר שבע.

פסוק ב
עד הים האחרון הוא גבול ארץ ישראל לצד המערב.

פסוק ג
עיר התמרים לפי שהיתה משונה בחשיבות הזכירה בפירוש.

פסוק ו
ויקבר אתו בגי שלשה סימנים נתנו במקום קבורתו של משה שאמר **בגי** ובאי זה גיא **בארץ מואב** ובאי זה מקום **מול בית פעור** ואפילו הכי **לא ידע איש את קבורתו** ללמדך שלא קברו איש.
עד היום הזה שלא יקבר איש אצלו כענין שנעשה בבית אל ושלא ידרשו בו שואלי מתים.

פסוק ז
לא כהתה עינו מקירון פנים.

פסוק ח
ויבכו בני ישראל ובאהרן כתיב כל בית ישראל לפי שכשמת אהרן מי הוא הרואה את משה בוכה ולא יבכה הוא.

פסוק י
ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אפי׳ בישראל אבל בעובדי כוכבים לא צריך למימר שהרי כתיב ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה.
אשר ידעו ה׳ פנים אל פנים כדכתיב פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונת ה׳ יביט. דבר אחר הקדוש ברוך הוא ידעו למשה אבל משה לא ידעו לקב״ה פנים אל פנים כדכתיב לא יראני האדם וחי.

פסוק יב
[**ולכל היד החזקה** אלו תשע מכות].
ולכל המורא לשון מראה.
לעיני כל ישראל לפיכך האמינוהו.
שלימא סדרא דפרשת וזאת הברכה וסליקו להו חמשה חומשי תורה בסייעתא דשמיא